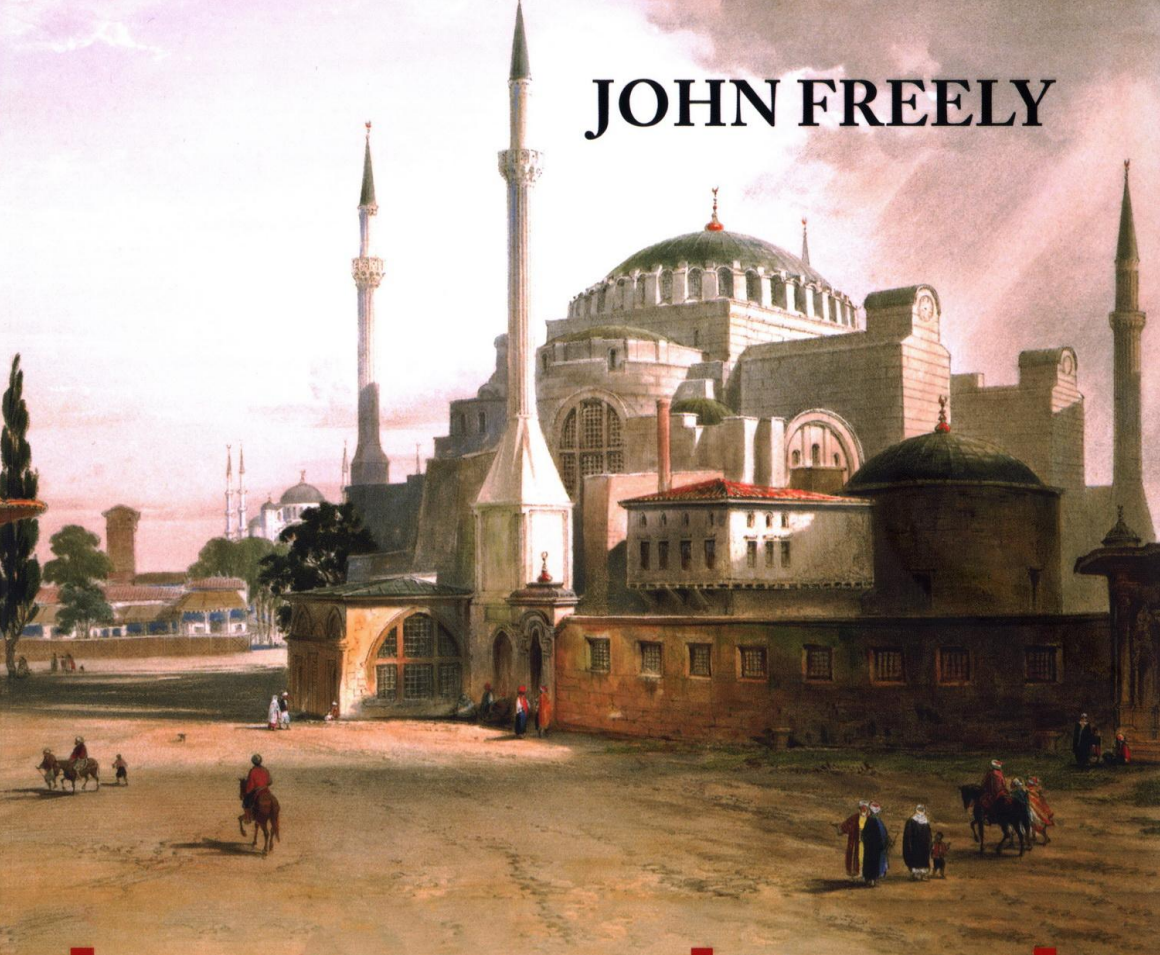

JOHN FREELY

Istanbul

ORAȘUL IMPERIAL

„Cea mai potrivită carte de luat cu tine când pleci
să explorezi cel mai fascinant oraș al lumii."
– Scotsman

ISTORIE
TREI

„Am intenționat să ofer prin această carte o introducere ilustrată în istoria orașului imperial cunoscut rând pe rând ca Bizanț, Constantinopol și Istanbul, capitală a Imperiului Bizantin și apoi a celui Otoman. Nu este o istorie formală a celor două imperii, ci mai degrabă o biografie a orașului în sine și o dare de seamă asupra vieții sociale a locuitorilor săi, de la primele așezări până în ziua de azi. Este de asemenea un ghid al monumentelor Istanbulului, descrise în contextul istoriei orașului, în special cu referire la rolul pe care ele l-au jucat în viața politică, religioasă, intelectuală, artistică și socială. Astfel cartea va fi, sperăm, utilă celor ce intenționează să viziteze Istanbulul. Vizitatorul modern va avea ocazia să-și compare impresiile cu cele ale unor călători din alte timpuri citați în această carte, ale căror comentarii acoperă o perioadă de peste 2 000 de ani. Ei toți, chiar și atunci când se plâng de greutățile și frustrările locuirii în acest oraș, recunosc până la urmă că se află sub vraja lui, a uneia dintre cele mai vechi metropole ale lumii."

– John Freely

Colecție coordonată de
Livia Szász

JOHN FREELY

Istanbul

Orașul imperial

Traducere din engleză de
Ondine-Cristina Dascălița

TREI

Editori:
SILVIU DRAGOMIR
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Director editorial:
MAGDALENA MĂRCULESCU

Redactor:
LIVIA SZÁSZ

Director producție:
CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Dtp:
OFELIA COȘMAN

Corectură:
MĂDĂLINA GEAMBAȘU
RODICA PETCU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
FREELY, JOHN
Istanbul: Orașul imperial / John Freely ;
trad.: Ondine-Cristina Dascăliță. - București : Editura Trei, 2017
Conține bibliografie
ISBN 978-606-719-761-7

I. Dascăliță, Ondine-Cristina (trad.)

908(560 Istanbul)

Titlul original: ISTANBUL. The Imperial City
Autor: John Freely

Text copyright © John Freely, 1996

Publicat prima dată in Marea Britanie
în limba engleză de Penguin Books Ltd.

Copyright © Editura Trei, 2017
pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90 ; Fax: +4 0372 25 20 20
e mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN 978-606-719-761-7

Pentru Toots
Amintiri istanbuleze

CUPRINS

Lista reproducerilor color 9
Credite pentru reproducerile color și alb-negru 10
Hărți 11
Prefață 15
Notă despre ortografia și pronunția limbii turce 16

Partea I — BIZANȚ 17
1. Strâmtoarea și orașul, până la aprox. 658 î.Hr. 19
2. Orașul-stat grec Bizanț, aprox. 658 î.Hr.–196 d.Hr. 26
3. Bizanțul roman, 196–330 35

Partea a II-a — CONSTANTINOPOL 43
4. Orașul lui Constantin, 330–337 45
5. Orașul imperial, 337–395 53
6. Zidurile Teodosiene, 395–450 61
7. Orașul roman târziu, 450–527 70
8. Epoca lui Iustinian, 527–565 78
9. Lupta pentru supraviețuire, 565–717 87
10. Criza iconoclastă, 717–845 96
11. Născut în purpură, 845–1056 106
12. Dinastia Comnenilor, 1056–1185 117
13. Cucerirea latină, 1185–1261 128
14. Renaștere și război civil, 1261–1354 136
15. Căderea Bizanțului, 1354–1453 144

Partea a III-a — ISTANBUL 157
16. Istanbul, capitala Imperiului Otoman, 1453–1520 159
17. Epoca lui Soliman Magnificul, 1520–1566 169
18. Casa Fericirii, 1566–1623 178
19. Procesiunea breslelor, 1623–1638 189
20. Declin și decadență poleită, 1638–1730 201
21. Vremea ienicerilor, 1730–1826 214

22. Epoca Reformei, 1826–1876 224
23. Căderea Imperiului Otoman, 1876–1923 236
24. Istanbulul sub Republica Turcă, 1923–1995 250

Partea a IV-a — NOTE DESPRE MONUMENTE ȘI MUZEE 263

ANEXE
Glosar 323
Împărați și sultani 326
Bibliografie 330

Indice 335

Lista reproducerilor color

1. Un tânăr hrănindu-şi măgarul
2–3. Iustinian I (527–565) şi soţia sa, împărăteasa Teodora
4. Orhan Gazi (1326–1362), pictură anonimă
5. Murad I (1362–1389)
6. Baiazid I (1389–1402), portret anonim
7. Mehmed al II-lea (1451–1481), portret de Sinan Bey, aprox. 1480
8. Baiazid I vine în ajutorul cetăţii Niğbolu (Nicopole); miniatură de Lokman în *Hünername* (*Cartea faptelor sultanului*)
9. Baiazid al II-lea (1481–1512), portret anonim
10. Selim I (1512–1520), portret anonim
11. Roxelana, soţia lui Soliman Magnificul şi mama lui Selim al II-lea, portret anonim
12. Mihrimah Sultan, fiica lui Soliman şi a Roxelanei, portret anonim
13. Procesiunea funerară a lui Soliman; miniatură din *Süleymanname* de Lokman, 1579/80
14. Procesiune cu muzicanţi, miniatură anonimă în *Surname* (*Cartea sărbătorilor*)
15. Selim al II-lea (1566–1574), pictură miniaturală de Nigâri
16. Murad al IV-lea (1623–1640), pictură anonimă
17. Selim al III-lea (1789–1807), pictură de Constantine Kapıdağlı
18. Mustafa al II-lea (1695–1703), pictură miniaturală de Levni
19. Mahmud I (1730–1754), portret anonim
20. Ambasadori străind prezentându-şi acreditările lui Koca Yusuf Paşa, marele-vizir al lui Selim al III-lea, portret anonim

Credite pentru reproducerile color și alb-negru

Color: nr. 4–12 şi 14–20 sunt de la Muzeul Topkapı Sarayı din Istanbul; nr. 1 de la Muzeul Mozaicurilor din Istanbul; nr. 2–3 © Scala; nr. 13 © Chester Beatly Library din Dublin.

Alb-negru: paginile 22, 29, 41, 47, 57, 65, 67, 73 (sus), 79, 82, 123 (jos), 140, 163, 174, 177, 186, 204, 211, 227, 239 din Julia Pardoe, *Beauties of the Bosphorus* (1839); 24 Deutsches Archäologisches Institut, Istanbul; 25, 34, 166 Edwin A. Grosvenor, *Constantinople* (2 vol., Boston, 1900); 31 Musei Capitolini, Roma; 32 Department of Medical Illustration, University of Manchester; 40 (stânga), 59, 73 (stânga), 99, 123 (sus), 133, 137, 256, 259 fotografii de Anthony E. Baker; 40 (dreapta), 62 Muzeul de Arheologie din Istanbul; 40 (stânga) Museo di Conservatori, Roma; 49 O. Panvinio, *De Ludis Circensibus* (Veneţia, 1600); 51 August Heisenberg, *Grabeskirche und Apostelkirche: Zwei Basiliken Konstantius* (2 vol., Leipzig, 1908); 58, 89 Anselmo Banduri, *Imperium Orientale*; 73 (dreapta) Ny Carlsberg Glyptothek, Copenhaga; 81, 108, 113 Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies; 88, 170 British Museum, Londra; 93 Biblioteca Nazionale, Torino/Bridgeman Art Library; 100 American Numismatic Society; 101 Biblioteca Apostolica Vaticana, Roma; 107, 109 Biblioteca Nacional, Madrid; 119, 146 Bibliothèque Nationale, Paris; 129 Biblioteca Estense, Modena; 134, 139 (stânga) Staatsbibliothek, München; 139 (dreapta) Landesbibliothek, Stuttgart; 147 Albert Gabriel, *Châteaux Turcs du Bosphore* (Paris, 1943); 149 Charles du Fresne di Cange, *Constantinopolis Christiana* (Paris, 1680); 150 Alexander W. Hidden, *The Ottoman Dynasty* (New York, 1912); 160 Colecţie paticulară, fotografie din colecţia Franz Babinger; 180 W. Miller, *The Costume of Turkey* (1802); 183, 208 Fazıl Hüseyin, *Hubanname ve Zenenname (Cartea Frumuseţilor şi a Femeilor)* (1793), Biblioteca Universităţii Istanbul; 187, 196, 225 Muzeul Topkapı Sarayı; 216, 229 Thomas Allom şi Robert Walsh, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor* (1839); 218 Biblioteca Universităţii Istanbul; 223 I.M. D'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman* (7 vol., Paris 1788–1824); 231, 244 Çelik Gülersoy; 245 Imperial War Museum, Londra; 246, 251 Ministerul Turc al Turismului; 247 Mustafa Erem Çalikoğlu.

Ilustraţiile din secţiunea NOTE DESPRE MONUMENTE ŞI MUZEE (pp. 263–319) sunt realizate de Arlene Brill.

Hărţile de la pp. 11–13 sunt desenate de Nigel Andrews.

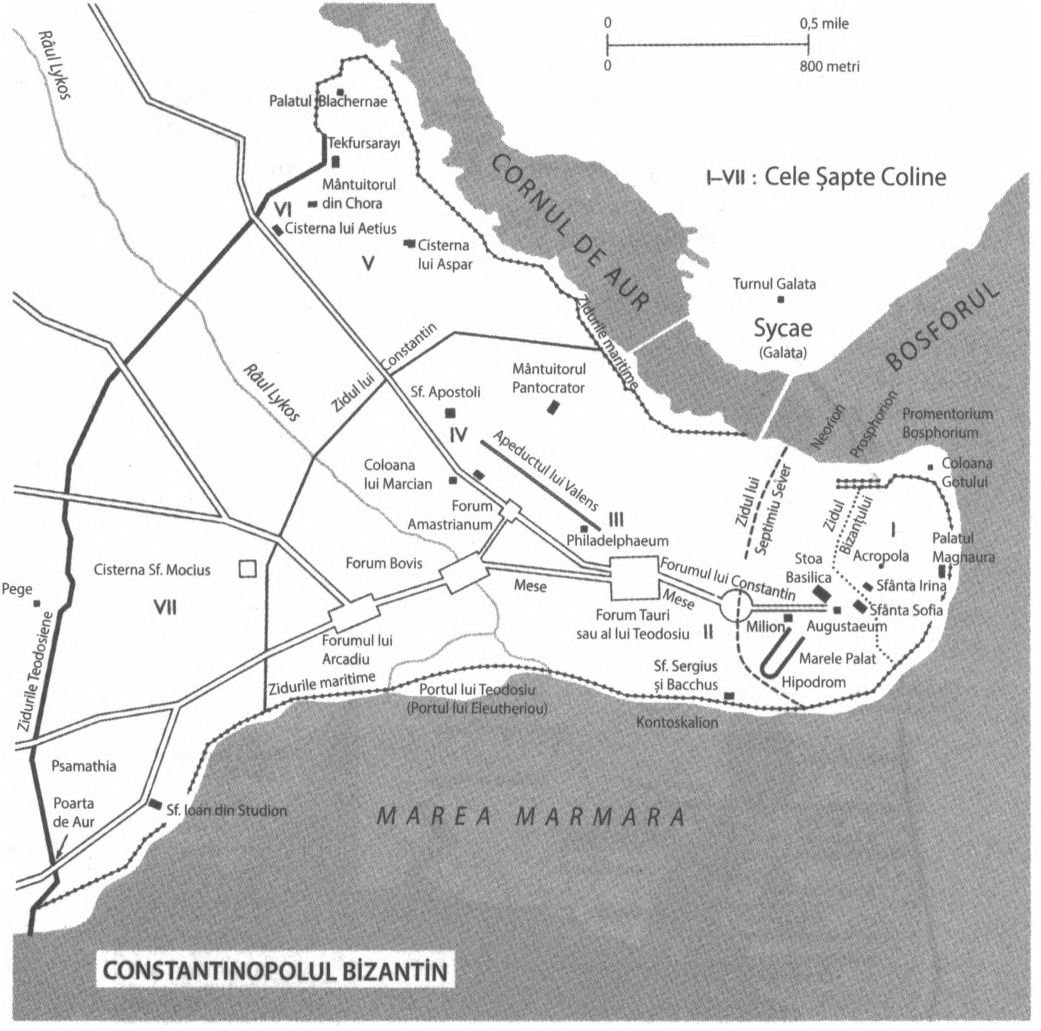
0
0,5 mile
0
800 metri
I–VII : Cele Şapte Coline
CONSTANTINOPOLUL BIZANTIN
CORNUL DE AUR
BOSFORUL
MAREA MARMARA
Râul Lykos
Palatul Blachernae
Tekfursarayı
Mântuitorul din Chora
Cisterna lui Aetius
Cisterna lui Aspar
Turnul Galata
Sycae (Galata)
Zidurile maritime
Zidul lui Constantin
Mântuitorul Pantocrator
Sf. Apostoli
Neorion
Prosphorion
Promentorium Bosphorium
Coloana Gotului
Apeductul lui Valens
Coloana lui Marcian
Forum Amastrianum
Philadelphaeum
Zidul lui Septimiu Sever
Zidul Bizanţului
Palatul Magnaura
Stoa Basilica
Acropola
Sfânta Irina
Sfânta Sofia
Augustaeum
Cisterna Sf. Mocius
Forum Bovis
Mese
Forumul lui Constantin
Forum Tauri sau al lui Teodosiu
Milion
Marele Palat
Hipodrom
Pege
Zidurile Teodosiene
Forumul lui Arcadiu
Zidurile maritime
Portul lui Teodosiu (Portul lui Eleutheriou)
Sf. Sergius şi Bacchus
Kontoskalion
Psamathia
Poarta de Aur
Sf. Ioan din Studion

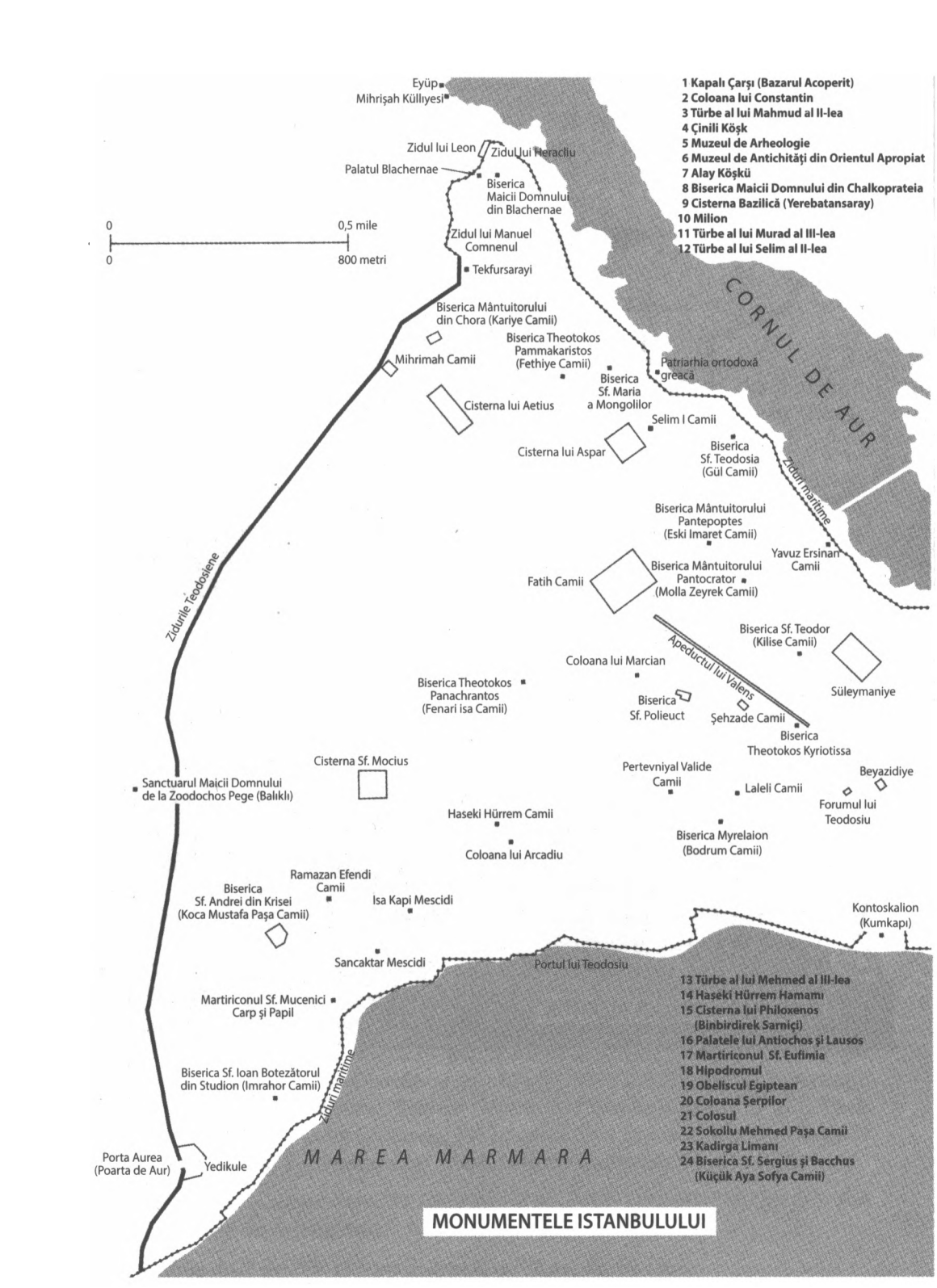

MONUMENTELE ISTANBULULUI

JOHN FREELY

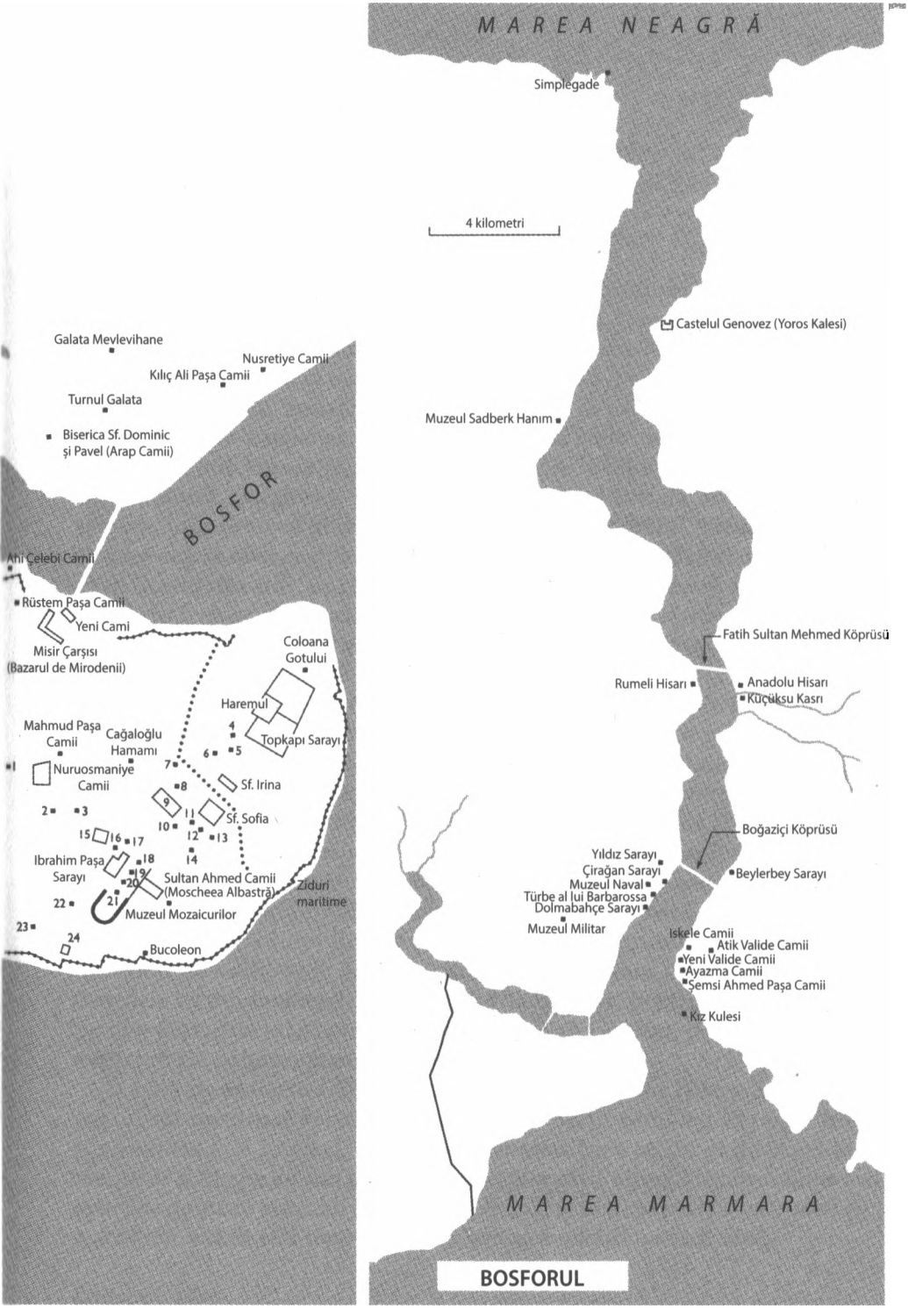

Istanbul ■ Hărţi

Prefață

Am intenționat să ofer prin această carte o introducere ilustrată în istoria orașului imperial cunoscut rând pe rând ca Bizanț, Constantinopol și Istanbul, capitală a Imperiului Bizantin și apoi a celui Otoman. Nu este o istorie formală a celor două imperii, ci mai degrabă o biografie a orașului în sine și o dare de seamă asupra vieții sociale a locuitorilor săi, de la primele așezări până în ziua de azi. Este, de asemenea, un ghid al monumentelor Istanbulului, descrise în contextul istoriei orașului, în special cu referire la rolul pe care ele l-au jucat în viața politică, religioasă, intelectuală, artistică și socială. Astfel cartea va fi, sperăm, utilă celor ce intenționează să viziteze Istanbulul. Vizitatorul modern va avea ocazia să-și compare impresiile cu cele ale unor călători din alte timpuri citați în această carte, ale căror comentarii acoperă o perioadă de peste 2 000 de ani. Ei toți, chiar și atunci când se plâng de greutățile și frustrările locuirii în acest oraș, recunosc până la urmă că se află sub vraja lui, a uneia dintre cele mai vechi metropole ale lumii.

Le sunt recunoscător celor care m-au ajutat în multiple feluri în timpul cercetărilor pe care le-am întreprins și al scrierii cărții, în special lui Ender Altuğ, bibliotecar la Boğaziçi Üniversitesi (Universitatea Bosforului); Richard Dewey, bibliotecar la Robert College; dr. Anthony Greenwood, director al Institutului American de Cercetare din Turcia; Çelik Gülersoy, director al Automobil Clubului Turc; dr. Alpay Pasinli, director al Muzeului de Arheologie din Istanbul; și angajaților bibliotecii Societății Arheologice Germane din Istanbul; de asemenea, profesorului Behin Aksoy, profesorului Ahmet Çakmak, lui Godfrey Goodwin, profesorului Robert Osterhout și profesorului Lee Striker. Le sunt îndatorat lui Anthony E. Baker, pentru fotografiile sale, lui Arlene Brill, pentru desenele cu monumentele orașului, lui Türe Özer, pentru a-mi fi pus la dispoziție gravurile lui Thomas Allom, și lui Eleo Gordon, pentru sfaturile sale neprețuite la editarea manuscrisului.

Îi sunt, de asemenea, îndatorat defunctului profesor Hilary Sumner-Boyd, coautorul meu mai vârstnic în redactarea cărții *Strolling Through Istanbul* (*Cutreierând prin Istanbul*, 1972), care a format baza secțiunii dedicate Monumentelor și Muzeelor din prezenta carte. Și-a găsit ultimul loc de odihnă aici și aparține de acum orașului pe care l-a iubit, viața sa fiind parte a memoriei civice a acestuia, așa că atât timp cât acesta va exista nici el nu va fi uitat.

Istanbul, 1996

Notă despre ortografia și pronunția limbii turce*

S-a folosit pe parcursul întregii cărți ortografia limbii turce moderne atât pentru numele proprii, cât și pentru anumite substantive comune care fac referire la lucruri specifice civilizației turce, cu excepția acelor nume sau cuvinte turcești care au intrat în limba română.

Turca modernă are o rigoare logică și fonetică, iar puținele litere care se pronunță diferit sunt indicate mai jos. Tuturor literelor le corespunde un singur sunet și niciuna nu este complet mută. Accentul în limba turcă este slab, el cade de regulă pe ultima silabă.

Vocalele — a, e, i, o, u — se pronunță ca în română; în plus există:

- *ı* (un *i* fără punct) care se pronunță precum *â/î*-ul din română
- *ö* care se pronunță ca în germană sau ca *eu* în franceză
- *ü* care se pronunță ca în germană sau ca *u* în franceză
- semnul ^ purtat uneori de *a* sau *u* marchează înmuierea consoanei precedente

Consoanele se pronunță ca în română, cu următoarele mențiuni:

- *c* se pronunță întotdeauna *dj* (ca în *geam, girafă* etc.)
- *ç* se pronunță întotdeauna *tș* (ca în *ceai, cimpoi* etc.)
- *k* se pronunță ca un *c* (ca în *casă, cherestea, chiflă, copac, mercur* etc.)
- *g* se pronunță întotdeauna ca un *g*, chiar dacă este urmat de litera *e* sau *i*
- *ğ* este aproape mut și determină lungirea vocalei dinainte
- *ş* corespunde *ș*-ului din română
- *y* corespunde unui *i* dintr-un diftong sau triftong (iarbă, ceai etc.)

* Nota din ediția originală în limba engleză a fost adaptată de către traducător pentru a corespunde cerințelor limbii române.

Partea I

Bizanț

Strâmtoarea și orașul
până la aprox. 658 î.Hr.

Modul ideal de a ajunge la Istanbul e dinspre mare, așa cum au făcut cei mai mulți dintre călătorii care au poposit aici în cele douăzeci și șase de secole de existență a orașului cunoscut în Antichitate sub numele de Bizanț și, mai apoi sub cel de Constantinopol. Vasul trece mai întâi din Marea Egee prin Dardanele, Hellespontul grecesc, apoi străbate Marea Marmara, vechea Propontidă. Ajungând spre capătul răsăritean al mării, orașul imperial se profilează dintr-odată, dramatic, pe fundalul palid-azuriu al cerului și apelor, cupolele și minaretele sale înălțându-se de pe dealurile ce mărginesc ambele maluri ale Bosforului, neasemuit de frumoasa strâmtoare ce separă Europa de Asia și leagă Marea Marmara de Marea Neagră, Pontul Euxin al Antichității. Acesta este într-adevăr orașul imperial, capitală, pe rând, a două imperii pe o perioadă de aproape șaisprezece secole. Monumente și ruine ale Imperiului Bizantin și ale celui Otoman se înșiră pe dealurile de pe ambele părți ale strâmtorii în vreme ce vasul își croiește drum spre port, traversând gura Cornului de Aur spre cheiul aflat la capătul sudic al Bosforului, pe țărmul european. Am ajuns în sfârșit în locul la care se refereau vechii greci atunci când spuneau *stin polis*, însemnând „spre oraș", fiindcă nu era nevoie de mai mult pentru a ști că acesta era într-adevăr Orașul ce nu avea asemănare.

Istanbulul este unicul oraș din lume aflat pe două continente. Partea sa principală, care se întinde în extremitatea sud-estică a Europei, este separată de suburbiile sale din Asia de Bosfor, o despicătură adâncă în colțul nord-vestic al Turciei, despărțind cele două continente. Partea europeană a orașului este, la rândul ei, împărțită de Cornul de Aur, un estuar în formă de semilună, alimentat în partea lui superioară de două pâraie cunoscute ca Apele Dulci ale Europei, Cydaros-ul și Barbyzes-ul grecești. Cornul, cunoscut grecilor sub numele de Chrysokeras, are o lungime de aproximativ opt kilometri, de la gurile Apelor Dulci până la punctul în care întâlnește Bosforul, în vreme ce lățimea sa medie este de 500 de metri. Pe ultimii cinci kilometri până la Bosfor, Cornul împarte zona europeană a orașului în două, cu cartierul portului medieval Galata la nord și capitala imperială sau vechiul oraș, căruia unii îi mai spun Stambul, deși pentru greci va fi întotdeauna Constantinopolis (în română Constantinopol), la sud.

La început orașul a fost cunoscut sub numele de Bizanț (gr. Byzantion); împlinea deja o mie de ani când Constantin cel Mare avea să-l ridice la rangul

de capitală a Imperiului Roman în anul 330 d.Hr., căpătând numele de Constantinopol, Oraşul lui Constantin. În 1453 Constantinopolul a fost cucerit de turcii conduşi de sultanul Mehmed al II-lea, devenind capitala Imperiului Otoman şi primind numele de azi. Imperiul Otoman a încetat să existe în 1923, odată cu întemeierea Republicii Turcia, a cărei capitală a fost mutată apoi la Ankara. Astfel, pentru prima oară din Antichitatea târzie, Istanbulul nu a mai fost capitala unui imperiu mondial, dar a rămas cel mai important oraş al Turciei, având o populaţie care azi depăşeşte 12 milioane*, suburbiile sale întinzându-se atât pe ţărmul european, cât şi pe cel asiatic al Bosforului aproape până la Marea Neagră.

Vechiul Constantinopol avea o formă oarecum triunghiulară, acoperind peninsula mărginită la nord de Cornul de Aur, la sud de Marea Marmara, iar înspre vest de Zidurile Teodosiene, construite sub Teodosiu al II-lea în prima jumătate a secolului al V-lea d.Hr. şi întinzându-se pe o lungime de aproape şapte kilometri de-a curmezişul şesurilor Traciei. Zona din interiorul zidurilor cuprinde şapte coline, dintre care şase se desprind din coama ce merge paralel cu Cornul de Aur, iar cea de-a şaptea, cu două vârfuri, se înalţă în colţul sud-vestic al vechiului oraş. Un râu cunoscut sub numele de Lykos, acum canalizat şi curgând pe sub străzile Istanbulului, pătrundea în oraş şi străbătea valea care separă a Cincea şi a Şasea Colină de Colina a Şaptea, vărsându-se în Marmara în dreptul golfului Eleutheriou. Învăţatul francez Petrus Gyllius, scriind despre perioada de la mijlocul secolului al XVI-lea, a folosit cele şapte coline drept repere pentru studiul său dedicat topografiei vechiului oraş. A dat numele de Prima Colină înălţimii din vârful peninsulei ce separă Cornul de Aur de Marmara, ceea ce azi este Saray Burnu sau Punctul Seraiului, cunoscut în Antichitate drept Promentorium Bosphorium.

Istoricul bizantin Procopiu scria despre Constantinopol că este „înconjurat de o ghirlandă de ape". Oraşul îşi datorează în mare parte frumuseţea poziţiei sale unice, înălţându-se pe ambele maluri ale strâmtorii la confluenţa Bosforului cu Cornul de Aur, ale căror ape se întâlnesc în largul promontoriului pentru a curge împreună în Marmara.

Gyllius a spus despre Bosfor că este „strâmtoarea ce întrece orice altă strâmtoare, deoarece cu aceeaşi cheie deschide şi închide două lumi, două mări". Cele două mări la care se referă sunt Egeea şi Pontul Euxin, iar cele două lumi, Europa şi Asia, căci Bosforul şi Hellespontul au fost de-a lungul istoriei principalele puncte de trecere între cele două continente. La fel cum Troia controla strâmtorile în epoca străveche datorită poziţiei sale din apropierea Hellespontului, la fel şi oraşul imperial de pe Bosfor a deţinut cheia spre cele două lumi şi două mări din zorii istoriei până în timpurile moderne.

Orice descriere a Bosforului include şi numele celor două ţinuturi de pe malul european şi asiatic al strâmtorii, Rumeli şi Anadolu. Primul dintre aceste toponime derivă din numele vechii provincii otomane Rumeli sau Tracia de Est, „Rum" desemnând stăpânirile romane din răsărit care, mai târziu, aveau să

* Cifră valabilă la momentul publicării ediţiei originale, 1996. Astăzi, oraşul are o populaţie de peste 14 milioane de locuitori. (*N.t.*)

primească numele de Imperiul Bizantin. „Anadolu" este denumirea turcească a Anatoliei, partea asiatică a Turciei, care constituie 93 la sută din suprafaţa de uscat a ţării, un subcontinent cunoscut şi drept Asia Mică (Asia Minor). Anatolia înseamnă în greacă „est", mai exact „ţara răsăritului de soare". Numele „Asia" pare să fi avut iniţial acelaşi sens atât în familia limbilor semitice, cât şi în a celor indo-europene, în vreme ce „Europa" pare să fi însemnat „apus de soare" sau „ţara întunericului". Deosebirea dintre cele două nume trebuie să fi fost foarte evidentă pentru navigatorii ce-şi croiau drum prin Bosfor dinspre Propontida spre Pontul Euxin, cu soarele ce se ridica deasupra unui ţărm al strâmtorii şi apunea dincolo de celălalt, apele adânci ale canalului despărţind „ţara răsăritului de soare" de „ţara întunericului".

Bosforul are o lungime de aproximativ 35 de kilometri dacă tragi o linie pe mijlocul canalului, care altfel, între Marea Neagră şi Marea Marmara, îşi schimbă de nouă ori direcţia, curgând în general de la nord spre sud. Adâncimea strâmtorii la mijlocul canalului variază între 50 şi 75 de metri, excepţie făcând o porţiune de la jumătatea traseului său, unde adâncimea coboară brusc la 110 metri. Lăţimea maximă pe care o atinge este de 3 500 de metri între Rumeli Feneri şi Anadolu Feneri, farurile (în turcă, *fener)* din Europa şi Asia ce stau la intrarea în strâmtoare dinspre Marea Neagră. Cea mai îngustă porţiune a Bosforului începe la aproximativ 20 de kilometri mai jos de Marea Neagră, unde, pe o distanţă de aproape 3 kilometri, ţărmurile celor două continente sunt despărţite doar de o fâşie de 700 de metri de apă. Aici, Bosforul este străjuit de Rumeli Hisarı şi Anadolu Hisarı, Castelele (în turcă, *hisar*) Europei şi Asiei, două fortăreţe construite de turci înainte de a cuceri Constantinopolul. Anadolu Hisarı se află la gura de vărsare a unuia dintre cele două pâraie cunoscute sub numele de Apele Dulci ale Asiei, anticele Arete şi Azarion, numite în turcă Göksu şi Küçüksu.

Ambele ţărmuri ale Bosforului sunt mărginite de golfuleţe şi porturi naturale, iar în genere se poate constata că unui golf de pe un ţărm îi corespunde un promontoriu pe celălalt. Cele mai multe porturi adăpostesc sate, datând din Antichitate, cele de pe Bosforul superior fiind locuite până de curând mai mult de pescari şi familiile lor. În pofida urbanizării rapide a ţărmurilor Bosforului, care a dus la includerea tuturor satelor de vacanţă de pe Bosforul inferior în masa urbană a Istanbulului, dealurile şi văile aflate de-a lungul strâmtorii sunt încă împădurite, pe ele crescând chiparoşi, coconari, platani, castani, terebinţi şi arborii-Iudei. Primăvara, spre sfârşitul lui aprilie şi începutul lui mai, florile în toate nuanţele de la roz la magenta ale arborilor-Iudei se amestecă cu florile mov ale omniprezentei glicine şi cu lumânările roşii şi albe ale castanilor, sporind dincolo de cuvinte frumuseţea Bosforului, la care se adaugă serenadele nocturne ale privighetorilor, ale căror cântece reverberează în visele noastre.

Vizitatorul ocazional al Istanbulului, cel care soseşte în special iarna, cu greu va putea fi convins că Bosforul poate fi o apă primejdioasă şi capricioasă. Văzut de pe dealurile de deasupra ţărmurilor cum şerpuieşte, cum se lărgeşte şi se îngustează pe alocuri, Bosforul arată adesea ca un lac prelung ori ca un şir de lacuri, în vreme ce apele sale repede curgătoare dinspre Marea Neagră spre

Vedere asupra Bosforului dinspre ţărmul asiatic pe deasupra palatului de vară de la Beylerbey

Marmara ne dau impresia unui râu. Cine îi observă însă curenţii şi contracurenţii schimbători, diversele vânturi ce ajută ori îngreunează navigaţia pe această cale de apă intens circulată, ceţurile impenetrabile ce îl înconjoară, chiar şi ocazionalele blocuri de gheaţă care îl gâtuie uneori, realizează pe deplin că face parte dintr-o incontrolabilă mare. Aici s-a luptat Belizarie, generalul lui Iustinian, cu invincibila balenă Porphyrios, acel Moby Dick care timp de luni de zile a sfărâmat toate corăbiile care ajungeau în Bosfor, şi tot aici istoricul Gyllius a observat cel mai mare rechin pe care l-a văzut vreodată. Iar în vremurile fericite de odinioară, la mijlocul iernii, grupuri de delfini jucăuşi puteau fi zărite croindu-şi drum prin strâmtoare, amintindu-ne că delfinul apărea pe unele monede bizantine timpurii. În mitologia greacă, Apollo lua uneori înfăţişare de delfin, conducându-i pe navigatori peste mare spre pământuri unde aveau să întemeieze noi colonii, iar, din câte se ştie, coloniştii care s-au stabilit în Bizanţ au fost îndreptaţi spre aceste locuri de oracolul din Delfi.

Cele mai vechi mituri greceşti legate de Bosfor datează probabil de la sfârşitul epocii bronzului, din a doua jumătate a mileniului al II-lea î.Hr., când elenii au intrat pentru prima oară în contact cu lumea de dincolo de Hellespont. Una dintre legende povesteşte despre Zeus şi dragostea lui pentru Io, fiica zeului-râu Inachus, pe care stăpânul zeilor o transformă într-o junincă pentru a o ascunde de geloasa sa soţie Hera. Însă Hera nu a putut fi înşelată şi a trimis un tăun pe urmele lui Io. Urmărită de tăun, Io a străbătut inclusiv strâmtoarea care desparte Asia de Europa şi care de atunci poartă numele de Bosfor, adică „Vadul Vacii", amintindu-ne de Io, frumoasa transformată în junincă.

Legenda lui Iason plecat în căutarea Lânii de Aur aparţine probabil şi ea mitologiei populare legate de primele călătorii ale grecilor prin strâmtoare, care

i-au purtat mult dincolo de graniţele nord-estice ale *oikumenei* elene, adică ale lumii locuite. Homer a plasat călătoria lui Iason cu o generaţie înainte de Războiul Troian, pe care atât cercetătorii din vechime, cât şi cei moderni l-au localizat în timp la 1200 î.Hr. Când Iason a hotărât să plece în călătorie, el s-a îmbarcat pe corabia *Argo*, în a cărei provă Atena inserase o bucată de lemn din stejarul oracular de la Dodona, dându-i astfel puterea să vorbească. După lansarea la apă a lui *Argo*, al cărei nume înseamnă „iute", eroi din toată Grecia s-au oferit să ocupe cele cincizeci de locuri de pe băncile de vâslaşi, printre aceştia numărându-se Heracles şi Orfeu. Aceştia erau argonauţii, echipajul corabiei pe care Edmund Spenser, în poemul epic *Faerie Queene*, a descris-o drept „slăvita *Argo*, ce cu pas iute/ prin Mările Euxine purtă floarea întregii Elade"*. Singura relatare din vechime despre călătoria lui *Argo* care a supravieţuit o reprezintă *Argonauticele* lui Apollonios din Rodos, lucrare scrisă la jumătatea secolului al III-lea î.Hr. Dar Iason şi argonauţii săi sunt amintiţi şi în izvoare mai vechi precum Homer, care în *Odiseea* vorbeşte prin gura personajului principal despre: „Argo, ce în mintea tuturor rămas-a". În vreme ce Pindar, într-una din odele sale pythice, povesteşte cum „Hera în fiii zeilor aprins-a dorinţa de corabia *Argo*. Ca niciunul să nu fie lăsat în urmă, ducându-şi viaţa fără primejdie sub oblăduirea mamei, ci mai degrabă să găsească leacul împotriva morţii însăşi în curajul de a fi alături celor de un leat cu el."

Gyllius a identificat chiar un număr de locuri de-a lungul Bosforului asociate cu legenda lui Iason şi a argonauţilor. Aceste locuri se pot recunoaşte şi azi, cel mai semnificativ fiind Simplegadele[1] sau „stâncile care se ciocnesc" de lângă Rumeli Feneri, printre care corabia *Argo* abia s-a strecurat înainte ca ele să se închidă din nou. Malurile Bosforului superior din apropiere de Rumeli Feneri şi Anadolu Feneri îşi păstrează frumuseţea naturală mai bine decât orice alt loc de-a lungul strâmtorii, deoarece se află într-o zonă militară situată dincolo de graniţele oraşului. Unicele urme ale civilizaţiei moderne fiind puzderia de petroliere şi nave comerciale care străbat strâmtoarea pe drumul lor spre şi dinspre Marea Neagră, urmaşe ale comerţului care a început odată cu întemeierea primelor colonii greceşti pe malurile Pontului Euxin.

Prima dintre aceste colonii a fost Sinope (Sinop), întemeiată la mijlocul secolului al VIII-lea î.Hr. de oraşul ionian Milet. În următorul secol Miletul a mai întemeiat aproximativ treizeci de astfel de colonii pe ţărmurile Pontului Euxin şi ale Propontidei, în vreme ce alte oraşe greceşti au întemeiat şi ele câteva colonii acolo, dar şi de-a lungul Hellespontului şi al Bosforului. Prima colonie grecească mare de pe Bosfor a fost Calcedonul, întemeiat de Megara în jurul anului 675 î.Hr. pe ţărmul asiatic al strâmtorii, acolo unde apele Bosforului se varsă în Propontida. Colonia îşi continuă azi existenţa sub numele de Kadiköy, un cartier de pe malul asiatic al Istanbulului, care cu multe secole în urmă fusese eclipsat de oraşul imperial de pe cealaltă parte a strâmtorii. Acesta din urmă şi-a început existenţa de colonie grecească sub numele de Byzantion. Potrivit lui

* Traducerea citatelor din această carte — cu puţine excepţii ce vor fi semnalate ca atare — este făcută după textul în limba engleză reprodus în cartea originală. (*N.t.*)

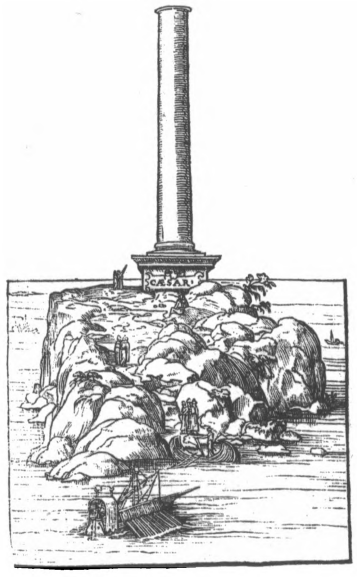

Coloana lui Pompei pe Simplegade, stâncile care se ciocnesc;
desen de la începutul secolului al XVII-lea

Herodot, Bizanţul a fost fondat la şaptesprezece ani după întemeierea Calcedonului. Datorită faimei pe care oraşul imperial o va dobândi ulterior, au fost mulţi cei care şi-au asumat meritul de a fi jucat un rol în întemeierea Bizanţului, dar atât savanţii din vechime, cât şi cei ai zilelor noastre sunt în general de acord că oraşul Megara a fost principalul întemeietor.

Iniţial, aşezarea se ridica pe Prima Colină, constând din acropola de pe Promentorium Bosphorium. Principalele monumente de pe Prima Colină sunt azi Sfânta Sofia (Hagia Sophia), marea biserică ridicată de Iustinian; Topkapı Sarayı, reşedinţa sultanilor otomani timp de patru secole, după cucerirea Constantinopolului; Moscheea Albastră, construită de sultanul Ahmed I la începutul secolului al XVII-lea — trei edificii ce cuprind o perioadă de peste o mie de ani din istoria oraşului imperial. Săpăturile arheologice de pe Prima Colină au scos la iveală ceramică şi alte obiecte datând încă de la sfârşitul mileniului al VI-lea î.Hr., provenind probabil din aşezări ale primelor triburi tracice, printre care se numărau şi frigienii. Dar această acropolă nu a putut fi niciodată studiată sistematic de arheologi, deoarece cea mai mare parte a platoului este ocupată de curţile şi pavilioanele palatului Topkapı. Acesta a fost construit parţial peste Marele Palat al împăraţilor bizantini, care, la rândul lui, a fost ridicat pe ruinele vechiul oraş grecesc Byzantion, astfel încât Prima Colină ni se prezintă ca un adevărat palimpsest al istoriei.

Potrivit tradiţiei, Bizanţul a fost întemeiat de Byzas Megarianul, care, în una dintre versiunile mitului, este fiul lui Poseidon şi al nimfei Keroessa, fiica lui Zeus şi a lui Io. Mitul fondator povesteşte de asemenea că, înainte să pornească

Byzas Megarianul, întemeietorul eponim al Bizanţului;
de pe o monedă din Bizanţ, aprox. 230–220 î.Hr.

în călătorie, Byzas a consultat oracolul lui Apollo de la Delfi, care l-a sfătuit să se aşeze „faţă în faţă cu ţara orbilor". Sensul fiind, după cum ne explică Herodot, citându-l pe generalul persan Megabazus, că „oamenii din Calcedon trebuie să fi fost orbi la acea vreme, căci de ar fi avut ochi nu ar fi ales un loc mai prejos, când aveau la îndemână unul mult mai bun".

Unul dintre avantajele oferite de locul pe care s-a ridicat Bizanţul în comparaţie cu Calcedonul era acela că putea fi mult mai bine apărat, deoarece colina abruptă a acropolei de la confluenţa Bosforului cu Cornul de Aur era protejată de mare din toate părţile, cu excepţia laturii vestice, unde putea fi construit un zid de apărare. Un alt avantaj îl constituia faptul că estuarul Cornului de Aur reprezenta un port natural splendid, adăpostit de înălţimile ce îl înconjoară pe toate părţile, cu excepţia locului de confluenţă cu Bosforul, dar chiar şi acolo promontoriul de sub Prima Colină se curbează spre nord, protejând portul interior. Promontoriul acţionează şi ca o barieră pentru bancurile de ton ce coboară prin Bosfor din Marea Neagră, deviindu-le spre port, unde abundenţa de peşte a dus la dezvoltarea pescuitului ce avea să devină una dintre principalele surse de venit ale populaţiei Bizanţului. Alte importante surse de venit erau diversele taxe şi dări pe care le plăteau corăbiile ce treceau prin strâmtoare, deoarece Bizanţul a controlat Bosforul încă din zorii istoriei sale, iar acesta a fost şi motivul înfloririi şi măreţiei sale ulterioare. După cum scria Gyllius: „Bosforul a fost primul creator al Bizanţului, mai mare şi mai important decât Byzas, primul întemeietor al Bizanţului."

Acestea au fost începuturile coloniei greceşti a Bizanţului, care, cu timpul, a devenit „oraşul oraşelor", oraşul imperial, ce şi-a păstrat măreţia şi splendoarea, deşi imperiile a căror capitală a fost aparţin de acum istoriei.

Orașul-stat grec Bizanț
aprox. 658 î.Hr.–196 d.Hr.

Bizanțul și Calcedonul făceau parte din duzina de colonii grecești înșirate de-a lungul țărmurilor Propontidei. Cel mai aproape de Bizanț pe țărmul european era Selymbria, după care urma Perinthul, în vreme ce principalii vecini ai Calcedonului de pe țărmul asiatic al Mării Marmara erau Daskyleion (lat. Dascylium) și Kýzikos (lat. Cyzicus). Printre coloniile grecești de pe țărmurile Mării Negre cele mai apropiate de Bosfor erau Mesembria pe partea europeană și Heracleea Pontica pe partea asiatică. Ținuturile din spatele acestor colonii europene făceau parte din Tracia, în vreme ce pe partea asiatică se întindea Bitinia. Pământurile de pe ambele țărmuri ale strâmtorii erau locuite pe vremea aceea de triburile barbare ale tracilor, descrise în Cartea a V-a a *Istoriilor* lui Herodot, unde istoricul grec spune că pentru aceștia „cele mai râvnite surse de venit erau războiul și jaful".

Astfel, Bizanțul și celelalte colonii grecești de pe țărmurile Traciei și Bitiniei se înfățișau ca niște mici insule de civilizație elenă înconjurate de barbari, de care se protejau împrejmuindu-și orașele cu ziduri. Zidurile originale[1] ale Bizanțului cuprindeau colina acropolei, inclusiv pantele abrupte ce duceau spre Bosfor și Cornul de Aur. Zidurile de apărare au fost refăcute de mai multe ori, valorificându-se progresele făcute de ingineria militară. Multe dintre aceste progrese se datorau lui Philon din Bizanț, care în secolul al III-lea î.Hr. a scris primul tratat de inginerie militară. Zidurile erau atât de puternice, încât orașul a rezistat în câteva ocazii asalturilor invadatorilor care au cucerit Calcedonul și alte orașe ale regiunii.

Primii coloniști ai Bizanțului au fost, în principal, grecii dorieni din Megara, așa încât instituțiile politice ale orașului erau mai degrabă spartane decât ateniene. Una dintre tradițiile spartane adoptate de oraș era înrobirea locuitorilor traci ai zonei și reducerea lor la statutul de iloți, pe care bizantinii îi numeau *prounikoi* sau purtători de poveri. Tradițiile culturale ale Bizanțului timpuriu erau și ele moștenite de la megarieni, printre acestea numărându-se calendarul, alfabetul, cultul religios, după cum ne dovedesc reliefurile și inscripțiile de pe pietrele funerare din perioada arhaică.

Împreună cu celelalte colonii grecești, Bizanțul era un polis, sau oraș-stat, cu o guvernare în general democratică, deși uneori era controlat de oligarhi, iar alteori de tirani. Bizantinii aveau un consiliu și o adunare populară ca orice polis

grecesc, cu oficiali care se numeau polemarhi sau generali. Se rugau la zeii Olimpului grecesc, iar surse vechi menționează temple în Bizanț dedicate unui număr semnificativ de asemenea zeități, dar și altare închinate zeiței anatoliene Cibele și zeului egiptean Serapis. La unele sărbători religioase, cel mai important moment îl constituia un concurs cu torțe, în care tineri goi alergau de la Promentorium Bosphorium până sus pe acropolă, unde aprindeau un foc pentru sacrificii.

Sursele antice nu relatează decât rareori despre viața de zi cu zi din orașul Bizanț, dar când o fac, nu uită să amintească vechile obiceiuri legate de democrație și comerț, precum și purtările sibaritice ale locuitorilor din Bizanț și Calcedon, între care se stabilise o strânsă alianță în perioada clasică. Istoricul Theopompos din Chios descrie astfel purtările lor într-un text din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr.:

> Bizantinii avuseseră deja de multă vreme o guvernare democratică; iar orașul lor era situat într-un loc comercial, așa că întreaga populație își petrecea timpul în piață și la malul apei; de aceea s-au și obișnuit să se dedea amorurilor și băutului în taverne. Cât despre calcedoneni, înainte de a fi ajuns să participe, alături de bizantini la guvernare, aceștia se dedicaseră urmăririi neabătute a scopurilor mai nobile ale vieții; dar, după ce au gustat din libertățile democrației bizantine, s-au scufundat pe de-a-ntregul într-un trai de lux desfrânat, iar în viața lor de zi cu zi, din oameni sobri și reținuți, au devenit niște bețivani și mari risipitori.

Negustorii Bizanțului erau cunoscuți drept bețivani, după cum remarcă unul din personajele autorului comic Menandru într-un fragment care a supraviețuit din comedia pierdută *Arrhephoros (Fata cu flautul)*: „Bizanțul își preface toți negustorii în bețivi. Cât a fost noaptea de lungă, de dragul tău noi am băut, și-mi vine a crede că era și un vin cam tare. Oricum a doua zi m-am trezit cu un cap cât o baniță." În lucrarea sa *Deipnosophistai* (*Ospățul sofiștilor*), Athenaios din Naucratis citează un poet bizantin care vorbește despre proverbiala patimă de a bea a negustorilor din Bizanț: „Un bărbat care soarbe vinul precum calul apa, vorbește în dodii și nu poate recunoaște nici măcar o literă, zace cufundat în somn ca unul care a băut licoare de mac." În alt loc, Athenaios îl citează pe dramaturgul Diphilos din Sinope, care prin gura unui personaj ne descrie un negustor beat din Bizanț:

> Dar a sosit un alt om în portul Bizanțului; după o călătorie de numai două zile, fără vreo zgârietură; a făcut bani și plesnește de fericire că a obținut un câștig de 12 la sută. Nu mai contenește să vorbească despre călătoriile lui, se împăunează cu împrumuturile pe care le-a dat cu dobândă și o ține tot într-un desfrâu cu ajutorul unor codoși. Spre el m-am furișat murmurând vorbe mieroase din momentul în care a coborât pe uscat: îmi așez mâinile într-ale lui, îi amintesc de Zeus Salvatorul, sunt trup și suflet în a-l sluji. Ăsta e felul meu.

Într-o altă referire la alcoolismul și decadența generală din Bizanț, Athenaios îl invocă pe istoricul Phylarchos din Atena:

În Cartea a Şasea, Phylarchos povesteşte că bizantinii sunt cu toţii ameţiţi de vin şi trăiesc în vinărie; îşi închiriază propriile odăi de dormit, cu tot cu neveste, unor străini şi nu suferă a auzi sunet de goarnă nici chiar în vise. De aceea cu un prilej anume, când se pornise război împotriva lor, generalul lor Leonides a dat ordin ca pe ziduri să fie aşezate corturi pentru negustorii de vin, astfel că până la urmă, fără prea mare tragere de inimă, au rămas totuşi pe loc: acestea sunt povestite de Damon în cartea sa despre Bizanţ.

Desfrâul bizantinilor este adesea menţionat de poeţii oraşului, în special de Antiphilos din Bizanţ, care a devenit cunoscut în secolul I d.Hr. Antiphilos satirizează imoralitatea concitadinilor săi într-o poezie intitulată „Despre o corabie construită din profiturile unui bordel", în care corabia, a cărei existenţă se datorează prostituatelor, povesteşte la persoana întâi:

Odinioară am fost şi eu partenera stăpânului meu în negoţul său aducător de câştig, când echipajul pe care l-a adunat se compunea din cocotele Ciprului. Din aceste câştiguri mi-a construit chila, ca întregul Cipru să mă poată vedea, un produs al acestui tărâm, brăzdând marea. Velele mele sunt demne de o damă de companie; port albe şi alese pânzeturi, iar lemnăria mi-e boită cu cea mai delicată vopsea. Veniţi, navigatori, urcaţi cu încredere la prora mea. Sunt gata să primesc oricât de mulţi vâslaşi.

Alte poeme ale lui Antiphilos sunt adresate diferitelor femei cărora le făcea curte, cum ar fi această epigramă scrisă în ultimele sale zile de viaţă:

Sunt o gutuie de anul trecut, păstrată proaspătă în coaja-mi tânără, nepătată, neîncreţită, la fel de pufoasă precum cei nou-născuţi şi încă legată de paru-i înfrunzit, un dar atât de rar în anotimp de iarnă; dar pentru cineva ca tine, regina mea, frigul şi chiar zăpada dau rod.

Bizanţul a dat şi una dintre puţinele femei poetese ale Greciei antice, cu excepţia nemuritoarei Sappho. Aceasta a fost poetesa Moero din Bizanţ, a cărei perioadă de glorie s-a situat în jurul anului 300 î.Hr., cea mai cunoscută operă a sa fiind *Arai* sau *Blesteme*. Printre puţinele versuri care s-au păstrat se numără o poezie închinată lui Dionysos şi Afroditei, zeii vinului şi dragostei, ale căror culte erau firesc extrem de populare în Bizanţ:

Ciorchine, doldora de sucul lui Dionis, tu ce zăboveşti sub acoperişul auritei odăi a Afroditei, curând braţele iubitoare ale mamei tale, viţa, nu te vor mai cuprinde, iar frunzele ei dulci nu-ţi vor mai încununa creştetul.

Acestea au fost ultimele ecouri ale poeziei străvechiului oraş grecesc Bizanţ, ale cărui vestigii zac îngropate sub monumentele şi ruinele Constantinopolului bizantin şi ale Istanbulului otoman.

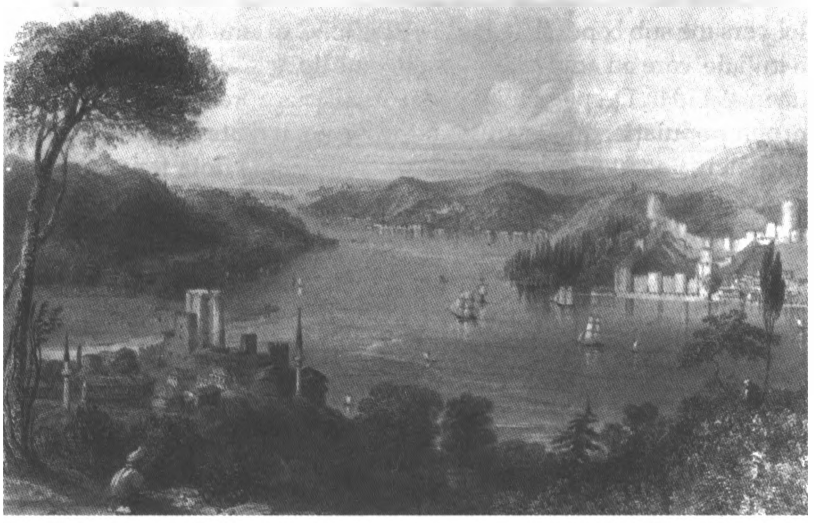

Vedere asupra Bosforului privind spre sud de pe malul asiatic, de deasupra fortăreței Anadolu Hisarı (Castelul Asiei)

Bizanțul și celelalte orașe grecești din Asia Minor au ajuns curând după 546 î.Hr. sub stăpânire persană, odată cu cucerirea Sardesului de către Cirus cel Mare. Cirus și urmașii săi, dintre care primii trei au fost Cambyses al II-lea, Darius și Xerxes, au organizat regatul persan în douăzeci de provincii, numite satrapii, conduse fiecare de către un guvernator regal, denumit satrap. Orașele grecești din Asia Mică aveau guvernatori numiți de satrapi din rândul propriei lor populații. Aceștia au abolit adunările democratice, domnind ca dictatori, pe care grecii, în limba lor, i-au numit tirani. Bizanțul făcea parte din satrapia condusă de la Daskyleion, iar primul dintre tiranii cunoscuți ai orașului este identificat de Herodot ca Ariston, care controla orașul când Darius a pornit în 513 î.Hr. în marea sa expediție împotriva sciților.

Un an mai târziu Darius a ajuns la Bosfor, unde l-a pus pe Mandrokles din Samos să construiască un pod de vase peste strâmtoare. Herodot descrie această întâmplare în Cartea a IV-a a *Istoriilor* sale, unde numele Bizanțului apare și el pentru prima oară menționat în scris. Potrivit descrierii lui Herodot, podul a fost construit între Anadolu Hisarı și Rumeli Hisarı, în locul cel mai îngust al strâmtorii. Istoricul scrie că Darius „a pus să fie ridicate două coloane din marmură, din care pe una era o inscripție în caractere asiriene amintind diferitele popoare care serveau în campanie; iar cealaltă avea o inscripție similară în greacă". După ce enumeră forțele persane, el continuă prin a povesti că „peste ani de zile poporul Bizanțului a îndepărtat acele coloane folosindu-le în orașul lor la construirea unui altar al Artemidei Ocrotitoarea; doar o singură bază de coloană a rămas în apropierea templului lui Dionysos din Bizanț".

În anii următori ai secolului al VI-lea î.Hr. Bizanțul și celelalte orașe grecești au rămas sub stăpânirea tiranilor desemnați de Darius. Apoi, în 499 î.Hr.,

oraşele ioniene de pe coasta de apus a Asiei Mici s-au răsculat împotriva domniei persane sub conducerea lui Aristagoras, tiranul Miletului. După câteva victorii iniţiale, care au adus eliberarea Bizanţului şi Calcedonului, revolta a fost zdrobită în 494 î.Hr. Drept urmare perşii au distrus aproape în întregime Miletul şi au înrobit populaţia, după care şi-au subordonat toate celelalte oraşe ioniene. După încheierea acestei campanii, perşii şi-au trimis flota feniciană împotriva oraşelor greceşti aflate de-a lungul strâmtorilor. Potrivit lui Herodot, „Poporul din Bizanţ şi vecinii lor de pe cealaltă parte, din Calcedon, în loc să aştepte atacul fenicienilor, şi-au părăsit casele şi s-au refugiat pe ţărmul Mării Negre, stabilindu-se la Mesembria". Şi Herodot povesteşte în continuare că fenicienii au dat foc tuturor oraşelor greceşti de-a lungul strâmtorilor, printre acestea aflându-se probabil atât Bizanţul, cât şi Calcedonul.

Nu după mult timp Bizanţul şi celelalte oraşe aflate de-a lungul strâmtorilor au fost însă reconstruite, căci atunci când Xerxes a invadat Grecia în 481 î.Hr., acestea au contribuit cu o sută de corăbii la flota persană, după spusele lui Herodot. După ce perşii au fost înfrânţi de grecii conduşi de Pausanias în lupta de la Plateea din 479 î.Hr., supravieţuitorii au pornit înapoi spre casele lor sub conducerea lui Artabazus, traversând Bosforul în dreptul Bizanţului.

Doi ani mai târziu, Liga Grecească a trimis o flotă sub comanda lui Pausanias, care i-a silit pe perşii încartiruiţi în Bizanţ să se predea. Însă în timp ce se afla în Bizanţ, Pausanias a început să unelteasc cu Xerxes pentru a fi înscăunat domnitor peste întreaga Grecie. Când zvonurile despre complotul lui au ajuns la Sparta, Pausanias a fost rechemat acasă şi judecat, dar în cele din urmă a fost achitat şi s-a întors pe cont propriu în Bizanţ. Acolo şi-a reluat de îndată uneltirile, ceea ce a dus la expulzarea lui din oraş în 475 î.Hr. În perioada cât a fost despot al Bizanţului, Pausanias a construit un stadion în oraş, după cum ne arată o inscripţie cu numele său păstrată pe unul din zidurile exterioare de apărare ale palatului Topkapı.

Nu după mult timp Bizanţul a devenit membru al Ligii Ateniene. Atena, care avea putere absolută în Ligă, a impus un tribut anual statelor membre, stabilit în funcţie de resursele acestora. Numărul statelor membre ajungea la 300, iar tributul anual total varia între 400 şi 600 de talanţi, din care contribuţia iniţială a Bizanţului era de 15 talanţi, una dintre cele mai ridicate din cadrul Ligii, pe măsura bogăţiei oraşului de la acea vreme.

Bizanţul şi Samosul s-au revoltat împotriva dominaţiei Atenei în vara anului 440 î.Hr. Atenienii au trimis îndată o flotă sub comanda lui Pericle, care a asediat Samosul. Acesta s-a predat în următorul an în mai, urmat la scurtă vreme de Bizanţ.

Când în 431 î.Hr. a început Războiul Peloponesiac, Bizanţul a fost forţat să se alăture Ligii Ateniene împotriva Spartei într-o alianţă care a durat două decenii. Dar în 413 î.Hr., după eşecul expediţiei ateniene împotriva Siracuzei, Bizanţul şi numeroşi aliaţi ai atenienilor au trecut de partea Spartei.

Drept urmare, atenienii au pregătit o expediţie navală împotriva Bizanţului şi Calcedonului în 409 î.Hr. Ajungând la Bosfor, au construit o aşezare fortificată pe ţărmul asiatic vizavi de Bizanţ, pe care au numit-o Chrysopolis, Oraşul de Aur,

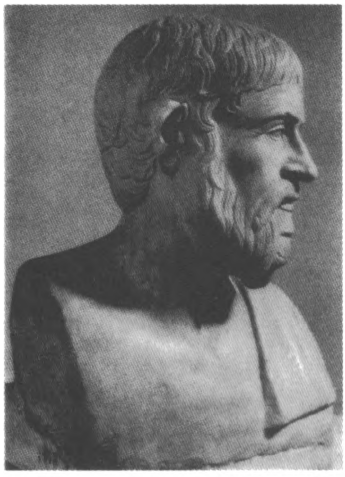

Pausanias (aprox. 510–468 î.Hr.)

cunoscută azi în turcă sub numele de Üsküdar. Aceasta le-a folosit atenienilor conduşi de Alcibiade drept bază pentru asediul Bizanţului. În plin asediu, partidul antispartan a ajutat trupele ateniene să pătrundă în oraş, coborând scări de pe meterezele zidurilor. Atenienii au luat astfel în stăpânire Bizanţul, redându-l cetăţenilor cu condiţia intrării în alianţă cu Atena.

Războiul Peloponesiac s-a sfârşit în anul 404 î.Hr. cu victoria zdrobitoare a spartanilor la Aigospotamoi pe Hellespont. În anul următor, bizantinii, slăbiţi atât de luptele interne, cât şi de războiul cu triburile tracice, s-au adresat spartanilor cu rugămintea de a prelua din nou controlul asupra oraşului. Spartanii l-au trimis atunci pe generalul Clearchos, care a recrutat o trupă de mercenari şi s-a înscăunat ca tiran al Bizanţului, executând un număr mare dintre cei mai bogaţi cetăţeni ai oraşului. Cruzimea lui Clearchos i-a determinat în cele din urmă pe spartani să-l îndepărteze de la putere în 403 î.Hr.

Clearchos a fost în cele din urmă înlocuit de generalul spartan Anaxibios, care a domnit în Bizanţ pe vremea când mercenarii greci, cunoscuţi drept Cei Zece Mii, au ajuns la Bosfor în jurul anului 400 î.Hr. la capătul epicului lor drum de întoarcere din Persia, imortalizat de Xenofon în lucrarea sa *Anabasis*. Fără prea multă tragere de inimă, Anaxibios le-a pus la dispoziţie corăbiile necesare traversării Bosforului spre Bizanţ, iar la scurt timp după aceea i-a convins cu false promisiuni să pornească mai departe spre Tracia, zăvorând porţile oraşului în urma lor. Când Cei Zece Mii au realizat că fuseseră crunt înşelaţi, s-au întors să atace oraşul, Xenofon însă i-a convins să renunţe, spunându-le că se vor face pe veci de ocară dacă prădau un oraş grecesc.

Spartanii au continuat să stăpânească Bizanţul până în 390 î.Hr., când facţiunea democratică a preluat controlul asupra oraşului şi a permis flotei ateniene sub comanda lui Thrasybulos să cucerească oraşul. Nu după mult timp, în martie 377 î.Hr., Atena a anunţat formarea celei de-a doua Ligi maritime ateniene,

Filip al II-lea al Macedoniei (domnitor între 359 şi 336 î.Hr.); capul reconstruit de Richard Neave de la Department of Medical Illustration, University of Manchester

în care Bizanţul era membru fondator. Facţiunea democratică a preluat din nou puterea în 363 î.Hr. cu ajutorul generalului teban Epaminonda, iar Bizanţul a rupt alianţa cu Atena. O coaliţie antiateniană a luat naştere în 357 î.Hr. sub conducerea regelui Mausolos, satrapul Cariei, care s-a aliat cu Bizanţul şi insulele Rodos, Chios şi Kos. Atenienii au trimis o flotă să atace Chiosul, începând un conflict cunoscut sub numele de „Războiul Aliaţilor" sau „Războiul Social". Războiul s-a prelungit până în vara anului 355 î.Hr., când Atena a încheiat o pace cu aliaţii, recunoscând independenţa Bizanţului şi a celor trei insule-stat.

Între timp Macedonia se prefigura ca o nouă putere sub conducerea lui Filip al II-lea, care a urcat pe tron în 359 î.Hr. Iniţial bizantinii au fost aliaţii lui Filip, dar atunci când acesta a invadat Tracia în 341 î.Hr., lăsându-l pe fiul său Alexandru regent în Pella, Bizanţul şi vecinii săi s-au aliat din nou cu Atena, pregătindu-se să se apere de invazia macedonenilor. Filip a atacat Bizanţul în 340 î.Hr., începând un asediu memorabil, în care bizantinii au fost sprijiniţi de atenieni. În primăvara lui 339 î.Hr. Filip a sistat în cele din urmă asediul, ceea ce i-a determinat pe cetăţenii Bizanţului să ridice un monument în onoarea atenienilor care i-au ajutat.

Bizanţul şi-a păstrat independenţa în perioada elenistică, care a început după moartea lui Alexandru cel Mare în 323 î.Hr. Oraşul a rezistat unei invazii a galilor începând cu 279 î.Hr., unui asediu condus de regele Antioh al II-lea, din dinastia Seleucizilor, în 246 î.Hr., unui alt asediu lansat de locuitorii din Rodos şi regele Bitiniei, Prusias I, în 220 î.Hr. În vestul Asiei Mici, perioada elenistică s-a încheiat efectiv în 129 î.Hr., când romanii au preluat teritoriul şi l-au organizat ca provincia Asia. Pe atunci Bizanţul intrase deja într-o alianţă formală cu Roma, bucurându-se de protecţia romanilor şi păstrându-şi statutul de oraş liber, deşi plătea tribut. Romanii au stabilit legătura între noua provincie şi Italia prin Via

Egnatia, un drum ce ducea de la ţărmul Adriaticii prin Iliria, Macedonia şi Tracia până în Bizanţ ca punct terminus în răsărit.

Bizanţul a rămas în bune relaţii cu Roma, astfel că în anul 53 î.Hr. Senatul a abrogat tributul ce fusese impus bizantinilor. La începutul domniei lui Augustus (27 î.Hr.–14 d.Hr.) Bizanţul a fost deposedat de pământurile sale din Bitinia, dar le-a păstrat pe cele din Tracia, unde îşi însuşise cu mult timp în urmă teritoriile oraşului său vecin, Selymbria. Bizanţul a fost încorporat oficial în Imperiul Roman de către Vespasian în anul 73 d.Hr., iar pe vremea împăratului Traian (98–117) a devenit parte a provinciei Bitinia. Cu toate acestea, şi-a păstrat statutul de oraş liber aflat sub egida Romei. Romanii au construit aici chiar şi un apeduct pe vremea împăratului Hadrian (117–138), despre care se presupune că a vizitat Bizanţul în 123.

Bizanţul a rămas un oraş liber până în ultimii ani ai secolului al II-lea. Dar şi-a pierdut statutul privilegiat când s-a lăsat prins în războiul pentru succesiune ce a urmat asasinării împăratului Pertinax în 193. Cei doi pretendenţi la tron erau Septimiu Sever şi Pescennius Niger, iar bizantinii s-au predat voluntar forţelor lui Niger, drept pentru care Septimiu Sever a trimis o armată împotriva oraşului. După ce au fost înfrânte în Bitinia, forţele lui Niger au părăsit Bizanţul, retrăgându-se prin Asia Mică şi lăsând oraşul pradă armatelor lui Septimiu Sever, care l-au asediat vreme de aproape trei ani. În acest răstimp Septimiu Sever l-a înfrânt şi l-a ucis pe Niger, ajungând unic împărat. Locuitorii Bizanţului se aflau într-o poziţie disperată, cu rezervele secătuite şi fără speranţă să primească vreun ajutor. Cu toate acestea au continuat să reziste romanilor. Istoricul Dio Cassius notează în relatarea sa atât de elocventă dedicată asediului că bizantinii azvârleau cu pietre din teatrul oraşului în capetele romanilor asediatori, dar şi cu statui de bronz, construiau corăbii din scândurile caselor lor demolate şi împleteau funii din părul femeilor lor. Apoi mulţi dintre ei au încercat cu disperare să se salveze pe mare, iar cei rămaşi în urmă au recurs la canibalism pentru a supravieţui. Romanii au prins cu uşurinţă din urmă corăbiile supraîncărcate cu refugiaţi în timpul unei furtuni şi le-au scufundat, în vreme ce, de pe zidurile oraşului, cei rămaşi asistau îngroziţi la acest spectacol — iată cum descrie scena Dio Cassius:

> Oamenii din Bizanţ, urmărind această scenă, pentru o vreme au continuat să invoce ajutorul zeilor... Dar când şi-au văzut prietenii pierind cu toţii, din mulţimea adunată s-a ridicat un cor de vaiete şi lamentaţii, iar apoi au jelit tot restul zilei şi întreaga noapte. Numărul total al epavelor s-a dovedit atât de mare, că unele au fost duse de ape pe insule şi pe ţărmul asiatic, aceste rămăşiţe făcând cunoscută înfrângerea înainte chiar ca vestea să ajungă la urechile oamenilor. A doua zi groaza a sporit şi mai tare când, după retragerea apelor, orăşenii au văzut că marea întreagă din vecinătatea Bizanţului era acoperită de cadavre, şi epave, şi sânge, şi o mulţime de resturi fuseseră aruncate pe mal.

Supravieţuitorilor nu le-a rămas decât să se predea romanilor. Iar împăratul Septimiu Sever s-a răzbunat ucigând toţi soldaţii şi magistraţii oraşului, privând

Septimiu Sever (193–211); pe o monedă din timpul domniei sale

Bizanţul de independenţa sa şi subordonându-l Perinthului. A ordonat de asemenea dărâmarea zidurilor oraşului, care rezistase armatelor sale timp de trei ani, încredinţat că, lipsindu-l de apărare, îl va distruge. Dio Cassius a vizitat locurile la puţină vreme după aceea şi a fost atât de şocat de priveliştе, că nu a putut să o descrie decât amintindu-şi cum erau zidurile înainte de căderea oraşului, când turnurile Bizanţului încă existau şi chiar i-au răspuns reflectându-i vocea într-un ecou:

> Am văzut cu ochii mei zidurile după ce căzuseră, arătând de parcă fuseseră cucerite de alte neamuri decât de romani. Le văzusem şi pe vremea când erau în picioare şi le auzisem chiar „vorbind". Trebuie să spun aici că existau şapte turnuri de la Porţile Tracice până la mare, iar dacă cineva se apropia de oricare dintre ele în afară de primul, acestea rămâneau tăcute, dar dacă striga ceva ori arunca o piatră înspre cel dintâi, nu numai că acesta trimitea ecoul şi „vorbea", dar îl determina şi pe al doilea să facă acelaşi lucru; şi astfel sunetul se transmitea de la unul la celălalt prin toate cele şapte turnuri, fără să se interfereze, ci mereu pe rând, căci fiecare primea sunetul de la cel dinainte, prelua ecoul şi vocea şi le trimitea mai departe.
>
> Aşa erau zidurile Bizanţului.

Şi aşa era şi vechiul Bizanţ, istoria sa de oraş grecesc independent încheindu-se când a căzut în mâinile lui Septimiu Sever în 196 d.Hr., deşi avea să renască din propria cenuşă şi să înceapă o nouă viaţă ca oraş roman.

Bizanțul roman
196–330

Ani de zile după distrugerea lui de către Septimiu Sever, Bizanțul a rămas în stare de ruină. Însă cu vremea împăratul s-a lăsat convins de fiul său Caracalla să-i ierte pe bizantini, acesta din urmă arătându-i că orașul avea o poziție strategică mult prea importantă pentru a fi abandonat. Așa se face că la începutul secolul al II-lea, Sever a inițiat reconstruirea Bizanțului la o scară mai mare, împrejmuindu-l cu un nou val de ziduri de apărare.

Zidurile inițiale ale Bizanțului cuprindeau doar Prima Colină, înconjurând acropola de la Cornul de Aur până la Marmara. Noile ziduri ale lui Septimiu începeau cu 500 de metri mai sus de fortificațiile originale de pe țărmul Cornului de Aur, capătul lor nordic fiind doar puțin mai jos de locul unde se află azi podul Galata. Pornind din acel punct, zidurile urcau până pe vârful celei de-a Doua Coline, coborau înconjurând Hipodromul, ca apoi să cotească spre est de-a lungul poalelor Primei Coline deasupra Mării Marmara. Teritoriul pe care îl împrejmuiau era de peste două ori mai mare decât cel al Bizanțului arhaic. Noul zid cuprindea și două porturi la Cornul de Aur, ambele desființate la sfârșitul secolului al XIX-lea. Privind spre vest de la Saray Burnu, primul dintre ele era cunoscut sub numele de Prosphorion, iar al doilea sub numele de Neorion. Prosphorion, cel mai mare dintre ele, ocupa aproximativ locul portului din Bizanțul perioadei arhaice.

Hipodromul a fost unul dintre noile edificii ridicate pe vremea lui Septimiu Sever. Pe locul lui se află azi At Meydanı sau Piața Cailor, parcul din fața Moscheii Albastre. În același timp s-au construit mari *thermae*, sau băi publice în colțul de nord-est al Hipodromului. Cunoscute sub numele de Băile lui Zeuxippos, erau gândite să servească mulțimile ce umpleau până la refuz Hipodromul pentru a asista la întrecerile carelor de luptă și la alte spectacole de divertisment. Petrus Gyllius îl citează pe cronicarul bizantin Kedrenos cu privire la numărul mare de statui care decorau băile:

> Kedrenos povestește că în această baie se înfățișau ochiului plăcute și variate obiecte de artă, atât din marmură, cât și din piatră, statui de alamă și figuri de personaje ale Antichității, care păreau a fi în așteptarea unui suflet care să le anime și să le dea viață... Locul era de asemenea înfrumusețat cu statui de bronz ale tuturor acelor personaje renumite în lumea întreagă pentru înțelepciunea, talentul oratoric sau curajul lor.

Septimiu Sever a ridicat de asemenea un drum mărginit de coloane de-a lungul crestei dintre Prima şi a Doua Colină. Cunoscut sub numele de Porticul lui Sever, splendida cale se suprapune cu traseul actualului Divan Yolu, care începe la Aya Sofya Meydanı, piaţa mare din faţa bisericii Sfânta Sofia. Piaţa propriu-zisă era un forum cu numele de Tetrastoon, care, după denumire („patru stoa"), trebuie să fi avut porticuri pe toate cele patru laturi. Acolo pare să fi fost agora oraşului arhaic, sau piaţa, la care ulterior s-au adăugat porticurile înconjurătoare. Porticul lui Sever constituia strada principală a Bizanţului, cunoscută drept Mese sau Strada de Mijloc; ea se întindea de la Tetrastoon până în vârful celei de-a Doua Coline, fiind prelungită ulterior pe măsură ce oraşul s-a extins. Locul unde începea Mese în Tetrastoon corespundea Porţii Tracice, care anterior fusese intrarea principală în Bizanţ dinspre uscat. În locul unde Mese pleca din Tetrastoon exista o poartă monumentală, numită Miliarum Auraeum sau Borna de Aur, cunoscută pe scurt ca Milion.[1] Acesta a devenit punctul zero de la care se măsurau distanţele din Bizanţ de-a lungul Viei Egnatia. O stelă de marmură care făcea parte din Milion a fost scoasă la lumină în 1952, iar acum este expusă pe latura nordică a lui Divan Yolu, chiar la începutul bulevardului.

Mese este amintit într-un cod urbanistic de la sfârşitul secolului al V-lea, în care se face referinţă la un portic, ce poate fi identificat cu uşurinţă drept Porticul lui Sever: „Decretăm ca nimeni să nu aibă permisiunea de a acoperi cu clădiri numeroasele şiruri de coloane ce aparţin porticurilor publice, cum ar fi acelea ce duc de la Milion la Capitol"; toate magazinele şi dughenele aşezate între coloane „trebuie să fie împodobite măcar pe dinafară cu marmură, încât să înfrumuseţeze oraşul şi să aducă desfătare trecătorului".

Exista şi un teren pentru exerciţii militare, numit Strategion, care se afla în interiorul zidurilor chiar în dreptul celor două porturi, între Prima şi a Doua Colină. Pe locul Strategion-ului din vechime se ridică astăzi gara Sirkeci; în apropiere se aflau închisoarea, un altar închinat lui Ahile şi Aiax şi Băile lui Ahile. Strategion-ul a existat chiar de la începuturile Bizanţului, când se afla în afara zidurilor oraşului; noile fortificaţii ordonate de Septimiu Sever l-au cuprins în interiorul oraşului extins. La nord de Strategion se afla o poartă a oraşului cunoscută mai târziu sub numele de Arcul lui Urbicus sau, mai simplu, de Urbicon.

Edificiile ridicate şi restaurate de Sever sunt consemnate într-o lucrare bizantină timpurie, *Chronicon Paschale*, care face de asemenea referire la monumente mai vechi ale oraşului. După ce menţionează Băile lui Zeuxippos, cronica aminteşte alte edificii ridicate de Septimiu Sever:

> Peste drum de acestea pe acropolă a construit templul lui Apollo, care stă faţă în faţă cu alte două temple, unul al Artemidei cu măslinul şi celălalt al Afroditei Phedaliene. Peste drum de templul Artemidei a construit Kynegeion-ul, o menajerie mare pentru animale sălbatice, şi un teatru peste drum de templul Afroditei.

Templul Afroditei menţionat în *Chronicon* era unul dintre cele mai vechi ale Bizanţului; nu avea să dispară cu totul decât după domnia lui Teodosiu I (379–395), care l-a transformat într-o remiză pentru trăsuri. Kynegeion-ul, un amfiteatru

în care se ţineau lupte de gladiatori şi reprezentaţii cu animale sălbatice, se afla, se pare, pe ţărmul de la Marea Marmara al Primei Coline, în vreme ce teatrul era probabil amplasat pe versantul nordic al acropolei.

O serie de clădiri din perioada premergătoare domniei lui Constantin sunt menţionate într-o cronică bizantină timpurie datorată lui Dionysos din Bizanţ (Dionysios Byzantios). După ce aminteşte că citadela Bizanţului se ridica pe acropola de pe Promentorium Bosphorium, acesta scrie:

> La mică distanţă pe înălţime se află altarul Atenei Ecbasia, unde coloniştii [Byzas şi însoţitorii lui] au luptat ca pentru propriul lor pământ. Mai există şi un templu al lui Poseidon, unul vechi şi deci destul de simplu, chiar deasupra mării... Mai jos de templul lui Poseidon, dar în interiorul zidurilor, sunt stadioane şi gimnazii, şi terenuri de antrenament pentru cei tineri.

Şi Dionysios continuă povestind despre un templu dedicat Geei Onesidora — zeiţa Pământului Roditor — care se compunea „dintr-un spaţiu neacoperit, înconjurat de un zid din piatră şlefuită". Alături se ridicau „templele Demetrei şi ale Fecioarei (Persefona), cu numeroase imagini în ele, vestigii ale bogăţiei lor de odinioară". Lui Dionysios i s-au arătat de asemenea locurile unde se ridicaseră cândva templele închinate Herei şi lui Pluton, „primul fiind distrus de Darius, iar al doilea de Filip al Macedoniei".

Teritoriile din afara zidurilor lui Septimiu Sever nu erau nici ele pustii. Menţiuni ale lui Dionysios Byzantios, precum şi ale unor cronicari bizantini ce i-au urmat atestă existenţa unor cătune şi clădiri publice de-a lungul ţărmurilor Cornului de Aur, ale Mării Marmara şi ale Bosforului, precum şi pe dealurile şi în văile dincolo de graniţele oraşului. Oraşul Sycae, renumit pentru smochinele sale, se dezvoltase deja pe celălalt ţărm al Cornului de Aur, în locul Galatei de azi; cartierul cunoscut sub numele de Blachernae se întindea pe versantul nordic al celei de-a Şasea Coline; pe ţărmul vestic al Cornului de Aur exista o localitate care mai târziu avea să capete numele de Kosmidion, iar într-o perioadă încă şi mai târzie, turcii aveau s-o numească Eyüp; în vârful sudic al celei de-a Şaptea Coline, cunoscută ca Xerolophos sau Colina Uscată, se ridica un templu al lui Zeus înr-un perimetru sacru; iar pe ţărmul Mării Marmara sub a Şaptea Colină exista un sat numit Psamathion, turcescul Samatya, cum este numit şi azi venerabilul cartier al vechiului oraş. Se mai aflau aşezări de-a lungul ţărmului asiatic al Mării Marmara, dincolo de Calcedon, precum şi pe micul arhipelag din vecinătate, Insulele Prinţilor.

După reconstruirea oraşului pe vremea lui Septimiu Sever, Bizanţul a avut parte de o perioadă de pace de peste o jumătate de secol. Dar în jurul anului 257, în vremea domniei comune a lui Valerian şi a fiului său Gallienus, goţii barbari au coborât de-a lungul coastei vestice a Mării Negre, invadând Tracia şi Bitinia. Calcedonul a căzut în mâinile invadatorilor, dar Bizanţul a fost din nou protejat de zidurile sale puternice. Goţii au invadat din nou Tracia în 268, la scurt timp după asasinarea lui Gallienus, căruia i-a urmat Claudiu al II-lea. Barbarii au pornit cu o flotă uriaşă să traverseze Marea Neagră, au coborât pe Bosfor în jos,

încercând din nou, în zadar, să cucerească Bizanțul, pentru ca apoi să-și continue drumul prin strâmtoare pentru a ataca Grecia. În cele din urmă au fost însă învinși de Claudiu, pierzând 50 000 de luptători, înainte de a renunța la invazie și a se retrage. Împăratul și-a luat după această victorie cognomenul de Goticul (Claudius Gothicus) și a bătut monede întru celebrarea victoriei, dar la scurt timp după aceea s-a îmbolnăvit de ciumă și a murit în ianuarie 270.

Șapte împărați s-au succedat la tron în următorii paisprezece ani, aproape toți sfârșind asasinați; excepție a făcut Carinus, învins și ucis în bătălie de succesorul său, împăratul Dioclețian, a cărui lungă și ilustră domnie a început în anul 284. Nouă ani mai târziu, Dioclețian a instituit faimoasa „tetrarhie", adică „guvernarea celor patru", deoarece considera că Imperiul Roman era prea întins pentru a fi condus eficient doar de persoana sa. Dioclețian a guvernat ca august al Răsăritului, avându-l pe Galeriu drept cezar, și l-a declarat pe Maximian august al Apusului, dându-i-l pe Constanțiu I (Constantius Chlorus) pentru a îndeplini rolul de cezar. Cei patru formau un colegiu sau consiliu de conducere. Între ei exista și o ierarhie, augustul fiind împăratul senior, iar cezarul asociat acestuia, împăratul junior. Statui de porfir ale tetrarhilor au fost apoi înălțate în toate orașele importante ale imperiului, inclusiv în Bizanț, unde monumentul se afla la răspântia de drumuri ce avea să fie cunoscută mai târziu sub numele de Philadelphaeum (Philadelphion); aceasta se afla în extremitatea vestică a străzii principale Mese, care între timp fusese prelungită până pe culmea Colinei a Treia.

Vârsta și starea proastă a sănătății sale l-au făcut pe Dioclețian să abdice în 303, după care l-a forțat pe Maximian să jure în mod solemn că, la rândul său, va abdica în primăvara anului 305. Drept urmare Constanțiu a devenit august al Apusului, avându-l pe Severus al II-lea drept cezar, în vreme ce Galeriu a devenit august al Răsăritului, iar Maximinus Daia cezarul său. În următorii șase ani s-a desfășurat o luptă pentru putere între cei patru împărați și cei care i-au urmat. În primăvara lui 311 lumea romană era divizată între cei patru împărați: Maximinus, Liciniu, Maxențiu și Constantin, fiul lui Constanțiu I — o tetrarhie ce avea să fie curând redusă la trei, doi și, în final, la unu.

Constantin l-a învins pe Maxențiu la 28 octombrie 312 la Ponte Milvio, la nord de Roma, iar a doua zi și-a făcut intrarea triumfală în Roma, cu capul rivalului său înfipt într-o lance purtată în fața sa. După aceea s-a spus că în timpul bătăliei de la Podul Milvius, Constantin a văzut un semn pe cer din care a înțeles că va ieși victorios. Împăratul i-a descris în următorul fel semnul biografului său Eusebiu din Cezareea: „Mi-a spus că în miezul zilei a văzut cu ochii lui semnul unei cruci de lumină în ceruri, deasupra soarelui, și care era însoțită de inscripția Învinge cu acesta (*hoc vince*). Priveliștea l-a umplut de uimire, și la fel și pe toată armata sa."*

A doua zi după victorie, senatul i-a conferit lui Constantin titlul de august suprem. La acea vreme Constantin era într-un anume sens deja convertit la

* *In hoc signo vinces* (*Sub acest semn vei învinge*) este mottoul adoptat conform tradiției de Constantin cel Mare după ce a avut viziunea cu „Monograma lui Iisus Hristos". (*N.t.*)

creştinism, deşi tradiţia spune că nu a fost botezat decât pe patul de moarte. În timpul iernii din 312–313 Constantin a scris trei epistole prin care arăta limpede că noua sa atitudine faţă de creştinism nu se rezuma la tolerarea Bisericii, ci însemna acordarea de sprijin activ prin subsidii şi alte măsuri.

Cealaltă jumătate a tetrarhiei a fost redusă la unu în anul 313, când Liciniu l-a eliminat pe Maximinus şi şi-a făcut intrarea triumfală în Nicomedia, vechea capitală a Bitiniei. Liciniu şi-a stabilit apoi capitala chiar la Nicomedia, guvernând de acolo în calitatea sa de împărat al Răsăritului, în vreme ce Constantin domnea la Roma ca împărat al Apusului, pregătindu-se astfel scena luptei dintre augusţi pentru controlul unic asupra Imperiului Roman.

Ultimul act al acestei confruntări a început la 3 iulie 324 la Adrianopol, unde Constantin l-a învins pe Liciniu şi l-a forţat să se retragă în Bizanţ. Bătălia finală s-a dat pe dealurile de deasupra Chrysopolisului în ziua de 18 septembrie 324, când Constantin l-a înfrânt din nou pe Liciniu. Bizanţul şi Calcedonul şi-au deschis imediat porţile pentru a-l primi pe Constantin în vreme ce Liciniu s-a refugiat în capitala sa Nicomedia, iar după scurt timp a acceptat să se predea. A fost trimis în exil la Salonic, unde a fost apoi executat, lăsându-l pe Constantin cel Mare, cum avea să fie cunoscut în istorie, unic împărat al Imperiului Roman.

După doar câteva luni de la victorie, Constantin a hotărât să reconstruiască Bizanţul la o cu totul altă scară, deoarece decisese că oraşul era mai potrivit de capitală decât Roma, care încetase de mult să mai fie centrul administrativ al imperiului. În plus, Roma, cu tradiţiile ei păgâne, nu era capitala potrivită a imperiului creştin pe care el îl purtase probabil în gând de când avusese viziunea Crucii în ajunul bătăliei de la Podul Milvius. Constantin n-a lăsat însă nicio mărturie despre motivele sale de a întemeia o nouă capitală în afara unei remarci într-unul dintre edictele sale privitoare la construirea Bizanţului, în care declară că a acţionat „la porunca lui Dumnezeu".

În vreme ce opera de reconstruire a Bizanţului era în desfăşurare, Constantin a locuit în Nicomedia, unde Diocleţian ridicase un palat şi unde Galeriu şi Liciniu la rândul lor îşi stabiliseră reşedinţa pe vremea când domniseră ca împăraţi ai Răsăritului. Printre primele sale acţiuni întreprinse acolo a fost aceea de a elabora o constituţie pentru noii săi supuşi, prin care promitea să-i despăgubească pe toţi creştinii care fuseseră în trecut victime ale persecuţiilor. Apoi a luat măsuri de reconciliere a bisericii creştine prinse în disputa dintre doctrina episcopului Alexandriei, Alexandru, şi cea a unuia dintre preoţii săi, Arie, care susţinea că Hristos nu a existat din veşnicie şi nici nu era de aceeaşi esenţă cu Dumnezeu Tatăl — doctrină ce avea să fie cunoscută sub denumirea de arianism. Constantin s-a străduit să pună capăt controversei convocând Primul Sinod Ecumenic al Bisericii, ce a avut loc în oraşul Niceea din Bitinia între 20 mai şi 19 iunie 325. Conciliul, prezidat de însuşi Constantin, a condamnat arianismul şi a stabilit şi câteva alte chestiuni, printre care un acord cu privire la data Paştelui.

Reconstrucţia Bizanţului s-a încheiat la începutul anului 330, când Constantin şi-a stabilit reşedinţa aici, pregătind inaugurarea oraşului. Edictul imperial de fondare, gravat în piatra unei stele şi aşezat într-o ceremonie publică în

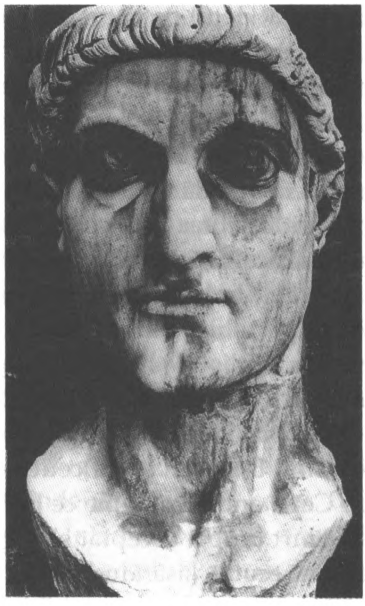

Stânga: Constantin cel Mare (unic împărat 324–337); capul unei statui uriaşe de marmură
Dreapta: Piatră funerară din vechiul oraş Bizanţ

Strategion, decreta că de atunci înainte Bizanţul avea să se numească NOVA ROMA CONSTANTINOPOLITANA — Noua Romă, Oraşul lui Constantin.

Ceea ce a rămas din vechiul Bizanţ este în cea mai mare parte acoperit de ruinele şi monumentele Constantinopolului bizantin, peste care s-au ridicat ulterior edificiile otomane şi moderne ale Istanbulului. Săpăturile arheologice de pe Prima Colină au scos la iveală fragmente sculpturale şi arhitecturale din Bizanţ, care acum sunt expuse în Muzeul de Arheologie[2], ridicat pe versantul sud-vestic al acropolei, în faţa parcului Gülhane. Printre obiectele expuse în muzeu se numără sugestive monumente funerare descoperite în antica necropolă din afara zidurilor vechiului Bizanţ, cel mai vechi datând din secolul al IV-lea î.Hr. Basoreliefurile de pe aceste stele sunt extrem de interesante, deoarece îi reprezintă pe cei decedaţi înconjuraţi de obiectele pe care le foloseau în viaţa lor de zi cu zi.

Pe stela marinarului Heris sunt reprezentate armele acestuia, dar şi prora unei trireme; fiul învăţat al lui Hecatadorus este înfăţişat cu o carte, un toc şi o călimară; doctoriţa Musa apare cu instrumentele ei şi un text medical; astronomul Theodotos cu un glob şi un cadran solar. Unul din reliefurile deosebit de impresionante înfăţişează un tânăr dezbrăcat care ţine în mâna dreaptă o pasăre în vreme ce priveşte cu tristeţe la câinele întins la picioarele sale. Un altul o arată pe matroana Lollia Salbia alungită pe o canapea şi înconjurată de servitoarele care îi întind oglinda, parfumurile şi pomezile, căci trebuie să arate bine chiar şi în moarte. Stela comicului Kefalo îl prezintă pe acesta în cele două

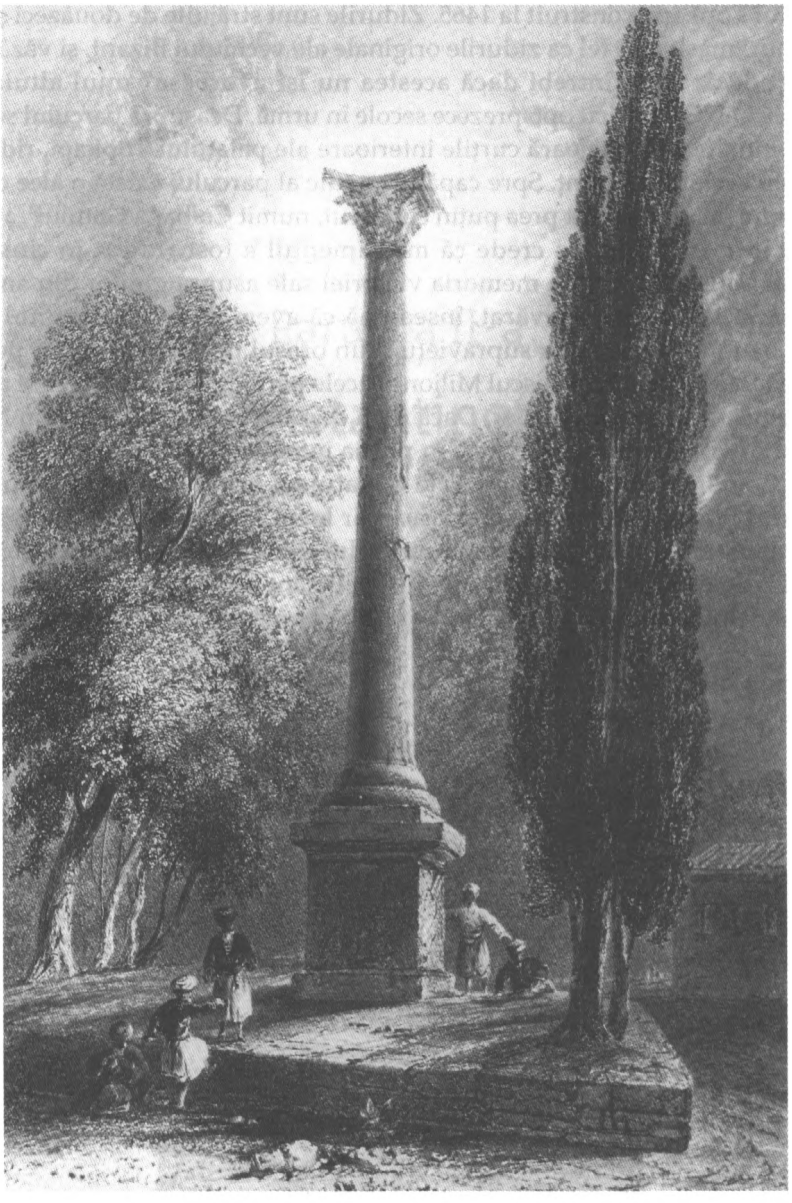

Coloana Gotului

ipostaze în care a fost probabil cel mai cunoscut: pe una dintre laturile pietrei poartă un cap de lup, iar pe cealaltă, un cap de urs. Capul îi este înclinat caraghios într-o parte, iar el se află în postura dezinvoltă a unui actor de vodevil dintr-un spectacol burlesc, cu testiculele atârnându-i între picioarele crăcănate.

Gülhane Parkı se întinde peste o parte a vechiului Bizanț, a cărui primă linie de fortificații se suprapune cu traseul zidurilor exterioare de apărare ale

palatului Topkapı, construit la 1465. Zidurile sunt străjuite de douăzeci şi şapte de turnuri masive, la fel ca zidurile originale ale vechiului Bizanţ, şi văzându-le nu poţi decât să te întrebi dacă acestea nu îşi „vorbesc" unul altuia, cum povestea Dio Cassius cu optsprezece secole în urmă. Deasupra parcului se ridică zidurile înalte ce înconjoară curţile interioare ale palatului Topkapı, ridicat pe acropola vechiului Bizanţ. Spre capătul nordic al parcului există o alee ce duce în sus spre un monument prea puţin cunoscut, numit Coloana Gotului[3], aproape ascuns într-un crâng. Se crede că monumentul a fost ridicat în cinstea lui Claudiu al II-lea Gotul, în memoria victoriei sale asupra goţilor din anul 269. Dacă acest lucru este adevărat, înseamnă că avem de-a face cu unul dintre puţinele monumente ce au supravieţuit din oraşul preconstantinian, pe lângă stela ce făcea parte din obeliscul Milion şi acele părţi din Hipodrom care datează din vremea lui Septimiu Sever. Dacă dăm crezare istoricului bizantin Nicefor (Nikephoros) Gregoras, care scria în prima jumătate a secolului al XIV-lea, în vârful Coloanei Gotului era aşezată o statuie a lui Byzas Megarianul, întemeietorul Bizanţului. Ar fi fost într-adevăr locul cel mai potrivit pentru acest monument, chiar deasupra promontoriului de la confluenţa Bosforului şi a Cornului de Aur, acolo unde oraşul grecesc Bizanţ a fost întemeiat cu aproape o mie de ani înainte ca noul Constantinopol să devină capitala Imperiului Roman.

Partea a II-a

Constantinopol

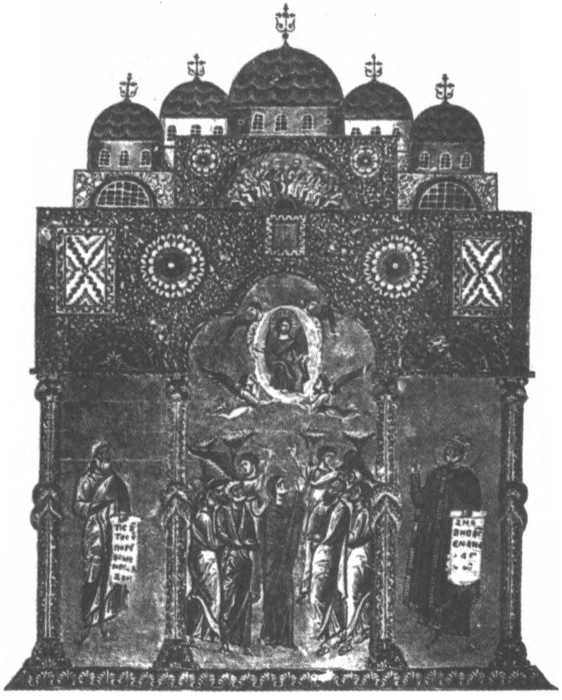

Orașul lui Constantin
330–337

Deși orașul nou construit se numea oficial Nova Roma, în vorbirea de zi cu zi a fost cunoscut de la bun început drept Constantinopol (Konstantinoúpolis, în greacă), orașul lui Constantin. Însă locuitorii orașului, care se născuseră acolo, continuau să-și spună „bizantini", fiindcă „erau din Bizanț".

Ceremoniile de inaugurare au început pe 2 aprilie 330 și au durat 40 de zile, fiind o combinație de sărbători păgâne și creștine, printre care s-a numărat o liturghie la Sfânta Irina (Hagia Eirene), Biserica Păcii Divine, care fusese catedrala Bizanțului. Ultima zi a ceremoniilor, 11 mai, a început cu o adunare a locuitorilor orașului la Hipodrom, care fusese reconstruit și extins de Constantin. După o serie de ritualuri inaugurale, au pornit cu toții în procesiune spre noul forum, pe care Constantin îl construise pe culmea celei de-a Doua Coline, unde fusese înălțată o uriașă coloană de porfir în vârful căreia fusese așezată statuia colosală a împăratului reprezentat sub chipul lui Apollo. Acolo Constantin însuși a prezidat festivitatea de inaugurare a noului său oraș, care din acel moment devenea capitala Imperiului Roman în locul vechii Rome.

Linia zidurilor de apărare cu care Constantin a împrejmuit orașul începea probabil la Cornul de Aur, undeva deasupra actualului pod Atatürk, extinzându-se de acolo spre culmea Colinei a Cincea, traversând apoi valea râului Lykos spre Colina a Șaptea, de unde cobora spre țărmul Mării Marmara. Orașul lui Constantin era de patru sau cinci ori mai mare decât Bizanțul reconstruit de Septimiu Sever. Populația noii capitale poate fi estimată după faptul că la ordinul lui Constantin se distribuiau zilnic gratuit 80 000 de rații de pâine, în puncte răspândite în tot orașul numite „scări". Populația orașului lui Constantin trebuie să fi fost de cel puțin patru ori mai mare decât cea a Bizanțului din perioada romană târzie.

Una dintre primele descrieri ale noului oraș îi aparține lui Zosimos în a sa *Istoria Nea (Historia Nova)*, scrisă la sfârșitul secolului al V-lea. După ce prezintă cu exactitate întinderea noului oraș, Zosimos continuă prin a descrie câteva edificii pe care le ridicase Constantin pentru a-și înfrumuseța capitala. Printre acestea se numără un forum, un hipodrom, un palat, mai multe temple și „case pentru anumiți senatori care îl urmaseră aici".

Prima dintre aceste construcții era Forumul lui Constantin de pe a Doua Colină, având în centru coloana de porfir cu statuia împăratului. În jurul forumului, împodobit cu statui păgâne, precum și creștine, se ridicau obișnuitele

clădiri publice: un senat (mai exista o clădire a senatului lângă Sfânta Sofia), un praetorium (reşedinţa pretorului din Răsărit), un nymphaeum (clădirea în care se celebrau căsătoriile), mai multe temple şi biserici. Rămăşiţele acestor grandioase construcţii zac acum la trei metri adâncime sub actualul Divan Yolu, şi tot ce se mai vede este Coloana lui Constantin[1].

Porticul lui Sever a rămas în picioare în oraşul lui Constantin, flancând drumul principal, Mese, între Forumul lui Constantin şi Augustaeum (Augustaion), o piaţă întinsă comandată de Constantin peste vechiul Tetrastoon, ale cărei dimensiuni corespund în cea mai mare parte actualei Aya Sofya Meydanı. După spusele lui Zosimos, Constantin a ridicat două temple păgâne în piaţă, unul dedicat mamei zeilor, Rhea, şi celălalt, Fortunei Romana, Tyche din mitologia greacă, zeiţa sorţii şi norocului. Pe latura sa nordică, Augustaeum-ul făcea legătura cu Sfânta Sofia; pe latura estică, se ridica a doua clădire a senatului şi Chalkê, Poarta de Bronz, monumentala intrare (*vestibulum*) în Marele Palat, reşedinţa imperială construită de Constantin. Chalkê era amplasată în colţul sud-estic al Augustaeum-ului, învecinându-se spre vest cu Porticul lui Ahile, o prelungire a străzii principale Mese, ce începea la Milion, una din structurile care supravieţuiseră din vechiul Bizanţ. Pe aceasta din urmă fusese ridicat acum un grup sculptural reprezentându-i pe Constantin şi pe mama sa, Elena, având între ei Adevărata Cruce, pe care Elena o descoperise şi o adusese cu ea din pelerinajului ei la Ierusalim. La nord-vest de Milion se afla o altă piaţă, cunoscută sub numele de Stoa Basilica sau Porticul Regal.

La sud de Augustaeum se găseau Băile lui Zeuxippos, iar pe latura sud-vestică a băilor, Hipodromul[2]. Hipodromul a fost extins de Constantin, ajungând la o capacitate de 80 000 de locuri. Împăratul l-a împodobit de asemenea cu monumente şi lucrări de artă, dintre care mai există şi astăzi două ridicate pe axa lui centrală, şi anume Colosul[3] şi Coloana Şerpilor[4], dar şi Obeliscul Egiptean[5], amplasat aici şaizeci de ani mai târziu de către Teodosiu I.

Festivităţile de inaugurare a Noii Rome au reprezentat primul dintre momentele de mare însemnătate celebrate la Hipodrom. Când un împărat urma la tron, acesta îşi făcea în mod tradiţional apariţia în loja imperială, aşa-numita *kathisma*, pentru a primi ovaţiile locuitorilor oraşului. Victoriile împăraţilor şi generalilor erau sărbătorite tot acolo, după tradiţia romană. O serie de împăraţi au fost executaţi în arena Hipodromului după ce au fost detronaţi, la fel şi câţiva patriarhi. Dar Hipodromul servea în primul rând ca loc de desfăşurare a evenimentelor sportive, cursele de care de luptă şi reprezentaţiile de circ numărându-se printre distracţiile locuitorilor de rând ai Constantinopolului.

Conform tradiţiei romane, mulţimile ce se adunau la spectacolele de pe Hipodrom erau organizate în patru faţiuni, fiecare cu propria ei culoare: grupul verzilor, albaştrilor, albilor şi roşilor. Fiecare faţiune era asociată unor meşteşuguri şi bresle, şi fiecare dintre ele deţinea un rol bine definit în viaţa civică şi religioasă a oraşului. În primele secole faţiunea verzilor şi cea a albaştrilor au câştigat în importanţă, ajungând să le absoarbă pe celelalte două. În mod tradiţional, albaştrii erau recrutaţi din rândul claselor mijlocii şi superioare şi erau ortodocşi în convingerile lor religioase, în vreme ce verzii

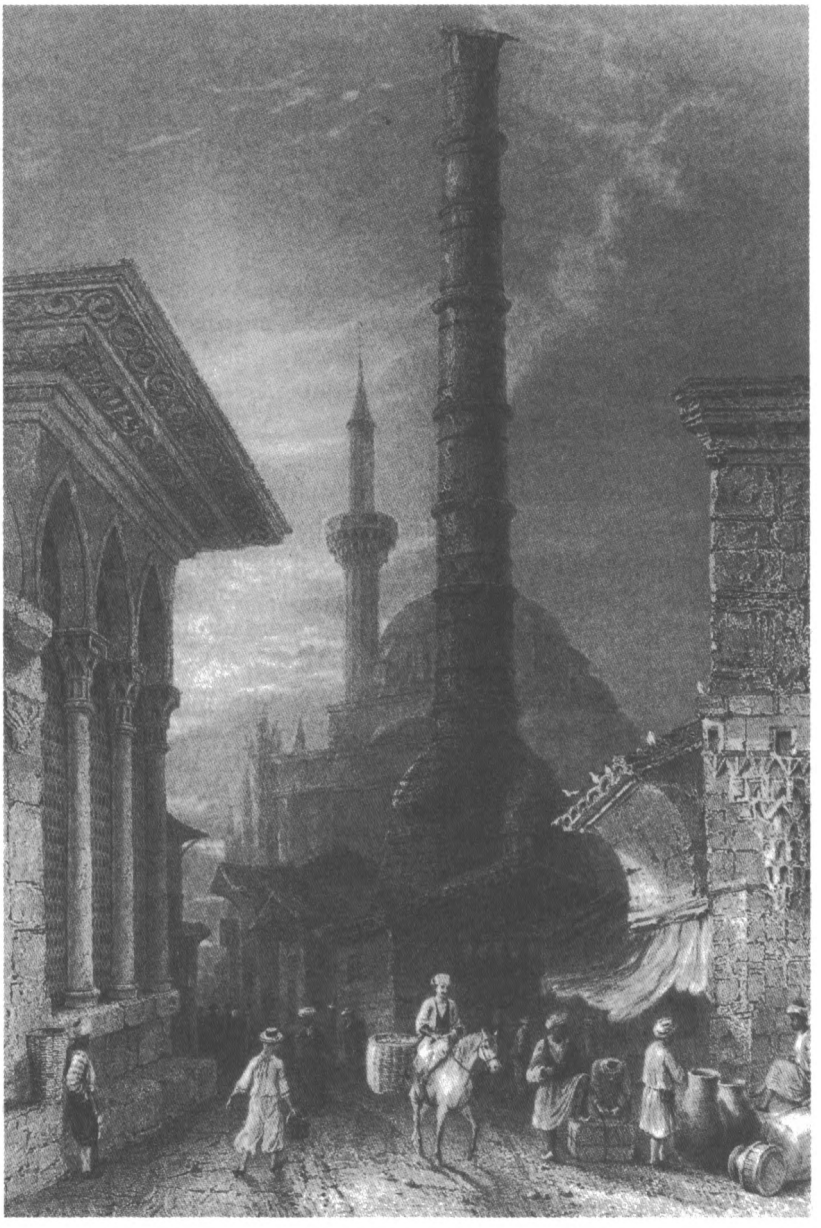

Coloana lui Constantin

proveneau din clasa muncitoare, având vederi radicale atât în privința chestiunilor politice, cât și a celor religioase. Această polarizare a celor două facțiuni dominante a devenit o sursă permanentă de aprige disensiuni, tulburând viața orașului și culminând într-o serie de revolte.

Cursele de pe Hipodrom se organizau de obicei între patru cvadrige, care de luptă cu două roți, trase de câte un atelaj cu patru cai, conducătorii carelor fiind

înveşmântaţi în culorile facţiunii ce îi sprijinea. O cursă normală presupunea şapte tururi de pistă, totalizând aproximativ doi kilometri şi jumătate. Cei victorioşi în curse deveneau un soi de eroi naţionali. Unul dintre cei mai faimoşi a fost Porphyrius, pentru care împăratul Anastasios I a comandat un monument pe Hipodrom, monument ce se păstrează în Muzeul de Arheologie. Popularitatea uriaşă de care se bucurau cursele de care ducea, firește, la excese, care nu au rămas neobservate. Iată o descriere dintr-o cronică:

> Cursele produc mai degrabă supărare decât bucurie şi au dus deja la decăderea mai multor oraşe importante. Ele înseamnă risipă de bani, crimă şi moarte. Oamenii pun interesele echipei lor mai presus de familie, casă ori ţară. Atât bărbaţii, cât şi femeile sunt cuprinşi de un soi de nebunie căci, într-adevăr, cursele au ajuns să fie o foarte răspândită boală a spiritului.

În pauza dintre două curse mulţimea se distra urmărind reprezentaţii cu animale sălbatice, clovni, pitici, jongleri, acrobaţi şi muzicieni. Sigurd, regele Norvegiei, a vizitat Hipodromul în anul 1111 şi a asistat la un spectacol cu artificii şi numere de levitaţie. Mai târziu în acelaşi secol, Beniamin din Tudela povesteşte că în pauzele dintre curse a văzut numere uluitoare de jonglerie sau spectacole cu animale sălbatice precum lei, tigri, urşi şi leoparzi.

Cursele de care şi reprezentaţiile de circ aveau loc tot anul. În calendarele oficiale din secolul al V-lea şi al VI-lea sunt notate nici mai mult, nici mai puţin decât şaizeci şi şase de sărbători anuale celebrate pe Hipodrom, fiecare cu până la douăzeci şi patru de curse zilnic. Însă în secolul al X-lea, deja nu se mai ţineau decât o duzină de astfel de sărbători, cu doar opt curse pe zi. Cele mai importante zile erau la începutul lui ianuarie, când consulul nou numit obişnuia să-şi sărbătorească începerea mandatului oferind distracţii generoase, şi pe 11 mai, când se celebra întemeierea oraşului de către Constantin. Cu asemenea ocazii cursele de care se succedau toată ziua, alternând cu numere de circ, festivităţile încheindu-se cu împăratul şi alaiul său mergând în procesiune de la Hipodrom la Sfânta Sofia şi Marele Palat, după cum ne relatează cronicarul Attaleiates:

> După ce alaiul imperial era pregătit, căpeteniile breslelor din agora acopereau pământul cu covoare bogate de mătase de la palat până la porţile preaînaltei şi preasfintei Hagia Sophia. Pregăteau toate acestea pentru ca împăratul şi alaiul său înarmat să treacă cu toate onorurile.

Aceste procesiuni, precum şi orice eveniment formal ce implica împăratul şi curtea sa sunt descrise în *De Ceremoniis* (*Cartea ceremoniilor*) compilată de Constantin al VII-lea Porfirogenetul în secolul al X-lea, care însă cu siguranţă redă protocoale şi obiceiuri statornicite cu secole în urmă de-a lungul istoriei imperiului, probabil chiar de pe vremea lui Constantin cel Mare. Această lucrare detaliată, dar şi laconică totodată consemnează şi ruta pe care o parcurgeau toate procesiunile imperiale, atât în interiorul Marelui Palat, cât şi în deplasările spre numeroase alte obiective din oraş, în principal biserici şi mânăstiri. Astfel,

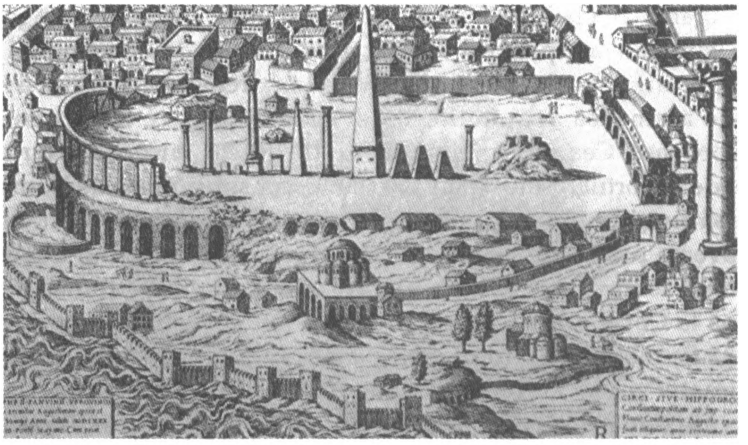

Vedere asupra Hipodromului, secolul al XV-lea

Cartea ceremoniilor se configurează ca o importantă sursă pentru studierea topografiei oraşului. Este, de asemenea, o cronică a tuturor ritualurilor asociate fiecărei zi din viaţa împăratului, din momentul naşterii până la moarte şi înmormântare. Cu acest ultim prilej, trupul neînsufleţit al împăratului era purtat prin Chalkê pentru a fi înmormântat în Biserica Sfinţilor Apostoli, iar în vreme ce alaiul trecea prin vestibul cei prezenţi obişnuiau să strige „Te du, Măria Ta, căci este Împăratul Împăraţilor cel ce te cheamă acum pre tine şi Domnul Domnilor!"

Biserica Sfinţilor Apostoli se înalţa pe culmea celei de-a Patra Coline, la aproximativ 400 de metri în interiorul Zidurilor lui Constantin. Procesiunile de la Marele Palat spre Sfinţii Apostoli se desfăşurau pe strada principală Mese, trecând mai întâi prin Forumul lui Constantin, apoi prin Forum Tauri de pe culmea celei de-a Treia Coline, iar apoi, pe creasta dintre Colina a Treia şi Colina a Patra, printr-o altă piaţă cunoscută sub numele de Forum Amastrianum. De acolo se desprindea un alt drum ce ducea spre sud-vest, de-a lungul versantului dinspre Marmara a celei de-a Treia Coline, trecând mai întâi prin Forum Bovis, iar apoi prin Forumul lui Arcadiu. Între Forum Tauri şi Forum Amastrianum, Mese traversa intersecţia cunoscută sub numele de Philadelphaeum, numită astfel în cinstea „iubirii frăţeşti" care ar fi existat între cei trei fii ai lui Constantin: Constanţiu, Constantin şi Constant, care i-au urmat la tron în calitate de co-împăraţi şi ale căror statui se aflau acolo alături de cele ale tetrarhilor. Mai târziu, după construirea Zidurilor Teodosiene, Philadelphaeum-ul a ajuns să fie cunoscut sub numele de Mesomphalos, Buricul Oraşului, deoarece se situa în centrul geografic al Constantinopolului.

Mese era una dintre cele trei străzi care se întindeau pe toată lungimea oraşului lui Constantin, acestea constituind principalele artere de comunicaţie. Una începea din colţul sud-estic al Marelui Palat şi mergea de-a lungul Mării Marmara până în extremitatea sudică a Zidurilor lui Constantin. Altă stradă începea de asemenea din capătul sud-estic al palatului lângă Tzikanisterion, sau terenul de polo, luând-o în sus spre Promentorium Bosphorium, trecând pe

lângă Mangana, arsenalul construit de Constantin. După ce ajungea la promontoriu, strada o lua spre vest de-a lungul Cornului de Aur, trecând pe lângă cele două porturi de acolo şi ajungând până la extremitatea nordică a zidurilor. Existau, de asemenea, mai multe străzi transversale, ce tăiau peninsula pe direcţia nord-sud. Cea mai importantă dintre acestea începea la ţărmul Mării Marmara, de la portul Kontoskalion, azi cunoscut sub numele de Kumkapı, care continuă să fie şi în prezent portul principal al flotei de pescuit a oraşului. Strada traversa peninsula spre nord, ajungând până la Cornul de Aur. Acolo unde drumul se încrucişa cu Mese se ridica un tetrapil. Porţiunea de la intersecţie până la Cornul de Aur era flancată pe ambele laturi de porticuri, încât ajunsese să fie numită Makro Embolos, adică Strada Colonadei Lungi. Astăzi, pe aproximativ acelaşi traseu se întinde Bulevardul Pieţei Lungi, Uzun Çarşı Caddesi, care este principala stradă comercială dintre Marele Bazar (în turcă, Kapalıçarşi, „Piaţa Acoperită") şi Cornul de Aur.

Unele izvoare bizantine îi atribuie lui Constantin meritul de a fi întemeiat ori reconstruit un număr de biserici în noua sa capitală, printre care cele mai cunoscute sunt Sfânta Sofia, Sfânta Irina şi Sfinţii Apostoli. Cea mai demnă de încredere dintre aceste surse, aparţinând lui Socrate, un istoric din secolul al V-lea, pune pe seama lui Constantin doar construirea Sfinţilor Apostoli şi restaurarea Sfintei Irina, menţionând că prima biserică Sfânta Sofia a fost terminată de Constanţiu după ce i-a urmat tatălui său la tron. Constantin a ctitorit Biserica Sfinţilor Apostoli ca mausoleu al său, fiind înmormântat acolo în 337. Se pare că prima construcţie era un mausoleu circular, căruia Constanţiu i-a adăugat o bazilică în formă de cruce, depunând în ea relicvele sfinţilor Timotei, Luca şi Andrei. Iustinian a reconstruit biserica în 550, adăugându-i un al doilea mausoleu. Cele două mausolee au servit drept loc de înmormântare a împăraţilor bizantini până în 1028, după care au fost depuşi spre odihnă veşnică în diferite alte biserici.

Circumstanţele ultimelor zile ale lui Constantin sunt relatate de Eusebiu din Cezareea în a sa *Vita Constantini*, unde scrie că ultima boală a împăratului a survenit în 336. Constantin a încercat să se vindece cu băi fierbinţi la Constantinopol, dar când acestea n-au mai avut niciun efect, a plecat spre satul în care s-a născut mama sa, în apropiere de Nicomedia, unde existau izvoare termale renumite pentru puterile lor vindecătoare. Dar cum nici acolo nu a aflat vreo uşurare, Constantin s-a mutat în palatul lui Diocleţian din Nicomedia, unde i-a adunat pe episcopii locului şi şi-a mărturisit credinţa. Cel ce i-a dat atunci botezul a fost episcopul Eusebiu din Nicomedia. Primind cuminecătura, Constantin ar fi exclamat, potrivit lui Eusebiu din Cezareea: „Acum ştiu cu adevărat că sunt binecuvântat; acum am credinţa de a mă fi împărtăşit din lumina divină".

Constantin a aşteptat până în ultimul moment să fie botezat, căci peste câteva zile a murit, la 22 mai 337. Motivele acestei amânări au fost îndelung dezbătute, una dintre posibilele explicaţii fiind aceea că era încredinţat că botezul şi spovedania pe patul de moarte aveau să-i asigure acea stare de graţie prin care să obţină viaţă veşnică.

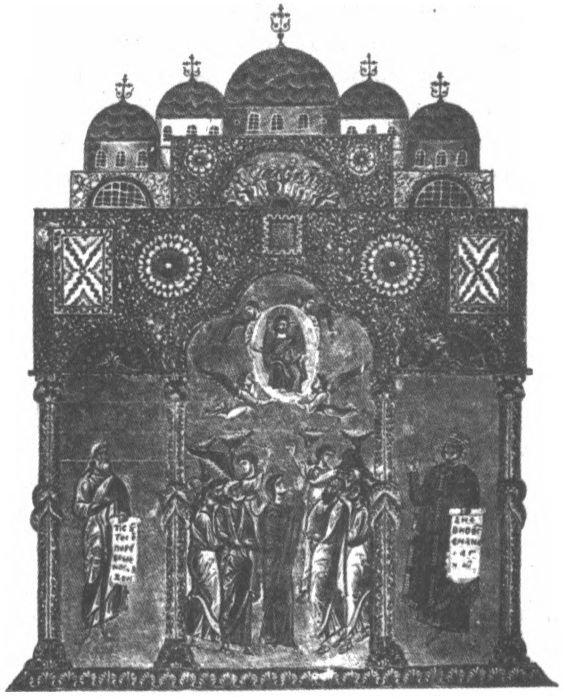

Biserica Sfinţilor Apostoli; anluminură de la începutul secolului al XII-lea din „Omliile" călugărului Iakob de la Kokkinobaphos

Trupul neînsufleţit al lui Constantin, aşezat într-un sicriu aurit, cu un acoperământ din purpură, a fost dus de la Nicomedia la Constantinopol şi depus în sala principală a Marelui Palat, unde a rămas trei luni şi jumătate. Amânarea înmormântării s-a datorat chestiunii succesiunii, căci în 335 Constantin cel Mare făcuse planuri de împărţire a imperiului între cei trei fii ai săi aflaţi în viaţă, Constantin, Constanţiu şi Constant, care fuseseră toţi ridicaţi la rangul de cezari. În plus, Constantin prevăzuse să le lase părţi mai mici din imperiu şi celor doi nepoţi ai săi de frate, Dalmatius şi Hannibalianus, cărora le acordase de asemenea titlul de cezar. Toţi cei cinci tineri cezari se aflau în străinătate în momentul morţii lui Constantin, dar Constanţiu a fost cel care s-a întors primul pentru a prezida funeraliile tatălui său. Sicriul lui Constantin a fost purtat în procesiune de la Marele Palat pe Mese până la mausoleul său din Biserica Sfinţilor Apostoli, unde a fost aşezat într-un uriaş sarcofag de porfir, înconjurat de douăsprezece alte sarcofage. Potrivit lui Eusebiu, Constantin îşi planificase funeraliile în conformitate cu titlul pe care şi-l asumase, acela de Isapostolos, „Întocmai cu Apostolii".

Cercetări mai recente au ridicat unele semne de întrebare cu privire la afirmaţia lui Eusebiu despre cele douăsprezece sarcofage reprezentând mormintele apostolilor, ce ar fi înconjurat sarcofagul lui Constantin — aranjament care, după părerea lui Philip Grierson, „aduce mai degrabă cu nişte indicaţii de regie

pentru *Flautul fermecat* al lui Mozart". Studiul lui Grierson arată că în final în mausoleul lui Constantin se adunaseră douăzeci de sarcofage, la care se adăugau cele douăzeci şi trei din camera mortuară construită de Iustinian, toate adăpostind rămăşiţele lumeşti ale împăraţilor şi ale membrilor familiilor acestora.

Pe lângă Hipodrom şi Coloana lui Constantin, în oraş nu s-au păstrat alte vestigii din epoca lui Constantin cel Mare, căci zidurile care înconjurau Constantinopolul au fost dărâmate atunci când au fost ridicate Zidurile Teodosiene la un secol după moartea acestuia. Un vestigiu din Zidurile lui Constantin s-a păstrat însă până astăzi sub forma unui monument minor de pe versantul dinspre Marea Marmara al celei de-a Şaptea Coline. Este vorba de o moschee abandonată, cunoscută sub numele de Isa Kapı Mescidi[6], construită pe locul şi cu materiale dintr-o veche biserică bizantină. Isa Kapı, care înseamnă Poarta lui Hristos, este şi numele staţiei de autobuz din dreptul spitalului Cerrahpaşa. Se crede că Isa Kapı se referă la una dintre porţile din Zidurile lui Constantin, care aici, la poalele celei de-a Şaptea Coline, coborau până la ţărmul Mării Marmara. Aceasta ar fi fost poarta prin care trecea drumul ce se desprindea din Mese luând-o spre sud pentru a se întâlni cu Via Egnatia, chiar în apropiere de satul Psamathion, actualul Samatya.

Cartierul din jur era cunoscut în epoca bizantină sub numele de Helenianae, după numele Sfintei Elena, mama împăratului Constantin cel Mare, despre care se crede că ar fi ridicat o mânăstire în acele locuri. Aceasta era „Mânăstirea Vazelor" (Monē tōn Gastriōn, în greacă), unde, conform tradiţiei, Elena ar fi plantat florile pe care le adusese de pe Golgota după ce găsise Sfânta Cruce. Tradiţia asociază mânăstirea monumentului cunoscut sub numele de Sancaktar Mescidi[7], o biserică bizantină convertită în moschee după cucerirea Constantinopolului de către turci. Savantul francez Raymond Janin a arătat însă că nu există nicio referire la Mânăstirea Vazelor până în secolul al IX-lea, aşa încât autenticitatea romanticei tradiţii trebuie pusă la îndoială.

Există şi un alt monument în Samatya care a fost asociat cu mânăstirea Sfintei Elena, chiar dacă şi în acest caz dovezile sunt incerte. Este vorba de Martiriconul Sfinţilor Mucenici Carp şi Papil[8], datând de la începutul secolului al V-lea, care devine astfel cel mai vechi edificiu creştin din oraş.

Constantin şi mama sa sunt veneraţi în biserica ortodoxă grecească din Samatya. Actuala structură a Bisericii Sfinţilor Constantin şi Elena datează de la mijlocul secolului al XIX-lea, dar parohia s-a păstrat probabil din vremurile când Psamathion era un sat la marginea mării în afara zidurilor oraşului. Un vechi relief de pe zidul bisericii îi prezintă pe Constantin şi Elena cu Sfânta Cruce între ei, în aceeaşi poziţie în care erau înfăţişaţi de statuia ce se afla în vârful monumentului cunoscut sub numele de Milion. Constantin şi mama sa sunt prăznuiţi aici în liturghia ce se ţine de ziua lor, la 21 mai, şi după mai bine de şaisprezece secole şi jumătate de când Constantin a făcut din acest oraş prima capitală creştină a lumii.

Orașul imperial
337–395

În cele trei luni și jumătate dintre moartea lui Constantin cel Mare și înmormântarea lui, guvernarea s-a aflat într-o situație de criză determinată de chestiunea succesiunii, iar afacerile curente au fost administrate în numele împăratului decedat.

Hiatul s-a încheiat la 9 septembrie 337, când cei trei fii ai lui Constantin și-au acordat titlul de august, iar hotărârea lor a fost apoi confirmată de Senatul din Roma. Cei trei auguști au dispus apoi de posibilii rivali din cadrul familiei imperiale, instigând la revoltă garnizoana din Constantinopol, ceea ce a dus la uciderea celor doi unchi și a celor mai mulți veri primari ai lor. Unicii supraviețuitori pe linie masculină din familia imperială au fost cei doi fii minori ai lui Iuliu Constanțiu, un frate vitreg al lui Constantin cel Mare; aceștia au fost Gallus, care pe atunci avea unsprezece ani, și Iulian, de cinci ani, care au fost cruțați din cauza vârstei lor fragede. Cei doi prinți au fost ținuți în continuare sub strictă supraveghere, mai întâi la Constantinopol și apoi într-o cetate îndepărtată din Asia Mică.

Cei trei auguști s-au întâlnit la începutul verii anului 338 pentru a-și împărți imperiul, păstrându-și în mare aceleași regiuni peste care guvernaseră în calitate de cezari. Constanțiu a domnit peste partea răsăriteană a imperiului, cu capitala la Constantinopol, în vreme ce provinciile din apus le-au revenit lui Constantin și Constant. Împărțirea imperiului a dus în mod inevitabil la o luptă prelungită între cele trei tabere, în urma căreia atât Constantin, cât și Constant au fost uciși, astfel că în 353 Constanțiu s-a impus ca unic domnitor al Imperiului Roman, cu capitala la Constantinopol.

Domniile lui Constanțiu și ale urmașilor săi direcți sunt descrise în *Res Gestae* ale lui Ammianus Marcellinus, un cronicar de origine greacă, născut în Antiohia în jurul anului 330. Ammianus evaluează caracterul lui Constanțiu în Cartea a XXI-a din *Res Gestae*, amintind mai întâi calitățile acestuia și apoi defectele. Printre virtuți se numără „demnitatea maiestății sale imperiale", corectitudinea administrației sale publice, felul extrem de atent în care își întreținea armata, prudența, cumpătarea și castitatea vieții lui particulare, iar în final bunele maniere și însușirile sale atletice — cele din urmă datorându-se fizicului oarecum singular al împăratului, care, după cum notează Ammianus, „având picioare foarte scurte și strâmbe, era bun la sărituri și alergare".

În ceea ce privește defectele împăratului, Ammianus se oprește în special la firea excesiv de bănuitoare a acestuia, care îl făcea să vadă peste tot intrigi de a-i uzurpa tronul, determinându-l astfel să execute o serie de membri ai familiei imperiale, precum și alți rivali imaginari ori adevărați. Ammianus a pus aceasta pe seama faptului că împăratul se afla „în măsură mult prea mare sub influența nevestelor sale, a eunucilor cu glasuri stridente și a unor demnitari de la curte, ce-i aplaudau fiecare cuvânt, așteptând un «da» ori «nu» de la el, pentru a fi mereu de acord cu el".

Eunucii jucau un rol important în Bizanț, și mulți dintre ei au ajuns să ocupe poziții sus-puse în ierarhiile civile, militare și religioase, mai mulți dintre ei devenind patriarhi, iar unul dintre ei chiar *magister militum*, comandant suprem al armatei. Unul dintre posturile ocupate de regulă de eunuci era acela de *praepositus sacri cubiculi*, adică de mare-șambelan. În vremea domniei lui Constanțiu locul era ocupat de eunucul Eusebiu, care a exercitat o influență uriașă asupra împăratului, otrăvindu-i mintea împotriva tinerilor prinți Gallus și Iulian, ținuți prizonieri.

Constanțiu îl eliberase pe Gallus din lunga captivitate în 351, ridicându-l la rangul de cezar și încredințându-i comanda armatei de pe frontul persan. Trei ani mai târziu Eusebiu l-a convins pe Constanțiu că Gallus punea la cale detronarea lui. Prin urmare, Constanțiu a cerut ca Gallus să fie arestat și la scurt timp după aceasta decapitat — sentință ce a fost dusă la îndeplinire la indicațiile lui Eusebiu.

În anul următor Constanțiu l-a ridicat pe Iulian la rangul de cezar, trimițându-l în fruntea armatei sale în Galia, în pofida faptului că acesta din urmă nu avea niciun fel de experiență militară, deoarece în viața lui nu făcuse altceva decât să studieze. Deși fusese un creștin evlavios în tinerețe, studiile de literatură și filosofie clasică greacă l-au făcut ca la vârsta de douăzeci de ani să respingă creștinismul și să venereze vechii zei ai lumii greco-romane. Din motive evidente, Iulian și-a ținut însă apostazia ascunsă. Când a ajuns în Galia, tânărul cezar avea, după cum povestește Libanios din Antiohia, „autoritatea de a nu face nimic în afară de a purta uniforma", dar în decursul a cinci ani a obținut patru victorii memorabile asupra francilor, impunându-se ca un excepțional general.

Un alt defect al lui Constanțiu, notat de Ammianus, era insistența lui în a se amesteca în chestiunile bisericii, ceea ce a făcut ca imperiul să fie zgâlțâit de lupte religioase în vremea domniei sale și în anii ce au urmat, protagoniștii fiind de obicei împăratul și patriarhul de la Constantinopol. În vremea aceea catedrala Constantinopolului era biserica Sfânta Irina (Hagia Eirene), închinată Păcii Divine (*eirene*, în greacă), după cum Sfânta Sofia (Hagia Sophia) era închinată Înțelepciunii Divine (*sophia*, în greacă). În vreme ce Sfânta Sofia era numită Biserica Mare, Sfânta Irina a fost mereu cunoscută drept Biserica Veche, ea fiind, conform tradiției, catedrala Bizanțului înainte de întemeierea Constantinopolului.

Controversa religioasă legată de arianism s-a iscat din nou la începutul domniei lui Constanțiu. Constanțiu însuși era un adept moderat al doctrinei ariene, iar după moartea episcopului Alexandru al Constantinopolului a numit

drept succesor al acestuia un adept al arianismului. Partida ortodoxă i-a respins însă propunerea, numindu-şi propriul patriarh. Astfel s-a declanşat o luptă în cursul căreia trupele împăratului i-au atacat pe partizanii ortodoxiei chiar în biserica Sfânta Irina, ucigând peste 3 000 de oameni. Amintirea amară a acestui masacru a înveninat pentru tot restul domniei sale relaţia dintre Constanţiu şi populaţia Constantinopolului.

Constanţiu a murit pe 3 noiembrie 361, în timpul unei campanii împotriva perşilor. Iulian fusese deja proclamat împărat de către trupele sale şi se afla în drum spre Constantinopol, unde a ajuns în 11 decembrie al aceluiaşi an. Populaţia l-a primit cu entuziasm, fiind primul dintre împăraţi care se născuse în oraş, după cum scrie Zosimos:

> Când a ajuns în Bizanţ l-au primit cu toţii înălţând cântece de slavă, aclamându-l drept cetăţean asemenea lor şi odraslă a locului, căci se născuse şi crescuse în acest oraş. Şi i-au adus omagii şi în alte privinţe de parcă ar fi fost un mare binefăcător al omenirii. Cu aceasta a preluat sarcina de a se îngriji de oraş şi de armată în acelaşi timp.

Una dintre primele acţiuni ale lui Iulian ca împărat a fost aceea de a-l judeca şi executa pe eunucul Eusebiu, care otrăvise mintea unchiului său montându-l împotriva lui. Iulian i-a concediat din serviciul său şi pe toţi ceilalţi eunuci, precum şi liota de servitori de prisos angajaţi de Constanţiu. Libanios îi descrie pe cei alungaţi în următorul fel: „Existau mii de bucătari, la fel de mulţi bărbieri şi mai mulţi valeţi. Cete întregi de lachei, eunuci mai numeroşi decât muştele primăvara în jurul turmelor şi o mulţime de trântori de toate felurile."

Apoi Iulian a trecut la reorganizarea administraţiei imperiale şi a comandat realizarea unor edificii publice în Constantinopol, precum o casă a Senatului, două porturi şi o bibliotecă. Casa Senatului, care se ridica pe latura estică a Augustaeumului, a fost reclădită mai târziu de Iustinian. Cele două porturi, care se aflau amândouă pe ţărmul Mării Marmara, erau Portul lui Iulian, acum Kardiga Limanı[1], şi Kontoskalion[2], cunoscut în turcă drept Kumkapı. Biblioteca ridicată în Stoa Basilica adăpostea chiar colecţia de cărţi a împăratului, iar la sfârşitul secolului al V-lea ajunsese să cuprindă în jur de 600 000 de volume. Petrus Gyllius, citând izvoare bizantine timpurii, scrie despre biblioteca lui Iulian că „printre alte curiozităţi ale acestui loc se număra pielea unui dragon lung de treizeci şi şapte de metri, pe care erau scrise cu litere de aur *Iliada* şi *Odiseea* lui Homer".

Devenind împărat, Iulian şi-a declarat public credinţa păgână. La doar câteva zile după sosirea sa la Constantinopol a dat mai multe decrete care permiteau practicarea tuturor religiilor, păgâne, precum şi creştine şi iudaice, recompensându-i pe toţi proprietarii pentru bunurile religioase ce le fuseseră confiscate încă de pe vremea lui Constantin şi punând capăt subsidiilor pe care guvernul le acorda clerului ortodox. A mai dat apoi câteva decrete prin care îi rechema pe toţi membrii clerului creştin care fuseseră exilaţi pentru erezie ori schismă. Când şi-a reorganizat guvernul, a exclus creştinii din orice funcţie, încurajându-i

astfel pe cei ambiţioşi în privinţa carierei şi doar pe jumătate convinşi de credinţa lor să renunţe la aceasta şi să devină păgâni. În acest fel Iulian a încercat să reinstaureze păgânismul în imperiu — reformă ce i-a făcut pe rivalii săi din cadrul bisericii creştine să-i dea numele de Apostatul, cu care este cunoscut în istorie.

Iulian a petrecut doar cinci luni la Constantinopol, părăsind capitala în iunie 362 pentru a porni spre Antiohia şi frontul persan. Nu avea să se mai întoarcă, deoarece a fost rănit într-una din bătăliile împotriva perşilor şi a murit la 26 iunie 363, fiind înmormântat la Tars. Armata l-a ales pe Iovian ca succesor al său, după care a pornit în lungul marş de înapoiere la Constantinopol. Iovian n-a ajuns însă până în capitală, căci în ultima întoarcere a drumului s-a îmbolnăvit şi a murit la 17 februarie 364.

După moartea lui Iovian, armata şi-a continuat marşul până la Niceea, unde comandanţii au ordonat o pauză pentru a alege un succesor. În cele din urmă au căzut de acord asupra lui Valentinian, comandantul gărzii imperiale, care pe 26 februarie a fost proclamat august. Armata a cerut ca Valentinian să numească şi un co-împărat, pentru a asigura succesiunea, iar o lună mai târziu, după ce îşi condusese armata înapoi la Constantinopol, Valentinian l-a numit pe fratele său mai tânăr, Valens. Valens a fost proclamat august pe 28 martie 364 în Hebdomon, o suburbie a Constantinopolului, cunoscută azi drept Bakırköy, aflată în dreptul celei de-a şaptea borne de la Milion.

Conform aranjamentului asupra căruia au convenit, Valentinian a devenit împărat al Apusului, având capitala la Milano, în vreme ce Valens urma să domnească asupra Răsăritului, de la Constantinopol. Ambii fraţi erau creştini devotaţi, dar cu toate acestea au manifestat deschidere în chestiunile religioase, continuând politica lui Iulian de tolerare a păgânismului şi a tuturor sectelor creştinismului.

La începutul primăverii anului 365, Valens a părăsit Constantinopolul pentru a contracara o nouă incursiune persană în Armenia. De îndată ce a părăsit capitala, Procopius, un văr al lui Iulian care se ascundea în Calcedon, a pus la cale o lovitură de stat. A reuşit să obţină sprijinul armatei din Tracia şi a ocupat Constantinopolul, extinzându-şi în cele din urmă puterea asupra Calcedonului şi a altor oraşe din Bitinia. Valens a făcut cale întoarsă pentru a-l alunga pe uzurpator, iar la sfârşitul lui mai revolta părea înăbuşită. Procopius însuşi a fost capturat şi adus în faţa lui Valens, care a dispus ca acestuia să i se taie capul. Revolta s-a aprins însă din nou când Calcedonul a fost cucerit de un ofiţer al gărzii imperiale, înrudit cu Procopius, pe nume Marcellus, care a rezistat câteva zile înainte de a fi prins şi executat. Valens s-a răzbunat apoi teribil pe locuitorii Calcedonului şi Constantinopolului, executându-i pe toţi cei bănuiţi că ar fi luat parte la revoltă. A ordonat chiar dărâmarea zidurilor Calcedonului pentru a-i pedepsi pe localnici, care îl adăpostise pe Procopius.

La scurt timp după aceea Valens a folosit piatra din zidurile Calcedonului pentru a construi un apeduct în Constantinopol. O porţiune semnificativă din Apeductul lui Valens mai stă şi azi în picioare, traversând valea dintre Colina a Treia şi a Patra. Valens[3] a ridicat de asemenea un număr de monumente în Hebdomon, locul în care fusese proclamat august. Potrivit descrierii din

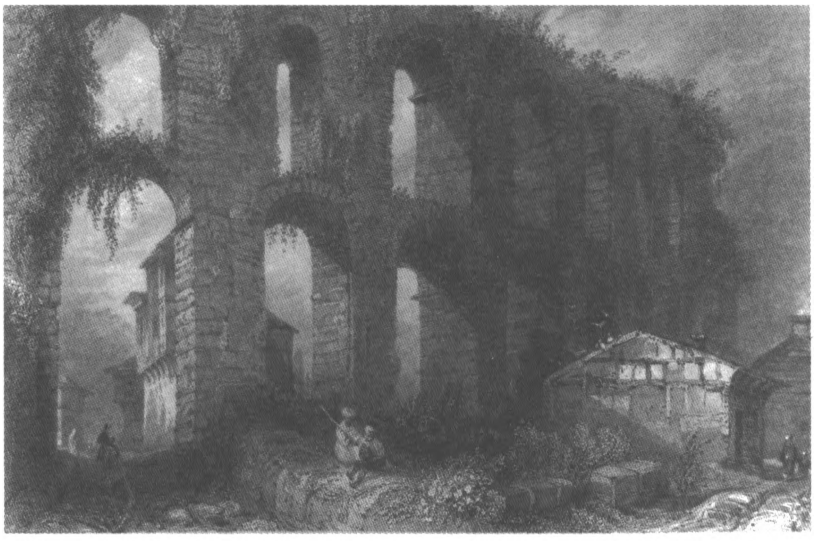

Apeductul lui Valens

De ceremoniis, de atunci a rămas obiceiul ca urcarea împăraţilor pe tron să fie proclamată acolo în ovaţiile mulţimii. Câmpia de la Hebdomon era folosită pentru exerciţii militare, aşa încât a primit numele de Campus Martius după vechiul Câmp al lui Marte de pe malul Tibrului. Hebdomonul a devenit de la Valens încolo un loc de retragere al împăraţilor, fiind înzestrat cu palate, porticuri, pieţe, băi, fântâni, biserici şi mânăstiri.

Valentinian a murit în ziua de 17 noiembrie 375, fiind urmat la tron de fiul său în vârstă de şaisprezece ani, Graţian. Fratele mai tânăr al lui Graţian, Valentinian, a fost declarat co-împărat, deşi Valens continua să domnească în Răsărit.

La începutul anului 378 Valens se afla în Antiohia când a primit vestea că o hoardă de goţi traversase Dunărea sub presiunea hunilor şi migrase spre sudul Traciei. Valens a pornit cu armata în marş înapoi spre Constantinopol, iar după o scurtă pauză a organizat o expediţie împotriva goţilor din Tracia. După o victorie iniţială asupra acestora, romanii au fost învinşi într-o a doua bătălie din 9 august 378 în apropiere de Adrianopol, bătălie în care Valens şi două treimi din armata sa au pierit. După ce au încercat în zadar să cucerească Adrianopolul, goţii au pornit într-un marş rapid spre Constantinopol, sperând să cucerească şi să prade oraşul neprotejat. Constantinopolul a fost însă salvat de un detaşament al trupelor de sarazini care intraseră de curând în serviciul imperial.

După ce Graţian a aflat că Valens fusese ucis, a considerat că trebuie să numească un alt co-împărat. L-a ales pe generalul spaniol Teodosiu, care la 19 ianuarie 379 a fost proclamat august, urmând să domnească peste provinciile estice ale imperiului. Teodosiu şi-a făcut intrarea oficială în Constantinopol pe 24 noiembrie 380, în fruntea unei procesiuni ce începea la Hebdomon. Zosimos

Triumful lui Teodosiu I (379–395), reprezentat trecând prin Poarta de Auri; Anonim din Anselmo Banduri din Ragusa (editor), *Imperium Orientale*

povesteşte că „împăratul Teodosiu a intrat în Constantinopol cu mare fală, de parcă avea de sărbătorit o victorie".

Teodosiu era hotărât să stârpească ereziile, astfel că în timpul domniei sale a dat optsprezece edicte împotriva sectelor schismatice. Pe de altă parte s-a arătat tolerant faţă de evrei, ordonând în mai multe rânduri reconstruirea unor sinagogi distruse de creştini şi pedepsindu-i pe cei care le demolaseră. Respingea total păgânismul şi a promulgat mai multe legi prin care se punea capăt sacrificiilor în scopuri religioase şi se permitea demolarea unor temple sau convertirea lor în biserici. Cele mai drastice legi împotriva păgânismului au fost emise între 391 şi 392, orice sacrificiu fiind interzis, iar templele din întregul imperiu închise publicului, venerarea zeilor păgâni devenind prohibită, chiar şi în cadru privat, sub ameninţarea unor pedepse grele.

Graţian a fost asasinat în 383, iar Valentinian al II-lea a avut parte de aceeaşi soartă în 392. Teodosiu a răzbunat moartea amândurora, prinzându-i şi ucigându-i pe cei care puseseră la cale asasinatele, eforturile sale culminând cu triumful asupra uzurpatorului Maximus. A pornit apoi în marş spre Milano, unde a început să facă planuri cu privire la succesiune. A hotărât să împartă imperiul între cei doi fii ai săi — Arcadiu urmând să domnească în Răsărit, iar Honoriu în Apus —, cărora în august 393 le-a acordat titlul de august. Ambii se aflau la acea vreme la Constantinopol, aşa că Teodosiu l-a chemat pe Honoriu la Milano, unde acesta a sosit la mijlocul lui ianuarie 395. Între timp Teodosiu s-a îmbolnăvit grav, iar la câteva zile după sosirea lui Honoriu a murit. Rămăşiţele lumeşti ale lui Teodosiu au fost apoi duse la Constantinopol, pentru a fi înmormântate în Biserica Sfinţilor Apostoli. În istorie este cunoscut sub numele de Teodosiu cel Mare, în principal fiindcă a fost ultimul împărat înainte de Iustinian care a domnit peste întregul Imperiu Roman de la Mediterană în vest la frontiera persană în est. De la Teodosiu au rămas patru monumente care se

pot încă vedea la Istanbul, deşi două dintre ele sunt în ruină. Unul dintre acestea este Portul lui Teodosiu[4], cel mai mare dintre porturile bizantine de pe ţărmul Mării Marmara, ale cărui ziduri de fortificaţie sunt reconstruite în prezent. Vestigii ale unui alt monument pot fi văzute pe culmea celei de-a Treia Coline, în Beyazit Meydanı, unde în 1958 au fost excavate ruinele Forumului lui Teodosiu[5], împreună cu fragmentele de proporţii uriaşe ale unei porţi triumfale şi ale unei coloane comemorative.

Cel mai semnificativ monument din vremea lui Teodosiu I este Obeliscul egiptean pe care l-a ridicat în anul 390 în Hipodrom, în acelaşi loc unde se află şi azi. Reliefurile de pe baza acestuia au fost interpretate în vremurile ce au urmat, atât în perioada medievală, cât şi în cea otomană, ca reprezentând profeţii asupra viitorului oraşului. Evliya Çelebi, cronicar turc din secolul al XVII-lea, socoteşte Obeliscul egiptean printre talismanele ce au protejat Istanbulul de duşmanii săi, observând că „figurile de pe laturile sale prorocesc sorţii oraşului".

Alt monument ce s-a păstrat de pe vremea lui Teodosiu I este Porta Aurea, celebra Poartă de Aur[6], din vechile ziduri ale oraşului, aflată la aproximativ 600 de metri la nord de ţărmul Mării Marmara. Este vorba de un arc de triumf ridicat de Teodosiu I în ultimii ani ai domniei sale. La acea vreme, înainte de construirea Zidurilor lui Teodosiu al II-lea, Poarta de Aur era un edificiu de sine stătător aşezat de-a curmezişul Viei Egnatia, la aproximativ 1 500 de metri de Zidurile lui Constantin. Potrivit *Cărţii ceremoniilor*, când un nou conducător primea titlul de august în Hebdomon, alaiul intra în oraş prin Poarta de Aur, unde era întâmpinat de autorităţile oraşului, iar atunci când un împărat se întorcea în capitală după o campanie victorioasă, parada triumfală se desfăşura pe aceeaşi rută.

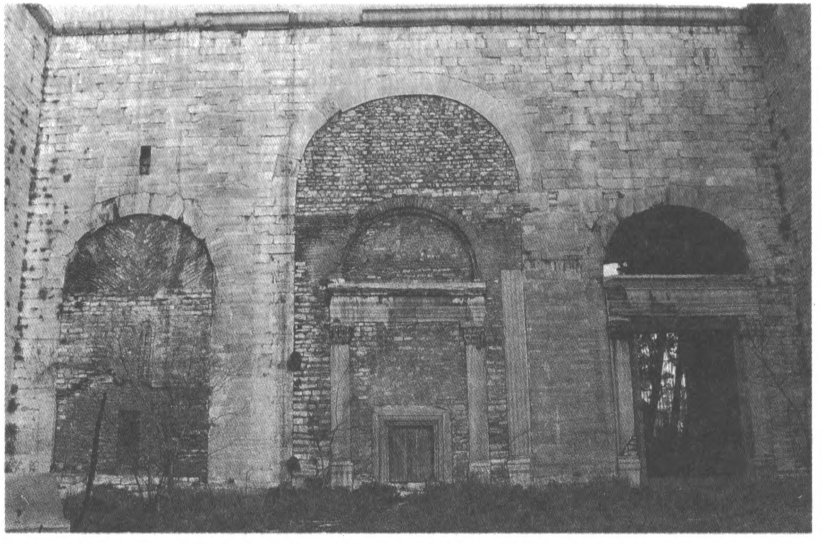

Poarta de Aur, intrarea pentru alaiurile triumfale, înglobată în Zidurile Teodosiene

Una dintre sosirile acestea triumfale este descrisă în 1204 de Robert de Clari, un cronicar francez al celei de-a Patra Cruciade:

> Altundeva în oraş există o altă poartă, numită Poarta de Aur. Pe această poartă se află doi elefanţi făcuţi din cupru, care sunt atât de mari, încât par o adevărată minune. Această poartă nu se deschidea decât atunci când un împărat se întorcea dintr-o bătălie după ce cucerise un teritoriu. Când clericii oraşului ieşeau în procesiune ca să-l întâmpine, poarta se deschidea şi se aducea un car de aur cu patru roţi, ceea ce noi numim *curre*. Iar în mijlocul carului era aşezat un tron, iar în jurul acestuia erau patru coloane care susţineau un baldachin pentru a face umbră tronului, care părea a fi tot din aur. Apoi împăratul cu coroana pe cap se aşeza pe tron şi intra prin poartă purtat de acest car, fiind condus în urale şi mare bucurie spre palat.

Poarta de Aur şi alte lucrări ale lui Teodosiu cel Mare fac parte din acea uriaşă dezvoltare a oraşului ce s-a produs pe vremea domniei sale şi a celor doi succesori ai săi, anume Arcadiu şi nepotul său Teodosiu al II-lea. Această expansiune a oraşului este descrisă într-un encomion întocmit de Themistius, oratorul de la curtea lui Teodosiu I, care menţionează şi alte lucrări ale împăratului:

> Nu găseşti mai mult pământ rămas golaş decât pământ ocupat de clădiri şi nici nu avem în interiorul zidurilor mai mult teren cultivat decât locuit; frumuseţea oraşului nu mai este răspândită, cum era odinioară, doar pe ici-colo, ci acoperă întreaga suprafaţă precum o robă ţesută toată până la ultima bordură. Oraşul străluceşte de aur şi porfir. Are un nou Forum ce poartă numele Împăratului; dispune de băi, porticuri, gimnazii; iar periferia sa îndepărtată a devenit centrul său. De-ar vedea Constantin capitala pe care a întemeiat-o, ar privi spre un loc în plină splendoare şi glorie, nu spre un pustiu sterp şi deşert... suburbiile s-au extins; locul e plin de tâmplari, zidari, decoratori şi artizani de toate felurile, încât pe bună dreptate ar putea fi numit un atelier al măreţiei. Dacă zelul împăratului de a-şi împodobi oraşul ar continua, ar fi nevoie de un loc mai întins, iar întrebarea care s-ar pune ar fi dacă oraşul adăugat Constantinopolului de către Teodosiu nu este mai măreţ decât oraşul adăugat de Constantin Bizanţului.

Zidurile Teodosiene
395–450

Moartea lui Teodosiu I a lăsat imperiul roman din nou divizat, cu Răsăritul peste care domnea fiul său mai vârstnic, Arcadiu, care pe vremea aceea nu împlinise încă optsprezece ani, şi Apusul sub conducerea lui Honoriu, care nu avea decât zece ani.

Teodosiu se îngrijise de succesiune numind sfetnici pentru cei doi fii ai săi. Pe Arcadiu l-a dat în grija lui Rufinus, prefectul provinciei pretoriene de Răsărit, în vreme ce Honoriu a fost dat în grija lui Stilicho, *magister militum* din Italia şi fiu al căpeteniei vandalilor. Ambii au profitat de poziţia lor pentru a se îmbogăţi şi a-şi spori puterea personală în detrimentul imperiului.

Stilicho şi-a întărit influenţa asupra lui Honoriu aranjând căsătoria acestuia cu fiica sa, Maria, în 398. Un deceniu mai târziu, când Maria a murit, l-a convins pe Honoriu să o ia de soţie pe Thermantia, sora mezină a Mariei. Rufinus avea şi el ambiţii dinastice, aşa că şi-a făcut planuri să o căsătorească pe fiica sa cu Arcadiu. Dar planul i-a fost zădărnicit de marele-şambelan Eutropius, un eunuc care, la rândul său, nu voia să renunţe la influenţa sa asupra tânărului împărat lipsit de putere. Profitând de absenţa lui Rufinus, care se afla în Antiohia, i-a arătat lui Arcadiu portretul unei preafrumoase tinere pe nume Eudoxia, fiica unui general franc şi a unei mame romane, care fusese crescută în casa unui patrician din Constantinopol. Arcadiu s-a îndrăgostit de Eudoxia, a hotărât să o ia de soţie, iar pregătirile de nuntă s-au încheiat înainte de întoarcerea lui Rufinus.

Eudoxia s-a măritat cu Arcadiu în 27 aprilie 395, la trei luni după ce acesta devenise împărat al Răsăritului. În următorii nouă ani ai scurtei ei vieţi, Eudoxia a adus pe lume patru fete şi un băiat — pe viitorul Teodosiu al II-lea, care s-a născut la Constantinopol în 10 aprilie 401.

Teodosiu a devenit co-împărat în ziua de 10 ianuarie a anului următor, iar botezul său oficiat la scurt timp după aceea a fost prilej de obştească bucurie, după cum nota episcopul Procopiu din Gaza: „Iar copilul Teodosiu s-a născut în purpură, drept care a fost proclamat împărat la naştere. Iar bucuria a fost mare în oraş şi au fost trimişi soli în oraşele imperiului, să ducă vestea cea mare cu daruri şi prinosuri."

Pe vremea aceea patriarh al Constantinopolului era Ioan Hrisostom (Gură de Aur), numit astfel datorită predicilor sale pline de elocinţă. Numeroase erau predicile sale în care critica extravaganţa de la curtea imperială în contrast cu

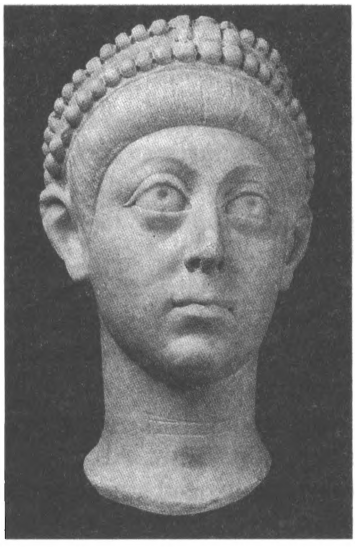

Arcadiu (395–408), fiul şi succesorul lui Teodosiu I şi împărat al Răsăritului; cap din marmură

sărăcia oamenilor obişnuiţi ai oraşului, care îi erau extrem de devotaţi. De asemenea, critica spectacolele imorale prezentate pe scenă. După cum scrie în una dintre *Omiliile* sale:

> Când te aşezi într-un teatru şi ochii ţi se plimbă pe membrele dezgolite ale femeilor, o vreme eşti mulţumit, dar apoi, ce fierbinţeală violentă te cuprinde! Odată ce capul ţi s-a umplut cu asemenea imagini şi de cântecele ce le însoţesc, te gândeşti la ele chiar şi în vise... Nu vrei să vezi o femei goală în piaţa publică, dar eşti dornic să te duci la teatru. Ce dacă femeia dezbrăcată este o desfrânată? Ea are acelaşi trup ca o femeie liberă. De ce sunt asemenea lucruri permise când suntem laolaltă cu alţii şi de ruşine când suntem singuri? Pe bună dreptate, ar fi mai bine dacă ne-am mânji faţa cu noroi decât să privim la asemenea spectacole.

Armata din Răsărit fusese pusă sub comanda lui Gainas, un got ajuns la rangul de general în serviciul împăratului. De cum a preluat comanda, Gainas a pornit cu trupele în marş spre Constantinopol, ajungând la Hebdomon în 27 noiembrie 395. Acolo a fost întâmpinat de Arcadiu şi Rufinus, care nutrea, pare-se, speranţa că va fi proclamat co-împărat de către trupe. În schimb Rufinus a fost ucis de către soldaţi, crimă pe care Zosimos o pune în seama lui Stilicho, Gainas fiind doar unealta.

Gainas a luat puterea în Constantinopol la începutul anului 400, ocupând capitala cu trupele sale. Dar populaţia oraşului s-a revoltat şi a ucis peste 7 000 de goţi, potrivit lui Zosimus, Gainas fiind nevoit să se retragă spre nord, în Tracia. În cele din urmă a căzut în mâinile lui Uldin, regele hunilor, care l-a ucis la 23 decembrie 400, trimiţându-i lui Arcadiu în dar capul generalului.

După căderea lui Eutropius, care a fost condamnat şi executat în 399, împărăteasa Eudoxia a devenit puterea din spatele tronului, iar la 9 ianuarie 400 Arcadiu a proclamat-o augusta, un titlu imperial ce s-a acordat doar rareori în primele două secole după întemeierea Constantinopolului. Eudoxia pare să nu fi nutrit multă consideraţie faţă de Arcadiu, având, se zice, mai mulţi iubiţi, printre care cel mai important era sfetnicul principal al împăratului, Ioan, adevăratul tată al fiului ei Teodosiu, din câte se povesteşte. Purtarea Eudoxiei a dus în cele din urmă la un conflict deschis cu Ioan Gură de Aur, ale cărui predici condamnau şi imoralitatea de la curte.

Conflictul a atins apogeul la 20 iunie 404, când Arcadiu l-a alungat pe Ioan Hrisostom, trimiţându-l în exil pe ţărmul sudic al Pontului Euxin, unde a şi murit trei ani mai târziu. Când locuitorii au aflat că iubitul lor patriarh fusese exilat, s-au adunat să protesteze în faţa porţii Marelui Palat, pornind un foc care avea să distrugă atât Sfânta Sofia, cât şi Casa Senatului din capătul estic al Augustaeum-ului.

Eudoxia nu a supravieţuit mult plecării arhiepiscopului Ioan, murind pe 6 octombrie 404, la naşterea unui copil, şi fiind înmormântată în Biserica Sfinţilor Apostoli. Moartea ei prematură a fost interpretată de locuitorii Constantinopolului drept o pedeapsă divină pentru cruzimea ce i-a arătat-o lui Ioan Gură de Aur, care este venerat ca unul dintre marii sfinţi ai Constantinopolului bizantin. Arcadiu i-a supravieţuit Eudoxiei doar trei ani şi jumătate; a murit la 1 mai 408, în cel de-al treizeci şi unulea an al vieţii, şi a fost înmormântat la Sfinţii Apostoli alături de soţia sa.

Unicul monument din oraş ce a supravieţuit domniei lui Arcadiu este unul cu adevărat neînsemnat, ascuns pe o stradă dosnică de pe panta dinspre Marmara a celei de-a Şaptea Coline, într-un cartier cunoscut din vremea otomanilor drept Avret Pazarı sau Piaţa de Sclave. E vorba de baza extrem de deteriorată a unei coloane comemorative[1] înălţate de Arcadiu în centrul forumului construit în 402. Coloana a rămas în picioare timp de peste treisprezece secole, iar în timpuri mai recente, când fusese uitat şi numele ei, era considerată a fi unul dintre talismanele ce protejau oraşul.

Arcadiu a fost urmat la tron de fiul său Teodosiu, care avea doar şapte ani. În primii şase ani de domnie ai lui Teodosiu al II-lea el s-a aflat sub îndrumarea celui mai apropiat sfetnic al tatălui său, Anthemios, prefectul provinciei pretoriene de Răsărit, care în calitate de regent a guvernat până la moartea sa, survenită în 414. În vremea regenţei sale a fost ridicată o nouă bazilică Sfânta Sofia, care să o înlocuiască pe cea distrusă de focul din 404 — edificiu ce avea să fie cunoscut drept Biserica lui Teodosiu.

După moartea lui Anthemios, rolul de regent a fost preluat de Pulcheria, cea mai mare dintre cele trei surori ale împăratului, care pe atunci avea cincisprezece ani — cu doi ani mai mult decât fratele ei. Pulcheria, care a primit titlul de augusta, a domnit ca regentă până în 416, când Teodosiu a ajuns la vârsta majoratului. Cu toate acestea a continuat să reprezinte puterea din spatele tronului încă un deceniu.

Pulcheria făcuse un jurământ public de castitate la vârsta de şaisprezece ani, şi nici un bărbat nu avea voie să pună piciorul în apartamentele ei din Marele Palat, aşa că pe vremea regenţei ei curtea ajunsese să semene cu o mânăstire,

după cum se povestește. Astfel a supravegheat și educația fratelui ei, care, sub influența ei, și-a dezvoltat mai degrabă interesul pentru științe, precum și pentru teologie, în dauna afacerilor statului. A petrecut mult timp realizând anluminuri pentru manuscrise, iar scrisul său extrem de frumos i-a îndemnat pe istorici să-l numească Teodosiu Caligraful. Din cauza staturii sale plăpânde a fost cunoscut și în anii de maturitate drept „Micul Teodosiu"; cronicarul Ioan din Antiohia menționând că „Nu a ajuns prea mare de stat, deoarece a fost ținut închis în palat".

Când Teodosiu a ajuns la majorat a rugat-o pe Pulcheria să-i găsească o soție potrivită. Curând a și fost identificată candidata perfectă: frumoasa și învățata Athenais, fiica filosofului atenian Leontios. În momentul căsătoriei, Athenais și-a luat numele creștin de Eudokia; curând avea să-i dăruiască lui Teodosiu doi copii, un fiu numit Arcadiu, care a murit în copilărie, și o fiică, Licinia Eudoxia, care la cincisprezece ani s-a măritat cu Valentinian al III-lea, împăratul Apusului. Valentinian ajunsese împărat la șase ani, în 425, la doi ani după moartea lui Honoriu. A domnit până în 455, iar în majoritatea timpului puterea din umbră a fost mama lui, Augusta Galla Placidia, una dintre fiicele lui Teodosiu I. Deși s-a mutat la Ravenna când fiul ei a devenit împărat, Placidia a ținut să-și păstreze palatul din Constantinopol, înscris în Regiunea I a orașului, după cum menționează *Notitia urbis Constantinopolitanae*, o descriere a capitalei datând din anii 447–450.

La vremea când se redacta *Notitia*, aria fortificată a Constantinopolului își atinsese deja limita definitivă prin construirea Zidurilor Teodosiene[2]. Noile ziduri se aflau mai departe, în interiorul teritoriului Traciei, la aproximativ un kilometru și jumătate distanță de cele ale lui Constantin, atingând o lungime de peste șase kilometri între Marmara și Cornul de Aur. Prima linie de fortificații, un zid întărit cu turnuri, a fost încheiată în 413 sub îndrumarea prefectului Anthemios. Dar în 447 o serie de cutremure au distrus mare parte din zid, dărâmând și cincizeci și șapte de turnuri de apărare. Aceasta se întâmpla într-o perioadă critică pentru oraș, când Attila, conducătorul hunilor, se îndrepta spre Constantinopol. Lucrările de reconstrucție a zidurilor au început de îndată sub conducerea noului prefect al Răsăritului, Constantin. Toate facțiunile ce susțineau cursele de care de la Hipodrom au muncit la construcție, astfel că după două luni zidurile fuseseră reconstruite și erau mult mai puternice decât cele dinainte, determinându-l pe Attila să-și reorienteze invazia spre regiunile vestice ale imperiului.

Zidurile lui Teodosiu înconjurau șapte coline, cu trei mai multe decât cele ale orașului lui Constantin. Astfel Constantinopolul ajunsese acum la același număr de coline ca și Roma antică, ceea ce avea o mare importanță simbolică pentru poziționarea sa ca nouă capitală a imperiului. *Notitia* consemnează că orașul lui Teodosiu al II-lea era împărțit în paisprezece regiuni, din nou, la fel ca Roma antică. Douăsprezece dintre acestea se aflau în interiorul zidurilor construite pe vremea lui Constantin; a treisprezecea se afla pe celălalt țărm al Cornului de Aur, în Sycae, Galata de azi, corespunzând zonei de peste Tibru din Roma; iar a paisprezecea regiune cuprindea cartierul Blachernae, unde Zidurile Teodosiene coboară de pe culmea celei de-a Șasea Coline spre țărmul Cornului de Aur.

Zidurile bizantine ale oraşului coborând spre Cornul de Aur

Iniţial, cea mai mare parte a oraşului cuprinsă între limitele vechiului oraş al lui Constantin şi Zidurile Teodosiene era foarte puţin populată, teritoriul proaspăt adăugat fiind folosit pentru construirea de mânăstiri şi de cisterne. Primul dinte aceste rezervoare a fost Cisterna lui Aetius[3], un edificiu uriaş, fără acoperiş, construit în jurul anului 421 pe Colina a Şasea. Mai târziu în acelaşi secol au fost ridicate alte două rezervoare în această zonă periferică: Cisterna lui Aspar[4] pe Colina a Cincea şi Cisterna Sfântului Mocius[5] pe Colina a Şaptea. Cea din urmă este cunoscută în zilele noastre sub numele de Altımermer, Cele Şase Marmure, după cele şase statui care se pare că se mai aflau acolo în vremurile otomane. Evliya Çelebi considera că toate aceste statui erau talismane, descriind astfel puterile miraculoase ale uneia dintre ele:

> Socrate cel Înţelept a aşezat în vârful uneia dintre cele şase coloane de marmură un cocoş de bronz, care îşi desfăcea aripile şi cânta o dată la douăzeci şi patru de ore, iar la auzul lui toţi cocoşii din Istanbul au început să cânte. Şi se ştie de acum că toţi cocoşii de acolo cântă mai devreme decât cei din alte locuri, trâmbiţându-şi al lor cucurigu chiar la miezul nopţii, avertizându-i pe cei somnoroşi şi uituci că se apropie zorile şi ora de rugăciune.

Notitia enumeră principalele monumente din fiecare regiune, precum şi numărul locuinţelor particulare de diferite feluri, care pe lângă palate includeau impozante case de cărămidă numite *domi*. Cele mai multe monumente importante se ridicau în primele patru regiuni, printre ele numărându-se Marele Palat, bisericile Sfânta Sofia şi Sfânta Irina, Hipodromul, Senatul, teatrul, amfiteatrul, stadionul, Milion-ul, Augustaeum-ul, Stoa Basilica, Băile lui

Zeuxippos, tribunalul şi Tzikanisterion-ul. În afară de acestea, se menţionează că în cele paisprezece regiuni existau patru porturi, patru forumuri, cinci palate, douăsprezece biserici, opt băi publice şi 153 private, 20 de brutării ale statului pentru cei care aveau dreptul să primească pâine gratuit, 120 de brutării particulare, 52 de bulevarde mărginite de colonade, 322 de alte străzi şi 4 388 de *domi*. Deşi nu apar în *Notitia*, exista şi un număr considerabil de case de raport, cunoscute sub numele de *insulae*, în care trăiau păturile sărace. Existenţa acestor *insulae* este demonstrată de regulamentele privitoare la înălţimea lor, limitată la 30 de metri, deoarece existau legi care protejau dreptul proprietarilor de case de a avea vedere spre mare, precum şi legi ce stabileau distanţa dintre case, înălţimea minimă deasupra străzii a balcoanelor şi bovindourilor sau lăţimea străzii.

Toate casele corespunzătoare normelor aveau apă curentă care venea prin ţevi de la rezervoare, precum şi toalete care se scurgeau în mare, iar cele mai multe aveau şi băi proprii. Străzile erau luminate în timpul nopţii, şi fiecare regiune avea câte cinci paznici de noapte, precum şi o brigadă de pompieri de douăzeci şi cinci până la treizeci şi cinci de oameni selectaţi din rândul diverselor bresle ale meşteşugarilor. Aşa se face că din primul secol de la întemeiere Constantinopolul a fost un oraş model, ordonat, sigur şi curat. Dar pe măsură ce populaţia oraşului creştea, cei mai mulţi dintre noii locuitori fiind oameni foarte săraci, veniţi în capitală cu speranţa să-şi facă un rost, s-au dezvoltat şi mahalale mizere. Iar unele dintre cele mai rele se aflau chiar în vecinătatea Marelui Palat, colibele de acolo contravenind tuturor regulilor de locuire, fiind locul propice pentru crime şi răzmeriţe populare.

În afara Marelui Palat, *Notitia* menţionează un număr de alte palate, printre care cel al Gallei Placidia. De asemenea, aminteşte palatul Pulcheriei, care se afla în Regiunea a III-a, probabil în apropiere de Hipodrom. Nu s-a găsit nici urmă din aceste două edificii, dar săpături efectuate la începutul anilor 1950 au scos la iveală vestigiile a două palate învecinate, aflate la vest de Hipodrom, ale căror temelii se pot vedea şi astăzi. Este vorba de palatele lui Antiochos şi Lausos[6], doi înalţi demnitari ai curţii din vremea lui Teodosiu al II-lea. Al doilea palat era renumit pentru numeroasele sale statui, printre care se numărau, potrivit relatărilor lui Petrus Gyllius, lucrări ale lui Fidias, Praxitele şi Lisip. Gyllius era de părere că Palatul lui Lausos se afla lângă Cisterna lui Philoxenos[7], iar săpăturile de la cele două palate au demonstrat că avea dreptate, deoarece cisterna se află la mică distanţă de ele spre vest.

Pulcheria a ridicat o biserică în apropiere de Sfânta Sofia, în Chalkoprateia sau Piaţa de Cupru, unde se stabiliseră încă de pe vremea lui Constantin cel Mare meşteşugarii ce lucrau cuprul şi bronzul. Această biserică, închinată Fecioarei Născătoare de Dumnezeu (Theotokos), este cunoscută cu numele de Biserica Maicii Domnului din Chalkoprateia[8], după locul unde se află. Biserica pare să fi fost ridicată pe locul unei sinagogi, construite de meşteşugarii de cupru evrei în Chalkoprateia cu permisiunea lui Teodosiu I. După ce creştinii revoltaţi i-au dat foc, Teodosiu i-a amendat şi le-a dat evreilor permisiunea să construiască acolo altă sinagogă. Dar Sfântul Ambrozie, episcopul Milanului, l-a admonestat pe împărat pentru că „a permis evreilor să construiască o sinagogă chiar în

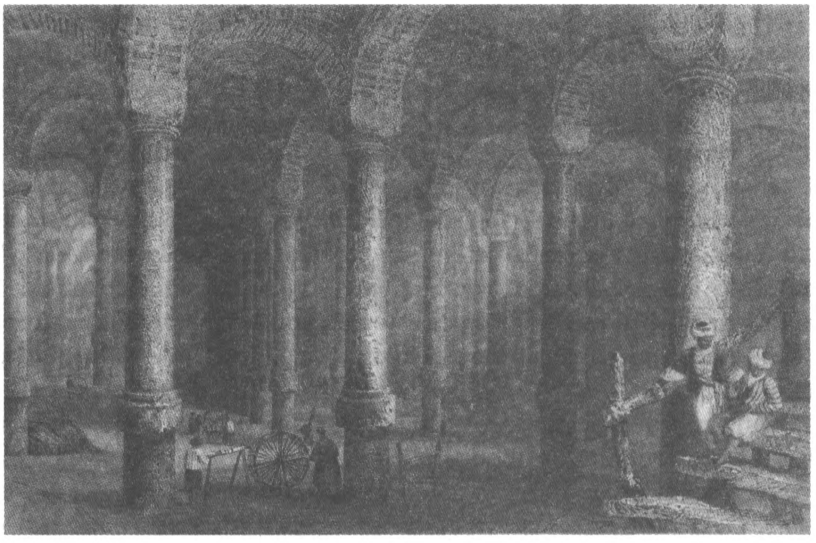

Cisterna lui Philoxenos, cunoscută în turcă sub numele de Binbirdirek Sarnıçı, adică Cisterna celor O Mie şi Una de Coloane

inima Reginei Oraşelor", forţându-l pe Teodosiu să-şi retragă permisiunea, astfel că edificiul a rămas în ruină.

Pe lângă ridicarea unei a doua biserici închinate Sfintei Sofia şi a Zidurilor Teodosiene, cele mai importante realizări ale lui Teodosiu al II-lea sunt înfiinţarea Universităţii de la Constantinopol şi alcătuirea unui cod de legi ce-i poartă numele, *Codex Theodosianus*. Noua universitate, ridicată în Stoa Basilica, a fost inaugurată pe 27 februarie 425, oferind cursuri atât în latină, cât şi în greacă. Universitatea avea zece catedre de gramatică greacă şi zece de latină, cinci de retorică greacă şi cinci de latină, precum şi două de drept şi una de filosofie.

Codex Theodosianus a fost promulgat în 438, încorporând toate legile ce intraseră în vigoare începând cu domnia lui Constantin cel Mare. *Codex*-ul a fost aplicat în întregul imperiu, atât în numele lui Teodosiu al II-lea, cât şi al lui Valentinian al III-lea. Legăturile dintre Imperiul de Răsărit şi cel de Apus fiind mai puternice ca oricând, deoarece cu un an înainte Valentinian venise la Constantinopol pentru a o lua în căsătorie pe Licinia Eudoxia, fiica lui Teodosiu şi a Eudokiei, mirele având optsprezece ani, iar mireasa cincisprezece. În anul următor Eudokia s-a dus în pelerinaj la Ierusalim, deoarece după naşterea Liciniei Eudoxia se legase prin jurământ că va face acest lucru dacă fiica ei avea să devină împărătească.

Disputele teologice au continuat să tulbure imperiul în timpul domniei lui Teodosiu al II-lea, aşa cum se întâmplase cu un secol mai devreme, pe vremea controversei legate de arianism. După cum scria Sfântul Grigorie de Nysa la vremea aceea, sătul de disputele teologice:

> Peste tot e plin de cei ce spun lucruri de neînţeles — străzi, pieţe, răspântii. Întreb câţi oboli am de plătit; iar drept răspuns ei filosofează pe marginea născutului

ori nenăscutului; vreau să aflu care este preţul pâinii, mi se răspunde „Tatăl e mai presus decât Fiul"; întreb dacă baia mi-a fost pregătită şi mi se spune „Fiul s-a născut din nimic".

O nouă controversă religioasă dezbătea natura lui Hristos şi chestiunea naturii sale umane şi divine. Adepţii lui Nestorie, patriarhul Constantinopolului, susţineau că în persoana lui Iisus Hristos cele două naturi coexistă separat, şi credeau de asemenea că Fecioara nu era „Născătoare de Dumnezeu" (Maica Domnului), ci doar „Născătoare de Hristos". Al Treilea Sinod Ecumenic, ţinut la Efes în 7 iunie 431, a condamnat nestorianismul ca fiind eretic, drept care Teodosiu l-a destituit pe Nestorie şi l-a exilat în Egipt, unde avea să moară în jurul anului 425.

La puţin timp după întoarcerea de la Ierusalim din anul 439, împărăteasa Eudokia a fost repudiată de Teodosiu, care a fost făcut să creadă că aceasta îl înşelase cu prietenul său apropiat Paulinus, care îndeplinea funcţia de *magister officiorum*. Detaliile acestei istorii sunt obscure, se ştie însă că, la ordinul lui Teodosiu, Paulinus a fost executat în 443 şi că în anul următor Eudokia a plecat într-un exil voluntar la Ierusalim, de unde nu s-a mai întors niciodată.

Ultimii ani de domnie au fost tulburi pentru Teodosiu, care se înstrăinase şi de sora sa Pulcheria, ceea ce a făcut-o pe aceasta din urmă să părăsească Marele Palat, mutându-se în Hebdomon. Cronicarii vremii pun ambele despărţiri pe seama uneltirilor eunucului Chrysaphos, care ajunsese să îl controleze în totalitate pe Teodosiu în acea epocă. Dar în 447 oraşul a fost lovit de o serie de cutremure, ce au distrus o primă parte a Zidurilor Teodosiene, făcându-i pe mulţi să creadă că sfârşitul lumii e aproape. În acest context s-a produs o reconciliere între Teodosiu şi Pulcheria, care s-a alăturat patriarhului Proclu care conducea poporul în procesiune, făcând rugăciuni pentru a opri cutremurele. Când în cele din urmă pământul s-a liniştit, au înălţat cu toţii psalmi de mulţumire, incluzând o cântare nouă întru cinstirea lui Hristos, compusă special pentru această ocazie, şi care astăzi face parte din liturghia bisericii ortodoxe.

Armata lui Teodosiu al II-lea era dominată de mercenari străini, care erau adepţi ai arianismului, în special de goţi şi de alani, un alt popor germanic. În cursul ultimelor trei decenii ale domniei sale, cel mai înalt general din armata sa, *magister militum*, a fost Aspar Alanul, care în 423 a înăbuşit o revoltă din Italia condusă de uzurpatorul Johannes, a comandat flota care în 431 a pornit împotriva vandalilor şi a condus o campanie împotriva lui Attila Hunul în 441. În pofida marii sale puteri, Aspar nu constituia o ameninţare pentru Teodosiu, deoarece ca barbar de credinţă ariană nu putea nicicând să ajungă august. Acest lucru făcea din Aspar un aliat natural al Pulcheriei, iar în ultimii ani de domnie ai lui Teodosiu cei doi şi-au unit forţele pentru a menţine echilibrul la curtea Constantinopolului.

Sinodul de la Efes a fost ultimul episod remarcabil al domniei lui Teodosiu, care a murit la 28 iulie 450, după ce a căzut de pe cal în timp ce călărea în afara oraşului, pe malul râului Lykos. A fost înmormântat în Biserica Sfinţilor Apstoli, în vreme ce Eudokia s-a săvârşit din viaţă zece ani mai târziu, fiind înmormântată

în Biserica Sfântului Ştefan din Ierusalim, pe care o întemeiase în anii exilului, rămânând despărţită de soţul ei chiar şi în moarte.

Teodosiu este amintit azi în principal pentru marele zid ce-i poartă numele, care a protejat Constantinopolul timp de peste o mie de ani. Chiar ruinate, Zidurile Teodosiene sunt în continuare impresionante, o lungă linie de turnuri şi de creneluri, rămânând unul dintre simbolurile nemuritoare ale Bizanţului.

Orașul roman târziu
450–527

Al treilea pătrar al secolului al V-lea a fost o perioadă haotică în istoria Imperiului Roman. S-au succedat în acel răstimp zece împărați ai Imperiului Roman de Apus, ultimul fiind Romulus Augustulus, care a fost alungat în 476. A fost ultimul august al Apusului, căci de atunci încolo împăratul de la Constantinopol avea să fie unicul domnitor peste ceea ce mai rămăsese din Imperiul Roman.

Teodosiu al II-lea a fost urmat de Marcian, un fost ofițer ce fusese *domesticus* sau aghiotant al lui Aspar. Pulcheria a întărit legitimitatea acestei succesiuni, declarându-se de acord să se căsătorească cu Marcian, dar numai formal, deoarece și-a reînnoit jurământul de castitate.

Marcian și-a început domnia executându-l pe eunucul Chrysaphos, dușmanul de moarte al Pulcheriei. De asemenea, a încetat să mai plătească tribut lui Attila Hunul, obicei început pe vremea lui Teodosiu al II-lea. Astfel Marcian a avut posibilitatea să reducă dările uriașe impuse de predecesorii săi locuitorilor orașului, câștigându-și astfel o mare popularitate.

În anul următor Marcian a convocat al Patrulea Sinod Ecumenic, care s-a ținut în Catedrala Sfintei Eufimia din Calcedon în octombrie 451. Eufimia a fost prima sfântă a Constantinopolului, martirizată în Kynegion în 303, când a refuzat să renunțe la credința ei creștină. Conciliul a stabilit doctrina ortodoxă prin ceea ce avea să fie cunoscut drept Dogma de la Calcedon, care statuează că cele două naturi ale lui Hristos, cea umană și cea divină, se regăsesc nedespărțite în una și aceeași ființă. Cei care s-au opus acestei doctrine au fost cunoscuți sub numele de monofiziți, datorită credinței lor conform căreia Hristos nu avea decât o singură natură, cea divină. Cronicarul Teofilact povestește că *tomos*-ul (hotărârea scrisă) ortodox a fost preferat celui monofizit în chip miraculos, datorită Eufimiei, a cărei raclă stătea deschisă în timpul lucrărilor sinodului. Acesta scrie că episcopii ce sprijineau doctrina ortodoxă „au luat înțeleapta hotărâre să așeze *tomos*-ul pe moaștele făcătoare de minuni și acoperite de carne ale muceniței Eufimia. Iar Dumnezeu a suflat viață în mâna moartă și inertă, iar ea s-a întins, a apucat hârtia și a dus-o la gura sfintei să o sărute, înapoind-o apoi celor care erau în slujba ortodoxiei". Moaștele Sfintei Eufimia au rămas în catedrala ei din Calcedon până în primul sfert al secolului al VII-lea, când din pricina invaziei perșilor au fost mutate la Constantinopol; ele au fost apoi

așezate într-o capelă-martiricon dedicată sfintei din apropierea Hipodromului. Astăzi moaștele sunt păstrate în Biserica Sfântul Gheorghe, din cadrul patriarhiei ortodoxe grecești din cartierul Fener (Fanar) de pe malul Cornului de Aur.

Pulcheria a murit în iulie 453 și a fost înmormântată în Biserica Sfinților Apostoli. Odată cu ea s-a stins și dinastia întemeiată de bunicul ei, Teodosiu cel Mare. Pulcheria este venerată ca Sfânta Împărăteasă Pulcheria de Biserica Ortodoxă Greacă, fiind pomenită în zilele de 11 iulie și 10 septembrie.

În ultimii ei ani de viață Pulcheria a întemeiat o biserică dedicată Maicii Domnului în cartierul Blachernae (Vlaherne)[1]. Biserica a fost ridicată în jurul unei ayazma, un izvor miraculos, ale cărui ape aveau puteri vindecătoare ce-i fuseseră conferite de Blachernitissa, Maica Domnului din Blachernae. La un deceniu după moartea Pulcheriei, biserica a fost aleasă pentru a adăposti prețioasele veșminte ale Maicii Domnului, obținute de la Ierusalim de împărăteasa Verina, soția lui Leon I, urmașul lui Marcian.

Marcian i-a supraviețuit Pulcheriei cu patru ani, murind la 27 ianuarie 457, în jurul vârstei de șaizeci și cinci de ani. Domnise timp de șapte ani, pe care cronicarul Teofan avea să-i caracterizeze, peste trei secole, ca o epocă de aur de pace civilă și religioasă și de bună guvernare.

Un singur monument dedicat lui Marcian mai există în oraș, o coloană onorifică[2] înălțată pe Colina a Patra. Statuia lui Marcian care se afla odinioară în vârful coloanei a dispărut de mult, dar numele său apare în inscripția latină de la baza ei. Monumentul este cunoscut în turcă sub numele de Kız Taşı sau Coloana Fecioarei, datorită celor două reprezentări ale lui Nike de pe baza ei. Și această coloană a ajuns să capete mai târziu valoare de talisman, numele ei turcesc făcându-i pe călătorii europeni să o confunde cu mult mai cunoscuta Coloană a Venerei din apropiere, despre care se spunea că avea puterea să deosebească adevăratele fecioare de cele pretinse.

Lui Marcian i-a urmat la tron un ofițer dac pe nume Leon, care servea la acea vreme ca *domesticus* al lui Aspar. Leon a fost încoronat în Hebdomon la 7 februarie 457 de către patriarhul Anatolie. Era prima oară când un patriarh al Constantinopolului încorona un împărat — practica urmând să devină de atunci încolo un obicei.

În cel de-al treilea an al domniei lui Leon, un tânăr călugăr s-a urcat pe un stâlp în Anaplus, pe țărmul european al Bosforului, dând de veste că avea de gând să-și petreacă tot restul vieții acolo în rugăciune și penitență. Mulțimea venea din Constantinopol să-l vadă pe călugărul ce avea să fie cunoscut în istorie drept Daniil Stâlpnicul sau Daniil Stilitul. Printre ei, și Leon, care a fost într-atât de impresionat de fapta lui Daniil, încât a pus să i se construiască o pereche de stâlpi mai înalți și cu diametru mai mare decât cel pe care trăia el, uniți între ei cu o bârnă, pentru ca stâlpnicul să poată când și când umbla de la unul la altul, să-și dezmorțească picioarele. La scurt timp după aceasta, Constantinopolul a fost mistuit de un mare incendiu, care a izbucnit în 2 septembrie 465 și a durat o săptămână întreagă, distrugând o mare parte din oraș. Cei care nu au părăsit așezarea, s-au adunat în jurul stâlpului, implorându-l pe Daniil să-l roage pe Dumnezeu să aibă milă cu ei, iar când focul a fost înăbușit în cele

din urmă, Leon s-a dus urmat de mulțime să-i mulțumească sfântului pentru intervenție.

Peste alți doi ani Constantinopolul a fost lovit de un viscol în timpul iernii, Daniil aproape murind înghețat. Drept urmare Leon l-a convins pe Daniil să permită construirea unui adăpost în vârful stâlpilor, în care să se poată retrage din calea elementelor. Împăratul a avut apoi grijă ca orice musafir de vază să fie adus la Anaplus pentru a-l vedea pe vestitul pustnic așezat în locul său bine adăpostit din înalturi, după cum se consemnează în *Viața* Sfântului Daniil:

> Cu mare greutate l-a convins împăratul Leon pe omul sfânt să-i accepte oferta; după care adăpostul a fost făcut. Iar de atunci încolo vijeliile nu l-au mai atins. Toți vizitatorii, de felurite neamuri, fie că erau ei regi, împărați sau ambasadori, erau conduși de însuși împăratul ori trimiși la sfânt, iar împăratul nu mai prididea să se laude cu sfântul și să îl arate tuturor și să proclame toate câte le-a îndurat.

Daniil a rămas în vârful stâlpilor săi peste treizeci și trei de ani, până când moartea l-a adus înapoi pe pământ la 11 decembrie 493, supraviețuindu-le lui Leon și celor doi împărați ce i-au urmat, dar și unui număr de opt împărați ai Imperiului de Apus, care pe atunci căzuse pradă barbarilor.

Tot pe vremea domniei lui Leon a devenit cunoscută și îndrăgită la Constantinopol și Sfânta Elisabeta Taumaturga sau Făcătoarea de Minuni, născută într-o familie „nobilă și bogată" după ani lungi de sterilitate. Când Elisabeta a rămas orfană la vârsta de cincisprezece ani, și-a împărțit moștenirea celor săraci, și-a eliberat sclavii și a devenit călugăriță la Mânăstirea Sfântului Gheorghe, unde după numai doi ani de zile a ajuns stareță, succedându-i mătușii ei în această poziție. Leon a dăruit mânăstirii un domeniu imperial în Hebdomon, care fusese abandonat din pricina unui balaur ce sălășluia într-o peșteră de acolo. Înarmată doar cu crucifixul, Elisabeta l-a țintuit pe balaur în peșteră, l-a stupit în semn de dispreț, iar apoi l-a ucis călcându-l în picioare. După moartea Elisabetei i s-au atribuit numeroase vindecări miraculoase și a fost canonizată, ziua ei prăznuindu-se pe 24 aprilie, la o zi după Sfântul Gheorghe. S-a sugerat că Sfânta Elisabeta Taumaturga ar fi versiunea feminină a Sfântului Gheorghe și a altor sfinți ce au omorât balauri.

Leon i-a rămas credincios lui Aspar în primii șase sau șapte ani ai domniei sale, în vreme ce armata imperială continua să fie dominată de mercenari germanici sau de alte neamuri. Dar Leon a încercat să contrabalanseze puterea lui Aspar, angajând serviciile isaurienilor, un trib de oameni aprigi din munții Taurus, conduși la acea vreme de Tarasicodissa. Leon a adus un detașament de isaurieni la Constantinopol și i-a înrolat în armata regală ca pe un nou contingent, cunoscut sub numele de *excubitores* și aflat sub comanda lui Tarasicodissa, care apoi și-a schimbat numele în Zenon. În jurul anului 466 Zenon s-a căsătorit cu prințesa Ariadna, fiica cea mare a lui Leon și a Verinei. Cum Leon nu avea fii, prin căsătoria sa cu Ariadna, Zenon devenea urmaș la tron. Cinci ani mai târziu, Zenon a înăbușit o răscoală a trupelor isaurienilor în cursul căreia i-a ucis pe Aspar și pe fiul acestuia Ardaburius, eliminându-i astfel pe principalii săi rivali.

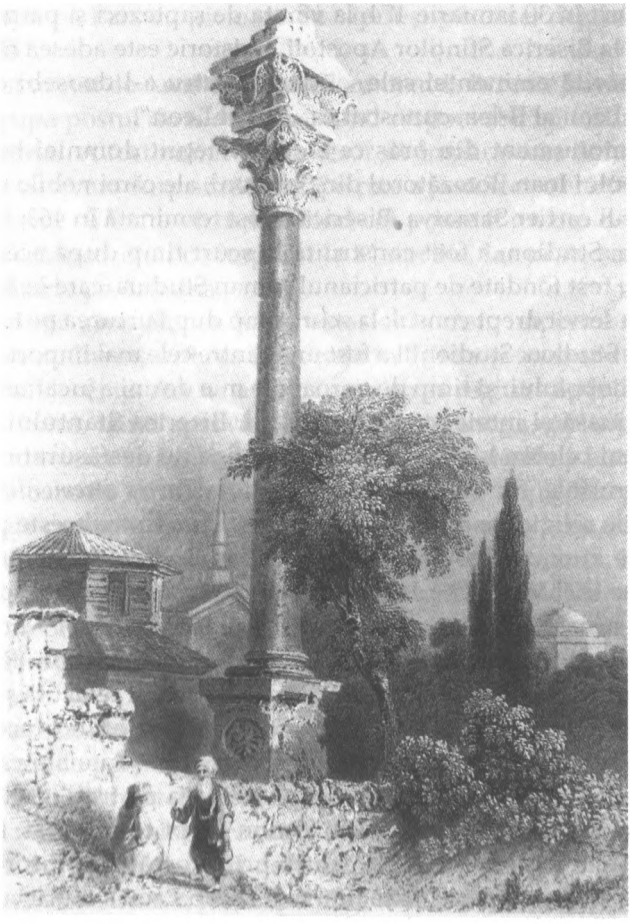

Sus: Coloana lui Marcian
Stânga: Marcian (450–457); capul unei statui de bronz uriaşe din Barletta, Italia
Dreapta: Leon I (457–474); cap de marmură

Leon a murit în 30 ianuarie 474, la vârsta de şaptezeci şi patru de ani, fiind înmormântat la Biserica Sfinţilor Apostoli. În istorie este adesea numit Leon cel Mare, nu datorită eminenţei sale, ci doar pentru a-l deosebi de nepotul şi urmaşul său, Leon al II-lea, cunoscut ca „Micul Leon".

Singurul monument din oraş ce a supravieţuit domniei lui Leon I este Biserica Sfântului Ioan Botezătorul din Studion[3], ale cărei nobile ruine se înalţă şi azi în vechiul cartier Samatya. Biserica a fost terminată în 463, iar mânăstirea ce ţinea de ea, Studion, a fost construită la scurt timp după aceea. Biserica şi mânăstirea au fost fondate de patricianul roman Studius, care în 454, pe vremea lui Marcian, a servit drept consul; la scurt timp după urcarea pe tron a lui Leon, el s-a retras la Studion. Studionul a fost una dintre cele mai importante mânăstiri ale Constantinopolului, şi timp de aproape o mie de ani a jucat un rol de frunte în viaţa religioasă şi intelectuală a oraşului. Biserica Sfântului Ioan era una dintre cele mai celebre biserici ale oraşului, loc de desfăşurare a numeroase evenimente cruciale, fiind adesea menţionată în *Cartea ceremoniilor* în legătură cu procesiunile religioase ale curţii imperiale. Una dintre aceste procesiuni s-a desfăşurat de ziua decapitării Sfântului Ioan Botezătorul, când împăratul obişnuia să se închine la Studion, venind cu o ambarcaţiune pe mare de la Marele Palat, acosta la ţărm la poarta cunoscută acum drept Narlı Kapı, adică Poarta Rodiei, unde era întâmpinat de abatele de la Studion. Ruta pe care o parcurgea alaiul de la Poarta Rodiei la Studion poate fi refăcută şi azi deoarece vechile străzi din Samatya nu şi-au schimbat cursul de atunci încoace.

Leon al II-lea, fiul lui Zenon şi al Ariadnei, avea şapte ani când i-a urmat bunicului său Leon I. La câteva zile după urcarea pe tron, „Micul Leon" l-a numit, la sfatul Senatului, pe tatăl său Zenon drept co-împărat. Leon l-a încoronat pe Zenon în Hipodrom, fiind pentru prima oară când încoronarea a avut loc acolo şi nu în Hebdomon. Nouă luni mai târziu Leon a murit subit, izvoarele latine susţinând că fusese ucis de propriul său tată.

Zenon şi-a început domnia căzând la pace cu regele Gaiseric al vandalilor, încheind o înţelegere ce avea să dureze aproape şaizeci de ani. Dar după acest început promiţător, Zenon s-a văzut destul de repede izolat şi înconjurat de inamici în Constantinopol, unde soacra sa, Augusta Verina, crease o reţea de conspiratori cu scopul de a-l detrona. În primul deceniu al domniei sale s-a confruntat cu trei încercări de lovitură de stat puse la cale de Verina, care, în cele din urmă, a fost nevoită să se refugieze într-o fortăreaţă din Isauria, unde a murit în 484.

Zenon s-a stins din viaţă în urma unui atac de epilepsie la 9 aprilie 491, iar peste câteva zile a fost înmormântat în Biserica Sfinţilor Apostoli. Legenda spune că Zenon fusese înmormântat de viu şi că trei zile de la înmormântare s-a auzit o voce care striga „Fie-vă milă de mine!", dar că nimeni nu s-a sinchisit să-i deschidă mormântul, într-atât era de urât de toată lumea. Cronicarii nu au nici ei cuvinte bune despre Zenon. Doar că era iute de picior; unul dintre ei spune că era un „depozitar al tuturor viciilor posibile", iar altul că era atât de laş încât nu suporta nici măcar să se uite la tabloul unei bătălii. Leon Gramaticul îl descrie astfel: „Cu părul vâlvoi şi diform, Zenon arăta întocmai aşa cum

grecii îl descriau pe Pan, cu picioare de capră şi păroase, negru la piele şi de statură ridicolă".

Zenon a fost urmat de Anastasios, un demnitar de la curte în vârstă de şaizeci de ani, care ocupa postul de *silentiarius*, fiind responsabil cu ordinea şi liniştea în palatul imperial. A fost numit ca succesor de împărăteasa Ariadna — care a făcut o alegere oarecum surprinzătoare, pe care a justificat-o arătând că Anastasios era „înzestrat cu toate virtuţile, fiind cât poate fi un om de desăvârşit". Anastasios a fost încoronat ca împărat la 11 aprilie, iar peste şase săptămâni a luat-o în căsătorie pe Ariadna.

La doi ani după ascensiunea lui Anastasios la tron, imperiul a fost invadat de bulgari, care au învins armata imperială în Tracia şi au mai atacat de două ori în următorul deceniu. Aceste atacuri au distrus regiunea până la suburbiile Constantinopolului, tăind aprovizionarea cu alimente a capitalei şi aducând stricăciuni apeductelor ce furnizau apă oraşului. Anastasios a hotărât ridicarea unei linii exterioare de fortificaţii în Tracia pentru a-i împiedica pe invadatori să se apropie de capitală. Acest aşa-numit Zid Lung era o linie de ziduri aflate la şaizeci de kilometri de oraş, ce începeau la vest de Selymbria, întinzându-se pe aproximativ şaptezeci de kilometri de la Marmara până la Marea Neagră. Cât timp au fost mobilizaţi aici suficienţi oameni, Zidul Lung a reprezentat un sistem de apărare eficient al capitalei, oprind o serie de atacuri înainte ca acestea să ajungă la oraş.

Abia izbutise Anastasios să-şi asigure frontiera cu Balcanii, când războiul a izbucnit în est, unde perşii, punând capăt unei lungi perioade de pace, au invadat Armenia în 502. Armatele imperiale au reuşit în cele din urmă să oprească invazia, iar în 503 Anastasios a căzut la învoială cu perşii, punând bazele unei păci ce avea să dureze peste două decenii.

În schimb, Anastasios n-a fost capabil să menţină pacea în Constantinopol, care în vremea domniei sale a fost adesea zguduit de revolte. O răzmeriţă de proporţii a avut loc în 501 la Hipodrom, în vremea sărbătorii păgâne numite Brytae, care era celebrată cu dansuri şi cântece în arenă. În timpul festivităţilor membrii faţiunilor Verzilor şi Albaştrilor au început să se bată între ei, mai mulţi dintre ei fiind omorâţi, printre care şi unul dintre fiii nelegitimi ai lui Anastasios. Prin urmare Anastasios a hotărât să interzică sărbătoarea în întregul imperiu, ceea ce l-a determinat pe un cronicar să remarce că astfel împăratul „a privat oraşul de cel mai frumos spectacol de dans".

Doisprezece ani mai târziu a izbucnit o revoltă sub conducerea lui Vitalian, general al armatei imperiale, care a pornit în marş spre Constantinopol în fruntea unei forţe uriaşe de 50 000 de oameni. Au urmat doi ani de dispute şi negocieri, în vreme ce Anastasios încerca să câştige timp pentru a întări fortificaţiile oraşului şi a echipa de război flota imperială. La rândul său, Vitalian îşi pregătise şi el o flotă, pe care a trimis-o în 515 în Bosfor pe când armata sa ocupa localitatea Sycae. Anastasios a încredinţat comanda forţelor navale prefectului provinciei pretoriene de Răsărit, Marinus, care a reuşit o victorie decisivă asupra flotei rebelilor într-o bătălie de la confluenţa Bosforului cu Cornul de Aur. Potrivit cronicarului Ioan Malalas, victoria a fost obţinută prin

folosirea unui compus chimic cu ajutorul căruia se dădea foc corăbiilor vrăjmaşe — fiind vorba probabil de prima utilizare a teribilului „foc grecesc", pe care bizantinii aveau să-l folosească cu efecte devastatoare împotriva arabilor şi a altor invadatori.

Ariadna a murit în 515 şi a fost înmormântată la Sfinţii Apostoli. Anastasios i-a supravieţuit trei ani, stingându-se din viaţă pe 8 iulie 518, la optzeci şi opt de ani — ajungând la o vârstă mai înaintată decât oricare alt împărat din istoria Bizanţului. Malalas povesteşte că Anastasios a murit de frică în timpul unei vijelii, în vreme ce surse mai târzii notează că împăratul a fost lovit de un trăsnet, ceea ce a fost interpretat drept o pedeapsă divină pentru credinţa lui în monofizism. Anastasios fusese poreclit Dikoros, însemnând „cu două pupile", fiindcă ochii săi aveau culori diferite, după cum ni-l descrie Malalas: „Era foarte mare de stat, cu părul scurt, cu purtări alese, rotund la faţă; părul de pe creştet şi din barbă începuse să-i încărunţească. Ochiul său drept era albastru-deschis, cel stâng negru, dar cu toate acestea ochii săi erau din cale-afară de atrăgători. Îşi rădea adesea barba".

Principalul monument al oraşului datând din vremea lui Anastasios este Palatul din Blachernae[4], ale cărui ruine impresionante se văd şi azi pe versantul dinspre Cornul de Aur al Colinei a Şasea. Palatul construit pentru Anastasios era probabil gândit ca un *pied-à-terre* pentru vizitele la Biserica Maicii Domnului din Blachernae. Împăraţii care i-au urmat au adăugat alte edificii palatului, care în epoca bizantină târzie avea să devină principala reşedinţă imperială.

Anastasios nu a lăsat niciun moştenitor direct la tron, ci doar pe cei trei nepoţi, Probus, Pompeius şi Hypatius. Armata i-a respins însă în favoarea generalului Iustin, care pe atunci avea în jur de şaizeci şi şase de ani. Ascensiunea lui Iustin trebuie pusă în mare parte pe seama ascuţimii minţii nepotului său Iustinian, un tânăr ofiţer din garda imperială de elită, unul dintre *candidati*. Iustinian fusese prima alegere a armatei, dar acesta a refuzat, aşa încât unchiul său a fost cel care a urmat la tron.

Iustin s-a născut într-o familie de ţărani iliri din apropierea localităţii Scupi (actualul Skopje) din Macedonia, iar în copilărie muncise ca porcar. În timpul domniei lui Leon I şi apoi a lui Anastasios, a participat la războaiele împotriva isaurienilor şi a perşilor şi, deşi nu ştia să scrie şi să citească, a reuşit să ajungă la rangul de *comes excubitorum* (comandant al gărzii Palatului Imperial). Soţia sa, Lupacina, fusese o prizonieră de război pe care el o cumpărase ca să-i fie concubină, pentru ca mai târziu să se căsătorească cu ea; când a fost încoronată şi a primit titlul de augusta şi-a schimbat numele în Eufimia. Iustinian era fiul surorii ei, pe care ea şi Iustin îl adoptaseră şi îl aduseseră la Constantinopol, oferindu-i cea mai bună educaţie cu putinţă. Ajungând la majorat acesta a fost primit în gărzile de elită ale împăratului, iar după ascensiunea lui Iustin la tron a fost numit *comes domesticorum* (comandant al gărzilor de corp ale împăratului), după care a devenit patrician. Iustinian avea să fie astfel forţa din spatele tronului, iar când Iustin l-a făcut cezar în 525, a devenit succesorul prezumtiv, urmându-l pe unchiul său la tron peste alţi doi ani.

Domnia lui Iustin a fost în cea mai mare parte una pașnică, atât în ce privește chestiunile religioase, cât și afacerile externe. Dar la acea vreme imperiul se schimbase deja foarte mult față de perioada când Constantin își stabilise capitala la Bizanț. Regiunile din apusul imperiului fuseseră invadate de barbari, iar ceea ce rămăsese din el se afla preponderent în Balcani și în Asia Mică, majoritatea locuitorilor fiind deja creștini, iar limba dominantă din capitală, greaca. Deși latina a rămas limba oficială a curții până la mijlocul secolului al VI-lea, imperiul devenea tot mai grec și creștin, rupând legăturile cu tradițiile clasice ale Atenei și Romei. Istoricii consideră prima jumătate a secolului al VI-lea drept răscrucea din istoria imperiului, care din acel moment încolo trebuie mai degrabă numit Imperiul Bizantin și nu Roman. Așa cum avea să scrie patriarhul Ghenadie nouă secole și ceva mai târziu, în amurgul Imperiului Bizantin: „Deși sunt elen după grai, nu aș spune totuși că am fost elen, fiindcă nu cred așa cum cred elenii. Mai degrabă mi-aș lua numele după credință, iar dacă cineva mă întreabă ce sunt, îi răspund «Sunt un creștin». Deși tatăl meu a locuit în Tesalia, eu nu-mi spun tesalian, ci bizantin, fiindcă sunt din Bizanț".

Epoca lui Iustinian
527–565

Iustin s-a îmbolnăvit grav la începutul anului 527, ceea ce l-a determinat să-l numească pe Iustinian succesor al său. Iustinian a devenit co-împărat la 4 aprilie 527, fiind încoronat împreună cu soția sa, Teodora, pe care o luase în căsătorie cu trei ani în urmă, într-o capelă a Marelui Palat. Iustin a murit la 1 august 527, iar Iustinian i-a urmat ca împărat, cu Teodora devenită augusta.

Principala sursă de informații despre domnia lui Iustinian este Procopiu din Cezareea. De Procopiu s-a auzit pentru prima oară în Constantinopol în 527, când a fost numit în serviciul tânărului general Belizarie. L-a însoțit pe Belizarie în campaniile sale din Persia, Africa și Italia, iar în 542 s-a întors la Constantinopol, unde peste douăzeci de ani avea să fie numit prefect al orașului. Atunci a început să scrie celebra sa istorie a războaielor, *Războaiele lui Iustinian*, apărută în jurul anului 551, iar în următorii patru ani a redactat *Despre edificii*, o lucrare encomiastică în care descrie toate construcțiile ridicate de Iustinian până atunci. Prima dintre acestea a fost Biserica Sfinților Sergius și Bacchus[1], pe care Iustinian a ridicat-o la țărmul de la Marea Marmara al Primei Coline, chiar sub Hipodrom.

În același timp însă Procopiu redacta în particular o carte intitulată *Anekdota* — cunoscută mai ales sub numele de *Istoria secretă* —, ce conținea un atac pe alocuri incredibil, răutăcios și vulgar, la adresa lui Iustinian și a Teodorei, pe care îi învinovățea pentru tot ce era rău în Imperiul Roman, în totală contradicție cu laudele pe care le revărsase asupra împăratului în celelalte două lucrări. Procopiu scrie și despre Belizarie și nevasta acestuia, Antonina, o femeie cu o reputație îndoielnică, în *Istoria secretă*. Potrivit cărții, ambele soții aveau origini modeste, Teodora fiind fiica unui ursar de la Hipodrom, în vreme ce tatăl și bunicul Antoninei fuseseră conducători de care. Ambele femei fuseseră curtezane și duseseră o viață de desfrâu înainte de a se căsători, dar în vreme ce Teodora s-a schimbat, Antonina și-a văzut de obiceiurile ei ușuratice tot restul vieții, după cum relatează Procopiu.

Frontierele dinspre răsărit fuseseră liniștite pe aproape tot parcursul domniei lui Iustin, dar în ultimul an de viață al acestuia perșii invadaseră Armenia. Iustinian a moștenit acest conflict, primul dintr-o serie de războaie atât la granița de est, cât și la cea de vest, care aveau să-i solicite atenția pe aproape tot parcursul lungii sale domnii. În primul război persan (527–532), Belizarie a obținut o mare victorie în 530, dar a fost înfrânt în anul următor și rechemat

la Constantinopol. Se afla încă în oraş în 532, când Iustinian s-a confruntat cu cea mai gravă criză a domniei sale.

Criza a început cu o revoltă la Hipodrom pe 10 ianuarie 532. Peste trei zile a luat înfăţişarea unei insurecţii de amploare, cu cele două facţiuni, ale Verzilor şi Albaştrilor, pornind împreună de la Hipodrom să ia cu asalt Marele Palat şi strigând *Nika!* (Victorie!), strigăt ce avea să dea numele acestei răscoale. În 18 ianuarie, răsculaţii l-a dus pe Hypatius (unul dintre nepoţii lui Anastasios) în *kathisma* şi l-au încoronat cu un colan de aur, după care mulţimea l-a aclamat ca împărat.

Între timp Iustinian şi consiliul său se adunaseră la palat într-o atmosferă de disperare. Consiliul l-a sfătuit pe Iustinian să se refugieze la Heracleea pe ţărmul Propontidei, ca să-şi reorganizeze forţele, iar apoi să recucerească oraşul. Dar un discurs emoţionant al Teodorei l-a determinat să rămână pe loc şi să lupte pentru tron. Belizarie a pornit în fruntea armatei sale de barbari, a împins mulţimea răsculată în arenă şi a ucis 30 000 de oameni, potrivit lui Procopiu. Hypatius împreună cu fratele său Pompeius au fost luaţi prizonieri şi executaţi, trupurile lor fiind azvârlite în mare, în vreme ce rămăşiţele răsculaţilor ucişi se pare că au fost îngropate într-un mormânt comun din Hipodrom.

Răscoala Nika a lăsat urme adânci în cartierul imperial de pe Prima Colină, edificii precum Sfânta Sofia şi Sfânta Irina fiind complet distruse. Marea operă de reconstrucţie a început în 23 februarie 532, la patruzeci de zile după înăbuşirea revoltei, când Iustinian a demarat construirea unei noi catedrale dedicate Sfintei Sofia[2], ridicate pe ruinele bisericii teodosiene.

Potrivit lui Procopiu, „împăratul, fără a ţine seama de cheltuieli, a stăruit nerăbdător să se înceapă lucrările de construcţie, adunând meşteri din întreaga lume". Arhitectul-şef al împăratului a fost Anthemios din Tralles, unul dintre

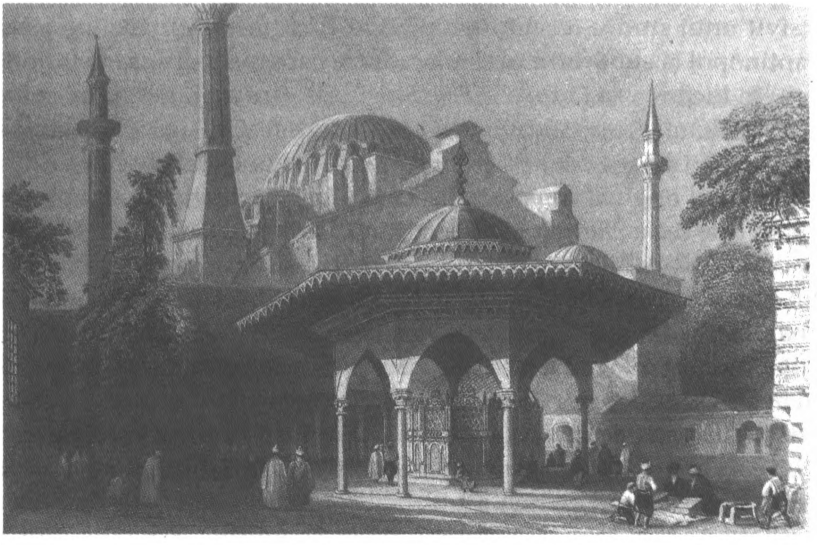

Vedere asupra Sfintei Sofia dinspre curtea cu fântână

cei mai remarcabili specialiști în fizică matematică ai epocii, care a fost asistat de Isidor din Milet, un celebru matematician care condusese Academia Platonică din Atena. Construcția a fost încheiată în șase ani, astfel că la 26 decembrie 537 patriarhul Mina a rededicat-o Sfintei Înțelepciuni. Teodora a fost și ea ctitor al bisericii alături de Iustinian, astfel că monograma ei este legată de a acestuia pe splendidele capiteluri ale arcadelor din naos și din galerii.

Iustinian și-a ridicat de asemenea un monument în Augustaeum: o coloană uriașă având în vârf o sculptură ecvestră, din bronz, reprezentându-l pe Iustinian „înveșmântat precum Ahile", potrivit lui Procopiu. Monumentul a rămas în picioare timp de o mie de ani; o gravură germană de la 1493 înfățișează statuia cocoțată și la acea vreme în vârful coloanei, ridicându-se la înălțimea cupolei de la Sfânta Sofia, nemuritorul monument la domniei sale.

Între anii 532–537 Iustinian a construit și o nouă biserică închinată Sfintei Irina[3] pe locul vechii biserici, distruse în timpul Răscoalei Nika. După cum scrie Procopiu, „Biserica numită după Irina, care se afla în imediata apropiere a Marii Biserici [Sfânta Sofia] și care arsese odată cu aceasta, împăratul a reconstruit-o la o scară mai mare, așa încât nu era defel mai mică decât vreo altă biserică a Bizanțului, în afară de Sfânta Sofia."

Una dintre fundațiile caritabile ale Teodorei a fost o casă pentru prostituate, pe care a ridicat-o pe țărmul asiatic al Bosforului, dându-i numele de Metanoia (Pocăința). Procopiu o menționează în *Istoria secretă*:

> Teodora a acordat considerabilă atenție și pedepsirii femeilor căzute în păcatul cărnii. A adunat în Forum peste cinci sute de târfe, care își câștigau traiul mizerabil vânzându-se pe trei oboli, și le-a trimis pe celălalt țărm, unde au fost închise într-o mânăstire numită Pocăința, pentru a-și schimba felul. Însă unele dintre ele s-au aruncat de pe parapete noaptea, eliberându-se astfel de o mântuire nedorită.

Potrivit unui studiu recent, Iustinian ar fi ctitorit patruzeci de biserici în Constantinopol și suburbiile acestuia, dintre care treizeci sunt menționate de Procopiu în lucrarea sa *Despre edificii*. Singurele care au rămas în picioare sunt Sfânta Sofia, Sfânta Irina și Sfinții Sergius și Bacchus. Cea mai importantă dintre bisericile dispărute este cea a Sfinților Apostoli, o impozantă bazilică ridicată pe locul edificiului original construit de împăratul Constanțiu. O altă biserică din acea epocă este cea a Sfântului Polieuct[4], ale cărei vestigii excavate se văd azi pe creasta dintre Colina a Treia și a Patra. Biserica a fost întemeiată de Anicia Iuliana, fiica lui Olybrius, unul dintre ultimii împărați ai Apusului. Sfântul Polieuct a fost una dintre cele mai mari și mai grandioase biserici din Constantinopol, depășită în dimensiuni doar de Sfânta Sofia. Construcția s-a încheiat în 527, în primul an de domnie a lui Iustinian.

Câteva dintre ctitoriile lui Iustinian au supraviețuit sub forma unor sanctuare; bisericile originale care existau acolo au dispărut, fiind înlocuite în vremuri mai recente de structuri mult mai modeste. Unul dintre acestea este faimosul sanctuar al Maicii Domnului de la Zoodochos Pege (Izvorul Tămăduirii)[5], din exteriorul Zidurilor Teodosiene, în apropiere de Poarta Silivri.

Fecioara și Pruncul flancați de Constantin (dreapta) și Iustinian (stânga); mozaic de pe luneta de deasupra ușii din capătul sudic al pronaosului catedralei Sfânta Sofia

Tradiția spune că într-o bună zi Iustinian, aflat la vânătoare pe șesurile Traciei, a dat peste un grup de femei în pelerinaj spre Pege, izvorul sacru, care i-au spus că apele acestuia aveau puteri tămăduitoare. La scurt timp după aceea, împăratul a pus să se construiască o biserică mare în jurul izvorului, folosindu-se surplusul de material de la Sfânta Sofia. Unul dintre urmașii lui a construit apoi un palat, iar de atunci sanctuarul de la Zoodochos Pege a devenit un refugiu preferat al familiei imperiale. Enumerând ctitoriile lui Iustinian în *Despre edificii*, Procopiu ne oferă o descriere însuflețită a sanctuarului, care continuă să fie și azi un loc de pelerinaj:

> A închinat Fecioarei și un alt sanctuar dintr-un loc numit Pege. În acel loc se află un crâng des de chiparoși și o pajiște acoperită cu flori în mijlocul unui domeniu, un parc plin de arbuști, și un izvor clipocind ușor ce se continuă într-un șipot de ape dulci — totul cât se poate de potrivit unui sanctuar.

Lucrările publice datorate lui Iustinian includ vastul rezervor subteran de sub Prima Colină, cunoscut sub numele de Cisterna Bazilică[6]. Numele cisternei provine de la faptul că a fost construită sub Stoa Basilica, grav avariată în timpul Răscoalei Nika și reparată apoi de Iustinian.

Tot sub Iustinian au fost restaurate și porțiuni importante din Marele Palat, care fuseseră și ele distruse în timpul răscoalei. Vestigii ale Marelui Palat[7] au fost scoase la iveală pe țărmul Mării Marmara din dreptul Primei Coline, câteva mozaicuri și fragmente arhitectonice fiind în prezent expuse în Muzeul Mozaicurilor[8] aflat mai jos de Moscheea Albastră. Singura parte a Marelui Palat care mai stă încă în picioare este Palatul Bucoleon (Boukoleon)[9], al cărui exterior

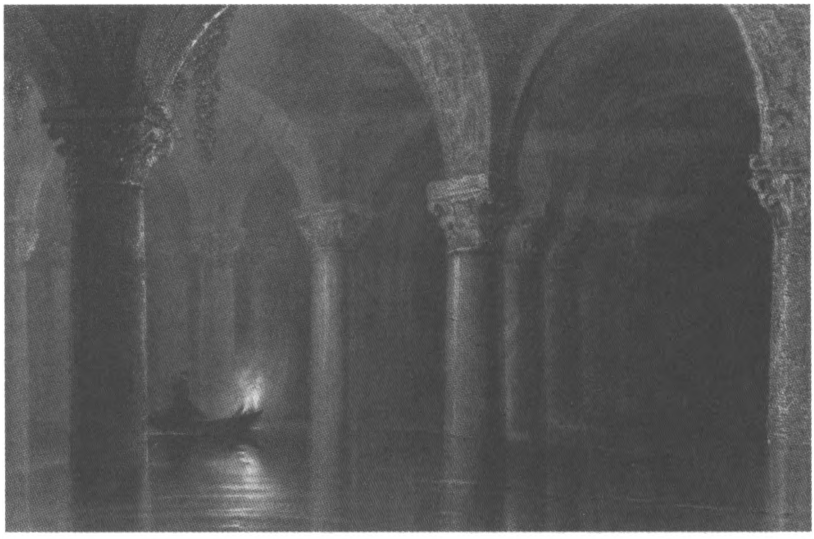

Cisterna Bazilică, cunoscută în turcă ca Yerebatansaray sau Palatul Subteran

ruinat este înglobat în zidurile dinspre Marmara ale orașului, monograma imperială a lui Iustinian fiind încă vizibilă pe capitelul unicei coloane care a supraviețuit până azi.

Procopiu își întrerupe relatarea celui de-al Doilea Război Persan pentru a descrie pustiitoarea epidemie de ciumă care a lovit în 542 Egiptul, ajungând la Constantinopol în anul următor. Un istoric al zilelor noastre a estimat că aproximativ 300 000 de persoane au fost răpuse de molimă numai la Constantinopol, a cărui populație pe vremea aceea ajunsese la aproximativ o jumătate de milion.

După ce Procopiu își încheie relatarea despre al Doilea Război Persan, continuă cu descrierea recuceririi Africii de Nord și a Italiei. Aceasta se întâmpla la începutul verii anului 533, când Belizarie a plecat din Constantinopol în fruntea unei expediții de recucerire a Africii din mâinile vandalilor. Ca de obicei, Antonina l-a însoțit pe Belizarie în campanie, luându-l cu ea și pe tânărul ei amant, Theodosios. Belizarie a izbutit să-l învingă pe regele vandalilor Gelimer în bătălia care s-a dus la șaisprezece kilometri de Cartagina, după care a cucerit orașul la 15 septembrie 533. În anul următor a fost rechemat de Iustinian, întorcându-se cu 3 000 de prizonieri vandali, printre care însuși Gelimer. Lui Belizarie i s-a organizat o primire triumfală la Hipodrom, cu Gelimer și alți prizonieri mergând în urma lui în procesiune.

Peste alți doi ani Belizarie a fost trimis într-o expediție de recucerire a Italiei din mâinile ostrogoților, Antonina fiind din nou alături de el. După o vreme Belizarie a realizat că armata sa nu era suficient de puternică ca să obțină o victorie decisivă. Frustrat, a trimis-o pe Antonina înapoi la Constantinopol în primăvara anului 548, să-i pledeze cauza pe lângă Teodora. Dar lunga ei călătorie avea să fie zadarnică, după cum povestește Procopiu în relatarea sa despre

războiul din Italia: „La acea vreme Antonina, soția lui Belizarie, a pornit spre Bizanț ca să obțină întăriri pentru a continua războiul. Dar împărăteasa Teodora căzuse la pat și s-a stins din viață, după ce trăise douăzeci și unu de ani și trei luni ca împărătească." Astfel Antonina s-a întors într-un oraș aflat în doliu, cu un Iustinian atât de copleșit de durere că nici nu a putut s-o primească. Antonina a reușit însă să aranjeze rechemarea lui Belizarie la Constantinopol, deoarece campania imperială în Italia era sortită eșecului, iar ea nu voia ca Belizarie să poarte responsabilitatea înfrângerii.

Eforturile lui Iustinian în favoarea unității religioase au însemnat și eliminarea ultimelor urme ale păgânismului din imperiu. Cea mai însemnată acțiune a sa în acest sens s-a petrecut în 529, când a închis Academia Platonică din Atena, ultimul bastion al filosofiei păgâne. În ciuda faptului că a închis Academia, domnia lui Iustinian a produs renașterea finală a culturii clasice, care a înflorit la Constantinopol după ce Atena și celelalte centre ale gândirii elene fuseseră distruse de barbari. Și a fost o renaștere greacă, chiar dacă mai degrabă creștină și nu păgână, deoarece latina nu mai era folosită în capitală decât în chestiuni administrative și juridice. Domnia lui Iustinian ni l-a dat pe istoricul Procopiu, pe juristul Tribonian, pe arhitecții și matematicienii Anthemios din Tralles și Isidor din Milet, pe poeții Agathias Scholastikos și Paulos Silentiarios. Câteva dintre operele celor doi poeți sunt păstrate în *Antologia greacă*, printre acestea numărându-se trei epigrame amoroase, una aparținându-i lui Agathias, iar celelalte două lui Paulos, ale cărui sentimente sunt destul de păgâne în versatilitatea pasiunii sale.

> De mă iubești, nu-ți lăsa spiritul pe de-a întregul să îngenuncheze și mieros să implore, ci arată oarecare tărie celei se se apropie, măcar atât cât să înalți din sprâncene și s-o privești cu un aer distrat. Căci este mai mult sau mai puțin treaba femeii să-l trateze cu nepăsare pe cel mândru și să își râdă de cei ce sunt din cale-afară de vrednici de milă. Acela e cel mai bun iubit ce le amestecă pe cele două, domolind mila cu puțină mândrie de bărbat.

> Săruturile Galateei sunt lungi și zgomotoase. Cele ale lui Demo, moi, iar Doris mușcă. Ce oare mă stârnește mai mult? Inimă a mea, ai fost puternică; cunoșteai deja sărutul moale al lui Demo și mierea buzelor ei dulci. Rămâi la acestea; ea este cea care câștigă fără tăgadă; dacă cineva află plăcere la alta, nu va izbuti să mă smulgă de lângă Demo a mea.

> Sărutându-l pe Hippomenes, inima îmi era la Leandru; lipindu-mi buzele de Leandru, îmi răsare în minte imaginea lui Xanthus, iar când îl îmbrățișez pe Xanthus inima-mi se întoarce la Hippomenes. Astfel îl refuz mereu pe cel pe care îl îmbrățișez, și primindu-i unul după altul în brațele-mi mereu schimbătoare, mă bucur de bogăția dragostei. Iar cel ce mă va învinui, rămâie în sărăcia singurei îmbrățișări.

O altă epigramă a lui Agathios este un obituar pentru un cuplu adulter surprins de moarte în flagrant.

Un anume bărbat pe ascuns afla plăcere într-o relaţie păcătoasă, furând îmbrăţişările soţiei unui alt bărbat; dar dintr-odată acoperişul s-a prăbuşit, îngropându-i pe cei doi în păcat. O singură capcană îi ţine pe amândoi şi împreună au rămas prinşi într-o îmbrăţişare ce nu va conteni nicicând.

Numeroase poezii bizantine cuprinse în *Antologia greacă* vorbesc despre băile publice din Constantinopol, ce par să fi reprezentat centrele sociale ale oraşului. În *Notitia* sunt menţionate opt băi, cele mai mari şi mai cunoscute fiind Băile lui Zeuxippos, care fuseseră reconstruite de Iustinian. Băile lui Zeuxippos sunt amintite de poetul Leontios Scholastikos într-o epigramă adresată unui prieten:

Pe o parte, am în apropiere Zeuxippos, o baie plăcută, iar pe cealaltă, Hipodromul. După ce te duci la curse la cel de-al doilea şi faci o baie la cel dintâi, vino să te odihneşti la primitoarea mea masă. Apoi, după-amiază, vei avea timp berechet pentru alte curse, ajungând lesne la arenă din odaia ta aflată la îndemână.

Unele dintre poeziile dedicate băilor din Constantinopol se referă la acestea ca la nişte locuri predilecte pentru rendez-vous-uri ilicite, cum ar fi o epigramă anonimă despre un anumit stabiliment cu o reputaţie dubioasă:

Acele dintre femei ce au dorinţa de a fi plăcute (cum toate o aveţi) vin aici şi de farmec strălucitor vor avea parte. Cea care îşi caută un soţ îi va aţâţa pe mulţi să o ceară în căsătorie. Iar cea care îşi câştigă traiul de pe urma trupului ei, de aici se va îmbăia, va avea parte de ciopor de amanţi la uşa ei.

O serie dintre epigramele lui Agathias şi ale lui Paulos descriu frumuseţile Constantinopolului, iar din cele scrise reiese că ambii poeţi trăiau în case cu vedere spre mare. După cum scrie Agathias, „Din trei părţi privesc spre întinderea mării, mângâiată de lumina soarelui din toate colţurile". Iar Paulos, într-o epigramă „Despre o casă aşezată pe un deal înalt în Constantinopol", observă că „o încăpere cu o vedere prielnică este o zestre mai sigură decât virtutea". Una dintre legile lui Iustinian căuta de altfel să protejeze tocmai casele cu vedere spre mare, pentru a nu fi obturate de construcţii ilegale, decretând:

În acest oraş regal al nostru una dintre cele mai plăcute trăsături este vederea mării; iar ca să o păstrăm am hotărât ca nicio clădire să nu se construiască pe distanţă de treizeci de metri de la malul mării. Această lege a fost ocolită de anumite persoane. Mai întâi au ridicat clădiri după cum spune legea, apoi au pus în faţa lor corturi care au împiedicat vederea spre mare fără a încălca legea; mai apoi au ridicat o clădire în interiorul cortului; iar la urmă au înlăturat cortul. Oricine care se abate astfel de la lege trebuie obligat să demoleze construcţia pe care a ridicat-o şi va plăti de asemenea o amendă de patru kilograme şi jumătate de aur.

Iustinian nu a mai fost niciodată acelaşi după moartea Teodorei, izolându-se de cei din anturajul său, neglijând afacerile statului şi amânând decizii

importante în timp ce își petrecea tot timpul cu chestiuni absconse de teologie. Marele său vis imperial fusese de acum împlinit, căci imperiul se întindea de la granițele Persiei prin Asia Mică, Balcani și Italia până la coasta sud-vestică a Spaniei, de-a lungul nordului Africii prin Egipt, Țara Sfântă, Siria și Mesopotamia. Procopiu enumeră în *Despre edificii* sutele de fortărețe pe care Iustinian le ridicase pentru a apăra frontierele vastului său imperiu, care se adăugau la costurile colosale ale nesfârșitelor războaie ce se duceau pentru a recuceri ținuturi pierdute, ca să nu mai vorbim de cheltuielile uriașe pe care le făcuse prin construirea bisericilor și a altor clădiri în Constantinopol, precum și în alte locuri din imperiu. Toate acestea au falimentat practic imperiul, care la sfârșitul domniei lui Iustinian avea vistieriile atât de golite, încât nici măcar Zidul Lung al lui Anastasios nu mai putea fi reparat. În această situație un trib de huni, numiți cutriguri, au invadat Tracia sub conducerea lui Zabergan, ajungând în 559 să asedieze Constantinopolul, într-o perioadă în care forțele imperiale se aflau concentrate la frontiere. Neavând altă cale, Iustinian a apelat încă o dată la Belizarie, care trăia complet retras. Acesta a recrutat cât de mulți bărbați a reușit dintre locuitorii Constantinopolului, a mai adus 300 de veterani din propriile sale campanii în Italia, și cu aceștia a ieșit să apere orașul. Mica lui armată a biruit hoarda uriașă de barbari, care au făcut cale întoarsă, încercând să scape cu viață și fără să mai amenințe vreodată Constantinopolul.

Dar nici după aceea Belizarie nu a avut parte de pace, și nici de răsplată, deoarece trei ani mai târziu a fost pe nedrept acuzat de implicare într-un complot de asasinare a lui Iustinian. Prin urmare a fost pus în arest la domiciliu până în 563, când Iustinian a fost convins să-l exonereze de orice vină. Belizarie a murit la Constantinopol în martie 565, cu câteva luni înaintea lui Iustinian. Soția lui, Antonina, i-a supraviețuit cu câțiva ani, ducându-și traiul într-o mânăstire, deoarece după moartea lui Belizarie statul a rechiziționat toate averile acestuia, lăsând-o fără nimic. Sfârșitul tragic al lui Belizarie a dat naștere unei legende extrem de răspândite ulterior în întreaga Europă, conform căreia acesta și-ar fi trăit ultimii ani ca cerșetor orb pe străzile Constantinopolului. Cei care îi aruncau o monedă de aramă habar nu aveau că acela era marele general care obținuse victorii pe trei continente și fusese primit în triumf pe Hipodrom.

Epoca lui Iustinian se încheia astfel într-o atmosferă apăsătoare, senzația de sfârșit inexorabil fiind amplificată de o serie de cutremure care au lovit orașul între 553 și 557. Seismele au slăbit structura Sfintei Sofia, astfel că pe 7 mai 558, când s-a produs un alt cutremur, acesta a avariat puternic marea biserică, partea de răsărit a cupolei prăbușindu-se. Iustinian s-a mobilizat rapid pentru a începe de îndată reparațiile, proiectul fiind pus sub conducerea lui Isidor cel Tânăr, un nepot al lui Isidor din Milet. Biserica restaurată a fost resfințită în Ajunul Crăciunului din anul 563, Iustinian conducând procesiunea spre marea biserică într-o caleașcă, avându-l alături pe patriarhul Eutih.

Iustinian a continuat să-și îndeplinească sarcinile imperiale până în ultima zi a vieții, 14 noiembrie 565, murind subit în urma unui accident cerebral sau a unui infarct miocardic. Peste două zile a fost dus la noul mausoleu pe care îl ridicase în Biserica Sfinților Apostoli, fiind depus într-un sarcofag de porfir alături de Teodora.

Iustinian avea optzeci şi trei de ani când a murit şi domnise peste treizeci şi opt de ani — fiind cel mai ilustru domnitor din istoria Imperiului Bizantin. Cu toate acestea, cronicarul Evagrios scria, în încheierea relatării sale despre domnia lui Iustinian: „Astfel muri acest prinţ, după ce a umplut lumea întreagă cu zgomot şi tulburare; şi fiindcă la sfârşitul vieţii a căpătat plata pentru fărădelegile sale, s-a dus să caute dreptatea ce i se cuvine în faţa scaunului de judecată din iad." Istoricii moderni au o perspectivă mai luminoasă, considerând domnia lui Iustinian o epocă de aur din istoria Bizanţului, după cum ne-o demonstrează marea sa biserică, Sfânta Sofia, şi viziunea sa imperială de a recuceri ţinuturile ce odinioară aparţinuseră Imperiului Roman.

Atât de puternică a fost impresia pe care edificiul lui Iustinian a făcut-o în urmă cu o mie de ani trimişilor cneazului Vladimir din Kiev, că aceştia, raportându-i stăpânului lor ceea ce văzuseră în oraşul imperial, au vorbit cu spaimă şi venerație despre marea biserică:

> Nu ştiam dacă ne aflăm în rai ori pe pământ. Căci pe pământ nu există asemenea splendoare ori asemenea frumuseţe, iar noi nu avem cuvinte să o descriem. Ştim doar că Dumnezeu trăieşte acolo printre oameni, iar slujba lor este mai frumoasă decât ceremoniile altor popoare. Căci nu putem uita acea frumuseţe.

Lupta pentru supraviețuire
565–717

La doar câțiva ani după moartea lui Iustinian frontierele Bizanțului au fost asaltate din toate părțile de către invadatori, astfel că în următorul secol și jumătate imperiul a dus o luptă disperată pentru supraviețuire.

Lui Iustinian i-a urmat la tron Iustin al II-lea, a cărui soție, Sofia, era o nepoată a Teodorei. În timpul domniei lui Iustin, imperiul a fost invadat dinspre răsărit de perși, iar dinspre nord de avari, un popor din Asia Centrală care ajunsese în Balcani. Virulența atacurilor i-a provocat lui Iustin, care era oricum un caracter instabil, o cădere nervoasă din care nu și-a mai revenit nicicând. Cronicarul Ioan din Efes povestește că în momentele mai liniștite, principala distracție a lui Iustin era aceea de a se lăsa tras într-o trăsurică prin palat, acompaniat de cântările muzicanților. Dar apoi izbucnea în accese de furie, încercând să-și muște apropiații, după care se repezea să se arunce de la ferestrele palatului, care a trebuit să fie prevăzute cu bare groase pentru a-l proteja.

După moartea lui Iustin în 578, a urmat Tiberiu al II-lea. Acesta a domnit până în 582, când s-a sfârșit din viață, fiind succedat de Mauriciu, care se trăgea din Capadocia și fusese comandant al armatei imperiale din Asia Mică. În timpul celor două decenii ale domniei sale, Mauriciu a izbutit să-i țină la distanță atât pe perși, cât și pe avari. În acest răstimp a întemeiat exarhatele Ravennei și Cartaginei, punându-le sub conducerea unor viceregi imperiali, astfel că la sfârșitul secolului al VI-lea viitorul imperiului părea asigurat.

Mauriciu era neîncrezător de felul lui, iar aceasta l-a făcut să pună sub semnul întrebării presupusul miracol care se petrecea în fiecare an la racla Sfintei Mucenițe Eufimia din Calcedon cu ocazia aniversării matiriului ei. Iată cum descrie cronicarul Teofilact întâmplarea:

> Minunea era aproape de necrezut pentru cei care nu o văzuseră cu ochii lor. Fiindcă deși trupul zăcea în sicriu de peste patru sute de ani, în anume zi [de aniversarea martiriului ei], capul obștei bisericești din acele locuri strângea cu buretele sângele ce țâșnea din trupul mort... și îl împărțea în mici vase de sticlă mulțimii. Apoi i-a venit în chip necugetat împăratului Mauriciu, în al doisprezecelea an al domniei sale, un anume gând cu privire la dumnezeirea sufletului și a pus minunea pe seama unor șiretlicuri ale omului. Prin urmare mormântul a fost despuiat de podoabele sale de argint, iar sicriul sigilat, după cum fusese sfatul

Focas (602–610), cunoscut drept cel mai rău împărat
din istoria Imperiului Bizantin

> îndrăzneț al necredinței. Dar când sosi ziua hotărâtă, sigiliul a fost încercat, misterul cercetat, minunea investigată, iar prin această minune sfânta a devenit martorul de netăgăduit al propriei ei puteri: căci din nou râu de sânge înmiresmat a țâșnit din mormânt, misterul s-a revărsat în șuvoaie, bureții s-au umplut cu sânge sfânt, iar martiriul și-a multiplicat efluviile. În acest fel mucenița a dat o lecție necredinței împăratului. Iar împăratul a răspuns la revărsarea de sânge cu o mare de lacrimi, și a răsplătit efluviile și miresmele cu izvorul ce șiroia din ochi săi, rostind „Domnul săvârșește minuni prin sfinții săi".

La începutul toamnei anului 602 armata imperială de la Dunăre s-a revoltat sub conducerea unui centurion cunoscut sub numele de Focas, care a uzurpat tronul și i-a decapitat pe Mauriciu și pe cei cinci fii ai acestuia. Cronicarul Teofan, care își începe relatarea cu acest eveniment, scrie că „la ordinul lui Focas capetele au fost expuse în Hebdomon timp de mai multe zile și că locuitorii orașului se duceau acolo să le privească până ce au început să pută".

În următorii șase ani, perșii conduși de regele Chosroes al II-lea au invadat Armenia, Mesopotamia, Siria și Palestina, după care au pătruns în Asia Mică ajungând până în Calcedon, lăsând prăpăd și moarte în urma lor. În acea perioadă Constantinopolul era măcinat de revolte și răzmerițe, zdrobite toate cu sălbăticie de Focas. Între timp avarii se pregăteau să invadeze Balcanii, deoarece, ca toți ceilalți, și ei erau încredințați că imperiul era sortit pieirii.

Când totul părea pierdut, imperiul a fost salvat de Heracliu (Herakleios), exarhul Cartaginei, care a trimis o flotă la Constantinopol sub comanda fiului său, care purta și el același nume. Flota a ajuns la Constantinopol pe 3 octombrie 610, moment în care în oraș a izbucnit o revoltă, în urma căreia Focas a fost capturat.

Acesta a fost dus în faţa lui Heracliu cel Tânăr şi apoi decapitat, rămăşiţele sale lumeşti fiind arse în Forum Bovis. În aceeaşi zi mai târziu, tânărul Heracliu a fost încoronat împărat.

Heracliu şi-a petrecut lunga sa domnie într-o luptă necontenită împotriva perşilor şi avarilor, care iniţial au continuat să avanseze în pofida eforturilor împăratului de a-i stăvili. O armată persană a năvălit în Asia Mică în 615, ajungând din nou până la Calcedon. Acest lucru l-a determinat pe Heracliu să transfere moaştele Sfintei Eufimia de la Calcedon la Constantinopol, unde au fost depuse într-un martiricon de lângă Hipodrom dedicat ei. Avarii au prădat suburbiile oraşului în iunie 617, dar Zidurile Teodosiene au fost peste puterile lor, astfel că s-au retras, luând cu ei peste un sfert de milion de prizonieri din Tracia.

Situaţia părea fără ieşire, iar Heracliu lua chiar în considerare posibilitatea de a părăsi Constantinopolul pentru a-şi stabili capitala la Cartagina. Acest lucru a creat însă panică printre locuitorii Constantinopolului, care l-au obligat pe patriarhul Sergius să-l pună pe Heracliu să jure că nu va abandona nicicând oraşul lăsându-l pradă barbarilor.

Înainte ca împăratul să pornească în campania împotriva perşilor, au fost aduse la Constantinopol moaştele Sfântului Teodor Sicheotul, despre care Heracliu credea că aveau să protejeze oraşul. Acest lucru este povestit în *Viaţa* Sfântului Teodor, care s-a născut spre sfârşitul domniei lui Iustinian. *Viaţa* începe cu povestea naşterii lui Teodor, căruia i-a dat viaţă „o fată foarte frumoasă", numită Maria, care, împreună cu mama şi sora ei, ţinea un han pe drumul dintre capitală şi Ancyra, unde „ele se îndeletniceau cu meseria de curtezane". Într-una din seri, Maria a întreţinut un musafir din Constantinopol, „un anume Cosmas, un bărbat binecunoscut, care devenise vestit în Hipodrom făcând fel de fel de acrobaţii pe cămile".

> În călătoria sa spre Răsărit, omul a petrecut un timp la han şi, văzând-o pe Maria şi cât de frumoasă era, a dorit să o ducă în patul său. Unindu-se cu el, fata a rămas însărcinată, iar în vis a văzut o stea luminoasă coborând din cer în pântecul ei.

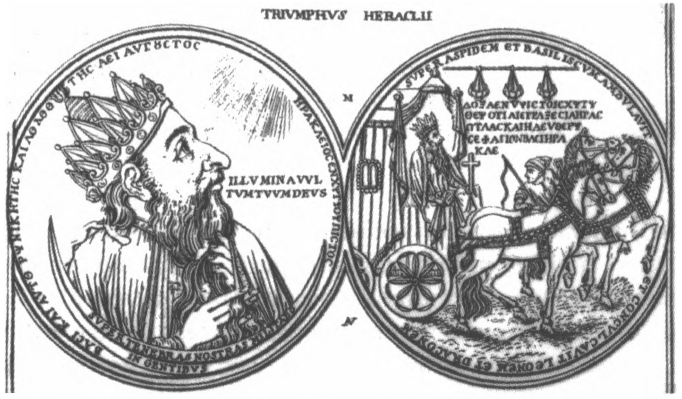

Triumful lui Heracliu după victoria asupra perşilor din 627; după o scriere a lui Anselmo Banduri

S-a trezit tremurând toată de frică şi i-a povestit lui Cosmas viziunea ce o avusese în acea noapte... iar acesta i-a spus: „Ai mare grijă de tine, draga mea, căci se vede că Dumnezeu va veghea asupra ta şi îţi va dărui un fiu care va fi sortit să devină episcop." Cu aceste cuvinte el a plecat de la ea a doua zi dimineaţă, văzându-şi de drum cu sufletul plin de bucurie.

Teodor a devenit într-adevăr episcop, la începutul domniei lui Mauriciu, fiind cunoscut încă de pe atunci pentru minunile pe care le săvârşea. Mauriciu l-a invitat la Constantinopol acordându-i „toată cinstirea", iar „în timpul scurt pe care Teodor l-a petrecut în capitală Dumnezeu a înfăptuit prin el multe miracole". Teodor s-a reîntors în oraş după îndepărtarea lui Mauriciu de către Focas, pe care l-a vindecat de gută. Dar în acelaşi timp Teodor l-a mustrat pe Focas spunându-i că „trebuie să înceteze cu uciderea de oameni şi vărsarea de sânge, dar aceste cuvinte au abătut asupra sa marea supărare a împăratului".

Teodor nu s-a sfiit nici să adreseze critici notabilităţilor Constantinopolului, după cum remarcă biograful său:

> Mulţi din Constantinopol, mai ales cei aflaţi în poziţii înalte, obişnuiesc ca după împărtăşanie să se ducă la băi. Teodor condamnă această practică. O parte din clericii bisericii sale vin atunci la Teodor să-l întrebe dacă această condamnare se sprijină pe vreun citat din Scripturi ori dacă se bizuie pe o anume revelaţie. La care Teodor le răspunde că Dumnezeu i-a arătat că acei ce fac baie după ce au primit cuminecătura păcătuiesc prin uşurătate şi pentru plăcerea trupească, „căci niciun om care s-a uns cu mir şi parfumuri nu se spală de aroma plăcută a acestora, şi niciun om care a luat masa cu împăratul nu aleargă numaidecât la băi".

Multe dintre minunile săvârşite de Teodor implică exorcisme, cum ar fi acea întâmplare petrecută pe când traversa strâmtoarea de la portul Pylae din Bitinia:

> Teodor alungă demonul dintr-un călător aflat în aceeaşi barcă în timp ce traversau marea de la Pylae la Constantinopol; demonul sălăşluise ascuns în acel om de mulţi ani de zile, iar în timpul traversării îl batjocorise rău pe sfânt. Ceilalţi călători, neştiind că omul era posedat, i-au cerut să-i dea pace şi să nu-l mai tulbure pe sfânt cu purtarea lui supărătoare de beţiv. Teodor a ciocănit cu mâna pieptul bărbatului şi făcând semnul crucii l-a forţat pe diavolul ascuns să părăsească trupul acestuia. Demonul a fost văzut de cei aflaţi în barcă cum ieşea pe gura omului sub forma unui şoarece.

O serie de întâmplări din *Viaţa* Sfântului Teodor dezvăluie şi puterea sa de clarvăzător, cum ar fi cea petrecută la începutul vieţii sale, după ce devenise stareţ al unei mânăstiri din Galatia. Teodor hotărâse că vechiul său vas de împărtăşanie, făcut din marmură, nu mai era potrivit, aşa că i-a cerut unuia dintre călugări să cumpere unul nou, din argint, de la Constantinopol. Caliciul avea pe el marcajul imperial ce atesta că este făcut din argint pur, dar Teodor avea temerile sale, simţind că vasul era într-un fel profanat, aşa că l-a trimis înapoi la prăvălia de unde fusese cumpărat. Întâmplându-se aceasta, meşteşugarul a

recunoscut că într-adevăr caliciul era profanat, deoarece argintul din care era făcut provenea dintr-o oală de noapte a unei curtezane.

Teodor era de asemenea un mare tămăduitor al unor suferinţe fizice sau mentale, precum şi ale celor spirituale, fiind medic şi psihiatru, dar şi preot, după cum notează biograful său către sfârşitul cărţii:

> Şi dacă cineva avea nevoie de tratament medical pentru diferite boli sau de intervenţii chirurgicale sau de o curăţare a intestinelor ori de izvoare fierbinţi, acest om înzestrat de Dumnezeu prescria ceea ce era mai bun pentru fiecare în parte, căci devenise un doctor iscusit chiar şi în chestiuni tehnice. ... Iar celor care îi mărturiseau îndoielile şi suferinţele ascunse ale inimii ştia a le da sfaturi potrivite şi tămăduitoare; ba chiar şi celor ce păcătuiseră în diferite chipuri le impunea o perioadă de căinţă şi îi purifica prin post, rugăciune şi acte de caritate.

Heracliu a condus armata în două campanii victorioase împotriva perşilor, în cea de-a doua fiind rănit într-o luptă strânsă. Înaintea începerii celei de-a doua campanii ameninţarea unei invazii avare în Tracia devenise atât de mare, încât Heracliu a hotărât să trimită o parte din armată înapoi, să apere Constantinopolul. Apoi, în 626, haganul avar a invadat Tracia cu o hoardă uriaşă din care făceau parte bulgari, slavi, huni, sciţi şi gepizi. În acelaşi timp o uriaşă armată persană a năvălit în Asia Mică, oprindu-se la Calcedon, aşteptând să-şi coordoneze cu avarii asaltul asupra Constantinopolului. La un moment dat, avarii aproape că reuşiseră să străpungă zidurile în punctul cel mai slab al acestora, acolo unde fortificaţiile coboară spre Cornul de Aur la Blachernae, dar dintr-o dată şi-a făcut apariţia Maica Domnului Blachernitissa şi i-a împrăştiat pe avari — sau cel puţin aşa povesteau apărătorii greci aflaţi la faţa locului. La mijlocul lui august a sosit apoi vestea despre o mare victorie a armatei romane în Mesopotamia, iar la aflarea acesteia atât perşii, cât şi avarii şi-au întrerupt asediul şi s-au întors în ţările lor. Astfel oraşul Constantinopol, „ocrotit de Dumnezeu", a fost salvat, iar populaţia a adresat mulţumiri în special Maicii Domnului şi sanctuarului acesteia din Blachernae, cântând un imn compus anume de patriarhul Sergius — aşa-numitul *Akathistos* (acatist) — care face parte şi azi din liturghia bisericii ortodoxe greceşti.

La scurt timp după aceea Heracliu a ordonat ridicarea unor noi fortificaţii la capătul nordic al zidurilor de apărare contra atacurilor venite pe uscat în apropiere de Cornul de Aur. Aceste fortificaţii cunoscute sub numele de Zidul lui Heracliu[1] erau gândite ca un mijloc de protecţie a sanctuarului de la Blachernae, acolo unde avarii fuseseră pe punctul de a pătrunde în oraş.

Heracliu şi-a concentrat apoi toate forţele la frontierele de răsărit, iar în 12 decembrie 627 a obţinut o mare victorie asupra regelui persan Chosroes, care a fost ucis la scurt timp după aceea, fiind urmat la tron de fiul său Kavadh-Siroes. Noul rege a cerut să se facă pace, iar Heracliu i-a acceptat oferta, care însemna revenirea la imperiu a tuturor teritoriilor disputate.

Între timp se ivise o putere nouă şi mult mai de temut în Arabia, unde începea epoca islamică odată cu plecarea Profetului Mahomed de la Mecca în 622.

Puterea armată a Islamului a devenit evidentă în 636, când o armată romană sub comanda lui Theodoros, fratele împăratului, a fost practic spulberată de arabi în bătălia de la Yarmuk, în Iordania. Astfel arabii şi-au deschis calea spre Siria şi Iordania, cucerind Ierusalimul în 638 şi Cezareea doi ani mai târziu, an în care armatele lor au invadat şi Egiptul.

În acel timp Heracliu se afla pe patul de moarte, cu spiritul înfrânt de pierderea tuturor teritoriilor pentru care luptase din greu. S-a săvârşit din viaţă la 11 februarie 641 şi a fost înmormântat la Sfinţii Apostoli. Cronicarul Nicefor (Nikephoros Kallistos Xanthopoulos) notează că împăratul lăsase cu limbă de moarte ca mormântul său să rămână deschis timp de trei zile, deoarece se temea, pare-se, că ar putea să împărtăşească soarta de care, se spunea, ar fi avut parte Zenon şi să fie înmormântat de viu.

Heracliu a întemeiat o dinastie care a durat şaptezeci de ani după moartea sa. Doi dintre fiii săi, Constantin al II-lea şi Heraklonas, au domnit fiecare timp de câteva luni în 641. Constantin a murit de tuberculoză la data de 24 mai a aceluiaşi an, iar spre sfârşitul lui septembrie Heraklonas a fost detronat de Senat şi trimis în exil împreună cu mama sa, Martina. Senatul a ordonat ca lui Heraklonas să i se reteze nasul pentru a-i zădărnici astfel orice tentativă de a se întoarce la putere — primul caz de mutilare, cunoscută sub numele de *rhinometia*, din istoria bizantină —, în vreme ce mamei sale i s-a tăiat limba.

Heraklonas a fost urmat de nepotul său Constantin, în vârstă de unsprezece ani, fiul lui Constantin al II-lea. Domnia lui Constantin al III-lea a însemnat o luptă neîntreruptă împotriva arabilor, care mai întâi au invadat Asia Mică în 641, flota lor pustiind coastele şi insulele din estul Mediteranei. Invazia arabă l-a deprimat în asemenea măsură pe Constantin, încât în 660 a hotărât să abandoneze Constantinopolul şi să-şi reîntemeieze capitala în apus. În final a plecat în Sicilia, iar în 663 s-a stabilit la Siracuza, care a devenit sediul său principal. Peste alţi doi ani de zile a trimis după nevasta şi fiii săi să i se alăture, dar populaţia Constantinopolului a refuzat să-i lase să plece, temându-se că oraşul îşi va pierde statutul imperial şi va fi lăsat pe mâna barbarilor. În acest fel soarta lui Constantin a fost pecetluită, iar pe 15 iulie 668 a fost asasinat la Siracuza.

A fost urmat la domnie de fiul său cel mai mare, care se numea şi el tot Constantin; acesta avea şaisprezece ani când s-a urcat pe tron. Constantin al IV-lea şi-a petrecut mare parte din domnie apărând imperiul împotriva invaziilor arabe, lansate de califul Muawiyah ibn Abī Sufyān. Prima dintre ele s-a petrecut în 668, când o armată arabă condusă de fiul lui Muawiyah, Yazid, a ajuns până la Calcedon. În primăvara următorului an arabii au traversat strâmtoarea şi au atacat Constantinopolul dinspre uscat, dar nu au reuşit să treacă de Zidurile Teodosiene, fiind obligaţi să se retragă.

Următorul atac a început în 674, când armata arabă a ocupat oraşul Kýzikos (lat. Cyzicus), pe care flota lui Muawiyah avea să-l folosească drept bază pentru asaltul asupra Constantinopolului. Bizantinii au făcut uz de „focul grecesc" cu efecte devastatoare, folosind sifoane pentru a pulveriza lichidul inflamabil asupra corăbiilor inamice, care erau înghiţite de flăcări. Flota arabă a fost nevoită să se retragă la Kýzikos, de unde în următorii patru ani a lansat atacuri

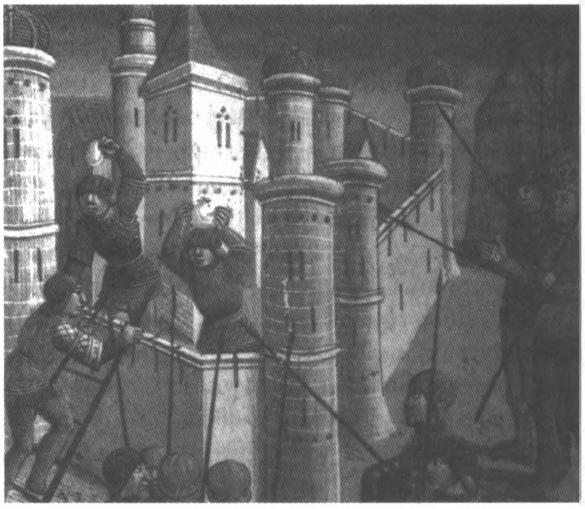

Scenă dintr-un asediu al Constantinopolului;
dintr-un manuscris francez de la 1499

anuale asupra Constantinopolului, fiecare dintre ele fiind respinse cu ajutorul teribilului „foc grecesc". După a cincea încercare, arabii au renunțat la cucerirea Constantinopolului în vara anului 678, retrăgându-se în Mediterană, unde flota le-a fost distrusă de o furtună. Muawiyah a fost obligat să cadă la înțelegere cu Constantin, încheind un tratat de pace pe treizeci de ani.

În timpul domniei sale, Constantin a fost nevoit să facă față și controversei teologice cu privire la monotelism, care susținea că, deși Iisus Hristos avea două naturi, umană și divină, nu avea decât o singură voință. Constantin a încercat să pună capăt controversei, convocând al Șaselea Sinod Ecumenic, care a avut loc la Constantinopol din 7 noiembrie 680 până în 16 septembrie 681. A luat parte activă la conclavul care, în final, a condamnat monotelismul și i-a excomunicat pe adepții acestuia.

În vreme ce sinodul încă dezbătea, un călugăr monotelit pe nume Polykronios și-a făcut apariția, susținând că putea să-i aducă pe cei morți înapoi la viață rostind deasupra lor profesiunea sa de credință. Episcopii adunați au făcut în așa fel încât Polykronios să ofere o demonstrație publică a puterilor sale, care a avut loc „în curtea băii publice numite a lui Zeuxippos". Un bărbat care tocmai murise a fost adus pentru demonstrație, iar Polykronios și-a rostit crezul deasupra trupului neînsuflețit al acestuia și s-a rugat ore întregi, dar în zadar.

Constantin a murit la sfârșitul lui iulie 685 și a fost urmat la tron de fiul său Iustinian, care avea la vremea aceea șaisprezece ani. Doi ani mai târziu Iustinian al II-lea a condus o campanie victorioasă împotriva slavilor, care invadaseră în asemenea măsură Grecia că țara ajunsese să fie cunoscută drept Sklaviniai (lat. Sclaviniae — „pământurile sclavilor"). Iustinian i-a relocat apoi pe slavi în Asia Mică, continuând politica inițiată de tatăl său, dar la o scară mai mare.

În timpul celui de-al şaselea an de domnie a sa, Iustinian a prezidat sinodul cunoscut drept Quinisextum, deoarece aducea completări la decretele Sinodului al Cincilea şi al Şaselea. Unele dintre cele 102 canoane interziceau continuarea sărbătorilor şi obiceiurilor păgâne precum Brumelia, când populaţia Constantinopolului se masca şi ieşea să danseze în stradă — sărbătoare ce s-a perpetuat până azi în Apokrias-ul (Carnavalul) grecesc. Canonul 21 declara prohibite mima, pantomima şi spectacolele cu animale sălbatice; canonul 24 le interzicea preoţilor să asiste la spectacole de teatru sau la jocurile de la Hipodrom; canonul 62 nu le mai dădea voie femeilor să danseze în public; se interzicea de asemenea purtarea hainelor femeieşti de către bărbaţi sau viceversa, invocarea lui Dionysos la culesul viilor, sărbătorirea solstiţiului de vară cu tineri care săreau peste ruguri aprinse, deşi acest obicei supravieţuieşte până astăzi în sărbătoarea Sfântului Kynegos, Vânătorul.

Spre sfârşitul anului 695 Iustinian a fost detronat şi înlocuit de patricianul Leontios. Acesta i-a convins pe susţinătorii lui să-i cruţe viaţa lui Iustinian, aşa că fostului împărat i s-a despicat limba şi i s-a tăiat nasul. Iustinian — care de acum încolo avea să fie cunoscut sub numele de Rhinometos sau „omul cu nasul tăiat" — a fost apoi închis în mânăstirea Dalmatou din Psamathion. Mai târziu a fost exilat în Crimeea, după care, potrivit lui Gheorghios Monahul, „a fost pace de toate părţile".

Dar nu avea să fie pace în Bizanţ, care acum intra în cea mai haotică perioadă a istoriei sale. La trei ani după ascensiunea sa la tron, Leontios a fost şi el alungat şi înlocuit cu amiralul Apsimaros, care a domnit sub numele de Tiberiu al III-lea. Lui Leontios i s-a tăiat de asemenea nasul, după care a fost la rândul său închis în mânăstirea Dalmatou.

Între timp Iustinian începea o nouă viaţă. A fugit din Crimeea în 704, găsind refugiu la haganul khazarilor. Acesta i-a acordat toate onorurile, dându-i-o chiar pe sora sa de soţie. Măritându-se cu Iustinian, aceasta din urmă a luat numele de Teodora. Iustinian s-a îndreptat apoi spre curtea lui Tervel, hanul bulgarilor, care a fost de acord să-i pună la dispoziţie o armată pentru a-şi recâştiga tronul. Împreună cu aliaţii săi bulgari, Iustinian a pornit în marş spre Constantinopol, pe care l-a cucerit fără mare vărsare de sânge în primăvara anului 705, Tiberiu fugind pentru a scăpa cu viaţă. Iustinian a fost apoi proclamat împărat, recâştigându-şi tronul pe care îl pierduse cu zece ani în urmă. Iar *rhinokopia* nu a constituit vreun impediment, căci, aşa cum scrie cronicarul Agnellus din Ravenna, Iustinian purta un nas artifical din „aur pur" pentru a-şi ascunde mutilarea.

Oamenii lui Iustinian l-au prins pe Tiberiu şi l-au adus înapoi la Constantinopol, unde în ziua de 15 februarie 706, el şi Leontios au fost duşi la Hipodrom în faţa lui Iustinian. Iar acesta a avut ocazia să se răzbune pe deplin, şezând pe tron în *kathisma* cu picioarele sprijinite pe grumazul celor doi foşti împăraţi trântiţi la pământ legaţi fedeleş, în timp ce el urmărea cursele. La încheierea acestora, Leontios şi Tiberiu au fost decapitaţi, iar rămăşiţele lor aruncate în mare.

A doua domnie a lui Iustinian a durat până în 711, când a fost detronat şi ucis de un general armean, pe nume Philippikos Bardanes. Imediat după urcarea pe tron, Philippikos a ordonat uciderea celui mai mic fiu al lui Iustinian,

Tiberiu, care „a fost sacrificat ca o oaie", după cum spune un cronicar. Astfel, dinastia heracliană s-a încheiat la a şasea generaţie, la 101 ani după ce Heracliu urcase pe tron.

Philippikos a fost primul dintr-o serie de trei împăraţi efemeri, care au domnit pe rând în următorii şase ani, succesorii săi fiind Anastasios al II-lea şi Teodosiu al III-lea. Fiecare dintre ei a fost detronat şi închis într-o mânăstire. Înainte de a urca pe tron, Teodosiu fusese perceptor la Adramyttion şi se povesteşte că într-o zi din vara anului 715, în timp ce lucra la masa lui, soldaţii rebeli aflaţi în drum spre Constantinopol pentru a-l detrona pe Anastasios au trecut prin localitate. Unul dintre comandanţii rebelilor l-a întrebat care era numele lui, iar când acesta i-a răspuns că era „Teodosiu", i s-a spus că era un nume tocmai bun de împărat. Teodosiu s-a opus cu toată puterea, dar rebelii l-au luat cu ei la Constantinopol, unde a fost proclamat împărat după alungarea lui Anastasios al II-lea. Teodosiu a domnit doar doi ani înainte de a fi forţat să abdice în favoarea unui candidat nou şi mult mai bine poziţionat, care s-a urcat pe tron ca Leon al III-lea. Lui Teodosiu i s-a permis să se retragă la o mânăstire din Efes, unde şi-a petrecut anii ce i-au rămas în pace şi sfinţenie. Mormântul său din Efes a devenit curând loc de pelerinaj, fiindu-i atribuite vindecări miraculoase, ceea ce a dus în cele din urmă la canonizarea sa.

O nouă dinastie începea în acest timp la Constantinopol, unde se lăsa întunericul Evului Mediu — acea epocă în care lumina culturii greco-romane avea să se stingă aproape cu totul, la fel cum se întâmplase deja la Roma şi Atena.

Criza iconoclastă
717–845

Leon al III-lea avea treizeci şi doi de ani când a uzurpat tronul, făcând uz de puterea sa de comandant al armatei din Asia Mică pentru a prelua controlul asupra capitalei. Şi-a condus trupele prin Poarta de Aur în 25 martie 717, iar ceva mai târziu în aceeaşi zi a fost încoronat împărat la Sfânta Sofia.

Arabii au asediat Constantinopolul în 717–718, dar fără succes, deoarece trupele conduse de Leon i-au respins atât pe mare, cât şi pe uscat, distrugând flota sarazinilor cu ajutorul „focului grecesc". Populaţia a pus eliberarea oraşului lor pe seama Maicii Domnului Hodighitria, „Îndrumătoarea", a cărei icoană sfântă, despre care se presupunea că fusese pictată de Sfântul Luca, fusese purtată în procesiune de-a lungul Zidurilor Teodosiene în timpul asediului.

Domnia lui Leon a însemnat începutul celei mai mari controverse religioase din istoria Bizanţului, criza iconoclastă. Aceasta s-a declanşat în 726, când Leon şi-a trimis gărzile imperiale să îndepărteze pictura lui Iisus Hristos de deasupra intrării în Chalke. Aceasta era cea mai importantă pictură religioasă din oraş, iar Leon a considerat că îndepărtarea ei ar reprezenta un început potrivit al campaniei sale de distrugere a tuturor icoanelor din imperiu, deoarece era încredinţat că venerarea acestora era o formă de idolatrie. Iconodulii, cei care venerau icoanele, au încercat să împiedice îndepărtarea picturii, iar în cursul confruntărilor comandantul gărzii a fost ucis. Gărzile s-au întors atunci împotriva iconodulilor şi au ucis-o pe conducătoarea lor, Teodosia. Ulterior aceasta a fost canonizată, devenind sfânta protectoare a iconodulilor, care i-au închinat o biserică[1], edificiul cunoscut azi sub numele de Gül Camii.

Leon s-a apucat de asemenea să distrugă cultele asociate cu venerarea sfinţilor, dintre care cel al Sfintei Eufimia din Calcedon era probabil cel mai răspândit. Cronicarul Constantin din Teos, care a scris în secolul al X-lea, povesteşte cum Leon a pătruns în martiriconul Sfintei Eufimia de lângă Hipodrom, unde trupul ei era păstrat neîntinat într-un larnax sau sarcofag.

> Nelegiuitul împărat a venit într-o noapte întunecată, însoţit de alţii ce-i împărtăşeau credinţa infamă, şi deschizând larnaxul a scos moaştele [trupul Eufimiei] cu coşciugul în care erau aşezate, înlocuindu-le cu nişte oase goale pe care le adusese cu el, după care a plecat. Mai întâi a pus moaştele într-o capelă din palat, dar surorile şi fiicele lui au putut veni acolo în taină, să-i aducă cinstire cu uleiuri

> înmiresmate și tămâie. Auzind asta, monstrul [Leon] le-a aruncat în mare... iar a doua zi a ținut un sinod nelegiuit, vorbind-o de rău pe sfântă și spunând: „Duceți-vă să vedeți cu ochii voștri greșeala celor ce spun că moaștele Eufimiei s-au păstrat neîntinate și că din ele curge mir". Iar ei s-au dus și n-au găsit carne pe oasele uscate — oasele pe care el le azvârlise în larnax — și în sminteala lor au strigat că totul nu era decât minciună și înșelăciune, așa că au distrus larnaxul și altarul și au făcut din biserică un adăpost pentru oameni nebotezați și needucați, adăpostind aici prizonieri de război, aduși ca pradă în capitală. Iar alții, fierari ce făceau arme și meșteșugari ce trudeau din greu, și-au pus aici forjele. Astfel au transformat biserica într-un loc lumesc, și cum bema [zona mai ridicată în care se află altarul și scaunele clerului] era un loc sacru, au pus acolo toaletele.

Acțiunile lui Leon au dus la revolte atât în rândul armatei, cât și al forțelor navale, dar acestea au fost ușor înăbușite. Apoi împăratul și-a legiferat politica iconoclastă în 730 printr-un edict imperial care interzicea icoanele în bisericile și mânăstirile imperiului. A murit la 18 iunie 741, lăsând în urmă un imperiu răvășit de tulburări interne din cauza campaniei sale împotriva icoanelor.

Politica iconoclastă a lui Leon a fost continuată de fiul său, Constantin al V-lea, cunoscut cronicarilor bizantini drept Copronimul, deoarece se spune că ar fi defecat în timp ce era botezat la Sfânta Sofia.

La șase ani după urcarea lui Constantin pe tron, Constantinopolul a fost lovit de o epidemie de ciumă, ce a lăsat orașul „aproape pustiu", potrivit cronicarului Nicefor (Nikephoros Kallistos Xauthopoulos). Populația a fost încredințată că ciuma era trimisă de Dumnezeu, mâniat de iconoclasmul împăratului. Constantin a fost nevoit să repopuleze orașul cu locuitori aduși din Grecia și insulele Mării Egee. Dar populația Constantinopolului nu s-a mai ridicat niciodată la nivelul celei din timpul lui Iustinian.

Viețile sfinților sunt o sursă importantă de informație cu privire la viața orașului din acele vremuri. Printre acești sfinți se numără și nebunii întru Hristos, cum era Sfântul Andrei cel Nebun întru Hristos. Andrei fusese un sclav scit care, după ce a văzut lumina, a început o viață nouă colindând străzile orașului, dormind noaptea în Forumul lui Constantin. Se spune că Iisus Hristos i s-ar fi arătat într-o biserică din Makelloi, cartierul măcelarilor, și că după aceea locul lui preferat a devenit Artopoleia, cartierul brutarilor. Într-o zi Andrei umbla printr-o piață în care vânzătorii ambulanți obișnuiau să vândă podoabe scumpe, iar când el le-a strigat plin de dispreț „Pleavă!", un trecător i-a răspuns: „Dacă vrei să vinzi paie, du-te la Anemodoulion."

Aceasta este una dintre rarele mențiuni despre Anemodoulion, un monument aflat între Artopoleia și Forum Tauri. Ridicat de Teodosiu al II-lea, era o structură piramidală pe care era amplasată o figură feminină ce servea drept roză a vânturilor, la baza ei existând sculpturi ce simbolizau cele patru anotimpuri și vânturile caracteristice acestora.

Andrei se dedicase celor săraci din oraș, care pe vremea aceea erau foarte numeroși. Dar ținea seama de mândria chiar și a celui mai umil dintre cerșetori, astfel că, așa cum ni se relatează în *Viața* sa, se străduia să le dea bani fără ca aceștia să ia gestul ca pe o pomană.

> Unii dintre cei iubitori de Hristos îi dădeau lui Andrei bani de bunăvoie, deşi acesta nu le căuta sprijinul. Dar Hristos avea grijă de el. Atât cât i se dădea Andrei accepta. Cât era ziua de lungă primea douăzeci sau treizeci de monede de cupru, ba chiar mai mult. Iar el ştia un loc ferit unde se adunau cei sărmani şi se ducea acolo, ţinând monedele în mână ca şi cum s-ar fi jucat cu ele, iar ei să nu ştie ce avea de gând, şi şezând în mijlocul acelor oameni săraci, se juca cu monedele. Când unul dintre ei încerca să apuce vreuna, îl lovea. Atunci ceilalţi cerşetori săreau în ajutorul camaradului lor şi îl loveau pe Andrei cu toiegele lor. Iar el luând aceasta drept pretext să o ia la fugă, scăpa toate monedele pe jos şi fiecare lua câteva şi le păstra pentru sine.

Sfântul Andrei era şi exorcist, iar o femeie care credea că este posedată de un demon i-a cerut ajutorul. Bărbatul femeii era alcoolic, iar ea încercase să îl vindece apelând la un vraci. Bărbatul a fost vindecat de vraci, dar apoi femeia a început să aibă vise înspăimântătoare în care era urmărită de etiopieni şi câini negri uriaşi, iar în alt coşmar se vedea în Hipodrom îmbrăţişând statui de bărbaţi goi „împinsă de o dorinţă impură de a se uni cu ei". Sfântul Andrei a alungat demonul dorinţei din ea, iar de atunci ea şi bărbatul ei vindecat de beţie au trăit fericiţi până la sfârşitul vieţii.

Unele dinte biografiile sfinţilor bizantini medievali sunt sub forma unor „culegeri de miracole", cum ar fi *Viaţa* Sfântului Artemie. Unul dintre miracolele atribuite sfântului este acela de vindecare a unui bărbat care suferea de o boală a testiculelor. Artemie l-a trimis pe bărbat în cartierul Chalkoprateia la un meşter cilician care lucra în bronz. Între cei doi s-a iscat o ceartă ridicolă, în care cilicianul l-a lovit pe bărbat în testicule cu ciocanul său şi astfel l-a vindecat de suferinţă.

Miracolele Sfântului Artemie includeau meşteşugari din cele mai diferite bresle ale oraşului, printre pacienţii săi numărându-se un fierar ce fabrica săgeţi, un tăbăcar, un lumânărar, un giuvaiergiu şi un meşter argintar, a cărui poveste ne arată că membrii breslei sale erau în acelaşi timp bancheri şi cămătari. Meşterii argintari sunt menţionaţi şi în *Viaţa* Sfântului Teodor Tiron, ale cărui miracole constau în recăpătarea bunurilor pierdute de către cei care căzuseră victime tâlharilor sau avuseseră parte de alte necazuri. Episodul final din *Viaţa* sa se referă la construirea unei biserici[2] în Constantinopol, un edificiu cunoscut azi sub numele de Kilise Camii.

Breslele oraşului sunt enumerate în *Cartea Prefectului*, o culegere de prevederi ce guvernau activitatea breslelor din Constantinopol, care se aflau sub autoritatea prefectului oraşului. Culegerea este totodată o sursă bogată de informaţii legate de viaţa din oraş în perioada medievală. De pildă, *Cartea Prefectului* menţionează că breasla vânzătorilor de carne era împărţită în două corporaţii, măcelarii propriu-zişi şi negustorii de porci, o breaslă separată cuprinzându-i pe cei care tăiau animalele, iar apoi le vindeau carnea. Membrii celor trei bresle erau obligaţi să activeze în două pieţe autorizate, Strategion şi Forum Tauri. Erau obligaţi să stabilească preţurile sub supravegherea prefectului, deşi erau liberi să ceară oricât ar fi permis piaţa pentru capetele, picioarele şi măruntaiele animalelor sacrificate. Negoţul lor era controlat de aşa-numitul *bothros*, care supervizа piaţa de animale din Forum Amastrianum, unde se ţinea şi piaţa de cai.

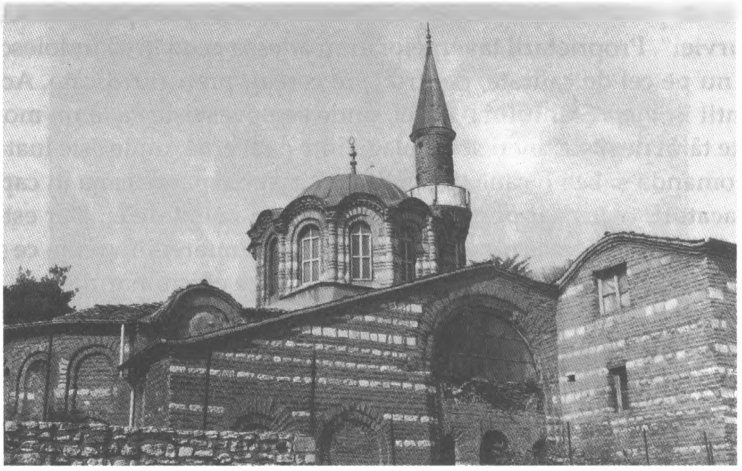

Biserica Sfântului Teodor Tiron, cunoscută în turcă drept Kilise Camii

Cartea Prefectului menționează și faptul că mulți dintre lumânărari își aveau atelierele în apropiere de Sfânta Sofia, putând lesne aproviziona cu lumânări marile procesiuni religioase ce se organizau acolo. Negustorii de pește își aveau prăvăliile în jurul porturilor orașului, unde pescarii își descărcau năvoadele, așa cum fac și azi, dar și în Forum Tauri, după cum se amintește în *Viața* Sfântului Andrei. Negustorii de sclavi își duceau negoțul în apropiere de Forumul lui Constantin, unde existau și o mulțime de bordeluri. Blănarii își deschiseseră atelierele tot în Forumul lui Constantin, cei mai mulți dintre proprietari fiind evrei, proveniți mai ales din Veneția în perioada bizantină târzie. Evreii lucrau și ca tăbăcari, majoritatea în cartierul numit Vlanga de pe țărmul Mării Marmara, în apropiere de Portul lui Teodosiu. Istoricul Niketas Choniates îi menționează pe tăbăcari, alături de șelari, pietrari și cârnățari printre membrii cei mai „proști și ignoranți" ai populației orașului, și exista o părere larg împărtășită că a fi negustor de porci era o barieră în calea propășirii sociale. Breslele cele mai bine acceptate pe plan social erau cele ale meșterilor aurari și argintari, care aveau de altfel întâietate față de reprezentanții altor meșteșuguri în timpul procesiunilor imperiale. Mulți dintre aceștia aveau atelierele în jurul Sfintei Sofia, după cum tot acolo se găseau fabricanții de parfumuri, al căror loc este descris în *Cartea Prefectului* în următorul fel: „Își întind tarabele pe care își expun flacoanele într-o linie ce pornește de la icoana Domnului nostru Iisus Hristos de pe Chalke și ajunge până la Milion, făcând plăcute portalurile palatului."

O serie de bresle erau deschise membrilor clerului, iar în *Viața* Sfântului Teodor Studitul se povestește despre călugării de la Mânăstirea Studiților care lucrau ca tâmplari, tăbăcari, cizmari și croitori. Clericilor le era însă interzis să țină cârciumi, deși le era permis să le aibă în proprietate cu condiția să le închirieze altcuiva. *Cartea Prefectului* menționează că existau două tipuri de taverne: cele care vindeau vin pentru a fi consumat și în afara localului și cele care serveau de hanuri. Unele dintre cele din urmă aveau o faimă destul de rea, fiind

frecventate de prostituate, iar în *Viaţa* Sfântului Andrei sunt pomenite ca „hanuri ale peacurviei". Proprietarii tavernelor erau adesea acuzaţi că îndoiesc vinul cu apă, dar nu pe cel de calitate, pentru care cereau preţuri ridicate. Acest lucru este amintit în *Viaţa* Sfântului Andrei, unde se povesteşte că la un moment dat acesta este târât de nişte tineri scandalagii într-o tavernă, unde este luat la bătaie. Sfântul comandă şi bea o cană de vin bun, iar apoi sparge cana în capul unuia dintre atacatori, ceea ce îi permite să scape pe moment de ei. Dar este curând prins, târât înapoi în tavernă şi batjocorit în continuare, în vreme ce tinerii îşi beau minţile cu vinul roşu ieftin pe care îl serveşte cârciumarul.

Constantin al V-lea a reluat campania împotriva idolatriei în 754, când a convocat un sinod care să condamne din nou venerarea icoanelor. Apoi şi-a aplicat politica iconoclastă cu şi mai mare vigoare, îndreptând-o mai ales împotriva călugărilor din oraş, forţându-i pe mulţi să se refugieze în Grecia sau în sălbăticia Capadociei. Cei care nu fugeau erau închişi, adesea după ce fuseseră supuşi la torturi şi mutilări, iar mulţi au fost executaţi în ceea ce avea să devină un regim al terorii. În *Viaţa* Sfântului Ştefan cel Nou se povesteşte cum acesta, împreună cu alţi 432 de călugări au fost întemniţaţi şi torturaţi în Constantinopol pe vremea domniei lui Constantin al V-lea, după care au fost executaţi cu toţii.

Viaţa Sfântului Andrei Criteanul relatează cum acesta a mers la Constantinopol să îl denunţe pe Constantin pentru iconoclasmul său. De îndată ce Andrei a vorbit în public, a fost arestat şi târât pe străzi pentru a fi batjocorit, iar un pescar nebun l-a înjunghiat mortal. Trupul i-a fost apoi azvârlit la un loc cu cadavrele ucigaşilor condamnaţi, dar în cele din urmă unul dintre adepţii lui a venit şi l-a luat de acolo, făcându-i cuvenita înmormântare „într-un loc sacru numit Krisis". Ulterior acolo a fost înălţată o biserică[3] dedicată sfântului; aceasta există încă şi azi pe versantul dinspre Marmara al Colinei a Şaptea, în Samatya.

Constantin a murit pe 14 septembrie 775, în timpul campaniei împotriva bulgarilor. A fost urmat de fiul său Leon, care a continuat şi el politica iconoclastă a tatălui său. Soţia lui Leon, Irina, o ateniană, era o iconodulă devotată, dar a ţinut acest lucru secret faţă de soţul ei. Leon al IV-lea a reluat persecuţiile împotriva iconodulilor în 780, când a confiscat averile bisericilor şi mânăstirilor, a întemniţat şi a torturat un număr mare de călugări şi călugăriţe. În acelaşi an a pornit într-o campanie împotriva bulgarilor, dar s-a îmbolnăvit pe drum şi a murit la 8 septembrie 780.

Irina (797–802), prima împărătească care a domnit cu puteri depline pe tronul Bizanţului; de pe o monedă din vremea domniei ei

Constantin al VI-lea (780–797) prezidând al Şaptelea Sinod Ecumenic; miniatură dintr-un manuscris bizantin

Leon a fost urmat de fiul său Constantin. Noul împărat nu avea decât zece ani, aşa încât mama sa, Irina, a fost numită regentă. Irina a iniţiat restabilirea cultului icoanelor, a destituit adepţii iconoclasmului din guvern şi armată, înlocuindu-i cu iconoduli. Politica ei a provocat o serie de răscoale la frontierele estice, ceea ce le-a permis arabilor să invadeze Asia Mică, în vreme ce slavii din Grecia s-au revoltat şi ei.

Punctul culminant al eforturilor sale de a restabili cultul icoanelor îl reprezintă convocarea celui de-al Şaptelea Sinod Ecumenic de la Niceea în 24 septembrie 787. După o lună de întâlniri, conciliul a emis un decret prin care se restabilea cultul icoanelor şi totodată se făcea precizarea că icoanelor li se va aduce cinstire/venerare, dar nu adorare (care se aduce doar lui Dumnezeu). Irina a restaurat şi martiriconul Sfintei Eufimia, profanat de Leon al III-lea, aducând înapoi rămăşiţele sfintei ce fuseseră salvate de adepţi ai cultului ei. Constantin din Teos arată că din rămăşiţele Eufimiei „câteva fragmente din cap au fost înapoiate în larnax, împreună cu alte câteva moaşte... şi sunt păstrate acolo până în ziua de azi".

Deşi Constantin al VI-lea ajunsese între timp major, Irina a păstrat toată puterea în mâinile ei, ca regentă. Pe plan militar lucrurile mergeau prost, iar în 790 trupele din Asia Mică s-au revoltat şi au cerut încheierea regenţei. Astfel Irina a fost forţată să abdice în luna decembrie a aceluiaşi an, lăsându-l pe Constantin împărat cu puteri depline.

Dar Constantin a fost în cele din urmă convins să o repună pe mama sa în drepturi în calitate de co-împărătească. Irina a hotărât să pună însă mâna pe întreaga putere, astfel că pe 15 august 797, a ordonat gărzilor să-l ia pe Constantin prizonier şi să-l ţină sub pază în Marele Palat, pentru ca în aceeaşi zi să ceară ca propriul ei fiu să fie orbit. L-a trimis apoi împreună cu cele două fiice ale lui pe Prinkipo, cea mai mare dintre Insulele Prinţilor, unde acesta avea să moară în

curând. Astfel Irina a ajuns să domnească singură peste imperiu, deşi crima ei nefirească a şocat profund Bizanţul, după cum nota cronicarul Teofan: „Timp de şaptesprezece zile soarele a stat întunecat, iar lumina sa lipsind, sumedenie de corăbii s-au abătut de la curs, iar oamenii cu toţii au spus şi mărturisit că din pricină că împăratului i s-au scos ochii soarele şi-a ascuns razele. Iar în acest fel puterea a ajuns în mâinile mamei sale, Irina."

Charlemagne, care în anul 800 fusese încoronat împărat în Apus de papa Leon al III-lea, îşi trimisese solii la Constantinopol cu propunerea de a o lua în căsătorie pe Irina, din dorinţa de a realiza o uniune dinastică prin care cele două imperii, de Răsărit şi de Apus, să fie unite. Dar la scurt timp după sosirea acestora, a avut loc o lovitură de palat, Irina a fost detronată, iar pe 31 octombrie 802 tronul a fost ocupat de fostul ministru de finanţe, care şi-a luat numele de Nicefor I. Irina a fost exilată din Constantinopol, unde nu avea să se mai întoarcă nicicând.

Nicefor şi-a petrecut cea mai mare parte a celor nouă ani de domnie ducând războaie împotriva arabilor, slavilor şi bulgarilor. În ultima sa campanie, împreună cu fiul său Staurakios, Nicefor s-a luptat cu hanul bulgarilor, Krum, cucerind capitala acestuia Pliska la începutul verii anului 811. Dar în 26 iulie acelaşi an bizantinii au căzut într-o capcană în apropiere de Adrianopol, iar bulgarii i-au ucis aproape până la ultimul om, din măcel scăpând doar câţiva călăreţi. Nicefor însuşi a fost ucis — fiind primul împărat bizantin de la Valens încoace care a căzut pe câmpul de luptă. Bulgarii au retezat capul împăratului şi l-au transformat într-o cană de bere căptuşită cu argint, pe care Krum avea s-o folosească drept trofeu până la sfârşitul vieţii sale. Staurakios a fost şi el grav rănit, dar a fost salvat şi transportat la Constantinopol, unde a fost proclamat împărat. A murit la 11 ianuarie 812, după ce cu trei luni în urmă abdicase în favoarea cumnatului său, Mihail Rangabe.

Mihail I şi-a început domnia încercând să restabilească pacea religioasă în imperiu, aducându-i înapoi pe numeroşii călugări care fuseseră siliţi să fugă. Aceste măsuri i-au înfuriat pe adepţii zeloşi ai partidei iconoclaste, care susţineau că Dumezeu îi trimisese pe bulgarii păgâni asupra oraşului ca să-i pedepsească pentru idolatrie. În vreme ce populaţia se ruga în Biserica Sfinţilor Apostoli pentru salvarea oraşului din mâinile bulgarilor, un grup de iconoclaşti a pătruns cu forţa în mausoleul imperial şi a deschis mormântul lui Constantin al V-lea, pe care îl venerau pentru eforturile sale de a pune capăt cultului icoanelor. Teofan relatează această poveste bizară, considerându-i pe iconoclaştî eretici:

> În vreme ce oraşul se ruga în frunte cu patriarhul în Biserica Sfinţilor Apostoli, câţiva susţinători lipsiţi de pietate ai ereziei lui Constantin [al V-lea] (care nu a fost iubit de Dumnezeu), s-au repezit asupra uşii ce ducea spre mormintele imperiale. Cum nimeni nu le dădea atenţie dată fiind spaima ce apăsa mulţimea, dintr-o dată au izbutit să deschidă uşa cu zgomot mare, ca printr-un miracol divin. Năvălind înăuntru, au căzut cu toţii în genunchi în faţa rămăşiţelor ereticului, invocându-l pe acesta, şi nu pe Dumnezeu, şi spunând: „Ridică-te şi salvează ţara de la distrugere." Apoi au răspândit vorba că acest Constantin, care locuieşte în Tartar cu demonii, s-ar fi sculat din morţi şi ar fi pornit călare la atac împotriva bulgarilor.

Mihail nu a domnit decât douăzeci de luni. În 21 iunie 813 a fost învins de Krum lângă Adrianopol, reușind cu greu, împreună cu generalul său Leon Armeanul, să ajungă înapoi la Constantinopol. Mihail a abdicat apoi în favoarea lui Leon și s-a retras într-o mânăstire de pe Insulele Prinților, unde a rămas până la moartea sa, șapte ani mai târziu.

Noul împărat a fost încoronat la Sfânta Sofia cu numele de Leon al V-lea în ziua de 22 iulie 813. Cu cinci zile înainte, Krum începuse asediul asupra Constantinopolului, dar în cele din urmă a renunțat, prădând regiunea Traciei când s-a retras. O nouă linie de fortificații, cunoscută sub numele de Zidul lui Leon[4], a fost ridicată în fața Zidului lui Heracliu. În acest fel se întărea apărarea cartierului Blachernae, care fusese dintotdeauna un punct slab atunci când orașul era asediat.

Leon a fost și el un adept al iconoclasmului și, de îndată ce pacea a fost restabilită, a reluat campania de interzicere a icoanelor. În aprilie 815 a convocat un sinod la Sfânta Sofia, care a revocat hotărârile celui de-al Șaptelea Sinod Ecumenic din 787 și le-a confirmat pe cele ale sinodului iconoclast din 754. Datorită acestor măsuri a intrat în conflict cu clerul, iar drept urmare a închis mai multe mânăstiri din Constantinopol, cea mai cunoscută fiind Studion, al cărei stareț, Teodor Studitul, a fost trimis în exil — fiind pentru a treia oară alungat de împărații iconoclaști ai Bizanțului.

La sfârșitul anului 820, la urechile lui Leon au ajuns zvonuri conform cărora un vechi camarad de arme de-al său, Mihail Amorianul, complota împotriva lui. Leon a ordonat ca Mihail să fie arestat și adus la Marele Palat, unde în seara Ajunului Crăciunului a fost încătușat și condamnat la moarte. Dar în ziua de Crăciun Leon a fost decapitat în capela palatului de prietenii lui Mihail, care se deghizaseră în călugări. Asasinii l-au eliberat pe Mihail din temnițele palatului și l-au condus la tron, așezându-l pe acesta și îmbrăcându-l în veșminte împărătești în timp ce mâinile îi erau încă prinse în cătușe. Un fierar a fost chemat ca să-i taie cătușele, apoi Mihail a fost condus la Sfânta Sofia, unde patriarhul Teodor l-a încoronat sub numele de Mihail al II-lea. În aceeași zi rămășițele lui Leon au fost expuse în Hipodrom spre batjocura generală, după care au fost luate de acolo de văduva acestuia, Teodosia, și înmormântate pe una dintre Insulele Prinților.

Printre primele măsuri întreprinse de Mihail a fost aceea de a-i elibara pe călugării întemnițați și de a-i aduce înapoi în oraș pe cei exilați, în primul rând pe Teodor Studitul. Acesta s-a întors, slujind ca stareț al mânăstirii Studion în următorii cinci ani, până la moartea sa, perioadă în care așezământul a înflorit, câștigându-și reputația de a fi „Cluny-ul Răsăritului". Călugării mânăstirii erau renumiți ca poeți și compozitori, ca învățați și copiști de vechi manuscrise, ca pictori de anluminuri și de icoane. Teodor se îngrijea ca aceștia să nu-și neglijeze diversele sarcini pe care le primeau, iar atunci când lucrul era terminat să se ocupe de cultivarea minții citind în bibliotecă. „E timpul să munciți?" întreba Teodor. „Atunci treceți la treabă. E timpul de răgaz? Atunci treceți la studiu."

Mihail a murit la 2 octombrie 829, fiind urmat la tron de fiul său Teofil. Teofil era deja căsătorit cu Teodora, pe care o alesese drept mireasă în urma unui „concurs

de frumusețe", la scurt timp după ce devenise co-împărat în 821. Teodora i-a dăruit lui Teofil cinci fiice, înainte de nașterea primului lor fiu, Constantin, care avea să moară în copilărie. Apoi, în 19 ianuarie 840, a născut un fiu sănătos, viitorul Mihail al III-lea, care a fost făcut co-împărat la puțin timp după botez.

Teofil și-a petrecut cea mai mare parte a domniei în războaie împotriva arabilor, începând cu expedițiile din 829 și 830. Aceasta din urmă, care a reușit să pătrundă până în teritoriile stăpânite de arabi în Cilicia, a fost într-atât de victorioasă, încât Teofil și-a oferit o primire triumfală când s-a întors la Constantinopol. Cronicarii povestesc că orașul era împodobit ca o cameră nupțială, cu drumurile pe care avea să treacă procesiunea imperială acoperite cu flori. Teofil a pus apoi să se repare zidurile de apărare ale orașului, pe cele terestre contra atacurilor venite pe uscat dinspre Tracia, și le-a fortificat pe cele maritime[5], de-a lungul Mării Marmara și a Cornului de Aur, după cum se vede din numeroase inscripții cu numele său păstrate pe turnurile de apărare.

Teofil a fost și el un iconoclast, dar la fel ca tatăl său a dat dovadă de toleranță. Teodora, pe de altă parte, a fost o iconodulă devotată, deși era obligată să-și ascundă icoanele de soțul ei. Teofil a ridicat o serie de edificii în cadrul Marelui Palat, în principal Palatul Magnaura, unde i-a pus pe tehnicienii lui să-i construiască un copac mecanic de-a dreptul fantastic, așezat deasupra tronului, pentru a-i ului pe ambasadorii străini. Copacul și alte minunății au fost descrise de Liutprand de Cremona, sosit la Constantinopol în cursul secolului al X-lea. Relatarea sa pare să-l fi inspirat pe Yeats când a scris *Sailing to Byzantium*: „Am citit undeva", nota Yeats într-o însemnare despre această poezie, „că în palatul împăratului din Bizanț exista un copac din aur și argint, și păsări artificiale care cântau."

Teofil a murit de dizenterie la 20 ianuarie 842, în al treizeci și nouălea an al vieții sale. A fost ultimul împărat iconoclast și, ca atare, a fost ponegrit de cronicarii de mai târziu, în special de Teofan, care l-a numit Teofil Iconoclastul. Dar chiar și Teofan a trebuit să admită că Teofil a fost un împărat drept, iar cronica lui consemnează multe episoade ce ilustrează preocuparea împăratului pentru bunăstarea supușilor săi.

Teofil a fost urmat de fiul său, Mihail al III-lea, care avea doar doi ani. Mama lui Mihail, Teodora, a fost numită regentă, fiind asistată de fratele ei, cezarul Bardas. Atât Teodora, cât și Bardas erau iconodulii devotați, care au simțit că venise timpul de a repune în drepturi icoanele, astfel că la începutul lui martie 845 au convocat un sinod al susținătorilor lor. Sinodul a respins decretele sinodului iconoclast din 754, confirmându-le în schimb pe cele ale celui de-al Șaptelea Sinod Ecumenic din 787. O slujbă de mulțumire s-a ținut la Sfânta Sofia în 11 martie 845, o zi de duminică, prin care se celebra întoarcerea imaginilor sfinte în bisericile și mânăstirile Bizanțului; momentul continuă să fie sărbătorit și azi de Biserica Ortodoxă în Duminica Ortodoxiei.

Astfel s-a pus capăt crizei iconoclaste care i-a divizat pe bizantini într-o perioadă când barbarii îi amenințau din toate părțile. În acea epocă, metropola înfloritoare a perioadei romane târzii s-a restrâns considerabil, populația ei căutând protecție în interiorul zidurilor. Dar lumina culturii a continuat să ardă

pe toată perioada întunecată a Evului Mediu, întreținută de învățați și artiști în mânăstiri precum Studion, care a rămas în picioare până la începutul secolului al XVI-lea, supraviețuind chiar cu o jumătate de secol Imperiului Bizantin. După cum nota la apusul Bizanțului unul dintre călugării misogini de la Studion, aparent într-un moment de fericire transcendentă:

> Niciun barbar nu-și îndreaptă privirea asupra mea, nicio femeie nu-mi aude glasul. Timp de o mie de ani nu a pătruns om nefolositor în mânăstirea Studion, nici ființă de parte femeiască nu a păşit prin curtea ei. Trăiesc într-o chilie asemenea unui palat; o grădină, o livadă de măslini și o vie mă înconjoară. În fața mea un șir de chiparoși grațioși și bogați. Pe o parte e marele oraș cu piața sa, iar pe cealaltă, maica tuturor bisericilor și împărăția lumii.

Născut în purpură
845–1056

Mihail al III-lea este cunoscut drept „Beţivul", deoarece din tinereţe îşi petrecea timpul chefuind cu favoriţii, în vreme ce mama sa, Teodora, se ocupa de treburile statului în calitate de regentă. Regenţa Teodorei a durat până în martie 856, când Mihail a împlinit vârsta de şaisprezece ani, după care a închis-o pe mama sa într-o mânăstire şi a domnit singur, avându-l alături pe unchiul său, cezarul Bardas, în calitate de prim-ministru şi comandant al armatei.

Deşi Mihail era acum unic împărat, în următorul deceniu Bardas a controlat imperiul, ducând câteva campanii victorioase împotriva arabilor şi ţinându-i în acelaşi timp pe slavi şi pe bulgari la distanţă. A iniţiat o renaştere culturală în Bizanţ, reînfiinţând Universitatea din Constantinopol care fusese închisă un timp. Personalităţile de vază ale acestei renaşteri au fost Leon Matematicianul, a cărui faimă s-a întins până în Apus, dar şi în lumea islamică; Chiril (născut Constantin), părintele alfabetului slavonic, a cărui activitate misionară alături de Metodiu a dus la convertirea slavilor la creştinism; şi teologul Fotie, care a devenit patriarh în 858.

Triumful final al iconodulilor a fost celebrat la Sfânta Sofia în Duminica Paştelui din anul 867, când Fotie a dezvelit un uriaş mozaic în absida bisericii, reprezentând Fecioara cu Pruncul. A marcat ocazia cu o omilie plină de elocinţă, prin care amintea celor adunaţi acolo cum Fecioara îi salvase de „Rus", temuţii vikingi din Kiev, care în 860 organizaseră un atac-surpriză asupra oraşului.

> Vă amintiţi oare acel ceas greu şi plin de amărăciune când corăbiile barbarilor au sosit până la ţărmurile noastre, aducând cu ele un suflu de cruzime, sălbăticie şi moarte? Când marea şi-a întins apele senine şi calme încredinţându-le o călătorie blândă plăcută, în vreme ce, învolburându-se amarnic, a stârnit împotriva noastră valuri de război? Când corăbiile au trecut prin faţa oraşului arătându-şi echipajele cu săbiile ridicate, ameninţând parcă oraşul cu moartea adusă de sabie? Când toată speranţa se scursese din oameni, iar oraşul îşi căuta salvarea de la cele divine?

Mozaicul a supravieţuit până astăzi, împreună cu o parte din inscripţia ce-l însoţea, un distih iambic care suna astfel: „Aceste icoane pe care trădătorii le-au sfărâmat odată, pioşii împăraţi le-au pus la loc." Pioşii împăraţi menţionaţi de inscripţie sunt Mihail al III-lea şi Vasile I Macedoneanul, pe care Mihail îl încoronase făcându-l co-împărat.

Vasile era originar din Armenia, cel puţin pe linie paternă. Cronicarul Simeon Magister povesteşte cum Vasile a ajuns la Constantinopol, un tânăr ţăran sărac sosit la ora asfinţitului într-o zi de duminică. Şi cum nu avea unde să stea, s-a întins să doarmă lângă zidul Mânăstirii Sfântului Diomid, în apropiere de Poarta de Aur. Abatele l-a observat şi i-a oferit o cină şi un pat pentru noapte. A doua zi Vasile a găsit de lucru la grajdurile palatului, unde datorită puterii şi înfăţişării sale a fost remarcat de împăratul Mihail. Acesta l-a numit pe Vasile mare-şambelan, iar în 26 mai 866 l-a încoronat co-împărat. Vasile a mai aşteptat apoi până în noaptea de 23 spre 24 septembrie 867, când l-a ucis pe Mihail şi a uzurpat tronul.

Astfel Vasile a ajuns unic împărat, întemeind ilustra dinastie macedoneană care avea să domnească în Bizanţ timp de două secole. Vieţile ultimelor două generaţii ale acestei dinastii sunt povestite în *Cronografia* lui Mihail Psellos, care scrie în următorul fel despre începuturile lor:

> Mă îndoiesc că mai există vreo familie care să fi fost într-atât ajutată de Dumnezeu precum a lor: ceea ce este ciudat dacă stai să iei în considerare modul criminal în care a ajuns la putere şi cum s-a născut din crimă şi vărsare de sânge. Dar cu toate acestea planta a prins rădăcini şi a zămislit vlăstare atât de puternice, fiecare purtând rod împărătesc, că nicio alta nu poate fi asemuită cu ea în privinţa frumuseţii şi splendorii.

Continuitatea dinastiei macedonene a fost ameninţată pe vremea domniei fiului şi succesorului lui Vasile, Leon al VI-lea, care s-a urcat pe tron în 886. Leon a rămas văduv de trei ori înainte de a împlini treizeci şi cinci de ani, fără ca veuna din neveste să-i dăruiască un fiu. Cum o a patra căsătorie era interzisă de biserica ortodoxă, Leon a fost nevoit să se mulţumească cu amanta sa,

Vasile I (867–886), întemeietorul dinastiei macedonene, reprezentat împărţind dreptate; miniatură din *Cronica* lui Skylitzes

Leon al VI-lea (886–912) îngenunchind în fața lui Hristos; mozaic de deasupra Porții Împărătești din Sfânta Sofia

Zoe Karbonopsina (Cea cu Ochi de Cărbune). După un an Zoe i-a dăruit o fiică, iar în septembrie 905, un fiu, la început foarte bolnăvicios, dar care în timp și-a revenit. Patriarhul Nicolae a fost de acord să boteze copilul, viitorul Constantin al VII-lea, cu condiția ca Zoe să părăsească Marele Palat. La trei zile după botez, Leon a adus-o însă înapoi și s-a căsătorit cu ea în secret în capela regală.

Astfel a început ceea ce avea să se numească tetragamia, sau a patra căsătorie, un scandal ce a tulburat orașul timp de optsprezece luni înainte de a se ajunge la un compromis între Leon și noul patriarh Eftimie I. În consecință, a patra căsătorie a fost recunoscută, iar copilul Constantin a căpătat legitimitate de „porfirogenet", adică „născut în purpură". Când Leon a murit la 11 mai 912, Constantin avea doar șase ani și, cu toate că fusese încoronat co-împărat cu patru ani în urmă, nu a moștenit tronul tatălui său. În locul lui Leon a urmat fratele acestuia, Alexandru, care era co-împărat din 879.

Alexandru a domnit timp de treisprezece luni. Scurta sa domnie a fost o rușine pentru imperiu, începând cu momentul când i-a primit pe emisarii bulgari beat fiind, alungându-i apoi cu insulte, ceea ce l-a făcut pe țarul Simeon să înceapă pregătiri de război. Alexandru a ținut-o dintr-o orgie în alta, organizând procesiuni păgâne publice în semn de batjocură față de liturghia creștină, până când într-un final s-a prăbușit beat în timpul unui joc de polo și a murit peste două zile, la 4 iunie 913.

Fiul lui Zoe a ajuns atunci pe tron cu numele de Constantin al VII-lea. Zoe însăși a domnit ca regentă până la 25 martie 919, când generalul Roman Lekapenos a preluat controlul asupra Constantinopolului, asumându-și rolul de protector al lui Constantin. Roman i-a dat-o pe fiica sa Elena lui Constantin de soție, iar cei doi au fost cununați la Sfânta Sofia pe 4 martie 919, cu trei

săptămâni înainte de cea de-a paisprezecea aniversare a împăratului. Constantin l-a ridicat apoi pe socrul său la rangul de cezar în ziua de 24 septembrie 920, iar în 17 decembrie 920 Roman a fost încoronat co-împărat.

La scurt timp după aceea Roman a ridicat o biserică și o mânăstire lângă Philadelphaeum, iar când acestea au fost gata, a construit și un palat acolo. Mânăstirea era cunoscută sub numele de Myrelaion, Locul Sfântului Mir. Mânăstirea a dispărut de mult, dar biserica Myrelaion[1] continuă să existe.

Roman a plănuit să-și întemeieze propria dinastie, care s-o înlocuiască pe cea macedoneană, încoronându-i pe fiii săi Cristofor, Ștefan și Constantin co-împărați. Soarta avea însă să-i zădărnicească planurile, începând cu moartea prematură a lui Cristofor în 932. În final, Roman a fost detronat în urma unei revolte de palat pusă la cale pe 17 decembrie 944 de către fiii săi Ștefan și Constantin. A fost apoi trimis în exil într-o mânăstire de pe Proti, una dintre Insulele Prinților, în vreme ce Ștefan și Constantin s-au declarat împărați. Dar o a doua revoltă de palat, din 27 septembrie 945, i-a alungat de la putere pe aceștia, trimițându-i să se alăture tatălui lor la mânăstire. Ulterior cei doi au fost exilați într-un loc mai îndepărtat din Marea Egee, în vreme ce tatăl lor a rămas la Proti, unde a murit în 15 iunie 948.

Moartea lui Roman I Lekapenos (919–944);
miniatură din *Cronica* lui Skylitzes

Astfel, în 945 Constantin al VII-lea a ajuns în sfârșit unic împărat; avea să domnească până la moartea sa, survenită la 19 noiembrie 959. Armatele sale au obținut câteva victorii memorabile împotriva arabilor sub conducerea a doi generali străluciți, Nicefor Focas și Ioan Tzimiskes, care amândoi aveau să urce ulterior pe tronul Bizanțului.

Constantin și-a dedicat o mare parte a timpului său studiului, scriind mai multe lucrări ce se numără printre cele mai importante surse de informații cu privire la Evul Mediu bizantin, cea mai cunoscută fiind *Cartea ceremoniilor.*

Putem să ne facem o idee despre lumea lui Constantin Porfirogenetul din scrierile lui Liutprand de Cremona, care a sosit pentru prima oară la Constantinopol în 949 în calitate de ambasador al regelui Berengar al Italiei. Liutprand

descrie incredibila scenă la care a asistat când a ajuns la Palatul Magnaura pentru a-i prezenta împăratului hârtiile de acreditare:

> Alături de reşedinţa imperială din Constantinopol se ridică un palat de o remarcabilă mărime şi frumuseţe, căruia grecii îi zic Magnaura, numele însemnând „briză proaspătă"... În faţa tronului împăratului se înalţa un copac din bronz aurit, cu ramurile pline de păsărele din acelaşi material, şi fiecare pasăre, după soiul ei, scotea un cântec diferit. Tronul însuşi era în aşa fel făurit că acum se afla jos pe pământ, iar în clipa următoare se ridica undeva sus în aer. Era uriaş ca mărime, făcut fie din bronz, fie din lemn (nu sunt sigur de asta), şi păzit de lei auriţi care loveau podeaua cu cozile lor şi scoteau sunete înfricoşătoare, cu boturile căscate şi limbi ce fremătau. Purtat pe umeri de doi eunuci, am fost condus până înaintea împăratului. Leii s-au pus de îndată să ragă, iar păsările să cânte, dar în ceea ce mă priveşte nu am dat semn de spaimă sau surpriză la aceste minuni, căci fusesem prevenit de alţii care făcuseră deja cunoştinţă cu ei. După ce m-am prosternat de trei ori, am ridicat capul şi vai! cel pe care îl văzusem cu o clipă mai devreme pe tron aşezat puţin deasupra pământului şedea acum înveşmântat în cu totul alte straie la nivelul tavanului. Nu am priceput cum s-a înfăptuit aceasta, dacă nu cumva era vorba de un dispozitiv asemănător cu cel pe care noi îl folosim ca să ridicăm buştenii de la teascul de struguri. Nu mi-a adresat niciun cuvânt cu acest prilej — având în vedere distanţa dintre noi, orice conversaţie ar fi fost nepotrivită —, dar a întrebat prin logotetul [prim-ministrul] său despre viaţa şi sănătatea lui Berengar. Am dat răspunsul care se cădea, iar apoi, la un semnal al tălmaciului am părăsit încăperea întorcându-mă la locuinţa mea.

Constantin a fost urmat de fiul său Roman, care cu trei ani în urmă scandalizase Bizanţul luând-o în căsătorie pe frumoasa curtezană Teophano, fiica unui cârciumar. Aceasta i-a născut lui Roman doi fii, pe Vasile şi Constantin, care au fost încoronaţi co-împăraţi încă din copilărie.

La începutul domniei sale, Roman al II-lea Lekapenos l-a numit pe Nicefor (Nikephoros) Focas comandant al forţelor armate imperiale. Nicefor a pornit o expediţie împotriva sarazinilor din Creta, iar în 7 martie 961 a cucerit capitala lor de la Candia (Heraklion), punând capăt celor 134 de ani de domnie arabă asupra insulei. La începutul anului următor a condus un atac fulger peste întinderile Ciliciei, cucerind cincizeci şi cinci de cetăţi în douăzeci şi două de zile. Se pregătea de o nouă ofensivă în primăvara ce urma, pe care a anulat-o însă când a primit vestea morţii lui Roman la 15 martie 963, în urma unui accident de călărie.

Teophano dăduse naştere fiicei lor Ana cu numai două zile înainte de moartea lui Roman. Moartea acestuia a găsit-o într-o poziţie vulnerabilă, căci nu avea pe nimeni care să o protejeze pe ea şi cei trei copii. Ceea ce a determinat-o să-i trimită în taină un mesaj lui Nicefor Focas, care i-a oferit protecţia sa. Soldaţii săi l-au proclamat împărat, iar pe 16 august 963 şi-a făcut intrarea triumfală în Constantinopol, procesiunea încheindu-se la Sfânta Sofia, unde patriarhul Polieuct l-a încoronat ca Nicefor al II-lea Focas, avându-i alături, cu titlul de co-împăraţi,

pe cei doi fii ai lui Roman, Vasile și Constantin, așezați pe tronuri ce-l flancau pe al său. În ziua de 20 septembrie Nicefor s-a căsătorit apoi cu Teophano.

Nicefor a pornit într-o nouă campanie împotriva sarazinilor în 965, când a ocupat Tarsus-ul, folosindu-l ca bază pentru recucerirea Ciprului. În 969 a recucerit Antiohia, care se afla în mâinile arabilor de 332 de ani, drept care a primit numele de „Moartea Palidă a Sarazinilor".

Între timp, Teophano devenise deja amanta generalului Ioan Tzimiskes, un văr al lui Nicefor. Cei doi au pus la cale înlăturarea celui din urmă, astfel că în noaptea de 10 spre 11 decembrie 969 Ioan și oamenii lui l-au ucis pe împăratul care dormea în Palatul Bucoleon, după care au preluat controlul asupra orașului.

Teophano se aștepta ca Ioan să o ia în căsătorie, dar patriarhul Polieuct a refuzat celebrarea cununiei, fiind însă de acord să îl încoroneze pe Ioan împărat dacă o exila pe Teophano. Ioan a acceptat, trimițând-o pe Teophano la o mânăstire de pe insula Proti, după care a fost încoronat împărat în ziua de Crăciun a anului 969. Dorind să capete mai multă legitimitate, Ioan s-a căsătorit cu prințesa Teodora, sora răposatului Roman al II-lea, care fusese trimisă la mânăstire de Teophano. Cei doi au fost cununați conform tradiției la Sfânta Sofia în noiembrie 971 de noul patriarh, Vasile.

Ioan și-a petrecut ultimii cinci ani de domnie într-o serie de campanii victorioase, începând cu înfrângerea cneazului Sviatoslav al Kievului în 972. În 975 a pornit în campanie înspre răsărit, cucerind Palestina, Siria și Libanul — fiind primul împărat bizantin de la Heracliu încoace care punea piciorul în acele regiuni. Dar în același an, Ioan s-a îmbolnăvit și a fost obligat să se întoarcă la Constantinopol, unde s-a sfârșit din viață la 11 ianuarie 976.

Tronul i-a revenit apoi lui Vasile, fiul cel mare al lui Roman al II-lea, care avea șaptesprezece ani. A fost încoronat ca Augustus, în vreme ce fratele său Constantin, în vârstă de paisprezece ani, a devenit co-împărat. Vasile al II-lea a fost unul dintre puținii împărați bizantini care nu s-au căsătorit niciodată, dedicând lunga și ilustra sa domnie treburilor imperiului.

Domnia lui Vasile a fost tulburată de două revolte conduse de Bardas Skleros, cumnatul răposatului împărat Ioan Tzimiskes. Prima s-a petrecut în 979, a doua în 986–989, amândouă fiind înăbușite. În timpul celei de-a doua revolte, Vasile a fost ajutat de cneazul Vladimir al Kievului, căruia i-a dat-o în căsătorie pe sora sa Ana, stabilind astfel primele legături dinastice între Bizanț și Rusia. Vladimir a trimis o flotă la Constantinopol la începutul anului 989 cu 8 000 de varegi, care aveau apoi să formeze garda de corp a împăratului. Garda de varegi a continuat să existe până spre sfârșitul epocii bizantine, când în cea mai mare parte era formată din mercenari veniți din Anglia.

În 986 Vasile a condus o armată împotriva bulgarilor, care ocupaseră Grecia conduși de țarul Samuil. Samuil a atacat prin surprindere armata imperială și aproape că a nimicit-o, dar Vasile a izbutit să scape, jurând răzbunare. Astfel și-a petrecut următorul sfert de secol în campanii împotriva bulgarilor. Momentul de cotitură al acestui șir nesfârșit de lupte s-a produs în 1014, când armata sa a obținut o victorie decisivă asupra bulgarilor, luând 15 000 de prizonieri, deși Samuil a reușit să fugă. Vasile i-a orbit pe toți prizonierii, cruțând doar unul la

o sută, cărora le-a lăsat un ochi pentru a-şi putea conduce camarazii înapoi acasă. Convoiul lung al bulgarilor mutilaţi a ajuns într-un final în tabăra lui Samuil, care a fost într-atât de şocat de priveliştea lor, încât s-a prăvălit la pământ şi a murit lovit de apoplexie. Cu toate acestea bulgarii au continuat să lupte încă patru ani înainte de a se preda. De atunci Vasile a fost cunoscut cu cognomenul de Bulgaroctonul, Omorâtorul-de-Bulgari.

Vasile a dus campanii în nord-vestul Asiei în 1021, anexând Georgia şi regatul armean Ani în acelaşi an, mutând frontierele imperiului până la râul Aras. Acesta a fost şi ultima sa campanie, căci după o scurtă boală s-a sfârşit din viaţă la 15 decembrie 1025.

Lui Vasile i-a urmat la tron fratele său, Constantin al VIII-lea, care avea 65 de ani în momentul succesiunii. Deşi fusese co-împărat timp de o jumătate de secol, nu avusese de fapt niciun rol în guvernarea imperiului, dedicându-se cu totul plăcerilor. Mihail Psellos scrie despre îndeletnicirile preferate ale lui Constantin — teatrul, cursele de cai, luptele cu gladiatori, vânătoarea, luptele de animale sălbatice şi jocurile de noroc — din pricina cărora neglija cele mai importante chestiuni de stat, inclusiv problema alegerii unui succesor în momentul când i s-a apropiat sfârşitul.

Constantin a sărit peste prima sa fiică, Eudokia, care devenise călugăriţă, şi a ales-o pe a doua născută, Zoe, să continue linia imperială. Din descrierile lui Psellos reiese că „a doua fiică, pe care am cunoscut-o la o vârstă înaintată, era foarte maiestuoasă de felul ei, o femeie de o mare frumuseţe, impunătoare prin purtare şi insuflând respect". Constantin, aflat pe patul de moarte, i l-a ales drept consort pe Roman Argyros, o rudă îndepărtată, în vârstă de şaizeci şi unu de ani. Roman era căsătorit de patruzeci de ani şi un soţ fericit, dar Constantin l-a ameninţat cu orbirea dacă nu era de acord să o ia în căsătorie pe Zoe, silind-o pe nevasta lui să se retragă într-o mânăstire, pentru ca el să fie liber să se recăsătorească. După aceasta Roman s-a căsătorit cu Zoe, care pe atunci era în al cincizecilea an al vieţii. Peste trei zile, împăratul Constantin a murit, fiind înmormântat în Biserica Sfinţilor Apostoli — ultimul dintre împăraţi care avea să fie înmormântat acolo.

Noul împărat s-a urcat pe tron ca Roman al III-lea. Deşi era trecut de prima tinereţe, era încă un bărbat extrem de arătos, chiar dacă superficial şi lipsit de calităţile imperiale ale marelui său predecesor, Vasile al II-lea. A pornit în campanie împotriva arabilor în 1030, hotărât să se impună ca un rege războinic asemenea predecesorului său. Dar campania a fost un fiasco, bizantinii căzând pradă unei ambuscade a sarazinilor, obligaţi să se întoarcă din drum şi să fugă abandonând lupta, cu împăratul în frunte.

Roman şi-a pierdut rapid orice interes faţă de Zoe, luându-şi o amantă, astfel că Zoe, la rândul ei, şi-a luat un amant, pe tânărul Mihail Paphlagonianul, care i-a fost prezentat de unul dintre fraţii acestuia, eunucul Orphanotrophos („Ocrotitorul Orfanilor"). La scurt timp după aceea, Roman s-a îmbolnăvit, iar în noaptea de 11 spre 12 aprilie 1034 s-a înecat într-unul din bazinele palatului în timp ce înota în scopuri terapeutice. Psellos relatează că toată lumea era convinsă că Roman fusese ucis de împărătească şi amantul acesteia. Oricum, Zoe

Împărăteasa Zoe (1042) — ea și sora ei Teodora au fost ultimele împărătese ale dinastiei macedonene; detaliu dintr-un mozaic din galeria Sfintei Sofia

și Mihail au fost cununați de patriarhul Alexie în vreme ce trupul lui Roman zăcea despuiat lângă bazinul în care se înecase. Patriarhul l-a încoronat pe noul soț al lui Zoe sub numele de Mihail al IV-lea, iar în aceeași zi, ceva mai târziu, Roman a fost înmormântat în biserica Peribleptos.

Mihail era bolnăvicios, iar din descrierea simptomelor bolii făcută de Psellos reiese că împăratul suferea de edem și epilepsie. Fratele său, Ioan Orphanotrophos, care deținea funcția de prim-ministru, a pus la cale un plan de a păstra tronul sub controlul familiei sale, așa încât i l-a prezentat lui Zoe pe nepotul altui frate al său, cunoscut îndeobște drept Mihail Kalaphates (Călăfătuitorul), după îndeletnicirea tatălui său. Zoe l-a adoptat, iar apoi împăratul Mihail l-a ridicat la rangul de cezar.

Mihail al IV-lea a murit la 10 decembrie 1041, fiind înmormântat la Mânăstirea Sfinților Cosma și Damian. Imediat după înmormântare, Ioan Orphanotrophos i-a cerut lui Zoe să-l numească pe Mihail Călăfătuitorul drept succesorul ei. Zoe a fost de acord, iar în 13 decembrie 1041 fiul ei adoptiv a fost încoronat ca Mihail al V-lea.

La început noul împărat s-a arătat supus față de Zoe, comportându-se cu multă deferență ori de câte ori își făceau apariția în public. În scurt timp și-a găsit însă un aliat în unchiul său Constantin, pe care îl numise *megas domestikos*, comandat al armatei bizantine. Constantin fusese mereu invidios pe fratele său Ioan, astfel că acum și-a folosit influența asupra împăratului pentru a-l exila pe Orphanotrophos. Mihail a luat totodată hotărârea să o îndepărteze și pe Zoe, pentru a domni de unul singur. Astfel, în 18 aprilie 1042, Zoe a fost trimisă la o mânăstire de pe insula Prinkipo, acceptându-și soarta fără să protesteze. Vestea a stârnit însă mânia locuitorilor, care au luat cu asalt Marele Palat, cerând

repunerea în drepturi a iubitei lor împărătese. Luptele au continuat a doua zi, când aproximativ 3 000 de răsculaţi au fost ucişi de trupele imperiale, dar oamenii erau de-acum într-atât de aţâţaţi, încât au reuşit să îi biruie pe soldaţi şi au ocupat palatul. Mihail şi Constantin au fugit, adăpostindu-se în Biserica Sfântului Ioan Studitul. Dar mulţimea i-a urmărit până acolo, i-a scos din biserică şi chiar în piaţa din faţa ei li s-au scos ochii, iar apoi au fost trimişi în exil, de unde nu au mai revenit.

Apoi, în ziua de 21 aprilie 1042, Zoe a fost repusă pe tron împreună cu sora ei mai mică, Teodora, care fusese trimisă la mânăstire cu cincisprezece ani în urmă de Constantin al VIII-lea. Zoe avea pe vremea aceea şaizeci şi patru de ani, Teodora era cu unu sau doi ani mai mică, dar niciuna dintre ele nu îşi arăta vârsta, după cum povesteşte Psellos în descrierea pe care o face celor două împărătese:

> Cea mare era de la natură mai greoaie, dar nu era prea înaltă. Avea ochi mari, depărtaţi, deasupra cărora se arcuiau sprâncenele impunătoare. Nasul ei era uşor acvilin, fără a fi prea coroiat. Avea părul auriu, iar întregul ei trup strălucea de albeaţa pielii sale. Puţine semne ale vârstei se vedeau; de fapt, observându-i alcătuirea armonioasă, fără a şti cine era, ai fi zis că aveai în faţă o femeie tânără, căci niciunde pielea ei nu era zbârcită, ci netedă şi întinsă, şi nu se vedea urmă de rid. Teodora, pe de altă parte, era mai înaltă, cu o siluetă mai alungită. Capul ei era disproporţionat de mic în comparaţie cu restul corpului. Avea limba mai slobodă decât Zoe... şi era mai iute în mişcări. Nu era urmă de severitate pe chipul ei: dimpotrivă, era veselă şi zâmbitoare, dornică să lege o conversaţie.

Domnia comună a lui Zoe şi a Teodorei a durat mai puţin de trei luni. În acest răstimp au căzut de acord că era nevoie de un bărbat puternic care să conducă imperiul. Teodora refuza cu înverşunare să se mărite, în vreme ce Zoe era mai mult decât dornică să se căsătorească din nou, aşa că a început căutarea unui candidat potrivit. Alegerea finală a căzut asupra lui Constantin Monomahul, un aristocrat bogat, care fusese exilat cu şapte ani în urmă.

Cum patriarhul Alexie a refuzat să binecuvânteze cununia, fiindcă atât Constantin, cât şi Zoe mai fuseseră căsătoriţi de două ori, cei doi au fost căsătoriţi de un preot al palatului. Alexie şi-a schimbat apoi hotărârea, iar a doua zi, în 12 iunie 1042, a oficiat slujba la Sfânta Sofia, ocazie cu care Zoe l-a încoronat pe soţul ei, cu numele de Constantin al IX-lea.

Potrivit lui Psellos, Constantin era un bărbat extrem de frumos, dar complet ineficient ca domnitor. Generozitatea lui l-a făcut să ofere onoruri şi poziţii înalte tuturor celor care îi erau pe plac, indiferent de statutul lor social, după cum ne povesteşte cronicarul în Cartea a VI-a din *Cronografia:*

> La începutul domniei sale Constantin n-a acţionat nici cu vigoare, nici cu discreţie... uşile Senatului se deschideau în faţa oricărui vagabond din piaţă, iar onorurile erau revărsate nu asupra unuia singur, a doi sau trei sau a câtorva, ci şleahta întreagă era ridicată în cele mai înalte posturi printr-un simplu decret, de îndată ce el a devenit împărat. Inevitabil, aceasta a dat prilej de ritualuri şi ceremonii

solemne, iar oraşul întreg se bucura peste măsură la gândul că noul suveran era o persoană de o asemenea generozitate.

Unii dintre simplii pălmaşi au profitat de liberalismul împăratului pentru a face carieră în ierarhia bisericească. Cronicarul Cristofor din Mytilene notează: „Paznici ai porţilor, muncitori din vii, neguţători de vite, zarzavagii, brutari, fierari, grădinari, cizmari, negustori de mărunţişuri, cu toţii doreau să devină preoţi". Şi se plânge că oamenii aceştia sunt atât de ignoranţi, majoritatea abia dacă ştiu să scrie şi să citească, încât nu sunt în stare să ţină o slujbă bisericească aşa cum trebuie, şi tot mereu introduc în liturghie cuvinte din meseria lor. Ridiculizează apoi superstiţiile unui cler needucat, observând că un călugăr pe nume Andrei avea o colecţie de moaşte în care existau zece mâini ale Sfântului Procopie şi opt picioare ale Sfântului Nestor, precum şi numeroase alte rămăşiţe de sfinţi. Psellos a ironizat la rândul său clerul superstiţios, dar a fost pur şi simplu fascinat de un nebun întru Hristos, Ilie, care, după cum relatează profesorul Michael Angold, „pare să fi avut cunoştinţe enciclopedice despre viaţa păturii de jos a Constantinopolului. Se simţea la fel de în largul lui într-un bordel sau într-o mânăstire, ziua dăruindu-se lui Dumnezeu, iar noaptea împărtăşindu-se Satanei. Era un personaj cu adevărat original, rugându-se atât la Dumnezeu, cât şi la Mamon".

Atunci când Constantin s-a căsătorit cu Zoe, avea deja o amantă, o frumoasă patriciană cu numele de Sclerina. La scurt timp după încoronare, Constantin a adus-o la palat şi a prezentat-o lui Zoe, după care a instalat-o în Palatul Magnaura. Constantin şi-a continuat relaţia cu Sclerina pe faţă, făcându-şi adesea apariţia în public alături de ea şi de Zoe, care, după toate aparenţele, nu avea nimic împotriva faptului că el trăia cu aceasta. După spusele lui Psellos, Zoe îşi petrecea aproape tot timpul preparând parfumuri şi pomezi în apartamentul ei, care avea, spune el, aspectul unui laborator de alchimist, cu servitori care lucrau într-un infern de alambicuri încinse. „Zoe nu părea să fie afectată de dogoare", notează Psellos. „De fapt, atât ea, cât şi sora ei aveau porniri nefireşti. Ambele disprețuiau aerul proaspăt, casele frumoase, pajiştile, grădinile; farmecul acestor lucruri nu însemna nimic pentru ele. Dar pe de altă parte, în momentul când ajungeau în încăperile lor particulare..., păreau a se bucura cu adevărat de viaţă."

Relaţia lui Constantin cu Sclerina devenise de notorietate în Constantinopol, iar locuitorii oraşului erau extrem de nemulţumiţi de comportamentul împăratului. Astfel, în 9 mai 1044 a izbucnit o revoltă căreia nu i s-a pus capăt decât în urma unui apel al lui Zoe şi al Teodorei, care îşi îndemnau supuşii să depună armele. Constantin a trecut apoi la măsuri aspre de pedepsire a celor care luaseră parte la revoltă, iar cronica notează faptul că „musulmani, evrei şi armeni" au fost alungaţi din oraş. Sclerina a murit la scurt timp după aceste evenimente, iar Constantin, lovit de durere, a cerut să fie înmormântată la Mânăstirea Sfântului Gheorghe din Mangana.

Zoe a murit în 1050, dar cronicile nu indică data exactă a morţii ei. Psellos relatează că împăratul a fost cu totul distrus de moartea lui Zoe, dar s-a consolat

cu noua sa amantă, o tânără principesă alană, care fusese luată ostatică de către bizantini. Își petrecea tot timpul în compania ei și a saltimbancului curții, un pitic care noaptea împărțea patul cu împăratul.

În ultimii ani de domnie ai lui Constantin s-a stârnit o dispută serioasă între papa Leon al IX-lea și patriarhul Mihail Cerularie. Disputa a atins un punct culminant în timpul unei slujbe de la Sfânta Sofia din după-amiaza zilei de 16 iulie 1054, când unul dintre cei trei legați papali a străbătut nava principală și a depus pe altar o bulă de excomunicare a lui Cerularie și a adepților săi. La scurt timp după aceea, Cerularie a convocat un sinod ce i-a excomunicat pe cei trei legați papali, marcând astfel începutul schismei între Biserica Ortodoxă și cea Romano-Catolică, ce continuă până în zilele noastre.

La acea vreme Constantin Monomahul era pe moarte. A mai trăit până la începutul anului următor, murind în cele din urmă în ziua de 11 ianuarie 1055 și fiind înmormântat alături de iubita sa Sclerina în biserica Mânăstirii Sfântului Gheorghe.

Cum Constantin s-a stins fără să lase un moștenitor legal, „puterea supremă a trecut în mâinile Teodorei", notează Psellos. Teodora avea în jur de șaptezeci și cinci de ani când a preluat pentru ultima oară domnia, care a durat doar optsprezece luni. În ciuda vârstei înaintate, nu dădea semne de slăbiciune, preluând întru totul sarcinile guvernării. Dar toată lumea căzuse de acord că trebuia să aleagă un bărbat drept succesor, lucru pe care l-a refuzat cât timp a fost sănătoasă. Dar spre sfârșitul lunii august 1056, Teodora a început să sufere de o boală abdominală însoțită de o durere severă și a înțeles că sfârșitul îi era aproape. Sfetnicii i-au prezentat atunci candidatul lor la succesiune, un demnitar în vârstă, pe care îl chema Mihail Bringas și pe care Teodora l-a acceptat drept succesor. Împărăteasa a murit în aceeași zi de 31 august 1056, iar Bringas i-a urmat la tron ca Mihail al VI-lea.

Teodora a fost ultima reprezentantă a dinastiei macedonene, care a domnit în Bizanț timp de 189 de ani, începând cu stră-stră-străbunicul ei, Vasile I. Se încheia astfel o epocă în care Bizanțul își recăpătase gloria, granițele sale întinzându-se din Persia până la Marea Adriatică și de la Dunăre până la insulele Mării Egee, capitala sa trăind o renaștere care a transformat-o într-un centru al culturii clasice în vreme ce restul lumii coborâse aproape de nivelul barbariei. Dar marea dinastie care a domnit în această perioadă de renaștere a apus odată cu Teodora Porfirogeneta, cea născută în purpură.

Dinastia Comnenilor
1056–1185

Domnia lui Mihail al VI-lea a durat mai puțin de un an. În primăvară anului 1057 comandamentul armatei a hotărât să-l detroneze, înlocuindu-l cu un ales din rândurile sale. Comandantul-șef Isaac Comnenul era prima opțiune, iar armata din Asia Mică l-a proclamat împărat la data de 8 iunie 1057. Când știrea a ajuns în capitală, Senatul l-a silit pe Mihail al VI-lea să abdice, după care acesta s-a refugiat la Sfânta Sofia. Mai târziu i s-a permis să se retragă într-o mânăstire, unde a murit la scurt timp după sosire.

Isaac Comnenul a intrat în Constantinopol în fruntea armatei sale în ziua de 1 septembrie 1057, având parte de o primire entuziastă, după cum notează Mihail Psellos:

> Toată populația orașului a ieșit din case să-i aducă onoruri. Unii au venit cu torțe arzânde, de parcă ar fi fost Dumnezeu pe pământ. Alții l-au stropit cu parfumuri dulci. Fiecare în felul său a încercat să-i fie pe plac. Fără deosebire, oamenii au tratat acea zi ca pe una de sărbătoare. Peste tot se dansa și se petrecea... în viața mea nu am văzut atâta fast. În vesela adunare nu se regăseau doar locuitorii orașului, doar Senatul, ori ceata de agricultori și negustori; ci și studenți ai colegiilor teologice de acolo, locuitori din vârf de munte și sihaștri care își părăsiseră adăposturile lor comune din mormintele săpate în stâncă; chiar și stiliții, care trăiau cocoțați sus în aer, s-au alăturat mulțimii. Cu toții, fie că se strecuraseră afară dintre stânci, fie coborâseră din înaltul văzduhului, ori dăduseră piscurile muntoase pe întinderea șesului, cu toții au făcut din intrarea împăratului în Oraș o priveliște memorabilă.

Isaac a inițiat imediat o reformă completă a guvernului, repunând în drepturi forțele armate ale imperiului. A apărat cu succes granițele atât în Asia, cât și în Europa, ținându-i pe maghiari la distanță și ducând o campanie victorioasă împotriva pecenegilor, un popor nomad din șesurile Rusiei de sud, când aceștia au traversat Dunărea în 1059. Dar aceasta avea să fie și ultima sa campanie, fiindcă spre sfârșitul aceluiași an a răcit în timp ce se afla la vânătoare și a făcut o pneumonie din care nu și-a mai revenit.

În ultimele zile ale vieții, Isaac a luat în considerare și problema succesiunii, cel mai probabil candidat fiind fratele său Ioan. Dar aristocrația militară

deținătoare și de proprietăți funciare l-a convins să îl omită pe Ioan în favoarea unuia dintre ei, Constantin Ducas. Drept care Ducas, sub numele de Constantin al X-lea, a fost încoronat la 23 noiembrie 1059, iar Isaac s-a retras la Mânăstirea Studiților unde a murit în anul următor. După moartea acestuia, fratele său Ioan s-a retras din viața publică împreună cu soția sa, Ana Dalassena, și cei opt copii ai lor. După moartea lui Ioan, în jurul anului 1067, Ana s-a străduit din răsputeri ca familia ei să recâștige tronul de la clanul Ducas. Astfel cei trei fii ai ei — Manuel, Isaac și Alexios — au devenit generali.

Când Constantin a ajuns pe tron, era deja căsătorit cu a doua sa soție, Eudokia Makrembolitissa, pe care Psellos o descrie drept o femeie „cu mult spirit și de o frumusețe ieșită din comun", care i-a născut acestuia șapte copii. Constantin s-a dovedit a fi totalmente ineficient ca împărat. A neglijat forțele armate, angajând mercenari, străini pe care nu puteai conta, și a permis aparatului birocratic să crească nemăsurat și să devină la fel de corupt cum fusese înainte de reformele lui Isaac. Astfel atât guvernul, cât și armata erau serios slăbite într-o vreme când imperiul se confrunta cu amenințări venite din partea unor inamici noi și puternici. Normanzii conduși de Robert Guiscard cuceriseră sudul Italiei, iar turcii selgiucizi pătrunseseră în Persia până în Asia Mică, pregătind scena pentru următorul lor asalt asupra acestui subcontinent.

Anul 1066 a stat sub semnul apariției unei mingi de foc pe cer, recunoscută acum drept Cometa Halley, despre care la Constantinopol s-a crezut că ar fi un semn prevestitor al sfârșitului lumii. Constantin s-a îmbolnăvit grav, iar de pe patul de suferință a cerut ca soția lui să îl urmeze la tron cu rangul de autocrator, împreună cu fiul lor în vârstă de șaisprezece ani, Mihail, în calitate de co-împărat. Constantin l-a numit totodată pe fratele său, cezarul Ioan, protector al lui Mihail și al celorlalți copii ai săi. După care, în mai 1067, s-a săvârșit din viață.

Astfel Eudokia i-a urmat la tron, deși în calitate de autocrator, nu de augustă, cu fiul ei Mihail co-împărat. Eudokia a domnit până la sfârșitul anului, făcând între timp aranjamente pentru a se mărita cu generalul Roman Diogenes, care fusese exilat de Constantin. După revenirea acestuia la Constantinopol, cei doi au fost căsătoriți în ziua de 1 ianuarie 1068, iar în aceeași zi el a fost încoronat ca Roman al IV-lea.

Roman a inițiat de îndată reorganizarea forțelor armate ale imperiului și a condus două expediții împotriva selgiucizilor în 1068 și 1069. Apoi, în vara anului 1071, a pornit în ceea ce spera el să fie o campanie decisivă; dar în 26 august armata sa a fost practic anihilată în bătălia de la Manzikert, din estul Anatoliei, de selgiucizii conduși de sultanul Alp Arslan. Roman a căzut prizonier, dar a fost eliberat mai târziu după ce a acceptat condițiile sultanului. Acestea prevedeau ca provinciile sud-estice să fie cedate selgiucizilor, precum și plata unui considerabil tribut anual. În același an, normanzii au ocupat ultimele teritorii bizantine din Italia.

Când au sosit la Constantinopol veștile despre catastrofa de la Manzikert, cezarul Ioan Ducas a preluat controlul guvernului încă înainte de întoarcerea lui Roman în capitală. Apoi l-a proclamat pe nepotul său de frate, Mihail Ducas,

Nicefor al III-lea Botaneiates (1078–1081) între Sfântul Ioan Gură de Aur şi un înger; miniatură dintr-un manuscris bizantin

drept unic împărat, iar pe împărăteasa Eudokia a trimis-o în exil împreună cu cumnata răposatului Isaac, Ana Dalassena. Patriarhul Ioan Xiphilinos l-a încoronat pe noul împărat ca Mihail al VII-lea la Sfânta Sofia în 24 octombrie 1071.

Între timp Roman îşi adunase forţele pentru a recuceri tronul, dar a sfârşit prin a fi prins şi orbit. Iar apoi a fost exilat la o mânăstire de pe insula Proti, unde a murit la 4 august 1072.

La scurt timp după urcarea pe tron, Mihail s-a însurat cu Marta, fiica regelui Bagrat al IV-lea al Georgiei, care şi-a schimbat numele în Maria. Împărăteasa a fost cunoscută cu numele de Maria de Alania, potrivit ideii greşite că ar fi fost o principesă alană. Din căsătoria lor s-a născut un singur copil, un fiu pe nume Constantin. Mihail a domnit până în primăvara anului 1078, când a fost răsturnat de generalul Nicefor (Nikephoros) Botaneiates. Lui Mihail i s-a acordat permisiunea să se călugărească retrăgându-se la Mânăstirea Studiţilor, unde a mai trăit doisprezece ani, în vreme ce soţia sa a cerut anularea căsătoriei şi s-a refugiat la mânăstirea din Petrion împreună cu fiul ei Constantin. Botaneiates şi-a făcut intrarea în Constantinopol în fruntea trupelor pe 24 martie 1078 şi în aceeaşi zi a fost încoronat la Sfânta Sophia ca Nicefor al III-lea.

Nicefor avea mult peste şaptezeci de ani când a fost încoronat împărat. Fiind văduv şi lipsit de copii, a căutat să-şi întărească poziţia cerând-o în căsătorie pe Maria de Alania. Maria a fost de acord, sperând că în acest fel îi va da fiului ei posibilitatea de a urma la tron. Însă după căsătorie, Nicefor a refuzat să-l recunoască pe Constantin drept succesor al său, astfel că Maria

a început să conspire cu Alexios Comnenul, fiul Anei Dalassena. Alexios a fost numit comandant-şef al armatei din Apus, iar în 1078 s-a căsătorit cu Irina Ducaina, nepoata cezarului Ioan Ducas, punând astfel bazele unei puternice alianţe între cele două familii, Comnen şi Ducas.

Ioan Ducas l-a susţinut apoi pe Alexios Comnenul când în 1081 acesta a trecut la acţiune pentru a prelua tronul. La 1 aprilie cezarul i-a mituit pe mercenarii germani ce păzeau porţile Constantinopolului pentru a-i permite lui Alexios şi trupelor sale să intre în oraş şi să preia controlul asupra acestuia. Nicefor a abdicat, fiind silit să se retragă în mânăstirea Peribleptos, unde avea să moară la scurt timp după aceea.

Noul împărat a fost încoronat ca Alexios I în ziua de 4 aprilie 1081. Avea în jur de douăzeci şi patru de ani când a urcat pe tron, în vreme ce soţia sa, Irina, nu împlinise încă cincisprezece. Împreună cei doi aveau să aibă patru fii şi cinci fiice, prima născută fiind o fată, Ana, care mai târziu avea să scrie istoria domniei tatălui ei în *Alexiada*. Primul lor fiu avea să fie viitorul Ioan al II-lea, născut în 1088 şi încoronat co-împărat patru ani mai târziu.

La începutul domniei sale, Alexios a ridicat-o pe mama sa, Ana Dalassena, la rangul de augusta. Aceasta a fost forţa din spatele tronului până la 1100. Apoi s-a retras la mânăstirea Bisericii Mântuitorului Pantepoptes[1], Hristos Atotvăzătorul, pe care o întemeiase pe culmea Colinei a Patra, deasupra Cornului de Aur, unde avea să moară peste cinci ani.

Alexios şi-a început domnia având de înfruntat duşmani puternici la toate graniţele imperiului. La acea vreme selgiucizii cuceriseră cea mai mare parte din Asia Mică, întemeind statul cunoscut sub numele de Sultanatul de Rum, care avea capitala la Ikonion (Konya). Tot atunci normanzii invadaseră Grecia, deşi visul lui Robert Guiscard de a cuceri Constantinopolul s-a sfârşit cu moartea sa neaşteptată, în 1085. Abia se stinsese ameninţarea normandă când o nouă criză a izbucnit în Balcani, iar Alexios s-a văzut silit să stăvilească invaziile pecenegilor şi ale unui alt trib turcic, cumanii. Pecenegii au asediat Constantinopolul în 1090, iar în acelaşi timp oraşul era atacat dinspre mare de flota lui Çaka Bey, emirul turc din Smirna. Dar flota bizantină a reuşit să distrugă corăbiile turcilor cu ajutorul „focului grecesc", în vreme ce Alexios a alungat armata pecenegilor.

Alexios s-a văzut apoi confruntat cu alt fel de greutăţi. Prima Cruciadă se pusese în mişcare, iar marii stăpâni feudali ai Europei occidentale începuseră să sosească la Constantinopol spre sfârşitul anului 1096 în frunte cu Godefroi de Boulogne (Bouillon) şi Bohemond de Taranto, fiul răposatului Robert Guiscard. După o bătălie împotriva cruciaţilor purtată în afara Zidurilor Teodosiene, Alexios i-a convins pe Godefroi şi Bohemond să-i facă un jurământ de credinţă prin care se angajau că vor înapoia imperiului oricare dintre posesiunile de odinioară în eventualitatea că le-ar recuceri.

Chiar la începutul secolului al XII-lea, Alexios a început o campanie de reprimare a bogomililor, o sectă eretică ivită în zona Balcanilor. L-a arestat pe conducătorul acestora, un călugăr pe nume Vasilios, care a fost adus la Constantinopol împreună cu adepţii săi pentru a fi judecat. Bogomilii, care au refuzat să renunţe la credinţa lor, au fost la început ameninţaţi că vor fi arşi pe rug, dar

Alexios a dat înapoi şi i-a condamnat în schimb la închisoare pe viaţă. Vasilios arăta însă atâta dispreţ faţă de toate ameninţările, că Alexios l-a condamnat în cele din urmă să fie ars pe rug în Hipodrom, o scenă descrisă de Ana Comnena în Cartea a XV-a din *Alexiada*:

> ... şi astfel acest nelegiuit Vasilios a rămas nesimţitor la toate ameninţările şi la toată teama, privind cu gura căscată când focul, când pe cei din faţă. Astfel le-a părut într-adevăr tuturor lovit de nebunie, căci în faţa rugului nici nu înainta, nici nu da înapoi, ci stătea fix, nemişcat, aproape aşa cum stătuse la început... Atunci... l-au apucat şi l-au azvârlit cu haine şi încălţări în mijlocul rugului. Flacăra, ca şi cum ar fi fost mâniată pe el, l-a devorat atât de bine pe necredincios încât nu s-a simţit nici miros de carne arsă, nici cea mai mică schimbare de fum, doar o dâră fumegândă în mijlocul văpaiei. ...Mulţimea care se afla acolo vuind cerea cu orice chip ca şi ceilalţi adepţi ai doctrinei aducătoare de pierzanie a lui Vasilios să fie aruncaţi şi ei în foc. Dar împăratul nu a îngăduit aceasta şi i-a închis în porticurile şi galeriile marelui palat.*

Alexios a petrecut ultimele două decenii ale domniei sale în campanii împotriva turcilor din Asia Mică. A murit la 15 august 1118, fiind urmat la tron de fiul său Ioan. Acesta era deja căsătorit cu prinţesa Priska, fiica regelui Ladislau al Ungariei, care şi-a schimbat numele în Irina. Irina i-a născut lui Ioan patru fii şi patru fiice, printre care şi o pereche de gemeni. A murit în 1126, iar Ioan a cerut să fie înmormântată în Biserica Mântuitorului Pantocrator[2], Hristos Atotputernicul, pe care el şi Irina o ridicaseră pe Colina a Patra.

Prima campanie a lui Ioan al II-lea a avut loc în 1119, când a reuşit să-i alunge pe turci din Ionia, Lidia şi Pamphylia. Apoi, în 1121–1122, i-a învins pe pecenegi, care din acel moment au pus trupe la dispoziţia forţelor imperiale. Această victorie avea să fie mult timp celebrată la Constantinopol în cadrul unei sărbători anuale cunoscute sub numele de Ziua Pecenegilor.

Ioan a dus război şi împotriva Veneţiei în anii 1122–1125, iar în 1129 avea să-l înfrângă pe regele Ştefan al II-lea al Ungariei. Între 1137–1143 a întreprins câteva campanii de recucerire a Antiohiei de la latini. În ultima dintre aceste campanii, s-a rănit întâmplător cu o săgeată otrăvită în timp ce vâna, murind în 8 aprilie 1143. Rămăşiţele sale au fost aduse la Constantinopol şi îngropate în Biserica Mântuitorului Pantocrator alături de soţia sa. Împăratul a fost cunoscut pe vremea sa drept „Kalo Ioannis" sau Ioan cel Bun; cronicarul Niketas Choniates scria că: „A fost cel mai bun dintre împăraţii din familia Comnenilor, care s-au urcat pe acest tron".

Ioan a fost urmat de fiul său Manuel, care a fost încoronat la Sfânta Sofia în 28 noiembrie 1143. Prima nevastă a lui Manuel, Irina, a murit în 1160, fără să dea naştere unui moştenitor. Anul următor, Manuel s-a căsătorit cu Maria de Antiohia, descrisă de cronicari drept „cea mai frumoasă prinţesă de pe vremea ei". Peste opt ani Maria a dat naştere unui fiu, Alexios, iar Manuel a avut în sfârşit

* Ana Comnena, *Alexiada*, traducere de Marina Marinescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1977. (*N.t.*)

un urmaş legitim la tron, după ce zămislise deja un fiu bastard cu amanta sa, Teodora, fiica fratelui său.

În primii trei ani ai domniei sale Manuel a întărit zidurile de apărare ale oraşului, înlocuind o porţiune din Zidul Teodosian de pe Colina a Şasea cu o nouă fortificaţie, ce avea să fie cunoscută drept Zidul lui Manuel Comnenul[3]. A fortificat de asemenea şi o insuliţă de la gura Bosforului dinspre partea asiatică, un loc cunoscut azi sub numele de Kız Kulesi[4] sau Turnul Fecioarei.

Prima campanie a lui Manuel a fost împotriva latinilor din Antiohia, pe care i-a învins în 1144, obligându-i să predea o serie de fortăreţe din Cilicia pe care le ocupaseră la moartea tatălui său. Latinii erau de-acum atât de slăbiţi, încât turcii au cucerit cu uşurinţă regiunea Edessei, determinându-l pe papa Eugeniu al III-lea să pornească a Doua Cruciadă în 1146.

Un contingent de cruciaţi a pornit din Germania sub conducerea regelui Conrad, iar un al doilea din Franţa, sub conducerea lui Ludovic al VII-lea, ambii plănuind să treacă prin Constantinopol în drum spre Ţara Sfântă. Germanii au sosit primii la Constantinopol, iar bizantinii i-au înfruntat într-o luptă prestabilită, în urma căreia aceştia au acceptat să fie transportaţi rapid cu bacul peste strâmtoare spre Nicomedia.

Manuel nu a avut probleme cu francezii, dând chiar un banchet la Palatul Blachernae în cinstea lui Ludovic. Odo de Deuil, în cronica sa despre a Doua Cruciadă, scrie despre Blachernae, precum şi despre alte locuri pe unde au fost duşi Ludovic şi cavalerii săi în turul prin „Constantinopol, oraş bogat în faimă, dar şi mai bogat în posesiuni". Dar deşi plin de laudă la adresa Palatului Blachernae sau a Sfintei Sofia, Odo a fost îngrozit de condiţiile în care trăiau săracii oraşului. După cum scrie:

> Oraşul în sine este mizer şi rău mirositor, iar în multe locuri domneşte un întuneric permanent, deoarece cei bogaţi acoperă străzile cu umbra edificiilor, lăsând aceste locuri murdare şi întunecate celor săraci şi călătorilor; acolo se făptuiesc crime şi furturi şi alte fărădelegi ce iubesc întunericul. În plus, cum oamenii trăiesc fără lege în acest oraş, care are tot atâţia stăpâni câţi bogătaşi şi aproape la fel de mulţi hoţi câţi oameni săraci, criminalul nu are nici teamă, nici ruşine, căci crima nu este pedepsită de lege şi nu iese nicicând pe deplin la lumină. În orice caz el nu cunoaşte moderaţia, fiindcă aşa cum întrece alte oraşe ca bogăţie la fel le întrece şi în ceea ce priveşte viciile.

Beniamin din Tudela, un evreu sefard din Spania, oferă şi el o descriere a lucrurilor pe care le-a văzut în Constantinopol pe vremea lui Manuel:

> Agitaţie multă şi zarvă domnesc la Constantinopol ca urmare a afluenţei mulţimii de negustori care poposeşte aici venind pe mare sau pe uscat, din toate părţile lumii, pentru a face negoţ, inclusiv negustori din Babilon şi din Mesopotamia, din Media [regatul mezilor] şi Persia, din Egipt şi Palestina, precum şi din Rusia, Ungaria, Patzinakia [ţara pecenegilor], Budia, Lombardia şi Spania...

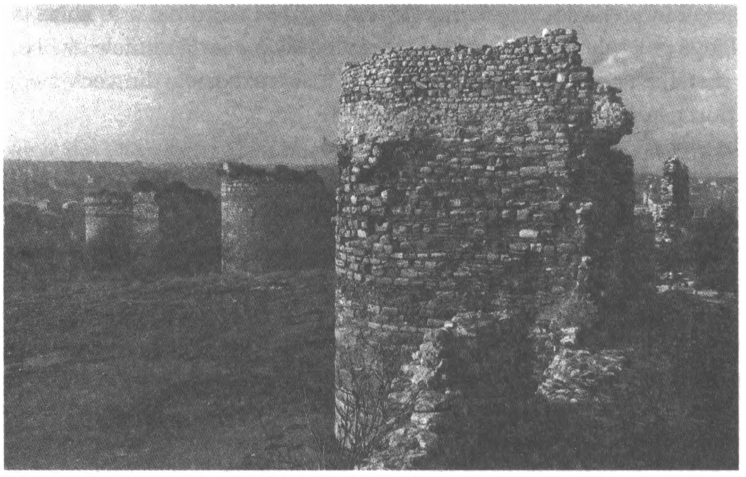

Zidul lui Manuel Comnenul

Kız Kulesi, Turnul Fecioarei, cunoscut şi ca Turnul lui Leandru

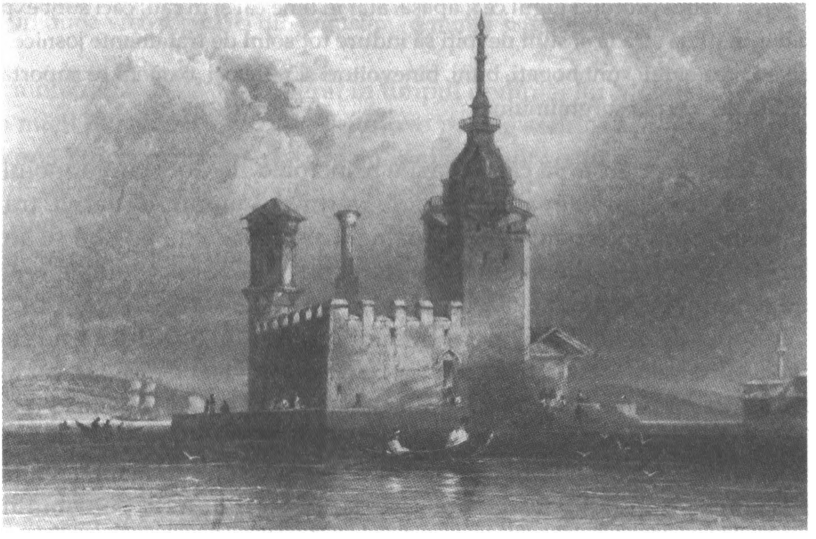

La Constantinopol există un lăcaş de cult numit Sfânta Sofia, precum şi scaunul metropolitan al papei grecilor, care e în dihonie cu papa de la Roma... Hipodromul este un loc public în apropierea zidului palatului, folosit şi pentru distracţia împăratului. În fiecare an, se sărbătoreşte acolo ziua lui Iisus Nazarineanul în mari petreceri populare. Cu asemenea prilejuri se pot vedea în acel loc reprezentanţi ai tuturor naţiunilor din diferite colţuri ale lumii care execută cele mai surprinzătoare numere de îndemânare. Lei, urşi, leoparzi şi alte animale sălbatice, precum şi păsări, ce au fost învăţate să lupte una împotriva alteia, sunt înfăţişate de asemenea publicului. Toate aceste distracţii, cum nu mai găseşti niciunde în lume, se desfăşoară în prezenţa regelui şi a reginei.

> Regele Manuel a construit un palat mare drept reşedinţă a sa chiar pe malul mării, lângă palatul înaintaşilor săi; iar acest edificiu poartă numele de Blachernae. Pereţii şi stâlpii sunt acoperiţi cu aur pur, şi toate războaiele din vechime, precum şi cele purtate de el sunt înfăţişate în imagini.

Beniamin povesteşte şi despre existenţa oprimată a evreilor din Constantinopol, din care făceau parte karaiţii schismatici, precum şi comunitatea evreiască ortodoxă.

> Numărul de evrei din Constantinopol ajunge la două mii de rabbaniţi şi cinci sute de karaiţi, care trăiesc în acelaşi loc, dar despărţiţi de un zid... Mulţi dintre ei sunt ţesători de mătase, mulţi alţii sunt negustori, unii dintre ei fiind extrem de bogaţi, dar niciun evreu nu are permisiunea să călărească un cal, cu excepţia lui Solomon Hamitsri, care este medicul împăratului, şi datorită căruia evreii se bucură de numeroase avantaje chiar în starea de oprimare în care se află şi pe care ei o percep în toată severitatea ei; iar ura împotriva lor este sporită de obiceiul tăbăcarilor, care îşi deşartă apele murdare pe străzile şi chiar în faţa uşilor evreilor care, mânjiţi în acest fel, devin subiectul dispreţului grecilor.
>
> Evreii resimt profund jugul ce îi apasă, atât în bine cât şi în rău; căci sunt expuşi bătăilor în plină stradă şi sunt nevoiţi să îndure tot soiul de tratamente josnice. Cu toate acestea evreii sunt bogaţi, buni, binevoitori şi religioşi, oameni ce suportă cu umilinţă necazurile surghiunului.

Un cronicar grec observă că şi străzile principale ale Constantinopolului din secolul al XII-lea erau adevărate mocirle în timpul ploilor de iarnă, transformându-se în „bălţi infernale" în care oameni şi animale de povară se afundau şi uneori se înecau, străzile neluminate roind de hoţi şi alţi criminali, precum şi de haite de câini vagabonzi.

Un crâmpei de viaţă din Constantinopolul secolului al XII-lea este surprins de scrisorile lui Ioan Tzetzes, un cărturar ce fusese angajat de împăratul Manuel ca tutore. Acesta remarcă într-una din epistole că oraşul devenise un Babel poliglot: „Cei de trăiesc în Constantinopol nu sunt de o singură limbă sau rasă, ci folosesc un amestec de limbi ciudate. Sunt cretani şi turci, alani, locuitori din Rodos şi Chios, hoţi notorii." O altă scrisoare a sa îi descrie pe nebunii întru Hristos, care continuau să se bucure de popularitate la Constantinopol. Scrisoarea este adresată unui sclav fugar, Demetrios Gobinos, care la începutul vieţii fusese cârnăţar; Tzetzes îl întreabă de ce nu se întoarce la Constantinopol, când hoarde de nebuni întru Hristos şi călugări cerşetori trăiesc acolo foarte bine din mila publică:

> Căci acum, orice nenorocit scârbavnic de trei ori blestemat ca tine trebuie doar să îşi pună pe el un strai monastic, ori să-şi atârne clopoţei de mădular, ori cătuşe sau lanţuri de picioare, ori o funie sau un lanţ în jurul gâtului — pe scurt să se îmbrace pentru a-şi pierde urmele în felul ostentantiv şi bine socotit al unei simplităţi grosolane. De îndată oraşul Constantinopol îl va copleşi cu onoruri, iar pungaşul va fi sărbătorit ca un sfânt, aflat deasupra apostolilor, deasupra martirilor.

Constantinopolul secolului al XII-lea era un oraş violent, locuitorii săi fiind oricând gata să facă tărăboi ori să se revolte, potrivit celor relatate de istoricul Niketas Choniates:

> Gloatele din alte oraşe găsesc bucurie în neorânduială şi cu greu pot fi stăpânite. Dar populaţia din târgul Constantinopolului este cea mai lipsită de orânduială din câte există, triumfă în nesăbuinţă şi călcând pe căi strâmbe. Fiind ea condusă de popoare diferite şi din pricina diversităţii de meserii, se poate spune că starea ei de spirit se schimbă uşor. Şi fiindcă cel mai rău întotdeauna câştigă, şi rareori găseşti printre strugurii acri unul copt, populaţia târgului, în tot ceea ce întreprinde, nu acţionează cu judecată, nici cum este cuvenit şi nu este mânată de bunăvoinţă. Şi doar la un simplu cuvânt e dispusă să se revolte, devenind mai distrugătoare decât focul... drept urmare suferă de nestatornicie şi nu te poţi încrede în ea. De asemenea, nu vei găsi vreodată ca aceşti oameni să facă acele lucruri care sunt în avantajul lor şi nici nu au fost vreodată convinşi de alţii să le urmeze sfaturile spre propriul lor bine. Ci întotdeauna vor face ceea ce este în dauna lor... Nepăsarea faţă de domnitori pare să fie la ei o trăsătură înnăscută. Pe cel pe care azi îl ridică la rangul de magistrat, în acelaşi an ori în următorul îl vor sfârteca. Nu fac aceste lucruri după vreo logică, ci din îngustime a minţii şi ignoranţă.

Administraţia civilă a proliferat în timpul domniei lui Manuel. Această categorie a micii burghezii este descrisă într-o poezie satirică atribuită unui anume Theodoros Ptochoprodromos, care subliniază contrastul dintre bogăţia acestei categorii sociale şi sărăcia clerului din care făcea el parte. Poezia este scrisă sub forma unei scrisori adresate lui Theodoros de către tatăl său, în care cel din urmă îşi sfătuieşte fiul să-şi însuşească o bună educaţie pentru a putea face carieră ca funcţionar public.

> Copilul meu, ţine-te de învăţătură de îndată ce o să poţi. Uită-te la omul de colo, copilul meu, obişnuia să meargă pe jos, şi acum are un asin gras, cu un harnaşament meşterit frumos. Iar acesta, când era student, obişnuia să umble desculţ, şi uită-te acum la el în încălţările lui ascuţite. Iar celălalt, când era student, nu-şi pieptăna niciodată părul, şi acum e frumos pieptănat şi mândru de cum arată. Acela, pe vremea când studia, n-a văzut uşa unei băi nici de departe, şi acum se îmbăiază de trei ori pe săptămână. Iar acela era plin de păduchi cât migdalele de mari, şi acum punga îi e plină de piese de aur cu efigia împăratului Manuel pe ele.

Manuel visa să recreeze imperiul aşa cum fusese pe vremea lui Iustinian, iar acest lucru l-a implicat într-o serie de campanii şi tratative care l-au ţinut ocupat cea mai mare parte din lunga sa domnie. S-a luptat cu normanzii, veneţienii, sârbii şi ungurii în vest, iar în est i-a înfruntat pe turcii selgiucizi şi pe armeni.

Conflictul imperiului cu Veneţia a început la 12 martie 1171, când Manuel i-a evacuat pe negustorii veneţieni din Constantinopol, unde de un secol aceştia îşi stabiliseră un cartier pe ţărmul Cornului de Aur, în vecinătatea genovezilor şi a pisanilor. Veneţienii au ripostat trimiţând o flotă să atace porturile bizantine

de pe coastele şi insulele greceşti, iar în plus au format alianţe cu germanii şi normanzii împotriva Bizanţului. A urmat un armistiţiu, dar toate relaţiile diplomatice sau comerciale dintre Bizanţ şi Veneţia au fost întrerupte cât a mai domnit Manuel. Înstrăinarea dintre Răsăritul grec şi Apusul latin se adâncea, iar Europa romano-catolică se aliniase împotriva Bizanţului schismatic, care, la rândul său, manifesta doar dispreţ faţă de vesticii recent civilizaţi şi conducătorii lor parveniţi. Ugo Eteriano, de origine din Pisa, care se stabilise la Constantinopol în vremea domniei lui Manuel, menţionează că latinii (care îi includeau pe italieni, francezi, normanzi şi spanioli) erau pe vremea aceea „arătaţi cu degetul pe străzile Constantinopolului, fiind urâţi şi detestaţi". Niketas Choniates scrie că „Blestemaţii de latini... poftesc la bunurile noastre şi tare ar vrea să ne distrugă neamul.... între ei şi noi se cască un hău de ură, părerile noastre sunt complet diferite, iar căile noastre duc în direcţii opuse".

În pofida antipatiei reciproce, Manuel se bucura de multă stimă în Occident. La rândul său, admira bravura cavalerilor apuseni pe care îi întâlnea şi se străduia să-i depăşească pe latini în turniruri pe care le organiza la Hipodrom. De asemenea, îi prefera pe latini grecilor la curtea sa, făcându-i astfel pe locuitori să-i dispreţuiască mai abitir pe străini. Dispreţul bizantinilor faţă de Occidentul latin i-a făcut pe grecii din Constantinopol să-şi caute rădăcinile în vechea Eladă, numindu-se plini de mândrie eleni.

Ultimele eforturi diplomatice ale lui Manuel în Occident s-au axat pe aranjarea căsătoriei fiului său Alexios cu prinţesa Agnes de Franţa, fiica lui Ludovic al VII-lea. Micuţa prinţesă, care abia împlinise opt ani când a părăsit Franţa, şi-a luat numele de Ana când s-a măritat cu Alexios, care avea şi el doar doisprezece ani, la Sfânta Sofia în ziua de 2 martie 1180.

La vremea aceea Manuel căzuse din nou bolnav şi se retrăsese, călugărindu-se, la Mânăstirea Pantocratorului, unde avea să moară pe 24 septembrie 1180. Lângă mormântul său se afla una dintre cele mai preţioase relicve aduse de la Ierusalim, după ce acesta fusese eliberat în timpul Primei Cruciade, o lespede de porfir pe care ar fi fost aşezat trupul lui Hristos după ce a fost coborât de pe cruce şi pe care se mai puteau vedea urmele lacrimilor vărsate de Maria, după cum se povesteşte.

Manuel a fost urmat la tron de fiul său Alexios. Cum acesta nu avea pe atunci decât doisprezece ani, mama sa, Maria de Antiohia, a fost desemnată regentă. Maria a acordat cele mai prestigioase poziţii de la curte latinilor, ceea ce a făcut-o extrem de nepopulară în rândurile oamenilor obişnuiţi, dar şi ale aristocraţiei greceşti din Constantinopol, fiind numită cu voit dispreţ „femeia străină". Această atitudine i-a determinat pe membrii aristocraţiei să-i acorde sprijinul lor lui Andronic Comnenul, un nepot de frate al lui Ioan al II-lea.

Andronic era un aventurier frumos şi năvalnic, care devenise faimos pentru curajul său în bătălii, deşi intrigile pe care le punea la cale îl determinaseră pe Manuel să-l exileze. La moartea lui Manuel, Andronic avea în jur de şaizeci şi cinci de ani, trăind retras pe moşia sa din Paphlagonia. Dar în ciuda vârstei, după cum relatează Niketas Choniates, Andronic era încă plin de vigoare şi sănătos tun: „Trupul său se afla într-o stare excelentă, cu aspect venerabil şi statură

eroică, şi chiar şi la bătrâneţe avea un chip tânăr. Trupul său era remarcabil de sănătos fiindcă nu era nici pofticios, nici lacom şi nici beţiv, ci asemenea eroilor homerici trăia simplu şi moderat." Andronic şi-a adunat susţinătorii şi a pornit în marş spre Constantinopol în primăvara anului 1182, oprindu-se când a ajuns la Bosfor. Şi-a trimis apoi trupele să intre în Constantinopol, unde acestora li s-au alăturat locuitorii oraşului într-un masacru general al latinilor, după care şi-a făcut şi el intrarea în oraş, preluând controlul. Împărăteasa Maria a fost judecată şi acuzată de trădare, drept care a fost închisă într-o mânăstire, iar la scurt timp după aceea, înecată pe ascuns. Andronic s-a declarat apoi regent al lui Alexios al II-lea, iar în septembrie 1182 a fost încoronat co-împărat. Nu după mult timp, Alexios a fost strangulat la ordinele lui Andronic, lăsând-o văduvă pe împărăteasa Ana la treisprezece ani. Spre sfârşitul aceluiaşi an, Andronic s-a căsătorit cu Ana, deşi între ei era o diferenţă de vârstă de jumătate de secol, scandalizând atât Bizanţul, cât şi Europa occidentală.

După care Andronic a introdus un regim de teroare, executând pe oricine ar fi putut reprezenta o ameninţare pentru tron. În acest timp, imperiul a fost atacat de turcii selgiucizi, de unguri şi de normanzii care invadaseră Grecia. Normanzii au ocupat Salonicul în vara anului 1185, iar apoi au înaintat spre Constantinopol. Populaţia a fost cuprinsă de panică când s-a aflat de venirea latinilor şi l-au învinuit pe Andronic că nu făcea pregătirile necesare pentru a apăra oraşul. Andronic a reacţionat arestându-i pe toţi opozanţii săi şi condamnându-i la moarte. Printre aceştia era şi o rudă îndepărtată a Comnenilor, Isaac Anghelos, care a scăpat de temniceri şi s-a refugiat la Sfânta Sofia, de unde a chemat locuitorii să-i vină în ajutor. Aceştia au răspuns chemării lui Isaac, iar în 12 septembrie 1185 acesta a fost urcat pe tron ca Isaac al II-lea.

Andronic a încercat să scape fugind, dar a fost prins şi întemniţat într-un turn din Palatul Blachernae. La scurt timp după aceea a fost scos afară şi plimbat prin oraş aşezat cu spatele înainte pe o cămilă, ajungând astfel la Hipodrom. Acolo a fost mutilat, iar apoi măcuit, rămăşiţele sale fiind lăsate să putrezească lângă arenă câteva zile până ce au fost azvârlite în mare.

Moartea lui Andronic a pus capăt dinastiei Comnenilor, care au domnit peste Bizanţ mai mult de un secol. Dar linia familială s-a păstrat prin David şi Alexios Comnen, nepoţi ai lui Andronic, care au întemeiat o altă dinastie bizantină la Trapezunt, ce avea să supravieţuiască chiar şi Bizanţului, deşi cu doar câţiva ani.

Cucerirea latină
1185–1261

Când Isaac al II-lea Anghelos a urcat pe tron, normanzii se îndreptau spre Constantinopol. Dar înainte să se împlinească anul, împăratul i-a învins pe invadatori şi i-a silit să se întoarcă în Italia, unde îşi întemeiaseră un regat, în sudul peninsulei, precum şi în Sicilia.

Isaac avea treizeci de ani când a devenit împărat, era văduv şi avea două fiice şi un fiu, viitorul Alexios al IV-lea. Fiica sa Irina s-a căsătorit în 1192 cu regele Roger al Siciliei, care a murit la optsprezece luni după nuntă. Apoi, în 1197, Irina a fost dată în căsătorie lui Filip de Suabia, fratele împăratului german Henric al VI-lea.

Fiind văduv, Isaac şi-a căutat o nevastă potrivită printre familiile regale ale Europei occidentale, iar când a sosit solia de la regele Bela al III-lea al Ungariei, au început tratativele pentru a se căsători cu fiica acestuia, Margareta. Tratativele s-au încheiat cu succes, iar în 1186, prinţesa, care pe vremea aceea nu avea încă zece ani, a sosit la Constantinopol şi a fost cununată cu Isaac, luând numele de Maria.

La doi ani după urcarea pe tron, Isaac a avut de-a face cu începutul celei de-a Treia Cruciade. Germanii conduşi de Frederic I Barbarossa au trecut prin Constantinopol fără incidente, iar ceilalţi cruciaţi au ajuns pe mare până pe ţărmul sudic al Asiei Mici. Barbarossa nu a ajuns însă niciodată în Ţara Sfântă, fiindcă în 10 iunie 1190 s-a înecat în vreme ce traversa un râu din sudul Asiei Mici.

Între timp Isaac se confruntase cu selgiucizii în Asia Mică, reuşind să-i ţină la distanţă în vreme ce în Balcani lupta împotriva vlahilor, bulgarilor, sârbilor şi cumanilor. Vlahii şi bulgarii au învins armatele imperiale în 1190 şi din nou în 1194, după care Isaac personal a pornit cu trupele împotriva lor. Dar în 1195, în timpul campaniei, fratele său mai mare, Alexios a organizat o lovitură în tabăra armatei, luându-l prizonier, după care a fost orbit. Apoi Isaac a fost întemniţat în turnul Palatului Blachernae, împreună cu fiul său Alexios. Noul împărat a fost încoronat la Sfânta Sofia ca Alexios al III-lea, soţia sa, Eufrosina, devenind împărătească.

În primii cinci ani ai domniei sale, Alexios a condus personal câteva campanii împotriva selgiucizilor în Asia Mică şi a vlahilor în Balcani. În timpul campaniei din 1201, împăratul a fost însoţit de tânărul său nepot de frate, Alexios, pe care îl eliberase din închisoare. Tânărul Alexios a profitat de ocazie ca să scape de unchiul său, refugiindu-se la sora sa Irina şi soţul acesteia, Filip de Suabia.

De la stânga la dreapta: Isaac al II-lea Anghelos (1185–1195, 1203–1204), Alexios al III-lea Anghelos (1195–1203) și Alexios al IV-lea Anghelos (1203–1204); desene în peniță din cronica lui Ioan Zonaras

De acolo a început să solicite ajutorul Occidentului pentru a-l reinstala pe tatăl său pe tronul Bizanțului.

În ianuarie 1198 a fost ales papă Inocențiu al III-lea, care în august a emis o enciclică prin care cerea organizarea unei a Patra Cruciade. Nucleul forței expediționare s-a format în noiembrie 1199, când un număr de nobili francezi, în frunte cu Balduin de Flandra, și-au asumat sarcina „să-și ia crucea"*. Trimișii conților francezi au plecat la Veneția pentru a obține de la dogele Enrico Dandolo și consiliul acestuia corăbii care să-i transporte pe cruciați peste mare. Venețienii au stabilit un preț pentru transporturile la care se angajau, punând la dispoziție cincizeci de vase de război proprii complet dotate, cu condiția ca Veneția să împartă cu cruciații orice cucerire din timpul acelei campanii. După întoarcerea trimișilor, s-a ținut un consiliu la Soissons, unde Bonifaciu de Montferrat a fost ales conducător al celei de-a Patra Cruciade.

Când în cele din urmă conducătorii cruciadei și-au trecut în revistă forțele adunate în Italia, au constatat că aveau doar 11 000 de luptători — cam o treime din ceea ce se așteptau. Prin urmare nu au mai fost capabili să le plătească venețienilor suma pe care o negociaseră, și se părea că întreaga expediție era sortită eșecului. Dogele Dandolo le-a propus însă un târg prin care venețienii renunțau la restul de plată pentru traversarea mării dacă cruciații îi ajutau să recucerească orașul dalmat Zara, care de curând trecuse de partea maghiarilor. Cavalerii au fost de acord, iar în 8 septembrie 1202 o flotă venețiană compusă din 480 de corăbii condusă de însăși galera dogelui a pornit spre Zara.

Flota a juns la Zara în 10 noiembrie și a asediat orașul, care s-a predat după două săptămâni. Garnizoana și locuitorii nu au fost răniți, dar orașul a fost prădat de toate posesiunile sale mobile, pe care latinii le-au împărțit între ei. Era de-acum prea târziu să mai traverseze Egeea cu corăbiile, așa că expediția a rămas peste iarnă la Zara.

Bonifaciu s-a alăturat cruciaților adunați la Zara la mijlocul lui decembrie. Peste două săptămâni a sosit o solie a lui Alexios Anghelos, care le cerea cruciaților

* Adică să participe la cruciadă, expresia este un citat din Matei 16:24. (*N.t.*)

să îl readucă pe tatăl său Isaac pe tronul Constantinopolului, promițându-le în schimb că va fi de acord cu unirea bisericii grecești cu cea romano-catolică sub conducerea papei. În plus, era dispus să le ofere latinilor o sumă uriașă de bani și să le plătească cheltuielile pe încă un an de zile. Conducătorii cruciaților au acceptat oferta lui Alexios, iar dogele Dandolo a fost de acord să devieze expediția spre Constantinopol.

Flota latină a ajuns până la urmă în Calcedon la 24 iunie 1203, debarcând pe țărmul asiatic al Bosforului. Cruciații au traversat apoi strâmtoarea și au luat cu asalt cetatea Galata, o fortăreață aflată la gura Cornului de Aur, rupând lanțul ce închidea intrarea în port. Au construit un pod de vase pentru a traversa Cornul de Aur, după care și-au instalat taberele la picioarele zidurilor de la Blachernae. Apoi flota venețiană a intrat în port și a bombardat zidurile maritime de pe țărmul Cornului de Aur.

După zece zile de pregătiri cruciații au pornit la atac în ziua de 17 iulie, luând cu asalt zidurile dinspre Cornul de Aur. Dogele Dandolo stătea la prora vasului amiral cu stindardul Sfântului Marcu desfășurat în fața lui, iar oamenii săi l-au dus la țărm în cursul asaltului inițial asupra zidurilor Petrionului. Au izbutit să cucerească în această ofensivă douăzeci și cinci dintre turnurile dinspre mare, după care cruciații au azvârlit torțe aprinse pentru a da foc caselor din interiorul fortificațiilor, distrugând întregul cartier de la poalele Colinei a Cincea.

Când s-a lăsat întunericul, Alexios al III-lea a fugit din oraș cu fiica sa Irina, luând cu el 10 000 de piese de aur și bijuteriile coroanei. În aceeași noapte, oficialitățile bizantine l-au eliberat pe Isaac al II-lea din închisoarea sa din turn și l-au repus pe tron. Cu puțin timp înainte de răsărit au trimis mesageri care să îi informeze pe cruciați asupra celor întâmplate, Isaac angajându-se să respecte toate promisiunile pe care fiul său Alexios le făcuse cruciaților. Bizantinii au deschis apoi porțile orașului, iar trupele cruciaților au intrat în Constantinopol, aducându-l cu ei și pe fiul lui Isaac. A doua zi trupele au fost retrase din oraș pentru a se evita ciocniri cu populația. Fiul lui Isaac a fost apoi urcat pe tron ca Alexios al IV-lea și încoronat co-împărat alături de tatăl său la Sfânta Sofia în ziua de 1 august 1203.

Alexios a devenit curând extrem de nepopular printre locuitorii Constantinopolului deoarece își petrecea tot timpul în ospețe cu latinii care îl puseseră pe tron. La rândul lor, latinii deveneau tot mai nerăbdători față de el deoarece era incapabil să-și îndeplinească promisiunile făcute, așa încât au început să confișteobiecte de aur și de argint din bisericile orașului. În 19 august a izbucnit o răzmeriță, când o bandă a năvălit în cartierul latin, pornind un foc care s-a extins apoi până în vârful Primei Coline, aducând stricăciuni intrării de la Sfânta Sofia, ceea ce a mâniat și mai mult populația orașului.

Aristocrația orașului era și ea la fel de nemulțumită de Alexios al IV-lea ca și locuitorii și cruciații. Conducătorul opoziției era Alexios Ducas, cunoscut drept Mourtzouphlos, sau Încruntatul (o referire fie la sprâncenele sale îmbinate, fie la caracterul său). Acesta era un stră-strănepot al lui Alexios I Comnenul, iar susținătorii lui erau încredințați că pretențiile sale la tron erau mult mai îndreptățite decât cele ale parveniților din familia Anghelos. La sfârșitul lui ianuarie 1204,

după ce populaţia se adunase la Sfânta Sofia cerând detronarea împăratului, Mourtzouphlos s-a dus la Alexios pretinzând că vrea să-l ajute să scape de mulţimea de răsculaţi ce se îndrepta spre palat ca să-l ucidă. Înspăimântat, Alexios s-a lăsat scos afară pe ascuns din Blachernae de către Mourtzouphlos, care apoi l-a întemniţat într-o ascunzătoare din afara oraşului. Apoi, la 5 februarie 1204, Mourtzouphlos s-a urcat pe tron luându-şi numele de Alexios al V-lea. Cam în aceeaşi vreme Isaac al II-lea a murit din cauze naturale, reducând numărul rivalilor pe care Mourtzouphlos era hotărât să-i elimine. Noul împărat a încercat în două rânduri să-l otrăvească pe Alexios al IV-lea, dar după ce ambele tentative au eşuat, a pus la cale să fie strangulat.

De îndată ce a preluat controlul total asupra oraşului, Mourtzouphlos le-a trimis un mesaj cruciaţilor cerându-le să părăsească teritoriile sale în decurs de o săptămână. Apoi, după o ultimă şi inutilă întâlnire cu Dandolo, a început pregătirile de apărare a oraşului împotriva unui nou atac al latinilor.

Latinii au lansat atacul în 9 aprilie 1204, concentrându-se mai întâi asupra fortificaţiilor de la Palatul Blachernae. Atacul a fost respins, la fel ca şi asaltul întreprins de flotă asupra zidurilor de pe ţărmurile Cornului de Aur, eforturile lor fiind îngreunate de un vânt dinspre sud ce îndepărta galerele de ţărm. Latinii şi-au reluat atacul peste trei zile, când vântul dinspre nord începuse să bată, iar de data aceasta au reuşit să pună piciorul pe mal. Apoi au pătruns prin porţile din zidurile maritime, lăsând cale liberă cavalerilor să debarce de pe corăbiile veneţienilor şi să intre în oraş, adunându-se în număr mare la poalele Colinei a Cincea. Contele german Berthold a aprins câteva focuri pentru a-i ţine pe bizantini la distanţă, în vreme ce împreună cu ai săi a pornit să prade casele de pe Colina a Cincea, iar flăcările s-au întins distrugând cele mai multe clădiri aflate de-a lungul Cornului de Aur. Acesta a fost al treilea mare incendiu ce a cuprins Constantinopolul în cursul aceluiaşi an, cele trei focuri împreună distrugând aproape jumătate din clădirile oraşului.

Mourtzouphlos şi-a petrecut noaptea încercând să-şi adune susţinătorii, dar aceştia fie fugiseră, fie se baricadaseră în casele lor. Aşa încât şi-a adunat familia şi servitorii şi împreună au fugit din oraş înainte de răsărit, îndreptându-se în final spre locul unde se ascundea Alexios al III-lea şi adepţii lui, în localitatea Mosynopolis din Tracia. La scurt timp după sosirea lui acolo, Mourtzouphlos a fost orbit şi întemniţat de Alexios, care astfel elimina un potenţial rival. În acelaşi an Mourtzouphlos a căzut în mâinile latinilor, care l-au adus înapoi la Constantinopol, unde l-au ucis azvârlindu-l din vârful Coloanei lui Teodosiu.

Între timp aceştia au preluat controlul în Constantinopol şi timp de trei zile oraşul a fost prădat sistematic, 2 000 de greci fiind ucişi. Niketas Choniates povesteşte cum latinii au jefuit şi profanat Sfânta Sofia, lăsând oraşul complet pustiit.

> Au distrus altarul, o lucrare artistică admirată de lumea întreagă, şi şi-au împărţit bucăţile între ei... Şi au adus cai şi asini în biserică pentru a căra mai uşor vasele preţioase şi aurul şi argintul pe care le smulseseră de pe tron şi din amvon... o târfă de rând a fost aşezată pe scaunul patriarhului, să profereze insulte la adresa lui Iisus Hristos; şi a cântat cântece deocheate şi a profanat locul sfânt... şi nu au

arătat pic de milă femeilor virtuoase, fetelor nevinovate și nici fecioarelor care își puseseră viața în slujba lui Dumnezeu... Pe străzi, în case sau biserici nu se auzeau decât țipete și vaiete... Aici se războiau și se încăierau pe pradă, acolo erau duși prizonieri, iar peste tot, printre cei siluiți și răniți, zăceau morții.

Latinii s-au întrunit să-și aleagă un împărat în seara zilei de 9 mai 1204, formând un comitet de doisprezece membri, din care jumătate erau venețieni. După prima rundă s-au numărat nouă voturi pentru Balduin de Flandra și trei pentru Bonifaciu de Montferrat. După care susținătorii lui Bonifaciu au hotărât să-și dea voturile lui Balduin, care la următoarea votare a fost ales în unanimitate. A doua zi Balduin a fost încoronat la Sfânta Sofia, iar apoi și-a mutat reședința în palatul Bucoleon.

Latinii au împărțit apoi imperiul printr-o înțelegere cunoscută ca Partitio Errarum imperii Romaniae, ale cărei ultime detalii au fost convenite în octombrie 1204. Prin acest tratat imperiul era împărțit în trei: un sfert (două optimi) îi revenea împăratului latin, iar câte trei optimi venețienilor și, respectiv, celorlalți cruciați, partea fiecăruia fiind la rândul ei subîmpărțită într-o bucată aflată în apropierea Constantinopolului, iar o alta mai departe pe teritoriul imperiului. Astfel s-a născut imperiul latin cunoscut sub numele de Romania, sau „regatul romanilor", cu capitala la Constantinopol. Dogele Dandolo, care își luase titlul de „stăpân și despot peste un sfert și jumătate dintr-un sfert al Imperiului Roman", a domnit doar scurt timp peste principatul său fracționat, deoarece în mai 1205 a murit și a fost îngropat la Sfânta Sofia, unde numele său mai poate fi găsit cioplit în capacul sarcofagului său din pardoseala galeriei sudice.

În timpul ocupației latine, Sfânta Sofia, precum și câteva alte biserici din oraș au fost convertite la ritul romano-catolic. Una dintre bisericile despre care se știe că a fost folosită de latini în vremea ocupației este Theotokos Kyriotissa[1], care există și azi, pe Colina a Patra, lângă Apeductul lui Valens.

Domnia împăratului Balduin a fost și ea scurtă, deoarece în 14 aprilie 1205 acesta a fost înfrânt de țarul bulgar Ioniță Caloian, murind la scurt timp după aceea într-o temniță din Bulgaria. Fratele lui Balduin, Henri de Flandra și Hainaut, a domnit ca regent până în 20 august 1206, când a fost încoronat împărat la Sfânta Sofia. Încoronarea a fost oficiată de noul patriarh latin al Constantinopolului, venețianul Tommaso Morosini. Cei mai mulți dintre episcopii ortodocși greci fie au refuzat să se supună lui Morosini, fie s-au refugiat la Niceea, unde o parte a Imperiului Bizantin se refăcea în exil. Acesta era unul dintre cele trei state bizantine care s-au născut după căderea Constantinopolului din 1204, celelalte fiind Imperiul din Trapezunt și Despotatul din Epir.

Imperiul din Niceea a fost întemeiat de Teodor I Lascaris, unul dintre ginerii lui Alexios al III-lea. Teodor a fugit din Constantinopol în 1204 și s-a stabilit la Niceea. Doi ani mai târziu l-a numit patriarh pe Mihail Aftorianos, care apoi l-a încoronat pe Teodor ca împărat în catedrala Sfânta Sofia de acolo. Din acel moment grecii din vestul Asiei Mici au început să considere Niceea capitala Imperiului Bizantin din exil.

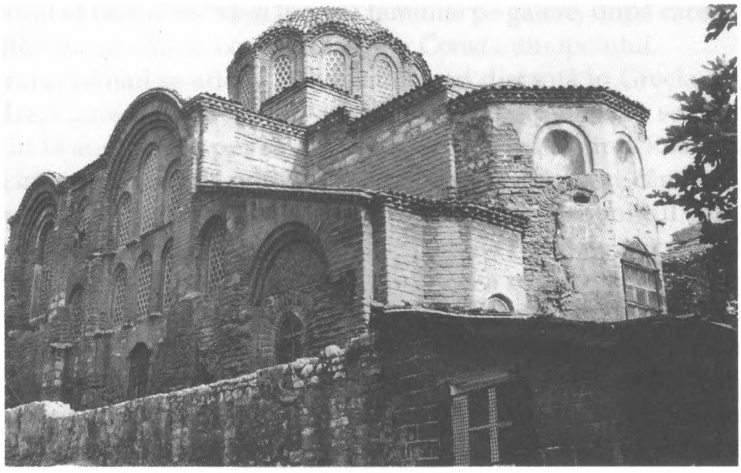

Biserica Theotokos Kyriotissa

Amenințarea imediată pentru noul imperiu o reprezenta Sultanatul de Rum al selgiucizilor, al cărui sultan, Giyaseddin Keyhüsrev I, îl adăpostea pe socrul lui Teodor, Alexios al III-lea. Sultanul a pornit împotriva Niceei în 1211, luându-l cu el și pe Alexios. Dar, în bătălia care a urmat, Teodor l-a înfrânt și l-a ucis pe sultan, luându-l prizonier pe Alexios, care apoi a fost închis într-o mânăstire din Niceea pentru tot restul zilelor sale.

În următoarea jumătate de secol dinastia lascaridă a domnit cu succes în Niceea, inițiind o renaștere a culturii bizantine, în vreme ce pe tronul din Constantinopol s-au succedat câțiva împărați latini ineficienți. Al patrulea și ultimul dintre Lascarizi a fost Ioan al IV-lea, care avea doar șapte ani și jumătate când tatăl său, Teodor al II-lea, a murit în 16 august 1258. Înainte de a muri, Teodor l-a numit pe Gheorghe Muzalon drept regent al fiului său. Dar peste nouă zile nobilii din Niceea l-au asasinat pe Muzalon și l-au înlocuit ca regent cu cel pe care ei îl recunoșteau drept conducătorul lor, Mihail Paleologul, care a primit titlul de mare duce. Peste alte trei luni, Paleologul a fost numit despot, iar în decembrie proclamat co-împărat. La începutul anului următor, patriarhul a oficiat dubla încoronare a lui Mihail al VIII-lea Paleologul și a lui Ioan al IV-lea Lascaris. Paleologul a fost încoronat primul, căci nu exista nicio îndoială cu privire la cine era împăratul, tânărul Ioan dispărând curând de pe scenă, ajungând practic prizonier al celui dintâi.

În următorul an Mihail a obținut o importantă victorie asupra unei coaliții a forțelor latine în bătălia de la Pelagonia. Prin această victorie erau înlăturate toate obstacolele din calea recuceririi Constantinopolului de către greci, cu excepția unuia singur: republica Veneția. Prin urmare, Mihail a căutat ajutor la genovezi, care erau de mult timp principalul rival al venețienilor. La 13 martie 1261 a semnat un tratat de alianță cu genovezii la Nymphaeum, prin care le oferea privilegii comerciale extinse în schimbul sprijinului dat de aceștia.

Mihail al VIII-lea Paleologul (1259–1282), întemeietorul dinastiei Paleologilor; miniatură din *Codex Monacensis*

Recucerirea Constantinopolului s-a petrecut în cele din urmă printr-o întâmplare, ca o răsturnare de situație surprinzătoare. Între greci și latini se încheiase în august 1260 un armistițiu de un an, iar spre sfârșitul acelei perioade, Mihail Paleologul a trimis o mică armată spre Tracia sub comanda lui Alexios Strategopoulos, care avea ordin de a face o recunoaștere prin împrejurimile Constantinopolului. Când Strategopoulos a ajuns la Selymbria, i s-a spus că practic Constantinopolul nu era protejat, deoarece flota venețiană plecase cu cea mai mare parte a garnizoanei latine într-o expediție pe Marea Neagră. Strategopoulos s-a apropiat de oraș sub protecția întunericului, iar câțiva dintre oamenii săi și-au croit drum printr-un pasaj secret pe sub zidurile de lângă Poarta Pege, luând prin surprindere gărzile aflate de partea cealaltă a porții. Apoi au deschis poarta cu forța pentru ca tovarășii lor să poată intra înainte de a se da alarma. A doua zi în zori, în 25 iulie 1261, Strategopoulos a preluat controlul asupra întregului oraș după câteva confruntări cu soldații rămași în garnizoană. Zarva l-a trezit din somn pe împăratul Balduin al II-lea, care s-a grăbit să urce pe o corabie venețiană din port, cerând ca aceasta să se depărteze în grabă și lăsând în urmă sceptrul și coroana în apartamentul său din Palatul Blachernae. La sfatul populației grecești, Strategopoulos a dat apoi foc clădirilor din cartierul venețian de lângă Cornul de Aur. Când flota latină s-a întors, venețienii și-au găsit casele și magaziile arzând, iar familiile învârtindu-se pe țărmul Cornului de Aur „ca niște albine alungate din stup", după spusele unui cronicar. Tot ceea ce venețienii

au mai putut să facă a fost să-şi încarce familiile pe galere, după care au plecat la drum, astfel încheindu-se ocupaţia latină a Constantinopolului.

Împăratul Mihail se afla la 300 de kilometri distanţă în Grecia când a sosit vestea, drept care a pornit de îndată spre Constantinopol. A sosit la zidurile oraşului în 14 august, şi a pus să se ridice tabăra la mânăstirea Kosmidion, amânându-şi intrarea triumfală prin Poarta de Aur până a doua zi, când se sărbătorea Adormirea Maicii Domnului. A doua zi în zori, mitropolitul din Kýzikos, Georgios Kelidas, s-a urcat într-unul din turnurile Porţii de Aur şi a ridicat spre cer icoana Maicii Domnului Hodighitria. Apoi a rostit rugăciuni în vreme ce împăratul şi suita sa au căzut în genunchi, urmaţi de o mare mulţime de greci locali care venise să îi ureze bun venit în oraşul pe care acum îl vedea pentru prima oară. Apoi, după ce rugăciunile s-au sfârşit, împăratul a intrat în oraş într-o procesiune, îndreptându-se mai întâi spre Biserica Sfântului Ioan Botezătorul din Studion Studitul, apoi spre Sfânta Sofia, unde l-a însoţit pe patriarhul Arsenie spre scaunul patriarhal, pe care odinioară îl ocupase Sfântul Ioan Hrisostom, o scenă pe care ne-o descrie istoricul Georgios Akropolites:

> ... împăratul a intrat în lăcaşul sfânt, templul Înţelepciunii Divine, pentru a-i oferi scaunul prelatului. Iar în cele din urmă s-au adunat împreună cu împăratul toţi oamenii de vază ai locului şi întreaga mulţime. Iar atunci împăratul l-a prins pe patriarh de braţ şi i-a spus: „Luaţi-vă acum tronul, Preafericite, şi bucuraţi-vă de el, cel de care prea mult timp aţi fost lipsit".

Astfel, Imperiul Bizantin a revenit la vechea sa capitală de pe Bosfor, începând ultimele două secole din îndelungata sa istorie.

Renaștere și război civil
1261–1354

După întoarcerea sa triumfală la Constantinopol în 15 august 1266, Mihail al VIII-lea Paleologul a fost încoronat din nou în Sfânta Sofia împreună cu soția sa, Teodora, proclamată împărătească. În același timp, fiul lor de doi ani, Andronic, a primit titlul de co-împărat și a fost declarat succesor la tron.

Împăratul legitim, Ioan al IV-lea Lascaris, care avea zece ani, nu a fost prezent la încoronare, deoarece Mihail Paleologul îl lăsase în urmă la Niceea. Peste câteva luni, la ordinele lui Mihail, Ioan a fost orbit și închis în fortăreața Dakibyza de pe țărmul Mării Marmara. Când patriarhul Arsenie a aflat lucrul acesta, l-a excomunicat pe Mihail. Mihail l-a mazilit pe Arsenie, dar succesorul acestuia, Gherman al III-lea, a refuzat să-l primească pe Mihail înapoi în biserică, așa că a fost și el înlocuit de un nou patriarh, Iosif al II-lea. Noul patriarh l-a primit în cele din urmă pe împărat înapoi în biserică în 2 februarie 1267, în cadrul unei slujbe la Sfânta Sofia.

Constantinopolul era un oraș în ruine și pe jumătate abandonat atunci când a redevenit capitala Imperiului Bizantin. Pe lângă distrugerile provocate de jaful din 1204, orașul fusese mistuit de patru incendii majore în timpul ocupației latine. Iar împărații latini lăsaseră palatele Blachernae și Bucoleon într-o stare deplorabilă, în vreme ce o mulțime dintre bisericile orașului ajunseseră în paragină. Situația din Constantinopol după recucerire este descrisă de Nicefor Gregoras (1295–1359) în a sa *Romaiki Historia:*

> Constantinopolul era la acea vreme un imens oraș pustiu, plin de ruine și pietre, pus la pământ... Subjugat, nu avusese parte de nicio îngrijire din partea latinilor, doar de distrugeri de tot felul, zi și noapte. Prima și cea mai importantă sarcină a noului împărat a fost aceea de a curăța pe cât posibil orașul și de a pune dezordinea mare ce domnea în bună ordine; de a întări bisericile care se dărâmaseră cu totul și de a umple casele pustiite cu oameni.

Printre bisericile restaurate pe vremea lui Mihail a fost și cea a Maicii Domnului Neprihănita, Theotokos Panachrantos[1]. Aceasta a fost rectitorită de soția lui Mihail, care a fost înmormântată acolo în 1304. O altă biserică datând de pe vremea lui Mihail este cea cunoscută sub numele de Panaghia Muchliotissa, Sfânta Maria a Mongolilor[2], ctitorită de fiica nelegitimă a împăratului, Maria.

Muchliotissa aparţine şi azi grecilor, fiind unica biserică din perioada bizantină care încă funcţionează.

Imensul efort de reconstruire şi repopulare a Constantinopolului a adus imperiul la marginea falimentului. În cele din urmă, Mihail a fost nevoit să ia măsuri de economisire, reducând forţele armate bizantine şi flota comercială, şi lăsând astfel în seama genovezilor comerţul maritim al imperiului. Genovezilor li s-au acordat pământuri pe celălalt ţărm al Cornului de Aur, în Galata, unde aceştia şi-au întemeiat un oraş-stat autonom, guvernat de un podesta trimis anual din oraşul-mamă Genova. Au preluat de asemenea fortăreaţa, numită de greci Hieron (loc sfânt), de pe malul asiatic al Bosforului, aproape de confluenţa cu Marea Neagră, ale cărei ruine impresionante mai poartă şi azi numele de Castelul Genovez[3].

Au fost alocate terenuri de-a lungul Cornului de Aur şi altor negustori italieni, celor din Veneţia şi Pisa restituindu-li-se concesiunile pe care le avuseseră înainte de cucerirea latină. Amalfi şi Ancona au primit concesiuni noi care, asemenea celor de odinioară, erau fâşii înguste de pământ ce se întindeau de la Cornul de Aur spre interiorul teritoriului.

Imperiul Bizantin restaurat era doar o mică parte din ceea ce fusese în vremurile sale de glorie. În plus, era înconjurat din toate părţile de duşmani. Principala ameninţare venea dinspre monarhul Siciliei, Carol I de Anjou, care în 1267 semnase cu papa Clement al IV-lea, la Viterbo, un acord prin care îşi asuma „sacra obligaţie" de a recuceri Constantinopolul de la schismaticii greci. Astfel că Mihail s-a văzut nevoit, în anii de domnie ce i-au mai rămas, să depună

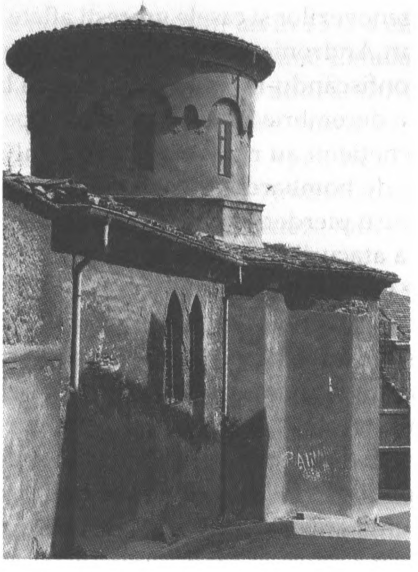

Biserica Sfânta Maria a Mongolilor, unica biserică din perioada bizantină folosită şi azi de comunitatea greacă

eforturi considerabile pentru a împiedica invazia imperiului de către Carol şi aliaţii acestuia. Punctul culminant al acestei lupte s-a produs în primăvara anului 1282, când Carol a adunat o flotă impresionantă la Messina, pe care intenţiona să îşi îmbarce armata pentru a porni în mult aşteptata cruciadă de cucerire a Constantinopolului. Dar în ziua de 30 martie a acelui an, în Palermo a izbucnit pe neaşteptate o revoltă în momentul în care locuitorii oraşului s-au adunat la Biserica Sfântului Duh pentru vecernie. Au fost masacraţi toţi francezii din oraş, iar revolta, ce avea să fie cunoscută sub numele de Vecerniile Siciliene, s-a răspândit rapid în întreaga Sicilie, locuitorii din Messina distrugând complet flota angevină şi alungând armata franceză de pe insulă. Carol s-a văzut astfel silit să abandoneze toate planurile legate de Constantinopol.

Mihail Paleologul a murit la 11 decembrie 1282, în timpul unei campanii în Tracia. Fiul său Andronic se afla la căpătâiul său, iar ultimele cuvinte ale lui Mihail au fost acelea de a-l reconfirma pe Andronic drept succesor. După ce şi-a înmormântat tatăl, noul împărat s-a întors la Constantinopol, unde a fost încoronat la Sfânta Sofia ca Andronic al II-lea.

Andronic avea douăzeci şi trei de ani când a urcat pe tron după ce timp de douăzeci de ani fusese co-împărat. În 1272 avusese loc căsătoria lui cu Ana de Ungaria, care i-a născut doi fii, Mihail şi Constantin. Andronic l-a ridicat la rangul de co-împărat pe fiul său Mihail în 21 mai 1294. În anul următor, Mihail al IX-lea s-a căsătorit cu prinţesa Rita de Armenia, care şi-a schimbat numele în Maria. Maria i-a dăruit lui Mihail două fiice şi doi fii, cel mai mare fiind viitorul Andronic al III-lea.

O serie de cutremure din vara anului 1296 au provocat pagube mari în Constantinopol şi în nord-vestul Asiei Mici. La o săptămână după ultimul cutremur din 21 iulie, o flotă veneţiană a atacat colonia genoveză din Galata, incendiind depozitele genovezilor şi casele greceşti aflate în afara zidurilor de pe ţărmul Cornului de Aur. Andronic a răspuns acestui atac, luându-i în vizor pe veneţienii din oraş şi confiscându-le averile. Genovezii la rândul lor au hotărât să-şi facă dreptate, iar în decembrie 1296 i-au masacrat pe conducătorii veneţieni din Constantinopol. Veneţienii au ripostat în vara anului următor, iar flota lor a supus oraşul unui tir de bombarde, plecând abia după obţinerea unor compensaţii consistente pentru pierderile pe care le suferiseră. Grecii au fost nevoiţi să asiste neputincioşi la atacurile veneţienilor, deoarece flota lor fusese practic desfiinţată de măsurile economice ale lui Mihail al VIII-lea.

Flota veneţiană a atacat din nou Constantinopolul în iulie 1302, iar Andronic a fost nevoit să plătească o sumă importantă dogelui pentru a obţine un acord de pace. Dar exact în momentul în care la Veneţia se semna tratatul de pace, a sosit vestea că bizantinii suferiseră a mare înfrângere într-o confruntare cu turcii în apropiere de Nicomedia. Aceşti turci erau conduşi de o căpetenie pe nume Osman, cunoscut drept Gazi sau Războinicul Credinţei, astfel că susţinătorii acestuia aveau să fie numiţi *osmanlı*, devenind cunoscuţi în Occident sub numele de otomani. Când Osman a murit în 1326, otomanii controlau de acum întreaga Bitinie, cu excepţia oraşelor fortificate, care aveau să cadă în mâinile fiului şi urmaşului său, Orhan Gazi.

Andronic al II-lea Paleologul (1282–1328), din *Codex Monacensis*;
nepotul său, Andronic al III-lea Paleologul (1328–1341), dintr-un manuscris bizantin

Genovezii au profitat de situație pentru a construi un zid de de apărare în jurul Galatei în 1304. Punctul de rezistență al fortificației era marele Turn al lui Hristos, cunoscut acum ca Turnul Galata[4], ridicat în 1348 pe un deal deasupra portului. Au construit de asemenea o serie de biserici în Galata, printre care cea închinată Sfinților Dominic și Pavel[5], cunoscută în zilele noastre ca Arap Camii sau Moscheea Arabilor.

Andronic avea mare nevoie de ajutor, iar în 1303 a angajat o armată de catalani, conduși de Roger de Flor. Marea Companie Catalană, a sosit la Constantinopol în septembrie, cei 6 500 de luptători aducându-și cu ei soțiile și copiii. Catalanii au obținut câteva victorii efemere, turcii recâștigând în scurt timp toate pozițiile pe care le pierduseră inițial. Apoi, în 1305, Roger de Flor a fost asasinat de un mercenar alan din slujba lui Andronic, drept care catalanii și-au ales un nou comandant și s-au stabilit ca putere independentă în Gallipoli pe țărmul Dardanelelor.

Andronic a încercat să asigure succesiunea dinastică pentru două generații în 1316, când l-a făcut pe nepotul său Andronic co-împărat, acestuia revenindu-i al doilea loc pe linia succesorală la tron. Tânărul Andronic al III-lea, care avea pe vremea aceea nouăsprezece ani, a fost căsătorit în anul următor cu prințesa Adelheid de Braunschweig, care apoi și-a schimbat numele în Irina. Dar Andronic și-a neglijat nevasta, și-a luat o amantă, care i-a stârnit însă gelozia având o relație cu un alt bărbat. Andronic a angajat ucigași pentru a scăpa de rivalul său, dar din greșeală aceștia l-au ucis pe prințul Manuel, fratele mezin al lui Andronic. Șocul a fost atât de mare pentru tatăl lor, Mihail al IX-lea, încât acesta a căzut într-o depresie din care nu avea să-și mai revină, murind la Salonic în 12 octombrie 1320. Înfuriat de toate acestea, împăratul Andronic și-a dezmoștenit

Turnul Galata

nepotul, ceea ce a dus inevitabil la un război civil, primul dintr-o serie de conflicte interne care aveau să împingă Imperiul Bizantin pe buza prăpastiei.

Primul conflict a izbucnit în 1321, de Paşte, când Andronic al III-lea a înaintat până la Adrianopol şi i-a declarat război bunicului său. Principalul său susţinător era prietenul său din copilărie, Ioan Cantacuzino, ajuns *megas domestikos* în timpul războiului civil ce avea să dureze şapte ani, fiind întrerupt de două armistiţii. În cele din urmă Andronic al III-lea s-a impus, iar în 23 mai 1328 a intrat împreună cu Ioan Cantacuzino în Constantinopol, preluând controlul asupra oraşului. Tânărul Andronic l-a silit apoi pe bunicul său să abdice, devenind astfel unic împărat. Andronic al II-lea a fost tratat cu blândeţe, permiţându-i-se să rămână o vreme în Palatul Blachernae. Însă doi ani mai târziu avea să fie forţat să se retragă într-o mânăstire, unde avea să moară pe 13 februarie 1332.

Imperiul a decăzut mult în timpul îndelungatei domnii a lui Andronic al II-lea, care s-a dovedit însă a fi un patron al artelor şi ştiinţei, astfel că Bizanţul a avut parte de o perioadă de înflorire culturală, continuând renaşterea iniţiată de Lascarizi în Niceea. Renaşterea artistică de pe vremea Paleologilor a produs capodopere precum icoana Deisis de la Sfânta Sofia sau mozaicurile şi frescele de la Biserica Mântuitorului din Chora[6] sau de la Theotokos Pammakaristos[7]. Lucrările de artă din Biserica Mântuitorului din Chora au fost comandate de Theodoros Metochites, care este înmormântat acolo alături de prietenul său Nicefor Gregoras, istoricul. Metochites a fost mare logotet, sau prim-ministru, în timpul domniei lui Andronic al II-lea, dar a fost totodată şi unul dintre învăţaţii vremii, autor al unor lucrări de teologie, filosofie, astronomie şi poezie. După cum scria Nicefor Gregoras despre el: „De dimineaţa până seara se dedica în întregime şi cu atâta zel treburilor publice de parcă învăţătura i-ar fi fost cu

totul indiferentă; dar seara târziu, odată ce pleca de la palat, se lăsa într-atât de tare absorbit de ştiinţă, de parcă ar fi fost un învăţat fără absolut nicio legătură cu alte probleme."

Andronic al III-lea avea treizeci şi unu de ani când a devenit unic împărat. Prima sa soţie, Irina, murise în 1324, iar unicul lor copil murise şi el. A doua soţie, Ana de Savoia, i-a dăruit în cele din urmă un fiu la 18 iunie 1332. Nicefor Gregoras povesteşte cum a sărbătorit împăratul naşterea fiului său, viitorul Ioan al V-lea, cu jocuri şi un turnir după moda occidentală adusă la curte de soţia sa latină.

Între timp turcii otomani cuceriseră Prusa, care s-a predat lui Orhan Gazi în 1326. Turcii au transformat Prusa în prima lor capitală, sub numele de Bursa, iar Orhan a luat titlul de sultan — primul din linia imperială otomană ce avea să continue fără întrerupere timp de aproape şase secole. Andronic a organizat o campanie împotriva turcilor în primăvara anului 1329, când el şi Ioan Cantacuzino şi-au condus armata peste strâmtoare în Bitinia, atacând oastea lui Orhan la Pelekanon. Grecii au fost înfrânţi, iar Andronic rănit de o săgeată la picior, dar Cantacuzino a izbutit să-i adune pe supravieţuitori şi să-i conducă înapoi la Chrysopolis.

Înfrângerea suferită de greci în bătălia de la Pelekanon a pecetluit soarta celorlalte posesiuni bizantine din Bitinia, Niceea căzând la 2 martie 1331. Pierderea Niceei l-a convins pe Andronic să ajungă la o înţelegere cu turcii, astfel că în septembrie 1333 a semnat un tratat de pace cu sultanul.

Andronic a murit la 15 iunie 1341 după o scurtă suferinţă. Avea patruzeci şi trei de ani. Moartea sa neaşteptată a creat o criză de succesiune, deoarece cel mai mare dintre fiii săi, Ioan, abia împlinise nouă ani şi nici nu i se acordase titlul de co-împărat. Aşa se face că Ioan Cantacuzino a fost desemnat regent de către împărăteasa Ana şi patriarhul Ioan al XIV-lea Kalekas, înţelegerea fiind ca Ioan să urmeze la tron când devenea major.

Atât turcii, cât şi bulgarii au profitat de moartea împăratului pentru a face incursiuni în teritoriile imperiului. Cantacuzino a fost silit să plece din Constantinopol pe 23 septembrie 1341 şi să pornească în campanie spre Tracia, numindu-l pe Alexios Apokaukos comandant al flotei bizantine puse să apere Bosforul. Însă Apokaukos a început să comploteze împotriva lui, convingându-i atât pe patriarh, cât şi pe împărăteasa Ana de Savoia că Ioan Cantacuzino plănuia să uzurpe tronul. Împărăteasa a semnat un ordin de arestare a lui Cantacuzino, iar proprietăţile acestuia din Constantinopol au fost confiscate. Aproximativ patruzeci de susţinători ai acestuia au fugit din Constantinopol şi i s-au alăturat în tabăra de la Didymóteicho, unde în 26 octombrie l-au proclamat împărat. Istoricii îl includ în lista împăraţilor bizantini sub numele de Ioan al VI-lea, după tânărul Ioan al V-lea Paleologul, al cărui nume a fost menţionat în ceremonia de investitură de la Didymoteicho înaintea lui Ioan Cantacuzino.

Conflictul intern care a început în 1341 a fost diferit de toate celelalte războaie civile din istoria bizantină de până atunci deoarece s-a transformat instantaneu într-o luptă între clase sociale diferite, cu aristocraţia latifundiară, sprijinindu-l pe Ioan al VI-lea Cantacuzino, iar oamenii obişnuiţi ai oraşelor şi iobagii de la ţară

făcându-şi singuri dreptate sub stindardul lui Ioan al V-lea Paleologul. Peste ani de zile Ioan Cantacuzino avea să descrie în *Istoria* sa ororile războiului civil:

> S-a întins ca o boală rea şi cumplită, pricinuind aceleaşi manifestări de lipsă de măsură chiar şi în rândul celor care înainte se arătaseră a fi oameni cumpătaţi şi chibzuiţi... Toate oraşele s-au alăturat în această răscoală împotriva aristocraţiei, iar cei care au făcut-o cu întârziere au recuperat vremea pierdută depăşind exemplul dat de alţii. Au dovedit lipsă de omenie de fel şi chip şi s-au dedat chiar şi la masacre. Porniri nechibzuite au fost preamărite drept fapte de bravură, iar lipsa de simţire ori de compasiune omenească a fost numită loialitate faţă de împărat.

Războiul civil a durat şase ani, timp în care Cantacuzino a stabilit o alianţă cu turcii otomani, dând-o în căsătorie pe fiica sa Teodora sultanului Orhan. În tot acest timp, la Constantinopol se formase o conspiraţie ce lucra în favoarea lui Ioan Cantacuzino, astfel că în noaptea din 2 spre 3 februarie 1347, membrii acesteia i-au facilitat lui Cantacuzino şi oamenilor lui intrarea în oraş printr-o spărtură din Zidul Teodosian. La răsăritul soarelui trupele lui se adunaseră în jurul Palatului Blachernae, vestea s-a răspândit în oraş, iar locuitorii s-au grăbit să-i vină în ajutor. Ana de Savoia a fost silită să cadă la pace cu Cantacuzino, iar o săptămână mai târziu s-a convenit ca el şi Ioan al V-lea să domnească împreună.

Ioan Cantacuzino a fost încoronat în 13 mai 1347 de noul patriarh al Constantinopolului, Isidor I. Apoi, pentru a-şi întări poziţia, Cantacuzino a aranjat căsătoria fiicei sale Elena cu Ioan al V-lea, care abia împlinise cincisprezece ani. Căsătoria a fost oficiată la Biserica Maicii Domnului din Blachernae, deoarece cu un an în urmă jumătatea din uriaşa cupolă a Sfintei Sofia se prăbuşise. Ceremonia a fost lipsită de obşnuitul fast bizantin, căci oraşul şi locuitorii săi sufereau încă de pe urma ororilor războiului civil, vistieria fusese complet golită, chiar şi bijuteriile coroanei fuseseră înstrăinate, amanetate la Veneţia de împărăteasa Ana pentru a face rost de bani necesari fiului ei. În cele din urmă, fondurile pentru repararea Sfintei Sofia au fost donate de marele duce de Moscova, Simeon, care se considera un protector al ortodoxiei. Cantacuzino a fost însă forţat să folosească banii pentru a angaja mercenari turci, iar restaurarea bisericii a fost amânată până în 1355, când au fost procurate fonduri suplimentare.

Domnia lui Cantacuzino era la început când peste Constantinopol s-a abătut o epidemie de ciumă neagră, adusă în oraş în 1347 de corăbiile genoveze sosite din Crimeea. Un an mai târziu, când epidemia s-a sfârşit, o treime din populaţia Constantinopolului murise.

Bizanţul era, de asemenea, implicat în războaiele maritime dintre Veneţia şi Genova, o serie de bătălii desfăşurându-se în Cornul de Aur între 1348 şi 1352. Bizantinii au înzestrat o flotă, dar în momentul în care, la data de 13 februarie 1351, au pornit la luptă împotriva genovezilor toate corăbiile lor au fost distruse de o furtună iscată pe neaşteptate. Astfel oraşul a rămas pradă italienilor, deşi Ioan Cantacuzino a izbutit să negocieze atât cu veneţienii, cât şi cu genovezii pentru a-i ţine departe de oraş.

Între timp Cantacuzino îi trimisese pe cei doi fii ai săi să guverneze peste două provincii ale imperiului. Matei, cel mare, domnea în Tracia de vest de la Didymóteicho, în vreme ce lui Manuel i-a revenit Peloponesul, peste care guverna de la Mistra. Provincia avea să fie cunoscută ca Despotatul de Morea, şi să rămână unul dintre ultimele avanposturi ale Imperiului Bizantin.

Cantacuzino l-a trimis pe Ioan al V-lea să domnească peste Tesalonic după ce oraşul fususe recucerit de către bizantini în 1350. Acest lucru a declanşat un nou război civil, care avea să dureze patru ani, dându-le turcilor ocazia să traverseze Hellespontul şi să ia în posesie Peninsula Gallipoli. Războiul s-a sfârşit când Ioan al V-lea s-a înapoiat pe 29 noiembrie 1354 sub pavăza nopţii la Constantinopol. Vestea sosirii sale s-a răspândit cu iuţeală în oraş, iar populaţia s-a adunat să-l aclame în vreme ce se instala în reşedinţa imperială de pe Colina a Şasea, cunoscută ca Palatul Porfirogenitului (în turcă, Tekfursarayı)[8]. Peste alte două zile Ioan al V-lea şi Ioan Cantacuzino s-au întâlnit şi au convenit un armistiţiu. Cantacuzino a abdicat în cadrul unei ceremonii de la Palatul Blachernae în 10 decembrie 1354, după care s-a retras la Mânăstirea Sfântului Gheorghe din Mangana (Arsenal), călugărindu-se.

Ioan Cantacuzino a mai trăit peste un sfert de veac după abdicare, murind la Mistra în 1383, la vârsta de optzeci şi opt de ani. În timpul primilor trei ani după retragere a scris o cronică a timpurilor, *Historia*, una dintre cele mai importante surse pentru istoria Bizanţului în prima jumătate a secolului al XIV-lea, perioadă în care imperiul a avut o ultimă perioadă de înflorire şi renaştere înainte de declinul şi căderea finală. În *Historia*, privind înapoi spre ceremonia sa de învestitură de la Didymóteicho, Cantacuzino o consideră a fi începutul sfârşitului Bizanţului. Fiindcă, după cum povesteşte, a provocat „cel mai rău război civil de care romanii au avut vreodată parte, un conflict ce a distrus aproape totul, reducând Imperiul Roman la o umbră palidă a ceea ce fusese cândva". A scris aceste cuvinte la Mânăstirea Sfântului Gheorghe din Mangana, de pe versantul dinspre Marmara al Primei Coline, unde fragmente de ruine ale mânăstirii se mai văd şi azi printre rămăşiţele pe jumătate îngropate ale Marelui Palat din Bizanţ.

Căderea Bizanțului
1354–1453

Ioan al V-lea Paleologul avea douăzeci și doi de ani când a devenit unic împărat în decembrie 1354, începând ceea ce avea să fie ultimul secol de existență a Bizanțului. Știa că unica lui șansă era de a obține ajutor de la puterile creștine ale Europei, așa încât s-a străduit să încheie alianțe cu acestea împotriva turcilor otomani ce avansau rapid.

La începutul anului 1355, Ioan a dat-o în căsătorie pe sora sa Maria aventurierului genovez Francesco Gattilusio, pe care l-a făcut stăpân peste Mytilene, capitala Lesbosului. Ceva mai târziu în același an, Ioan le-a cedat genovezilor insula Chios, care de atunci încolo a fost guvernată de o bandă de negustori aventurieri aparținând familiei Giustiniani.

Orhan Gazi a murit în 1362, fiind urmat de fiul său Murad. În anul următor Murad a cucerit Didymóteicho, tăind legătura Bizanțului cu Occidentul. Peste alți nouă ani a cucerit Adrianopolul, pe care turcii l-au numit Edirne și l-au declarat noua lor capitală.

Între timp Ioan se dusese în Italia să caute ajutor din partea papei. A lăsat Constantinopolul în grija fiului său cel mare, care fusese încoronat co-împărat sub numele de Andronic al IV-lea, în vreme ce al doilea său fiu, Manuel, a fost numit guvernator al Salonicului. Ioan s-a întâlnit cu papa Urban al V-lea la Roma în 21 octombrie 1367, căzând de acord asupra unirii bisericilor grecești și romane sub autoritatea papală. Papa a trimis apoi o enciclică tuturor prinților din Europa occidentală declarând că Ioan era acum romano-catolic și merita tot sprijinul. După ce a părăsit Roma, Ioan s-a dus la Veneția, unde a fost luat prizonier din cauza imensei datorii a Bizanțului față de venețieni. A fost salvat de fiul său Manuel, care a venit la Veneția și a negociat un împrumut care i-a permis tatălui său să se întoarcă acasă, în vreme ce el a rămas ostatic până la efectuarea primei plăți din banii împrumutați.

Ioan a ajuns în cele din urmă la Constantinopol în octombrie 1371. Un an mai târziu avea să semneze un tratat cu Murad, recunoscând suzeranitatea sultanului. La începutul lui 1373 Ioan se afla în tabăra lui Murad din Asia Mică luptând într-o campanie a sultanului în calitate de vasal, ceea ce l-a făcut pe papă să remarce că împăratul, devenit acum romano-catolic, făcuse „o alianță netrebnică" cu necredincioșii.

În vreme ce era plecat să lupte alături de Murad, Ioan l-a lăsat din nou pe Andronic regent la Constantinopol. Andronic s-a folosit de acest prilej pentru a organiza o rebeliune împotriva tatălui său în mai 1373, însă Ioan a reuşit să înăbuşe repede revolta. Acesta a fost primul episod dintr-o serie de războaie civile care s-au perpetuat până la moartea lui Ioan, în 16 februarie 1391, între timp murind şi Andronic. Ioan al VII-lea, fiul şi succesorul lui Andronic al IV-lea, a domnit la Constantinopol şase luni înainte de a fi alungat de Manuel al II-lea, fiul şi succesorul lui Ioan al V-lea, care a devenit unic împărat în 1391.

Manuel a fost încoronat la Sfânta Sofia în 11 februarie 1392, la o zi după căsătoria sa cu prinţesa sârbă Elena Dragaş. Martor la încoronare a fost pelerinul rus Ignat din Smolensk, care povesteşte că, sosind la Sfânta Sofia înainte de răsăritul soarelui, a găsit biserica arhiplină cu credincioşi care stătuseră de veghe întreaga noapte:

> O sumedenie de oameni se afla acolo, bărbaţii în interiorul bisericii, femeile în galerii. Erau orânduiţi cu multă măiestrie; toate persoanele de sex femeiesc stăteau în spatele unor draperii de mătase, astfel că niciun membru al adunării bărbaţilor nu le putea vedea podoabele chipurilor în vreme ce ele puteau să vadă tot ce era de văzut. Cântăreţii stăteau îmbrăcaţi în uimitoare veşminte... unele din brocart, altele din mătase, cu fireturi de aur pe umeri, iar pe capete purtau pălării ascuţite cu fireturi... De faţă erau şi frânci [europeni] din Galata, şi alţii din Constantinopol, genovezi şi veneţieni. Rânduirea lor era de toată minunea la vedere, căci erau împărţiţi în două grupuri, unii purtând robe de catifea de culoarea purpurei, alţii de culoarea cireşii.

Ignat descrie apoi procesiunea imperială, care a început la răsărit, când împăratul a coborât dinspre galerie şi a intrat în biserică prin Poarta Împărătească, „în vreme ce cântăreţii intonau o muzică neobişnuită, de nedescris":

> Doisprezece soldaţi mergeau de o parte şi alta a împăratului, înveşmântaţi în zale din cap până în picioare, iar înaintea lor păşeau doi purtători de stindard, cu haine, pălării şi toiege roşii. Vestitori cu toiege îmbrăcate în argint mergeau înaintea celor doi purtători de stindard. Când împăratul a intrat în încăpere şi-a scos purpura şi diadema şi şi-a aşezat pe frunte coroana cezarilor. Apoi, părăsind încăperea, s-a îndreptat spre împărăteasă ca s-o conducă la tron. După ce s-au aşezat pe tronuri, a început liturghia, vreme în care atât împăratul, cât şi împărăteasa au stat jos.

Între timp turcii deveneau tot mai puternici cu fiecare zi, făcând numeroase recrutări atât din rândul creştinilor, cât şi al musulmanilor, atraşi de ocaziile de a jefui pe care campaniile victorioase ale lui Murad le ofereau. La începutul anului 1389 Murad a pornit o campanie împotriva Serbiei, unde sub conducerea prinţului Lazăr se formase o alianţă împotriva turcilor. Cele două armate s-au întâlnit în câmpia de la Kosovopolje (Câmpia Mierlei) pe 15 iunie 1389, otomanii învingând şi ucigând în număr mare soldaţii alianţei creştine. Murad însuşi

Manuel al II-lea Paleologul (1391–1425);
miniatură dintr-un manuscris bizantin

a fost ucis chiar în momentul victoriei, drept care fiul său Baiazid a preluat comanda, masacrându-i pe Lazăr şi pe toţi ceilalţi nobili sârbi ce supravieţuiseră.

Noul sultan a ajuns să fie cunoscut drept Yıldırım, sau Fulgerul, datorită vitezei cu care îşi conducea armatele între Europa şi Asia. Campaniile lui Baiazid în Asia au dus la cucerirea principatelor conduse de emirii din Aydın, Saruhan şi Menteşe, în vreme ce în Europa au consolidat cuceririle tatălui său.

La acea vreme otomanii deveniseră stăpâni peste toate posesiunile bizantine din Asia Mică, astfel că Manuel s-a văzut redus la statutul de vasal al sultanului, plătind anual un tribut. Baiazid îi permitea lui Manuel să domnească doar în interiorul oraşului, insistând că întregul teritoriu din afara zidurilor îi aparţinea sultanului. Baiazid l-a obligat de asemenea pe Manuel să înfiinţeze un cartier turcesc în Constantinopol, unde musulmanii aveau propriul lor cadiu (tr., *kadı*). Întreg Imperiul Bizantin ajunsese să fie redus la doar puţin mai mult decât teritoriul oraşului, pe care Baiazid l-a şi asediat în 1394.

Înaintarea rapidă a otomanilor i-a alarmat în cele din urmă pe conducătorii creştini ai Europei, iar regele Sigismund al Ungariei a organizat o cruciadă împotriva turcilor. O armată creştină de aproape 100 000 de oameni s-a adunat la Buda în iulie 1396 sub conducerea lui Sigismund. Cuprindea contingente din Ungaria, Valahia, Franţa, Germania, Polonia, Italia, Spania şi Anglia, în timp ce o flotă aliată, cu corăbii trimise de Genova, Veneţia şi cavalerii din Rodos, patrula strâmtorile şi ţărmul Mării Negre. Armata creştină a pornit pe Dunăre în jos spre Nicopole, unde au asediat cetatea ocupată de turci. Baiazid a ajuns şi el cu armata lui acolo, iar în 25 septembrie 1396 i-a înfrânt nimicitor pe cruciaţi.

După această victorie Baiazid a reluat asediul asupra Constantinopolului. În anul următor a construit cetatea Anadolu Hisarı[1] pe ţărmul asiatic al Bosforului,

fiind astfel în măsură să controleze aprovizionarea cu grâne dinspre Marea Neagră a Constantinopolului.

Manuel a apelat la principii creştini ai Europei, rugându-i să trimită ajutor oraşului asediat. Carol al VI-lea al Franţei a înzestrat o expediţie condusă de mareşalul Boucicaut, care în vara lui 1399 a sosit cu 1 200 de oameni la Constantinopol. Mareşalul a realizat rapid că era nevoie de forţe mult mai numeroase pentru a elibera oraşul de turci, astfel că l-a sfătuit pe Manuel să-l însoţească înapoi în Franţa pentru a-i prezenta personal regelui Carol situaţia. Manuel a întreprins un turneu regal al capitalelor Europei occidentale, întâlnindu-se cu Carol al VI-lea la Paris, apoi cu Henric al IV-lea la Londra, unde a fost primit ca „un mare principe creştin al Răsăritului". Dar în pofida marilor speranţe cu care plecase la drum, Manuel a realizat în cele din urmă că nu va primi niciun fel de ajutor real, deoarece prinţii creştini ai Europei erau mult prea preocupaţi de propriile lor probleme pentru a porni într-o cruciadă.

La acea vreme populaţia Constantinopolului scăzuse la o cincime din nivelul pe care îl înregistrase pe vremea lui Iustinian, iar o mulţime din clădirile oraşului fuseseră abandonate şi se ruinau. Călătorul spaniol Ruy González de Clavijo, care a vizitat Constantinopolul în jurul anului 1400 în drum spre curtea lui Timur Lenk de la Samarkand, scria: „Peste tot în oraş sunt o mulţime de palate mari, biserici şi mânăstiri, dar cele mai multe dintre ele sunt acum în ruină. Este însă vădit că în vremurile de odinioară, când Constantinopolul era înfloritor, a fost una dintre cele mai nobile capitale ale lumii."

Asediul oraşului a fost ridicat în primăvara anului 1402, când Baiazid s-a văzut silit să-şi îndrepte toate forţele spre Asia Mică pentru a face faţă unei invazii a mongolilor conduşi de Timur Lenk. Cele două armate s-au întâlnit lângă Ankara pe 28 iulie 1402, când mongolii i-au nimicit pe otomani şi pe vasalii lor creştini. Baiazid a fost luat prizonier de Timur Lenk şi curând a şi murit. În urma morţii lui s-a declanşat un război pentru succesiune între cei patru fii ai săi: Soliman, Musa, Isa şi Mehmed, care a durat unsprezece ani, acordând

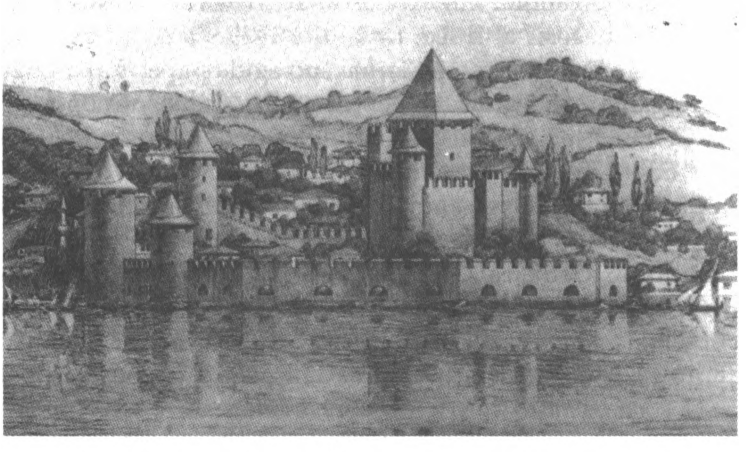

Anadolul Hisarı: reconstrucţie realizată de Albert Gabriel

Bizanțului un răgaz neașteptat. Lupta a fost câștigată în cele din urmă de Mehmed, care s-a impus ca sultan în 1413 cu ajutor bizantin, cei trei frați ai săi fiind uciși între timp.

Mehmed I a murit în 1421, fiind urmat de fiul său Murad al II-lea, care avea în acel moment șaptesprezece ani. În anul următor Murad a organizat expediții atât împotriva Salonicului, cât și a Constantinopolului, preluând chiar el comanda asupra asediului celui din urmă. Dar Zidurile Teodosiene s-au dovedit prea puternice pentru el, astfel că asediul a fost ridicat în 6 septembrie 1422.

Manuel a suferit un accident cerebral la 1 octombrie 1422, în urma căruia a rămas infirm, astfel că fiul său Ioan a devenit regent și a preluat controlul guvernării. Manuel a murit în 21 iulie 1425, la șaptezeci și cinci de ani, după o domnie de treizeci și patru de ani. În aceeași zi a fost înmormântat în Biserica Pantocratorului, slujba fiind oficiată de Bessarion din Trapezunt, viitor arhiepiscop de Niceea și mai apoi cardinal al bisericii romano-catolice. Istoricul Georgios Sphrantzes relata despre funeraliile lui Manuel că „au fost însoțite de asemenea jale și asemenea mulțimi cum niciun împărat nu mai avusese parte".

Ioan al VIII-lea avea treizeci și doi de ani când i-a urmat tatălui său la tron. Prima sa soție, Sofia, fiica cneazului Vasile I al Moscovei, murise de ciumă în 1418. În 1421 Ioan s-a căsătorit cu Sofia de Monteferrat, dar a manifestat o aversiune atât de puternică față de noua sa soție, încât aceasta s-a întors în 1426 în Italia. Ioan s-a căsătorit apoi cu frumoasa Maria Comnena, fiica împăratului Alexios al IV-lea al Trapezuntului. Din niciuna dintre căsătorii nu au rezultat copii, astfel că în ultimele zile ale Bizanțului a apărut și o criză legată de succesiune.

Salonicul a căzut în cele din urmă în mâinile turcilor în 29 martie 1430, după care în jur de 7 000 de locuitori ai orașului au fost luați robi. Aceasta l-a făcut pe Ioan al VIII-lea să caute la rândul său ajutor în Occident și i-a propus papei Martin al V-lea organizarea unui sinod pentru a reconcilia cele două biserici, cea greacă și cea latină. În cele din urmă s-a convenit cu papa Eugeniu al IV-lea întrunirea în 1438 a unui conciliu la Ferrara, care în anul următor s-a mutat la Florența, delegația bizantină fiind condusă de Ioan al VIII-lea și de patriarhul Constantinopolului, Iosif al II-lea. În 5 iulie 1439 s-a căzut de acord asupra unificării bisericii grecești și a celei latine sub egida papei. Papa Eugeniu a început apoi pregătirea unei cruciade pentru a salva Constantinopolul de turci.

Ioan nu s-a mai întors la Constantinopol până în februarie 1440, când a primit vestea că iubita sa soție Maria murise de ciumă cu un an înainte. Peste încă un an unii dintre clericii care semnaseră pentru unirea celor două biserici au revenit asupra deciziei și și-au repudiat public acțiunea printr-un manifest. Fratele împăratului, Demetrios, care domnea ca despot în Selymbria, a profitat de pe urma situației și a încercat să uzurpe tronul, pozând în campion al ortodoxiei. A organizat cu ajutorul turcilor o expediție și a atacat Constantinopolul în vara anului 1422, dar Ioan a fost salvat de fratele său Constantin, despot de Morea, care a sosit cu ajutoare și a înăbușit revolta.

Între timp, în urma chemării papei la cruciadă, se adunase o oaste sub conducerea lui Vladislav al III-lea, rege al Poloniei și Ungariei, și a generalului

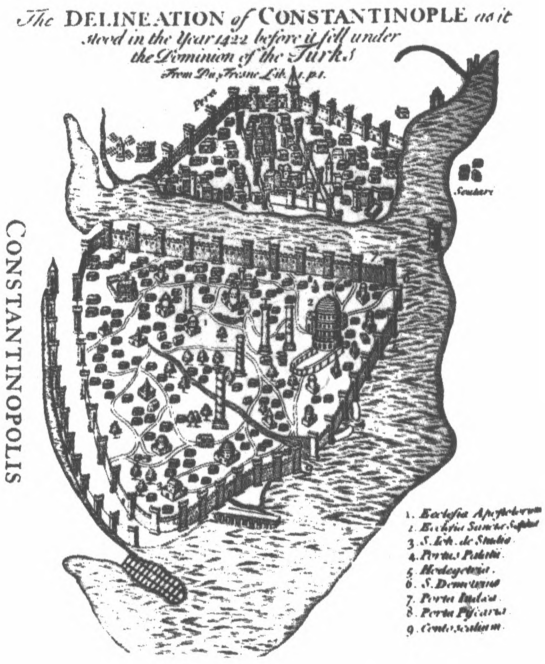

Harta Constantinopolului în 1422

acestuia, Ioan Huniade (Iancu de Hunedoara), cu contingente navale puse la dispoziție de papă, de ducele de Burgundia și de dogele Veneției. Murad era în Asia Mică atunci când aliații au pornit la drum în iunie 1444, dar și-a mutat rapid forțele, întâlnindu-se cu cruciații peste cinci luni la Varna, pe malul Mării Negre. Acolo, în ziua de 10 noiembrie 1444, soldații lui Murad i-au anihilat practic pe cruciați, Ioan Huniade fiind unul dintre puținii care au reușit să scape.

La scurt timp după bătălia de la Varna, Murad s-a retras lăsându-l în locul său pe fiul său Mehmed, care pe vremea aceea nu împlise încă treisprezece ani. Dar vârsta fragedă a lui Mehmed și lipsa sa de experiență l-au făcut pe Murad să-și reia domnia în septembrie 1446, Mehmed devenind guvernator în Manisa.

Între timp Ioan Huniade adunase o oaste și a încercat să se alăture conducătorului albanez Skanderbeg în lupta sa împotriva turcilor. Murad s-a înfruntat cu oastea lui Huniade la Kosovopolje, unde sârbii fuseseră înfrânți de turci în 1389. Rezultatul celei de-a doua bătălii de pe Câmpia Mierlei, purtată între 17 și 20 octombrie 1448, a fost același, turcii nimicindu-i pe creștini.

Ioan al VIII-lea a murit la 31 octombrie 1448 și a fost înmormântat în Biserica Pantocratorului alături de soția sa, Maria, și de tatăl său, Manuel al II-lea. Trei dintre frații săi i-au supraviețuit — Constantin, Demetrios și Toma —, precum și mama sa, Elena Dragaš. Cel mai mare dintre frați folosea numele de familie Dragases, forma grecească a numelui de fată al mamei sale. În momentul morții lui Ioan, Constantin și fratele său Toma se aflau la Mistra, capitala Despotatului de Morea, în vreme ce Demetrios se afla la Selymbria. De cum a aflat de moartea

Constantin al XI-lea Dragases (1449–1453), ultimul împărat al Bizanțului;
de pe un sigiliu dintr-o lucrare de Joseph Eckhel

fratelui său, Demetrios a plecat la Constantinopol pentru a revendica tronul. Elena era însă hotărâtă ca fiul ei cel mare, Constantin, să fie succesorul, astfel că l-a împiedicat pe Demetrios să preia controlul, afirmându-și dreptul de a fi regentă *ad interim*. Apoi a trimis soli la Mistra pentru a-l informa pe Constantin că este urmașul fratelui său Ioan la tron. Când vestea a sosit la Mistra, Constantin a fost proclamat împărat. S-a hotărât de asemenea ca încoronarea să aibă loc acolo și nu la Constantinopol, astfel că în 6 ianuarie 1449 a fost încoronat sub numele de Constantin al XI-lea în biserica Sfântului Dumitru din Mistra.

Constantin avea patruzeci și patru de ani când a ajuns împărat. Fusese căsătorit de două ori: mai întâi cu Magdalena Tocco, care a murit în 1429, apoi cu Dorino Gattilusio, care a murit în 1442. Niciuna dintre soții nu i-a dăruit un copil, așa că după urcarea lui pe tron s-au făcut demersuri de a negocia o căsătorie dinastică, însă fără succes.

După încoronare, Constantin a împărțit Despotatul de Morea între cei doi frați ai săi, cu Toma în Ahaia și Demetrios în Mistra. Apoi a plecat spre Constantinopol, unde a ajuns în 12 martie 1449. La scurt timp după aceea a trimis un sol la Murad pentru a-i transmite salutul său și a-i cere un acord de pace.

Constantin și-a început domnia într-un oraș divizat, căci majoritatea clerului și a populației se opunea cu înverșunare hotărârii de unire a celor două biserici. Constantin era însă hotărât să mențină unirea, deoarece credea că reprezenta unica șansă de a obține ajutor de la Occident, ajutor fără de care imperiul său era sortit pieirii. Principalul adversar al acestei politici era Georgios Scholarios, care în 1450 a ieșit din slujba împăratului și s-a retras la Mânăstirea Pantocratorului, ca monah, luându-și numele de Ghenadie. Patriarhul Grigore al III-lea Mammas a încercat să-l sprijine pe împărat și în același timp să împace biserica. Dar Ghenadie

şi alţi opozanţi ai unificării scriau şi vorbeau împotriva acesteia cu atâta forţă, încât Grigore nu şi-a mai putut păstra poziţia, iar în 1451 a părăsit Constantinopolul, ducându-se la Roma, de unde nu avea să se mai întoarcă nicicând.

Murad al II-lea a murit la Edirne pe 3 februarie 1451. Moartea sa a fost ţinută ascunsă de marele-vizir Halil Çandarlı, pentru ca prinţul Mehmed să aibă timp să ajungă la Edirne şi să preia puterea. Acesta a sosit în 18 februarie 1451, iar în aceeaşi zi a fost proclamat de către armată sultan. La scurt timp după ce a ajuns la putere Mehmed al II-lea a început să făurească planuri de cucerire a Constantinopolului. Prima măsură a fost aceea de a construi fortăreaţa Rumeli Hisarı[2] de pe ţărmul european al Bosforului, chiar vizavi de Anadolu Hisarı. Construcţia s-a încheiat în august 1452, tăindu-se astfel legătura Constantinopolului cu Marea Neagră.

Constantin a făcut eforturi disperate de a obţine ajutor de la Occident. Papa Nicolae al V-lea l-a numit pe cardinalul Isidor din Kiev ca legat papal la Constantinopol. A trimis de asemenea 200 de arcaşi napolitani, care au sosit în oraş odată cu Isidor în 26 octombrie 1452. Isidor a făcut presiuni asupra lui Constantin pentru ca acesta să încuviinţeze proclamarea formală a unirii bisericilor în cadrul unei slujbe oficiate la Sfânta Sofia în ziua de 12 decembrie a aceluiaşi an. Cea mai mare parte a populaţiei a refuzat însă să accepte unirea şi prin urmare nu a asistat la slujba din catedrală.

Pe parcursul întregii ierni, Constantin s-a pregătit febril în vederea asediului ce avea să urmeze, făcând rezerve de alimente şi muniţie şi mobilizând populaţia să repare zidurile de apărare. L-a însărcinat pe Sphrantzes cu recensământul bărbaţilor apţi de luptă din oraş, numărul acestora ajungând la doar 7 000, cu tot cu genovezii şi veneţienii care se oferiseră să îi ajute pe greci. Numărul redus de combatanţi dă seama despre cât de mult scăzuse populaţia oraşului în prima jumătate a secolului al XV-lea, căci oamenii părăseau oraşul condamnat, căutând refugiu în vest. Unicele întăriri veneau de la genovezi, un contingent de 700 de oameni sub comanda lui Giovanni Giustiniani Longo, care era însărcinat cu apărarea oraşului, în vreme ce veneţienii locali îşi puseseră flota la dispoziţia împăratului.

Mehmed a pornit cu întreaga sa armată în marş spre Constantinopol la începutul primăverii anului 1453, avangarda lui aşezându-şi tabăra în faţa Zidurilor Teodosiene în ziua de 2 aprilie, în lunea Paştelui. Peste trei zile avea să sosească Mehmed cu grosul armatei, ce număra aproximativ 80 000 de oameni, care s-a aşezat în dreptul Porţii Sfântului Roman, la mijlocul Zidurilor Teodosiene. Apoi sultanul şi-a instalat artileria, a cărei piesă de fală era un tun colosal, numit Urban, capabil să trimită o ghiulea de piatră de 500 de kilograme la o distanţă de un kilometru şi jumătate. Primul bombardament a început la 6 aprilie, uriaşele ghiulele trimise de Urban lovind zidurile oraşului cu efect devastator. Dar în fiecare noapte întreaga populaţie muncea la refacerea zidurilor, împăratul fiindu-le alături cu sfaturi şi vorbe de încurajare.

Flota turcească a fost şi ea respinsă când a încercat să rupă lanţul de la gura Cornului de Aur. Apoi, în 18 aprilie turcii au lansat un atac surpriză asupra porţiunii de zid ce suferise cele mai grave avarii. Aceasta era cunoscută ca

„Mesoteichion", adică „mijlocul zidului", zona în care acesta coboară spre valea râului Lykos. Dar în pofida ofensivei aprige și a stării deplorabile a zidului, atacul a fost respins. Două zile mai târziu au sosit patru corăbii cu provizii din Genova și Sicilia, reușind să ocolească vasele de război turcești care încercau să le blocheze intrarea în Cornul de Aur. Acesta avea însă să fie ultimul ajutor ce ajungea în oraș, căci pe 22 aprilie Mehmed și-a adus flota în apele Cornului de Aur, trăgând-o peste dealurile din Pera și ocolind lanțul. Astfel turcii au obținut controlul asupra portului.

Bombardamentul turcesc a continuat până duminică, 27 mai, când Mehmed a trimis o solie cerând capitularea necondiționată, oferindu-i însă lui Constantin posibilitatea de a părăsi orașul și a se stabili altundeva sub suzeranitate otomană. Sultanul a mai spus că se va arăta milostiv față de populație dacă aceasta se preda; în caz contrar însă, avea să sufere furia și mânia sa neabătută. Constantin a respins oferta sultanului, drept care Mehmed le-a ordonat vizirilor săi să înceapă pregătirile pentru un atac general asupra orașului, promițându-le soldaților trei zile pentru a jefui și prăda orașul odată cucerit.

Constantin și-a petrecut următoarea zi făcând pregătiri în vederea atacului. A ordonat ca toate moaștele sfinte să fie adunate din bisericile orașului și purtate în procesiune în urma icoanelor Maicii Domnului Hodighitria și a Maicii Domnului Blachernitissa, care timp de secole apăraseră Constantinopolul de dușmani.

În acea seară toți cei care nu erau de serviciu la paza zidurilor s-au adunat la Sfânta Sofia, rugându-se pentru salvarea orașului. Constantin și-a făcut apariția în catedrală cu puțin timp înainte de miezul nopții, însoțit de cavalerii săi greci și italieni, și s-a prosternat în fața altarului, rămânând acolo vreme îndelungată în completă liniște. Apoi s-a dus la Palatul Blachernae, însoțit de prietenul său Georgios Sphrantzes. După cum povestește Sphrantzes, Constantin i-a adunat pe toți membrii curții sale, și-a luat rămas-bun de la fiecare în parte, cerându-le iertare pentru orice nedreptate de care se făcuse vinovat față de ei. „Cine ar putea descrie lacrimile și suspinele ce au răsunat în palat?" scrie Sphrantzes. „Chiar și un om cu inimă de piatră sau de lemn nu ar fi putut să nu plângă." După ce au părăsit palatul, Constantin și Sphrantzes s-au îndreptat călare spre poarta Kaligaria. Acolo au descălecat, iar Sphrantzes a rămas să-l aștepte pe Constantin, care a urcat într-unul dintre turnurile din apropiere, ascultând zgomotul rău-prevestitor al armatei turcești ce se pregătea de asalt. După ce s-a întors, Constantin a încălecat din nou, iar Sphrantzes și-a luat rămas-bun de la el pentru ultima oară, urmărindu-l din priviri pe împăratul ce se îndrepta spre postul său de comandă de pe Murus Bacchatureus, acea porțiune din Mesoteichion aflată în apropierea Porții Sfântului Roman.

Batalioanele de geniu ale turcilor munciseră toată noaptea ca să umple fosa din fața Zidurilor Teodosiene în dreptul Mesoteichion-ului, unde avea să aibă loc principalul asalt. Spre orele două ale dimineții de marți 29 mai, văzând că pregătirile se încheiaseră, Mehmed a dat semnalul de începere a asaltului. Primii au atacat başibuzucii, trupe de șoc ce nu aparțineau armatei regulate,

care s-au năpustit scoțând strigăte sălbatice de luptă în acompaniament de tobe și cimpoaie. Străjile din clopotnițele orașului au auzit zgomotul și au început să tragă clopotele din toate bisericile pentru a alerta populația. Între timp başibuzucii traversaseră fosa și își proptiseră scările pe zidurile orașului, unii dintre ei urcând până sus pe creste înainte de a fi doborâți de apărătorii orașului. După două ore de lupte, başibuzucii s-au retras, dar atacul lor nemilos măcinase forța apărării.

Mehmed a lansat apoi al doilea val, infanteria anatoliană sub comanda lui Ishak Pașa, atacul fiind dublat de bombardamentul intens al artileriei turce. Cu o oră înainte de răsărit. Urban a trimis un proiectil direct în Mesoteichion, creând o spărtură prin care aproximativ 300 de infanteriști au început să-și croiască drum în oraș. Au fost însă rapid înconjurați și uciși de apărătorii conduși de însuși împăratul. Astfel asaltul și-a pierdut din forță, ceea ce l-a determinat pe Ishak Pașa să retragă infanteria.

Atunci sultanul i-a trimis în luptă pe ieniceri, elita armatei otomane. Asaltul acestora i-a dus până la zidurile interioare, unde s-au luptat corp la corp cu apărătorii. O parte dintre ei a izbutit să-și croiască drum printr-o poartă laterală numită Kerkoporta, cucerind un turn de lângă aceasta, unde a fost arborat steagul cu semiluna turcă. În același timp Giustiniani a fost grav rănit, iar Constantin i s-a alăturat în grabă rugându-l să rămână la post. Dar Giustiniani nu mai era în stare să lupte, așa că oamenii lui l-au dus pe o corabie genoveză din Cornul de Aur.

Sultanul a mai ordonat apoi un nou atac asupra zidurilor, folosind ca vârf de lance o companie condusă de un ienicer uriaș, pe nume Ulubatlı Hasan. Hasan a reușit să ajungă până la valul de apărare al zidurilor interioare înainte de a fi doborât, oamenii lui croindu-și drum până în oraș. Apoi, drapelul cu semiluna fluturând deasupra turnului de lângă Kerkoporta în văzul tuturor, s-a răspândit vestea că orașul căzuse, iar pe măsură ce apărătorii nu știau ce să mai creadă, turcii au început să năvălească prin spărturile zidurilor. Constantin a încercat să zăgăzuiască afluxul, iar când a fost zărit pentru ultima oară se afla la postul său de comandă de pe Murus Bacchatureus, luptând vitejește alături de credinciosul său tovarăș, Ioan Dalmata. Trupul împăratului nu a fost niciodată identificat, iar legenda spune că a fost înmormântat în secret de grecii din oraș într-o biserică din cartierul cunoscut azi sub numele de Vefa.

Ultimele redute de rezistență au fost anihilate până în zori, mulți dintre italienii ce supraviețuiseră reușind să se refugieze la bordul corăbiilor venețiene, lăsându-i pe greci să-și înfrunte singuri soarta. Mehmed le-a dat apoi drumul soldaților săi să jefuiască timp de trei zile Constantinopolul, cu condiția de a nu distruge clădirile orașului, care acum îi aparțineau. Din relatările contemporanilor, se pare însă că trupele turcești au trecut orașul prin foc și sabie într-o orgie de jafuri, înrobiri, violuri și masacre. O serie de cronici descriu ororile prăduirii Constantinopolului de către turci, una dintre cele mai demne de crezare fiind cea a lui Kritovoulos din Imbros, care estima că, atunci când orașul a căzut, pierderile din rândul populației civile s-au ridicat la aproximativ 4 000 de persoane.

Kritovoulos descrie intrarea sultanului Mehmed în marele oraş pe care tocmai îl cucerise şi şocul său la vederea distrugerilor.

> După aceasta sultanul a intrat în oraş şi a privit în jur pentru a-i vedea întinderea, starea în care se află, măreţia şi frumuseţea, numeroşii locuitori, farmecul, dar şi bogăţia bisericilor şi clădirilor lui publice... Când a văzut cât de mulţi fuseseră ucişi şi... prăpădul din oraş, inima i s-a umplut de compătimire şi nu mică i-a fost jalea la atâta distrugere şi jaf. Lacrimile i se scurgeau din ochi în vreme ce suspina adânc şi din toată inima: „Ce oraş am dat spre a fi prădat şi distrus!"

În aceeaşi zi sultanul a inspectat ruinele Marelui Palat de pe Prima Colină, de multă vreme abandonat de împăraţii bizantini în favoarea Palatului Blachernae. Stăbătând sălile părăginite ale palatului, Cuceritorul s-a întristat până în adâncul inimii, iar un cronicar turc relatează că a simţit nevoia să recite un distih melancolic al poetului persan Saadi:

> Păianjenul ţese acum perdeaua în Palatul Cezarilor.
> Bufniţa se tânguie în noapte de pe Turnurile lui Afrasiab.

Vestea despre căderea Constantinopolului a ajuns prima oară în Occident când o corabie cretană a acostat la Candia în 9 iunie 1453. Un călugăr din munţii din centrul Cretei le-a adus vestea fraţilor săi de la mânăstirea din Angarathos, unde unul dintre aceştia a consemnat în arhivele lor: „Nu a mai fost şi nici nu va mai fi vreodată ceva la fel de cumplit." Această mâhnire profundă răsună încă şi astăzi în folclorul grecesc, în care căderea Oraşului este deplânsă în cântece de jale precum „Ultima liturghie la Sfânta Sofia", culeasă de C.A. Trypanis:

> Bat clopotele lui Dumnezeu, bat clopotele pământului, cerul însuşi răsună,
> Sfânta Înţelepciune, Biserica cea Mare, veşteşte cu dangăt de clopot,
> Patru sute de toace răsună, şi şaizeci şi două de clopote.
> Lângă fiece clopot un preot, lângă fiece preot un diacon.
> În stânga în cântare împăratul glasul îşi înalţă, în dreapta patriarhul,
> Şi coloanele sub tunetul cântării toate se cutremură.
> Iar când împăratul început-a heruvicul imn,
> Un glas coborât-a din înalturi, din gura arhanghelului se auzi:
> Opriţi imnul heruvic şi toate cele sacre să se-nchine;
> Preoţii lua-vor lucrurile sfinte şi lumânările vor stinge;
> Din voia Domnului oraşul nostru e-acum al turcilor.
> Trimiteţi însă veste Apusului şi trei nave le cereţi:
> Prima să ia sfânta cruce, a doua să poarte evanghelia,
> Iar cea de-a treia, cea mai frumoasă, va salva pentru noi sfântul altar...
> Maica Preacurată s-a întristat, icoanele înseşi au plâns.
> Nu te frământa, Maică a Domnului, nu te frământa şi după ele nu plânge;
> Deşi ani mulţi, deşi secole vor trece, ele ale tale fi-vor din nou.

Astfel oraşul a început o nouă viaţă, sub numele de Istanbul, în vreme ce arborele Iudei înflorea pe zidurile cucerite ale Bizanţului, aşa cum se întâmplă şi azi, când ruinele unui alt imperiu s-au suprapus peste straturile istoriei acestui loc străvechi.

Partea a III-a

Istanbul

Istanbul, capitala Imperiului Otoman
1453–1520

Sultanul Mehmed al II-lea şi-a făcut intrarea triumfală în oraş în după-amiaza zilei de marţi, 29 mai 1453, trecând prin Poarta Adrianopolului, cunoscută azi drept Edirne Kapı. Turcii l-au aclamat drept Fatih sau Cuceritorul, acesta fiind numele sub care avea să fie cunoscut de atunci încolo. Împlinise abia douăzeci şi unu de ani şi nu apucase să fie sultan decât doi ani, dar izbutise să cucerească cel mai cunoscut oraş din lume, pe care turcii îl numeau Istanbul. O placă de pe poartă aminteşte intrarea triumfală a lui Fatih, scenă descrisă de cronicarul turc de secol al XVII-lea, Evliya Çelebi în a sa *Seyahatname* sau *Cartea călătoriilor*:

> Sultanul purtând pe cap turbanul de suveran şi cizme azurii în picioare, călare pe un catâr şi purtând sabia lui Mahomed în mână, şi-a făcut intrarea în fruntea celor şaptezeci sau optzeci de mii de eroi musulmani, strigând „Nu şovăiţi, cuceritorilor! Domnul fie lăudat! Voi sunteţi cuceritorii Constantinopolului!"

Cuceritorul s-a îndreptat direct spre Sfânta Sofia, Biserica cea Mare, renumită în islam precum în creştinătate, iar când a ajuns acolo, a descălecat şi a căzut în genunchi, împrăştiind un pumn de ţărână peste turbanul său în semn de umilinţă. Fatih a inspectat apoi biserica şi a ordonat să fie de îndată convertită în lăcaş de cult islamic sub denumirea de Aya Sofya Camii Kabir, Marea Moschee a Sfintei Sofia. Pentru aceasta s-a cerut ridicat un minaret de unde muezinul să cheme la rugăciune, dar a fost nevoie şi de unele construcţii în interior, printre care minbarul, un fel de amvon, şi mihrabul, nişa ce indică *kible*, direcţia spre Mecca. Acestea fiind făcute, Fatih a asistat la rugăciunea de prânz din moschee în ziua de vineri, 1 iunie 1453, însoţit de cei doi conducători religioşi, Akşemsettin şi Karaşemsettin. Evliya Çelebi descrie scena:

> În următoarea zi de vineri, credincioşii au fost chemaţi la rugăciune de muezini, care au proclamat cu glas tare acest verset din Coran: „Allah şi îngerii săi îi aduc laude Profetului". Akşemsettin şi Karaşemsettin s-au ridicat atunci şi, aşezându-se fiecare de câte o parte a sultanului, l-au ridicat de subsuori, iar primul a pus turbanul său pe capul Cuceritorului, fixând în el pana albă şi neagră a unui cocor, şi i-a pus în mâna goală o spadă. Condus astfel la minbar, acesta s-a urcat în el şi de acolo a strigat cu glas la fel de puternic ca al lui David „Laudă lui Allah, al lumii Stăpânitor", la care musulmanii victorioşi şi-au ridicat mâinile şi au scos un strigăt de bucurie.

Mehmed al II-lea (Fatih) și un tânăr neidentificat, în jur de 1480; desen atribuit lui Gentile Bellini

Conducătorii musulmani obișnuiau să permită trupelor să jefuiască timp de trei zile un oraș pe care îl cucereau, se pare însă că Fatih a ordonat încetarea jafului în 30 mai 1453, chiar a doua zi după cucerire. A inspectat apoi orașul, după care a anunțat că Istanbulul avea să fie noua sa capitală de îndată ce avea să fie restaurat și repopulat. Fatih a încurajat întoarcerea acelor greci care fugiseră din Constantinopol înainte de cucerire. De asemenea, le-a dat permisiunea să se așeze în oraș tuturor prizonierilor care îi reveniseră ca parte din pradă; unul dintre cronicari consemnează că le-a dat case și pământuri „de-a lungul țărmurilor portului orașului" și că „i-a scutit de taxe pentru o anumită perioadă de timp". Pe lângă aceștia, cea mai mare parte a noilor locuitori a venit în urma unui decret imperial prin care se urmărea repopularea orașului. Cei veniți, printre care se numărau musulmani, creștini și evrei, proveneau din toate părțile imperiului, mulți dintre ei fiind aduși în cursul numeroaselor campanii ale lui Fatih ce au urmat cuceririi Constantinopolului.

Dintre nou-veniți, musulmanii au construit moschei sau au convertit biserici bizantine, cum făcuse Fatih cu Sfânta Sofia. O serie de moschei înființate după cucerirea orașului se mai văd și azi în cartierul de lângă Cornul de Aur, cuprins între podurile Galata și Atatürk, deși toate au suferit modificări mai mari sau mai mici în secolele ce au urmat. Cea mai veche dintre ele este probabil Yavuz Ersinan Camii[1]. Moscheea a fost ridicată în 1455 de Yavuz Ersinan, care fusese purtător de stindard în armata lui Fatih în timpul cuceririi Constantinopolului; el a fost și un străbun al lui Evliya Çelebi, care s-a născut chiar într-o casă din apropierea moscheii. Ctitorul însuși este înmormântat într-un mic cimitir alăturat. Lângă el se odihnește vechiul său tovarăș de arme Horoz Dede, sau Cocoș Bătrânul, una dintre figurile legendare ale Istanbulului. Horoz Dede și-a primit numele în timpul asediului, când în fiecare dimineață făcea rondul și trezea trupele adormite ale lui Fatih, slobozind câte un cucurigu răsunător. A fost ucis în asaltul final asupra orașului, dar mai târziu a fost reînmormântat de către Yavuz Ersinan lângă moscheea sa.

1. Tânăr hrănindu-și măgarul; mozaic din Marele Palat al Bizanțului, Constantinopol, începutul sec. al VI-lea.

2–3. Iustinian I (527–565) și soția sa, împărăteasa Teodora; portrete în mozaic din bazilica San Vitale din Ravenna, al doilea pătrar al sec. al VI-lea.

4. Orhan Gazi (1326–1362), primul sultan al dinastiei Osmanlı,
cuceritorul Bursei (Prusa), prima capitală otomană.
5. Murad I (1362–1389), cuceritorul oraşului Edirne (Adrianopol),
a doua capitală otomană.

6. Baiazid I (1389–1402), cunoscut în turcă drept Yıldırım, adică Fulgerul,
datorită vitezei cu care şi-a deplasat armatele între Europa şi Asia.
7. Mehmed al II-lea (1451–1481), cunoscut turcilor drept Fatih, Cuceritorul.

8. Baiazid I vine în ajutorul cetății Niğbolu (Nicopole).

9. Baiazid al II-lea (1481–1512), fiul și urmașul lui Fatih.
10. Selim I (1512–1520), cunoscut în turcă drept Yavuz, adică cel Crunt,
din pricina cruzimii cu care și-a executat rând pe rând marii-viziri, câte unul în fiecare an.

11. Roxelana, soția lui Soliman Magnificul și mama lui Selim al II-lea.
12. Mihrimah Sultan, fiica lui Soliman și a Roxelanei.

13. Procesiunea funerară a lui Soliman. Acesta a murit în 7 septembrie 1566, în timpul asediului asupra Sziget-ului din Ungaria. După ce orașul a căzut, trupul său neînsuflețit a fost adus înapoi la Istanbul pentru a fi înmormântat în moscheea Süleymaniye.

14. Procesiune cu muzicanți cu prilejul sărbătoririi
circumciziei fiului unui sultan otoman.

15. Selim al II-ea (1566–1574), fiul și succesorul lui Soliman,
cunoscut în turcă drept Sarhos, Bețivul.
16. Murad al IV-lea (1623–1640), ultimul dintre marii sultani războinici,
mort din cauza băuturii la treizeci de ani.

17. Selim al III-lea (1789–1807) primind notabilități la Bab-üs Saadet,
Poarta Fericirii.

18. Mustafa al II-lea (1695–1703).
19. Mahmud I (1730–1754).

20. Ambasadori străini prezentându-și acreditările lui Koca Yusuf Pașa, marele-vizir al lui Selim al III-lea.

Cei care nu erau musulmani dintre nou-veniți au fost grupați în *millet*-uri sau „națiuni", după religie, fiecare comunitate având propriul său lider religios. Astfel, *millet*-ul grecesc era condus de patriarhul ortodox, cel armean de patriarhul gregorian, iar cel evreiesc de rabin. Autoritatea de care aceşti lideri dispuneau se referea nu doar la chestiuni religioase, ci şi la cele juridice, cu excepția crimelor, care erau judecate întotdeauna de judecătorii sultanului. Aşa se face că sistemul *millet*-urilor, care a fost menținut până la sfârşitul Imperiului Otoman, a devenit un instrument al politicii guvernamentale — unul care se potrivea foarte bine cu caracterul multietnic al statului otoman.

În momentul cuceririi, la Constantinopol nu exista un patriarh, astfel că, după reinstaurarea păcii, clericilor greci ai oraşului li s-a permis să-şi aleagă un prelat, care a fost apoi aprobat de Fatih. Noul patriarh era călugărul Ghenadie, cunoscut înainte drept Georgios Scholarios, care a fost ales în primul rând datorită opoziției constante față de politica de unire cu Roma din ultima perioadă a epocii bizantine. Ghenadie a fost consacrat la 1 ianuarie 1454 de către arhiepiscopul de Heracleea. Fatih i-a dăruit lui Ghenadie un sceptru şi l-a condus la începutul procesiunii până la Biserica Sfinților Apostoli, ce îi fusese atribuită patriarhului drept reşedință. Fatih a emis de asemenea un firman, sau decret imperial, prin care îi garanta lui Ghenadie „că nimeni nu îl va supăra sau tulbura; că nu va fi atins, supus vreunei dări sau oprimat de adversari, şi împreună cu toți episcopii de sub el va fi scutit pe veci de orice bir". Patriarhia ortodoxă greacă[2] s-a mutat apoi la biserica Pammakaristos, iar apoi în câteva alte locuri înainte de a se stabili la Biserica Sfântului Gheorghe din Fanar, cartierul grecesc al oraşului. Primul patriarh armean după cucerire a fost episcopul Hovakim, a cărui patriarhie se afla la biserica Peribleptos, în Samatya. Primul rabin-şef a fost Moise Capsali, a cărui reşedință se afla în Balat, care era principalul cartier evreiesc al oraşului încă din epoca bizantină.

La doar două zile după căderea Bizanțului, s-a predat şi Galata, iar Fatih i-a forțat pe genovezi să dărâme porțiuni din fortificație, cruțând doar Turnul Galata. Galata şi-a pierdut independența, dar atât timp cât genovezii se supuneau legii şi îşi plăteau birurile, Fatih le-a acordat o oarecare autonomie locală, precum şi dreptul de a face comerț, de a călători şi de a deține proprietăți. Le-a dat de asemenea dreptul să-şi păstreze religia şi bisericile romano-catolice.

La scurt timp după cucerire, Fatih a construit în interiorul Porții de Aur o fortăreață cunoscută sub numele de Yedikule[3], Castelul celor Şapte Turnuri. Spre sfârşitul anului 1453 şi-a mutat în cele din urmă curtea de la Edirne la Istanbul, care de atunci încolo a devenit capitala Imperiului Otoman. Tot atunci a construit un palat pe Colina a Treia, pe care Kritovoulos îl descrie drept „cel mai frumos loc din oraş". Avea să fie cunoscut sub numele de Eşki Saray, Vechiul Palat, fiindcă peste alți şase ani, Fatih a hotărât să construiască un nou palat pe Prima Colină, faimosul Topkapı Sarayı[4], în cadrul căruia cea mai veche construcție păstrată până azi este Çinili Köşk, Chioşcul de Faianță[5], ridicat în 1472.

La zece ani după cucerirea Constantinopolului, Fatih a hotărât să construiască o uriaşă moschee pe Colina a Patra, şi pentru a avea spațiul necesar a dărâmat

Biserica Sfinților Apostoli. Moscheea în sine, cunoscută drept Fatih Camii[6], era centrul unei *külliye*, ansamblu de clădiri religioase și filantropice diferite, care împreună formau un *vakif*, sau fundație religioasă. În afară de marea moschee, care avea să fie reconstruită în totalitate după cutremurul din 1766, complexul din jurul Moscheii Cuceritorului se compunea din opt medrese (școli de învățământ teologic islamic) și anexele acestora, un cămin-casă de oaspeți (*tabhane*), o cantină publică (*imaret*), un spital (*darüşşifa*), un caravanserai, o școală primară (*mektep*), o bibliotecă (*kütüphane*) , o baie publică (*hamam*), o piață (*çarşı*) și un cimitir cu două mausolee (*türbe*), unul dintre ele fiind și locul în care avea să fie înmormântat Fatih.

La îndemnul sultanului, în oraș au apărut și alte asemenea complexuri în jurul unor moschei, ridicate de viziri, dintre care trei continuă să funcționeze. Prima dintre ele a fost Mahmud Paşa Camii[7] de pe Colina a Șaptea, întemeiată de un grec cu ascendență nobilă care s-a convertit la islam și a devenit mare-vizir.

Noul oraș turcesc al Istanbulului s-a dezvoltat în jurul unor asemenea complexuri ridicate de sultan și vizirii săi — tradiție ce avea să fie continuată de urmașii lui Fatih. Fatih Camii și celelalte mari *külliye* au devenit centre civice ale orașului musulman, care era împărțit în treisprezece *nahiye*, sau districte, care la rândul lor se compuneau din mai multe *mahalle*, sau vecinătăți. Fiecare *nahiye*, cu o excepție, era numită după după moscheea și complexul ce se aflau în centrul ei, cum ar fi Aya Sofya Camii, Mahmud Paşa Camii și Fatih Camii, cel din urmă fiind cel mai mare district al orașului, cu patruzeci și unu de *mahalle*. Fatih Camii avea toate dotările unui centru civic, fiindcă în afară de moschee, medrese și alte instituții religioase și filantropice avea o piață mare, cu 208 magazine, 32 de ateliere și patru depozite, venitul acestora fiind folosit pentru a susține complexul. Fatih külliye mai cuprindea încă o piață, cunoscută ca Saraçhane, sau Piața Șelarilor, unde lucrau 142 de șelari, plătiți în mare parte de ieniceri. Piața Șelarilor a dispărut, dar numele ei supraviețuiește ca nume al unei *mahalle* de lângă Şehzade Camii. O altă parte din ea era At Pazarı sau Piața de Cai, al cărei nume supraviețuiește de asemenea ca nume al unei *mahalle* din districtul Fatih, deși cai nu au mai fost cumpărați sau vânduți acolo de la sfârșitul epocii otomane.

Fatih a înființat de asemenea celebrul Kapalı Çarşı[8], sau Bazarul Acoperit, o piață uriașă de pe Colina a Treia, lângă Beyazit Meydanı. Înșirate de jur-împrejurul lui Kapalı Çarşı sunt uriașele hanuri, caravanseraiurile unde negustorii otomani își aduceau mărfurile care urmau să fie vândute în bolțile ce mărginesc și azi arcada acoperită a acestui vast labirint. Aceasta a fost inima comercială a Istanbulului pe vremea lui Fatih și continuă să fie și azi. Principala arteră a cartierului este Uzun Çarşı Caddesi, Bulevardul Pieței Lungi, care la rândul său s-a suprapus peste Makro Embolos, Arcada Lungă, principala stradă comercială a Constantinopolului bizantin.

Fatih a întemeiat de asemenea moscheea și complexul din Eyüp[9], vechiul Kosmidion, aflat în afara zidurilor de apărare dinspre uscat ale orașului, pe înălțimile de la capătul Cornului de Aur. Turcii consideră Eyüp-ul al treilea loc sfânt din lume după Mecca și Ierusalim. Aceasta deoarece este locul unde este înmormântat Eyüp (Iov/Ayyûb) Ensari, prietenul și purtătorul de stindard al

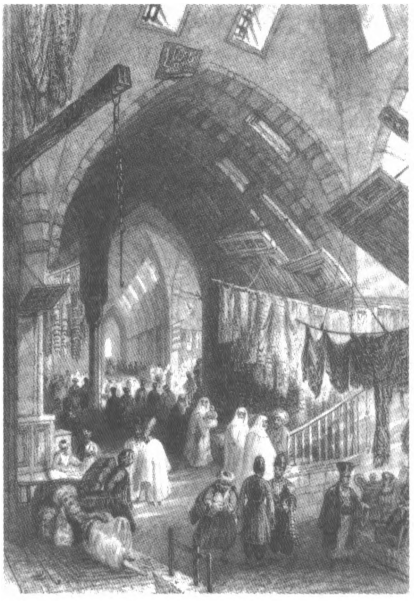

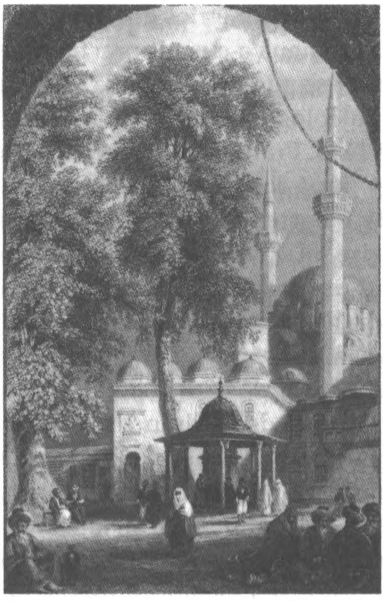

Stânga: Bazarul Acoperit
Dreapta: Curtea moscheii din Eyüp

Profetului Mahomed. Despre Eyüp se povesteşte că s-a numărat printre conducătorii primului asediu arab asupra Constantinopolului, care a durat din 674 până în 678, şi că a fost ucis şi îngropat undeva în afara zidurilor. Mormântul lui Eyüp a fost descoperit în mod miraculos în timpul asediului turc asupra Constantinopolului, iar apoi Fatih a construit în acel loc o faimoasă *külliye*. De atunci încolo, fiecare sultan care urma la tron era încins cu sabia lui Osman Gazi la mormântul lui Eyüp, într-o ceremonie echivalentă încoronării, festivitate care s-a păstrat până la sfârşitul Imperiului Otoman.

Primul tratat diplomatic dintre Imperiul Otoman şi puterile creştine ale Occidentului datează din 18 aprilie 1454, când Fatih a semnat un acord cu veneţienii prin care le dădea acestora dreptul de a face comerţ în Istanbul cu condiţia să plătească o taxă vamală de două procente. Acordul le dădea de asemenea veneţienilor dreptul de a întemeia o colonie comercială în oraş, cu un *bailo* numit de doge, care să le coordoneze afacerile şi să îi reprezinte în faţa sultanului. Reşedinţa acestui *bailo*, Palazzo di Venezia, a fost construită în Pera, pe colinele de deasupra Galatei. Reprezentanţii altor puteri europene şi-au construit mai târziu ambasadele acolo, alături de casele şi bisericile comunităţilor lor, cele mai multe înălţându-se de-a lungul străzii ce a ajuns să fie cunoscută drept Grande Rue de Pera, astăzi Istiklal Caddesi.

În cei optsprezece ani de după cucerirea Constantinopolului câţi avea să mai domnească, Fatih a iniţiat anual campanii de cucerire, conduse în cea mai mare parte de el însuşi, extinzându-şi imperiul atât în Asia, cât şi în Europa. Una dintre cele mai importante campanii ale sale a fost cea dusă în 1458 în Pelopones,

unde Toma şi Demetrios din dinastia Paleologilor domneau ca despoţi în Morea. Oastea otomană a cucerit practic întregul Pelopones în cursul a doi ani, Mistra predându-se pe 29 mai 1460, la exact şapte ani după căderea Constantinopolului. Toma Paleologul s-a refugiat în Corfu, iar de acolo în Italia, unde avea să moară în mai 1465. Fratele său Demetrios s-a predat lui Fatih şi l-a însoţit pe sultan la Edirne, după care i s-a permis să se stabilească la Didymóteicho, unde a rămas până la moartea sa din 1470. La acea vreme ultimul bastion al Bizanţului se prăbuşise odată cu căderea Trapezuntului în mâinile lui Fatih în august 1461. Ultimul împărat din Trapezunt, David Comnenul, a fost întemniţat la Edirne împreună cu familia. La 1 noiembre 1463 Fatih a ordonat apoi executarea lui David şi a fiilor săi, punând astfel capăt dinastiei.

Primul recensământ al populaţiei din Istanbulul otoman, incluzând şi Galata, a fost ordonat de Fatih în 1477. Recensământul, care privea doar gospodăriile civile, fără a include militarii sau pe cei care locuiau în palatul imperial, a numărat familiile diferitelor culte religioase şi categorii etnice. S-au înregistrat astfel 9 486 de familii de musulmani turci, 4 127 de greci, 1 687 de evrei, 434 de armeni, 267 de genovezi şi 332 de familii europene din alte locuri decât Genova, aceştia din urmă locuind împreună cu genovezii în Galata. Populaţia totală a Istanbulului ajunsese, potrivit recensământului, între 80 000 şi 100 000 de locuitori — dublu faţă de cât numărase înainte de căderea Constantinopolului. Populaţia din interiorul zidurilor reprezenta 88 la sută din total, restul trăind în Galata, fără a lua în considerare satele de pe Bosfor şi nici împrejurimile capitalei de pe ambele maluri ale strâmtorii. 70 la sută din cei care locuiau în interiorul oraşului erau turci musulmani, iar restul ne-musulmani; raportul era invers în Galata. Recensământul din 1477 a înregistrat şi 31 de familii de ţigani în Istanbul. Aceştia trăiau cu toţii în mahalaua numită Sulukule, chiar lângă Zidurile Teodosiene, pe Colina a Şasea, unde taberele lor au apărut încă din secolul al XIV-lea şi unde urmaşii lor continuă să trăiască şi azi, în pofida repetatelor încercări de a-i evacua, împreună cu urşii lor dresaţi.

Fatih a petrecut tot anul 1479 în noul său palat, Topkapı Sarayı, a cărui construcţie se terminase încă din luna ianuarie. În acea vară i-a trimis un mesaj dogelui Veneţiei, Giovanni Mocenigo, invitându-l la Istanbul la serbarea de circumcizie a unuia dintre nepoţii săi — invitaţie care a fost refuzată cu politeţe. Fatih l-a mai rugat pe doge să îi trimită „un pictor bun", iar Senatul Veneţiei l-a ales pe Gentile Bellini, care a sosit la Istanbul în septembrie 1479 şi a rămas acolo până la mijlocul lui ianuarie 1481. În perioada aceasta, Bellini a realizat celebrul portret al lui Fatih expus în prezent la National Gallery din Londra (deşi catalogul muzeului menţionează că nu există suficiente dovezi care să ateste că tabloul este un original extrem de degradat sau o copie.)

Sănătatea lui Fatih se înrăutăţea continuu, dar, cu toate acestea, în 1480 a lansat două noi campanii. Prima a fost o încercare de a invada Rodosul, unde cavalerii Sfântului Ioan au rezistat unui asediu de cinci luni, forţându-l pe comandantul turcilor, Mesih Paşa, să-şi retragă în cele din urmă flota şi să se întoarcă la Istanbul. În acelaşi an, Gedik Ahmed Paşa a cucerit oraşul Otranto din tocul Italiei, pe care turcii au reuşit să-l păstreze însă doar câteva luni.

Fatih a început pregătirile pentru o nouă campanie în 1481, probabil cu intenția de a invada Egiptul. Nimeni nu a mai apucat să afle care erau planurile sultanului, fiindcă în prima zi a marșului în Anatolia, în 3 mai 1481, boala l-a ajuns din urmă, iar a doua zi, „în ceasul al douăzeci și doilea", a murit, potrivit unui cronicar italian.

Moartea lui Fatih a fost tăinuită timp de șaptesprezece zile, pentru ca fiul său cel mare, Baiazid, să aibă timp să se întoarcă la Istanbul și să fie proclamat sultan. Baiazid al II-lea a fost încins cu spada lui Osman la Eyüp, după care l-a îngropat pe Fatih în mausoleul (*türbe*) de la moscheea întemeiată de el. De atunci s-a statornicit obiceiul ca noul sultan să viziteze mausoleul lui Fatih după ceremonia de la Eyüp — tradiție ce s-a păstrat până la sfârșitul imperiului. Mausoleul lui Fatih a devenit în scurt timp un sanctuar, și continuă să fie și azi un loc de pelerinaj dintre cele mai căutate.

Alături de impunătorul *türbe* al lui Fatih, se află mormântul soției sale, Gülbahar, mama lui Baiazid al II-lea. Conform unei legende apocrife, Gülbahar era una dintre fiicele „regelui Franței", trimisă de acesta ca mireasă pentru Constantin Dragases și capturată de turci în timpul asediului orașului. Legenda spune în continuare că Gülbahar, deși ajunsese soția lui Fatih și mama lui Baiazid, nu a îmbrățișat niciodată islamul și a murit în credința creștină. Evliya Çelebi relatează o versiune a acestei legende, făcând următorul comentariu legat de locul unde era înmormântată Gülbahar:

> Eu însumi am băgat adesea de seamă, în timpul rugăciunii de dimineață, cum cei numiți să psalmodieze versete din Coran se întorceau toți cu spatele la sicriul acestei doamne, despre care nu se știa cu siguranță dacă plecase întru credința islamului. Am văzut adesea frânci sosind pe ascuns și dând câțiva bănuți paznicului mormântului ca să deschidă acel *türbe* pentru ei, căci poarta este ținută mereu încuiată.

Povestea este reluată de călătorul italian Cornelio Magni, pe care paznicul l-a făcut să creadă că Gülbahar fusese o prințesă creștină care a murit în credința ei. „Acest *türbe*, a spus el, stă mereu închis, chiar și ferestrele. L-am întrebat care este motivul și mi s-a răspuns: «Mormântul celei ce trăiește printre umbre nu merită nici măcar o rază de lumină!»" După multă stăruință și intervenția unui emir care trecea pe acolo, paznicul l-a lăsat să intre. „Am pătruns înăuntru plin de venerație și teamă... și în tăcere am rostit un *De profundis* pentru sufletul acelei nefericite prințese."

Baiazid avea treizeci și trei de ani când a devenit sultan, după ce fusese guvernator militar în Amasya timp de paisprezece ani. Domnia lui a început printr-o luptă pentru succesiune împotriva fratelui său Cem, pe care l-a învins și l-a silit să-și petreacă restul vieții în exil. Cem a murit la Roma în 1495.

La începutul secolului al XVI-lea, Baiazid a hotărât să construiască la rândul său o *külliye*, numit Beyazidiye[10], pe a Treia Colină, demolând pentru aceasta Forumul lui Teodosiu. Beyazidiye marchează începutul perioadei clasice a arhitecturii otomane, care avea să continue timp de 200 de ani. Complexul realizat de

Dervişi mevlevi rotindu-se în locul lor de rugăciune (*tekke*) din Pera; desen din secolul al XIX-lea

Baiazid a devenit punctul central al vieţii comerciale a oraşului, având în jur Bazarul Acoperit şi alte pieţe — scenă descrisă în următorul fel de Evliya Çelebi: „Cum această moschee a fost construită pe de-a întregul din bani cuveniţi, se bucură de un mare avantaj spiritual, şi fiind situată în centrul pieţelor din Istanbul, este ticsită zi şi noapte de mii cu musulmani pioşi, care îşi oferă rugăciunile fără contenire."

O altă ctitorie datând din vremea domniei lui Baiazid este Galata Mevlevihane[11], cea mai veche *tekke* (lăcaş de dervişi) din cele 300 câte număra oraşul. Toate moscheile mari aveau şi cămine pentru dervişii cerşetori, care erau la fel de numeroşi în Istanbulul otoman precum fuseseră călugării în Constantinopolul bizantin. Existau peste douăzeci de ordine diferite de dervişi, cu propriile lăcaşuri. Fiecare ordin căuta să ajungă la comuniunea cu divinitatea într-un fel sau altul, unii prin contemplaţie şi misticism, alţii prin renunţare la orice bunuri lumeşti şi câţiva, puţini — în special cei aparţinând ordinului mevlevilor, faimoşii „dervişi rotitori" —, prin armonia divină a muzicii şi dansului. Evliya Çelebi descrie scena dintr-un lăcaş al dervişilor mevlevi din vremea lui:

> Acea *tekke* a mevlevilor din Beşiktaş nu are decât un cat. Încăperea unde dervişii dansează şi cântă dă spre mare... Chiliile fachirilor [dervişilor] de pe latura dinspre vest a locului de dans sunt din lemn de nuc şi închise pe trei părţi cu geamuri. Şeicul lor, Hasan Dede, care avea peste o sută zece ani când a murit, obişnuia să se urce pe un podium în zilele de întrunire şi, căzând în extaz, recita nenumărate versuri din *Mesnevi* [poemul lui Mevlana, poet mistic din secolul al XIII-lea], în conformitate cu sensul original dorit de poet. Urmaşul său, Nizen Derviş Yusuf Çelebi, obişnuia când şi când să se repeadă de pe scaun printre fachirii ce dansau. Când cânta, glasul îi era atât de pătruns, încât ascultătorii rămâneau fermecaţi. Toţi iubitorii de Dumnezeu se adunau în jurul lui şi-i ascultau cântarea divină până când îşi pierdeau cu totul minţile. A fost cu adevărat un prinţ al contemplaţiei speculative.

În ultimul deceniu al secolului al XV-lea, Baiazid a primit un număr mare de evrei sefarzi refugiați, ce fuseseră expulzați din Portugalia și Spania la începutul anului 1492. Baiazid i-a așezat pe evrei în principal în Salonic, Edirne, Izmir și Istanbul, în capitală fiind concentrați cu precădere în cartierul Balat.

La 24 aprilie 1512 Baiazid a fost silit să abdice în favoarea fiului său Selim, care câștigase sprijinul ienicerilor. Selim a fost învestit sultan și încins cu sabia lui Osman în aceeași zi, în vreme ce Baiazid a pornit spre locul său de exil, Didymóteicho. Dar Baiazid nu avea să ajungă niciodată la destinație, căci a murit pe drum, la 26 mai, bănuiala fiind că fusese otrăvit de Selim. Selim a adus trupul lui Baiazid înapoi la Istanbul și l-a înmormântat în mausoleul de la Beyazidiye. Mormântul său a devenit loc de pelerinaj, după spusele lui Evliya Çelebi, care notează că: „În general este vizitat acum de cei bolnavi, care află aici ușurare pentru suferințele lor, căci sultanul Baiazid a fost un monarh sfânt". Evliya continuă cu o poveste stranie despre Baiazid și mormântul acestuia:

> În ultimii șapte ani ai vieții sale nu a pus gura pe nimic ce avea sânge și viață. Într-o bună zi însă, dorindu-și el foarte mult să mănânce picior de vițel sau de oaie, a dus o lungă luptă cu sufletul său; dar cum până la urmă i s-a pus în față o mâncare îmbietoare, el i-a vorbit sufletului său: „Iată, suflet al meu, picioarele sunt în fața ta, părăsește trupul și vino de te hrănește din ele". În acea clipă a fost văzută ieșindu-i pe gură o creatură vie, care a sorbit sucul din mâncare; iar după ce și-a împlinit pofta, a încercat să se întoarcă de unde ieșise. Dar Baiazid a împiedicat-o să intre punându-și mâna în fața gurii, astfel că a căzut pe jos, iar sultanul a poruncit să fie bătută. Pajii au lovit-o până când a murit. Iar muftiul de la acea vreme a hotărât că sufletul era o parte esențială a omului, drept care acel suflet ucis trebuia îngropat; i s-au făcut rugăciuni și a fost îngropat într-un mic mormânt lângă mausoleul lui Baiazid. Acesta este adevărul despre vestita poveste a lui Baiazid al II-lea care a murit de două ori și a fost îngropat de două ori.

Cele două campanii majore ale lui Selim i-au adus victorii importante asupra Safavizilor din Persia și a Sultanatului Mameluc din Egipt. A doua campanie a fost încununată de cucerirea orașului Cairo în 25 ianuarie 1517. Potrivit legendei, califul din acea epocă, al-Mutawakkil, ar fi transferat drepturile asupra califatului și conducerea islamului lui Selim și urmașilor săi din linia lui Osman. Legenda a fost folosită mai târziu pentru a revendica dreptul sultanilor otomani asupra titlului de calif, pe care l-au păstrat până la sfârșitul imperiului.

După întoarcerea sa de la Cairo, Selim a rămas o vreme la Istanbul ocupându-se de reorganizarea guvernului și armatei în vederea pregătirii primei sale campanii în Europa. A făcut din Topkapı Sarayı centrul său de guvernare, precum și reședință imperială — practică păstrată de urmașii săi. Consiliul său suprem, Divanul, se întâlnea de patru ori pe săptămână la reședința din curtea a doua a palatului Topkapı, întrunirea fiind prezidată de vizir, care apoi îi raporta sultanului. Denumirea acestui consiliu se păstrează în Divan Yolu, bulevardul ce urmează cursul vechii Mese între Prima și a Doua Colină, numit astfel

datorită procesiunilor pitoreşti ce treceau de-a lungul său în zilele în care vizirii sultanului ţineau consiliu.

Selim a plecat din Istanbul în fruntea armatei sale în 18 iulie 1520, pornind într-o campanie împotriva Ungariei. Dar un furuncul sau abces care îi apăruse pe spate în timpul călătoriei l-a forţat să oprească expediţia la mijlocul drumului spre Edirne, la Çorlu, vechiul Caenophrurium. Boala s-a agravat continuu, făcându-i pe unii să creadă că suferea de cancer sau chiar de ciumă, iar în 21 septembrie 1520 şi-a găsit sfârşitul acolo. Avea cincizeci de ani şi domnise opt ani şi jumătate, pe care îi petrecuse aproape în întregime în campanii. Din pricina cruzimii sale, el este cunoscut drept Selim cel Crunt, cele mai cunoscute victime ale mâniei sale fiind cei şapte mari-viziri pe care i-a executat în vremea domniei sale — aproape câte unul în fiecare an. Când vestea morţii sale a ajuns în Occident, lumea a răsuflat uşurată, iar unul dintre cronicarii vremii observa că „Selim a murit în urma infecţiei pricinuite de un furuncul, iar Ungaria a fost astfel cruţată".

Selim a fost urmat de fiul său Soliman, care la scurt timp după aceea a ridicat moscheea Selim I Camii[12] de pe Colina a Patra în onoarea tatălui său, unde acesta a şi fost reînmormântat într-un splendid *türbe*. Uriaşul catafalc al lui Selim cel Crunt se înalţă în centrul mormântului cu cupolă, având la căpătâi enormul turban al sultanului — loc pe care Evliya Çelebi îl descrie în următorul fel: „Nu există mormânt regal care să umple inima vizitatorului de spaimă şi uimire cum este cel al lui Selim. Iată-l odihnindu-se acolo cu turbanul numit Selimiye aşezat pe sicriu asemenea unui balaur cu şapte capete. Eu, preaplecatul Evliya, am fost timp de trei ani recitator de imnuri la mormântul său."

Epoca lui Soliman Magnificul
1520–1566

Soliman nu împlinise încă douăzeci şi şase de ani când a devenit sultan. Fusese educat la Şcoala Palatului din Topkapı Sarayi, după care, în timpul domniei tatălui său, a ocupat postul de guvernator al provinciei Manisa.

Prima descriere mai amănunţită a lui Soliman ne-o oferă trimisul Veneţiei, Bartolomeo Contarini, care l-a văzut pe tânărul sultan la scurt timp după succesiune:

> Are douăzeci şi cinci de ani, e înalt, dar subţire şi musculos, şi cu trăsături delicate. Gâtul îi e puţin prea lung, faţa îngustă şi nasul acvilin. Are o umbră de mustăcioară şi o barbă mică; are o fizionomie plăcută, deşi obrazul lui tinde spre paloare. Se spune despre el că ar fi un domn înţelept, cu drag de învăţătură, iar toată lumea nădăjduieşte numai bine de la domnia sa.

Când Soliman a urcat pe tron avea deja mai mulţi copii, moştenitorul fiind fiul său Mustafa, născut în 1515 de către Gülbahar, care fusese concubina lui favorită. Pe vremea aceea însă, favorită devenise Haseki Hürrem, cunoscută Occidentului drept Roxelana sau Rusoaica, datorită presupusei ei origini. În primii cinci ani de domnie, Roxelana i-a dăruit lui Soliman cinci copii: un fiu, Mehmed, în 1521; o fiică, Mihrimah, în 1522; iar apoi trei fii, Abdullah, Selim şi Baiazid. Abdullah a murit în 1526, răpus de una dintre numeroasele epidemii ce bântuiau Haremul. Apoi, în 1530, Roxelana a născut un alt fiu, pe Cihangir, un cocoşat, ce avea să fie cunoscut sub numele de Eğri sau Cocoşatul. De îndată ce l-a născut pe primul ei fiu, Mehmed, influenţa Roxelanei asupra sultanului a devenit tot mai mare, iar în cele din urmă a reuşit să-l convingă să le înlăture pe celelalte femei şi să o declare pe ea nevasta lui legală — era pentru prima oară în istoria otomană că acest lucru se întâmpla. Faptul că Soliman era subjugat de Roxelana devenise subiect de bârfă în toate bazarurile Istanbulului, după cum menţionează pajul de origine italiană Bassano: „Îi poartă atâta dragoste şi are atâta încredere în ea, că toţi supuşii se miră şi spun că l-a vrăjit."

Fiecare nevastă a sultanului era recunoscută drept *kadın* (cadână), ceea ce înseamnă de fapt „femeie", iar primele două care îi năşteau băieţi căpătau în general prioritate în calitate de *birinci* (prima) şi *ikinci* (a doua) *kadın*. Când un nou sultan urma la tron, mama sa devenea *valide sultan*, sau sultana-mamă, deţinând

Soliman Magnificul (1520–1566) și un elefant din menajeria sa,
cu Süleymaniye Camii în fundal; desen de Melchior Lorichs, 1559

puterea supremă în Harem. Mama lui Soliman, Hafise, a murit la 1534, astfel că Roxelana a devenit femeia cu cea mai înaltă poziție din Harem. Dar Roxelana nu avea pace, deoarece fiul ei cel mare, Mehmed, era al doilea pe linia de succesiune, după Mustafa, așa că pândea ocazia să îl elimine pe Mustafa ca moștenitor în favoarea propriului ei fiu.

Chiar de la începutul domniei sale, Soliman a inițiat un program de reformă juridică, de unde i se trage și cognomenul de Kanuni (Legiuitorul). Această reformă a pus capăt codului arbitrar, conceput pentru militari, instituit de predecesorii săi, creând un sistem nou de legi care proteja viețile, proprietatea și drepturile civile ale supușilor săi.

Prima campanie a lui Soliman l-a dus la Belgrad, pe care l-a cucerit în 29 august 1521. A atacat apoi Rodosul, unde cavalerii ioaniți s-au predat în 20 decembrie 1522, după un asediu de 145 de zile, pentru ca apoi aceștia să-și stabilească noul cartier general în Malta.

La începutul lui 1523, Soliman a numit un nou mare-vizir, în persoana lui Ibrahim Pașa, un prizonier grec, care fusese crescut împreună cu el la palat și devenise prietenul său cel mai apropiat. Anul următor Soliman i-a dat-o pe sora sa Hadice de nevastă lui Ibrahim, marcând momentul printr-un șir de festivități la Hipodrom, care au durat opt zile. Ibrahim adunase deja o avere considerabilă datorită poziției sale privilegiate pe lângă sultan, iar în același an a încheiat construcția unui mare palat[1] pe latura vestică a Hipodromului, care a fost în

parte demolat pentru a face loc noii construcții, lăsând arena ca loc pentru adunările publice.

Soliman a organizat apoi o expediție în Ungaria, punându-l pe Ibrahim Pașa în fruntea armatei. Campania a culminat cu bătălia de la Mohács din 29 august 1526, în care ungurii au fost învinși de otomani în cursul unei lupte ce nu a durat mai mult de două ore. Cea mai mare parte a nobilimii maghiare și-a pierdut viața în luptă sau a fost executată la ordinul lui Soliman, care a cerut să nu se ia prizonieri. Iată ce scrie Soliman în jurnalul său din 31 august: „Sultanul, așezat pe un tron de aur, primește omagiul vizirilor și beilor; uciderea a 2 000 de prizonieri; plouă cu găleata." Apoi, în 2 septembrie, notează ca post-scriptum la această bătălie: „Repaus la Mohács; 20 000 din infanteria ungară și 4 000 din cavalerie sunt înmormântați."

Următoarea campanie a lui Soliman în Europa a pornit în ziua de 10 mai 1529, cu Ibrahim Pașa din nou la comandă. Ținta expediției era Viena, în fața căreia Soliman și-a desfășurat forțele în 27 septembrie, declanșând asediul asupra orașului. Dar turcii, deși de cel puțin trei ori mai numeroși decât apărătorii, nu au fost capabili să cucerească orașul, iar Soliman s-a văzut nevoit să ridice asediul în 15 octombrie, mărșăluind cu armata înapoi la Istanbul înainte de venirea iernii.

Aceasta a fost prima înfrângere suferită de Soliman, care, din dorința de a salva aparențele, a pretins că invadase Austria doar pentru a-l proteja pe vasalul său Ioan Zápolya de arhiducele Ferdinand de Habsburg, fratele împăratului Carol al V-lea. Soliman a încercat de asemenea să abată și atenția supușilor săi de la eșecul campaniei, astfel că în ziua de 27 iunie 1530 a organizat circumcizia celor patru fii ai săi cu o serie de festivități la Hipodrom, care au durat trei săptămâni.

Peste alți doi ani, Soliman a pus la cale o altă incursiune împotriva Vienei, dar armata sa nu a pătruns decât până la granița Austriei. Când s-a întors la Istanbul, Soliman a organizat din nou festivități pentru a marca încheierea a ceea ce fusese o altă campanie de succes, după cum au fost informați supușii săi. Soliman nota în jurnalul său la acea vreme: „Cinci zile de serbări și iluminații... Bazarurile rămân deschise peste noapte, iar Soliman se duce să le viziteze în ascuns."

Un tratat de pace a fost încheiat între Habsburgi și Otomani în 22 iunie 1533. Astfel, Soliman era acum liber să se îndrepte spre granițele răsăritene ale imperiului. La trei luni după tratatul de pace, Ibrahim Pașa a intrat cu armata în nord-estul Anatoliei, pregătind atacul asupra Azerbaidjanului, iar ceva mai târziu Soliman a invadat Iranul și Irakul în fruntea unei alte armate, Tabrizul predându-se la 13 iulie 1534, iar Bagdadul la scurt timp după aceea.

Soliman a rămas peste iarnă la Bagdad, iar în vreme ce se afla acolo a primit o scrisoare de la Roxelana, care se plângea de soarta ei în Harem:

> Stăpâne, absența voastră a aprins un foc în mine ce nu se domolește. Fie-vă milă de sufletul meu aflat în suferință și trimiteți degrabă scrisoarea voastră, pentru ca să aflu măcar în ea puțină alinare... Când am citit epistola voastră, fiul vostru Mehmed și fiica voastră Mihrimah se aflau alături de mine, iar lacrimile li se

scurgeau şiroaie din ochi. Lacrimile lor m-au făcut să-mi pierd mințile... Mă întrebați de ce sunt supărată pe Ibrahim Paşa. Când — cu voia lui Dumnezeu — vom fi din nou împreună, am să vă explic şi veți afla cauza.

Ibrahim se afla în acea vreme în culmea puterii sale, iar acest lucru era cu siguranță sursa nefericirii Roxelanei. Aproximativ cu un an în urmă, Ibrahim se lăudase în fața unui ambasador străin cu uriaşa putere de care dispunea — mai mare chiar decât cea a lui Soliman. Trimisul venețian a auzit cam aceeaşi poveste din gura marelui-vizir la o întâlnire ulterioară, ceea ce l-a făcut să remarce că dacă Soliman „l-ar trimite pe unul dintre bucătarii săi să-l omoare pe Ibrahim Paşa, nimic nu ar sta în calea uciderii acestuia". Ibrahim şi-a aflat sfârşitul în 15 martie 1536, când a fost invitat de Soliman să ia masa împreună cu el în apartamentele imperiale de la Topkapı Sarayı. Întâmplările acelei nopți au rămas învăluite în mister, însă a doua zi trupul lui Ibrahim a fost găsit în afara Porții Imperiale a palatului, semnele de pe cadavru indicând că fusese strangulat într-o luptă pe viață şi pe moarte. Întreaga avere a lui Ibrahim a fost confiscată de stat îndată după moartea acestuia, inclusiv marele palat de lângă Hipodrom.

Chiar la începutul domniei sale, Soliman a reînnoit o alianță pe care tatăl său, Selim, o făcuse cu un corsar din Mytilene, pe nume Barbarossa — cunoscut turcilor ca Hayrettin Paşa —, care preluase controlul asupra Algerului. Soliman l-a numit înalt amiral al flotei otomane în 1534, iar doi ani mai târziu, Barbarossa a recucerit câteva posesiuni, pe care Carol al V-lea, împăratul din Casa de Habsburg, le luase de la turci.

În 1536 Soliman şi Francisc I al Franței au încheiat o alianță formală împotriva lui Carol. Tratatul includea şi un acord comercial, aşa-numitele capitulații, prin care li se acorda negustorilor francezi libertatea de a face comerț fără restricții în Imperiul Otoman. Astfel s-au creat bazele dezvoltării unui *millet* francez în Istanbul, ce avea să devină un prototip pentru alte „națiuni" europene din Turcia. Comunitățile europene s-au stabilit pe înălțimile de deasupra Galatei, ridicându-şi ambasade şi biserici de-a lungul celebrei Grande Rue de Pera.

Barbarossa a asediat fără succes insula Corfu în 1536, după care a revenit în zona Mării Egee, atacând insulele aflate în posesia veneților şi luând mii de prizonieri care au fost apoi vânduți ca sclavi la Istanbul. Drept urmare Imperiul Otoman a ajuns să controleze cea mai mare parte a insulelor din Egee, cu excepția Ciprului şi Cretei, care erau în continuare sub stăpânire venețiană. Barbarossa s-a întors în Adriatică în anul următor, învingând flota Ligii Sfinte la Preveza în 28 septembrie 1538. A continuat să facă incursiuni asupra țărmurilor şi insulelor Mediteranei timp de încă cinci ani, după care s-a retras la Istanbul, unde avea să moară în 1546. A fost înmormântat în Beşiktaş, pe țărmul european al Bosforului, într-un splendid *türbe*[2], construit pentru el de către arhitectul Sinan, care atunci se afla la începutul remarcabilei sale cariere.

Sinan, născut în jurul anului 1497, fusese recrutat în virtutea legii cunoscute sub numele de *devşirme*, prin care tineri creştini erau luați ca tribut din țările vasale, fiind apoi înrolați forțat în armata otomană şi convertiți la islam, şi a participat ca inginer militar în patru dintre campaniile lui Soliman. Tot Soliman

a fost cel care l-a numit şef al arhitecţilor imperiali în 1538, după ce Sinan construise deja câteva edificii pentru sultan. La scurt timp după aceea Soliman i-a comandat lui Sinan construirea unei *külliye* pentru Roxelana — Haseki Hürrem Camii[3] —, pe care sultanul i-a oferit-o soţiei sale ca un cadou-surpriză cu ocazia zilei ei de naştere. A fost prima *külliye* construită în oraş de Sinan, care pe parcursul carierei sale avea să ridice în total 321 de clădiri pe tot teritoriul Imperiului Otoman, dintre care 85 s-au păstrat la Istanbul, printre ele numărându-se 22 de moschei.

La sfârşitul toamnei anului 1539 Soliman şi Roxelana au marcat ceremonia de circumcizie a celor doi fii ai lor, Baiazid şi Cihangir, cu o serbare la Hipodrom care a durat cincisprezece zile. În acelaşi timp au celebrat căsătoria fiicei lor Mihrimah cu Rüstem Paşa, care avea să fie de două ori mare-vizir sub Soliman. Rüstem era cunoscut sub numele de Kehle-i-Ikbal, sau Păduchele cu Noroc, o poreclă pe care a primit-o cu ocazia căsătoriei cu prinţesa Mihrimah. Se pare că inamicii lui Rüstem au încercat să împiedice nunta, împrăştiind zvonul că acesta ar avea lepră. Dar atunci când medicii palatului l-au examinat pe Rüstem, au descoperit că avea păduchi, drept care au declarat că nu avea lepră, dată fiind credinţa medicilor că păduchii nu trăiesc niciodată pe un lepros. Aşa se face că lui Rüstem i s-a permis să se căsătorească cu Mihrimah, alegându-se în schimb cu porecla ce se baza pe o vorbă a turcilor conform căreia „Când omului îi e hărăzit să aibă noroc, chiar şi un păduche îl poate face bogat".

O epidemie de vărsat negru din 1543 l-a răpus pe şehzade (prinţul) Mehmed, cel mai mare fiu al lui Soliman şi al Roxelanei, care atunci când a murit avea douăzeci şi unu de ani. Soliman a fost distrus de moartea fiului său iubit şi a stat în priveghi timp de trei zile înainte de a permite ca acesta să fie înmormântat. Soliman a decis apoi să-l comemoreze pe Mehmed prin construirea unui mare ansamblu cu moschee pe Colina a Treia, numit Şehzade Camii[4] sau Moscheea Prinţului. Sinan a fost însărcinat cu această misiune, începând lucrul în anul următor şi terminând construcţia în 1548. Sinan însuşi s-a referit mai târziu la Şehzade Camii ca la „lucrarea sa de ucenicie", dar, în acest caz, este lucrarea unui ucenic de geniu, prima sa moschee imperială realizată realmente la scară imperială.

În anul în care a terminat Şehzade Camii, Sinan a încheiat lucrările şi la o moschee pentru prinţesa Mihrimah. Aceasta a fost construită în Üsküdar deasupra debarcaderului, *iskele*, fiind prin urmare numită Iskele Camii[5]. Mai târziu prinţesa i-a comandat lui Sinan încă o moschee, Mihrimah Camii[6], care a devenit principalul reper al oraşului vechi de pe Colina a Şasea.

Soliman a organizat în 1548 o campanie în nord-estul Anatoliei, cucerind în 25 august oraşul Van. În vara următoare şi-a continuat cuceririle în Georgia, după care s-a întors triumfător la Istanbul în 12 decembrie 1549.

Printre cei care făceau parte din anturajul lui Soliman la întoarcerea sa la Istanbul se număra şi învăţatul francez Pierre Gilles, mai bine cunoscut ca Petrus Gyllius. Gyllius sosise pentru prima oară la Istanbul în 1544 împreună cu ambasada lui Francisc I. A petrecut următorii patru ani acolo, studiind izvoare antice precum şi topografia oraşului şi monumentele sale bizantine. A plecat apoi cu Soliman în campania sa din Iran, iar după întoarcerea la Istanbul

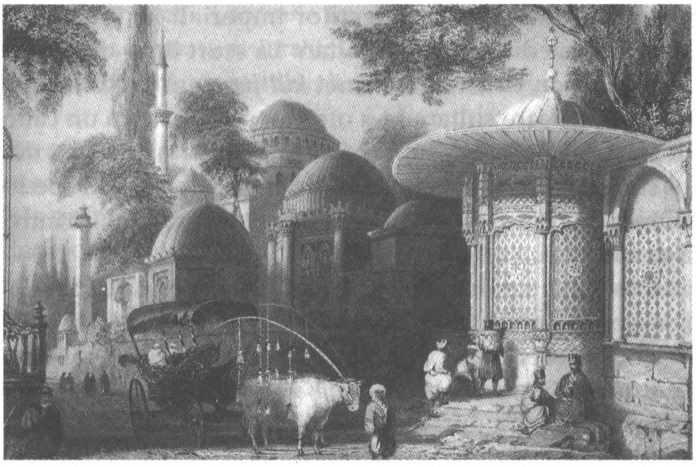

Şehzade Camii

a rămas câteva luni în oraş înainte de a porni spre Roma, unde avea să moară în 5 ianuarie 1555. Rezultatele cercetărilor sale au fost publicate la Lyon în 1561 de nepotul său Antonie Gilles, şi anume *De Bosphoro Tracio libri* şi *De topographia Constantinopoleos et de illius antiquitatis libri,* care s-au impus ca lucrări de referinţă în studiul oraşului imperial.

Unul dintre cele mai importante lucruri realizate de Gyllius în timpul şederii sale la Istanbul a fost descoperirea Cisternei Bazilică, uriaşul rezervor subteran de apă, construit pe vremea lui Iustinian sub Stoa Basilica. Gyllius descrie cum a dat peste cisternă în timp ce căuta în zadar Stoa Basilica, sau Porticul Imperial cum o numeşte el:

> Porticul Imperial nu se mai vede, deşi cisterna a rămas. Nepăsarea şi disprețul pentru tot ce este neobişnuit ale locuitorilor au făcut ca aceasta să nu fie descoperită de nimeni în afară de mine, care sunt un străin printre ei, iar aceasta după îndelungată şi amănunţită căutare. Întreaga zonă a fost acoperită de construcţii, aşa încât era greu de bănuit că s-ar afla o cisternă acolo. Oamenii nu aveau nici cea mai mică idee de existenţa ei, deşi zilnic scoteau apă din fântânile săpate până la ea. Dintr-o întâmplare am ajuns la o căsuţă unde exista unui pasaj ce ducea jos spre ea şi am urcat într-o mică barcă. Am descoperit-o după ce stăpânul casei a aprins câteva torţe şi a vâslit încolo şi încoace printre coloanele ce erau aşezate foarte adânc în apă. Era foarte preocupat să prindă peştii, ce abundă în cisternă, şi a reuşit să ia câţiva cu ostia la lumina torţelor.

Gyllius a văzut şi un număr de alte monumente, care între timp au dispărut, inclusiv colosala statuie ecvestră a lui Iustinian, aşezată în faţa Sfintei Sofia. Gyllius relatează şi care a fost soarta monumentului:

> În urmă cu vreo treizeci de ani întreaga coloană [pe care era aşezată statuia — *n.t.*] a fost dată jos până la piedestal, iar acesta a fost dărâmat până la bază în urmă

cu un an [în jur de 1545]... De curând am văzut statuia ecvestră a lui Iustinian care se înalţa aici pe coloana ei şi care mult timp a fost păstrată în interiorul palatului imperial, dusă la topit pentru a se turna din ea armament. Printre fragmente se afla piciorul lui Iustinian, ce mă depăşea în înălţime, şi nasul său, ce avea o lungime de douăzeci şi trei de centimetri. Nu am îndrăznit să măsor picioarele calului care zăceau pe pământ, dar pe ascuns am măsurat una dintre potcoave şi am aflat că era înaltă de douăzeci şi trei de centimetri.

Gyllius a descoperit că o serie de monumente fuseseră parţial sau total dărâmate de Soliman, pentru a fi folosite ca material de construcţie pentru edificiile întemeiate de el. Menţionează că arcada de la nivelul superior al Hipodromului fusese demolată de curând, iar coloanele şi bazele acestora „luate din ordinul împăratului Soliman pentru a se construi un spital". Acest spital făcea parte din Süleymaniye[7], marea moschee de pe Colina a Treia, pe care Sinan începuse să o construiască pentru Soliman pe vremea când Gyllius se afla încă la Istanbul.

Süleymaniye a fost, judecând după dimensiuni, al doilea mare ansamblu cu moschee construit la Istanbul, fiind depăşit doar de Fatih Camii. Dar în privinţa frumuseţii, ansamblul construit pentru Soliman îl întrece pe cel al lui Fatih, în special magnifica Sülemaniye Camii, cea mai frumoasă şi grandioasă dintre toate moscheile imperiale ale oraşului. Sinan a terminat de construit moscheea în 1557, dar a mai durat câţiva ani pentru a duce la sfârşit şi restul ansamblului.

În deceniul în care s-a ocupat de Süleymaniye, Sinan a ridicat şi alte edificii la Istanbul, printre care o frumoasă baie publică pentru Roxelana, cunoscută ca Haseki Hürrem Hamamı[8]. La cinci ani după terminarea moscheii lui Soliman, Sinan a construit una dintre cele mai frumoase moschei întemeiate de un mare-vizir, Rüstem Paşa Camii[9]. La acea vreme, pe lângă edificiile amintite, Sinan împodobise Istanbulul cu alte opt moschei, patru medrese, patru *türbe*, un hamam, un han şi şase apeducte în împrejurimile oraşului. Toată această activitate de construcţie făcea parte din procesul de expansiune a Imperiului Otoman din vremea lui Soliman, când bogăţia vastului imperiu al sultanului se revărsa la Istanbul.

Populaţia Istanbulului în timpul domniei lui Soliman ajunsese probabil la o jumătate de milion — cam la fel ca pe vremea lui Iustinian. Recensământul din 1535, care a înregistrat 80 000 de gospodării în Istanbul şi Galata, atestă că 58 la sută din acestea erau musulmane, 32 la sută creştine şi 10 la sută evreieşti, în vreme ce un călător francez de la 1550 estima că în oraş ar fi 120 000 de gospodării, ceea ce însemna o creştere cu 50 la sută în 15 ani. Aceste cifre nu-i includeau pe cei care trăiau în palat şi nici trupele ce alcătuiau gospodăria sultanului, acei *kapıkulu*, al căror număr ajungea probabil la 25 000 în timpul domniei lui Soliman. În perioada otomană timpurie, Istanbulul a fost lovit periodic de epidemii de ciumă, holeră şi variolă, prima în 1466, când în interiorul zidurilor mureau câte 600 de oameni pe zi, iar supravieţuitorii fugeau ca să scape cu viaţă, după cum relatează Kritovoulos. În timpul domniei lui Soliman două epidemii s-au abătut asupra oraşului: prima în 1526, a doua în 1561. Cu toate acestea, după fiecare epidemie, populaţia creştea repede revenind la acelaşi nivel sau chiar depăşindu-l, datorită imigraţiei constante a oamenilor sărmani din provincii.

Soliman a organizat o campanie și împotriva Transilvaniei în 1551 sub comanda lui Sokollu Mehmed Pașa, care fusese recrutat prin *devșirme* din Bosnia, iar apoi educat chiar la Școala Palatului din Istanbul. Mehmed Pașa a cucerit Timișoara în 26 iulie 1552, după care cea mai mare parte a Transilvaniei a ajuns sub suzeranitate otomană.

În 1553 Soliman a pornit apoi în expediție împotriva Safavizilor din Iran. În vreme ce armata otomană se afla încă în Anatolia centrală, marele-vizir Rüstem Pașa l-a convins pe Soliman că fiul său cel mare, prințul Mustafa, conspira cu Safavizii pentru a uzurpa tronul otoman. Rüstem era fără îndoială aliatul soacrei sale, Roxelana, care de o bucată de vreme complota, se pare, în vederea eliminării lui Mustafa, pentru ca Selim, cel mai mare dintre fiii ei supraviețuitori, să fie primul la succesiune. Mustafa, care era descris de un cronicar contemporan ca „minunat de bine educat și prudent și la vârsta potrivită pentru a domni", era idolatrizat de ieniceri, așa încât e lesne de înțeles cum de Rüstem Pașa a reușit să-l convingă pe Soliman că fiul său plănuia să-l detroneze. Pe 6 noiembrie 1553 Soliman l-a chemat pe Mustafa în cortul său de campanie de la Ereğli, în Karaman, iar când prințul și-a făcut apariția, și-a pus oamenii să-l stranguleze, corpul său neînsuflețit fiind apoi lăsat afară, în tabără, pentru ca toată lumea să îl vadă. Când prințul Cihangir, care îndeplinea funcția de guvernator în Alep, a primit această veste, a fost în asemenea măsură copleșit de durere, că s-a îmbolnăvit și a murit în același an, în ziua de 27 decembrie.

Executarea lui Mustafa i-a revoltat pe ieniceri, care erau pe punctul de a se răscula, dar Soliman i-a liniștit îndepărtându-l pe Rüstem Pașa și înlocuindu-l cu Kara Ahmed Pașa. Peste doi ani Ahmed Pașa avea să fie executat de către Soliman, care apoi l-a repus în funcție pe Rüstem Pașa, negreșit în urma intervenției Roxelanei.

Roxelana era acum pe punctul de a-și realiza marea ei ambiție, căci unicii fii supraviețuitori ai lui Soliman — Selim și Baiazid — erau copiii ei, și oricare dintre ei ar fi urmat la tron, ea avea să fie *valide sultan*. Îl prefera pe Selim, care fiind cel mai mare dintre cei doi era succesorul de drept, deși era atât de desfrânat, încât era cunoscut sub numele de Sarhoș sau Bețivul. A reușit însă să-i câștige pe ieniceri de partea sa, iar în cele din urmă l-a învins și l-a eliminat pe Baiazid, devenind el singur succesor de drept.

Roxelana nu a trăit să vadă urcarea fiului ei pe tron, căci a murit la 16 martie 1558, iar în aceeași zi a fost depusă în mausoleul ei din Süleymaniye, lăsându-l în urma ei pe Soliman copleșit de durere.

În 1564 Soliman a pus la cale o mare expediție împotriva Maltei, avându-l pe Mustafa Pașa în fruntea armatei, pe Piyale Pașa în fruntea flotei, în vreme ce Turgut Reis a atacat cu o altă flotilă dinspre Tripoli. Expediția a fost însă un eșec, deoarece cavalerii ioaniți au rezistat în fortăreața lor din Malta unui asediu memorabil ce a început în 20 mai 1565. Asediul s-a încheiat în 11 septembrie al aceluiași an, când sosirea unei flote creștine dinspre Sicilia l-a convins pe Mustafa Pașa să pună capăt expediției și să se întoarcă la Istanbul.

În primăvara anului următor, Soliman a hotărât să organizeze o campanie în Europa sub conducerea noului mare-vizir, Sokollu Mehmed Pașa. Expediția

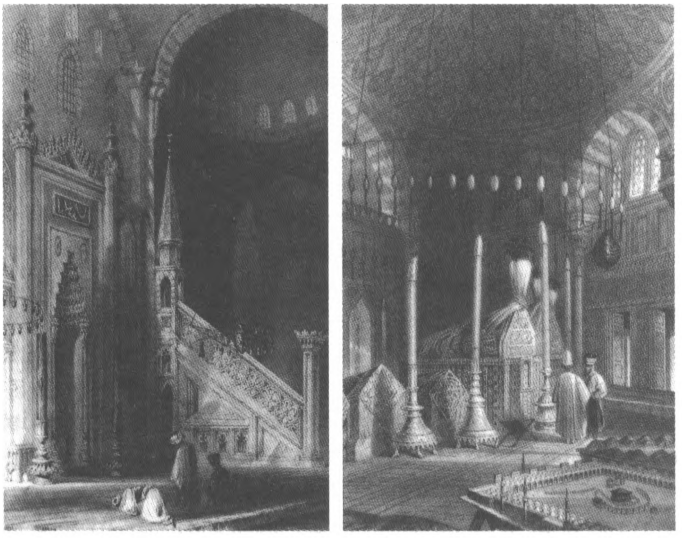

Stânga: Mihrabul şi minbarul din Süleymaniye Camii
Dreapta: Interiorul mormântului lui Soliman

a pornit din Istanbul la 1 mai 1566, obiectivul lui Soliman fiind fortăreaţa Sziget (Szigetvár), ultima redută importantă a Habsburgilor în Ungaria. La vremea când au ajuns la Dunăre, Soliman era însă atât de bolnav, că nu mai putea călări şi era purtat într-o litieră. Armata a ajuns la Sziget în 5 august şi a început asediul, întâmpinând o rezistenţă aprigă din partea garnizoanei conduse de temerarul conte Miklós Zrínyi, care a ţinut piept asediului timp de o lună. Ultimul act al lui Zrínyi a fost acela de a da foc prafului de puşcă dintr-un depozit al garnizoanei, aruncându-l în aer şi ucigând vreo 3 000 de turci.

Soliman nu a trăit să vadă cucerirea Szigetului, căci a murit în seara dinainte de căderea citadelei, în 7 septembrie 1566. Mehmed Paşa a ascuns armatei ştirea morţii lui Soliman, trimiţând un curier pentru a-i da de ştire prinţului Selim, care era guvernator în Kütahya, sfătuindu-l să pornească spre Istanbul şi să-şi asigure tronul înainte de a se ivi o opoziţie la succesiune. Între timp trupul lui Soliman a fost îmbălsămat în secret, după care a fost îmbrăcat în veşminte imperiale şi aşezat în cortul vizirului de parcă ar fi fost în viaţă. Mehmed Paşa a falsificat semnătura imperială pe documentele care continuau să fie emise în numele lui Soliman — situaţie ce s-a perpetuat până ce Selim a trimis vorbă că fusese proclamat sultan la Istanbul. Atunci rămăşiţele lui Soliman au fost aduse înapoi la Istanbul pentru a fi depuse în frumosul *türbe* din spatele moscheii, alături de mormântul Roxelanei.

Aceasta a fost viaţa lui Soliman Magnificul, care a domnit peste imperiul său timp de patruzeci şi şase de ani — cea mai lungă domnie din istoria otomană. Monumentul nemuritor al lui Soliman din Istanbul este Süleymaniye, aşa cum cel al lui Iustinian este Sfânta Sofia, două edificii magnifice ridicate la distanţă de o mie de ani unul de altul, ambele vizibile în maiestuoasa privelişte a oraşului văzut dinspre Cornul de Aur.

Casa Fericirii
1566–1623

Declinul Imperiului Otoman a început odată cu moartea lui Soliman, ai cărui succesori, începând cu Selim al II-lea, au fost domnitori slabi, ce şi-au petrecut cea mai mare parte a timpului în Palatul Interior din Topkapı, un loc al plăcerilor cunoscut sub numele de Dar-üs Saadet, sau Casa Fericirii. În această zonă complet izolată de restul *saray*-ului se pătrundea printr-o poartă extrem de bine păzită cunoscută ca Bab-üs Saadet, Poarta Fericirii, descrisă de un călător european din acele vremuri în următorul fel:

> Când te duci la Serai, trebuie să treci printr-o poartă, care este bogat aurită şi se numeşte „Poarta Fericirii". Uneori vezi deasupra ei, înfipt în vârful unei suliţe, capul vreunui mare-vizir sau al vreunui alt personaj, decapitat în acea dimineaţă, după capriciile Marelui Senior.

Selim al II-lea avea patruzeci şi doi de ani când s-a urcat pe tron. La acea vreme era deja un alcoolic şi desfrânat, neglijând afacerile statului şi petrecându-şi timpul cu pajii şi concubinele favorite în Palatul Interior. După cum îl descrie Evliya Çelebi, „Era un suveran cu o fire blajină, dar dedat plăcerilor şi vinului".

În timpul domniei lui Selim, de afacerile statului s-a ocupat Sokollu Mehmed Paşa. Acesta se căsătorise cu fiica lui Selim, Esmahan, în 1562, iar peste trei ani fusese numit mare-vizir de către Soliman. A rămas în funcţie pe toată perioada domniei lui Selim, lăsându-l pe sultan să se bucure nestingherit de plăcerile ce i le oferea Casa Fericirii.

Nevasta favorită a lui Selim a fost Nurbanu, mama viitorului sultan Murad al III-lea. De origine veneţiană, după cum se presupune, a fost, în mod cert, forţa din spatele tronului ocupat de Selim, purtând corespondenţă cu dogele Veneţiei şi alţi conducători de state. Cu ea a început o perioadă în istoria otomană cunoscută în turcă drept Kadınlar Sultanatı, Sultanatul Femeilor, în care o serie de concubine din Harem au exercitat o influenţă considerabilă în chestiunile de stat.

Mehmed Paşa a pus la cale în 1568 un acord de pace cu împăratul habsburgic Ferdinand. În anul următor a organizat o expediţie în sudul Rusiei, sporind în acelaşi timp influenţa otomană asupra principilor vasali din Moldova şi Valahia.

Primul război dintre turci şi ruşi s-a încheiat cu un tratat de pace semnat în 1570 de către Selim şi ţarul Ivan al IV-lea cel Groaznic.

La acea vreme Selim căzuse sub influenţa lui Joseph Nasi, un evreu portughez care se refugiase în Imperiul Otoman şi devenise sfetnicul cel mai de încredere al sultanului. Nasi l-a convins pe Selim să atace Ciprul, care pe atunci era deţinut de veneţieni. Selim a trimis o flotă sub comanda lui Piyale Paşa, care în 1570 a debarcat în Cipru o armată condusă de Lala Mustafa Paşa. Mustafa a asediat fortăreaţa veneţiană de la Famagusta, care i s-a predat la 1 august 1571, celelalte oraşe fortificate ale insulei capitulând pe rând la scurt timp după aceea.

Invazia turcă din Cipru a dus la formarea unei alianţe împotriva otomanilor — Liga Sfântă —, din care făceau parte Spania, Veneţia, cavalerii de Malta, papalitatea şi o serie de state italiene. Liga a pregătit o armada sub comanda lui Don Juan de Austria, fiul bastard al lui Carol al V-lea. Flota turcă îşi stabilise cartierul de iarnă în portul de la Lepanto, aproape de capătul vestic al Golfului Corintului, unde i s-a alăturat un contingent din Algeria condus de Uluç Ali. Cele două armade s-au întâlnit în largul coastei de la Lepanto în 7 octombrie 1571, iar în ultima mare bătălie între galere, creştinii au ieşit victorioşi, scufundând aproape întreaga flotă otomană. Miguel Cervantes, care a fost rănit în acea luptă, aminteşte în *Don Quijote* de „ziua aceea, care-a fost pentru creştinătate atât de norocoasă, pentru că ea a arătat întregii lumi şi tuturor popoarelor greşeala în care căzuseră atunci când socotiseră că turcul era de nebiruit"*.

Singurele nave otomane care au izbutit să scape făceau parte din contingentul algerian condus de Uluç Ali, care s-a înapoiat la Istanbul împreună cu 40 de corăbii. Aici a fost întâmpinat ca un erou, iar de atunci a primit porecla de Kılıç sau Sabia, pentru felul în care îşi croise drum prin flota creştină. Kılıç Ali Paşa a primit comanda flotei otomane, care a fost complet reconstruită în următorii doi ani. Renaşterea flotei otomane a silit Veneţia să semneze un acord de pace cu otomanii la 7 martie 1573, iar în vara următoare flota turcă a cucerit Tripoli, reinstaurând controlul otoman asupra Mediteranei de vest.

Între timp Selim abia dacă se mişcase din Harem, unicele sale deplasări fiind la Edirne pentru a inspecta moscheea şi complexul care se construiau acolo. Magnifica *külliye* — Selimiye — era construită de Sinan, care a continuat să fie şeful arhitecţilor imperiali şi pe vremea lui Selim al II-lea. Sinan a construit mai multe clădiri şi pentru Sokollu Mehmed Paşa pe teritoriul imperiului, inclusiv două moschei la Istanbul. Cea mai faimoasă dintre acestea două este Sokollu Mehmed Paşa Camii[1], ridicată pe versantul dinspre Marmara al Primei Coline.

Selim a murit la 15 decembrie 1574, pierzându-şi cunoştinţa, beat fiind, în Harem, în timp ce făcea baie. Vestea morţii lui a fost ţinută secretă până când fiul său cel mai mare, Murad, s-a întors la Istanbul de la Manisa, unde fusese numit guvernator al provinciei. Prinţul a sosit la Istanbul în 21 decembrie 1574, fiind de îndată încins cu sabia lui Osman la Eyüp şi urcat pe tron ca Murad al III-lea. În aceeaşi zi Murad a ordonat uciderea celor cinci fraţi ai săi, pentru a-i împiedica

* Miguel de Cervantes Saavedra, *Don Quijote de la Mancha*, ELU, Bucureşti, 1965, traducere de Ion Frunzetti şi Edgar Papu. (*N.t.*)

Stânga: *Kızlar ağası*, sau marele-eunuc negru
Dreapta: Cadână din Harem în veşminte de interior

să-i conteste tronul. Prinții uciși au fost înmormântați împreună cu tatăl său în grădina de la Sfânta Sofia, unde Murad i-a comandat lui Sinan un splendid *türbe*[2] pentru aceştia.

Murad al III-lea avea douăzeci şi opt de ani când s-a urcat pe tron. La acea vreme soția lui favorită era Safiye, mama viitorului Mehmed al III-lea, despre care se crede de asemenea că ar fi fost de origine venețiană. O luptă pentru putere a avut loc în Harem între Safiye şi Nurbanu, care era *valide sultan*. Principalul aliat al lui Nurbanu era fiica ei, Esmahan, soția lui Sokollu Mehmed Paşa, care a continuat să fie mare-vizir şi pe vremea lui Murad al III-lea. Nurbanu şi Esmahan au căutat să slăbească puterea lui Safiye asupra lui Murad, cumpărând cele mai frumoase fete care erau de vânzare în piața de sclavi din Istanbul şi introducându-le în haremul sultanului. Planul lui Nurbanu a dat roade, Murad luându-şi o mulțime de concubine, cu toate că Safiye a rămas *irinci kadın*. Murad a zămislit 103 copii în timpul domniei sale, de-a lungul căreia pare să nu fi făcut mult mai mult decât să îndeplinească rolul de armăsar regal.

În vara anului 1582, Murad a sărbătorit circumcizia celui mai mare dintre fiii săi, viitorul Mehmed al III-lea, cu spectacole la Hipodrom care au durat cincizeci şi două de zile. Festivitățile au fost descrise de un călător francez anonim, a cărui relatare a apărut la scurt timp după aceea şi în engleză:

Locuitorii şi artizanii Constantinopolului [au luat parte] la acele jocuri de dinainte de amiază în veşmintele lor de gală. Soldaţii şi oamenii de arme, truditorii, menestrelii, saltimbancii şi dănţuitorii, jonglerii şi alţii asemenea îşi făceau de lucru şi forfoteau... Distracţiile de la miezul nopţii se petreceau cu arderea de fortăreţe, lupte, cai, elefanţi şi alte creaturi închipuite de meşteşugari...

Trebuie să mă opresc acum la ceea ce a urmat, ultima companie, cântăreţi din gură şi la instrumente, învăţaţi, călugări, jongleri, acrobaţi şi jucători... acolo puteai să vezi arabi, mauri, persani, greci şi spanioli, cântând din corniuri, trompete, tobe şi alte instrumente, în parc sau în arenă, unde făceau atâta zgomot, scoteau sunete fără melodie, fără a schimba nota, fără să ţină o melodie sau un pas, că totul răsuna tare şi fals în amestecul de voci şi sunete.

Haremul numeros al lui Murad a impus renovări considerabile în Topkapı Sarayı. Lucrările au început în primul an al domniei lui Murad, când Sinan a ridicat zece bucătării uriaşe pe latura estică a celei de-a doua curţi. Peste alţi patru ani, Sinan a reconstruit complet sala cea mare din Palatul Interior, cunoscută acum drept Salonul lui Murad al III-lea.

În ultimii opt ani ai vieţii sale, Sinan a mai ridicat patru moschei la Istanbul — Kiliç Ali Paşa Camii[3], Şemsi Ahmed Paşa Camii[4], Atik Valide Camii[5] şi Ramazan Efendi Camii[6], aceasta din urmă fiind terminată cu doar doi ani înainte de moartea sa în 1588, când trecuse bine de nouăzeci de ani. Sinan a fost înmormântat într-un *türbe* pe care şi-l construise pentru sine în colţul nord-vestic al complexului Süleymaniye, cel mai trainic monument al faimei sale.

Sokollu Mehmed Paşa s-a sfârşit din viaţă la 12 decembrie 1579, când a fost asasinat la o adunare a Divanului de un soldat nebun din Bosnia. Trimisul Veneţiei, Maffeo Venier, a comentat dispariţia marelui-vizir în raportul său către doge: „Odată cu Sokollu Mehmed, a coborât în mormânt şi virtutea turcă."

După asasinarea lui Sokollu Mehmed Paşa, Murad a schimbat de zece ori în decurs de şaisprezece ani pe deţinătorul funcţiei de mare-vizir, Siyavuş Paşa şi Koca Sinan Paşa ocupând fiecare funcţia de câte trei ori. Frecventele schimbări la nivelul guvernului făceau parte din starea de instabilitate generală care a urmat morţii lui Sokollu Mehmed Paşa, fiind dovada declinului pe care acesta izbutise să îl controleze cât deţinuse funcţia de mare-vizir. O devalorizare a monedei de aur a dus în 1589 la o revoltă a ienicerilor, nemulţumiţi deja de soldele tot mai scăzute şi deteriorarea condiţiilor de viaţă. Au răsturnat uriaşele lor cazane de bronz, acesta fiind semnalul obişnuit de manifestare a nemulţumirii, şi au pătruns cu forţa în cea de a Doua Curte a palatului în vreme ce se ţinea Divanul, cerând capetele vizirilor responsabili pentru devalorizarea monedei. Murad a fost silit să le îndeplinească cererile, dar în următorii trei ani ienicerii s-au mai revoltat de două ori, forţându-l pe sultan să demită mari-viziri şi alţi dregători. În acea vreme ienicerii decăzuseră deja ca forţă de luptă, parţial din cauză că vechiul sistem de *devşirme* fusese abandonat în cea mai mare parte şi înlocuit cu recrutarea de nativi turci. Apoi, în 1593, cavaleria sultanului — spahiii — s-a revoltat, dar revolta a fost înăbuşită de ieniceri, care au profitat de ocazie pentru a-şi mări influenţa. Episodul a marcat şi sfârşitul spahiilor

ca aristocrație militară deținătoare de feude, mii de spahii fiind alungați de pe domeniile lor din Anatolia, ceea ce a contribuint la starea generală de anarhie.

Murad s-a îmbolnăvit la începutul anului 1595 și simțea că nu îi mai rămăsese mult de trăit. Apropiindu-i-se sfârșitul, a cerut să fie dus la Incili Köşkü, sau Chioșcul Perlei, care mai există și azi pe țărmul Mării Marmara, la poalele Primei Coline. Muzicienii cântau o melancolică melodie persană, la care el ar fi rostit cuvintele: „O, vino și veghează cu mine la noapte, tu, Moarte." Două galere din flotă au trecut pe lângă chioșc și, știind că sultanul se afla acolo, l-au salutat cu salve de tun, care au zdruncinat ferestrele și cupola chioșcului, iar cioburile de sticlă s-au răspândit în toată încăperea făcându-l pe Murad să izbucnească în lacrimi: „Pe vremuri salvele flotei mele nu ar fi spart acele geamuri, dar acum...", a gemut el. „Acesta este chioșcul vieții mele." Murad a fost dus apoi în camera sa din Casa Fericirii, acolo unde văzuse lumina zilei și unde acum avea să se sfârșească.

Murad al III-lea a murit la 16 ianuarie 1595. Vestea morții sale a fost ținută secretă, pentru ca fiul său cel mare, Mehmed, să aibă timp să se întoarcă la Istanbul de la Manisa, unde era guvernator. Prințul a sosit la Istanbul și s-a urcat pe tron ca Mehmed al III-lea în ziua de 28 ianuarie 1595, având atunci treizeci de ani. În aceeași zi Mehmed i-a executat pe toți cei nouăsprezece frați ai săi mai tineri, urmând aceeași politică fratricidă ca și tatăl și bunicul său. Murad și cei nouăsprezece fii ai săi au fost apoi înmormântați în grădina de la Sfânta Sofia, unde un frumos *türbe*[7] a fost construit de Davut Ağa, succesorul lui Sinan ca șef al arhitecților imperiali. Imediat după înmormântări femeile din haremul lui Murad au fost trimise la Eski Saray, Vechiul Palat, de pe Colina a Treia.

Călătorul englez Fynes Moryson, care a vizitat Istanbulul în 1597, nota că fiicele și concubinele lui Murad al III-lea continuau să locuiască în Eski Saray, dar că femeile cele mai frumoase de la curtea imperială se aflau în Haremul din Topkapı Sarayı, alături de Mehmed al III-lea, „căci cele mai frumoase și dragi lui sunt luate să trăiască la curtea lui".

Moryson a fost unul dintre călătorii care s-a minunat de animalele ciudate pe care sultanii le țineau în menajeriile lor. Una dintre acestea se afla la Tekfursarayı, palatul bizantin de pe Colina a Șasea. Când Moryson a vizitat locul, acolo erau găzduiți doi elefanți și o girafă. A fost în special uimit de girafă, care până atunci nu mai fusese văzută nicăieri în Europa; o descrie ca pe „un animal adus de curând din Africa (Mama Monștrilor), care este cu totul necunoscut în locurile noastre, și-a pus de mai multe ori botul pe ceafa mea când mă credeam la mare distanță de el, iar această familiaritate nu mi-a plăcut defel; și cu toate că îngrijitorul m-a asigurat că nu îmi va face niciun rău, am evitat totuși cât am putut săruturile lui prietenoase".

Când Mehmed al III-lea s-a urcat pe tron, mama sa, Safiye, a devenit *valide sultan*. La scurt timp după aceasta, ea i-a comandat lui Davut Ağa o moschee imperială, care trebuia construită pe țărmul Cornului de Aur, în cartierul pieței cunoscut sub numele de Eminönü, care era locuit de o comunitate de evrei karaiți. Safiye i-a evacuat pe karaiți, care s-au stabilit la trei kilometri mai spre vest pe celălalt țărm al Cornului de Aur, în cartierul Hasköy, sau Satul Regal, unde

Baia femeilor din Harem; miniatură

urmaşii lor continuă să trăiască până în zilele noastre. Davut Ağa a murit în 1599, fiind înlocuit ca şef al arhitecţilor imperiali de Ahmed Çavuş, care a continuat construcţia Moscheii lui Safiye, o parte din aceasta fiind ridicată pe o prelungire artificială a ţărmului, obţinută prin umplerea cu pământ a apelor golfului. Lucrările de lărgire a ţărmului i-au adus arhitectului-şef porecla de Dalgıç, sau Scufundătorul, de atunci fiind cunoscut sub numele de Dalgiç Ahmed Çavuş.

După ce Mehmed al III-lea a ajuns sultan, Compania Levantului din Anglia a trebuit să reînnoiască acordul privitor la capitulaţii cu Imperiul Otoman, şi pentru a facilita negocierile regina Elisabeta a trimis cadouri bogate pentru sultan, pentru marele-vizir şi pentru alţi oficiali otomani. Printre acestea era şi o extraordinară orgă de apă construită de Thomas Dallaam, care a fost trimis de regină să instaleze personal orga la Topakpı Sarayı. Dallaam a sosit la Istanbul în august 1599 şi a instalat orga în Apartamentul Privat, unde a şi cântat pentru sultan şi pajii lui favoriţi. În timp ce instala orga, Dallaam s-a împrietenit cu unul dintre aceştia care l-a condus spre un loc de unde putea arunca o privire spre femeile din Harem. Iată cum descrie el scena:

> Traversând o curticică pătrată pavată cu marmură, mi-a făcut semn să mă duc la un grilaj în perete, dar mi-a făcut semn că el însuşi nu se duce. Când am ajuns la grilaj, am văzut că peretele era foarte gros şi zăbrelit pe amândouă părţile cu bare groase de fier; dar prin acel grilaj am văzut treizeci din Concubinele Marelui Senior care se jucau cu o minge într-o altă curte. La prima vedere am crezut că sunt băieţi, dar când le-am văzut părul de pe creştet atârnându-le pe spate, împletit cu

un ciucure de perle atârnând la capăt, precum şi alte semne vădite, am ştiut că sunt femei, şi cu adevărat foarte frumoase... Am rămas atât de mult timp privind la ele încât cel care îmi arătase atâta gentileţe s-a supărat rău pe mine. Şi-a strâmbat gura şi a dat din picior ca să mă facă să renunţ la privit, ceea ce am făcut fără tragere de inimă, căci priveliştea mă bucura nespus.

La începutul lui iunie 1603, prinţul Mahmud, cel mai mare dintre fiii lui Mehmed, care pe vremea aceea avea douăzeci şi unu de ani, a fost acuzat de marele-eunuc negru că ar complota împotriva sultanului. (Marele-eunuc negru era însărcinat cu paza femeilor din Haremul sultanului de la Topkapı Sarayı, poziţie din care dispunea de multă putere.) Mehmed a dat crezare acuzaţiei, astfel că în 7 iunie 1603 Mahmud şi mama sa au fost executaţi. Este posibil ca această execuţie să fi fost rezultatul unui complot pus la cale de una dintre concubinele lui Mehmed, Handan, al cărei fiu, Ahmed, a ajuns astfel primul în linia de succesiune la tron, în vreme ce ea şi-a asigurat poziţia de primă cadână a sultanului.

Mehmed a murit în urma unui atac cardiac în 23 decembrie 1603. A fost urmat de cel mai mare dintre cei doi fii ai săi care i-au supravieţuit, care a fost învestit ca Ahmed I în aceeaşi zi, având vârsta de treisprezece ani şi jumătate. Celălalt fiu supravieţuitor, Mustafa, care era înapoiat mintal, a fost cruţat de execuţia ce devenise un obicei la ultimele trei generaţii în virtutea sângerosului cod otoman al fratricidului. Supravieţuirea a datorat-o cu siguranţă faptului că era şi el fiul lui Handan, care devenise *valide sultan* atunci când Ahmed I a urmat la tron. Ahmed l-a trimis pe Mustafa să locuiască în Eski Sarayı împreună cu bunica lor, Safiye, care îşi pierduse poziţia de *valide sultan*. Safiye s-a văzut astfel nevoită să renunţe la proiectul moscheii ei de la Eminönü pe Cornul de Aur, iar clădirea pe jumătate terminată a fost abandonată.

Handan nu s-a bucurat prea mult timp de puterea ei, deoarece în 26 noiembrie 1605 a fost ucisă în Palatul Interior, probabil în urma unei intrigi de harem, deşi după unele surse se spune că ar fi fost otrăvită de sultanul Ahmed. Îi supravieţuise cu puţin lui Safiye, care murise în ziua de 10 noiembrie a aceluiaşi an. Handan a fost înmormântată lângă soţul ei, Mehmed al III-lea, într-un splendid *türbe*[8] în grădina de la Sfânta Sofia, pe care fiul lor Ahmed îl comandase lui Dalgiç Ahmed Çavuş.

Când Ahmed s-a urcat pe tron, prima sa cadână a fost o fată, probabil de origine greacă, pe care o chema Mahfiruze, mai bine cunoscută sub numele de Hadice. Anul următor Hadice i-a născut un fiu, pe Osman. Dar în 1608, Ahmed şi-a ales o nouă favorită, o grecoaică pe nume Anastasia, care fusese prinsă pe insula Tinos şi vândută ca sclavă pentru Harem, unde şi-a luat numele de Kösem. Aceasta i-a născut lui Ahmed un fiu, Murad, după care sultanul a luat-o pe ea drept primă cadână, îndepărtând-o pe Hadice. Apoi, în 1615 Kösem a mai născut un fiu, pe Ibrahim, moment în care ea a devenit forţa din spatele tronului, făcându-l pe un cronicar italian să remarce că „Nu se ştie cine este cu adevărat suveranul".

Târgul de sclavi de unde fusese cumpărată Kösem, Avret Pazarı, este descris de William Lithgow, care a vizitat Istanbulul în 1610:

Am văzut bărbaţi şi femei care sunt vânduţi aici la târg aşa cum vinzi la noi cai sau alte animale: cei mai mulţi dintre ei sunt prizonieri unguri, transilvăneni, corintieni, din Istria sau Dalmaţia şi alte locuri, pe care ei le-au cotropit. Şi care, dacă nu se găseşte vreun creştin milos care să-i cumpere ori să-i elibereze, atunci fie se vor converti în turci, fie vor fi condamnaţi la sclavie veşnică.

Lithgow continuă apoi povestind cum un prieten francez, un „Meşter Tunar, pe nume *Monsieur* Nerack", a hotărât că „în numele Conştiinţei şi al Bunelor Intenţii, cu dragă inimă va mântui un biet suflet creştin din captivitatea turcă":

La care am salutat gândul lui şi i-am spus că, vinerea ce va să vină, îl voi însoţi în atare acţiune demnă de laudă. Şi a venit vineri, şi el şi cu mine ne-am dus la Constantinopol, unde se ţine Târgul de sclavi, şi am petrecut două ceasuri privind şi măsurând cinci sute de bărbaţi şi femei. La sfârşit i-am făcut semn să cumpere un bătrân, bărbat sau femeie, dar el îşi pusese altceva în gând, arătându-mi că ar vrea să cumpere o fecioară sau o văduvă tânără pentru ca trupul lor să nu fie pângărit de necredincioşi. Preţul pentru o fecioară a fost prea mare pentru el, fiind de o sută de ducaţi, iar văduvele erau mult mai ieftine şi mai uşor de obţinut: când ne-am dus să le vizităm şi să căutăm, căci eram hotărâţi să cumpărăm, au fost despuiate şi lăsate în pielea goală în faţa ochilor noştri, unde cele mai dulci chipuri, cele mai fragede vârste şi pielea cea mai albă erau cele mai de valoare şi mai cerute. Evreii erau cei care le vindeau după ce le cumpăraseră de la turci. În final ne-am învoit asupra unei văduve dalmate, ale cărei priviri rugătoare şi lacrimi ce-i ţâşneau din ochi mi-au atins într-atât sufletul că îmi venea să mor de mila ei; aşa că am stăruit serios pentru eliberarea ei, iar el, urmându-mi sfatul, femeia a fost cumpărată şi lăsată în seama lui, omul să tot fi avut vreo 60 de ani, iar preţul ei a fost de 36 de ducaţi. Am plecat de la târg şi am ajuns înapoi în Galata, unde el şi cu mine am luat o odaie pentru ea, şi lăsându-i eu acolo, a doua zi m-am întors devreme, împins de bănuiala că părelnica devoţiune a tunarului nu era altceva decât preamultă poftă, după cum s-a şi dovedit: am bătut la uşa odăii, pe care el o încuiase, luând cheia cu el pe corabie, după ce petrecuse cu ea toată noaptea; iar ea răspunzându-mi printre lacrimi mi-a povestit tot ce el îi făcuse, că nu-şi dorea decât să se întoarcă înapoi în captivitate; la care m-am dus la el la corabie şi, în supărarea mea, m-am jurat că dacă avea să mai abuzeze de ea în aceeaşi manieră şi nu o scotea din necaz, să-i redea libertatea creştină, aveam să mă duc mai întâi la mai-marele său, căpitanul corabiei, iar apoi la ambasadorul francez; fiindcă se mai gândise el, pofta fiindu-i împlinită, să o vândă din nou, altuia. La aceste ameninţări, bătrânul satir a devenit atât de temător, că a făcut o învoială cu mine, iar corabia lui plecând peste şase zile, a lăsat viaţa şi libertatea ei în seama mea fără vreo plată; iar acestea fiind îndeplinite, şi el plecat, cu mâna mea în faţa unor scufundători greci i-am redat libertatea şi am angajat-o în aceeaşi tavernă pentru un an de zile, fără să iau ceva de la ea, care prea puţin avea să-mi dea în afară de binecuvântări şi rugăciuni pline de recunoştinţă.

Între anii 1609 şi 1616 Ahmed şi-a petrecut tot timpul liber supervizând construcţia unui nou ansamblu imperial cu moschee lângă Hipodrom. Sultan Ahmed

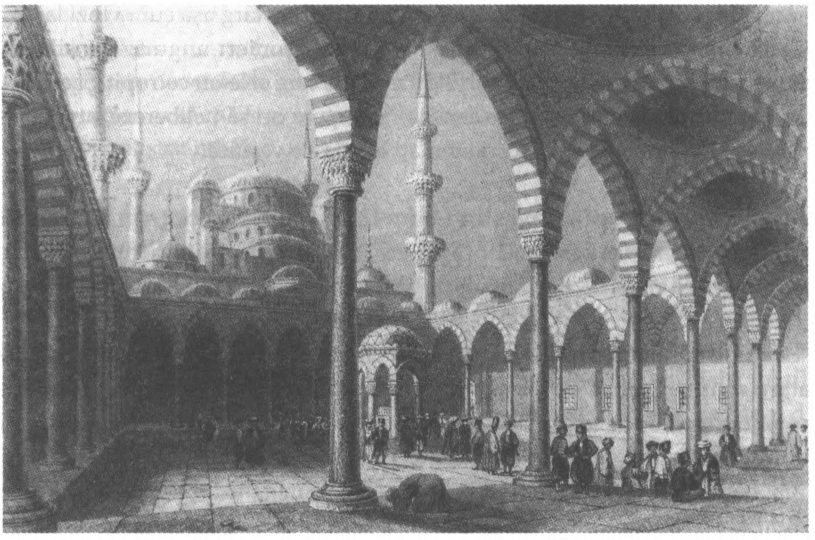

Curtea moscheii lui Ahmed I

Camii[9], mai bine cunoscută sub numele de Moscheea Albastră, a fost proiectată şi construită de Mehmed Ağa, care îi urmase lui Dalgıç Ahmed Çavuş ca şef al arhitecţilor imperiali. Când moscheea a fost consacrată în 1616, sultanul a purtat un turban în forma piciorului Profetului ca semn al umilinţei sale. Dar Ahmed nu avea să se bucure prea mult timp de moscheea sa, deoarece a murit de tifos în anul următor, în 22 noiembrie 1617, la vârsta de doar douăzeci şi opt de ani, iar în aceeaşi zi a fost înmormântat într-un *türbe* construit special pentru el în noul ansamblu.

Când Ahmed a murit, succesorul lui legal era fiul său cel mai mare, Osman, care abia împlinise treisprezece ani. Kösem s-a opus acestei succesiuni de teamă că, odată urcat pe tron, acesta avea să-i execute pe cei doi fii ai ei, Murad şi Ibrahim. Aşa că a reuşit să convingă *ulema*, clerul musulman, să dea o hotărâre ca succesiunea să fie preluată de fratele lui Ahmed, Mustafa, care avea douăzeci şi cinci de ani. Astfel Mustafa a fost învestit sultan la 22 noiembrie 1617. A fost prima abatere de la linia de succesiune directă în familia imperială otomană, unde tronul fusese moştenit din tată în fiu timp de paisprezece generaţii — adică pe o perioadă de trei secole. De atunci încolo succesiunea avea să treacă nu de la tată la fiu, ci la cel mai mare frate al sultanului decedat.

Mustafa era într-atât de retardat, că era întru totul incapabil să domnească, iar în 26 februarie 1618, *ulema* l-a detronat în favoarea nepotului său, care în aceeaşi zi a fost învestit sub numele de Osman al II-lea. Fiind foate tânăr, noul sultan avea să fie cunoscut ca Genç Osman, sau Osman cel Tânăr. Mustafa a fost apoi închis în Kafes (Cuşcă), un apartament din Palatul Interior, care de atunci încolo avea să fie folosit pentru a-i ţine închişi pe fraţii mai tineri ai unui sultan după ce acesta se urca pe tron — un substitut al practicii mai vechi a fratricidului.

Mama lui Osman, Hadice, care devenise acum *valide sultan*, a fost împuternicită de *ulema* să fie regentă pentru fiul ei încă foarte tânăr. Hadice şi-a folosit imediat puterea pentru a o înlătura pe Kösem din Harem, închizând-o în Eski Saray în cartierul Beyazit, împreună cu cei doi fii ai ei, Murad şi Ibrahim. Kösem şi fiii ei au rămas acolo şi după moartea lui Hadice în 1622. Dar influenţa ei era încă suficient de mare pentru a-i salva de la moarte pe Murad şi Ibrahim.

Ajuns singur domnitor, Osman a condus personal o campanie împotriva fortăreţei poloneze de la Hotin pe Nistru. Deşi nu a reuşit să cucerească Hotinul, Osman i-a silit totuşi pe polonezi să cadă la învoialaă, iar în 6 octombrie s-a ajuns la un acord de pace prin care fortăreaţa a fost cedată otomanilor. Osman s-a întors apoi la Istanbul şi a iniţiat o serie de reforme interne, începând cu o încercare de a reduce puterea ienicerilor şi a *şeyhülislam*-ului, conducătorul *ulemei*. Sultanul a anunţat apoi că avea de gând să organizeze o mare campanie pentru a restabili ordinea în provinciile sudice din Orientul Mijlociu. Încercările sale de reformă i-au înfuriat pe ieniceri, care, cu aprobarea *şeyhülislam*-ului, l-au înlăturat pe Osman de la domnie în 19 mai 1622 şi l-au repus pe tron pe unchiul său Mustafa. Osman a fost apoi dus la Yedikule, unde a doua zi avea să fie ucis cu brutalitate. Evliya Çelebi relatează sfârşitul lui Osman în *Seyahatname*, menţionând că „a fost îndepărtat printr-o revoltă a ienicerilor şi ucis în Castelul Celor Şapte Turnuri, prin zdrobirea testiculelor, un mod de execuţie rezervat

Osman al II-lea (1618–1622), asasinat de ieniceri când avea doar optsprezece ani; miniatură anonimă

prin tradiție împăraților otomani". Osman a fost apoi înmormântat alături de tatăl său, Ahmed I, în impunătorul *türbe* de la Moscheea Albastră.

De îndată ce Mustafa a ajuns pe tron pentru a doua oară, i-a executat pe toți cei care îl înlăturaseră pe Osman. S-a folosit de asemenea de codul fratricidului pentru a justifica uciderea a doi dintre fiii lui Ahmed I, dar Kösem a reușit și de această dată să-i salveze pe cei doi fii ai ei, Murad și Ibrahim.

Mustafa era într-atât de instabil, încât era incapabil să domnească eficient, iar marele vizir Kemankes Ali Paşa nu putea să controleze diversele facțiuni disidente, mai ales pe ieniceri și pe guvernatorii militari din Anatolia. Aceștia refuzau să se supună ordinelor emise în numele sultanului și să trimită birurile la Istanbul, așa încât guvernul nu mai era capabil să plătească soldele ienicerilor, stârnind și mai mult revolta acestora. Situația a devenit atât de disperată, încât marele-vizir și toate facțiunile din armată au decis că Mustafa trebuia înlăturat de la putere, iar în 10 septembrie 1623 ienicerii și spahiii l-au detronat în favoarea celui mai mare dintre fiii lui Kösem, care a doua zi a fost învestit sultan sub numele de Murad al IV-lea. Între timp Mustafa a fost dus înapoi în Palatul Interior și închis în Kafes, unde și-a petrecut următorii cincisprezece ani de viață. A murit în 20 ianuarie 1639, fiind înmormântat în fostul baptisteriu de la Sfânta Sofia.

Mustafa își petrecuse practic toată viața între zidurile de la Topkapı Sarayı. Avea patruzeci și șase de ani când a murit și trăise mai mult de două treimi din viață ca prizonier în acea „Cușcă" aurită (Kafes), de unde a plecat în cele din urmă doar pentru a fi înmormântat. Astfel decurgea viața în Casa Fericirii.

Procesiunea breslelor
1623–1638

Principala sursă istorică turcească privitoare la domnia lui Murad al IV-lea este lucrarea lui Evliya Çelebi, *Seyahatname*. Primul volum, subîmpărțit în optzeci de secțiuni, este dedicat în totalitate descrierii Istanbulului de pe vremea domniei lui Murad și a celor doi succesori imediați ai acestuia, Ibrahim și Mehmed al IV-lea. Evliya s-a născut la doi ani după Murad, iar viețile lor s-au întrepătruns în ultimii ani ai domniei sultanului, când cronicarul a slujit ca paj în Casa Fericirii.

Evliya s-a născut la Istanbul în 1611 în cartierul Unkapanı de pe țărmul Cornului de Aur, chiar deasupra actualului pod Atatürk. Casa în care s-a născut nu mai există, dar locul este marcat de un mic cimitir aflat lângă Yavuz Ersinan Camii, al cărei ctitor a fost un strămoș al tatălui lui Evliya, Derviș Mehmed Ağa. Acesta din urmă fusese purtător de stindard al lui Soliman Magnificul, iar în timpul domniei lui Selim al II-lea devenise căpetenia aurarilor, breaslă în cadrul căreia și Evliya își făcuse ucenicia în tinerețe. Mama lui Evliya, o descendentă a marelui șeic Ahmed Vesov, numit Turcul Turcilor, a fost prezentată lui Derviș Mehmed de către Ahmed I, care îl avea pe fratele ei Melek (Îngerul) Ahmed în slujba lui ca paj. Melek Ahmed Paşa, cum avea să se numească mai târziu, a devenit *silahtar*, sau purtător de sabie, iar în vremea domniei lui Murad al IV-lea a fost numit mare-vizir.

Când Evliya avea șase ani, a fost înscris la școala lui Hamid Efendi, care se afla în cartierul Fil Yokuşu, sau Calea Elefantului. Strada de la care cartierul își ia numele continuă să existe, urcând șerpuit de la țărmul Cornului de Aur până pe înălțimile de dincolo de Unkapanı. Evliya a studiat la școala lui Hamid Efendi timp de șapte ani, avându-l ca tutore pe Evliya Mehmed Efendi, imamul-șef de la curtea lui Murad al IV-lea. În timpul școlii a studiat caligrafia, muzica, gramatica și Coranul, în citirea și recitarea căruia a excelat. După ce a părăsit școala lui Hamid Efendi, Evliya și-a continuat studiile în particular cu Evliya Mehmed Efendi, care pare să-i fi dat o educație remarcabilă în continuare. După cum menționa Evliya în prima sa audiență la sultan: „Sunt versat în șaptezeci și două de științe; dorește Înălțimea Voastră să audă ceva în persană, arabă, siriană, greacă sau turcă; ceva în diferitele armonii ale muzicii sau, poate, diverse măsuri ale poeziei?" Apoi însă a început să-și neglijeze studiile visând cu ochii deschiși la călătorii, după cum notează în introducerea la *Seyahatname*:

A fost în perioada ilustrei domnii al lui Murad al IV-lea când am început să mă preumblu prin grădinile din jurul Istanbulului şi să mă gândesc la lungi călătorii, sperând să scap astfel de sub puterea tatălui meu, a mamei şi a fraţilor. Făcându-mi un plan să cutreier în întreaga lume, l-am rugat stăruitor pe Dumnezeu să-mi dea sănătate pentru trup şi credinţă pentru suflet. Am căutat compania dervişilor, iar când am auzit o descriere a celor şapte climate şi a celor patru colţuri ale pământului, am devenit şi mai nerăbdător să văd lumea, să vizitez Ţara Sfântă, Cairo, Damasc, Mecca şi Medina, şi să mă prosternez pe pământul sfânt al locurilor unde Profetul, încununarea a tot ceea ce există, s-a născut şi a murit.

Şi, mânat de acea speranţă, Evliya s-a rugat pentru îndrumare divină — iar rugăciunea i-a fost în cele din urmă îndeplinită la a douăzeci şi una aniversare a sa, pe 25 februarie 1632. Povesteşte cum a adormit în acea noapte în casa tatălui său din Unkapanı şi cum a visat că era în Ahi Çelebi Camii[1], o moschee aflată pe ţărmul Cornului de Aur chiar în dreptul actualului Pod Galata. La începutul visului său, în momentul în care Evliya a realizat că era în moschee, uşa principală s-a deschis şi o mulţime strălucitoare a intrat, intonând la unison rugăciunea de dimineaţă. Evliya povesteşte că privea uluit acea adunare glorioasă, iar apoi s-a întors spre un străin de lângă el, adresându-i-se cu cuvintele: „Aş putea să îndrăznesc, domnul meu, să vă întreb cine sunteţi şi care este ilustrul dumneavoastră nume?" Străinul i-a răspuns şi s-a prezentat drept Sa'd Vakkas, unul dintre cei zece evanghelişti şi ocrotitor al arcaşilor. Evliya i-a sărutat mâna lui Sa'd Vakkas şi a întrebat în continuare: „Cine sunt toţi acei oameni strălucitori din dreapta mea?" „Sunt toţi sfinţi binecuvântaţi şi suflete curate, i-a răspuns Sa'd Vakkas, spiritele celor ce l-au urmat pe Profet." Apoi i-a spus lui Evliya că Profetul însuşi era aşteptat dintr-o clipă în alta pentru slujba de dimineaţă, împreună cu nepoţii săi, Hasan şi Hüseyin. Nu terminase bine Sa'd Vakkas de spus acestea, scrie Evliya, că scăpărări de fulger au ţâşnit prin uşile moscheii şi încăperea s-a umplut de sfinţi şi martiri:

Era Profetul! Umbrit de flamura sa verde, acoperit de vălul său verde, purtându-şi toiagul în mâna dreaptă, cu sabia încinsă la brâu, cu imamul Hasan de-a dreapta sa şi imamul Hüseyin de-a stânga sa. Punând piciorul drept în prag, a strigat *„Bismillah!"* [În numele Domnului] şi azvârlindu-şi vălul a grăit: „Să fii sănătos, o, tu, popor al meu!" Întreaga adunare a răspuns: „Sănătos să fii şi tu, o, Profet al lui Dumnezeu, Stăpân al Lumilor!"

Evliya povesteşte că tremura din toate mădularele, dar a reuşit totuşi să ofere o descriere amănunţită a înfăţişării Profetului, spunând că aceasta corespundea întocmai cu descrierea din cartea sacră a islamului, numită *Hallyehi Khakani*: „Vălul de pe chipul lui era un şal alb, iar turbanul era făcut dintr-o eşarfă înfăşurată de douăsprezece ori; mantia sa era din păr de cămilă, bătând în galben; la gât purta un şal galben. Încălţările le avea galbene, iar în turban era înfiptă o scobitoare."

Profetul a înaintat până la mihrab, cerându-i lui Evliya să preia conducerea în rostirea rugăciunii de dimineaţă. Ceea ce Evliya a făcut, iar Profetul l-a urmat

recitând Fatiha, primul capitol din Coran, şi alte versete. Apoi, după ce au fost recitate şi alte versete de către Evliya şi Belal, primul muezin al islamului, rugăciunea de dimineaţă s-a încheiat. „Slujba s-a isprăvit cu noi toţi strigând «Allah!» atât de tare, încât aproape că m-am trezit din somn", scrie Evliya.

Povesteşte în continuare cum Sa'd Vakkas l-a luat de mână şi l-a dus înaintea Profetului, spunând: „Servitorul tău iubitor şi credincios, Evliya, îţi imploră ajutorul." Plângând de emoţie, Evliya a sărutat mâinile Profetului şi a primit binecuvântarea acestuia împreună cu asigurarea că dorinţa lui de a călători va fi împlinită. Profetul a repetat apoi Fatiha, urmat de toţi sfinţii ce îl însoţeau, după care Evliya s-a dus de la unul la altul şi le-a sărutat mâinile primind binecuvântarea lor.

> Mâinile lor erau înmiresmate cu mosc, ambră cenuşie, nard, busuioc, violete şi garoafe; dar cea a Profetului nu mirosea decât a şofran şi trandafiri, iar atunci când o atingeai parcă nu avea oase şi era moale precum vata. Mâinile altor profeţi aveau mireasmă de gutui, cea a lui Abu Bekr, aromă de lămâie, a lui Omar mirosea a ambră cenuşie, a lui Osman a garoafe, iar cea a lui Hüseyin a trandafir alb.

În continuare Evliya scrie că „Profetul însuşi a rostit salutul de rămas-bun din mihrab, după care a înaintat spre uşă şi toată acea ilustră adunare, adresându-mi diferite saluturi şi binecuvântări, a ieşit din moschee."

Ultimul care a ieşit a fost Sa'd Vakkas, care şi-a scos tolba cu săgeţi de la brâu şi i-a dat-o lui Evliya, spunându-i:

> Te du, învinge cu arcul şi săgeata ta; Dumnezeu să te aibă în pază, iar de la mine primeşti vestea cea bună că vei vizita mormintele tuturor profeţilor şi oamenilor sfinţi ale căror mâini tocmai le-ai sărutat. Vei călători prin lumea întreagă, şi vei fi prilej de minunare. Despre ţările prin care vei trece, despre castelele, fortăreţele, minunatele antichităţi, produsele, cele de mâncat şi de băut, artele şi meşteşugurile, despre mărimea provinciilor lor şi lungimea zilelor de acolo să faci o descriere, care să fie un monument vrednic de tine. Foloseşte armele mele şi nicicând nu te abate, fiul meu, de la căile Domnului. Fereşte-te de minciună şi răutate, arată-te recunoscător pentru pâine şi sare, fii un prieten credincios celor buni şi nicicum prieten cu cei răi.

Apoi Sa'd Vakkas i-a sărutat mâna şi a părăsit moscheea, lăsându-l pe Evliya singur să-şi termine visul, din care s-a trezit înapoi în casa tatălui său din Unkapanı.

> Când m-am trezit, eram în mare îndoială dacă ceea ce văzusem a fost vis ori realitate; şi o vreme m-am bucurat de beatitudinea reveriilor ce-mi umpleau inima. Apoi, având îndeplinite abluţiunile şi rugăciunea de dimineaţă, am purces de la Constantinopol spre mahalaua lui Kasım Paşa, unde l-am consultat pe tălmăcitorul de vise, Ibrahim Efendi, în legătură cu viziunea mea. De la el am primit îmbucurătoarea veste că voi deveni un mare călător şi că după ce-mi voi fi făcut drum prin

lume, prin mijlocirea Profetului, îmi voi încheia menirea fiind primit în Paradis. M-am dus şi la Abdullah Dede, şeicul dervişilor mevlevi, din acelaşi cartier, iar după ce i-am sărutat mâna, i-am povestit şi lui viziunea mea. Iar el a interpretat-o în acelaşi fel mulţumitor şi, arătându-mi şapte lucrări istorice şi recomandându-mi să urmez sfaturile lui Sa'd Vakkas, şi-a luat rămas-bun de la mine cu rugăciuni de succes. După acestea m-am retras în locuinţa mea modestă, aplecându-mă asupra studiului istoriei, iar începutul nu puteam să-l fac decât cu locul meu de naştere, Istanbulul, cel râvnit de regi, rai celest şi fortăreaţă a Macedoniei.

Descrierea pe care Evliya o face Istanbulului ocupă peste două treimi din textul lucrării ce ne-a parvenit sub titlul de *Seyahatname*. Restul este dedicat relatării călătoriilor lui Evliya în provinciile asiatice ale Imperiului Otoman, în vreme ce descrierea provinciilor europene s-a pierdut, cu excepţia câtorva referiri la unele aventuri ale sale trăite acolo. Evliya ne povesteşte că a călătorit timp de 40 de ani, a luptat în 22 de bătălii, a străbătut ţările a 18 monarhi şi a auzit 147 de limbi, dar încheie spunând că tot ceea ce a văzut în preumblările sale nu se compară ca frumuseţe şi farmec cu iubitul său Istanbul.

Evliya îşi începe relatarea domniei lui Murad cu o descriere a urcării pe tron a tânărului sultan în 10 septembrie 1623 şi a învestirii sale la Eyüp a doua zi:

Capitala a primit o nouă înfăţişare, tineri şi bătrâni împărtăşeau bucuria fericitului eveniment. A doua zi sultanul s-a înfăţişat la moscheea lui Eyüp, unde a fost încins cu două săbii; una fiind cea a sultanului Selim, cealaltă a binecuvântatului Profet (pacea lui Dumnezeu fie cu el!); niciun alt monarh nu a fost încins în acest fel. La întoarcere a intrat în oraş prin poarta dinspre Edirne şi, în calea sa, a salutat poporul care se adunase de-a dreapta şi stânga drumului, aclamându-l cu glas tare. S-a dus apoi la *saray*, unde în apartamentele interioare s-a închinat la Hirkai-Şerif, sau Mantia Profetului... apoi a înălţat o rugăciune cu două plecăciuni în care s-a rugat să fie acceptat de Dumnezeu şi de popor şi să i se hărăzească puterea să aducă servicii importante religiei şi statului. Deşi tânăr ca ani, era remarcabil prin prudenţa şi inteligenţa sa.

Murad abia împlinise treisprezece ani când s-a urcat pe tron, iar în primii ani de domnie a fost dominat de mama sa, *valide sultan* Kösem. Instabilitatea politică a imperiului în acea vreme este demonstrată de faptul că în primii nouă ani ai domniei lui Murad s-au succedat opt mari-viziri. Anatolia a fost zguduită de trei răscoale conduse de Abaza Mehmed Paşa, iar soldaţii din Istanbul erau tot mai răzvrătiţi. Ienicerii şi spahiii din oraş s-au revoltat în 18 noiembrie 1631 şi au năvălit în Palatul Interior, ucigându-l pe marele-vizir, pe *şeyhülislam* şi cincisprezece alţi membri ai Divanului şi curţii lui Murad, printre care şi pe pajul favorit al sultanului, Musa Çelebi. Rebelii l-au forţat apoi pe Murad să-l numească pe Topal Recep Paşa mare-vizir; acesta, preluând controlul, le-a dat mână liberă spahiilor şi ienicerilor să-şi facă de cap în Istanbul, prădând şi ucigând după bunul lor plac. Murad a reuşit în cele din urmă să riposteze în 18 mai 1632, când Recep Paşa a fost strangulat la ordinul său şi înlocuit cu Tabani Yassı

Arnavut Mehmed Paşa (Mehmed Paşa Arnautul Picior Plat), care fusese consilierul său de încredere în toată acea perioadă de haos.

Murad a obţinut astfel controlul deplin asupra imperiului, drept care a epurat armata de toate elementele răzvrătite, a înăbuşit răscoalele din Anatolia, executând 20 000 de oameni în acest proces. A instituit apoi un program radical de reformă în toate domeniile vieţii imperiului, interzicând cafeaua şi alcoolul şi chiar şi *boza*, băutura nefermentată făcută din mei, preferata ienicerilor, şi ucigându-i pe toţi cei care încălcau legea, instaurând astfel un regim de teroare la Istanbul. Apoi, preluând personal comanda armatei, a organizat o campanie împotriva Safavizilor din Iran, cucerind Erevanul şi Tabrizul în vara anului 1634. După campanie Murad s-a întors la Istanbul, unde a fost primit ca un erou de locuitorii oraşului — scenă descrisă de Evliya:

> În a 19-a zi a lui rajab 1045 [29 decembrie 1635], ilustrul împărat şi-a făcut intrarea în Istanbul cu atâta fast şi măreţie, că nicio limbă nu o poate descrie şi nicio pană nu o poate reda. Locuitorii care se revărsaseră din oraş ca să-l întâmpine pe împărat erau nemulţumiţi de caimacanul Bayram Paşa [guvernatorul Istanbulului], dar, bucuroşi că îl vedeau pe împărat, au fost cuprinşi de o nouă însufleţire. Ferestrele şi acoperişurile caselor de peste tot erau pline de oameni care aclamau, „Binecuvântarea Domnului fie cu tine, o, cuceritorule! Fii bine-venit, Murad! Fie ca victoriile tale să aibă noroc!" Pe scurt, le revenise încrederea, iar bucuria se citea pe toate chipurile. Sultanul era înveşmântat în armură de oţel şi avea pe turban o egretă triplă, înfiptă oblic pe o parte după moda persană; călărea un armăsar nogai şi era urmat de şapte cai arabi pursânge duşi de căpăstru, acoperiţi cu valtrapuri brodate, încrustate cu pietre preţioase. Emirgüneh, hanul Erevanului, Yusuf Han şi alţi hani persani mergeau înaintea lui, pe jos, în vreme ce muzicanţii cântau din cimbale, fluiere, tobe şi flaute, intonând cântările lui Afrasiab. Sultanul privea în jur cu demnitate, asemenea unui leu care şi-a prins vânatul, şi saluta oamenii în timp ce continua să înainteze, urmat de cei trei mii de paji îmbrăcaţi în armuri. Oamenii strigau „Lăudat fie Domnul!" în timp ce el trecea şi se aruncau cu faţa la pământ... În timpul acestei triumfale procesiuni spre *saray* toate corăbiile din Saray Burnu, Kızkule şi Tophane, au tras salve de salut, încât marea toată părea să fi luat foc. Vestitorii publici anunţau că şapte zile şi şapte nopţi aveau să fie dedicate festivităţilor şi bucuriei.

Tot atunci, Evliya, care avea la acea vreme douăzeci şi patru de ani, a intrat în atenţia lui Murad al IV-lea. Acest lucru s-a întâmplat în seara sfântă a Kadir-ului, Noaptea Destinului, ce comemorează vizita Profetului în rai. În acea seară, Evliya slujea ca muezin la Sfânta Sofia, iar în prezenţa sultanului a recitat întregul Coran din memorie. Acest lucru l-a impresionat atât de mult pe Murad, că i-a trimis pe unchiul lui Evliya, Melek Ahmed Paşa, şi pe un alt aghiotant după tânărul muezin, să-l aducă în loja regală. Acolo, în faţa întregii adunări, i-au aşezat acestuia un turban de aur pe cap, apoi l-au luat de mână şi l-au înfăţişat sultanului. Iată ce scrie Evliya:

În faţa chipului plin de demnitate al sultanului Murad, m-am plecat şi am sărutat pământul. Sultanul m-a primit cu multă bunăvoinţă, iar, după salutări, m-a întrebat în câte ore aş putea să recit Coranul. I-am răspuns că purcedând într-un ritm mai iute, şi cu voia Domnului, aş putea să-l recit în şapte ore, dar dacă o fac măsurat, fără mare schimbare a vocii, aş izbândi în opt ore. Atunci sultanul a zis: „Te rog, Doamne, îngăduie să fie primit printre cei care îmi sunt slujitori apropiaţi în încăperea răposatului Musa". Apoi mi-a dăruit doi sau trei pumni de galbeni, care în total ajungeau la 623 de piese."

La încheierea slujbei, Evliya a fost escortat în Topkapı Sarayı, unde a fost primit printre pajii Serviciului Intern , adică al celor care îl slujeau direct pe sultan. Melek Ahmed Paşa avea rolul de tutore al lui Evliya, îndrumându-l cum să se poarte în prezenţa sultanului. Evliya a fost apoi îmbrăcat în costumul de paj şi condus în Has Oda, sau Camera Tronului, unde curând avea să apară şi sultanul. Iata cum descrie Evliya scena:

Împăratul şi-a făcut apariţia, asemenea soarelui ce răsare, prin uşa ce duce în Haremul interior. I-a salutat pe cei patruzeci de paji ai Serviciului Intern şi pe toţi *müsahib*-ii [pajii favoriţi ai sultanului], care i-au răspuns saluturilor prin rugăciuni pentru bunăstarea sa. După ce împăratul s-a aşezat cu mare demnitate pe unul dintre tronuri, am sărutat pământul de la picioarele lui, tremurând din toate mădularele. Cu toate acestea, în următoarea clipă, i-am adus cuvinte de laudă recitând câteva versuri care din fericire îmi veniseră în minte.

După ce a rostit acele versuri, Evliya s-a alăturat sultanului şi favoriţilor acestuia, recitând poezii, cântând la tamburină şi dansând ca un derviş în faţa tronului, iar apoi a interpretat un cântec de dragoste plin de tristeţe despre răposatul Musa, cântec ce i-a umplut lui Murad ochii de lacrimi. Revenindu-şi, sultanul a dat imediat ordin ca Evliya să fie primit în rândul *müsahib*-ilor. Întâlnirea s-a încheiat când a răsunat chemarea la rugăciune, iar Evliya relatează în continuare: „Împăratul cerându-mi să îl asist pe muezin, am zburat precum un păun în vârful scării şi am început să recit «Fii ager la fapte bune!»"

La scurt timp după aceea, Evliya a fost înscris la Şcoala Palatului, luând ore de muzică, scriere, gramatică, persană, arabă şi de citire a Coranului. În timpul studiilor l-a văzut doar ocazional pe Murad, de obicei în gimnaziul de lângă baia privată a sultanului. Lui Murad îi plăcea să lupte acolo cu favoriţii săi, iar într-una din zile Evliya a avut parte de o demonstraţie uluitoare a puterii sultanului, după cum scrie:

Cu un prilej l-am văzut apucându-i de cingători pe *silahtar*-ii săi Melek Ahmed şi Musa Ağa, ambii bărbaţi remarcabil de solizi, ridicându-i desupra capului şi azvârlindu-i pe unul în dreapta şi pe celălalt în stânga sa... Sultanul adesea se dezbrăca şi lupta cu aceşti doi bărbaţi într-un loc din *saray* numit Çemen Sofa. Eu eram cel ales în asemenea ocazii să citesc rugăciunea luptătorilor... Într-una din zile a ieşit din hamam în Has Oda, i-a salutat pe cei de faţă şi a spus: „Tocmai am

făcut o baie." „Să fie în sănătatea ta", i-au răspuns cu toţii. Dar eu am spus: „Împărate, acum eşti curat şi tihnit, de aceea nu te mai unge azi pentru lupte, mai ales că te-ai înfruntat deja cu alţii, iar acum puterile îţi sunt slăbite." „Oare să nu mai am putere? a zis el. Ia să vedem", după care m-a luat ca un vultur de cingătoare, m-a ridicat deasupra capului său şi m-a învârtit aşa cum fac copiii cu o pălărie. L-am rugat: „Nu mă lăsa să cad, Înălţimea Ta, ţine-mă bine!" La care el mi-a răspuns: „Ţine-te tu bine" şi a continuat să mă învârtă în aer până când am ţipat: „Pentru numele lui Dumnezeu, Domnia Ta, încetează că am ameţit de tot." Atunci el a început să râdă, m-a pus jos şi mi-a dat patruzeci şi opt de galbeni pentru distracţia pe care i-o oferisem.

Domnia lui Murad al IV-lea şi-a atins punctul culminant, cel puţin în ceea ce priveşte Istanbulul, cu o procesiune a breslelor pe care sultanul a ordonat-o în 1638, în timp ce pregătea campania de cucerire a Bagdadului de la Safavizi. Evliya Çelebi dedică mai mult de o treime din volumul I al cărţii sale, *Seyahatname*, acestei procesiuni, făcând o relatare „Despre toate breslele şi profesiile, negustorii şi meşteşugarii, atelierele şi ocupaţiile din acest întins oraş al Constantinopolului, cu Regulamentele ce le-au fost lăsate de şeici sau strămoşi".

Potrivit lui Evliya, Murad a cerut această procesiune în cadrul unui Divan, adresându-şi cuvintele în special lui Yahya Efendi, muftiul sau căpetenia religioasă a Istanbulului:

> Îndrăgită adunare şi dumneata, muftiu Yahya Efendi, cu voia lui Dumnezeu vom smulge Bagdadul din mâinile perşilor şi vom elibera din erezia lor mormântul întemeietorului credinţei noastre, a adevăratei credinţe. Pentru a mă sprijini în această mare expediţie, cer ca toate breslele oraşului Constantinopol, atât cele mari, cât şi cele mici, să se înfăţişeze în tabăra mea imperială. Vor prezenta numărul oamenilor, al prăvăliilor şi profesiunilor lor în conformitate cu vechile lor statute. Vor trece cu toţii prin faţa Alay Köşkü-lui, în frunte cu şeicii şi căpeteniile lor, pe jos sau călare, cântându-şi muzica în opt măsuri, în aşa fel încât să pot vedea câte mii de oameni şi câte bresle există. Va fi o procesiune cum nu a mai fost vreodată alta de acest fel.

Parada a durat trei zile, începând în fiecare dimineaţă în zori şi sfârşindu-se la apusul soarelui, cu sultanul şi curtea asistând la ea din Alay Köşkü[2], Pavilionul pentru Procesiuni, amenajat în zidul exterior de apărare de la Topkapı Sarayı. Evliya relatează că „oamenii erau împărţiţi în cincizeci şi şapte de secţiuni şi făceau parte din o mie şi una de bresle", deşi numărul celor pe care le descrie este de 735. Reprezentanţii fiecărei bresle s-au înfăţişat în costumele sau uniformele lor specifice, uneori în costumaţii ciudate, prezentând diferitele lor meşteşuguri şi întreprinderi, străduindu-se să se depăşească unii pe alţii în a-l amuza ori a-l uimi pe sultan şi pe ceilalţi spectatori, după cum scrie Evlyia, descriindu-i pe participanţi şi acţiunile lor hazlii:

> Toate aceste bresle defilează în care sau pe jos, cu ustensilele meşteşugului lor şi făcând zgomot mare în timp ce îşi văd de îndeletnicirile lor. Dulgherii ridică

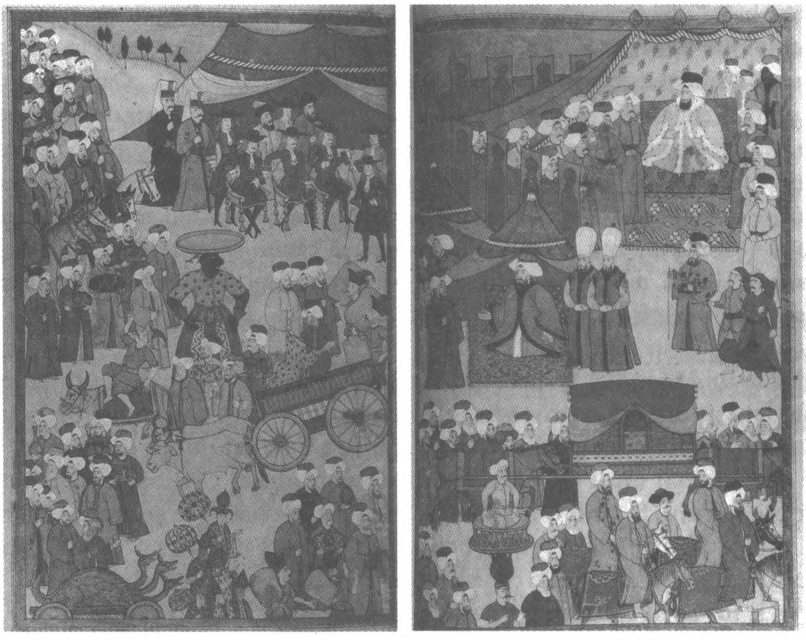

Stânga: Procesiunea breslelor, incluzându-i pe argintarii meşteri în făurirea de fire de argint, pe potcovari, pe constructorii de corăbii, pe cusătorii de broderii, pe şelari şi postăvari, cu străini ce privesc în fundal; faţa unei miniaturi duble
Dreapta: Procesiunea breslelor cu sultanul Ahmed al III-lea privind din fundal; cealaltă faţă a miniaturii duble

şarpante de lemn, Constructorii pereţi, Tăietorii de Lemn trec cu încărcături de copaci, iar Tăietorii cu Fierăstraie îi urmează tăind în mers, Pietrarii umplu cu praf alb văzduhul, zdrobesc calcarul şi îşi albesc feţele, făcând mii de farse... Constructorii de Jucării din Eyüp aduc pe cărucioare mii de nimicuri şi jucării pentru copii, să se joace cu ele. În rândurile lor vezi oameni cu barbă şi bărbaţi de treizeci de ani, unii îmbrăcaţi ca nişte copii cu capişoane şi baveţici, alţii ca doicile ce le poartă de grijă, în vreme ce bebeluşii bărboşi plâng după jucărele ori se distrează cu sfârleze ori suflând în mici trompete... Brutarii trec îndeletnicindu-se cu ceea ce ştiu, coc pâinici şi le aruncă înspre mulţime. Pentru această ocazie fac însă şi nişte pâini imense cât cupola unui hamam, pe care presară susan şi chimen dulce; aceste pâini sunt purtate pe care trase de câte şaptezeci sau optzeci de perechi de boi. Cum niciun cuptor nu poate să cuprindă pâini de asemenea mărime, le coc în gropi de jăratic făcute în acest scop, în care pâinea este acoperită cu tăciuni încinşi, încât se coace încet la foc de pe toate cele patru părţi... Aceste bresle trec prin faţa celor din Alay Köşkü făcând mii de farse şi acrobaţii, pe care îţi este cu neputinţă să le descrii, iar în urma lor păşesc şeicii lor urmaţi de paji ce cântă muzica turcească în opt măsuri.

Evliya ne povesteşte că au existat mai multe dispute cu privire la întâietatea din cadrul procesiunii. Prima a izbucnit între măcelari şi căpitanii de pe Marea

Albă, sau Mediterană. Sultanul Murad a dispus în favoarea căpitanilor printr-un edict imperial: „Într-adevăr, pe lângă faptul că furnizează capitalei provizii, ei îl au pe profetul Noe drept protector. Sunt o breaslă de oameni respectabili, ce luptă pe căile Domnului împotriva necredincioşilor şi sunt foarte pricepuţi la multe ştiinţe. Ei pot să treacă de asemenea cu mare solemnitate, iar apoi să fie urmaţi de măcelari."

Astfel, căpitanii de pe Marea Albă (Akdeniz) au fost mutaţi mai în faţă în cadrul procesiunii imperiale, drept care au realizat una dintre cele mai complexe şi vii prezentări văzute la această manifestare, după cum scrie Evliya:

> Căpitanii caravelelor, galioanelor şi altor corăbii, ajungând la Sarayburnu, au tras câte trei salve de salut, apoi şi-au debarcat toţi oamenii şi au pus câteva sute de bărci mici pe platforme pe care le trăgeau cu odgoane, strigând „Aya Mola!". În bărci puteau fi văzuţi cei mai frumoşi muşi, îmbrăcaţi în fireturi şi slujindu-şi stăpânii. Muzica răsună din toate părţile, catargele şi vâslele sunt împodobite cu perle şi cu pietre scumpe, pânzele sunt din material bogat şi muselină brodată, iar în vârful fiecărui catarg se află câte doi băieţi ce fluieră melodii din Silistria. Ajungând la Alay Köşkü, se înâlnesc cu cinci sau zece corăbii ale necredincioşilor şi se angajează într-o luptă cu aceştia în prezenţa împăratului. Astfel este prezentat spectacolul unei mari bătălii navale cu tunuri ce bubuie şi fum gros ce acoperă cerul. În cele din urmă, musulmanii ies victorioşi din luptă, urcă la bordul corăbiilor necredincioşilor, le jefuiesc şi îi prind pe băieţii franci, luându-i de la creştinii bărboşi pe care îi pun în lanţuri. Întorc în jos crucile flamurilor creştine şi, luând la pupa propriilor corăbii navele capturate, slobozesc strigătul universal al musulmanilor „Allah! Allah!". Nicicând până la sultanul Murad al IV-lea nu s-a mai văzut o adunare atât de strălucitoare a marinarilor.

După ce căpitanii Mării Albe au trecut prin faţa Alay Köşkü-lui, măcelarii au încercat să intre în defilare, dar locul le-a fost disputat de breasla negustorilor egipteni. Adversarii s-au adunat în faţa pavilionului, unde sultanul a decis din nou în defavoarea măcelarilor, „spre marea satisfacţie a negustorilor egipteni care, sărind în sus de bucurie, au pornit de îndată în urma căpitanilor Mării Albe". Negustorii egipteni erau organizaţi în opt bresle separate, dintre care cea mai populară printre spectatori era cea a negustorilor de mosc şi şerbeturi. După cum povesteşte Evliya, „Trec expunând vederii vase şi căni mari de porţelan umplute cu tot felul de şerbeturi preparate din rubarbă, ambră cenuşie, trandafir, lămâie, tamarin şi altele, de diferite culori şi arome, pe care le împart printre spectatori".

Apoi, într-un final, li s-a permis şi măcelarilor să-şi ocupe locul în procesiune, defilând în fruntea celei de-a zecea secţiuni, înaintea lucrătorilor de la abator şi a negustorilor evrei de carne, după cum relatează Evliya:

> Măcelarii, care sunt aproape toţi ieniceri, trec îmbrăcaţi în armură cu căruţele lor, prezentând publicului în prăvăliile lor, aranjate cu podoabe bogate şi flori, oi grase de Karamania, care cântăresc între patruzeci şi cincizeci de ocale [50–60 de

kilograme]. Desenează pe carnea lor albă modele cu şofran, le poleiesc coarnele, le tranşează cu cuţitele lor mari şi drămuindu-le pe cântare de culoare galbenă, strigă: „Ia ocaua pe un aspru, ia-o, pe sufletul meu, căci va fi o friptură grozavă!" Cu asemenea strigături, trec în procesiune cu săbiile şi cuţitele lor mari, mergând pe jos.

Dar s-a mai produs o ceartă legată de întâietate, între bucătarii de peşte şi halvagii, după cum povesteşte Evliya:

> Împăratul a decis ca aceştia din urmă să meargă mai întâi, spre mare supărare a bucătarilor de peşte, care l-au invocat pe patronul lor, Iona, şi i-au acuzat pe halvagii, care, la rândul lor, le-au reproşat bucătarilor de peşte că peştele ar fi o mâncare nehrănitoare şi înşelătoare... La acest reproş halvagiii au adăugat lauda adusă halvalei în Coran şi l-au citat pe Profet, care la un moment dat ar fi spus: „credincioşii sunt dulci, cei răi, acri". Prezentându-şi în acest fel pretenţiile în faţa împăratului, au primit voturile întregii adunări cum că întâietatea le revine lor în comparaţie cu bucătarii de peşte, obţinând ca urmare şi o diplomă imperială.

Astfel, halvagiii şi-au ocupat locul în procesiune, după cum scrie Evliya:

> ... aranjându-şi prăvăliile pe un soi de litiere cu tot felul de cofeturi care le umplu gura de apă băieţilor din oraş, care le mâncau din ochi. Aşază diverse feluri de bomboane în lighene, şi parfumează minţile spectatorilor cu miros de ambră. Pentru această procesiune au confecţionat copaci de zahăr pe care i-au împodobit cu bomboane, creând un spectacol minunat! În urma lor vine Cofetarul-şef al *saray*-ului, urmat de trupe de cofetari cântând muzica turcească în opt măsuri.

Astfel a trecut prin faţa Alay Köşkü-lui, pe rând, fiecare breaslă şi corporaţie din Istanbul; comercianţi, meşteşugari, negustori, muncitori, funcţionari, învăţaţi, poeţi, muzicieni, saltimbanci, precum şi angajaţi ai ierarhiilor civile, religioase şi militare, oferind cu toţii o imagine plină de viaţă sultanului şi curţii. Evliya îi descrie pe toţi în cele mai mici amănunte, incluzând şi breslele aflate cel mai jos, cum ar fi cea a groparilor: „Cinci sute de gropari trec cu lopeţi şi târnăcoape în mâini, întrebându-i pe spectatori unde să le sape groapa, aceasta fiind pentru mulţi un soi de avertisment."

Pe lângă negustorii şi meşteşugarii cinstiţi ai oraşului, procesiunea a cuprins şi unele categorii de criminali şi grupuri mai puţin respectabile, toţi aceştia venind în a doua secţiune supravegheaţi de ochiul vigilent al intendentului închisorilor, după cum scrie Evliya:

> Se cere amintită aici Corporaţia Pungaşilor şi Hoţilor de Buzunare ca fiind una foarte numeroasă, cei care sunt cu un ochi pe buzunarele noastre; dar ţine-se cât mai departe de noi. Acelaşi lucru îl spunem despre Corporaţia Codoşilor şi Faliţilor, care sunt nenumăraţi. Hoţii plătesc tribut celor doi şefi ai poliţiei, şi îşi asigură existenţa amestecându-se în mulţimea Constantinopolului şi înşelându-i pe străini.

De asemenea, prezentă în procesiune a fost corporația cerșetorilor, ce număra, potrivit lui Evliya, 7 000, împreună cu șeicul lor.

> Bizuindu-i-se pe textul din Coran: „Dați milostenie pentru cei nevoiași", ei trec într-o mulțime numeroasă de figuri ciudate îmbrăcate în țesături de lână și cu turbane din frunze de palmier, unii sunt damblagii, unii au pierdut o mână sau un picior, unii sunt despuiați și desculți, iar alții călăresc câte un măgar. L-au așezat pe șeicul lor în mijloc, iar după ce acesta își încheie rugăciunea, strigă cu toții în cor, „Allah, Allah, amin!" Își înalță rugăciunea pentru sănătatea împăratului chiar sub Alay Köşkü, unde primesc și milostenia.

Chiar și nebunii orașului și-au găsit locul în acea procesiune, iar Evliya îi descrie cum vin în urma medicului-șef:

> Trei sute de îngrijitori ai ospiciilor din Constantinopol trec în procesiune, conducând mai multe sute de nebuni în lanțuri de argint și de aur. Unii dintre îngrijitori au la ei sticle din care le dau nebunilor medicamente, în vreme ce alții îi lovesc și îi bat ca să-i țină în ordine. Unii dintre nebuni sunt despuiați, unii plâng, unii râd, unii înjură și îi atacă pe îngrijitori, ceea ce îi face pe spectatori s-o ia la fugă. Dacă ar fi să descriu toate manifestările nebunilor și apucaților într-o astfel de zi de procesiune publică, aș umple o carte.

Penultima secțiune din procesiune era compusă din bufonii și imitatorii din Constantinopol. Potrivit lui Evliya, „Oriunde are loc o sărbătoare de circumcizie imperială, o nuntă, o celebrare a unei victorii, întâlnești între două până la trei sute de cântăreți, comici, mimi și băieți puși pe șotii, care au golit șaptezeci de cupe din otrava vieții și a fărădelegii și care se înghesuie acolo și joacă zi și noapte."

Ultima breaslă din procesiune a fost cea a cârciumarilor. Evliya ne povestește că în Istanbul existau „o mie de astfel de locuri ale fărădelegii, ținute de greci, armeni și evrei. În timpul procesiunii vinul nu este scos la vedere, iar cârciumarii trec toți mascați și înveșmântați în armuri. Băieții din taverne, toți niște bețivani nerușinați, și toți adepții vinului trec cântând, împiedicându-se și căzând și ridicându-se din nou în picioare". Ultimii dintre toți au fost cârciumarii evrei, „mascați cu toții și purtând cele mai prețioase haine acoperite cu giuvaiere, ducând în mâini carafe de cristal și de porțelan, din care toarnă pentru spectatori șerbet în loc de vin."

La apusul celei de-a treia zile, parada s-a încheiat în sfârșit când ultimii dintre participanți au trecut prin fața Alay Köşkü-lui „după care breslele și-au însoțit conducătorii la locuințele lor și toată lumea s-a întors acasă". Iată cum descrie Evliya sfârșitul paradei:

> Procesiunea imperială se punea în mișcare în zori și continua toată ziua până la apus. Datorită acestei parade orice muncă și orice comerț au încetat în Constantinopol timp de trei zile, vreme în care tulburarea și dezordinea au cuprins întreg orașul în asemenea măsură, că nu poate fi exprimată în cuvinte, și pe care eu, umilul Evliya, am îndrăznit doar a le descrie.

Majoritatea breslelor pe care Evliya le-a descris în *Seyahatname* își exercită meseriile și azi în aceleași locuri ca pe vremea lui, în special în cartierul comercial dintre podul Galata și Beyazit Meydanı. Acesta a fost sediul principal pentru comercianți și meșteșugari încă din epoca bizantină, iar majoritatea străzilor poartă numele negustorilor și meșteșugarilor ce lucrează aici, așa cum au făcut-o și predecesorii lor cu secole în urmă. Tot în acest cartier se află și Yemiș Iskelesi, Cheiul de Fructe, aici desfășurându-se pieţele de legume și fructe de pe țărmul Cornului de Aur încă de pe vremea lui Iustinian, cum confirmă mărturii scrise. S-a păstrat doar o bucată mică din această piață, lângă Bazarul de Mirodenii, dar e ușor de imaginat cum era pe vremea lui Evliya, dacă luăm în considerare descrierea breslei vânzătorilor de fructe, care au defilat în secțiunea a șaptesprezecea a paradei imperiale.

> Trec cu care împodobite cu tot felul de fructe. Au adus pomi artificiali din mere, caise și alte feluri de fructe, fiecare dintre aceștia fiind purtați pe prăjine de opt până la zece oameni. Alții au construit chioșcuri cu fântâni arteziene, înconjurate pe patru părți de ghirlande de fructe. Băieții lor stau așezați în aceste chioșcuri, se tocmesc cu spectatorii și le aruncă fructe. Unii sunt îmbrăcați în veșminte largi făcute din castane și recită versuri din Coran în veme ce în mâini țin mătănii din stafide. Au construit de asemenea și corăbii pline de fructe, fiecare dintre acestea fiind trase de câte o mie de oameni. Velele, catargul, prora și pupa sunt decorate cu semințe și miez de fructe. Negustorii se adună în grupuri și urcă pe corăbiile cu fructe ca să-și umple coșurile. Cu mult zgomot și zarvă iscată de aceste pretinse vânzări, trec cu toții prin fața Pavilionului. Aceasta fiind o întrupare fidelă a ceea ce se întâmplă în portul Constantinopolului la sosirea fiecărei corăbii cu fructe, când se produce atâta larmă și se sparg multe capete fără ca vreuna dintre persoanele vătămate să poată cere o satisfacție legală.

Evliya își încheie relatarea paradei cu un tribut închinat lui Murad al IV-lea, iar apoi, cu un oftat de ușurare, se felicită pentru că a realizat o relatare completă a procesiunii breslelor:

> Nicăieri altundeva nu s-a mai văzut și nu are să se vadă asemenea procesiune; ea a putut să se înfăptuiască datorită ordinelor imperiale ale sultanului Murad al IV-lea... Amin! Pe Dumnezeul tuturor profeților: Lăudat fie Domnul că am îndeplinit sarcina de a descrie breslele și corporațiile Constantinopolului!

Declin și decadență poleită
1638–1730

Murad al IV-lea a pornit în campania de cucerire a Bagdadului la începutul verii anului 1638, izbutind ca în 25 decembrie să îi silească pe Safavizi să predea orașul. În anul următor Safavizii au semnat un tratat de pace cu turcii otomani, stabilind granița dintre Turcia și Iran care a rămas în vigoare cu unele mici modificări până în vremurile moderne.

În ultimii ani ai domniei lui Murad, acesta a devenit dependent de băutură, influențat, pare-se, de un pierde-vară alcoolic, cunoscut sub numele de Bekri Mustafa (Mustafa Bețivul). Povestea întâlnirii lui Murad cu Bekri Mustafa este relatată de istoricul Dimitrie Cantemir. Potrivit lui Cantemir, într-o bună zi Murad se plimba deghizat prin piață când a dat peste Bekri Mustafa, „beat mort pe cale, și tăvălindu-se prin praf"*. Murad a fost intrigat de acest bețiv și l-a luat la palat, unde Mustafa i-a făcut sultanului cunoștință cu bucuriile vinului, arătându-i că tratamentul cel mai bun pentru mahmureală este să continui să bei. Bekri Mustafa a murit la scurt timp, lăsându-l pe Murad distrus, după cum scrie Cantemir:

> Iar după ce-a murit, întregii Curți i-a poruncit să se îmbrace în straie de doliu, iar rămășițele lui s-a îngrijit să fie îngropate, cu mare alai, în cârciumă, printre butoaie. După moartea lui, Împăratul însuși dădea mărturie că n-a mai petrecut nicio zi cu veselie, și, prea adesea, când îl pomenea, a fost văzut vărsând lacrimi și scoțând suspine din adâncul rărunchilor.

După cum spune Cantemir, în ultimele luni ale vieții sale, alcoolismul îl transfomase pe Murad într-un maniac cu tendințe homicide:

> Ieșea prea adesea, în picioarele goale, din Harem, pe uși mai ascunse ale Palatului, îmbrăcat doar în cămașă, fără vreun soț, ca un nebun, cu sabia trasă, și, rătăcind pe uliți, ucidea pe cine-i ieșea în cale, iar, crăpându-se de ziuă, abia dacă se întorcea în pat. Nu arareori, ca să se distreze și să-și răcorească sufletul, îi străpungea cu săgeata, pe ferestre, din cele mai înalte încăperi ale edificiului, pe unde

* Acesta și următoarele citate din Dimitrie Cantemir sunt preluate din *Istoria creșterilor și a descreșterilor curții othmanice*, ed. a II-a, traducere de Dan Slușanschi, Editura Paideia, București, 2012. (*N.t.*)

obișnuia să bea vin, pe trecătorii pe care-i împinsese pe acolo soarta lor. Câteodată, schimbându-și straiele, rătăcea pe ici, pe colo, și nu se întorcea, până să nu fi ucis niște amărâți, fie dintr-o oarece măruntă pricină, fie fără niciuna.

Murad a murit de ciroză în 9 februarie 1640 și în aceeași zi a fost înmormântat în mausoleul de lângă Moscheea Albastră, alături de tatăl său, Ahmed I. Cei patru fii ai lui Murad muriseră de ciumă în același an, iar singurul supraviețuitor de sex masculin pe linia imperială a lui Osman era fratele mezin al lui Murad, Ibrahim, care trăise încuiat în Kafes pe tot timpul domniei fratelui său, nutrind spaima permanentă că ar putea fi oricând ucis. Chiar înainte de a muri, Murad ordonase ca fratele lui să fie executat, dar Kösem a reușit să-l salveze pe Ibrahim. Când Kösem a venit cu vestea morții lui Murad, Ibrahim a refuzat să o creadă, bănuind că era un șiretlic prin care voia să-l convingă să deschidă ușa camerei sale. Kösem a reușit să-l convingă în cele din urmă, aducându-i cadavrul lui Murad, la care Ibrahim a ieșit și a început să alerge prin Harem dansând și cântând „Măcelarul e mort, măcelarul e mort!". În aceeași zi Ibrahim a fost încins cu sabia lui Osman la Eyüp, având atunci douăzeci și cinci de ani.

În acea vreme îngrijorarea era mare în legătură cu succesiunea pe linie imperială, deoarece se credea că Ibrahim ar fi impotent. Kösem a căutat fel de fel de remedii, administrându-i fiului ei afrodiziace prescrise de tutorele lui, un șarlatan numit Cinci Hoca, și furnizându-i cele mai frumoase concubine procurate de la târgul de sclavi de către un om de încredere al ei, zis Pezevenk, sau Codoșul. Într-un final, în 2 ianuarie 1642, concubina lui Ibrahim, Turhan Hadice, i-a născut un fiu, pe viitorul Mehmed al IV-lea, după care a devenit primă cadână. În următoarele paisprezece luni două alte concubine i-au născut fii, pe viitorii sultani Soliman al II-lea și Ahmed al II-lea. La acea vreme Ibrahim căpătase un imens apetit sexual, după cum scrie Cantemir:

> Turcii mustră nu mai puțin moravurile acestui Împărat, decât pe cele ale înaintașului său, Murad, chiar dacă numai dând din cap, anume pentru că acesta se îndulcise la vin, pe când acela se lăsa în voia plăcerilor și poftelor trupului. Ei spun că se dedase acestora cu totul, ziua și noaptea, și că a încercat să-și refacă prin meșteșug și leacuri puterile firii, doborâte de înfruntările prea des repetate [...] El îi poruncea Marelui-Vizir, sau vreunuia dintre fruntași, să-i aducă o fecioară frumoasă, îmbrăcată de mama ei în veșminte de preț, ca să o siluiască. [...] În grădina palatului aduna adesea toate fecioarele, le dezbrăca și se zbenguia printre ele, gol și el, ca un armăsar, nechezând și alergând, iar pe câte una sau pe alta, care, din porunca lui, bătea din călcâie și nu se lăsa, parcă de abia o putea încăleca. Odată, când văzuse, din întâmplare, rușinea unei bivolițe, a trimis prin toată Împărăția modelul ei, făcut din aur, și a cerut să se caute dacă se putea găsi, pentru poftele lui, vreo femeie înzestrată cu asemenea parte firească; ei spun că până la urmă a fost găsită o asemenea Armeancă, și că a fost luată în Harem. [Era o armeancă din Arnavutköy de pe Bosfor; numele ei era Șeker Para sau Bucată de Zahăr, și cântărea 150 de kilograme.] A mai strâns și cărți mari și voluminoase, pline de picturi în care

Vistieria otomană era de-acum goală, iar Kösem şi oamenii ei de încredere l-au convins pe Ibrahim că ar putea umple cuferele la loc cucerind Creta de la veneţieni. O invazie a Cretei a fost lansată în primăvara anului 1645, dând semnalul de începere a unei lupte ce avea să continue aproape o jumătate de veac.

De-acum sultanul era cunoscut poporului drept Ibrahim Nebunul, iar excesele sale bolnăvicioase îi înstrăinaseră orice segment de populaţie, inclusiv armata şi *ulema*. Ienicerii s-au revoltat în cele din urmă în 8 august 1648, detronându-l pe Ibrahim în favoarea fiului său Mehmed, în vârstă de şase ani. Ibrahim a fost apoi încuiat în Kafes, împreună cu cei doi fraţi mai mici ai lui Mehmed, Soliman şi Ahmed. Şase zile mai târziu Ibrahim a fost sugrumat de mai-marele călăilor, Ali cel Negru, după care a fost înmormântat în baptisteriul Sfintei Sofia, alături de Mustafa I. Potrivit lui Evliya, „Mormântul lui Ibrahim este vizitat adesea de femei, căci fusese foarte atras de ele".

Kösem a continuat să conducă Haremul în primii trei ani de domnie ai nepotului ei, Mehmed al IV-lea, îndeplinind rolul de regentă. Mama sultanului, Turhan Hadice, a fost prin urmare lipsită de dreptul ei de a fi *valide sultan*, dar a ştiut să aştepte până ce a fost capabilă să o înfrunte pe Kösem. Cu ajutorul marelui eunuc negru, Uzun Süleyman Ağa, a făcut mişcarea finală. Oamenii lui Uzun au sugrumat-o pe Kösem în 2 iunie 1651, aceasta fiind apoi înmormântată în mausoleul de la Moscheea Albastră alături de soţul ei, Ahmed I, şi fiul ei, Murad al IV-lea.

Turhan Hadice şi-a intrat atunci în drepturi ca *valide sultan*, domnind ca regentă până ce fiul ei avea să fie major. În imperiu domnea haosul, paisprezece mari-viziri s-au succedat în primii opt ani de domnie ai lui Mehmed, când bunica sa, iar apoi mama sa au condus ca regente. Deprecierea monedei, una dintre numeroasele consecinţe ale haosului, i-a făcut pe spahii şi ieniceri să se unească într-o mare revoltă ce a izbucnit la Istanbul în 4 martie 1656. Trupele rebele au forţat locuitorii oraşului să-şi închidă prăvăliile şi locurile în care munceau şi să stea acasă, într-o grevă generală — prima acţiune de acest fel în istoria otomană. Greva a continuat până când Turhan Hadice, în calitate de regentă, a acceptat cererile rebelilor, care apoi au spânzurat pe rând treizeci de mari dregători din guvern şi palat în faţa principalei intrări în Moscheea Albastră. Turhan Hadice a numit apoi un nou mare-vizir în persoana lui Mehmed Köprülü, căruia i-a încredinţat rolul de regent.

Mehmed Paşa avea optzeci de ani când a devenit mare-vizir, ajungând astfel la apogeul unei remarcabile cariere, începute ca ajutor de bucătar în bucătăriile palatului, pentru a urca apoi până la cel mai înalt post din imperiu, deşi nu învăţase nicicând să scrie şi să citească. Cu câţiva ani înainte de numire îşi construise un palat peste drum de Alay Köşkü, iar atunci când a ajuns mare-vizir, palatul a devenit reşedinţa sa, şi în continuare a celor care l-au urmat în înalta funcţie. Intrarea spre reşedinţa marelui-vizir era numită de străini Înalta Poartă, iar începând cu Mehmed Paşa afacerile externe ale imperiului aveau să se

hotărască acolo și mai puțin în Sala Divanului. Astfel, locul a ajuns să reprezinte însuși guvernul otoman, iar ambasadorii străini își prezentau scrisorile de acreditare la Înalta Poartă.

Mehmed Pașa și-a început mandatul de mare-vizir prin spânzurarea în Istanbul a 3 000 de ieniceri rebeli. Severitatea sa a impus disciplina trupelor de ieniceri și a revigorat eficiența acestora ca forță militară, astfel că apoi a fost capabil să instaureze ordinea în Istanbul și în provincii.

Mehmed Pașa a deținut funcția de mare vizir până la moartea sa, în 1661. Pe patul de moarte i-a dat câteva sfaturi lui Mehmed al IV-lea, care pe atunci avea douăzeci de ani: „Nu urma niciodată sfatul unei femei, nu-i permite niciunui supus să devină din cale-afară de bogat, ai grijă ca vistieria să fie mereu plină, fii mereu în șa și ține armata permanent în mișcare."

A fost urmat în postul de mare-vizir de fiul său Fazıl (Învățatul) Ahmed Pașa. Acesta s-a dovedit a fi un urmaș vrednic al tatălui său, slujind ca mare-vizir timp de cincisprezece ani, și ajungând astfel să-l egaleze ca durată și autoritate pe Sokollu Mehmed Pașa.

Competența marilor-viziri din familia Köprülü i-a permis lui Turhan Hadice să se retragă dintr-o poziție activă în cadrul guvernului, folosindu-și marea avere ca să reconstruiască moscheea imperială de la Eminönü de pe țărmul Cornului de Aur, care fusese începută în 1597 de către *valide sultan* Safiye, mama lui Mehmed al III-lea. Turhan Hadice a terminat-o ca parte a unei *külliye* imperiale ce avea să fie numită Yeni Cami, sau Moscheea Nouă[1], care cuprindea hala pieței cunoscute ca Mısır Çarşışı, Bazarul Egiptean sau Bazarul de Mirodenii[2]. Învățatul francez Grelot remarca, scriind în jurul anului 1680, că Turhan Hadice „a fost una dintre cele mai mari și strălucitoare doamne ce au făcut parte din serai" și că era cel mai potrivit lucru „ca ea să lase posterității un giuvaier

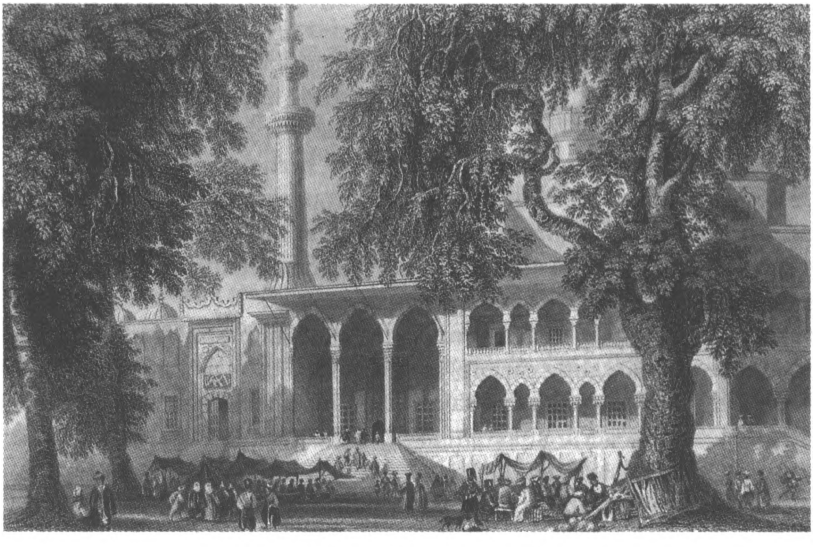

Yeni Cami, Moscheea Nouă, a lui *valide sultan*

de arhitectură otomană care să servească drept monument etern al întreprinderilor ei generoase".

De îndată ce Mehmed al IV-lea a ajuns major, şi-a mutat curtea la Edirne, unde îşi petrecea tot timpul liber vânând. Mehmed era adeseori acompaniat în expediţiile sale de vânătoare de prima sa cadână, Rabia Gülnus, o grecoaică luată prizonieră în cursul invaziei otomane a Cretei. Rabia era mama primilor doi fii ai lui Mehmed, viitorii sultani Mustafa al II-lea şi Ahmed al III-lea, care au fost crescuţi la curtea tatălui lor de la Edirne, ceea ce a însemnat că au beneficiat de mai multă libertate decât ar fi avut la Istanbul.

Fazil Ahmed Paşa a organizat în 1665 o expediţie împotriva Cretei, a cărei capitală, Candia, se afla sub asediu de douăzeci de ani. Garnizoana veneţiană de la Candia s-a predat în sfârşit la 5 septembrie 1669, încheindu-se astfel cucerirea otomană a insulei.

Ahmed Paşa a murit din cauza băuturii în 1676, fiind urmat în postul de mare-vizir de fratele său vitreg Kara Mustafa Paşa din Merzifon. La începutul verii anului 1683, Mustafa Paşa a pornit o expediţie împotriva Vienei cu o armată de 200 000 de oameni, declanşând asediul asupra oraşului la mijlocul lui iulie. Cei asediaţi au rezistat asalturilor otomane până când au sosit armatele conduse de Jan Sobieski, iar în 11 septembrie aliaţii creştini i-au învins zdrobitor pe turci, care s-au retras în mare dezordine, în frunte cu Kara Mustafa. Marele-vizir a ajuns cu ceea ce rămăsese din armată la Belgrad, unde în 15 decembrie a fost executat la ordinele sultanului.

Înfrângerea otomanilor a încurajat puterile creştine ale Europei să creeze o Ligă Sfântă pentru o altă cruciadă împotriva turcilor. Emisari din Austria, Polonia şi Veneţia s-au întâlnit în martie 1684 cu sprijinul papei Inocenţiu al XI-lea, iar în anul următor armatele creştine au invadat teritoriile otomane pe mai multe fronturi, începând un război care avea să dureze treizeci de ani. În acelaşi timp în Anatolia bântuia foametea, ceea ce a dus la o revoltă populară în Istanbul sub conducerea lui Fazıl Mustafa Paşa, fratele mai tânăr al lui Fazıl Ahmed Paşa. Rebelii, printre care se numărau figuri conducătoare din ierarhiile militare, civile şi religioase, au obţinut de la *şeyhülislam* o *fetva* prin care Mehmed al IV-lea era detronat pe motiv că nu îşi mai îndeplinea îndatoririle. Mehmed a fost înlăturat oficial în 8 noiembrie 1687, după care a fost adus împreună cu familia la Istanbul. Fratele mai tânăr al lui Mehmed, Soliman, a fost eliberat din Kafes, iar în 9 noiembrie a fost încins cu sabia lui Osman la Eyüp. Mehmed şi fiii săi, Mustafa şi Ahmed, au fost închişi în Kafes, în timp ce soţia sa, Rabia Gülnus, a fost trimisă la Eski Saray. Mehmed a rămas prizonier în Kafes pentru tot restul vieţii sale, murind acolo în 6 iunie 1693 şi fiind apoi înmormântat în mausoleul de la Yeni Cami, alături de mama sa, Turhan Hadice.

În secţiunea XXXI a lucrării sale *Seyahatname*, Evliya Çelebi descrie „Mausoleele sultanilor otomani din vremea lui Mehmed al II-lea până în ziua de azi". Ultimul dintre mormintele imperiale otomane descrise în această secţiune este cel al lui Ibrahim, aşa încât se presupune că Evliya a murit înaintea lui Mehmed al IV-lea — cel mai probabil la începutul anilor 1680. Dispariţia lui Evliya reprezintă sfârşitul unei epoci, aşa că, înainte de a urma cursul istoriei noastre,

să zăbovim o clipă pentru a arunca o ultimă privire asupra oraşului plin de culoare al vremii sale, pe care el îl evocă în paginile din *Seyahatname*.

Secţiunea XLII începe cu o descriere a „Monumentelor sepulcrale ale sfinţilor şi oamenilor sfinţi îngropaţi la Istanbul (Dumnezeu să-i ierte!)" precum şi cele ale „nebunilor-sfinţi, smintiţilor şi extaticilor". Descrierea făcută de Evliya acestor sfinţi din folclorul musulman, cunoscuţi îndeobşte sub numele de Baba (Tata) sau Dede (Bunicul), ne arată cât de asemănători sunt aceştia cu nebunii întru Hristos ai Bizanţului medieval. Unii dintre ei erau renumiţi pentru capacitatea lor de a prevesti viitorul, ca de exemplu Durmuş Dede din Rumeli Hisarı, despre care Evliya scrie: „Durmuş Dede de la cetatea Rumeli; toţi corăbierii obişnuiau să-i dea când treceau pe acolo o oca de carne. Îi sfătuia pe câte unii dintre căpitani să întreprindă o anume călătorie, iar pe alţii să nu plece spre un anume loc, iar sfatul lui, de era urmat, se întorcea în favoarea lor." Alţii erau admiraţi ca tămăduitori, precum Ilikçi Baba, despre care Evliya aminteşte că era îngropat lângă Poarta Silivri, „unde toţi cei care suferă de palpitaţii la inimă vor fi vindecaţi bând apă amestecată cu puţin praf de pe mormântul său".

Cel mai renumit dintre nebunii-sfinţi din vremea lui Evliya era Ahmed Dede, căruia cronicarul îi face următoarea descriere în *Seyahatname*:

> Cât era ziua de lungă şedea la pod precum Kasım Paşa şi saluta pe toţi cei care treceau. De mirare era că ştia după numele lor oameni pe care nu îi mai văzuse vreodată şi că îi saluta ca pe nişte vechi cunoştinţe, şi că îşi amintea pe loc de cei pe care nu îi mai văzuse de douăzeci sau treizeci de ani, precum şi numele tuturor rudelor acestora. Purta în sân coarne de capre, gazele şi oi. Oamenii mai glumeţi deseori se duceau la el ca să-l încerce spunându-i: „Ahmed, arată-mi cornul meu!" Dacă se întâmpla să fie însuraţi, el le răspundea cu câte o snoavă despre nevasta lor şi le dădea unora un corn mai mic, altora un corn mai mare din colecţia sa. Dacă cel care întreba nu era însurat, obişnuia să-i spună: „Cornul tău n-a crescut încă." Dacă cineva îi spunea: „Ahmed Dede, am să-ţi dau un corn, dansează oleacă", el se ridica imediat, pocnea din degetele mâinii drepte ca o barză, şi începea să danseze ca Venus în ceruri, în vreme ce oamenii îi aduceau tot felul de coarne. Dacă te duceai să-l vezi peste o lună şi-l întrebai unde e cornul tău, avea să-şi ducă mâna la sân şi să-ţi arate exact cornul pe care i-l dăduseşi. Pe scurt, era un nebun cu inima uşoară. De când a plecat în călătorie în Abisinia şi în ţara negrilor, nu am mai auzit nimic de el.

Unii dintre sfinţii populari din vremea lui Evliya erau renumiţi pentru faptul de a fi descoperit izvoare sfinte, *ayazma*, la fel de frecventate în Istanbulul otoman precum în Constantinopolul bizantin de cei care căutau leacuri pentru diferite suferinţe. Evliya scrie despre descoperirea unei *ayazma* de către şeicul sufit Merkez Efendi:

> La un moment dat le-a spus fachirilor săi: „Am auzit aici sub pământ o voce care îmi spunea: «O, şeicule! Sunt un izvor de apă roşiatică închis în acest loc de şapte mii de ani, şi sunt sortit să ies la suprafaţă, ca un leac pentru febră, prin silinţa ta.

Străduiește-te rogu-te să mă eliberezi din temnița mea subterană.»" Auzind acestea, toți fachirii au început să sape un puț împreună cu el, și iată că a țâșnit afară o apă dulce, roșiatică la culoare, care băută dimineața cu cafea este un leac dovedit pentru febră, cunoscut acum în toată lumea drept Ayazma lui Merkez.

Evliya scrie de asemenea despre o *ayazma* pe care a vizitat-o la Hasköy, pe țărmul nordic al Cornului de Aur, unde a avut parte de o experiență destul de ciudată:

> În apropiere de cimitirul evreiesc din Hasköy există un izvor sfânt, a cărui apă băută de șapte ori vindecă frigurile. Este foarte frecventat de greci. În zilele în care eu, bietul Evliya, eram îndrăgostit, am mers acolo și am început să strig tare: „Noroc mie! Noroc mie!" Ca răspuns la strigătele mele, o nălucă s-a ivit, la care eu am căzut la pământ, chemându-l pe Dumnezeu în ajutor cu cuvintele „Ya Hafiz!" [O, Ocrotitorule] și m-am dus să mă ascund în interiorul izvorului, unde am petrecut toată noaptea. Cu voia lui Dumnezeu, am să vă povestesc în alt loc lucrurile stranii ce mi s-au întâmplat în acea noapte.

Evliya dedică o mare parte din *Seyahatname* cartierelor Istanbulului. Cel mai interesant dintre acestea era Galata, care era un oraș în sine, locuit de necredincioși cu apucături hedoniste ce difereau complet de obiceiurile musulmanilor din Stambul, după cum povestește Evliya:

> În Galata sunt optsprezece vecinătăți locuite de musulmani, șaptezeci de greci, trei de frânci, una de evrei și două de armeni. Orașul e plin de necredincioși, care ajung la 200 000 după numărătoarea făcută în vremea domniei lui Murad al IV-lea, în vreme ce musulmani sunt doar 64 000. Diversele vecinătăți ale orașului sunt patrulate zi și noapte de gardieni pentru a preveni dezordini ale populației, care este răzvrătită din fire, drept care a fost când și când aspru pedepsită cu ajutorul sabiei. Locuitorii sunt sau corăbieri, sau negustori, sau meșteșugari, cum ar fi tâmplari sau călăfătuitori. În cea mai mare parte se îmbracă după moda algeriană, căci mulți dintre ei sunt mauri sau arabi. Grecii țin tavernele; majoritatea armenilor sunt negustori sau zarafi; evreii sunt mijlocitori în intrigi amoroase, iar tinerii lor sunt cei mai răi când e vorba de desfrânare.
>
> În Galata sunt două sute de taverne și prăvălii ce vând vin, unde necredincioșii petrec cu muzică și băutură. Tavernele sunt recunoscute pentru vinurile lor de Ancona, Mudanya, Smirna și Tenedos. Cuvântul *günaha* (ispită) este cel care se potrivește cel mai bine tavernelor din Galata, deoarece acolo există tot felul de băieți ce cântă și dansează, mimi și nebuni, ce se adună cu toții acolo și chefuiesc, zi și noapte. Când am trecut prin acest cartier am văzut oameni cu capul descoperit și desculți zăcând beți în stradă, unii dintre ei mărturiseau cu glas tare starea în care se aflau interpretând cântece precum acesta: „Băut-am vinul rubiniu, beat, beat, am stat să fiu!/ Prins de-a binelea, nebun, nebun sadea!" Iar altul cânta: „Pasu-mi se-ndreaptă spre tavernă, nicicum altundeva./ Mâna-mi paharul strâns cuprinde, nicicum altceva./ Predici nu-mi mai ține căci urechi nu am/ Decât pentru gâlgâitul sticlei, nimic altceva."

Sărbătoare într-o tavernă; miniatură

Evliya ne asigură că el însuşi nu s-a lăsat dus în ispită de tavernele Galatei şi că nu a băut nicicând altceva decât bragă, băutura nefermentată din mei:

> Dumnezeu îmi este martor că nu am pus strop de băutură în gură la îndemnul acelor beţivani, dar amestecându-mă eu printre ei nu am putut decât să devin mai ştiutor în ce le priveşte traiul. Eu, care am petrecut atâta timp în cafenele, în bragagerii sau cârciumi, îl am pe Dumnezeu drept martor că nicicând în călătoriile mele nu am băut altceva decât braga dulce a Constantinopolului. De când m-am născut nu am pus gura pe băuturi fermentate sau lucruri interzise, nici pe tutun, nici pe cafea ori ceai... Tatăl meu era de acelaşi soi; dar eu având o fire de hoinar, gata de a-mi sacrifica sufletul pentru prieteni, am vorbit numai ca să le fac lor pe plac despre aceste băuturi interzise.

Soliman al II-lea avea patruzeci şi cinci de ani când s-a urcat pe tron, anterior petrecând treizeci şi nouă de ani ca prizonier în Kafes. La început a fost lipsit de putere, iar ienicerii au profitat de acest lucru pentru a-şi face de cap jefuind Istanbulul. Dar la 1 mai 1688 Soliman a convocat o adunare a notabilităţilor oraşului, convingându-i să formeze o forţă de apărare. Sultanul a preluat personal comanda acestor trupe loiale, ai căror membri numărau ieniceri ce deveniseră negustori şi meşteşugari, iar în scurt timp a înăbuşit răzmeriţa, ucigând toţi rebelii care nu fugiseră din oraş.

Imperiul se afla în continuare în stare de criză, suferind de o lipsă de alimente ce ameninţa să se transforme într-o veritabilă foamete, în vreme ce puterile Ligii Sfinte avansau pe toate fronturile, cucerind Belgradul în 8 septembrie 1688. Soliman a apelat atunci la Fazıl Mustafa Paşa, pe care l-a numit mare-vizir în

25 octombrie 1689. Mustafa Paşa şi-a adunat oastea la Edirne în iarna din 1689–1690, iar în următoarea primăvară a pornit în campanie împotriva casei de Habsburg, recucerind Belgradul în 14 octombrie 1690. Dar armata otomană a fost atrasă într-o capcană de austrieci în apropiere de Karlowitz în 20 august 1691, Mustafa Paşa a fost ucis în luptă, iar trupele sale s-au retras în dezordine.

Între timp Soliman al II-lea murise la Edirne în 22 iunie 1691. A doua zi fratele său mai tânăr a fost eliberat din Kafes şi urcat pe tron ca Ahmed al II-lea. Noul sultan avea patruzeci şi opt de ani şi petrecuse patruzeci şi trei din ei în Kafes.

Războiul cu Europa ajunsese într-un punct mort, în timp ce în interiorul imperiului se instaurase anarhia, cu sultanul care îşi petrecea tot timpul în Harem, lăsând afacerile statului să fie conduse de un şir de aproape o jumătate de duzină de mari-viziri. Ahmed al II-lea a murit la Edirne în 6 februarie 1695. I-a urmat nepotul său Mustafa, un fiu al lui Mehmed al IV-lea, care a fost învestit în aceeaşi zi.

Mustafa al II-lea avea treizeci de ani când s-a urcat pe tron şi fusese anterior prizonier în Kafes vreme de şapte ani. De îndată ce a devenit sultan, mama sa, Rabia Gülnus, şi-a luat locul în Harem ca *valide sultan*. Mustafa primise o educaţie mult mai extinsă decât unchii săi, Soliman al II-lea şi Ahmed al II-lea, deoarece în tinereţe el şi fratele său Ahmed se bucuraseră de mai multă libertate.

Noul sultan şi-a început domnia cu cele mai nobile intenţii, emiţând un *hatti şerif* sau edict imperial, prin care îşi făcea cunoscută intenţia de a-şi elibera sultanatul de practicile corupte şi de a renunţa la plăcerile haremului pentru a se pune în fruntea armatei. După cum declara, „De acum înainte desfătarea, uşurătatea şi trândăvia sunt surghiunite de la această curte... prin urmare eu însumi am hotărât, cu ajutorul Domnului, de a da un semnal de răzbunare necredincioşilor, acele progenituri ale iadului; aşa că voi începe eu însumi războiul sfânt împotriva lor."

Astfel, în vara anului 1696, Mustafa a pornit în fruntea unei oşti numeroase de la Belgrad, cucerind în drum o serie de cetăţi, spre uşurarea garnizoanei turceşti de la Timişoara, care era asediată de austrieci. A reuşit să pună capăt asediului, primind pentru aceasta titlul de Gazi, şi s-a întors triumfător la Istanbul.

În anul următor Mustafa a condus armata otomană de la Belgrad într-o altă campanie împotriva austriecilor. De data aceasta a avut ghinionul să se confrunte cu o armată condusă de prinţul Eugeniu de Savoia, cel mai mare general al timpurilor sale, care i-a înfrânt pe otomani. Aproximativ 36 000 de soldaţi turci au pierit, printre care şi marele-vizir, deşi sultanul a scăpat, în cele din urmă întorcându-se la Istanbul.

La şase zile după acea bătălie, sultanul Mustafa l-a numit pe Amcazade Hüseyin Paşa ca mare-vizir. Era al patrulea membru al familiei Köprülü care îndeplinea această funcţie şi a demonstrat că era la fel de capabil ca şi predecesorii lui. Hüseyin a negociat cu puterile creştine Tratatul de la Karlowitz, ale cărui articole finale au fost semnate în 26 ianuarie 1699, şi a îndeplinit funcţia de mare-vizir până în septembrie 1702, când starea de sănătate l-a forţat să demisioneze. A murit mai târziu în acelaşi an.

La acea vreme imperiul ajunsese în faliment şi era cuprins de haos. Situaţia economică a meşteşugarilor şi a negustorilor din Istanbul era atât de disperată, încât o revoluţie socială devenise iminentă. Revoluţia a început la Istanbul în 18 iulie 1703, când locuitorii şi studenţii din medrese şi-au unit forţele cu ienicerii şi s-au răsculat. Rebelii au pornit spre Edirne, avându-i alături pe cei mai mulţi dintre soldaţii gărzii imperiale, iar în 22 august 1703 l-au detronat pe Mustafa al II-lea. În aceeaşi zi l-au eliberat pe fratele mai tânăr al lui Mustafa din Kafes şi l-au pus pe tron, acesta primind numele de Ahmed al III-lea. Mustafa a fost apoi închis în Kafes împreună cu cei doi fii ai săi, viitorii sultani Mahmud I şi Osman al III-lea. Sultanul detronat a murit în Kafes în acelaşi an, la vârsta de treizeci şi nouă de ani. Dimitrie Cantemir, care îl cunoştea personal, a scris în încheierea relatării sale despre domnia lui Mustafa următoarele:

> A fost, la auspiciile domniei sale, un Sultan trezind cele mai mari nădejdi, pe care le-a retezat, totuşi, Fortuna. Oricum mai fericit în cei dintâi ani ai stăpânirii sale, decât în cei de la urmă. La el, singur, străluceau mai multe înzestrări ale Firii decât la amândoi predecesorii săi. Căci avea o minte coaptă, hârşit, cap limpede, în strângerea şi în cheltuirea banilor — nici risipitor, nici zgârcit, drept, bun săgetător şi călăreţ, foarte închinat *divino quoque cultui*, după ritul său... Statura trupului îi era mijlocie, faţa rotundă, variind între albeaţă şi roşeaţă, barba roşiatică, dar rară şi scurtă, nasul scurt şi puţin în sus la nări, ochii albaştri, sprâncenele mai rare şi bălaie. La vremea verii, i se vedeau pete pe faţă, dar ele dispăreau iarăşi către iarnă.

Ahmed al III-lea avea aproape treizeci de ani când s-a urcat pe tron şi petrecuse cei şaisprezece ani precedenţi în Kafes. Mama sa, Rabia Gülnus, a continuat să domnească în Harem ca *valide sultan*. Se cunosc numele a paisprezece dintre nevestele sale — mult mai multe decât ale oricărui alt sultan —, care i-au născut peste patruzeci de copii, inclusiv trei perechi de gemeni. Sultanul Ahmed fusese crescut mult mai liber la curtea tatălui său din Edirne şi se plângea de ritualurile constrângătoare de la Topkapı Sarayı. Iată ce îi scria marelui-vizir: „Când urc spre una dintre camere, patruzeci de paji din Încăperile Private se aliniază; dacă trebuie să-mi pun pantalonii, nu mă simt defel în largul meu, aşa că purtătorul de sabie trebuie să-i trimită afară, lăsând doar trei sau patru oameni, ca să mă pot simţi nestingherit în încăperea mică."

Ahmed a luat parte activă la guvernare la începutul domniei sale, schimbând marii-viziri o dată la un an în vreme ce se străduia să dejoace acţiunile diverselor facţiuni rivale. În cele din urmă s-a oprit la un prim-ministru stabil în 1715, când pierderea Belgradului l-a făcut să-l numească pe ginerele său, Nevşehirli Damat Ibrahim Paşa, ca mare-vizir, dedicat promovării unei politici de pace cu puterile europene. Ambasadorul olandez şi cel englez au aranjat în cele din urmă o conferinţă de pace, astfel că în 21 iulie 1718 reprezentanţii otomani şi cei austrieci au semnat Tratatul de la Passarowitz. În urma acestuia otomanii au pierdut restul teritoriilor pe care le ocupau în Ungaria, dar şi părţi mari din Serbia, Bosnia şi Valahia.

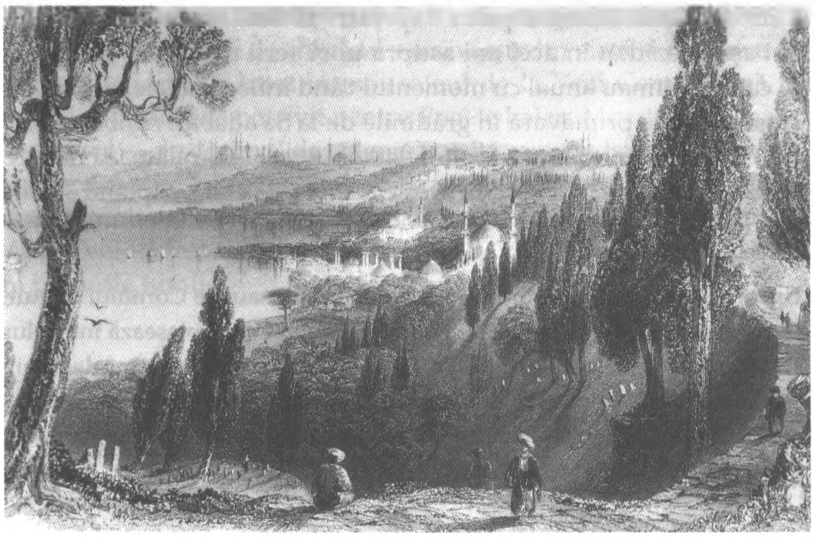

Vedere asupra Cornului de Aur din cimitirul de la Eyüp

Ibrahim Paşa a încercat să lărgească legăturile imperiului cu Europa occidentală, trimiţând ambasadori la Paris, Viena, Moscova şi în Polonia. Primul ambasador turc a fost Yermisekiz (sau Douăzeci şi şapte — adică vârsta pe care o avea când a fost numit) Mehmed Çelebi, care a primit instrucţiuni de la Ibrahim Paşa „să viziteze fortăreţele, fabricile şi în general lucrările civilizaţiei franceze şi să le raporteze pe cele care ar putea fi reproduse" în Imperiul Otoman. Un rezultat al acestor vizite a fost introducerea primei prese de tipărit la Istanbul, instalată în 1727 de către Ibrahim Müteferrika, un nobil maghiar care intrase în serviciului sultanului.

Aceste contacte cu Europa, în special cu Franţa, au adus arhitectura barocă la Istanbul în vremea domniei lui Ahmed al III-lea. Primul edificiu major ce vădea influenţa noului stil a fost Yeni Valide Camii[3] din Üsküdar, ridicată de Ahmed al III-lea pentru mama sa, *valide sultan* Rabia Gülnus.

În restul anilor de domnie ai lui Ahmed, Imperiul Otoman s-a bucurat de o perioadă de pace aproape neîntreruptă. Ibrahim Paşa personal a supravegheat construcţia unui palat de vară imperial la nord de Cornul de Aur, în cartierul Kâğıthane, zonă cunoscută şi sub numele de Apele Dulci ale Europei. Acest loc al desfătărilor a fost numit Sa'adabat sau Locul Fericirii, fiind realizat după Château de Marly din Franţa, ale cărui planuri fuseseră trimise de ambasadorul otoman de la Paris. Ibrahim Paşa şi-a construit un palat şi pentru sine la Kandilli, pe ţărmul asiatic al Bosforului, chiar mai jos de Apele Dulci ale Asiei, iar alţi membri ai curţii şi-au ridicat reşedinţe impunătoare de-a lungul ambelor maluri ale strâmtorii. Aceste palate erau toate înconjurate de grădini în care floarea predominantă era laleaua (în turcă, *lale*). Curtea otomană a dezvoltat o asemenea pasiune pentru această floare — s-a declanşat o veritabilă tulipomanie —, încât domnia lui Ahmed al III-lea este cunoscută sub numele de Lale Devri, sau Epoca

Lalelei, iar sultanul însuşi a primit apelativul de Regele Lalelei. Ahmed şi Ibrahim Paşa prezidau în acei ani asupra unei serii nesfârşite de sărbători în grădină, care culminau anual cu momentul când înfloreau lalelele, sărbătorit la prima lună plină de primăvară în grădinile de la Sa'adabat. Ambasadorul francez Louis de Villeneuve, care a sosit la Istanbul în 1717, relatează despre peregrinările sultanului de la una dintre aceste festivităţi la alta, captând splendoarea exotică a vremurilor:

> Uneori curtea apare plutind pe apele Bosforului sau ale Cornului de Aur, în caice elegante, acoperite cu corturi de mătase; alteori se deplasează într-o lungă cavalcadă spre unul sau altul din palate... Aceste procesiuni sunt deosebit de atrăgătoare datorită frumuseţii cailor şi bogăţiei valtrapurilor acestora; înaintează în harnaşamente bătute cu aur sau argint, cu căpestre împodobite cu pene, cu poclăzi strălucind de pietre preţioase.

Alt vizitator străin al Istanbulului în Epoca Lalelei a fost lady Mary Wortley Montagu, care a sosit în primăvara anului 1717, împreună cu soţul ei, numit amabasador la curtea lui Ahmed al III-lea. Ea îşi descrie sosirea într-o scrisoare datată 29 mai:

> Am sosit a doua zi dimineaţă la Constantinopol; dar nu pot să-ţi spun mare lucru despre acesta, căci timpul mi-a fost luat de primirea unor vizite care sunt, dacă nu altceva, o adevărată desfătare pentru ochi, tinerele femei fiind toate nişte frumuseţi, iar frumuseţea fiindu-le sporită de bunul-gust al veşmintelor. Palatul nostru se află în Pera, care este pentru Constantinopol ceea ce este Westminster pentru Londra. Toţi ambasadorii îşi au reşedinţa aici, unul în vecinătatea celuilalt. O parte a casei noastre priveşte spre port, spre oraş şi spre serai, dar şi spre dealurile îndepărtate ale Asiei; luate în ansamblu, ele alcătuiesc probabil cea mai frumoasă privelişte din lume.

Lunga perioadă de pace sub guvernarea lui Ibrahim Paşa i-a nemulţumit pe ieniceri, care duceau lipsa obişnuitelor prăzi de război. Înfrângerea unei armate otomane de către iranieni în vara anului 1730 a provocat o revoltă a ienicerilor şi a altor disidenţi. Revolta a izbucnit în 28 septembrie 1730 sub conducerea unui fost ienicer de origine albaneză, numit Patrona Halil, care îşi câştiga traiul din comerţul cu haine vechi. Patrona i-a condus pe rebeli prin oraş prădând magazine şi casele celor bogaţi şi ucigând pe oricine le stătea în cale. Printre clădirile distruse s-a numărat şi palatul de vară Sa'adabat. Sultanul a început negocieri cu conducătorii rebelilor şi a convenit să-l sacrifice pe marele-vizir şi pe alţi doi viziri în schimbul vieţii sale şi a copiilor săi. Ahmed s-a văzut astfel silit să-i poruncească călăului-şef să-i sugrume pe Ibrahim Paşa şi pe ceilalţi doi, după care trupurile lor au fost predate rebelilor. Ahmed a fost apoi detronat şi închis în Kafes, în vreme ce nepotul său Mahmud a fost eliberat din Cuşcă şi încins cu sabia lui Osman în aceeaşi zi de 1 octombrie 1730.

Ahmed şi-a petrecut restul zilelor în Kafes, murind la 1 iulie 1736, pare-se otrăvit. Avea şaizeci şi doi de ani când s-a săvârşit din viaţă şi domnise douăzeci şi şapte. A fost înmormântat în mausoleul de la Yeni Cami, lângă Piaţa de Flori — un loc de odihnă potrivit pentru Regele Lalea. Moartea sa a marcat sfârşitul unei epoci — de declin şi decadenţă poleită, când la Istanbul aveau loc festivităţi pentru a celebra înflorirea lalelelor, în vreme ce Imperiul Otoman se prăbuşea de-a lungul frontierelor sale. Poetul de curte Ahmed Nedim, un prieten apropiat al lui Ahmed al III-lea, scria la acea vreme: „Să râdem, să petrecem, din plin să gustăm plăcerile lumii."

Vremea ienicerilor
1730–1826

Mahmud I avea treizeci şi trei de ani când a devenit sultan şi petrecuse cei douăzeci şi şapte de ani precedenţi ca prizonier în Kafes. De îndată ce a ajuns pe tron, mama sa, Saliha, s-a instalat ca *valide sultan* în Harem. După detronarea soţului ei, sultanul Mustafa al II-lea, fusese trimisă să trăiască în Eski Saray din Beyazit. Sunt cunoscute numele a şase dintre soţiile lui Mahmud, care nu a avut însă niciun copil. Prima descriere a noului sultan este cea realizată de Angelo Emo, ambasador (*bailo*) al Veneţiei, care l-a văzut pe Mahmud călărind spre Eyüp chiar în ziua în care a fost încins cu sabia lui Osman. Acesta scrie că a lăsat „asupra tuturor o impresie agreabilă cu apariţia sa regală şi previziunile de bun augur pentru viitor".

Poziţia lui Mahmud era extrem de precară la acea vreme, deoarece ienicerii, conduşi de Patrona Halil, controlau oraşul. Patrona nu a dorit niciun fel de dregătorii pentru el, iar la început a continuat să poarte costumul său jerpelit de negustor de haine vechi; când mai târziu a fost convins să poarte o uniformă, continua să poarte pe dedesubt zdrenţele de care era atât de mândru. În schimb, a căutat să obţină poziţii înalte în imperiu pentru prietenii săi. Astfel, l-a nominalizat pe un măcelar grec, numit Yannaki, să devină gospodar (domnitor) al Moldovei şi Valahiei. Dar numirea nu a fost nicicând făcută, căci Mahmud l-a atras pe Patrona Halil la palat cu promisiunea de a-l face paşă, iar de îndată ce acesta a ajuns acolo, a fost prins de gărzile palatului şi ucis împreună cu douăzeci şi şase de oameni ai săi. Sultanul şi susţinătorii lui au iniţiat apoi un regim de teroare, executând în jur de 7 000 de ieniceri care luaseră parte la revoltă.

O altă revoltă a avut loc la Istanbul în martie 1731, condusă de un albanez numit Kara Ali, dar a fost înăbuşită mult mai rapid. Apoi a avut loc o lovitură de palat, pusă la cale de prinţesa Fatma, fiica lui Ahmed al III-lea şi văduva lui Damat Ibrahim Paşa, care a încercat să-l readucă pe tron pe tatăl ei. Lovitura a eşuat. A urmat un nou regim de teroare, în următoarele unsprezece zile fiind executaţi 10 000 de oameni, potrivit lui Angelo Emo. Toate cafenelele şi celelalte locuri de întâlnire din Istanbul au fost închise pentru a împiedica discuţiile publice şi o linişte nefirească s-a coborât asupra oraşului, ceea ce l-a făcut pe Angelo Emo să noteze: „E trist să vezi cum arată oraşul."

Un tratat încheiat cu Iranul în 4 septembrie 1746 a fost urmat de cea mai lungă perioadă de pace din istoria otomană, care a durat douăzeci şi doi de ani.

Astfel, Mahmud a avut ocazia să reînvie tradiția serbărilor lalelelor, care încetase odată cu detronarea lui Ahmed al III-lea, și cum palatul Sa'adabet fusese distrus, petrecerile se țineau în grădinile de la Topkapı Sarayı. Jean-Claude Flachat, ambasadorul Franței la Înalta Poartă, a primit de la *kızlar ağasi*, sau marele-eunuc negru, Beșir Ağa, permisiunea să asiste la una dintre aceste festivități. Era serbarea pe care sultanul o dădea doar pentru femeile din haremul său, punctul culminant al acesteia fiind momentul în care sultanul își alegea o nouă favorită. Iată ce notează Flachat:

> Stăpâna Haremului îi prezintă în final fata care îl încântă cel mai mult. Nu s-a precupețit niciun efort pentru a-i asigura succesul. Fata se zorește să-și prezinte toate talentele cu care a fost înzestrată. Batista pe care el i-o aruncă este semnul că dorește să rămână singur cu ea. Draperia ce acoperă sofaua pe care șade el este lăsată în jos. *Kızlar ağa* rămâne acolo pentru ca s-o tragă deoparte la primul semnal, iar celelalte femei care s-au împrăștiat care încotro, îndeletnicindu-se în fel și chip — unele cu dansul, altele cu cântecul, unele cântând la instrumente, altele împărțind răcoritoare —, vin apoi toate la chioșc pentru a aduce omagii sultanului și a o felicita pe noua favorită. Serbarea mai continuă un timp și se încheie cu *kızlar ağa* care împarte giuvaiere, obiecte, podoabe după cum i-a poruncit stăpânul său. Darurile sunt proporționale cu plăcerile oferite. Dar Mahmud are întotdeauna grijă ca să fie suficient de prețioase pentru ca fetele să se întoarcă în Harem cu un aer de mulțumire și recunoștință.

Mahmud a profitat de lunga perioadă de pace pentru a moderniza sistemul de aprovizionare cu apă a orașului, care fusese neglijat timp de două secole. A construit un apeduct în Pădurea Belgradului și un *taksim*, sau centru de distribuire a apei, ce a dat ulterior numele pieței Taksim a zilelor noastre, Taksim Meydanı din Beyoğlu. A construit de asemenea o bibliotecă la Sfânta Sofia, care era finanțată din veniturile obținute de Cağaloğlu Hamamı[1], frumoasa baie construită pe Colina a Doua.

Ultimii ani ai domniei sale Mahmud i-a dedicat construirii unei moschei imperiale pe Colina a Treia. N-a trăit să o vadă terminată, murind pe neașteptate la 14 decembrie 1754. A fost înmormântat în mausoleul de la Yeni Cami a doua zi, iar la scurt timp în oraș s-a răspândit vestea că fusese înmormântat de viu.

Mahmud a fost urmat de către fratele său vitreg, Osman al III-lea, a cărui mamă, Șehsuvar, a devenit *valide sultan*. Osman avea la vremea aceea aproape cincizeci și cinci de ani și petrecuse cincizeci și unu închis în Kafes. La fel ca toți prinții ținuți prizonieri înaintea lui, nu i s-a permis să aibă relații decât cu femei sterilizate, așa că nu avea copii când a ajuns sultan și nici nu a zămislit copii în scurta sa perioadă de domnie. Singurii supraviețuitori pe linie masculină din familia imperială otomană mai erau cei trei veri ai săi, Baiazid, Mustafa și Abdul-Hamid, pe care îi ținea captivi în Kafes. Osman l-a executat pe Baiazid în 1756, dar i-a cruțat pe ceilalți doi veri, care l-au urmat la tron ca Mustafa al III-lea și Abdul-Hamid I. În primii ani de domnie, Osman a terminat construcția

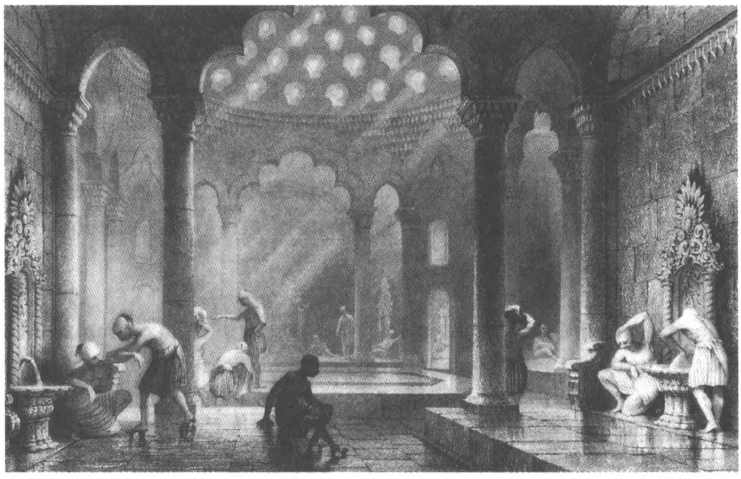

Interior din Cağaloğlu Hamamı, desen de Thomas Allom

ansamblului început de fratele său Mahmud, care a primit numele de Nuruosmaniye Camii[2], sau Moscheea Luminii Sacre (Nur) a lui Osman.

Osman a murit în 30 octombrie 1757 şi a fost înmormântat în mausoleul de la Yeni Cami. În aceeaşi zi a fost urmat la tron de vărul său Mustafa, un fiu al lui Ahmed al III-lea, care avea aproape patruzeci şi unu de ani când a fost învestit, petrecând precedenţii douăzeci şi şapte de ani ca prizonier în Kafes. Prima lui cadână a fost Mihrişah, care în Ajunul Crăciunului din 1761 i-a născut un prim fiu, pe Selim al III-lea.

În primii patru ani ai domniei sale, Mustafa al III-lea a construit două moschei imperiale: Ayazma Camii[3] în Üsküdar şi Laleli Camii[4] pe a Patra Colină, amândouă în stil baroc. Laleli Camii a fost lucrarea lui Mehmed Tahir Ağa, cel mai mare arhitect baroc al turcilor.

Lunga perioadă de pace de care s-a bucurat Imperiul Otoman s-a sfârşit în 4 octombrie 1768, când politicile agresive ale Ecaterinei cea Mare au forţat Înalta Poartă să declare război Rusiei. Ruşii au blocat flota otomană în portul de la Çeşme, la vest de Izmir, în 6–7 iulie 1770 anihilând-o. În acelaşi timp armatele ruse au atacat forţele otomane pe mai multe fronturi, astfel că în doi ani cuceriseră Moldova, Valahia şi Crimeea. Poarta s-a văzut deci nevoită să ceară negocieri, care s-au concretizat prin Tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 21 iulie 1774. Una dintre prevederile tratatului îi permitea Ecaterinei să ridice o biserică la Istanbul, privilegiu care avea să fie interpretat ca o recunoaştere a Rusiei ca protector al tuturor bisericilor creştine ortodoxe din Imperiul Otoman.

Între timp Mustafa al III-lea murise în urma unui atac de cord în 21 ianuarie 1774, fiind înmormântat în mausoleul de la Laleli Camii. A fost urmat de vărul său Abdul-Hamid, care pe vremea aceea avea patruzeci şi opt de ani şi petrecuse cei patruzeci şi trei de ani anteriori ca prizonier în Kafes. Singurul supravieţuitor masculin pe linia imperială a lui Osman era fiul lui Mustafa, Selim, care i-a luat locul lui Abdul-Hamid în Kafes.

Odată ajuns pe tron, noul sultan a recuperat timpul pierdut în Kafes, iar în următorii cincisprezece ani a zămislit douăzeci şi şase de copii cu şapte favorite ale sale. Printre aceştia se numărau doisprezece fii, din care doar doi au supravieţuit vârstei copilăriei: viitorii sultani Mustafa al IV-lea şi Mahmud al II-lea.

Abdul-Hamid a iniţiat un program de reformă a forţelor armate otomane. Reforma a fost influenţată în principal de baronul François de Tott, un nobil maghiar care servise în armata franceză înainte de a se alătura forţelor otomane sub Mustafa al III-lea şi care a continuat să funcţioneze sub Abdul-Hamid până în 1776. În acelaşi timp, forţele navale otomane au fost reformate sub conducerea lui Gazi Hasan Paşa, care a fost numit mare-amiral în 1774. Dar aceste reforme au fost limitate ca efect, deoarece numirile în corpurile ofiţereşti au continuat să se facă pe bază de mită şi legături politice, drept care forţele armate otomane nu se puteau compara cu cele ale puterilor europene.

Guvernul central din Istanbul avea prea puţin control asupra provinciilor, astfel că Balcanii, Anatolia şi Egiptul ajunseseră să fie guvernate de conducători militari practic independenţi. Decăderea statului otoman era acum atât de evidentă, încât puterile occidentale au început să vorbească despre el ca despre „Bolnavul Europei", în vreme ce se pregăteau să-şi împartă provinciile ce-i mai rămăseseră.

Abdul-Hamid a murit în urma unui accident cerebral în 7 aprilie 1789, fiind urmat de nepotul său Selim, care pe vremea aceea avea douăzeci şi şapte de ani. Selim fusese închis în Kafes de la moartea tatălui său, Mustafa al III-lea, în 1757, în vreme ce mama sa, Mihrişah, fusese trimisă la Eski Saray, în Beyazit. Dar Abdul-Hamid îi dăduse lui Selim o libertate considerabilă, aşa că atunci când acesta a urmat la tron unchiului său era mult mai bine pregătit să guverneze decât majoritatea predecesorilor lui care fuseseră complet izolaţi în Kafes. Primise o bună educaţie şi era un talentat caligraf şi compozitor. Inscripţii caligrafice aparţinându-i lui Selim sunt încă expuse şi azi într-o serie de moschei şi *türbe* din Istanbul, iar unele dintre compoziţiile lui de muzică clasică sunt uneori transmise de Radio Istanbul.

Când Selim a ajuns sultan, locul său din Kafes a fost luat de cei doi veri mai mici ai săi, viitorii sultani Mustafa al IV-lea şi Mahmud al II-lea, unicii supravieţuitori de sex masculin din linia imperială otomană, cărora le-a acordat la fel de multă libertate câtă avusese şi el în vremea când fusese închis în Kafes. Se ştiu numele a şapte dintre favoritele lui Selim, dar cum acestuia nu i s-a născut niciun băiat, niciuna dintre nevestele sale nu a primit titlul de primă cadână. Selim a adus-o pe mama sa, Mihrişah, înapoi în Haremul din Topkapı Sarayı, unde aceasta a ocupat locul de onoare de *valide sultan*. Peste cinci ani aceasta şi-a construit o *külliye*[5] la Eyüp, care cuprindea un *türbe* baroc în care a fost înmormântată atunci când a murit în 1805.

Selim al III-lea s-a dedicat unui program de reformare a tuturor instituţiilor Imperiului Otoman, în special a forţelor armate. Una dintre reformele sale viza dezvoltarea unui nou corp de artilerie în conformitate cu directivele stabilite de baronul de Tott, corp ce avea să devină curând cea mai modernă şi mai eficientă parte a armatei otomane. Însă ienicerii şi spahiii rezistau tuturor încercărilor de

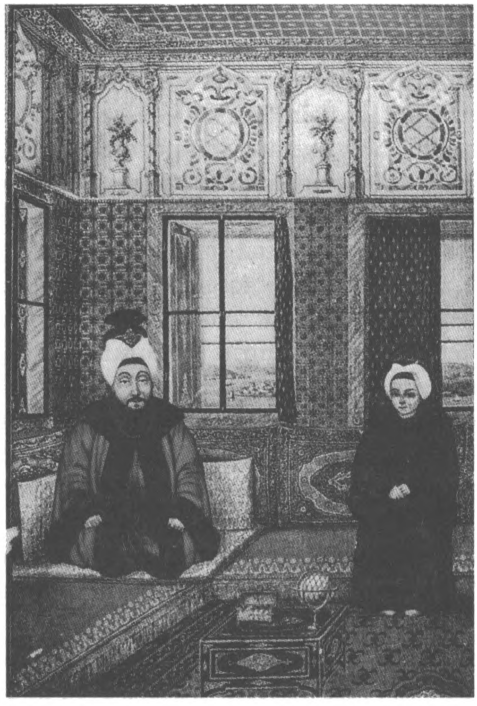

Mustafa al III-lea (1757–1774) și tânărul prinț Selim, viitorul Selim al III-lea; miniatură anonimă

reformă, ceea ce l-a făcut pe Selim să înființeze un corp de infanterie cunoscut sub numele de Nizamı Cedit, sau Noua Ordine. Cazărmile pentru cei din Nizamı Cedit erau la Kadıköy, unde a fost ridicată o uriașă structură, cunoscută ca Selimiye. Selim a mai construit un nou complex pentru corpul său de artilerie la Tophane pe țărmul european al Bosforului.

Corpul de infanterie al lui Selim a stârnit adversitatea conducătorilor vechii armate otomane. Când Selim a trimis o trupă din Nizamı Cedit la Edirne să înroleze și să antreneze recruți, notabilitățile locale s-au răsculat în 20 iunie 1806 sub conducerea lui Ismail Ağa, cerând ca toți comandanții Noii Ordini să fie destituiți. Selim le-a acceptat cererile, lăsând rebelilor comanda asupra oamenilor din Nizamı Cedit care, după moartea lui Ismail Ağa, au fost conduși de Alemdar Mustafa Pașa. Astfel Selim a pierdut controlul asupra unicei forțe militare pe care s-ar fi putut bizui în timpuri de criză.

Criza a venit la sfârșitul lui mai 1807, când ienicerii din Istanbul s-au revoltat, iar acestora li s-au alăturat studenții din medrese. Când ienicerii au luat cu asalt Topkapı Sarayı, Selim a încercat să-i calmeze predându-le șaptesprezece ofițeri din Nizamı Cedit, care au fost apoi uciși, capetele lor fiind expuse în afara palatului. Ienicerii au obținut apoi o *fetva* din partea *şeyhülislam*-ului prin care se justifica îndepărtarea lui Selim, astfel că în 29 mai acesta a fost detronat în favoarea vărului său Mustafa, luându-i locul în Kafes.

Mustafa al IV-lea avea douăzeci şi opt de ani la urcarea pe tron şi petrecuse ultimii optsprezece ani ai vieţii sale în Kafes. Noul sultan, care era bolnav mintal, se afla cu totul sub controlul rebelilor. Ienicerii erau liberi să jefuiască Istanbulul, ucigând pe oricine ar fi purtat o uniformă de Nizamı Cedit, prădând case şi magazine şi doborând pe oricine ar fi încercat să-i oprească.

Adversarii ienicerilor i s-au alăturat lui Alemdar Mustafa Paşa, devenit comandant peste Nizamı Cedit şi care îşi stabilise reşedinţa la Rusciuk pe Dunăre. Alemdar a pornit cu trupele sale spre Istanbul, unde a sosit la 1 iulie 1808, iar în cinci zile a reuşit să preia controlul asupra oraşului, în vremé ce sultanul Mustafa şi susţinătorii lui se baricadaseră în Topkapı Sarayı. Alemdar a înconjurat palatul la 7 iulie, cerându-i sultanului să se predea. Mustafa i-a răspuns ordonând executarea lui Selim şi a lui Mahmud, fiindcă în acest fel ar fi rămas unicul supravieţuitor pe linie masculină al familiei imperiale. Marele-eunuc negru cu oamenii săi l-au prins pe Selim în apartamentul mamei sale, ucigându-l cu lovituri de cuţit, după care au pornit în căutarea prinţului Mahmud. Dar doica lui Mahmud, Cevri Khalfa, a aruncat cu funingine în faţa atacatorilor, orbindu-i pentru un timp, ceea ce i-a permis prinţului să se refugieze pe acoperiş, unde a reuşit să se ascundă de urmăritorii săi. Între timp Alemdar izbutise să pătrundă în Curtea Divanului, unde trupul lui Selim a fost azvârlit prin Poarta Saluturilor. Alemdar şi oamenii săi au intrat apoi cu forţa în Palatul Interior şi l-au prins pe Mustafa în sala tronului. După aceasta Mahmud s-a ivit din ascunzătoarea sa, iar Alemdar a obţinut o *fetva* de la *şeyhülislam* pentru detronarea lui Mustafa, care a fost trimis înapoi în Kafes, iar Mahmud a fost urcat pe tron.

Mahmud all II-lea avea douăzeci şi trei de ani când a devenit sultan şi petrecuse cei nouăsprezece ani anteriori închis în Kafes, deşi i se acordase destul de multă libertate. Mama sa, Nakşidil, fusese trimisă la Eski Saray după moartea tatălui său, Abdul-Hamid I, iar acum a fost readusă de Mahmud în Haremul de la Topkapı Sarayı şi instalată ca *valide sultan*. Cele optsprezece neveste cunoscute ale lui Mahmud i-au născut nouăsprezece băieţi şi şaptesprezece fete, din care doar doi băieţi şi două fete au ajuns la maturitate. Cei doi fii supravieţuitori au fost viitorii sultani Abdul-Medjid I şi Abdul-Aziz, primul fiind născut în 1823 de Bezmialem, iar al doilea în 1830 de Pertevniyal.

Mahmud era dornic să reformeze statul otoman, dar în primii ani de domnie i-a fost imposibil să-şi realizeze obiectivele din cauza intereselor vechii ordini, în special ale ienicerilor. Primul său mare-vizir a fost Alemdar Mustafa Paşa, care a încercat să înceapă programul de reformă al lui Mahmud prin organizarea unei noi armate, numite Segbanı Cedit. Aceasta a stârnit din nou opoziţia ienicerilor, care au primit sprijin de la locuitorii Istanbulului. Ienicerii s-au răsculat în 14 noiembrie 1808, asaltând palatul Topkapı şi reşedinţa marelui-vizir de la Înalta Poartă. A doua zi dis-de-dimineaţă, rebelii au pătruns la Înalta Poartă, forţându-i pe Alemdar şi pe oamenii săi să se refugieze într-o magazie de praf de puşcă, care la scurt timp după aceea a explodat, omorându-i pe ei, dar şi câteva sute de ieniceri. Ienicerii au încercat apoi să pătrundă în Topkapı Sarayı, dar au fost respinşi de trupele Segbanı Cedit. A urmat un adevărat război civil, cu ienicerii care, bucurându-se de sprijinul meşteşugarilor şi al lucrătorilor

şomeri din oraş, au tăiat alimentarea cu apă de la Topkapı Sarayı şi au asediat palatul. Flota otomană rămăsese fidelă sultanului, iar atunci când căpitanii au văzut că palatul se află sub asediu, au comandat navelor de război să bombardeze cazărmile ienicerilor din Beyazit. Navele au început să tragă şi în rebelii care asediau Topkapı Sarayı, iar focul care s-a întins a distrus clădiri de pe Prima şi a Treia Colină, mii de civili pierzându-şi viaţa.

Între timp Mahmud l-a trimis pe călăul-şef în Kafes, cu ordinul de a-l sugruma pe vărul său Mustafa, astfel încât să rămână unic supravieţuitor de sex masculin al dinastiei imperiale. *Ulema* a reuşit în cele din urmă să convingă cele două tabere să cadă la învoială, iar în 17 noiembrie a fost declarat armistiţiul. Mahmud a fost de acord să dizolve Segbanı Cedit-ul, cu condiţia ca soldaţii care fusesră încartiruiţi în Topkapı Sarayı să fie lăsaţi să plece în siguranţă spre casele lor. Rebelii nu şi-au ţinut însă promisiunea, iar atunci când trupele loiale sultanului au părăsit palatul, au fost atacate şi ucise de mulţimea care, cu acest prilej, a omorât şi câteva din notabilităţile care sprijiniseră reformele lui Mahmud. Mahmud a reuşit să-şi salveze tronul, dar a realizat că înainte de a crea o nouă armată va trebui să o distrugă mai întâi pe cea veche, în special pe ieniceri. A înţeles de asemenea că un program de reformă trebuia să cuprindă mai mult decât armata, fiind necesară o reaşezare a întregii societăţi otomane şi a tuturor instituţiilor ei pentru ca imperiul să poată supravieţui.

Singura parte a noii armate care a supravieţuit, astfel încât Mahmud să se poată baza pe ea, a fost corpul de artilerie, pe care a reuşit în cele din urmă să-l consolideze, transformându-l într-o forţă loială şi eficientă ce număra 15 000 de oameni. În acelaşi timp a reconstruit flota otomană, care a fost pusă sub comanda marelui amiral Husrev Paşa.

Ambasadorului britanic la Înalta Poartă, Robert Adair, i-a fost acordată o audienţă la Mahmud în 4 iulie 1810. La întâlnire au asistat şi doi călători britanici ce sosiseră de curând la Istanbul. Aceştia erau lordul Byron şi companionul său, John Cam Hobhouse, care în relatarea călătoriei sale a făcut o descriere a sultanului:

> Sultanul Mahmud era aşezat la mijlocul tronului, cu picioarele pe jos... Era îmbrăcat într-un caftan de satin galben, cu o bordură lată de zibelină închisă la culoare; pumnalul său şi o podoabă de pe piept erau bătute cu diamante, iar pe turbanul său alb şi azuriu strălucea o podoabă acoperită cu diamante care servea drept cataramă pentru un penaj înalt şi drept din pene de pasărea-paradisului. Cea mai mare parte a timpului şi-a ţinut mâinile pe genunchi şi nu şi-a mişcat nici trupul, nici capul, ci doar îşi rotea ochii dintr-o parte în alta, fără să fixeze cu ei pe ambasador sau orice altă persoană prezentă. Când şi când îşi mângâia şi îşi răsucea barba, cu o mână albă ca laptele şi strălucind de inele cu diamante. Sprâncenele sale, ochii şi barba de un negru strălucitor nu păreau naturale, dar contribuiau la acea indescriptibilă maiestate pe care cu greu şi-o poate asuma altcineva decât un suveran oriental; chipul îi era palid şi cu trăsături regulate, în afară de nas care (contrar formei obişnuite la prinţii otomani) era uşor întors în sus şi ascuţit; întreaga sa fizionomie era blândă şi binevoitoare, dar plină de expresie şi demnitate. Părea

a fi mic şi scund de statură, şi la vreo treizeci de ani, ceea ce este ceva mai mult decât vârsta sa reală.

Byron şi-a notat impresiile despre Istanbul în scrisori şi jurnale, priveliştea sa preferată fiind Zidurile Teodosiene văzute dinspre şesurile Traciei, unde obişnuia să călărească. Iată ce îi scrie mamei sale într-o scrisoare:

> Zidurile ce înconjoară Seraiul sunt asemănătoare celor din grădinile de la Newstead, doar că mult mai înalte, şi au aceeaşi alcătuire; dar o partidă de călărie de-a lungul zidurilor oraşului, pe partea din exterior, este minunată. Închipuieşte-ţi patru mile de metereze imense, triple, acoperite cu iederă, din care se înalţă 218 turnuri, şi pe ambele părţi ale drumului locuri de înmormântare turceşti (cele mai frumoase din lume), pline de chiparoşi enormi. Am văzut ruinele Atenei, ale Efesului şi pe cele de la Delfi, am străbătut o mare parte din Turcia şi ceva din Asia, dar niciodată nu mi-a fost dat să văd o lucrare a naturii sau a omului care să-mi facă o asemenea impresie ca priveliştea de o parte şi de alta de la cele Şapte Turnuri până la capătul Cornului de Aur.

Byron a notat impresiile sale despre turci într-o scrisoare adresată lui Henry Drury:

> Nu văd o mare diferenţă între noi şi turci, în afară de faptul că noi avem prepuţuri, şi ei nu, că ei au haine lungi, şi noi scurte, şi că noi vorbim mult, şi ei puţin. — În Anglia viciile la modă sunt preacurvia şi băutura. În Turcia, sodomia şi fumatul, noi preferăm o fată şi o sticlă, ei o pipă şi un catamit [băiat folosit de un pederast]. Sunt oameni raţionali... Pot să înjur în turceşte, dar în afară de o sudalmă groaznică, şi „codoş", şi „pâine", şi „apă", nu dispun de un vocabular prea mare în această limbă.

Între timp mişcarea pentru independenţa Greciei îşi aduna forţele cu ajutorul unei organizaţii panelenice secrete, cunoscute sub numele de Eteria (Philiki Hetairia), sau Societatea Prietenilor. Semnalul revoltei grecilor s-a dat la mânăstirea Agia Lavra în Pelopones la 25 martie 1821. Ştirile despre revoltă l-au făcut pe Mahmud să se teamă că s-ar putea produce o răscoală generală a grecilor din Imperiul Otoman. A cerut prin urmare degrabă o *fetva* de la *ulema*, declarând jihadul (războiul sfânt) împotriva tuturor creştinilor greci din imperiu, pe care însă *şeyhülislam*-ul a refuzat să i-o dea după ce primise asigurări de la patriarhul ecumenic Grigorie al V-lea că turma sa era loială sultanului. Cu toate acestea, în 2 aprilie 1821, în duminica Paştelui, soldaţi înarmaţi l-au luat prizonier pe Grigorie după încheierea slujbei de la biserica patriarhală Sfântul Gheorghe şi l-au spânzurat de Orta Kapı, poarta principală a patriarhiei. Orta Kapı a fost închisă, sigilată şi vopsită în negru după ce trupul lui Grigorie a fost dat jos din ştreang, şi a rămas închisă până azi — un simbol al intransigenţei turco-elene.

Mahmud a apelat apoi la Mehmed Ali, guvernatorul Egiptului, pentru a-l ajuta să înăbuşe revolta grecilor. Mehmed Ali l-a trimis pe fiul său, Ibrahim Paşa,

în Peloponez cu o armată compusă din 10 000 de oameni, împreună cu trupele de artilerie și cavalerie, în vreme ce oastea otomană regulată cobora prin Grecia. Ibrahim a debarcat la Methoni în februarie 1825, și înainte ca anul să se sfârșească cucerise întreg Peloponesul, cu excepția orașului Nafplio, iar apoi, în 14 aprilie 1826, a capturat Missolonghi.

Între timp Mahmud continua să depună eforturi pentru a reconstrui forțele militare otomane, în principal pe cea a ienicerilor, care se dovediseră complet ineficienți în timpul revoltei grecești. Dar ienicerii au rezistat tuturor eforturilor lui de reformă, continuându-și fărădelegile la Istanbul și în provincii.

Mahmud a așteptat momentul potrivit, iar în primăvara anului 1826 și-a anunțat în cele din urmă intenția de a reforma forțele armate ale imperiului, începând cu ienicerii. Ofițerii ienicerilor se declaraseră de acord să colaboreze la acest program, în secret însă au pus la cale o insurecție împotriva sultanului. Revolta a început în seara zilei de 14 iunie 1826, când ienicerii s-au adunat în fața cazărmii principale din Et Meydanı, în Beyazit, și au răsturnat uriașele lor cazane de bronz în semn de nemulțumire. A doua zi li s-au alăturat mii de meșteșugari, precum și lucrători rămași fără slujbe și vagabonzi. Ienicerii adunați în Et Meydanı împreună cu susținătorii lor au prădat palatul marelui-vizir, Selim Paşa Benderli, care din întâmplare se afla în palatul său de vară de pe țărmul Bosforului.

Când vestea răscoalei a ajuns la marele-vizir, acesta l-a informat pe Mahmud și a mobilizat degrabă corpul de artilerie al sultanului și alte trupe loiale, după care i-a asediat pe ieniceri în cazarma lor din Et Meydanı. Artileria a bombardat cazarma, care a fost mistuită de flăcări în timp ce trupele sultanului îi împușcau pe cei care încercau să scape; peste o mie de ieniceri au pierit în acel măcel. Supraviețuitorii au fost apoi vânați în tot orașul, iar cei care nu au murit pe loc au fost duși în Hipodrom, unde au fost executați cu sutele, trupurile lor fiind aruncate într-un morman care creștea neîncetat. Înainte de sfârșitul zilei corpul ienicerilor din Istanbul fusese decimat, numărul estimat al morților fiind de 10 000. În provincii au fost trimiși mesageri pentru a desființa trupele ienicerilor de acolo, iar porțile Istanbulului au fost închise pentru ca toți cei care ar mai fi rămas în oraș să fie prinși și uciși.

Între timp Divanul, întrunit în dimineața zilei de vineri, 16 iunie 1826, a emis un firman prin care se hotăra expres desființarea corpului ienicerilor. Firmanul a fost de îndată aprobat de Mahmud și citit credincioșilor la rugăciunea de prânz din aceeași zi în toate moscheile Istanbulului. Ienicerii încetaseră să mai existe, iar ziua căderii lor a fost cunoscută după aceea sub numele de Vaka-i Hayriye, sau Fericitul Eveniment.

Orice urmă a ienicerilor a fost ștearsă din Istanbul, toate cazărmile lor au fost demolate și chiar și mormintele lor funerare distruse, încât nici măcar una dintre pietrele de mormânt, având curiosul lor turban drept semn distinctiv, nu mai poate fi găsită în cimitirele din oraș. Astfel s-au încheiat zilele ienicerilor, un corp de armată care existase timp de cinci secole, ai cărui membri erau renumiți atât pentru bravura, cât și pentru nelegiuirile lor. Dispariția lor a lăsat în urmă un oraș mai sigur, dar mai puțin pitoresc.

Înalți ofițeri ai ienicerilor

Câțiva dintre puținii supraviețuitori ai Fericitului Eveniment au intrat literalmente în pământ încercând să scape, trăind în *kulhan*-ele, chiulhanele sau cuptoarele din hamamurile Istanbulului, supraviețuind cu mâncarea pe care le-o aduceau pe furiș prieteni vechi sau iubiți, care totodată îi aprovizionau și cu hașișul cu care își alimentau visele de glorie apusă. Acești ultimi supraviețuitori ai ienicerilor erau cunoscuți ca *Kulhan Beyler*, Bărbații din Chiulhane, iar unii dintre ei au compus cântece de iubire și de jale de o uimitoare frumusețe, care mai răsună și azi în subteranele Istanbulului — sau cel puțin așa se povestește. Unele dintre cafenelele în care obișnuiau să se întâlnească în vechile cartiere precum Samatya mai sunt încă știute, iar în unele seri unul sau altul dintre obișnuiții locului, după ce va fi băut ceva mai tare decât o cafea, își descarcă sufletul într-un cântec despre *Kulhan Beyler*, evocând o imagine despre cum va fi fost viața pe vremea ienicerilor.

Epoca Reformei
1826–1876

Mahmud al II-lea comandase o moschee imperială în 1822, ce urma să fie ridicată pe țărmul european al Bosforului lângă noua sa turnătorie de tunuri din Tophane. Moscheea a fost terminată în 1826, la scurt timp după Fericitul Eveniment, așa că Mahmud a numit-o Nusretiye Camii[1], Moscheea Biruinței, pentru a comemora triumful său asupra ienicerilor.

Anul următor, Marea Britanie, Franța și Rusia au semnat un tratat la Londra, convenind să intervină în Războiul de Independență al Greciei, dacă turcii refuzau să se așeze la masa tratativelor. Când Mahmud a refuzat să negocieze, flota aliată condusă de amiralul Codrington s-a îndreptat spre Navarino în Pelopones, unde la 20 octombrie 1827 a distrus în totalitate flota otomană și pe cea egipteană, tăindu-i lui Ibrahim Pașa accesul la aprovizionare și întăriri din Egipt. Puterile europene l-au silit pe Mahmud să acorde Greciei independența în 1830, ceea ce aveau să ducă la întemeierea primului regat grec peste trei ani de zile.

Mehmed Ali din Egipt, care visa să întemeieze o nouă dinastie, a organizat o campanie sub conducerea lui Ibrahim Pașa în vara lui 1831, iar în decurs de un an acesta a cucerit Siria și Libanul, intrând în Damasc în 18 iunie 1832. Ibrahim și-a condus apoi trupele peste podișul anatolian, învingând două armate otomane, iar apoi, în 12 februarie 1833, a cucerit Kütahya, care se afla la doar 240 de kilometri de Istanbul. Speriat, Mahmud a apelat la ajutorul rușilor. Țarul Nicolae a trimis o flotă la Istanbul, iar în 20 februarie trupele rusești au debarcat pe țărmul asiatic din nordul Bosforului, la Hünkâr Iskelesi. Acest lucru l-a determinat pe Ibrahim să cadă la învoială cu Poarta, iar în 29 martie 1833 s-a semnat tratatul de pace de la Kütahya, prin care el și Mehmed Ali obțineau controlul asupra Mediteranei de est și a Orientului Mijlociu. Ibrahim și-a retras apoi trupele din Anatolia, iar țarul Nicolae și-a consolidat poziția printr-un tratat semnat la Hünkâr Iskelesi, prin care Rusia și Imperiul Otoman încheiau un pact de neagresiune pe timp de opt ani, iar Mahmud se declara de acord să închidă strâmtoarea pe timp de război pentru navele de război străine. Acest acord a avut darul să-i alarmeze pe britanici și pe francezi, care au luat în considerare posibilitatea ca țarul să preia controlul asupra strâmtorii, drept care s-au hotărât să apere Imperiul Otoman de intruziunea rușilor.

Între timp avuseseră loc revolte împotriva stăpânirii otomane în Balcani, Anatolia și Irak, care cu greu au putut fi înăbușite, având în vedere că sultanul

nu crease încă o nouă armată în locul ienicerilor. Astfel Mahmud și-a reluat eforturile de a reconstrui armata, dar a lărgit considerabil obiectivul reformelor sale, incluzând toate domeniile statului și societății otomane. Un prim rezultat al reformei sale a fost apariția primului ziar în limba turcă, *Takvimi Vekayi*, sau *Calendarul evenimentelor*, al cărui prim număr a apărut în 25 iulie 1831 la Istanbul. Deși avea o circulație restrânsă și limitată la înalții oficiali ai guvernului, efectul său a fost imens, ducând în cele din urmă la întemeierea unei prese generaliste în Imperiul Otoman.

În ultimii ani de domnie ai lui Mahmud, guvernul central al imperiului a fost reoganizat sub conducerea marilor-viziri Reșid Mehmed Pașa și Mehmed Emin Rauf Pașa. Mahmud a supravegheat personal opera de refacere a armatei imperiului, care se comportase din nou dezastruos în timpul invaziei conduse de Ibrahim Pașa. Însă reformele, atât la nivelul guvernului, cât și al armatei, depindeau în ultimă instanță de dezvoltarea unui sistem educațional corespunzător, fiindcă până atunci unicele școli din Turcia, cu excepția celor aparținând minorităților, erau *mektep*-urile și medresele ce aparțineau de moschei sau alte fundații. Mahmud nu putea să le înlocuiască pe acestea cu forța, așa că a construit noi școli primare și secundare unde copiii promițători puteau învăța materii laice care să îi pregătească pentru școli tehnice militare și alte instituții

Mahmud al II-lea (1808–1839), c. 1830; pictură în ulei anonimă.
Sultanul poartă fesul și uniforma modernă adoptate după abolirea turbanului și a costumației tradiționale otomane

de învățământ superior, întemeiate tot atunci. Aceste reforme educaționale au pus bazele secularizării ce avea să se răspândească în întreaga societate otomană după domnia lui Mahmud. Reorganizarea administrației imperiale a dus și la crearea primului guvern municipal la Istanbul, cu poliție și pompieri (atribuțiile acestora fuseseră îndeplinite până atunci de corpul ienicerilor).

Reformele au însemnat și introducerea unor mode occidentale la Istanbul, în special la curtea sultanului. Mahmud se îmbrăca mai degrabă ca un monarh european decât ca un potentat oriental, apărând în public și la recepții în pantaloni și cu haina lungă, neagră, cunoscută drept stambulină, purtând fesul roșu marocan în locul turbanului complicat și foarte greu al predecesorilor săi. În 1829 a emis un decret prin care a interzis purtarea caftanelor de modă veche și a turbanului de către bărbați, cu excepția clericilor, iar de atunci fesul a devenit piesa general acceptată pentru a fi purtată pe cap. Stratford Canning de la Ambasada Britanică din Pera a remarcat schimbarea survenită în vestimentație: „Orice persoană care a lipsit o vreme și s-a întors acum observă schimbarea, care este cu totul extraordinară. Nu vor mai trece mulți ani, și turbanul nu va mai exista defel... angajații de toate categoriile poartă acum pe cap acoperământul roșu, pantaloni de cazaci, ghete negre și o haină simplă roșie sau albastră, încheiată cu nasturi până sub bărbie. Fără broderii de aur, fără pietre prețioase sau haine îmblănite." Reforma vestimentației i-a înfuriat pe conservatori, mai ales pe cei din instituțiile religioase. Într-una din zile când Mahmud trecea pe străzile Istanbulului în faetonul său, un derviș a strigat la el: „Sultan necredincios, Dumnezeu îți va cere socoteală pentru blasfemia ta! Tu distrugi islamul!" Cu toate acestea, Mahmud și-a continuat reformele. Stabilind printre altele că oamenii tuturor religiilor sunt egali în fața legii civile otomane, după cum spunea chiar el: „Eu îi deosebesc pe supușii mei musulmani la moschee, pe creștini la biserică și pe evrei la sinagogă, dar în afară de aceasta eu nu văd diferențe între ei."

Simfonii și opere europene au fost aduse la Istanbul de Giuseppe Donizetti, pe care Mahmud îl angajase ca director muzical în 1828, făcându-l și pașă. Donizetti Pașa, fratele mai mare al lui Gaetano Donizetti, i-a învățat pe muzicienii otomani să cânte *alafranga*, adică în manieră franceză sau europeană, și a compus imnul otoman; mai târziu avea să construiască opera din Istanbul, aducând ansambluri străine să cânte pe scena acesteia. Primul teatru din oraș a fost întemeiat în 1840 cu sprijinul financiar al guvernului otoman, împreună cu ambasadele străine; acesta a fost ridicat în Pera de către un genovez pe nume Giustiani. Urmașul acestuia, magicianul italian Bosco, și-a montat aici propriile sale spectacole de magie, dar și piese și opere europene. Curând s-au mai deschis și alte teatre, toate oferind în principal distracții străinilor și minorităților non-musulmane, deși sultanul obișnuia să asiste la premiere.

În vremea lui Mahmud al II-lea, familiile înstărite ale Istanbulului își construiau reședințe de vară de-a lungul Bosforului — edificii elegante de lemn, așa-numitele *yalı*, din care doar puține s-au mai păstrat. Julia Pardoe a scris despre ele în cartea *The City of the Sultan and the Domestic Manner of the Turks (Orașul sultanului și obiceiurile domestice ale turcilor)*, publicată în 1863:

Yali (reşedinţe de vacanţă pe malul apei) la Bebek, pe ţărmul european al Bosforului, cu fortăreaţa Anadolu Hisarı vizavi, pe ţărmul asiatic

Pentru a fi perceput în toată frumuseţea lui, Bosforul trebuie văzut noaptea la lumina lunii. Atunci e momentul când ocupanţii conacelor spaţioase care se reflectă în apă se bucură din plin de măreţia priveliştii din jur. În lumina orbitoare a zilei se înfăţişează prea bine particularităţile locului; în timp ce sub cerul adânc, albastru şi presărat cu stele, lumina pură a lunii şi liniştea sacră a serii învăluie contururile în mister, dublând atracţia. Locuitorii capitalei sunt conştienţi de acest lucru, iar în timpul lunilor de vară, când se mută în conacele lor marine, una dintre principelele lor distracţii este să se aşeze pe terasele ce dau spre mare, să urmărească vălurirea scânteietoare a apei şi să asculte cântecele de seară ale marinarilor de pe corăbiile greceşti sau italieneşti; privirile fiindu-le din când în când atrase de câte un banc de delfini ce trec prin faţa lor zbenguindu-se în lumina lunii şi plonjând în valuri cu un zgomot ca de tunet; în vreme ce departe în zare se înalţă munţii întunecaţi ai Asiei, aruncându-şi umbrele lungi peste ape, iar vârfurile tremurătoare ale copacilor de pe marginea canalului, sclipind ca argintul, adaugă o ultimă tuşă de frumuseţe unui peisaj care probabil nu are asemănare în lume.

Mehmed Ali continuase între timp să-şi facă planuri legate de un nou imperiu, iar la 25 mai 1838 şi-a declarat intenţia de a întemeia o dinastie în Egipt care să fie independentă de Imperiul Otoman. Aceasta l-a determinat pe Mahmud să pornească o expediţie împotriva lui şi a lui Ibrahim Paşa. Armata otomană a invadat Siria, dar forţele lui Ibrahim au înfrânt-o nimicitor la nord de Alep în bătălia din 24 iunie 1839. Vestea a ajuns la Mahmud chiar înainte de moartea acestuia în ziua de 1 iulie 1839, moartea sa fiind cauzată de o tuberculoză şi o ciroză hepatică — suferinţă care, la rândul ei, poate fi pusă pe seama pasiunii sale pentru şampanie, o altă inovaţie adusă de el din Occident.

Mahmud a fost urmat la tron de fiul său Abdul-Medjid, care avea la acea dată şaisprezece ani. Mama noului sultan, Bezmialem, a ajuns *valide sultan*, în vreme ce mai tânărul său frate vitreg, Abdul-Aziz, a fost închis în Kafes, unde s-a bucurat însă de multă libertate, trăind alături de mama sa, Pertevniyal. Abdul-Medjid s-a dovedit a fi unul dintre cei mai prolifici dintre toţi sultanii. Se ştie că ar fi avut douăzeci şi una de neveste, care i-au născut nouăsprezece fii şi douăzeci şi trei de fiice. Printre fiii săi s-au numărat viitorii sultani Murad al V-lea, Abdul-Hamid al II-lea, Mehmed al V-lea Reşad şi Mehmed al VI-lea Vahideddin, care au fost şi ultimii patru conducători ai Imperiului Otoman. Călătorul englez Charles MacFarlane s-a arătat uimit de puterea de procreaţie a sultanului, după cum consemnează: „Înainte de a fi împlinit douăzeci de ani, ţângăul firav era deja tatăl a opt copii ce îi fuseseră născuţi de femei diferite din haremul imperial în cursul a mai puţin de trei ani." MacFarlane nota mai târziu sosirea pe lume a două noi progenituri imperiale: „Dis-de-dimineaţă am fost treziţi din somn de puternice salve de tun. Sultanul mai are un fiu. Numai cu o săptămână în urmă i se născuse încă o fiică."

De îndată ce Abdul-Medjid s-a urcat pe tron, Mehmed Husrev Paşa şi-a însuşit sigiliile marelui-vizir şi l-a silit pe tânărul sultan să-l numească mare-vizir. Bezmialem nu avea deloc încredere în Husrev, convinsă fiind că acesta era în solda ruşilor, şi l-a sfătuit pe fiul ei să se bizuie pe ministrul său de externe, Mustafa Reşid. Marele-amiral Ahmed Fevzi Paşa a dus flota otomană la Alexandria şi i-a predat-o lui Mehmed Ali, de teamă că marele-vizir ar putea să le dea ruşilor corăbiile. Mustafa Reşid a negociat cu puterile europene — Marea Britanie, Franţa, Rusia, Austria şi Prusia — să intervină, promiţând că Abdul-Medjid va institui reforme profunde. Cele cinci puteri l-au forţat apoi pe Mehmed Ali să accepte oferta sultanului de a se asigura în Egipt o guvernare ereditară, punând astfel pe moment capăt crizei.

Mustafa Reşid s-a întors apoi la Istanbul să lucreze împreună cu Abdul-Medjid la reformele pe care le promisese puterilor occidentale. Acestea s-au regăsit într-un *Hatti Şerif* proclamat de Abdul-Medjid pe 3 noiembrie 1839, la o întâlnire cu vizirii săi şi ambasadorii europeni într-un pavilion din grădinile de jos ale palatului Topkapı, cunoscut sub numele de Gülhane, Casa cu Trandafiri. Decretul de la Gülhane anunţa că Abdul-Medjid intenţiona să guverneze ca un monarh luminat, promiţând că va proteja vieţile şi proprietăţile tuturor supuşilor săi — musulmani, creştini sau evrei — şi că va crea o administraţie cu un sistem de impozitare echitabil, cu consilii legislative reglementate şi un program de recrutare corect, care să asigure oameni pentru o armată şi o flotă moderne.

Britanicii au organizat o expediţie împotriva lui Ibrahim Paşa în 1840, forţându-l să se retragă din Siria încă la începutul acelui an. O flotă britanică a bombardat Alexandria şi se pregătea să debarce trupe, ceea ce l-a determinat pe Mehmed Ali să elibereze Creta şi Peninsula Arabică. Flota otomană care fusese predată de către Ahmed Fevzi Paşa a primit apoi permisiunea să se întoarcă la Istanbul. Drept urmare Abdul-Medjid a emis un decret în 13 februarie 1841 prin care îl confirma pe Mehmed Ali ca guvernatorul otoman ereditar al Egiptului, punând astfel capăt aşa-zisei Crize Orientale. Atât Mehmed Ali, cât şi Ibrahim

Femei în Harem, de Thomas Allom

Paşa au murit la distanţă de câteva luni în iarna din 1848–1849. Mehmed Ali a fost urmat de nepotul său, Abbas Hilmi, care în 1850 s-a dus în Rodos să-l întâlnească pe Abdul-Medjid, căruia i-a adus omagiu recunoscându-l ca sultan şi calif.

Abdul-Medjid s-a ocupat apoi de Tanzimat, sau Mişcarea de Reformă, ce fusese proclamată prin Decretul de la Gülhane. Reformele priveau toate domeniile societăţii otomane, şi vizau inclusiv crearea unui Minister al Instrucţiunii Publice care să introducă educaţia laică pe cuprinsul întregului imperiu. Reformele au continuat şi cu reorganizarea guvernului municipal al Istanbulului, începută sub Mahmud al II-lea, creând servicii moderne de poliţie, de intervenţii în caz de incendiu, de transport, salubritate şi poştale, construind noi drumuri, trotuare şi pieţe, instalând sisteme de canalizare, aprovizionare cu apă şi iluminat stradal, transformând în general vechiul oraş otoman într-o metropolă europeană modernă, deşi în inima sa rămânea un labirint medieval.

Vechile case ale Istanbulului erau aproape toate construite din lemn, prin urmare în oraş se produceau în mod constant incendii. Într-o scrisoare adresată surorii sale Ann, Edward Lear descrie un foc ce izbucnise în Pera în 1848, pe vremea când locuia acolo:

> Trebuie să dedic acum câteva cuvinte incendiilor în general & în special. Ştii că aproape toate casele din Constantinopol sunt de lemn — şi vei fi auzit probabil de frecvenţa focurilor & de întinderea lor, şi nu ţi se va părea de mirare că de când am sosit eu aici (1 aug.) au avut loc 8 incendii îngrozitoare — cel mai mic din ele a distrus 60, & cel mai mare, 5 000 de case — aducând sute şi mii de oameni în nenorocire. Dacă nu aş fi văzut aceste lucruri, nu le-aş fi crezut... Iar acum ajung la noaptea de miercuri, din data de 6, când pe la 12 toată lumea a fost trezită de servitori (în tot hotelul) cu ştirea că un foc cumplit izbucnise în Pera & înainta spre han. Dar Miseri a declarat că nu era nicio primejdie — fiindcă a lor [*sic*] era o casă de piatră, & exista o biserică (grecească) între el şi ei, unde focul se va opri, & judecând după calmul său — avea dreptate. Cu toate acestea mi-am strâns bagajul, & apoi m-am alăturat celorlalţi sus pe terasa casei — unde erau covoare ude & apă din belşug. Priveliştea era dintre cele mai cumplite... Flăcările erau impresionante — & tot oraşul luminat ca ziua. Casele cădeau una după alta pe măsură ce focul se apropia tot mai tare — iar pe la ora patru după miezul nopţii ajunsese la două case de hotel — dar acolo s-a oprit... După cum s-a aflat, doar 300 de case au ars! — nu a murit nimeni; rareori se întâmplă! — & toată agoniseala este cărată prin mahalale spre cimitire etc. — & acolo bieţii oameni trăiesc până ce o nouă mahala de case din lemn se ridică în mai puţin de un an. Aşa arată viaţa la Constantinopol.

Exista un foişor de foc pe Turnul Galata, iar în momentul în care se vedea o vâlvătaie, brigada de pompieri se pornea imediat în acea direcţie — iată cum descrie o asemenea scenă Edmondo de Amicis în cartea sa *Constantinopoli*, publicată în 1881:

> Tulumbagiii! a strigat unul dintre paznicii podului şi ne-am dat toţi într-o parte, urmărindu-i cum treceau în mare grabă prin faţa noastră, o hoardă de sălbatici tuciurii, pe jumătate dezbrăcaţi, cu braţele dezgolite şi păroşi pe piept, cu sudoarea şiroindu-le, tineri şi bătrâni, mari şi mici, cu feţe de manglitori şi ucigaşi, patru dintre ei cărând pe umeri o mică tulumbă, cât un cărucior de copil, în vreme ce restul erau înarmaţi cu beţe lungi cu cârlige, colace de sfoară, topoare şi târnăcoape. Se năpusteau înainte, scoţând strigăte răguşite, respirând din greu, cu ochii dilataţi, părul răvăşit, furioşi, hotărâţi, cu zdrenţele de pe ei fluturând în vânt şi otrăvind aerul dulce al dimineţii cu acele emanaţii rău-mirositoare de animale sălbatice. Trecând peste pod, dispar în cele din urmă pe rue de Galata, de unde se aud tot mai slab strigătele „Allah! Allah!", până ce într-un târziu liniştea adâncă se înstăpâneşte din nou.

Abdul-Medjid a fost şi un mare constructor, cheltuind sume uriaşe pentru a ridica palate şi moschei de-a lungul Bosforului. Cel mai mare dintre acestea

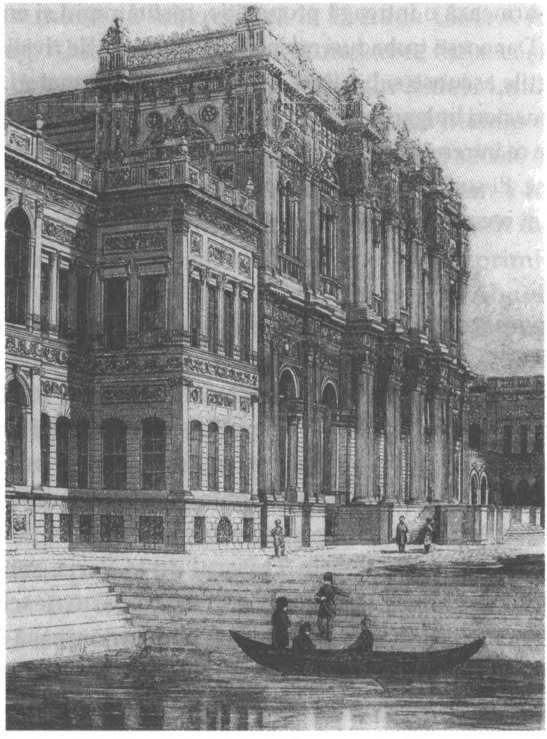

Dolmabahçe Sarayi, c. 1860, desen de J. şi A. Williams

a fost de departe Dolmabahçe Sarayı[2], care a fost ridicat pe ţărmul european al strâmtorii împreună cu Çırağan Sarayı[3] şi Yıldız Sarayı[4], în vreme ce Küçüksu Kasrı[5] (*kasır* este un palat mic) a fost construit pe celălalt ţărm, lângă Apele Dulci ale Asiei. Valea de lângă Küçüksu Sarayı era locul preferat de adunare al femeilor otomane din clasa superioară, după cum povesteşte Miss Pardoe în cartea ei *Beauties of the Bosphorus (Frumuseţile Bosforului)*:

> Toate rangurile fără deosebire frecventează acest loc dulce şi înmiresmat. Sultanele înaintează în maiestuoasă linişte peste pajişte în harabele lor aurite trase de boi, acoperite cu paravane de catifea, brodate cu fir de aur şi împodobite cu ciucuri; trăsurile uşoare ale haremurilor paşalelor trec cu iuţeală, decorate cu draperii strălucitoare, cu caii lor în harnaşamente vesele, şi cu frumuseţile acelea tinere aşezate pe perne de satin şi catifea, adesea ascunse după broboade de mare preţ; în vreme ce nevestele atâtor bei, efendi sau emiri îşi abandonează harabele şi, aşezate pe covoare persane sub înfrunzitul baldachin al maiestuoşilor arţari de care valea este plină, se distrează ore în şir, cele mai în vârstă cu pipele lor, cele tinere cu oglinzile de mână; nenumărate saluturi se schimbă din toate părţile; iar vânzătorii ambulanţi de dulciuri sau de apă au parte de o recoltă bogată...
>
> Muzicieni valahi şi evrei sunt peste tot; iar lungimea cu totul extraordinară de timp în care ţin o singură notă, cu capul lăsat pe spate, cu gura deschisă şi privirea

fixă, după care urmează o întreagă propoziție, rostită rapid și energic, este ceva fără asemănare. Dar acești trubaduri orientali nu duc lipsă de rivali în admirația lor pentru frumusețile ascunse sub văluri ce-i înconjoară: scamatori, improvizatori, povestitori și dansatori bulgari se prezintă și ei acolo pentru a revendica o parte din atenție; în vreme ce întreruperile cauzate de vânzătorii de fructe sau de șerbet și apă nu mai contenesc. Ei sunt însă cei mai populari dintre toți, iar un muzician al cărui talent este știut și recunoscut rareori nu va avea parte de o zi profitabilă la Apele Dulci ale Asiei.

O nouă criză a apărut în octombrie 1853, când Rusia a refuzat să se retragă din Principatele Dunărene. Aceasta a dus la conflictul ce avea să fie cunoscut sub numele de Războiul Crimeii, declanșat în 28 martie 1854, conflict în care turcilor ce luptau împotriva rușilor li s-au alăturat britanicii și francezii. Răniții și bolnavii din forțele combatante britanice erau trimiși pe mare la Istanbul, unde au fost îngrijiți de Florence Nightingale și infirmierele ei în cazărmile de la Selimiye ce fuseseră transformate în spital.

Războiul Crimeii s-a încheiat prin Tratatul de la Paris, semnat în 30 martie 1856. Prevederile tratatului au lăsat hărțile în mare parte neschimbate. Turcia a fost admisă în „Concertul European", acea familie armonioasă a națiunilor europene civilizate, iar ceilalți semnatari au înțeles „să respecte independența și integritatea teritorială a Imperiului Otoman". Țarul și-a păstrat dreptul de-a acționa ca protector al supușilor creștini din Imperiul Otoman, în vreme ce sultanul, la rândul său, s-a angajat să respecte drepturile tuturor popoarelor indiferent de religia lor. Abdul-Medjid își luase deja acest angajament față de propriii săi supuși în februarie, când emisese un ordin cunoscut sub numele de Hatti Hümayun, prin care se reafirmau principiile din Decretul de la Gülhane în și mai mare amănunțime.

Semnarea tratatului de pace a fost sărbătorită la un banchet dat cu ocazia inaugurării noului palat Dolmabahçe în 13 iulie 1856. De atunci Dolmabahçe Sarayı a devenit principala reședință a sultanilor otomani, vechiul Topkapı Sarayı fiind practic abandonat.

Războiul Crimeii și urmările sale au avut un impact profund asupra Imperiului Otoman și a societății turcești în general, în special la Istanbul. Cheltuielile de război, ca să nu mai vorbim de extravaganța construirii noului palat al lui Abdul-Medjid, au împovărat din greu vistieria stabilită prin Tanzimat. Prin urmare guvernul a fost obligat să facă o serie de împrumuturi externe cu dobânzi foarte mari, așa încât imperiul s-a văzut foarte curând confruntat cu o datorie ce depășea mult puterile sale de a plăti. Cum la Istanbul soseau în grupuri mari refugiații din provinciile europene ale imperiului distruse de război, în 1856 populația orașului ajunsese la 430 000, cifră în care nu erau cuprinși numeroșii soldați și consilieri străini, împreună cu familiile lor, care trăiau în special în capitală. Prezența acestor străini a familiarizat locuitorii orașului cu obiceiurile europene, ușurându-le *Tanzimatcılar*-ilor, adică oamenilor Tanzimatului, sarcina de a aplica reformele care se bazau toate pe modele occidentale.

Abdul-Medjid a murit de tuberculoză la 25 iunie 1861. A fost urmat la tron de fratele său vitreg, Abdul-Aziz, care pe atunci avea treizeci şi unu de ani şi îşi petrecuse ultimii douăzeci şi doi de ani închis în Kafes. Lui Abdul-Aziz i s-a născuse un fiu, Yusuf Izzeddin, în 1857, cu patru ani înainte de a-l succeda pe Abdul-Medjid ca sultan — era pentru prima oară în trei secole când copilul unui bărbat din linia imperială a lui Osman care nu era sultan a fost recunoscut şi lăsat să trăiască. Naşterea lui Yusuf nu a fost anunţată decât după ce tatăl său a devenit sultan, moment în care mama sa, Dürrünev, a primit titlul de primă cadână, iar Pertevniyal pe cel de *valide sultan*. La început Abdul-Aziz s-a mulţumit să aibă o singură nevastă — pe Dürrünev —, în cele din urmă însă şi-a mai luat şase cadâne, cu care a mai avut doisprezece copii: cinci fii şi şapte fiice. Yusuf, primul născut, a primit titlul de *veliaht* sau prinţ moştenitor, şi l-a deţinut până când şi-a curmat viaţa la 1 februarie 1916.

Abdul-Aziz era cu totul diferit de fratele său vitreg Abdul-Medjid. Noul sultan era un adevărat munte de om, cântărind peste 100 de kilograme şi având o statură robustă — acest fizic avea să-i slujească de minune în activitatea sa preferată, lupta corp la corp, care i-a adus şi porecla de Güreşçi, sau Luptătorul. Era prea puţin interesat de activităţile culturale susţinute de Abdul-Medjid, preferând să-şi petreacă timpul luptându-se cu favoriţii săi sau urmărind lupte de cocoşi. Spre deosebire de răposatul său frate, nu era preocupat nici de programul de reforme Tanzimat, cei doi având în comun doar extravaganţa.

Cea mai extravagantă lucrare comandată de Abdul-Aziz a fost Beylerbey Sarayı[6], un nou palat imperial, pe ţărmul Bosforului, chiar vizavi de Ortaköy, construit în anii 1861–1865. Apoi în 1871 sultanul a construit o moschee imperială pentru mama sa, în Aksaray, pe locul străvechiului Forum Bovis, un edificiu rococo cunoscut ca Pertevniyal Valide Camii[7].

Abdul-Aziz a fost şi primul sultan otoman care a călătorit în străinătate pentru plăcerea sa. În 1867 a fost la Paris la invitaţia lui Napoleon al III-lea ca să viziteze Marea Expoziţie Universală. A fost primit de asemenea de regina Victoria la Windsor, de regele Leopold la Bruxelles, de kaiserul Wilhelm I la Koblenz, de Franz Joseph la Viena. După întoarcerea sa la Istanbul, sultanul a primit şi el vizitele unor musafiri regali, prima fiind împărăteasa Eugenia a Franţei, care a fost găzduită la Beylerbey Sarayı în octombrie 1868, *en route* spre inaugurarea Canalului Suez din anul următor. Abdul-Aziz a fost atât de impresionat de Eugenia, încât a prezentat-o mamei sale, *valide sultan* Pertevniyal, care a fost într-atât de înfuriată de prezenţa unei femei străine în Haremul ei, încât a salutat-o pe împărătească cu o palmă peste obraz, provocând aproape un incident internaţional.

Noile contacte cu Europa occidentală au dat naştere unei mişcări cunoscute sub numele de Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Societatea Noilor Otomani, care a fost întemeiată în 1865 la Istanbul. Intelectualii membri ai Noilor Otomani, în primul rând Ibrahim Şinasi şi Namık Kemal, erau ei înşişi produse ale mişcării Tanzimat; nemulţumiţi de ritmul reformelor, ei simţeau însă totodată că inovaţiile Occidentului subminau societatea turcă tradiţională fără a propune substitute

 viabile, astfel că în lucrările lor au încercat să influenţeze opinia publică prin promovarea ideilor de democraţie reprezentativă, naţionalism şi patriotism.

Extravaganţele lui Abdul-Aziz, precum şi cheltuielile publice uriaşe pentru modernizarea forţelor armate şi a altor instituţii au silit guvernul să contracteze împrumuturi străine exorbitante, până când în final imperiul a ajuns în pragul falimentului. Nu exista continuitate în actul guvernării pentru a face faţă acestei crize şi a altora, deoarece Abdul-Aziz schimba marii-viziri o dată la un an, dintre aceşti viziri trecători remarcându-se Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa şi Mahmud Nedim Paşa. Instabilitatea politică împreună cu criza finaciară tot mai profundă au permis forţelor conservatoare ale Turciei, în special *ulemei*, să submineze programul Tanzimat, susţinând că reformele erau cauza problemelor cu care se confrunta imperiul. Aceste probleme includeau şi revoltele, şi alte crize din Liban, Creta, Bosnia, Herţegovina, Muntenegru, Moldova, Valahia şi Bulgaria, unde o revoltă a naţionaliştilor bulgari în 1876 a fost înăbuşită fără milă de către otomani. Aceasta l-a făcut pe fostul prim-ministru britanic William Gladstone să denunţe guvernul otoman, cerându-le turcilor să elibereze provinciile din Europa. Revoltele din Bosnia şi Bulgaria au dus la pierderea de numeroase vieţi printre musulmani şi creştini în egală măsură, în cazul Bosniei faptul fiind ignorat de cancelariile Europei. În schimb uciderea turcilor în provinciile europene a născut un sentiment de furie printre musulmanii din imperiu, iar în 8 mai 1876 studenţii din medresele de la Istanbul au ţinut o adunare pentru a denunţa guvernul care nu lua măsuri.

Abdul-Aziz a încercat să-i calmeze pe demonstranţi remaniindu-şi guvernul, dar noul ministru de război, Hüseyin Avni, a intrat destul de repede în conflict cu sultanul, care vădea semnele unui grav dezechilibru emoţional. Prin urmare Hüseyin s-a înţeles cu Süleyman Paşa, conducătorul Academiei Militare, pentru a-l îndepărta pe Abdul-Aziz în favoarea nepotului său de frate, Murad — conspiraţie ce a fost dusă la bun sfârşit în 30 mai 1876.

Abdul-Aziz a fost mai întâi închis în Topkapı Sarayı, dar a doua zi i s-a oferit o reşedinţă mai spaţioasă în palatul Çırağan. Dar duminică, 4 iunie, a fost găsit mort, cu încheieturile tăiate de o pereche de foarfeci. O comisie formată din nouăsprezece medici, străini şi turci, i-a examinat cadavrul şi a stabilit cauza morţii ca fiind sinuciderea, deşi doctorul Ambasadei Britanice nu a fost de acord cu această concluzie, susţinând că tăieturile erau prea adânci ca să şi le fi făcut singur.

Murad a V-lea avea treizeci şi cinci de ani când a devenit sultan. Petrecuse ultimii cincisprezece ani închis în Kafes, dar în realitate se bucurase de foarte multă libertate, el şi fratele său Abdul-Hamid însoţindu-l pe Abdul Aziz în 1867 în turneul său european. Murad pare să-şi fi descoperit o pasiune pentru şampanie şi coniac în acea excursie, fiindcă la vremea când a devenit sultan era iremediabil dedat alcoolului, ceea ce îi agrava considerabil instabilitatea mintală de care suferea. Era într-o asemenea stare perpetuă de ebrietate, încât nu a fost nici măcar capabil să facă faţă ceremoniei învestirii sale ca sultan la Eyüp, aceasta fiind tot mereu amânată, renunţându-se în final complet la ea, ceea ce a creat o oarecare stare de confuzie în rândul populaţiei.

În primele trei luni de domnie starea mentală a lui Murad s-a deteriorat vizibil, într-atât încât cabinetul a hotărât că acesta trebuia depus. A fost obținută o *fetva* de la *şeyhülislam*, iar în 31 august 1876 Murad a fost detronat pe motive de demență. În aceeași zi a fost urmat la tron de fratele său Abdul-Hamid, care a fost instalat în apartamentele imperiale din Dolmabahçe Sarayı. Murad a fost apoi închis în Çirağan Sarayı împreună cu concubinele şi copiii săi, începând o detenție ce avea să se sfârşească abia la moartea sa, în urma unui diabet, la 29 august 1904.

În ziua în care Murad şi-a început lunga perioadă de detenție, Abdul-Hamid al II-lea a primit omagiul supuşilor săi la Dolmabahçe Sarayı, fiind al treilea sultan înscăunat în ultimele trei luni. De aceea mult timp apoi, locuitorii Istanbulului aveau să se refere la 1876 ca la „anul celor trei sultani". Deşi nimeni nu realiza la acea vreme, Epoca Reformei lua sfârşit, odată cu Imperiul Otoman.

Căderea Imperiului Otoman
1876–1923

Abdul-Hamid al II-lea a fost încins cu sabia lui Osman la Eyüp imediat după rugăciunea de prânz din ziua de vineri 7 septembrie 1876. Noul sultan s-a urcat apoi pe un cal alb de paradă și s-a întors în fruntea unei procesiuni în vechiul Istanbul, unde a adus omagii la mausoleul lui Mehmed al II-lea înainte de a se îndrepta spre Dolmabahçe Sarayı.

Abdul-Hamid avea aproape treizeci și patru de ani când a devenit sultan și fusese teoretic închis în Kafes în precedenții cincisprezece ani. Sultanul și-a stabilit reședința în Yıldız Sarayı, Palatul Stelei, care era de fapt o serie de pavilioane izolate într-un peisaj împădurit și mai puțin o reședință-palat precum Dolmabahçe, pe care Abdul-Hamid îl detesta. Se cunosc numele a douăsprezece dintre concubinele sale — cele care i-au născut optsprezece copii, din care cincisprezece au ajuns la maturitate. Frații mai tineri ai lui Abdul-Hamid, viitorii sultani Mehmed al V-lea Reșad și Mehmed al VI-lea Vahideddin, au fost închiși în apartamentele luxoase din Dolmabahçe Sarayı, în vreme ce fratele său mai mare, fostul sultan Murad al V-lea, trăia în condiții rudimentare la Çirağan Sarayı.

În ultimele luni ale domniei lui Abdul-Aziz avuseseră loc discuții la nivelul tuturor păturilor sociale ale Istanbulului despre elaborarea unei noi constituții pentru imperiu. Ambasadorul britanic la Poartă, sir Henry Elliot, nota în primăvara anului 1876: „De la pașale până jos, la hamalii din stradă și corăbierii de pe Bosfor, nimeni nu se mai gândește să-și ascundă opiniile. Cuvântul «constituție» este pe buzele tuturor, iar dacă sultanul va refuza să o dea, încercarea de a-l detrona pare inevitabilă."

De îndată ce Abdul-Hamid a ajuns pe tron, Midhat Pașa a exercitat presiuni asupra lui pentru a numi o comisie care să se ocupe de constituție. Comisia, condusă de însuși Midhat, și-a făcut rapid treaba, iar noua constituție a fost aprobată de cabinet pe 6 decembrie 1876, sultanul păstrându-și dreptul de a exila pe oricine considera el că ar reprezenta o amenințare la adresa statului. Abdul-Hamid l-a numit pe Midhat mare-vizir, iar în 19 decembrie noua constituție otomană a fost promulgată. Constituția prevedea un legislativ bicameral, cu o Cameră a Deputaților aleasă prin vot popular și o Cameră a Notabilităților (Senatul) numită de sultan.

Între timp marile puteri conveniseră asupra organizării unei conferințe la Istanbul în 4 noiembrie 1876. Scopul acesteia era de a proteja integralitatea

teritorială a Imperiului Otoman în schimbul asumării de către sultan a unor reforme privitoare la guvernarea provinciilor bulgare. Conferința a fost un eșec total, iar în 20 ianuarie 1877 delegații au părăsit întrunirea. Plecarea emisarilor străini i-a dat posibilitatea lui Abdul-Hamid să îl înlăture pe Midhat Pașa, pe care l-a trimis în exil în 5 februarie 1877.

Abdul-Hamid a deschis apoi primul Parlament otoman într-o ceremonie care a avut loc la Dolmabahçe Sarayı în 19 martie 1877, după care Camera Deputaților s-a întrunit la Ministerul Justiției în Aya Sofya Meydanı. Dintre deputați, 71 erau musulmani, 44 creștini și 4 evrei, în vreme ce Camera Notabilităților se compunea din 21 de musulmani și 5 creștini. Parlamentul dispunea de o autonomie limitată, deoarece Abdul-Hamid avusese grijă să se asigure că adevărata putere rămânea în mâinile sale.

Rusia a declarat război Imperiului Otoman în 16 aprilie 1877, invadând atât Balcanii, cât și Anatolia. La 9 ianuarie 1878 rușii au trecut prin pasul Șipka, iar peste unsprezece zile cuceriseră Edirne. Au avansat apoi spre Istanbul, forțând Poarta să ceară un armistițiu, ce a fost încheiat la Edirne în 31 ianuarie.

Prima sesiune a Parlamentului s-a încheiat în 19 iunie 1877, iar după noi alegeri a doua sesiune a început în 13 decembrie a aceluiași an, cu o cuvântare a lui Abdul-Hamid. Deputații au răspuns la acest discurs exprimându-și nemulțumirea față de modul în care a fost dus războiul cu rușii și solicitând rechemarea lui Midhat Pașa. În 13 februarie 1878 sultanul a convocat o adunare comună a celor două camere pentru a hotărî dacă să se apeleze la Marea Britanie pentru a trimite o flotă care să protejeze Istanbulul de o posibilă înaintare a rușilor. După ce majoritatea membrilor și-au exprimat acordul, un brutar pe nume Nacı Ahmed l-a criticat pe sultan pentru faptul că amânase atâta vreme consultarea cu Parlamentul. Aceasta a fost însă ultima picătură pentru Abdu-Hamid, care a doua zi a dizolvat Parlamentul.

S-a convenit organizarea unei conferințe de pace a marilor puteri la San Stefano, în locul unde azi se află aeroportul Istanbulului [în prezent aeroportul Atatürk — *n.t.*], iar în 3 februarie 1878 aceasta a confirmat, în esență, condițiile armistițiului de la Edirne. Predarea teritoriilor otomane a însemnat invadarea Istanbulului de către refugiați turci, în 1878 orașul ajungând la o populație de 547 527 de locuitori.

Marea Britanie a insistat asupra revizuirii Tratatului de la San Stefano pentru a proteja Imperiul Otoman, iar marile puteri au decis să se întâlnească la Berlin pentru a discuta chestiunea. În urma Tratatului de la Berlin încheiat la 13 iulie 1878, o parte a Bulgariei și-a primit independența, iar România, Serbia și Muntenegru au devenit state suverane, în vreme ce o suprafață semnificativă din nord-estul Anatoliei a fost cedată rușilor, cărora Poarta a fost de acord să le plătească și o sumă uriașă ca despăgubire. Pe lângă pierderile financiare, Tratatul de la Berlin a însemnat pentru Imperiul Otoman reducerea teritoriului cu 40 de procente și a populației cu 20 de procente, aproape jumătate din aceasta fiind musulmană.

La acea vreme Abdul-Hamid preluase în totalitate controlul asupra guvernului, numind un șir de mari-viziri supuși voinței sale. Sultanul domnea prin

intermediul unei administrații moderne, în care lucrau absolvenți ai școlilor civile sau militare pe care el le întemeiase sau le îmbunătățise. El a extins semnificativ cele două școli principale fondate de mișcarea Tanzimatului, și anume Mülkiye, un centru de formare a funcționarilor publici, și Habriye, sau Colegiul de Război, de la Pangaltı. A întemeiat optsprezece noi instituții, printre care școli de finanțe, de drept, de arte frumoase, de comerț, de inginerie civilă, de știință veterinară, de poliție și de vamă, precum și o universitate și o școală de medicină.

Abdul-Hamid a introdus de asemenea importante reforme judiciare, legislative și financiare, reorganizând ministerele justiției și finanțelor. Confruntat cu falimentul din cauza datoriilor enorme acumulate față de bănci din străinătate și de Rusia, a reeșalonat datoria otomană în 1881. A fost creată o Comisie pentru datoria publică, independentă de Ministerul Trezoreriei, din care făceau parte delegați din țările europene creditoare.

Sultanul a ordonat de asemenea construirea de drumuri pavate și de căi ferate în întegul imperiu. Prin acest program s-a stabilit o legătură directă între vestul Europei și Istanbul prin Orient-Express, care a sosit pentru prima oară în oraș pe 2 august 1888. La scurt timp după aceea noua gară Sirkeci a fost construită pe țărmul Cornului de Aur, iar compania Wagons-Lits a deschis luxosul hotel Pera Palace pe înălțimile Galatei. Ultima porțiune de cale ferată a fost trasată de-a lungul țărmului Mării Marmara din vechiul oraș, provocând distrugerea masivă a zidurilor bizantine dinspre mare precum și a chioșcurilor otomane aflate sub Topkapı Sarayı. Un vechi crâng de cimișiri din grădinile de jos ale palatului a fost pus la pământ, pierderea acestuia fiind deplânsă de un bătrân servitor pe nume Memiș Efendi, care se lamenta: „Vai nouă, în acel crâng de cimișiri în fiecare miercuri seara regele djinnilor ținea sfat. Unde se va duce oare acum?"

Recensământul din 1886 a înregistrat 851 494 de locuitori în Istanbul, ceea ce însemna o creștere a populației de 110 procente în patruzeci de ani. Printre aceștia se numărau și 129 243 de străini, unii fiind rezidenți europeni, dar și refugiați din teritoriile pierdute ale imperiului. Dintre locuitorii stabili ai orașului înregistrați la acest recensământ 53 de procente erau musulmani, 21 de procente greci, 21 de procente armeni și 3 procente evrei.

Această creștere a populației a fost însoțită de un program de îmbunătățire a infrastructurii orașului. Astfel au fost lățite și pavate străzi, au fost construite trotuare, au fost introduse sisteme de aprovizionare cu apă și canalizare, dar și conducte de gaz — acestea din urmă pentru iluminarea publică a orașului. Primul pod care traversa Cornul de Aur a fost construit în 1836 între Azapkapı și Unkapanı, pe locul actualului pod Atatürk. Actualul Pod Galata între Eminönü și Karaköy în Galata, este a cincea structură construită în acest loc, prima fiind o structură de lemn ridicată în 1845, în vreme ce primul pod de metal datează din 1878. Podul Galata a fost de atunci încolo principala arteră a vieții de zi cu zi a orașului, reprezentând cel mai bun loc de observație pentru spectacolul oferit zilnic de locuitorii orașului. După cum remarca Edmondo de Amicis în al său *Constantinopoli*:

> Stând acolo, vezi într-o oră întreg Constantinopolul trecând prin fața ta... înaintând printr-o mulțime amestecată de greci, turci și armeni, apare câte un eunuc

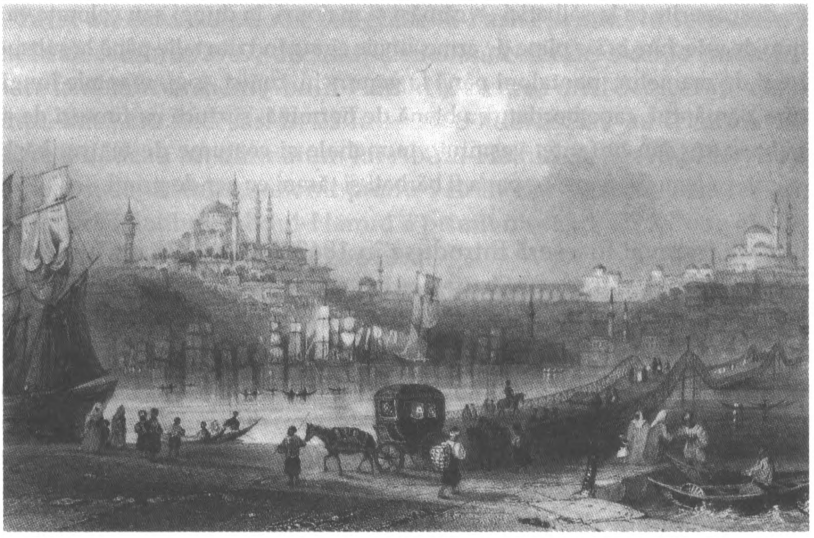

Primul pod otoman peste Cornul de Aur, cu Süleymaniye Camii la orizont, în stânga

negru uriaş, călare pe un cal şi strigând *Vardah*! (Faceţi loc!), iar în urma lui, un car turcesc împodobit cu flori şi păsări, ticsit cu doamnele din vreun harem... o femeie musulmană mergând pe jos, o sclavă acoperită cu văluri, o grecoaică cu părul lung revărsat, peste care şi-a aşezat o mică bonetă roşie, o malteză ascunsă în *faletta* ei neagră, o evreică în costumul naţiei ei, o negresă înfăşurată într-un şal de Cairo în multe culori, o armeancă din Trapezunt, toată în văluri negre — o apariţie funerară; acestea şi multe altele vin una după alta de parcă ar fi o procesiune făcută să prezinte porturile diferitelor naţiuni ale lumii... Apoi e sirianul, înveşmântat într-un dolman lung bizantin, cu o basma în dungi aurii înfăşurată în jurul capului; bulgarul în tunica sa în culori întunecate şi căciulă bordată cu blană; georgianul cu coiful său de piele şi tunica adunată într-o centură de metal; grecul din Arhipelag, acoperit cu fireturi, canafuri de argint şi nasturi strălucitori. Din când în când mulţimea pare a se retrage uşor, dar numai pentru a se revărsa din nou în şi mai copleşitoare valuri de culoare, tivite cu turbane albe ca o spumă, în mijlocul cărora când şi când se poate zări pălăria înaltă sau umbrela unei doamne europene, purtată încolo şi încoace de acel torent musulman... Găseşti aici orice nuanţă de piele, de la albanezii albi ca laptele la sclavul negru ca tăciunele din Africa Centrală sau cel negru-albăstrui originar din Darfur... braţe maronii tatuate cu modele de frunze şi flori ori imagini rudimentare de corăbii cu pânzele umflate de vânt ori inimi străpunse de săgeţi... În vreme ce încerci să desluşeşti desenul tatuajului de pe un braţ, ghidul îţi va atrage atenţia asupra vreuni sârb, muntenegrean, valah, cazac ucrainean de pe Don, egiptean, vreun originar din Tunis, vreun prinţ din Imereti... Un ochi priceput va deosebi în acel şuvoi uman trăsăturile şi costumele specifice din Caramania şi Anatolia, din Cipru şi Candia [Creta], din Damasc şi Ierusalim — druzi, kurzi, maroniţi, bulgari şi croaţi... Nu există două persoane îmbrăcate la fel. Unele capete sunt înfăşurate în şaluri, altele acoperite cu zdrenţe,

altele descoperite ca la sălbatici — cămăşi şi maiouri, în dungi sau colorate ca un costum de arlechin; brâie pline de arme, unele ajungând din talie până la subsuori; nădragi de mameluc, pantaloni până la genunchi, tunici, togi, mantale lungi ce mătură pământul, cape bordate cu blană de hermină, surtuce cu fireturi de aur, mâneci scurte sau bufante, veşminte monahale şi costume de teatru; bărbaţi îmbrăcaţi ca femeile, femei ce par a fi bărbaţi şi ţărani cu aer de prinţi.

Liniile de tramvai fuseseră introduse în 1869, iar în 1876 un funicular subteran, numit Tünel, a fost construit pentru a transporta călătorii de la Galata până pe înălţimile Perei. La început a existat opoziţie faţă de funicular, criticii referindu-se la acesta ca la „gaura de şoareci". Dar Tünel-ul avea să devină foarte popular, scutindu-i pe locuitorii din Pera de urcuşul lung de-a lungul străzii cunoscute sub numele de Yüksek Kaldırım, deşi cei de modă veche continuau să urce pe jos, conform unei vechi vorbe ce spunea: „De ce să se bage omul sub pământ înainte de a muri?"

Primul parc public din Istanbul a fost creat lângă Taksim Meydanı, unde locuitorii occidentalizaţi ai Perei obişnuiau să se relaxeze în după-amiezile de duminică, scenă descrisă de Edmondo de Amicis:

...în după-amiezile de duminică era plin de oameni şi echipaje, toată lumea veselă din Pera se revărsa acolo răspândindu-se în berării, cafenele şi locuri de atracţie... Într-una din aceste cafenele am pus capăt postului nostru — cafeneaua Belle Vue, un loc pentru floarea societăţii din Pera, care pe bună dreptate îşi merita numele, deoarece din imensele ei grădini din vârful colinei se desfăşoară în faţa ochilor marele sat musulman Fundukli, Bosforul acoperit cu vase, ţărmul Asiei plin de grădini şi sate, Skutari cu moscheile sale de un alb strălucitor — o bogăţie de culoare, verdeaţă, mare albastră şi cer, totul inundat de lumină, un peisaj de o frumuseţe covârşitoare.

Un grup de armeni, membri ai organizaţiei Daşnak, au ocupat Banca Otomană din Galata în ziua de miercuri 26 august 1896, în vreme ce un al doilea grup a pătruns cu forţa la Înalta Poartă, rănind mai mulţi oficiali. Apoi, două zile mai târziu, vineri la prânz, a fost aruncată o bombă în alaiul lui Abdul-Hamid care se îndrepta spre Aya Sofya pentru rugăciune, ucigând mai multe gărzi. Aceste evenimente au dus la represiuni în cursul cărora 6 000 de armeni au fost ucişi la Istanbul. Atacatorii daşnaki care supravieţuiseră ocupării băncii îşi negociaseră între timp ieşirea din oraş, acţiunea lor atrăgând atenţia lumii întregi asupra cauzei armene.

Noile şcoli întemeiate de Abdul-Hamid au ridicat considerabil nivelul educaţiei în rândul societăţii otomane. Astfel s-au format cei care aveau să fie cunoscuţi ca „Junii Turci", oameni atraşi de ideile politice liberale ale Occidentului, pe care au încercat să le aplice statului şi societăţii otomane. Junii Turci au constituit o coaliţie de grupuri diverse, dintre care Comitetul pentru Uniune şi Progres (CUP) a ajuns în cele din urmă să se impună. CUP a atras numeroşi tineri ofiţeri, dintre care cel mai cunoscut a fost Mustafa Kemal, viitorul Atatürk.

Junii Turci au convocat două congrese la Paris, primul în februarie 1902, al doilea în decembrie 1907, declarația finală a celei de-a doua întâlniri fiind o chemare la răsturnarea lui Abdul-Hamid și crearea unei democrații chiar și prin violență, dacă era necesar. În 23 iulie 1908 liderii CUP au trimis o telegramă prin care îi dădeau un ultimatum lui Abdul-Hamid de a restabili în douăzeci și patru de ore constituția, amenințându-l că în caz de refuz armata avea să se îndrepte spre Istanbul. Abdul-Hamid a primit mesajul, iar a doua zi constituția a fost restabilită și parlamentul convocat.

Vecinii Imperiului Otoman s-au grăbit să profite de starea de incertitudine. În 6 octombrie 1908 Austria a anexat Bosnia-Herțegovina, iar Bulgaria și-a declarat independența, pentru ca a doua zi Grecia să anunțe anexarea Cretei. Acțiunea Austriei l-a determinat pe țar să se retragă din alianța Puterilor Centrale — Germania și aliații săi —, pentru a forma în cele din urmă Tripla Antantă cu Marea Britanie și Franța, creând astfel taberele ce aveau să se confrunte în Primul Război Mondial.

Alegerile pentru noul parlament otoman s-au ținut în toamna anului 1908, votanții alegând electori care, la rândul lor, alegeau deputații — câte unul la 50 000 de bărbați dintr-un sangeac (*sancak*) sau provincie a unui pașalâc. Alegerile primare s-au desfășurat într-o atmosferă de euforie publică, mai ales la Istanbul, unde urnele de votare au fost purtate în procesiune asemenea unor trofee — scenă descrisă de H.G. Dwight în *Constantinople Old and New (Constantinopolul Vechi și Nou)*, publicat în 1915:

> Nu există probabil nimic care să fi atras atenția publică atât de vădit ca alegerile primare pentru parlament. Considerat a fi simbolic pentru ceea ce revoluția s-a străduit să obțină, evenimentul a fost sărbătorit în fiecare circumscripție cu ceremoniile de rigoare. Una dintre circumscripțiile din Istanbul a adus urna de votare la Înalta Poartă pe spatele unei cămile. Cinci sate de pe Bosfor, ce formează altă circumscripție, au organizat o procesiune pe ape ce amintea de zilele festive de la Veneția. Dar cele cinci mari caice de pescari cu splendidele lor prore încovoiate ca niște ciocuri și pupele înalte înveselite cu steaguri și carpete, cu cei paisprezece până la douăzeci de vâslași costumați nu erau o imitație a unor timpuri trecute, precum acele *bissone* venețiene. Cea mai impunătoare dintre toate a fost procesiunea care a purtat urnele din Pera prin tot orașul în calești de curte împodobite, însoțite de muzică, stindarde, soldați, școlari și alte corpuri reprezentative, numărul lor fiind de mai multe mii. Două dintre acestea se remarcau mai tare. Chiar lângă conducătorul procesiunii, un arab pe o cămilă, venea călare un detașament de bărbați ce reprezentau diferitele rase ale Imperiului, fiecare în costumul „țării" sale. Iar apoi a trecut un șir lung de trăsuri cu imami și preoți armeni, imami și preoți greci, imami și preoți catolici, imami și rabini evrei, așezați doi câte doi și îmbrăcați în veșmintele cultelor respective.

CUP a câștigat, cu o excepție, toate cele 288 de locuri din Camera Deputaților. Turcii musulmani erau majoritari, deținând 147 de mandate, arabii aveau 60, albanezii 27, grecii 26, armenii 14, slavii 10 și evreii 4. La scurt timp după aceea

au fost numiți și membrii Senatului de către Consiliul de Miniștri, după care vechiul Minister al Justiției din Aya Sofya Meydanı a fost redeschis ca sediu al noului Parlament. Al Doilea Parlament Turc și-a deschis lucrările în 17 decembrie 1908, Abdul-Hamid ținând cu această ocazie un discurs de pe tron.

Fundamentaliștii musulmani au demonstrat împotriva noii constituții, declarând că declinul imperiului se datora respingerii valorilor islamice și cerând revenirea la Șeriat, sau Legea Sfântă. Sub conducerea lui Hafiz Derviș Vahdeti, fundamentaliștii au format Societatea Unității Islamice (SUI), care avea să-și găsească numeroși susținători în rândul Primului Corp de Armată. În noaptea de 12 spre 13 aprilie 1909, soldații acestuia s-au alăturat studenților medreselor și au pornit în marș spre clădirea Parlamentului, unde au ucis doi deputați, restul fugind îngroziți. Ministrul de război a refuzat să întreprindă vreo acțiune împotriva rebelilor, forțându-l pe marele-vizir să-și depună demisia. Abdul-Hamid l-a numit apoi pe Ahmed Tevfik ca mare-vizir, alegându-și propriii oameni pentru toate pozițiile din cabinet și din ministere. Membrii CUP care se mai aflau încă la Istanbul au fugit, lăsând guvernul din nou sub controlul total al lui Abdul-Hamid.

Centrul opoziției la noul regim era comandamentul Armatei a Treia din Salonic, aflată sub conducerea lui Mahmud Șevket Pașa și avându-l pe Mustafa Kemal drept șef de stat-major. Mahmud Șevket era conștient că CUP nu mai avea destulă eficiență și că singurul curs posibil era intervenția militară directă. A fost sprijinit în demersul său de Mustafa Kemal, care a adunat trupele macedonene și le-a îmbarcat într-un tren militar cu destinația Istanbul. Trenul a ajuns în gara Sirkeci în 24 aprilie, și încă înainte de sfârșitul zilei Armata a Treia preluase controlul asupra Istanbului, după care Mahmud Șevket a declarat legea marțială și a înființat curți marțiale pentru a-i judeca pe toți cei responsabili de contrarevoluție. Peste alte trei zile Parlamentul s-a întrunit din nou la Aya Sofya sub numele de Adunarea Publică Națională, avându-l ca președinte pe Mehmed Said Pașa. Adunarea a votat detronarea lui Abdul-Hamid în favoarea fratelui acestuia, Mehmed Reșad, obținând o *fetva* în acest sens de la *șeyhülislam*.

În aceeași seară, Abdul-Hamid a fost trimis cu trenul la Salonic împreună cu doi dintre fiii săi, două fiice, trei cadâne, patru concubine, patru eunuci și paisprezece servitori, precum și cu pisicile sale de Angora și uriașul său St. Bernard. A trăit la Salonic până în 1912, când guvernul otoman l-a adus înapoi la Istanbul, unde a fost ținut închis în Beylerbey Sarayı. A murit acolo la 2 iulie 1918, fiind apoi înmormântat în mausoleul[1] bunicului său, Mahmud al II-lea.

Mehmed al V-lea Reșad avea șaizeci și patru de ani când a ajuns pe tron și își petrecuse precedenții patruzeci și opt de ani închis în luxosul său apartament din Dolmabahçe Sarayı. Din cauza vieții inactive pe care o dusese în Kafes, ajunsese destul de corpolent, așa cum se poate constata după uniforma sa expusă acum la Topkapı Sarayı. În ziua în care a devenit sultan, *șeyhülislam*-ul nu a reușit să-l încingă cu sabia lui Osman, care aproape că a căzut pe jos; din fericire, a fost prinsă de Șerif Ali Haidar, evitându-se astfel un incident.

Noul guvern a limitat sever autoritatea sultanului, transformându-l pe Mehmed al V-lea Reșad într-o figură ceremonială. Cele două centre ale puterii

noului regim erau CUP, care controla parlamentul, şi armata dominată de Mahmud Şevket Paşa. Sultanul avea puterea să numească *şeyhülislam*-ul şi pe marele-vizir, care la rândul său îşi forma cabinetul.

Planurile Italiei în Africa de Nord au determinat această ţară să declare război Imperiului Otoman în 29 septembrie 1911, punând Tripoli-ul sub blocadă de a doua zi. Italienii au deschis şi un al doilea front, ocupând Rodosul şi bombardând fortăreţele de la intrarea în Dardanele.

Statele balcanice au încercat să profite de pe urma Războiului Tripolitan formând o alianţă antiotomană în vara şi la începutul toamnei anului 1912, coaliţia incluzând Grecia, Bulgaria, Serbia şi Muntenegru. Între timp fusese format un nou cabinet otoman condus de marele-vizir Ahmed Muhtar Paşa, care în 15 octombrie a pus capăt războiului, semnând un tratat cu Italia.

Primul Război Balcanic a început atunci când Muntenegru a invadat nordul Albaniei în 8 octombrie 1912, cu ceilalţi aliaţi începând ofensiva împotriva otomanilor la scurt timp după aceea. Războiul a continuat până la armistiţiul încheiat la 30 mai 1913, când bulgarii ajunseseră la Çatalca, la mai puţin de patruzeci de kilometri de Istanbul, în timp ce alte teritorii otomane din Europa fuseseră ocupate de alţi aliaţi. Peste alte zece zile s-a semnat Tratatul de la Londra, stabilind graniţele Imperiului Otoman în Europa la 100 de kilometri de Istanbul.

La o zi după semnarea Tratatului de la Londra, Mahmud Şevket Paşa a fost asasinat în Beyazit Meydanı. CUP a preluat atunci controlul, forţându-l pe sultan să numească pe unul dintre conducătorii săi, Said Halim Paşa, ca mare-vizir şi patru alţi membrii, printre care Enver şi Talat, în poziţii-cheie ale cabinetului.

Al Doilea Război Balcanic a început în 29 iunie 1913, când bulgarii au lansat un atac-surpriză asupra grecilor şi sârbilor, în ajutorul cărora curând au venit România şi Muntenegru. Cei patru aliaţi s-au dovedit a fi prea mult pentru bulgari, care curând au fost nevoiţi să se predea. Enver a folosit acest prilej pentru a recuceri Edirne în 21 iulie. Războiul s-a încheiat oficial prin Tratatul de la Bucureşti, semnat la 10 august 1913, în urma căruia Grecia a primit cea mai mare parte a Traciei de vest şi Epirul.

Recucerirea oraşului Edirne a contribuit mult la creşterea popularităţii CUP, mai ales a lui Talat, Cemal şi Enver, care controlau de fapt guvernul. Enver Paşa a aranjat stabilirea unei misiuni militare germane la Istanbul sub conducerea generalului Liman von Sanders, care în noiembrie 1913 a fost numit inspector-general al Primei Armate. Cu ajutor german, armata otomană s-a modernizat şi s-a reorganizat rapid, bugetul său anual fiind dublat pentru a permite achiziţionarea armamentului necesar.

Enver Paşa se ocupase între timp de pregătirea unei alianţe cu Germania, conştient fiind că odată ce Rusia intrase în alianţa cunoscută ca Tripla Antantă, otomanii nu se mai puteau aştepta la ajutor din partea Franţei şi a Marii Britanii. Tratatul de alianţă între Imperiul Otoman şi Germania a fost semnat în secret în 2 august 1914, chiar atunci când Tripla Antantă şi Puterile Centrale îşi declarau război unii altora. Peste alte trei luni de zile Imperiul Otoman a intrat în Primul Război Mondial ca aliat al Germaniei.

Mehmed al VI-lea Vahideddin (1918–1922), ultimul sultan otoman, pictură în ulei anonimă

În timpul Primului Război Mondial forțele otomane au fost angajate în lupte pe mai multe fronturi: Caucaz, estul Anatoliei, Golful Persic, Siria și Palestina, Tracia și Dardanele, unde turcii i-au respins pe aliați după opt luni de lupte în peninsula Gallipoli, în care și-au pierdut viața peste 100 000 de soldați din ambele tabere. CUP controla de acum în totalitate guvernul, cu Talat Pașa numit mare-vizir în 3 februarie 1917 și formând un triumvirat cu Cemal și Enver.

Mehmed al V-lea Reșad a murit de inimă în 2 iulie 1918, fiind urmat la tron de fratele său Mehmed al VI-lea Vahideddin, care avea atunci cincizeci de ani și fusese închis în Kafes din fragedă copilărie.

Între timp forțele otomane suferiseră o serie de înfrângeri în Siria și în Irak, unde Mustafa Kemal Pașa comanda Armata a Șaptea. Damascul a căzut în mâna britanicilor la 1 octombrie 1918, iar francezii au cucerit Beirutul a doua zi, în vreme ce armata otomană se retrăgea, făcând o ultimă oprire în Anatolia. În această situație, Kemal a trimis o telegramă sultanului cerându-i să formeze un nou guvern și să înceapă negocieri de pace.

Talat Pașa a demisionat din postul de mare-vizir pe 8 octombrie, iar la scurt timp după aceea atât el, cât și Enver și Cemal au fugit din Turcia cu o navă de război germană, pentru a nu se mai întoarce niciodată. În 14 octombrie Sultanul l-a numit pe Ahmed Izzet Pașa mare-vizir, iar acesta a trimis de îndată propuneri de pace britanicilor. Un armistițiu a fost semnat la Mudros, intrând în vigoare la 31 octombrie 1918, cu unsprezece zile înainte de încetarea luptelor pe frontul de vest. Armistițiul de la Mudros prevedea predarea totală și necondiționată a forțelor otomane, toate punctele strategice ale Turciei urmând să fie ocupate de forțele aliate. O mare flotă a aliaților a trecut prin strâmtori și a ajuns la Istanbul pe 13 noiembrie, iar orașul a fost ocupat de trupele care debarcau.

Prințesa Musbah, care avea zece ani la vremea aceea, rememorează istoricul eveniment în autobiografia ei intitulată *Arabesque*. Relatarea ei este cu atât mai pertinentă, cu cât se afla împreună cu mama ei, prințesa Fatma, o englezoaică măritată cu Ali Haidar, șeriful din Mecca. Musbah povestește despre ea la persoana a treia:

> Toată lumea s-a dus să vadă intrarea oficială a aliaților în Istanbul. Prințesa Fatma, ca britanică, era firește încântată de victoria propriului ei popor, dar ce avea să fie cu poziția și viitorul soțului ei?
>
> Și-a luat copiii la Pera ca să vadă trecerea trupelor. Musbah putea să simtă bucuria încordată a mulțimii ce mărginea strada. Steagurile aliaților atârnau peste tot, din fiecare fereastră și fiecare balcon. Cum reușiseră să facă rost de ele și de unde?
>
> Grecii erau în extaz de fericire; întotdeauna schimbători și ușor de stârnit, vedeau în înfrângerea turcilor un mare viitor pentru țara lor... Populația levantină, conformându-se întotdeauna emoției generale, se arăta de asemenea veselă. Dar turcii priveau năuciți, abia realizând că soldați străini le invadaseră acum străzile; că Dardanelele erau în mâinile Aliaților, că Imperiul era înfrânt, provinciile sale formând acum state separate.

La Conferința de Pace de la Paris, care a început în ianuarie 1919, aliații au luat în considerare diverse planuri de divizare a ceea ce rămăsese din Imperiul Otoman. Grecia, care se alăturase Antantei abia mai târziu, a revendicat Izmirul și teritoriile din Asia Mică. Prim-ministrul grec Elefthérios Venizélos a primit sprijin din partea lui Lloyd George și a lui Clemenceau pentru a trimite o forță expediționară în Asia Mică, iar în 14 mai 1919 o flotă aliată a debarcat o divizie greacă la Izmir. Armata greacă s-a îndreptat apoi spre interior, iar la începutul verii ajunsese, înaintând pe valea râului Menderes, până în vestul Anatoliei.

Guvernul otoman continua să funcționeze sub egida Înalților Comisari Aliați. Între timp însă, o mișcare de rezistență națională se năștea în Anatolia

Vase de război ale aliaților ancorate în fața țărmului european al Bosforului inferior, 1919

sub conducerea lui Mustafa Kemal Paşa. În 19 martie 1920, Kemal a anunţat că naţiunea turcă îşi stabilea propriul parlament la Ankara: Marea Adunare Naţională. Noua adunare s-a întâlnit pentru prima oară în 23 aprilie 1920, alegându-l pe Kemal preşedinte.

Grecii şi-au reluat ofensiva în 22 iunie 1920, iar la mijlocul lui iulie cuceriseră Bursa. O altă armată a grecilor a invadat Tracia de est în iulie, iar în cursul unei săptămâni ajunsese foarte aproape de Istanbul, fiind reţinută doar de presiunea exercitată de aliaţi.

Aliaţii au convenit asupra frontierelor de după război ale Imperiului Otoman prin Tratatul de la Sèvres, semnat la 10 august 1920. Tratatul reducea mult întinderea imperiului, punând strâmtoarea sub control internaţional şi lăsând Istanbulul oficial sub conducerea sultanului.

La sfârşitul lui octombrie, grecii au lansat o nouă ofensivă, care ameninţa Ankara, determinându-l pe Kemal să-i încredinţeze lui Ismet Paşa frontul de vest. La începutul anului următor, grecii au fost înfrânţi în două bătălii de pe râul Inönü de către Ismet Paşa, care mai târziu avea să ia numele râului ca al doilea nume al său.

Faza finală a războiului a început la 26 august 1922, când Kemal a condus forţele naţionaliste într-o contraofensivă de-a dreptul nimicitoare împotriva grecilor, care s-au retras în dezordine spre Izmir. Cavaleria turcă a intrat în Izmir pe 9 septembrie, în acel moment armata grecească fiind deja evacuată din Asia Mică. Un incendiu a izbucnit în 13 septembrie la Izmir, distrugând jumătate de oraş şi provocând uriaşe pierderi umane, chiar atunci când războiul se sfârşea.

Un armistiţiu a fost semnat la Mudanya în 11 octombrie, prin care s-a convenit ca naţionaliştii să ocupe întreaga Tracie de la est de Mariţa, cu excepţia

Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) şi Ismet Paşa (Inönü) înaintea ofensivei finale din Războiul Greco-Turc, în 1922

Califul Abdul-Medjid (al II-lea), 1923; pictură în ulei anonimă

Istanbulului și a unei zone de-a lungul strâmtorii care avea să fie controlată în continuare de britanici până la semnarea unui tratat de pace definitiv.

La 1 noiembrie 1922, Marea Adunare Națională din Ankara a dat o lege prin care separa califatul de sultanat, cel din urmă fiind abolit, iar cel dintâi redus la un rol pur religios subordonat statului. Înalții Comisari Aliați au fost apoi informați că de atunci înainte Istanbulul avea să se afle în administrarea Adunării și că Vahideddin nu mai era sultan, deși păstra titlul de calif. În 4 noiembrie, marele-vizir Ahmed Tevfik Pașa a demisionat împreună cu cabinetul său, predând sigiliile dregătoriei lui Vahideddin, aflat în Yıldız Sarayı. Rămas singur și complet izolat, Vahideddin a înțeles că însăși viața sa era în pericol; i-a mărturisit temerile sale generalului Harington, înalt comisar britanic, solicitându-i să-i asigure plecarea din Istanbul. Harington a făcut aranjamentele necesare, iar la 17 noiembrie 1922 Vahideddin a părăsit Istanbulul la bordul navei de război britanice HMS *Malaya*, cu destinația Malta. S-a îndreptat apoi spre Italia și s-a stabilit la San Remo, unde avea să moară în 15 mai 1926, fiind apoi înmormântat la Damasc. A fost ultimul sultan al dinastiei Osmanlı — al treizeci și șaselea din familia sa care a domnit peste Imperiul Otoman.

Poziția de calif a fost oferită cu titlu de încercare prințului moștenitor Abdul-Medjid Efendi, cel mai mare fiu al lui Abdul-Aziz. Abdul-Medjid a dat de înțeles că ar accepta titlul dacă acesta i-ar fi oferit în mod oficial, iar în 19 noiembrie 1922 a primit o telegramă de la Kemal prin care era informat că fusese ales calif. Instalarea sa a avut loc vineri, 24 noiembrie, în cadrul unei ceremonii desfășurate la Topkapı Sarayı, care practic fusese abandonat în ultimele trei sferturi de veac. Noul calif a asistat la rugăciunea de prânz de vineri de la Fatih Camii, după care s-a dus la mausoleul lui Eyüp, iar apoi s-a întors la Dolmabahçe Sarayı, unde avea să-și stabilească reședința.

Abdul-Medjid avea cincizeci și patru de ani când a devenit calif și stătuse închis în Kafes precedenții patruzeci și șase de ani. Se știe despre el că era un

 om cultivat, pictor amator şi muzician cu un oarecare talent, mulţumit de rolul său ceremonial de conducător al islamului.

Ultimele articole ale Tratatului de la Lausanne, semnat în 24 iulie 1923, au stabilit actualele graniţe ale Republicii Turcia, cu excepţia provinciei Hatay, care a fost obţinută după un plebiscit în 1939. Un acord separat între Grecia şi Turcia a prevăzut un schimb obligatoriu de populaţie, în cadrul căruia aproximativ 1,3 milioane de greci şi o jumătate de milion de turci au fost strămutaţi. Exceptaţi de la acest schimb au fost turcii din vestul Traciei şi grecii din Istanbul şi de pe insulele Imbros şi Tenedos.

Ocupaţia Istanbulului de către aliaţi s-a încheiat în 2 octombrie 1923, când ultimele detaşamente ale trupelor britanice s-au îmbarcat de pe cheiul de la Dolmabahçe. Peste patru zile o divizie a armatei naţionale turce a intrat în Istanbul. În 13 octombrie Marea Adunare Naţională a votat o lege prin care Ankara devenea capitala Turciei. Apoi, în 29 octombrie, Adunarea a adoptat o nouă constituţie, prin care era proclamată Republica Turcia, iar în aceeaşi zi Kemal a fost ales primul ei preşedinte, după care l-a numit pe Ismet prim-ministru.

În 3 martie 1924 Marea Adunare Naţională a votat o lege prin care abolea califatul, tăind în acest fel ultima legătură dintre Turcia şi Imperiul Otoman. Prin aceeaşi lege Abdul-Medjid îşi pierdea titlul de calif şi i se interzicea, lui şi descendenţilor săi, să mai locuiască pe teritoriul Republicii Turcia.

În seara aceleiaşi zile, la o oră târzie, guvernatorul Istanbulului, Haydar Bey, a venit la Dolmabahçe Sarayı pentru a-i aduce lui Abdul-Medjid hotărârea Marii Adunări Naţionale, anunţându-l că atât el, cât şi familia trebuia să părăsească ţara până a doua zi în zori. Maşini închise au aşteptat familia imperială atunci când a părăsit palatul, ducându-i la gara Sirkeci, unde îi aştepta un vagon anume pregătit, ataşat la trenul Simplon Express. Prinţesa Musbah şi cele două surori ale ei veniseră şi ele la palat în acea seară să îşi ia rămas-bun şi au însoţit familia imperială la gară. Musbah descrie scena, referindu-se la ea şi la surorile ei cu titulatura de „şerife":

> Era o noapte amarnic de rece şi cu rafale de ploaie. Când au ajuns la Sirkirji, Musbah a văzut că intrarea în gară era păzită de trupe de armată şi poliţie. Precauţia părea să fie inutilă având în vedere atitudinea apatică a publicului faţă de expulzarea din Turcia a Casei Otomane.
>
> Au trecut de linia dublă de pază spre peron, unde Simplon Express-ul aştepta pentru a duce Familia Imperială în exil. Peronul era plin de rude, prieteni şi servitori credincioşi veniţi să le ureze un ultim rămas-bun.
>
> Aici, pe peronul gării Sirkirji, se desfăşura finalul tragic al încheierii unui capitol din istoria Turciei.
>
> Un fluier strident: ulimele îmbrăţişări, ultimele cuvinte.
>
> Şerifele au rămas în urmă. În spatele lor se afla Akil Efendi, credinciosul intendent grec al lui Medjid, plângând amarnic. Îşi slujise stăpânul de când acesta era un copil.

Cele trei surori au urmărit trenul care ieşea încet din gară, înghiţit de întuneric — o lumină roşie a strălucit o clipă, apoi a dispărut. Exilaţii regali plecaseră...

Cineva i-a atins umărul. Era Akil Efendi.

— Veniţi, Alteţă! Au plecat... S-a terminat.

Nu au mai revenit niciodată. Abdul-Medjid a murit la Paris în 23 august 1944, după care a fost înmormântat la Medina. Rămăşiţele lumeşti ale ultimului sultan şi cele ale ultimului calif otoman se odihnesc în pământ străin, departe de Istanbul, unde dinastia lui Osman a domnit 470 de ani.

Istanbulul sub Republica Turcă
1923–1995

Decizia de a face din Ankara capitala Turciei a însemnat o rupere clară de trecut, deoarece Istanbulul, străvechiul oraş imperial de la Bosfor, era legat prin istoria sa de două imperii dispărute. Marile puteri şi-au deschis ambasade noi la Ankara, în vreme ce vechile lor palate-reşedinţe de pe Grande Rue de Pera au fost reduse la statutul de consulate. Când ambasadorul Italiei a părăsit Istanbulul, şi-a trimis cu inima grea gondola înapoi la Veneţia, unde acum este expusă în Muzeul Naval.

Abolirea califatului făcea parte din procesul general de secularizare a noului stat turc. Acesta a inclus, de asemenea, abolirea vechii instituţii a *şeyhülislam*-ului şi a ministeriatului Şeriat-ului, precum şi a şcolilor religioase — *mektep*-uri şi medrese —, toate acestea potrivit unei legi anti-teocratice votate de Marea Adunare Naţională pe 20 aprilie 1924. A intrat în vigoare şi o legislaţie ce desfiinţa toate ordinele dervişilor din Turcia, închizându-le *tekke*-urile şi intezicând ritualurile lor mistice, pe care cei mai mulţi au continuat însă să le practice în clandestinitate. Kemal a trecut apoi la introducerea unor reforme ample menite a îndrepta Turcia spre Occident, îndepărtând-o de la obiceiurile ei musulmane. Astfel a atacat portul fesului, care era pentru el un simbol al înapoierii musulmane, după cum a arătat într-un discurs din octombrie 1927:

> Domnilor, era necesar a aboli fesul, care şedea pe capetele naţiunii noastre ca un simbol al ignoranţei, neglijenţei, fanatismului şi urii faţă de progres şi civilizaţie, şi a accepta în locul lui pălăria, acoperământul pentru cap folosit de toată lumea civilizată, iar în acest fel a demonstra că naţiunea turcă, în mentalitatea ei precum şi în alte privinţe, nu diferă în niciun fel de viaţa socială civilizată.

În 25 noiembrie 1925 a intrat în vigoare legea ce interzicea fesul şi alte articole de îmbrăcăminte tradiţională. Peste o lună s-a votat o lege de renunţare la calendarul lunar musulman în favoarea calendarului gregorian. Apoi, pe 17 octombrie 1926, Adunarea a adoptat codul civil elveţian în locul celui otoman, care data din vremea lui Soliman Magnificul, înlăturând de asemenea Şeriatul, astfel că practici musulmane seculare, precum poligamia, au devenit ilegale. Pe 9 august 1928, adunarea a votat în cele din urmă legea de înlocuire a scrierii arabe, care fusese întotdeauna folosită de turci, cu alfabetul latin.

Atatürk, primul președinte al Republicii Turcia, 1924

Următoarea reformă importantă s-a petrecut în 1934, când femeilor li s-a acordat pentru întâia oară dreptul la vot. Acest drept a fost exercitat pentru prima dată în cursul alegerilor parlamentare din 1935, când șaptesprezece femei au fost chiar alese ca membre ale Adunării. În același an, duminica a devenit zi de odihnă oficială în locul zilei de vineri, iar de atunci încolo toate instituțiile guvernamentale erau închise de sâmbătă la prânz până luni dimineața. Tot atunci a fost votată o lege prin care toți turcii erau obligați să-și ia un al doilea nume, Kemal însuși adoptând patronimul Atatürk, „Tatăl Turcilor", cum avea să fie cunoscut de atunci încolo. Noua lege a dus și la neașteptate episoade comice, în special când țăranii analfabeți au fost siliți să-și înregistreze numele de familie la jandarmeria locală, astfel că atunci când un bătrân a intrat în secție spunând „Gunaydın!", adică „Bună dimineața!", acela a devenit numele său de familie.

Atatürk a rămas în funcție până în 1938, când a fost răpus de boală. A petrecut acea vară în Dolmabahçe Sarayı, reîmprietenindu-se cu orașul din care fugise cu douăzeci de ani în urmă pentru a porni lupta pentru independența națională. Într-una din seri a părăsit palatul și a luat un taxi care l-a dus în nordul Bosforului, la Arnavutköy, unde oamenii lui, alarmați, l-au găsit mai târziu în noapte, bând și dansând cu pescarii locali dintr-o tavernă grecească. Dar aceasta avea să fie ultima sa escapadă, căci a fost diagnosticat cu ciroză hepatică în stare avansată și obligat să stea în pat. Boala s-a agravat în toamna anului 1938, iar în 10 noiembrie 1938, la puțin timp după ora nouă, s-a sfârșit din viață în dormitorul său din Dolmabahçe Sarayı. Trupul său a rămas expus la Dolmabahçe până ce toată suflarea Istanbulului s-a perindat prin fața catafalcului, după care

a fost transportat la Ankara și înmormântat în vreme ce întreaga națiune turcă era în doliu.

La o zi după moartea lui Atatürk, Ismet Inönü a fost ales în unanimitate președinte de Marea Adunare Națională. Acesta a rămas în funcție până în 1950, când a fost urmat de Celâl Bayar, avându-l pe Adnan Menderes prim-ministru. Guvernul lor, care reprezenta Partidul Democratic, a rămas la putere până în 27 mai 1960, când a fost dat jos prin intervenția militarilor. Acuzații de trădare a democrației turce au fost formulate împortiva membrilor fostului guvern al Partidului Democratic, iar după un proces cincisprezece din cei acuzați au fost condamnați la moarte. Adnan Menderes și doi dintre miniștrii săi au fost spânzurați în 16 septembrie 1961, în vreme ce lui Celâl Bayar și celorlalți unsprezece pedeapsa le-a fost comutată la închisoare pe viață.

Aceasta a fost prima dintr-o serie de trei intervenții militare ce au vizat guvernul turc în următoarele două decenii, a doua având loc în 1971, iar a treia în 1980. A treia lovitură, în urma căreia generalul Kenan Evren a devenit președinte, a fost precedată de proteste politice violente, soldate cu numeroase morți și arestări a mii de activiști, mai ales din rândurile studenților. Evren a rămas președinte până în 1990, după care a fost urmat de Turgut Özal și Süleyman Demirel. La mijlocul lui iunie 1993 a fost format un nou guvern sub conducerea lui Tansu Çiller, prima femeie care a ocupat funcția de prim-ministru al Turciei. În ultimele decenii a avut loc un război civil extrem de sângeros în estul Anatoliei între forțele guvernamentale și gherilele kurde separatiste ale Partidului Muncitorilor din Kurdistan (PKK). S-a produs și o renaștere a fundamentalismului islamic, reprezentat în plan politic de Refah Partisi (Partidul Prosperității), care în iunie 1996 a format noul guvern în frunte cu Necmettin Erbakan, cel dintâi prim-ministru provenit din mișcarea islamică. Mișcarea fundamentalistă a revenit asupra unor reforme instituite de Atatürk, astfel că acum mulți copii sunt înscriși în școli religioase, iar o serie de ordine ale dervișilor se întâlnesc public în vechile lor *tekke*.

Primul recensământ desfășurat sub republică a avut loc în iunie 1924, când la Istanbul au fost înregistrați 1 165 866 de locuitori — cel mai mare număr din istoria de până atunci a orașului. Numărul de locuitori era în realitate mai mare, deoarece recensământul nu i-a cuprins pe cei aproximativ 100 000 de refugiați care sosiseră în Istanbul în timpul și imediat după Primul Război Mondial, inclusiv cei 65 000 de ruși albi care se refugiaseră acolo de bolșevici. Nici cei 26 000 de cetățeni greci care aveau temporar reședința la Istanbul nu au fost luați în evidență. Populația înregistrată la recensământ se compunea din 61 la sută turci musulmani, 26 la sută greci, 7 la sută armeni și 6 la sută evrei. Numărul total al grecilor în oraș, incluzându-i pe cei cu pașapoarte grecești, era în jur de 350 000.

Populația greacă a scăzut însă constant, iar acum [în anii 1990 — *n.t.*] la Istanbul mai sunt doar 3 000 de greci, mulți dintre aceștia fiind bătrâni aflați în azile sau spitale. Așa că nu sunt puțini cei care se tem că prezența grecească în acest oraș se va sfârși după mai mult de douăzeci și șase de secole. Alții sunt însă optimiști, și ești înclinat să le dai dreptate, după o seară petrecută într-una din puținele taverne grecești ce au supraviețuit în oraș, unde grecii și turcii cântă și dansează

şi beau împreună aşa cum s-a întâmplat şi în trecut. Într-o astfel de seară nu poţi decât să-ţi aduci aminte de ceea ce Todori Negroponte, ultimul mare trubadur al Istanbulului, a spus într-o seară într-o tavernă din Arnavutköy după ce interpretase un cântec de dragoste grecesc în faţa unui general turc: „Obişnuiesc să cânt cântece greceşti la Istanbul şi cântece turceşti la Atena; sunt un erou al timpurilor noastre!"

În ultima sa jumătate de secol de existenţă, guvernul otoman a adunat obiecte antice din toate colţurile imperiului aflat în destrămare. Ele sunt păstrate la Muzeul de Arheologie din Istanbul, întemeiat de Osman Hamdi Bey, primul arheolog turc profesionist. La îndemnul lui Atatürk, Republica Turcia şi-a stabilit de timpuriu o politică de conservare a antichităţilor şi de încurajare a săpăturilor arheologice. Acestea a dus la restaurarea monumentelor bizantine şi otomane la Istanbul, dintre care o serie au fost redeschise ca muzee publice, începând cu Topkapı Sarayı în 1927 şi Sfânta Sofia în 1934. S-au creat şi noi muzee, printre care Muzeul de Antichităţi din Orientul Apropiat[1], Muzeul de Artă Turcă şi Islamică, Muzeul Militar[2], Muzeul Naval[3], Muzeul Sadberk Hanım[4]. Săpăturile arheologice au scos la lumină părţi din vechiul oraş şi câteva din monumentele pierdute, printre care Forumul lui Teodosiu în Beyazit Meydanı, Biserica Sfântului Polieuct în Saraçhane, biserica Sfânta Sofia din vremea lui Teodosiu, precum şi unele rămăşiţe din Marele Palat al Bizanţului.

Oraşul însuşi s-a schimbat, devenind aproape de nerecunoscut în timpul republicii, mai ales în a doua jumătate a secolului al XX-lea. În 1950 numărul de locuitori era puţin peste un milion, mai mic chiar decât în 1924, de atunci însă a crescut într-un ritm tot mai accelerat: 1 466 000 în 1960, 2 132 000 în 1970, 4 433 000 în 1980, această ultimă cifră incluzând 25 de noi municipalităţi adăugate oraşului, ce i-au mărit suprafaţa de patru ori. Populaţia Istanbulului ajunsese în 1990 la 7 500 000 de locuitori, iar în 1996 estimările se cifrau la peste 12 000 000 de locuitori. [La sfârşitul anului 2016 populaţia oraşului ajunsese la 14,8 milioane — *n.t.*] Creşterea s-a produs mai ales în suburbiile oraşului, care s-au extins pe ambele maluri ale Bosforului, aproape până la Marea Neagră şi de-a lungul ţărmurilor european şi asiatic ale Mării Marmara.

Noii locuitori sunt în general oameni săraci din provincii, care au venit la oraş pentru oportunităţile pe care acesta le oferă şi care trăiesc în clădiri şubrede cunoscute sub numele de *gecekondu*, sau „case construite peste noapte", în care se adăpostesc acum peste jumătate din locuitorii Istanbulului, dând naştere unor cartiere paupere în spatele faţadei de monumente bizantine şi otomane ale oraşului imperial. Latife Tekin (1957–) descrie cum se nasc aceste *gecekondu* peste un munte de gunoi în romanul ei *Berci Kristin Çöp Masalları*:

> Într-o noapte de iarnă, într-un loc unde uriaşe maşini de salubritate soseau zilnic pentru a descărca gunoiul oraşului, au fost ridicate opt colibe la lumina unor felinare chiar lângă mormanele de deşeuri. Dimineaţa a căzut prima ninsoare a acelei ierni, iar cei dintâi care scormoneau în gunoi au văzut cele opt colibe alcătuite din materiale adunate de te miri unde — carton gudronat, lemne luate de pe şantiere, plăci de BCA aduse de la cărămidării cu căruţa şi calul. Fără să se

oprească măcar să-şi dea jos sacii şi coşurile pe care le cărau în spate, s-au repezit cu toţii la colibe, intrând în vorbă cu cei ce se aciuaseră aici şi care acum stăteau de pază. Un vânt rece şi puternic le tăia vorba, iar la un moment dat era cât pe aci să ia colibele cu totul. Scormonitorii le-au arătat că zidurile şubrede şi acoperişurile înjeghebate nu vor rezista la vânt, aşa că nou-veniţii s-au hotărât să fixeze cu frânghii acoperişurile şi să bată în cuie sprijinitoare pentru pereţi.

După ce maşinile de gunoi veniseră şi plecaseră, simigiii în drum spre gunoaie au aflat că fuseseră construite opt colibe pe marginea povârnişului, aşa că au răspândit vestea prin depozitele, atelierele şi cafenelele din vecinătate. În jurul prânzului, oamenii începuseră să se adune la buza dealului ca zăpada. Portari, coropcari şi simigii au venit toţi cu cazmale, urmaţi îndeaproape de oameni ce îşi părăsiseră satele ca să se mute cu toată familia la oraş, şi de către alţii care bântuiau prin oraş în speranţa de a-şi face un rost. Bărbaţi şi femei, tineri şi bătrâni s-au răspândit în toate direcţiile. Îngenunchind, ridicându-se, au făcut măsurători cu picioarele sau cu braţele întinse. Apoi au însemnat cu hârleţul un plan strâmb pe pământ. Până seara Drumul Gunoiului devenise un drum de cărămizi, plăci de BCA şi carton gudronat. În acea noapte, în timp ce zăpada cădea, la lumina felinarelor au mai fost ridicate încă o sută de colibe.

A doua zi dimineaţă, lângă mormanele de gunoi — mai jos de fabricile care produceau becuri şi chimicale, şi în faţa unei fabrici de ceramică — se născuse o vecinătate din noroi şi deşeuri, cu acoperişuri din ligheane de plastic, uşi din carpete vechi, geamuri din muşama şi ziduri din plăci de BCA umede. Cât a fost ziua de lungă au continuat să sosească tot soiul de resturi care să mobileze casele, iar la urmă femeile şi copiii, cu saci pe spate şi sugari în braţe şi-au ocupat casele. Au fost desfăşurate saltele şi întinse chilimuri pe pământul de pe jos. Peste pereţii umezi au fost întinse carpete cu imagini decolorate şi s-au atârnat amulete de mărgele albastre, păzitoare de deochi, iar leagănele au fost legate de tavan şi câte un horn străpungea zidul lateral al fiecărei colibe.

În ultima vreme au existat unele tentative de a păstra ceva din frumuseţea apusă a Istanbulului. Çelik Gülersoy, şeful Automobil Clubului Turc (TTOK), a restaurat un număr de clădiri otomane şi le-a transformat în hoteluri, restaurante şi cafenele, proiect care a fost pus însă în pericol de evoluţiile politice de după alegerile municipale din 1995. Bedrettin Dalan, primarul oraşului în anii 1980, a instituit la rândul său un program de reabilitare urbană, creând noi parcuri de-a lungul Bosforului, al Mării Marmara şi Cornului de Aur, astfel încât locuitorii să se poată bucura de „ghirlanda de ape a oraşului". Unul dintre aceste parcuri se află pe promontoriul de la Aşıyan, sub Rumeli Hisarı. În centrul lui se ridică o statuie de bronz a poetului turc Orhan Veli (1914–1950), care este reprezentat aşezat şi hrănind un pescăruş, la fel cum făcea în vremea vieţii sale. Statuia evocă una dintre poeziile sale:

Oare marea e la fel de frumoasă în fiecare zi?
Cerurile sunt oare pururea la fel ca acum,
Lucrurile, ferestra aceasta, de pildă, e mereu la fel de încântătoare?

Nu, cu siguranţă nu,
Sunt gata să jur.
E ceva în spatele atâtor frumuseţi.

Locuitorii vechi ai Istanbulului deplâng schimbările care s-au petrecut în ultimul timp, dar cei care cunosc cu adevărat oraşul simt că spiritul şi caracterul său au rămas în esenţă neschimbate. Vechiul oraş de acum o jumătate de secol pe care îl ştiai şi îl iubeai este încă acolo, aşteptând să fie redescoperit, aşa că porneşti în căutarea lui pe drumuri lăturalnice, precum Strada Celor O Mie de Cutremure, Bulevardul Barbă Deasă, Intrarea Puiului Care Nu Poate Să Zboare, Fundătura lui Platon, Strada lui Nafi cu Părul de Aur, Aleea Poeţilor şi Strada lui Ibrahim din Iadul Negru. Apoi o iei în jos pe strada povârnită ce coboară spre Cornul de Aur şi descoperi că te afli pe Fil Yokuşu, sau Calea Elefantului, şi îţi aminteşti că Evliya Çelebi păşea şi el pe drumul acesta mergând de la casa tatălui său din Unkapanı la şcoala lui Hamid Efendi. Şi mergând de-a lungul ţărmului Cornului de Aur, din Unkapanı la Zindan Kapı, ajungi la moscheea lui Ahi Çelebi, la care a fost dus Evliya în fabulosul său vis în care Profetul l-a îndemnat să călătorească şi să „vadă cele patru colţuri şi şapte climate ale lumii". După acest vis, ducându-se la tălmaciul de vise Ibrahim Efendi, care trăia în Kasım Paşa, Evliya va fi luat o barcă cu vâsle de la Yağ Iskelesi, Cheiul de Ulei, de unde ambarcaţiunile continuă să traverseze pasagerii peste Cornul de Aur spre Galata.

Petrus Gyllius a traversat şi el Cornul de Aur cu barca de la Yağ Iskelesi, pe care el l-a identificat ca fiind vechea Perama, un promontoriu ce avea să dea numele cartierului Pera de pe cealaltă parte a Cornului de Aur, anticul Sycae. Gyllius a presupus că Perama era punctul de plecare al bacurilor care circulau de la Constantinopol atât spre Sycae, cât şi spre Chrysopolis, Oraşul de Aur, dar şi spre Calcedon, „Oraşul Orbilor", unde coloniştii din Megara s-au stabilit cam cu un deceniu înainte ca Byzas să întemeieze Bizanţul. Vechi bărci cu vâsle, echipate acum cu un motor exterior, sunt în continuare ancorate la Yağ Iskelesi, aşteptând pasageri pe care să îi ducă peste Cornul de Aur sau pe Bosfor, urmând ceea ce probabil că au fost unele dintre cele mai vechi rute publice de transport cu bacul din lume, rute ce unesc peste timp Istanbulul modern cu Constantinopolul medieval şi anticul Bizanţ.

Două poduri moderne se întind azi peste Bosfor. Primul dintre ele, Boğaziçi Köprüsü[5], inaugurat în 29 octombrie 1973, cu ocazia celei de-a cincizecea aniversări a proclamării Republicii Turcia, traversează strâmtoarea de la Ortaköy, pe malul european, la Beylerbey, în Asia. Al doilea pod, Fatih Sultan Mehmed Köprüsü[6], uneşte Rumeli Hisarı şi Anadolu Hisarı, puţin mai sus de Castelele Europei şi Asiei. Acesta a fost inaugurat în vara anului 1988, exact la 2 500 de ani de când regele persan Darius şi-a construit podul de bărci de pe Bosfor în acelaşi loc al strâmtorii.

În pofida celor două poduri, pescarii din satele de pe Bosfor continuă să transporte pasageri peste strâmtoare contra unei taxe modeste, una dintre cele mai populare rute fiind de la Bebek, pe ţărmul european, la Anadolu Hisarı.

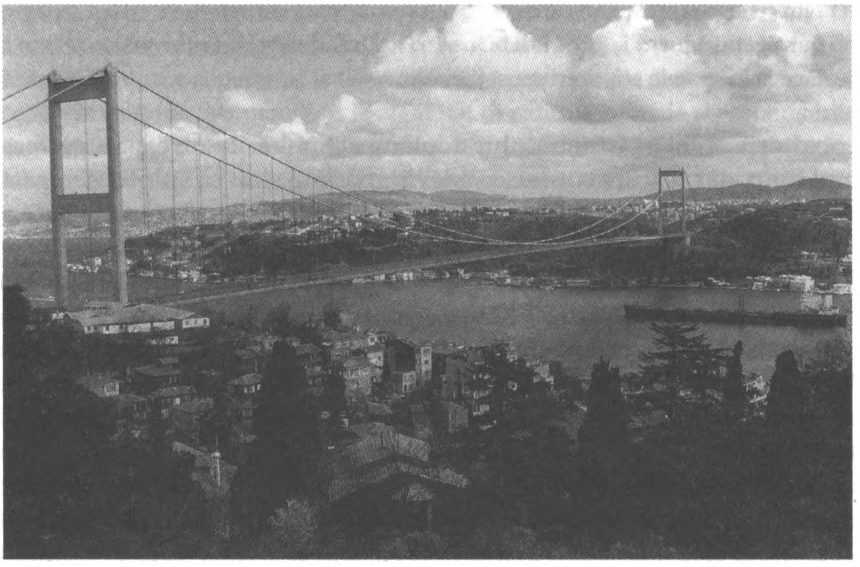

Fatih Sultan Mehmed Köprüsü, al doilea pod peste Bosfor, inaugurat în 1988. Podul traversează strâmtoarea între Rumeli Hisarı (stânga) şi Anadolul Hisarı (dreapta), în cel mai îngust loc al Bosforului

În trecut, pescarii din Bebek îşi petreceau timpul în Cafeneaua lui Nazmi, în locul căreia însă s-a ridicat de mult un bloc cu apartamente, aşa că acum se întâlnesc într-o colibă de lemn înjghebată jos pe ţărm, unde îşi ancorează bărcile şi îşi vând peştele. Aceia dintre noi care îi văd acum acolo şi uneori li se alătură simt o strângere de inimă când trec pe lângă locul unde a fost cândva Cafeneaua lui Nazmi, fiindcă în acea cafenea am cunoscut folclorul Bosforului. Dascălul nostru a fost Kaptan Riza, care îşi ţine încă barca la micul *iskele* vizavi de fostul local al lui Nazmi şi, deşi se apropie de nouăzeci de ani, continuă să se ridice în picioare ca să-şi salute vechii prieteni atunci când aceştia trec pe chei.

Riza ne-a arătat câteva dintre vechile bărci caracteristice Bosforului, descendentele directe ale corăbiilor care navigau pe strâmtoare încă de pe vremea lui Iason şi a argonauţilor. Cea mai des întâlnită era *taka*, calul de povară al Bosforului, mare în lăţime, cu proră ascuţită şi punte înaltă la extrema pupa, vopsită în cele mai strălucitoare culori ale curcubeului. Altele erau *mauna*, o ambarcaţiune cu un singur catarg, vele latine şi etravă înclinată; *salapurga*, asemănătoare cu *mauna*, dar mai mică şi mai cârnă; *bombarda*, un caic de modă veche din insulele Mării Egee, ce adesea poate fi văzut încărcat până la copastie cu vin din insulele Mării Marmara; *martika*, un cabotier robust din Marea Neagră; *karavela*, sau caravela, azi aproape dispărută, ultimele nave de tipul celor cu care navigase Columb; *gagali*, altă ambarcaţiune veche, din care mai există una sau două, cu o punte pupa înaltă şi etrava încovoiată ca un cioc de papagal şi împodobită cu *oculus*, talismanul care îi ajută pe corăbieri să alunge răul ce vine din adâncuri încă de pe vremea vechilor fenicieni. Riza ne arăta de asemenea cu mândrie

bărcile cu ajutorul cărora își câștigă traiul cei mai mulți pescari de pe Bosfor, caicele (*kayik*) cu vâsle, luntri lungi și înguste cu prora arcuită împodobită cu blazoane de metal, având fiecare doisprezece vâslași. Caicele așezate în linie sunt trase de câte o *mauna*, fiind gata să țâșnească peste ape precum rândunelele de mare când cel care stă de veghe, răstignit precum un Hrist pe gabia din vârful bărcii conducătoare, zărește vreun banc de pești.

Când peștii nu trăgeau, ședeam la foc în încăperea din spate de la Cafeneaua lui Nazmi și-l ascultam pe Riza care trecea în revistă vânturile și vijeliile de pe Bosfor, fiecare cu anotimpul său. Vântul acela necruțător care urlă acum afară, împroșcând pulbere de apă sărată pe ferestre și șuierând prin crăpăturile din pereți, este *Karayel*, Vântul Negru, care suflă dinspre pătrarul nord-estic al busolei. Mai târziu în iarnă simțim biciuirile *Yıldız*-ului, Vântul Stelar, care se abate direct dinspre nord și ia pielea de pe orice pescar destul de nesăbuit să iasă pe mare în anotimpul geros. În ianuarie simțim apoi mânia *Poyraz*-ului, vijelia dinspre nord-vest care și-a luat numele de la Boreas, zeul vânturilor septentrionale. *Poyraz*-ul vine urlând prin strâmtoare dinspre înghețata Mare Neagră și albește cu zăpadă versantele dealurilor ce coboară spre Bosfor, așază linții albe pe chiparoșii asemenea unor coloane, pudrează cupolele plumburii ale moscheilor din sate, acoperișurile *yalı*-urilor și palatelor de lângă apă, crestele zidurilor de la Castelele Europei și Asiei, colorând apele albăstrii ale Bosforului cu reflexiile lăptoase ale norilor ce se fugăresc pe cer. În februarie vântul se mută dintr-o dată spre sud-est, când începe să bată umedul *Keşişleme*, Vântul Muntelui Olimp, aducând nesuferitele ploi de iarnă. O ploaie rece se revarsă din cerul posomorât săptămâni întregi, la nesfârșit, îmbibându-ne hainele, umplându-ne încălțările, picurând din bărbiile noastre, aburindu-ne ochelarii și mințile, înecând orașul în noroi și decolorând Bosforul cu urâte tușe maronii. Ne jurăm atunci că vom pleca din orașul întunecat, trist și acoperit de nori, punând capăt exilului nostru. Dar Kaptan Riza, comandând încă un rachiu pe socoteala noastră, ne sfătuiește să fim optimiști, înșirându-ne vânturile ce anunță primăvara și vremea bună. Ce e mai rău din iarnă, spune el, a trecut când simți proaspătul zefir pe nume *Hüzün Fırtınası*, Furtuna Nostalgiei, care se arată dinspre Marmara la începutul lui martie. Acest crainic este curând urmat de altul — *Kozkavuran Fırtınası* — Furtuna Nucilor Prăjite, care bate peste Bosfor dinspre dealurile înverzite ale Anatoliei. Apoi, în succesiune rapidă, asistăm la o serie de semne ale venirii primăverii însoțite de furtunoase vânturi, unele dintre ele purtând numele păsărilor care sosesc pe aripa lor: *Çaylak Fırtınası*, Furtuna Găilor; *Karakuş Fırtınası*, Furtuna Mierlelor; *Kırlangıç Fırtınası*, Furtuna Rândunelelor; *Kuğu Fırtınası*, Furtuna Lebedelor; *Kukulya Fırtınası*, Furtuna Cucilor. Altele poartă numele însemnelor florale sau cerești care le marchează sezonul: *Çiçek Fırtınası*, Furtuna Florilor; *Kabak Meltemi*, Briza Dovlecelului; *Ülker Fırtınası*, Furtuna Pleiadelor; *Gündönümü Fırtınası*, Furtuna Solstițiului de Vară.

Apoi, într-o bună zi, privim afară pe fereastra cafenelei și zărim o impunătoare procesiune de berze planând deasupra Bosforului, revenind la tradiționalele lor locuri de cuibărire din cimitirul de la Eyüp, de la capătul Cornului de Aur. Acum Bosforul devine din nou azuriu, arborii Iudei colorează colinele în

roz-purpuriu, iar privighetorile ne ţin serenade sub lună, platanii uriaşi îşi întind umbra pătată deasupra curţii lui Nazmi, iar glicinele înflorite îşi împletesc crengile deasupra meselor noastre de la malul mării, în vreme ce pescarii îşi repară plasele pe pietriş, iar unul dintre ei cântă vechi melodii la vreun cimpoi rudimentar.

Kaptan Riza se lasă atunci pe spate şi zâmbeşte mulţumit deasupra paharului de rachiu în timp ce ne enumeră vânturile binevoitoare ce umflă pânzele bărcilor care trec uşor pe apele Golfului Bebek la sfârşitul primăverii şi începutul verii: *Çarkdönümü Fırtınası*, Furtuna Morilor de Vânt; *Kara Erik Fırtınası* şi *Kızıl Erik Fırtınası*, Furtuna Prunelor Negre şi Furtuna Prunelor Roşii; *Kestane Harası Fırtınası*, Furtuna Castanelor ce se Coc. Dar sunt şi zile în care Riza e supărat şi necomunicativ, iar atunci ştim că bate vântul rău, *Lodos*, din sud-vest, care umple Bosforul cu gunoaie şi lături şi ne înfundă sinusurile cu o flegmă neagră, învăluind oraşul într-un abur plin de miasme şi transformându-l într-un iad levantin, lipsit de aer, asudat, agitat şi pus pe harţă. Dar nu-i nimic, vine imediat *Melteme*, suflând dinspre nord-vest, risipind aerul stricat şi gândurile rele. Kaptan Riza revine la felul său de a fi, vesel şi afabil, şi s-ar putea să-ţi dea chiar el un rachiu, în timp ce îţi recită o listă a vânturilor de la sfârşitul verii şi începutul toamnei, cel mai frumos anotimp de pe Bosfor: *Turna Geçimi Fırtınası*, Furtuna Cocorilor ce Trec; *Meryem Ana Fırtınası*, Furtuna Maicii Domnului; *Bağ Bozumu Fırtınası*, Furtuna Culesului de Vie, şi *Koç Katımı Fırtınası*, Furtuna Berbecului ce se Împerechează. Iar pe măsură ce vin una după alta, platanii din curtea lui Nazmi devin aurii, iar strugurii se coc pe spalierele ce ţin umbră meselor noastre. Apoi cerul de deasupra dealurilor Asiei începe să se întunece din nou pe măsură ce vânturile aspre încep să bată peste Bosfor dinspre Marea Neagră, îndemnându-i pe Kaptan Riza şi prietenii săi să iasă cu bărcile în larg în întâmpinarea bancurilor de peşti care îşi fac acum apariţia, dintre care ar fi de amintit în primul rând pălămida sau tonul, pe care îi prind noaptea la lumina unor reflectoare puternice. Privind de la Cafeneaua lui Nazmi, vedem flotilele de peşti alunecând pe Bosfor în jos între cele două continente invizibile, asemenea unor constelaţii captive, rivalizând cu stelele în luminozitate şi frumuseţe. Şi ne amintim că tonul era una dintre principalele surse de venit ale vechiului Bizanţ, apărând şi pe monedele oraşului antic. Atunci, ca şi acum, tonul îşi făcea apariţia anuală în Bosfor abia după vijelia de la mijlocul lui octombrie, pe care Kaptan Riza o numeşte *Balık Fırtınası*, sau Furtuna Peştilor.

Aşa trece anul în satele de pe Bosfor, cu ciclul anotimpurilor şi vânturile ce le însoţesc, implantate adânc în subconştientul oraşului, astfel că noi, cei exilaţi aici, ne-am adaptat la ele, la acea succesiune de tristeţi şi bucurii, asemenea celor care au trăit în aceste locuri în timpuri trecute, rând pe rând deprimaţi de *Lodos* şi îmbărbătaţi de *Melteme*.

Satul Rumeli Hisarı are cel mai vechi cimitir turcesc din Istanbul, datând din 1452, pietrele sale de mormânt întinzându-se de la zidurile de jos ale cetăţii până la Bosfor. H.G. Dwight a scris despre acest cimitir în cartea sa *Constantinople Old and New*, evocând viaţa din Rumeli Hisarı în vremuri trecute:

Vechi pietre funerare turceşti

Un alt memento al acelor timpuri vechi se poate vedea în cimitirul aflat la poalele zidului castelului, înspre sud. Este probabil cel mai vechi loc de înmormântare mahomedan din Constantinopol sau, cel puţin, de pe ţărmul european al Bosforului. Şi este cu siguranţă cel mai romantic, cu pietrele sale ce răsar din pământ, chiparoşii negri şi zdrenţuiţi, turnul rotund şi zidul crenelat dominând albastrul apei, dincolo de care se decupează atât de măiestrit dealurile Asiei. Are de asemenea un parfum numai al lui, compus din cimbru, lemn de răşinoase, sare de mare şi nu ştiu ce aromă de vechime. Dar cea mai preţioasă trăsătură a sa este ceea ce ne spune despre un cimitir mahomedan. Nimic din el nu evocă doliul convenţional, nici vorbă de morminte aliniate, de alei rectilinii pentru vizitatori, de amenajări peisagistice. Se înfăţişează lumii fără ziduri înconjurătoare, cu pietrele de mormânt răspândite la întâmplare pe versantul abrupt la fel ca ciclamele ce înfloresc acolo în februarie. Iar multe dintre ele sunt la fel de strălucitor colorate. Pietrele înalte şi înguste sunt adesea pictate, împodobite cu ornamentata caligrafie arabă sau cu un model floral, reliefat cu auriu. Expresie grăitoare pentru acest loc sunt şi soldaţii din gardă ce adesea trândăvesc de-a lungul malurilor, băiatul care cântă din fluier sub un chiparos în vreme ce caprele satului pasc printre morminte, pentru femeile cu văluri care se fălesc cu mătăsurile lor printre pietre în după-amiezele de vară. Locul întreg este pătruns de acel sentiment de intimitate a vieţii cu moartea, care îi face pe asiatici să fie mult mai maturi decât europenii. Primii iau viaţa aşa cum o găsesc, ceilalţi în schimb se izbesc în van cu capul de ziduri de piatră; aici se află sursa puterii şi slăbiciunii celor două neamuri.

Scena descrisă de Dwight nu s-a schimbat fundamental, în ciuda faptului că fortăreaţa a fost transformată în muzeu şi că turmele de capre nu mai pasc printre pietrele de mormânt cu turbane în vârf, acolo unde ciclamele continuă

să înflorească în februarie. Printre cei înmormântaţi aici sunt dervişi care au trăit odinioară într-o *mevlevi tekke* de sub zidurile fortăreţei, cel mai renumit fiind Durmuş Dede, unul dintre sfinţii populari despre care Evliya Çelebi scrie în a sa *Seyahatname*. Pelerini continuă să vină să se roage la mormântul lui Durmuş Dede şi al altor sfinţi care sunt înmormântaţi în jur. De menţionat dintre aceştia este şeicul Ismail Çelebi care a fost executat împreună cu zece dintre discipolii săi în vremea domniei lui Murad al IV-lea. Evliya povesteşte despre moartea şi înmormântarea lor:

> Şeicul Ismail Çelebi şi zece dintre discipolii săi au fost executaţi la Hipodrom; cadavrele lor au fost aruncate apoi în mare la Poarta Grajdurilor, de unde în mod miraculos au plutit pe Bosfor în sus, împotriva curentului. Împăratul [Murad al IV-lea] se afla atunci la Kandilli şi a văzut rămăşiţele şeicului şi ale celor zece discipoli plutind prin faţa lui, săltând pe valuri cu capetele pe care şi le ţineau în mâini. Văzând această minune, alaiul împăratului a fost de părere că fuseseră probabil executaţi pe nedrept. Împăratul a început să plângă văzându-i cum trec plutind împotriva curentului până pe ţărmul opus, de la Rumeli Hisarı, unde au fost înmormântaţi la picioarele mormântului lui Durmuş Dede, şi unde, în timpul următoarelor zece nopţi, s-a văzut cum o lumină se revărsa asupra mormintelor lor.

Pietrele funerare otomane din cimitirul de la Rumeli Hisarı şi din alte locuri de înmormântare turceşti au în vârf, sculptat din piatră, acoperământul pe care cel răposat îl purta pe cap în timpul vieţii, cel al lui Durmuş Dede şi cel al şeicului Ismail Çelebi având turbanele caracteristice ordinelor dervişilor cărora cei doi le aparţineau. În alte locuri, mai ales în marele cimitir din Eyüp, se vede din loc în loc turbanul uriaş al unui paşă sau diadema unei sultane. Stelele funerare ale femeilor sunt împodobite cu basoreliefuri conţinând motive florale, de obicei trandafiri, fiecare reprezentând unul dintre copiii născuţi de cea înmormântată acolo. Mormintele cu un turban în vârf datează din perioada anterioară anului 1829, când Mahmud al II-lea a introdus fesul, iar cele cu fes din epoca ulterioară până în 1925, când Atatürk le-a cerut turcilor să poarte pălărie cu boruri, care nu apare însă pe nicio piatră funerară — ceea ce ne spune ceva despre reforma de modernizare a îmbrăcămintei.

Pietrele funerare mai vechi de la Eyüp şi Rumeli Hisarı poartă epitafe care sunt unice în literatura funerară, după cum ne arată culegerea de mai jos, realizată de Cevat Şakir Kabaağaç, marele scriitor turc cunoscut mai bine sub numele de Pescarul din Halicarnas. Cevat le-a numit Pietrele de Mormânt Care Râd, pentru că mesajele lor glumeţe dau glas atitudinii voioase cu care cei răposaţi şi prietenii lor dragi îşi luau rămas-bun.

> Ce păcat de bunul Ismail Efendi, a cărui moarte a cauzat multă tristeţe printre prieteni. Îmbolnăvindu-se el de boala dragostei la şaptezeci de ani, a dat drumul la frâie şi a pornit în galop spre paradis.
>
> Astupându-şi urechile cu degetele, judele Mehmed a plecat din lumea aceasta frumoasă, lăsând în urmă cotcodăcelile nevesti-sii şi limbariţa soacră-sii.

O, trecătorule, scuteşte-mă de rugăciunile tale, dar nu-mi fura piatra de pe mormânt rogu-te!

Aş fi putut la fel de bine să mor şi fără doctor decât cu vraciul pe care mi l-au adus prietenii.

Numele meu este Soliman, nu Soliman Magnificul, ci Soliman fochistul. Salutări tuturor!

[Pe o piatră de mormânt pe care sunt desenaţi în relief trei copaci: un migdal, un chiparos şi un piersic, fructul celui din urmă fiind metafora pe care turcii o folosesc pentru sânii unei femei.] Am pus aceşti trei copaci pentru ca oamenii să-mi cunoască soarta. Am iubit o fată cu ochii ca migdala şi zveltă precum un chiparos, şi mi-am luat rămas-bun de la această lume frumoasă fără a-i savura piersicile.

Tare mult m-am depărtat de voi. Dar în pământ, aer, ploaie, plantă, floare, fluture sau pasăre sunt mereu cu voi.

Pietre de mormânt extrem de interesante se află în cimitirul greco-ortodox din Balıklı. Cele mai vechi dintre ele, ce se află în pardoseala curţii bisericii, au epitafuri scrise în karamanlı, care este turca scrisă cu litere greceşti. Pietrele funerare ale bărbaţilor au reprezentate pe ele simboluri ale profesiunii sau meşteşugului celui răposat: foarfecele croitorului, condeiul scribului, cartea deschisă a cărturarului sau a dascălului, ciocanul pietrarului, butoiul de vin al cârciumarului. Pietrele funerare mai recente sunt toate cu inscripţii în greceşte, iar pe ele apare invariabil o fotografie colorată a celui răposat; cei mai mulţi par să se fi săvârşit din viaţă în anii deplinei maturităţi, deşi ici-colo se mai vede fotografia unui copil sau a unei tinere mirese, morţi înainte de vreme în urma unui accident sau a unei boli, chipul lor pururea tânăr supravieţuind în cimitirul de la Balıklı.

Pelerini, greci şi turci deopotrivă, continuă să vină la Balıklı pentru a bea din fântâna cu apă sfinţită a Panaghiei Zoodochos Pege, Maica Domnului a Izvorului Tămăduirii, care a înfăptuit miracole vindecând pe cei bolnavi în aceste locuri încă din epoca romană târzie. Aceasta este una dintre cele două celebre *ayazma* ale oraşului, cealaltă fiind la Biserica Maicii Domnului din Blachernae. Pelerini, creştini şi musulmani în egală măsură, vin să bea apa sfinţită din izvorul de la Blachernae, încredinţaţi că Maica Domnului Blachernitissa va interveni pe lângă Fiul ei divin pentru a-i tămădui pe ei sau pe cei dragi lor, aşa cum odinioară a protejat Constantinopolul bizantin de asediile duşmanilor. Blachernitissa a salvat Constantinopolul de avarii barbari în 626, iar pentru a comemora acest miracol în fiecare an se cântă aici ciclul de imnuri cunoscute sub numele de Akathistos, începând de la sărbătoarea Bunei Vestiri şi continuând pe tot parcursul postului. Deşi în oraş au rămas mai puţin de 3 000 de greci, unii dintre ei s-au adunat aici din nou în primăvara anului 1995 pentru a aduce mulţumiri Blachernitissei. A fost pentru a o mia trei sute şaizeci şi noua oară când ciclul acatistelor a fost din nou cântat în locul de unde Fecioara i-a alungat pe barbarii ce asediau zidurile oraşului altă dată inviolabil.

De atunci oraşul imperial a căzut de două ori, mai întâi în mâinile latinilor, apoi ale turcilor otomani, al căror imperiu a dispărut şi el, lăsând în urmă propriile monumente alături de cele ale Bizanţului pe cele şapte coline ale peninsulei de la confluenţa Cornului de Aur cu Bosforul, unde Byzas Megarianul a debarcat cu oamenii săi. Bosforul continuă să-şi învolbureze apele pe lângă promontoriul unde el a pus piciorul, curgând etern, asemenea fluviului timpului în ţara viselor, orb la tot ceea ce s-a întâmplat de-a lungul vremurilor în oraşul imperial care s-a născut tocmai datorită prezenţei sale.

Acum, în al douăzeci şi şaptelea secol al existenţei sale tumultuoase, Oraşul priveşte înapoi spre asedii, jafuri, cuceriri, războaie civile, răscoale, ciume, incendii, cutremure şi proiecte de construcţii moderne, păstrându-şi identitatea dincolo de succesivele schimbări de nume, populaţie, limbă, religie şi statut politic; ocupat rând pe rând de greci, macedoneni, romani, bizantini, cruciaţi, din nou de bizantini, iar apoi de turci, urmaţi de naţiunile aliate ale Europei, adunând minorităţi numeroase de latini, armeni, evrei, arabi, bulgari, macedoneni, albanezi, ruşi şi alte grupuri etnice în diverse epoci ale istoriei sale; caracterul şi spiritul său rezistând vremilor, de parcă ar avea un suflet nemuritor. Aşa cum Petrus Gyllius nota în urmă cu mai mult de patru sute de ani, atunci când s-a apucat să descrie topografia oraşului imperial de pe Bosfor: „Mie îmi pare că, în vreme ce alte oraşe sunt muritoare, acesta va rezista atâta vreme cât vor fi oameni pe pământ."

Partea a IV-a

Note despre monumente și muzee

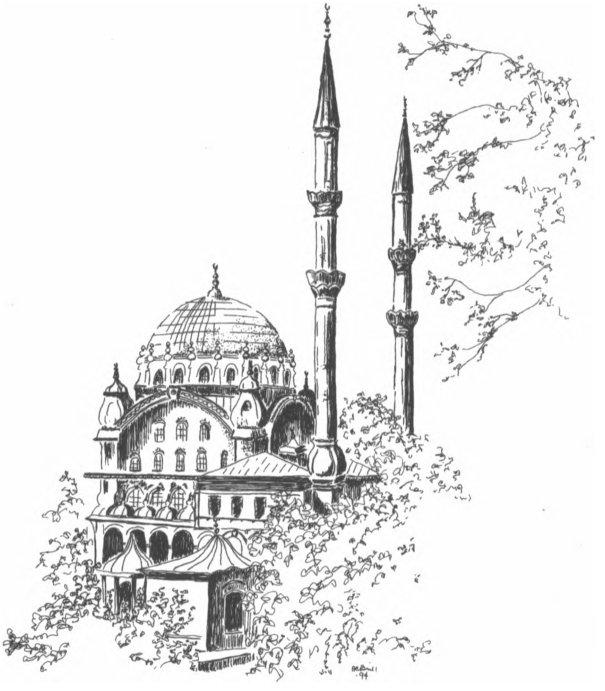

Obiectivelor tipărite cu verzale le sunt dedicate note separate. Cifrele în aldine din cadrul INDICELUI fac trimitere la pagina la care se află nota respectivă.

Capitolul 1

1. Petrus Gyllius a identificat una dintre SIMPLEGADE ca fiind stânca uriaşă de lângă satul de pescari Rumeli Feneri, de pe ţărmul european al Bosforului, la intrarea în Marea Neagră. Legată acum de ţărm printr-un dig de beton, stânca are o înălţime de 20 de metri. În vârful ei s-au păstrat rămăşiţele aşa-numitei Coloane a lui Pompei, din care nu mai există decât baza. Pe vremuri, aceasta avea o inscripţie în latină care menţiona numele lui Cezar August. Urmele inscripţiei au dispărut de mult.

Capitolul 2

1. ZIDURILE BIZANŢULUI se compuneau iniţial din fortificaţiile ce înconjurau acropola de pe Prima Colină, împreună cu zidul ce ducea de la Cornul de Aur la Marmara. Potrivit lui Dio Cassius, existau douăzeci şi şapte de turnuri de apărare între Cornul de Aur şi Marmara. Acesta aminteşte, de asemenea, că „Porturile din interiorul zidurilor cu lanţurile şi cu digurile lor pe care se înălţau turnuri ce ieşeau mult în afară zădărniceau orice apropiere a inamicului".

Capitolul 3

1. Monumentul MILION, sau Miliarium Auraeum, Borna de Aur, a fost probabil un tetrapil, adică o intrare monumentală cu patru deschideri boltite, câte una pe fiecare parte, precum Arcul lui Galeriu de la Salonic. Milion-ul a dispărut la scurt timp după cucerirea otomană, fiind probabil dărâmat şi folosit ca material de construcţie pentru turnul de control al apei (*suterazi*), ce se ridică în apropiere de vestigiile ce s-au păstrat din Milion.

2. MUZEUL DE ARHEOLOGIE a fost deschis în 1881, o nouă aripă construindu-i-se un secol mai târziu, deşi ultima sală de expoziţii nu s-a deschis decât

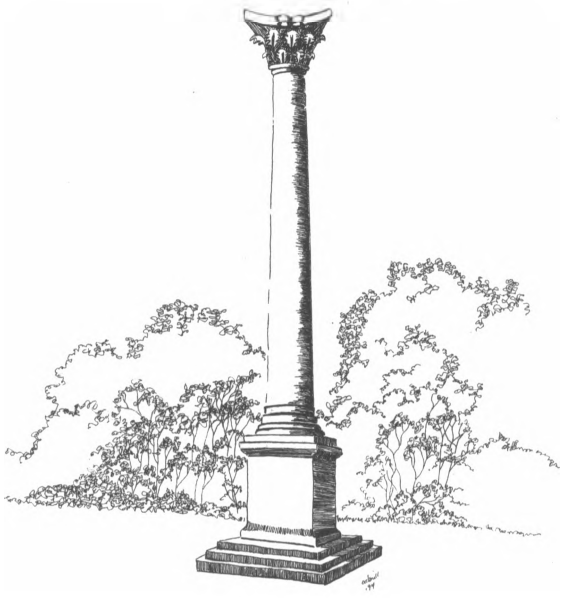

Coloana Gotului

în 1995. Această sală, dedicată Istanbulului de-a lungul timpului, cuprinde o colecție unică de antichități din anticul Bizanț și din Constantinopolul bizantin.

3. COLOANA GOTULUI este un monolit de granit, înalt de 15 metri, cu un capitel în stil corintic. Numele coloanei provine de la o inscripție în limba latină de la baza monumentului: FORTUNAE REDUCI OB DEVICTOS GOTHOS, ceea ce înseamnă: „Fortunei care a revenit odată cu înfrângerea goților". Coloana stătea, din câte se știe, în Theatron Minor ridicat de Septimiu Sever imediat după anul 200 d.Hr.

Capitolul 4

1. COLOANA LUI CONSTANTIN se afla în centrul forumului imperial. Actualmente coloana se compune dintr-o bază de zidărie, înaltă de aproximativ zece metri, peste care se înalță șase tambure de porfir ce formează coloana, îmbinările dintre ele fiind fixate în benzi metalice; în vârful ei sunt așternute zece straturi de zidărie, iar deasupra stă un bloc de marmură, întregul monument atingând astfel înălțimea de 34,8 metri. Inițial coloana era împodobită cu un capitel în stil corintic probabil, peste care se înălța statuia lui Constantin în chip de Apollo. Statuia a fost distrusă în timpul unei furtuni din 1106; cincizeci de ani mai târziu, Manuel I Comnenul a înlocuit capitelul cu straturile actuale de zidărie, deasupra cărora a așezat o cruce mare, ce a fost scoasă după cucerirea otomană.

2. HIPODROMUL, așa cum a fost extins de Constantin cel Mare, avea o lungime de 480 de metri și o lățime de 117,5 metri. Tribunele se întindeau pe cele

două laturi lungi şi în capătul semicircular dinspre sud, aşa-numitul *sphendone*, care astăzi este ascuns de clădirile din extremitatea sudică a Pieţei Cailor (At Meydanı). La capătul nordic al arenei se aflau mari pasaje boltite. Loja regală (*kathisma*), se afla în mijlocul laturii dinspre răsărit, fiind legată de apartamentele imperiale din Marele Palat, pentru ca împăratul şi alaiul să poată parcurge drumul de la şi spre arenă fără a intra în contact cu mulţimea. Pista pentru curse urma aproape întocmai traseul străzii ce flanchează în prezent parcul din At Meydanı. Pe coama zidului exterior al Hipodromului se înalţa un şir de coloane cu o exedră realizată în manieră clasică. Multe dintre aceste coloane erau încă în picioare la 1550, când au fost dărâmate şi folosite ca material de construcţie. Distrugerea finală a Hipodromului s-a produs în anul 1609, când tot ce rămăsese din suprastructura sa a fost demolat de Ahmed I pentru a face loc Moscheii Albastre, SULTAN AHMED CAMII, zona fiind transformată într-o piaţă publică, At Meydanı.

3. COLOSUL este o coloană construită din piatră necizelată, înaltă de 32 de metri. Petrus Gyllius i-a dat numele de Colos, dar cei mai mulţi autori moderni o numesc, în mod incorect, Coloana lui Constantin Porfirogenetul. Ambele denumiri fac referinţă la inscripţia greacă de pe baza ei, în care aceasta este comparată cu Colosul din Rodos şi unde se aminteşte că monumentul a fost restaurat şi învelit cu foi de bronz (acum dispărute) de Constantin al VII-lea Porfirogenetul. Inscripţia menţionează însă şi faptul că distrugerea coloanei

Coloana lui Constantin

a fost cauzată de trecerea timpului, ceea ce înseamnă că ea datează dintr-o perioadă mai timpurie, poate din vremea domniei lui Constantin cel Mare.

4. COLOANA ŞERPILOR îşi datorează numele celor trei şerpi de bronz încolăciţi ce formează trunchiul ei şi ale căror capete s-au pierdut. Coloana făcea parte dintr-un monument care se afla în templul lui Apollo de la Delfi, închinat de bărbaţii celor treizeci şi unu de cetăţi greceşti care îi învinseseră pe perşi în bătălia de la Plateea în 479 î.Hr. Coloana a fost adusă de la Delfi de Constantin cel Mare. Se pare că la început a fost aşezată în curtea de la SFÂNTA SOFIA şi strămutată ulterior în HIPODROM. Baza monumentului a fost dezgropată în 1920, ieşind la lumină numele cetăţilor inscripţionate pe partea de jos a trupurilor încolăcite ale şerpilor. Cele trei capete au dispărut în perioada otomană, unul dintre ele fiind găsit în 1847; acum este expus în MUZEUL DE ARHEOLOGIE.

5. OBELISCUL EGIPTEAN poate fi identificat şi datat după hieroglifele sculptate pe el. Obeliscul a fost comandat de faraonul Tutmes al III-lea (1549–1503 î.Hr.), fiind ridicat la Deir el-Bahri, vizavi de Teba în Egiptul Superior, pentru a comemora una dintre campaniile sale în Siria şi traversarea Eufratului. A fost apoi trimis la Constantinopol în a treia pătrime a secolului al IV-lea d.Hr., probabil de împăratul Iulian. Obeliscul avea iniţial o înălţime de 60 de metri şi cântărea în jur de 800 de tone, dar s-a spart în timpul transportului spre Constantinopol, păstrându-se doar treimea lui superioară. Este aşezat pe patru blocuri de bronz, care la rândul lor stau pe o bază de marmură cu basoreliefuri pe cele patru părţi. Basoreliefurile îl reprezintă pe Teodosiu I împreună cu familia sa în *kathisma*, loja imperială, privind în jos la ceea ce se petrece în arena HIPODROMULUI. Inscripţiile în greacă şi latină de la baza monumentului aduc laude lui Teodosiu şi prefectului Proclus pentru ridicarea obeliscului; inscripţia în latină aminteşte că a fost nevoie de treizeci de zile pentru a săvârşi lucrarea, iar cea în greacă menţionează treizeci şi două. Înălţimea totală a monumentului, cu soclu cu tot, este de circa 26 de metri; baza întregii structuri se află aproximativ la nivelul original al spinei Hipodromului, la vreo 4,5 metri sub nivelul actual al parcului.

6. ISA KAPI MESCIDI cuprinde două ziduri ale unei biserici bizantine şi ruinele unei medrese, şcoala de teologie islamică. Biserica datează probabil din secolul al XIV-lea, dar nu se ştie nimic despre istoria ori identitatea ei. În jurul anului 1560 biserica a fost transformată în moschee de Hadım (Eunucul) Ibrahim Paşa, care i-a adăugat o frumoasă medresă construită de marele arhitect Sinan.

7. SANCAKTAR MESCIDI a fost datată în chip diferit, începând cu secolul al XI-lea până la al XIV-lea, sugerându-se că iniţial micul edificiu era o capelă funerară, deşi numele ei original nu este cunoscut. Clădirea are o formă octogonală în exterior, cu o absidă ieşită în afară în capătul estic; interiorul e cruciform, cu cupolă.

8. MARTIRICONUL SFINŢILOR MUCENICI CARP ŞI PAPIL a fost descoperit în 1935 sub biserica grecească Sfântul Mina din cartierul Samatya. Astăzi

clădirea servește drept atelier de tâmplărie, având o intrare spre deambulatoriul ei dintr-o cafenea alăturată. Cei doi sfinți veneraţi aici au fost victimele persecuţiilor din 250–251, de pe vremea împăratului Decius. Cripta este o construcţie circulară cu cupolă, ce amintește de tolosurile din Micene, doar că este construită din cărămidă în loc de piatră, în excepţionala tehnică romană târzie din secolele al IV-lea și al V-lea.

Capitolul 5

1. KADIRGA LIMANI, sau Portul de Galere, e de multă vreme înnămolit. La ora actuală peste el s-a construit cartierul Kadirga Limanı de pe ţărmul Mării Marmara, chiar sub HIPODROM. Anastasios I a fortificat portul ridicând pe latura dinspre uscat un zid puternic de apărare. La ordinul lui Iustin I portul a fost dragat și s-a construit un chei nou. Realizarea lucrărilor a fost celebrată prin ridicarea unor statui ale împăratului și soţiei sale Sofia, care a dat și numele portului de atunci înainte.

2. Portul original KONTOSKALION se întindea sub o parte a cartierului Kumkapı de azi. Mihail al VIII-lea a transformat portul în principală bază și arsenal ale marinei bizantine, dar după cucerirea otomană portul s-a înnămolit și în cele din urmă a dispărut. Recent s-a construit un dig pentru a crea un nou port la Kumkapı, care servește flota de pescuit a Istanbulului.

3. APEDUCTUL LUI VALENS a fost construit de împăratul Valens în jurul anului 375. A suferit mai multe distrugeri de-a lungul timpului, dar a fost mereu reparat atât de împăraţii bizantini, cât și de sultanii otomani, ultima restaurare fiind făcută pe vremea lui Mustafa al II-lea în 1697. A continuat să fie utilizat până la sfârșitul secolului al XIX-lea, când a fost înlocuit cu un sistem modern de alimentare cu apă. Iniţial, apeductul avea o lungime de aproximativ un kilometru, din care 625 de metri continuă să stea în picioare; înălţimea maximă, din locul în care traversează Atatürk Bulvarı, este de 18,5 metri. Se compune din două șiruri de arce suprapuse. Imaginea apeductului ce se profilează pe cerul dintre cele două coline conferă vechiului oraș un aer roman imperial.

Apeductul lui Valens

4. PORTUL LUI TEODOSIU a fost construit inițial pe vremea domniei lui Constantin cel Mare de un anume Eleutheriou, după care continuă să fie uneori numit. Portul a ajuns să se umple cu aluviunile aduse de râul Lykos, care se varsă în Marmara în acel loc. Teodosiu I a dragat portul și l-a înconjurat cu masive ziduri de apărare, dintre care cele dinspre mare sunt acum reconstruite.

5. FORUMUL LUI TEODOSIU a fost cea mai mare dintre piețele publice ale Constantinopolului bizantin, ridicat pe locul vechiului Forum Tauri. Teodosiu I a inaugurat noul forum în 393, iar de atunci a fost cunoscut după numele său. Pe latura sa vestică exista un arc de triumf monumental, iar în centru o coloană comemorativă, cu basoreliefuri în spirală, înfățișând victoriile lui Teodosiu. Vestigiile monumentale ale forumului au fost scoase la lumina zilei la capătul vestic al lui Beyazit Meydanı în 1950, iar fragmente uriașe din arcul de triumf se înșiră azi pe ambele părți ale lui Ordu Caddesi. Două fragmente din relieful de pe coloană sunt încorporate la baza băii lui Baiazid al II-lea. Ambele fragmente reprezintă soldați romani mărșăluind, unul dintre reliefuri fiind așezat răsturnat, încât trupele par a sta în cap.

6. POARTA DE AUR face actualmente parte din YEDIKULE, Castelul celor Șapte Turnuri. Cele două turnuri centrale din cele patru ale ZIDURILOR TEODOSIENE sunt niște piloni uraşi de marmură ce flanchează Poarta de Aur, un arc de triumf roman, ridicat în jurul anului 390 de Teodosiu I. Numele de Poarta de Aur (Porta Aurea) vine de la faptul că porțile erau placate cu aur, dar și de la inscripția în latină, dispărută între timp, de deasupra arcului central: „Teodosiu a împodobit această poartă după suprimarea Tiranului (probabil Maximus). Cel ce clădește această Poartă de Aur va aduce înapoi Vremurile de Aur." Arcul avea forma tradițională romană, cu un arc mare central, flancat de două arce mai mici. Contururile arcelor se văd clar, deși deschiderile au fost ulterior zidite. Când Teodosiu al II-lea a hotărât să extindă orașul, construind zidurile care azi îi poartă numele, a încorporat Poarta de Aur în noua linie de fortificații.

Poarta de Aur

1. COLOANA LUI ARCADIU a fost ridicată de împăratul Arcadiu în cinstea tatălui său, Teodosiu I. Fusul coloanei era împodobit cu un basorelief în spirală, reprezentând victoriile lui Teodosiu şi alte evenimente importante din viaţa acestuia. În vârful coloanei, care avea o înălţime de peste 50 de metri, se înălţa o statuie colosală a lui Arcadiu, aşezată acolo în anul 421 de către fiul şi succesorul său, Teodosiu al II-lea. Statuia a fost distrusă de un cutremur în anul 704. Coloana propriu-zisă a rămas în picioare până în anul 1715, când a fost demolată deoarece părea a fi în pericol de prăbuşire, riscând să distrugă clădirile din jur. Actualmente nu mai există decât vestigii din baza deteriorată şi câteva fragmente din basorelief care sunt păstrate la MUZEUL DE ARHEOLOGIE.

2. ZIDURILE TEODOSIENE, realizate pe vremea lui Teodosiu al II-lea, cuprind cea mai mare parte a fortificaţiilor vechiului oraş dinspre şesurile Traciei, existente şi azi. Principalul element al sistemului de apărare era zidul interior, gros de aproximativ 5 metri la bază şi având o înălţime de 12 metri. Zidul era întărit de 96 de turnuri, înalte de 18 până la 20 de metri, plasate la o distanţă medie de 55 de metri unul de celălalt; cele mai multe erau pătrate, dar există şi câteva cu bază poligonală. Între zidurile interioare şi cele exterioare se afla o terasă, numită *peribolos*, lată de 15 până la 20 de metri, plasată la aproximativ 5 metri deasupra nivelului oraşului interior. Zidul exterior, cu o lăţime de 2 metri şi înalt de 8,5 metri, avea de asemenea 96 de turnuri, poziţionate în aşa fel încât să alterneze cu cele ale zidului interior. Dincolo de acestea era o terasă exterioară numită *paratei-chion*, legată în partea dinspre exterior cu contraescarpa şanţului de apă, un parapet înalt de aproape 2 metri. Şanţul de apă ca atare fusese iniţial adânc de 10 metri şi lat de 20 de metri, putând fi inundat dacă oraşul era ameninţat.

Zidurile Teodosiene erau străpunse de zece porţi şi de câteva mici intrări secrete. Cinci din cele zece porţi erau publice, iar celelalte cinci erau folosite în principal de armată, cele două tipuri de porţi fiind amplasate în alternanţă. Aproape toate cele zece porţi antice continuă să fie folosite şi azi.

Iniţial, Zidurile Teodosiene se întindeau de la Marea Marmara la Cornul de Aur, la care ajungeau în dreptul cartierului Blachernae, Regiunea a XIV-a a Constantinopolului bizantin, care avea propriile sale fortificaţii separate. Prin urmare porţiunea nordică a Zidurilor a fost demolată ceva mai târziu pentru a include Regiunea a XIV-a în interiorul oraşului; zidurile actuale din cartierul Blachernae datează dintr-o perioadă mai târzie de construcţie în epoca bizantină.

3. CISTERNA LUI AETIUS este cel mai vechi dintre cele trei rezervoare romane ale oraşului. Deşi uriaşă, este cea mai mică dintre cele trei cisterne deschise, măsurând 224 pe 85 de metri, adâncimea ei iniţială fiind de 13 până la 15 metri. Ca şi celelalte, a ieşit din uz încă de la sfârşitul epocii bizantine, fiind transformată într-o grădină de fructe şi legume. Actualmente acolo se află un stadion.

4. CISTERNA LUI ASPAR se afla pe culmea celei de-a Cincea Coline, chiar la sud de actuala SELIM I CAMII. De formă pătrată, cu latura de 152 de metri,

avea o adâncime de 15 metri, fiind aşadar ceva mai mare decât CISTERNA LUI AETIUS. Aproximativ până la începutul anilor 1980 în interiorul cisternei se afla un sătuc pitoresc, un loc numit Çukur Bostan, sau Grădina Scufundată, care a fost însă demolat pentru a face loc unei piețe municipale, ce a afectat frumusețea acestui cartier istoric.

5. CISTERNA SFÂNTULUI MOCIUS este cel mai mare dintre cele trei rezervoare de apă romane, având 170 pe 147 de metri, adâncimea ei actuală fiind de 10 până la 12 metri. Rezervorul este folosit acum ca piață publică.

6. PALATELE LUI ANTIOCHOS ŞI LAUSOS au fost construite în prima jumătate a secolului al V-lea. Cel mai mare dintre cele două edificii unite era reşedința lui Antiochos, eunucul care a fost mare-şambelan sub Teodosiu al II-lea. Tot ceea ce s-a păstrat din cele două palate sunt fundațiile şi partea inferioară a zidurilor, scoase la lumină de săpături, dar acestea sunt atât de clar delimitate, încât îți poți face uşor o imagine despre planul general. La începutul secolului al VII-lea Palatul lui Antiochos a fost transformat într-un martiricon în care au fost aduse moaştele Sfintei Eufimia din Calcedon.

7. CISTERNA LUI PHILOXENOS este cunoscută în turcă sub numele de Binbirdirek Sarnıçı, Cisterna Celor o Mie şi Una de Coloane. Se crede că cisterna a fost construită sub palatul lui Philoxenos, unul dintre cei doisprezece senatori romani care au venit să trăiască la Constantinopol pe vremea domniei lui Constantin cel Mare. Unii autori consideră că structura a fost reconstruită cel puțin parțial în secolele al V-lea sau al VI-lea. Cisterna are lungimea de 64 şi lățimea de 56,4 metri, adică 3 610 metri pătrați, fiind a doua ca mărime din oraş după CISTERNA BAZILICĂ, care are o suprafață de trei ori mai mare. Cisterna Binbirdirek avea inițial o înălțime de peste 19 metri, dar nămolul care s-a solidificat pe fundul ei au redus-o cu 4,8 metri. Coloanele dispuse în două şiruri sunt legate între ele prin structuri de piatră ciudate. Există 224 de coloane duble, aşezate în 16 rânduri de câte 14 coloane, între ele cu arcade ridicate pe impostele capitelurilor, pe care se sprijină mici cupole de cărămidă.

8. BISERICA MAICII DOMNULUI DIN CHALKOPRATEIA a fost ctitorită în jurul anului 450 de către împărăteasa Pulcheria, care a ridicat-o pentru a păstra aici o raclă cu brâul Maicii Domnului trimisă de la Ierusalim de cumnata împărătesei, Eudokia. Clădirea s-a ruinat după cucerirea oraşului de către turci, iar mai târziu, în absida ei, a fost creată o mică moschee, numită Acem Ağa Mescidi. Moscheea a fost distrusă la începutul secolului al XX-lea, iar tot ce s-a mai păstrat din clădire sunt absida şi peretele nordic.

Capitolul 7

1. BISERICA MAICII DOMNULUI DIN BLACHERNAE a fost reconstruită la o scară mai mare de Iustinian. După distrugerea ei într-un incendiu din 1434, biserica a fost reconstruită la o scară mai mică, iar apoi restaurată în mai multe rânduri, ultima oară în 1960. Celebra sa *ayazma* se află într-un sanctuar aflat mai

jos de nartex, apele sale tămăduitoare continuând să atragă pelerini, atât creştini, cât şi musulmani.

2. COLOANA LUI MARCIAN are la bază un piedestal înalt de marmură, decorat cu basoreliefuri reprezentând două Nike, sau Victorii Înaripate, dintre care una ţine un coş împodobit cu mirt şi o cruce. Deasupra piedestalului se înalţă o coloană de granit de 10 metri, cu un capitel corintic, peste care este aşezat un soclu cu vulturi la colţuri; pe acesta se afla cândva o statuie a lui Marcian şezând. La bază s-a păstrat un distih elgiac în limba latină, care menţionează că prefectul Tatianus a ridicat această coloană în cinstea împăratului Marcian.

3. BISERICA SFÂNTULUI IOAN BOTEZĂTORUL DIN STUDION este cunoscută în cartier ca Imrahor Camii, Moscheea Mai Marelui peste Grajdurile Sultanului, după cel care a convertit-o punând-o în slujba islamului la începutul secolului al XVI-lea. Clădirea a fost serios avariată de un cutremur în 1894, după care a fost abandonată şi lăsată să se ruineze. Clădirea bisericii era precedată de un atrium, care astăzi este o grădină înconjurată de ziduri prin care se face accesul în clădire. La intrare este un nartex, sau pronaos, compus din trei părţi; partea centrală, mai largă, având un portal foarte frumos, compus din patru coloane *in antis*, cu splendide capiteluri corintice care sprijină un antablament elaborat, cu arhitravă, friză şi cornişă bogat sculptate. Două dintre ancadramentele din marmură ale uşilor mai există încă între coloane. Cinci uşi duc din pronaos în naosul bisericii, care are o formă clasică de bazilică, cu o navă centrală flancată de două nave laterale, separate de altar prin două rânduri de câte şapte coloane. Pe latura nordică au rămas în picioare şase coloane din *verde antico* (oficalcit), cu capiteluri şi antablament asemănător celui din pronaos. Naosul se termină într-o absidă semicirculară, unde pe vremuri exista un synthronon, cu altarul aşezat în faţa scaunului episcopal şi a rândurilor de scaune ale clerului. Deasupra antablamentului colonadelor navelor laterale se ridica un al doilea şir de coloane, pe care se sprijinea un acoperiş de lemn, dar această parte a edificiului s-a prăbuşit la cutremurul din 1894.

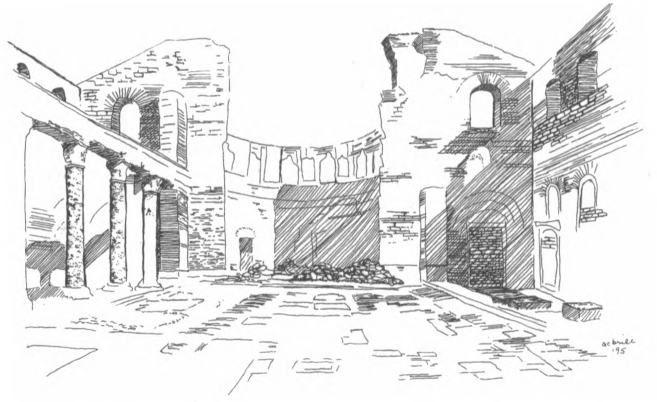

Biserica Sfântului Ioan Botezătorul din Studion (Imrahor Camii)

4. Ruinele PALATULUI DIN BLACHERNAE fac parte din zidurile de fortificaţie ridicate pe versantul nordic al Colinei a Şasea. Primul edificiu construit aici de Anastasios I, Triclinium Anastasiakos, se afla în interiorul împrejmuirii fortificate a Regiunii a XIV-a. Împăraţii de mai târziu au adăugat mereu alte edificii, Palatul din Blachernae devenind o dată cu domnia lui Alexios I Comnenul principala reşedinţă imperială. Vasta structură a fundaţiei palatului este ridicată pe partea dinspre interior a zidului de apărare, acolo unde acesta atinge cea mai mare înălţime faţă de terenul din afară. Tot ce se mai vede din palat din interiorul zidurilor sunt două turnuri foarte apropiate şi o scară ce duce în jos spre bolţile uriaşe ale fundaţiei. Din afara zidurilor se pot însă vedea ferestrele zidite cu cărămidă şi arcele a douăsprezece încăperi boltite pe fiecare dintre cele trei etaje, la o înălţime de peste 20 de metri deasupra nivelului solului în partea dinspre exterior.

Capitolul 8

1. BISERICA SFINŢILOR SERGIUS ŞI BACCHUS a fost ridicată la ordinul lui Iustinian la scurt timp după ce acesta s-a urcat pe tron în 527, construcţia fiind terminată înainte de 536. Numele Teodorei nu apare între monogramele imperiale de pe capiteluri, dar este menţionat în inscripţia de pe arhitravă, încât se poate presupune că a ctitorit biserica împreună cu Iustinian. Biserica a fost transformată în moschee în 1503 de Hüseyin Ağa, marele-eunuc negru al lui Baiazid al II-lea. Hüseyin Ağa a adăugat şi un portic cu şase arcade la intrare, precum şi o *medresa* pe cele trei laturi ale curţii. Biserica Sfinţilor Sergius şi Bacchus este cunoscută în turcă sub numele de Küçük Aya Sofya Camii, Mica Moschee a Sfintei Sofia, din cauza presupusei ei asemănări cu marea biserică.

Biserica are un plan octogonal neregulat, înscris — fără a fi aliniat pe o axă — într-un patrulater, şi el foarte neregulat. Cupola este divizată în şaisprezece segmente, opt plane şi opt concave în alternanţă, cele dintâi înălţându-se deasupra

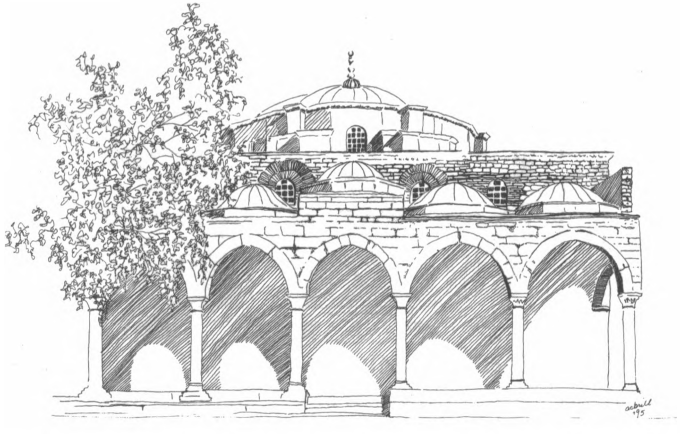

Biserica Sfinţilor Sergius şi Bacchus (Küçük Aya Sofya Camii)

celor opt arcade ale octogonului, iar cele din urmă deasupra pandantivelor dintre ele. Octogonul are opt pilaştri poligonali, iar între aceştia se înalţă perechi de coloane, alternând oficalcitul cu marmura roşie de Synnada, atât la nivelul inferior, cât şi la cel superior. Spaţiul dintre această perdea colorată de coloane şi zidul exterior al patrulaterului se constituie ca un deambulatoriu jos şi ca o galerie spaţioasă deasupra. Capitelurile şi antablamentele clasice sunt meşteşugit sculptate, cu o cioplitură adâncă, în stilul secolului al VI-lea, asemenea celor de la SFÂNTA SOFIA. La nivelul inferior, antablamentul este în esenţă clasic, alcătuit din elemente orizontale şi nu arcuite, şi este compus din tradiţionalele arhitravă, friză şi cornişă, dar este foarte diferit în ceea ce priveşte efectul, dând impresia unei lucrări dantelate. Friza poartă o lungă inscripţie, frumos gravată, doisprezece hexametri greci dedicaţi lui Iustinian şi Teodorei, celor doi ctitori, şi de asemenea Sfântului Sergius, din motive necunoscute Sfântul Bacchus nefiind menţionat.

2. SFÂNTA SOFIA a fost reparată şi extinsă în mai multe rânduri, atât în epoca bizantină, cât şi în cea otomană, dar edificiul pe care îl vedem azi este în esenţă biserica lui Iustinian. Construcţia a servit drept biserică până în 1453, când Mehmed al II-lea a convertit-o în moschee. Cele patru minarete au fost adăugate la date diferite pe parcursul secolului de după cucerire. Unele dintre contraforturi aparţin structurii originale, în vreme ce altele au fost adăugate în epoca bizantină sau otomană. Edificiul a fost restaurat între 1847–1849 la ordinele sultanului Abdul-Medjid, care i-a angajat pe arhitecţii italo-elveţieni Gaspare şi Giuseppe Fossati. Sfânta Sofia a servit drept moschee până în 1934, când a fost închisă pentru restaurare, iar apoi redeschisă publicului ca muzeu.

Edificiul are un plan rectangular, cu o lăţime de aproximativ 70 de metri şi o lungime de aproximativ 75 de metri. În centrul zidului dinspre răsărit se găseşte o absidă proeminentă, semicirculară pe interior şi cu trei laturi pe exterior; spre apus biserica este precedată de un exonartex (pridvor) şi un nartex (pronaos), fiecare având câte nouă bolţi în formă de cruce. Dincolo de nartex spre sud, se întinde un coridor cu trei bolţi în formă de cruce, cunoscut ca Vestibulul Războinicilor, unde aşteptau soldaţii gărzii imperiale în vreme ce împăratul asista la slujbă. La capătul nordic al nartexului există o rampă în serpentină ce urcă spre galerii.

Nouă porţi uriaşe se deschid dinspre nartex în navă (naos), cea din mijloc fiind numită Poarta Împărătească deoarece era rezervată împăratului şi suitei acestuia. Deasupra părţii centrale a navei, care are o formă rectangulară, se ridică o enormă cupolă, cu două semicupole mai mici la est şi vest şi conci deasupra absidei şi a celor patru colţuri. Acestea acoperă partea centrală a navei, care este flancată de nave laterale, deasupra cărora există galeriile ce se prelungesc până pe latura vestică deasupra nartexului. Cupola se sprijină în principal pe patru piloni de formă neregulată, plasaţi într-un pătrat cu latura de aproximativ 31 de metri. Din aceşti piloni se ridică patru arcade mari, între care cele patru pandantive fac trecerea de la forma pătrată la baza uşor eliptică a cupolei. Diametrul cupolei măsoară aproximativ 31 de metri pe direcţia est-vest şi

Sfânta Sofia

aproximativ 33 de metri pe nord-sud, cheia ei de boltă aflându-se la 56 de metri deasupra solului — ceea ce reprezintă aproximativ înălțimea unui bloc cu cincisprezece etaje. Cupola are 40 de nervuri care se unesc în cheia de boltă și care la bază sunt separate de patruzeci de ferestre. Spre est și vest perechi mai mici de piloni subsidiari susțin cele două semicupole mari ce prelungesc nava, fiecare dintre ele fiind străpunsă de cinci ferestre. Sub arcadele centrale de pe latura nordică și sudică sunt zidite timpane, străpunse la rândul lor de câte douăsprezece ferestre, șapte amplasate mai jos, cinci mai sus. Între marii piloni, de pe latura sudică și cea nordică, patru coloane monolitice din *verde antico* susțin galeriile de deasupra, în vreme ce, la nivelul galeriilor, șase coloane din același material susțin timpanele. În cele patru colțuri ale navei sunt nișe semicirculare (*exedrae*) acoperite cu conci, iar în interiorul fiecăreia dintre acestea se află două coloane masive de porfir jos, și șase de *verde antico* deasupra. Spre est, dincolo de pilonii subsidiari, se întinde, depășind linia zidului dinspre răsărit, absida semicirculară acoperită cu o concă. La nord și la sud de pilonii principali există piloni laterali, care sunt uniți structural cu cele patru contraforturi principale de pe acele laturi, consolidând structura edificiului. Aceștia împart navele laterale și galeriile de deasupra în șase compartimente mari pe fiecare nivel, câte trei pe fiecare parte, unite între ele prin arcade ample ce pornesc din piloni.

Capitelurile coloanelor sunt remarcabile și celebre. Există mai multe tipuri distincte, dar toate au în comun ornamentația cu frunze de acant și de palmier atât de adânc sculptate, încât apar ca o dantelă albă pe un fundal întunecat. În centrul capitelurilor sunt gravate monogramele imperiale ale lui Iustinian și ale Teodorei. Pilonul învelit în alamă din colțul nord-vestic al navei laterale dinspre nord face obiectul unei legende, conform căreia Sfântul Gheorghe Făcătorul de Minuni ar fi apărut odată acolo, conferind pietrei puteri miraculoase.

O mare varietate de marmură rară și frumoasă a fost folosită pentru a îmbrăca pilonii și zidăria. Dar în interiorul bisericii se găsesc și alte tipuri de ornamentații. Printre acestea se evidențiază remarcabilul pătrat de *opus alexandrinum* (tip de mozaic) din colțul sud-estic al pavimentului navei. Acest mozaic se compune în principal din cercuri de granit, porfir roșu și verde și *verde antico*. Potrivit

lui Antonie din Novgorod, care a vizitat Sfânta Sofia la 1200, tronul împăratului era aşezat în acest pătrat în timpul încoronării, înconjurat de un gard de bronz.

Nu s-a păstrat decât o foarte mică parte din mozaicurile figurative care împodobeau odinioară naosul Sfintei Sofia. Cel mai mare şi mai frumos din cele păstrate se află în conca de deasupra absidei, o reprezentare a Fecioarei cu Pruncul, care a fost consacrată în duminica Paştelui anului 846. Pe partea sudică a arcadei care încadrează absida există un mozaic de mari dimensiuni al Arhanghelului Gavriil; imaginea arhanghelului pereche, Mihail, de pe partea opusă fiind aproape dispărută, cu excepţia câtorva pene din aripile sale. Ambele mozaicuri datează din a doua parte a secolului al IX-lea. Alte trei portrete sunt amplasate în nişe la baza timpanului dinspre nord şi pot fi văzute din naos. Figura din prima nişă de la vest este Sfântul Ignatie cel Tânăr, în nişa centrală apare Ioan Hrisostom, iar în a cincea nişă de la vest, Sfântul Ignatie Teoforul, episcopul Antiohiei. Singurele mozaicuri care se mai pot vedea din navă sunt îngerii cu şase aripi din pandantivele dinspre est. (Cei de pe latura vestică sunt imitaţii pictate, realizate de fraţii Fossati în timpul restaurării.) Pandantivele de pe latura estică au fost probabil distruse când acea parte a cupolei s-a prăbuşit în 1346; prin urmare, e de presupus că mozaicurile datează de la restaurarea făcută între 1346 şi 1355.

Mai sunt patru alte mozaicuri în galeriile de deasupra, care pe vremea bizantinilor serveau drept gineceu, locul rezervat femeilor. Trei dintre cele patru mozaicuri se află la capătul galeriei sudice, dincolo de prima boltă. Primul la care se ajunge este Deisis, o reprezentare iconografică a lui Iisus Hristos flancat de Fecioara Maria şi de Sfântul Ioan Botezătorul, o splendidă lucrare datând din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Aşezat în paviment chiar vizavi de Deisis este un capac de sarcofag pe care este gravat în caractere latine numele lui Henricus (Enrico) Dandolo, dogele Veneţiei. Celelalte două mozaicuri din galeria sudică sunt amplasate pe peretele estic al bisericii, la capătul ultimei bolţi. Cel mai vechi dintre ele se află pe partea stângă, lângă absidă, Hristos fiind înfăţişat între figurile unui împărat şi unei împărătese ai Bizanţului. Inscripţiile o identifică pe împărăteasă ca fiind Zoe, fiica lui Constantin al VIII-lea şi una dintre puţinele femei care au domnit în Bizanţ. Împăratul este Constantin al IX-lea Monomahul, cel de-al treilea soţ al lui Zoe, iar mozaicul datează din primul an al domniei acestuia. Mozaicul din dreapta, separat de cel dintâi printr-o fereastră, îl reprezintă din nou pe Hristos flancat de un cuplu imperial. Potrivit inscripţiilor, este vorba de Ioan al II-lea Comnenul şi soţia acestuia, Irina, în vreme ce fiul lor, Alexios, apare pe panoul îngust de pe peretele lateral din dreapta. Mozaicul datează de la începutul domniei lui Ioan.

Al patrulea mozaic care s-a păstrat în gineceu se află în galeria dinspre nord, pe faţa dinspre răsărit a pilonului nord-vestic. Acesta îl reprezintă pe împăratul Alexandru, care a domnit din mai 912 până în iunie 913, iar mozaicul datează din scurta lui perioadă de domnie.

Mai există alte două mozaicuri la parter: unul în nartex, deasupra Porţii Împărăteşti, iar celălalt în Vestibulul Războinicilor, deasupra uşii ce duce în nartex. Primul dintre acestea, datând din secolul al IX-lea, îl reprezintă pe Iisus aşezat pe tron, cu o figură imperială, în care a fost identificat Leon al VI-lea,

îngenunchind alături. Celălalt mozaic ne-o înfățișează pe Fecioara Maria cu Pruncul, așezată pe un tron și flancată de doi împărați. Figura din dreapta, identificată printr-o inscripție drept „Constantin, marele împărat printre sfinți", îi oferă Fecioarei macheta unui oraș înconjurat de ziduri reprezentând Constantinopolul. Figura din stânga, identificată drept „Iustinian, ilustrul împărat", îi oferă Fecioarei o machetă a unei biserici care este Sfânta Sofia. Mozaicul datează din ultimul sfert al secolului al X-lea și se crede că a fost comandat de Vasile al II-lea.

3. SFÂNTA IRINA este a doua biserică bizantină ca mărime a orașului, depășită ca dimensiuni doar de SFÂNTA SOFIA; a fost restaurată în anii 1970 și este folosită azi ca sală de concerte. Biserica este de tip bazilical, dar foarte neobișnuită. De formă rectangulară, cu o lungime de 42,2 metri și o lățime de 36,7 metri, biserica are o absidă proeminentă în capătul estic, cu o formă semicirculară în interior și cu cinci laturi pe exterior, iar spre vest un nartex precedat de un atrium. Nava centrală este flancată de două nave laterale, deasupra cărora se întinde o galerie, care ajunge până deasupra nartexului. Partea centrală a navei este acoperită cu o cupolă cu diametrul de 15,5 metri, așezată pe un tambur înalt. Cupola se sprijină în principal pe patru piloni uriași, așezați în colțurile unui pătrat. Între acești piloni se află patru arcade mari, cu pandantive între ele care fac tranziția spre cornișa tamburului pe care este așezată cupola. Urmând conturul absidei există un sintron (*synthronon*) — unicul din oraș ce a supraviețuit din epoca bizantină. Acesta are șase rânduri de scaune pentru cler, cu uși pe ambele părți ce duc spre un deambulatoriu care trece pe sub cel de-al patrulea nivel de scaune. În conca absidei există un mozaic reprezentând o cruce cu contururi negre, așezată pe un piedestal cu trei trepte, totul pe un fundal auriu cu o bordură cu model geometric — o lucrare ce aparține aproape cu certitudine decorației originale de pe vremea lui Iustinian.

4. BISERICA SFÂNTULUI POLIEUCT a fost scoasă la iveală de săpăturile de la mijlocul anilor 1960 conduse de Martin Harrison, care a stabilit și planul edificiului. Biserica avea o formă bazilicală, fiind împărțită în nava centrală și două nave laterale printr-o serie de piloni și coloane. Măsura 52 pe 58 de metri, având în față un atrium de 52 pe 26 de metri; o construcție absidală de mici

Sfânta Irina

dimensiuni pe latura nordică a servit probabil de baptisteriu, în vreme ce o structură mai mare din colţul nord-vestic al sitului a fost probabil palatul Aniciei Iuliana.

5. Sanctuarul MAICII DOMNULUI DE LA ZOODOCHOS PEGE (IZVORUL TĂMĂDUIRII) este cunoscut în turcă sub numele de Balıklı, de la peştii (în turcă, *balık*) care înoată în iazul izvorului sfânt. Biserica ridicată de Iustinian a fost distrusă de un cutremur şi înlocuită cu una mai mică, reconstruită de mai multe ori atât în perioada bizantină, cât şi în cea otomană. Actuala structură datează din 1833. Vechea ayazma este adăpostită în sanctuar, împreună cu peştii de la care şi-a luat numele. Cimitirul grecesc de la Balıklı este unul dintre cele mai vechi din oraş, o serie de patriarhi fiind înmormântaţi acolo.

6. CISTERNA BAZILICĂ este cunoscută în turcă sub numele de Yerebatan-saray, adică Palatul Subteran. Este de departe cea mai mare cisternă a oraşului, având o lungime de 139 de metri şi o lăţime de 64,6 metri, cu 336 de coloane înalte de 8 metri aşezate în 12 rânduri de câte 28 de coloane, fiecare la distanţă de 4 metri una de alta. Nouăzeci dintre acestea din apropierea colţului nord-vestic al cisternei au fost zidite la sfârşitul secolului al XIX-lea şi nu mai sunt vizibile. Două coloane din colţul nord-vestic sunt aşezate pe piedestale antice în formă de cap de meduză, unul dintre ele fiind răsturnat.

7. MARELE PALAT al Bizanţului a fost ridicat iniţial de Constantin cel Mare, iar în următoarele opt secole a fost permanent restaurat, decorat şi extins de cei care i-au succedat la tron. Grădinile şi pavilioanele palatului se întindeau pe versantul dinspre Marmara al Primei Coline, unde vestigii răzleţe ale vechilor construcţii se mai văd şi azi ici-colo. Marele Palat se compunea din cel puţin cinci părţi principale — Chalke, Magnaura, Daphne, Palatul Sacru şi PALATUL BUCOLEON; amplasamentele lor au făcut obiectul unor studii de specialitate de peste un secol încoace, unele dintre situri nefiind nici acum certe.

8. Exponatele din MUZEUL MOZAICURILOR au fost descoperite în timpul săpăturilor din anul 1935. Acestea au scos la iveală porţiuni întinse de pavimente de mozaic, precum şi coloane, capiteluri şi alte fragmente arhitectonice, care toate făceau parte din MARELE PALAT. Ruinele au fost identificate ca aparţinând porticului nord-estic al Peristilului cu Mozaicuri, un pasaj cu o colonadă, care ducea probabil de la apartamentele imperiale ale palatului spre *kathisma*, loja imperială din Hipodrom. Au existat controverse cu privire la data când au fost create aceste mozaicuri, opinia curentă fiind aceea că ele datează din jurul anului 500 d.Hr.

9. PALATUL BUCOLEON privea în jos spre micuţul port cu acelaşi nume, folosit de cei care locuiau în palat. Din palat s-a păstrat doar loggia dinspre est, cu cele trei ferestre cu ancadramente de marmură, şi pereţii unei mari încăperi boltite din spatele lor. Mai jos de turnul aflat la vest de faţada ruinată a palatului, se află ceea ce a rămas dintr-un buiandrug frumos sculptat, ce făcea parte din poarta dinspre mare a palatului.

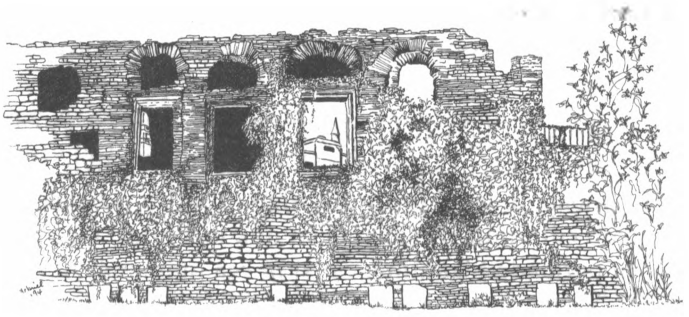

Palatul Bucoleon

Capitolul 9

1. ZIDUL LUI HERACLIU constituie linia interioară a împrejmuirii fortificate din capătul nordic al zidurilor terestre, acolo unde acestea se întâlnesc cu ZIDURILE MARITIME la Cornul de Aur. Heracliu a construit acest zid după ce avarii fuseseră respinşi în 626, înlocuind zidurile originale din vremea lui Teodosiu. Fortificaţiile cuprind trei turnuri hexagonale de apărare, care se numără printre cele mai falnice care străjuiesc zidurile terestre.

Capitolul 10

1. BISERICA SFINTEI TEODOSIA a fost ridicată, după toate probabilităţile, de împăratul Vasile I. Este un edificiu în formă de cruce înscrisă, acoperit de o cupolă, având două nave laterale, deasupra cărora se întind galerii; pilonii ce susţin cupola sunt detaşaţi de pereţi, iar colţurile din spatele lor formează firide care se înalţă pe două niveluri. Cupola centrală şi arcadele care o susţin au fost reconstruite pe vremea otomanilor, ca şi majoritatea ferestrelor. Astăzi edificiul este cunoscut sub numele de Gül Camii.

2. Construcţia cunoscută sub numele de KILISE CAMII (Moscheea Biserică) a fost identificată drept Biserica Sfântului Teodor Tiron. Nartexul interior şi biserica în sine, care este de tipul bisericilor cu patru coloane, datează din secolele X-XII, când acest tip de biserică era foarte răspândit. Atractiva zidărie de cărămidă de pe faţada nartexului exterior sugerează însă o dată mai recentă. Construcţia din piatră, cărămidă şi marmură, decoraţiile şi planul elaborat plasează edificiul în perioada de înflorire a arhitecturii bizantine de la începutul secolului al XIV-lea.

Kilise Camii (Moscheea Biserică)

Cele două nartexuri conţin câteva coloane foarte frumoase, capiteluri şi ancadramente de uşi care par a proveni dintr-o clădire anterioară, probabil din secolul al VI-lea.

3. BISERICA SFÂNTULUI ANDREI DIN KRISEI a fost identificată de unii bizantinologi ca fiind Koca Mustafa Paşa Camii. Este vorba de biserica la care cronicarii se referă cu numele de Biserica Sfântului Andrei Criteanul (cel din Creta) din cartierul numit Krisis (în greacă, Agiou Andreou en te Krisei). Biserica a fost ridicată în jurul anului 1284 de prinţesa Teodora Raoulina, folosind probabil material dintr-un edificiu anterior. La începutul secolului al XVI-lea biserica a fost convertită în moschee de către Koca Mustafa Paşa, marele-vizir al lui Selim I.

Când biserica a fost convertită în moschee, elementele din interior au fost reorientate cu 90 de grade. Astfel mihrabul şi minbarul se află sub semicupola de pe latura sudică, în vreme ce intrarea se face prin peretele nordic, unde a fost adăugat un pridvor de lemn. Interiorul are acum o formă treflată, dar iniţial trebuie să fi avut forma unui deambulatoriu, şi anume o arcadă triplă, susţinută de două coloane la nord şi la sud, asemeni celei care s-a păstrat pe latura vestică. Aceasta are o cupolă mică, susţinută de frumoase capiteluri de secol VI în stil pseudo-ionic. Portalul central se deschide spre un soi de nartex interior, separat iniţial de nava centrală doar prin două coloane de oficalcit, dar care la ora actuală este obturată de o galerie mare de lemn. Spre răsărit, conca absidei este

Biserica Sfântului Andrei din Krisei (Koca Mustafa Paşa Camii)

precedată de o boltă adâncă; spre nord şi sud se deschid cele două semicupole otomane de dată mai târzie. Chiar şi după masivele modificări pe care le-a suferit, edificiul continuă să fie extrem de atrăgător.

4. ZIDUL LUI LEON formează partea exterioară a împrejmuirii fortificate din extremitatea nordică a Zidurilor dinspre Uscat. Zidul a fost construit de Leon al V-lea în 813, după ce a respins în această zonă un atac al bulgarilor conduşi de Krum. Zidul se ridică la o distanţă de 25 de metri în faţa ZIDULUI LUI HERACLIU, mergând paralel cu acesta pe o lungime de 80 de metri înainte de a coti pentru a face joncţiunea cu ZIDURILE MARITIME de pe ţărmul Cornului de Aur. Zidul lui Leon era păzit de patru turnuri: două de-a lungul Cornului de Aur şi două îndreptate spre vest, spre Tracia.

5. ZIDURILE MARITIME se întindeau de-a lungul ţărmului Cornului de Aur, precum şi al Mării Marmara. Aceste ziduri au fost reconstruite şi întărite în timpul domniei lui Teofil pentru a apăra Constantinopolul de invazia dinspre mare a sarazinilor. Reconstruite de Teofil, zidurile de-a lungul Cornului de Aur aveau o înălţime de 10 metri şi 110 turnuri de apărare, amplasate la distanţe egale, precum şi 12 porţi. Zidurile de-a lungul Mării Marmara avau o înălţime ce oscila între 12 şi 15 metri, 188 de turnuri repartizate uniform şi 13 porţi. Zidurile şi turnurile de pe ţărmul Mării Marmara sunt mult mai bine păstrate, în special cele de sub Prima Colină. Numeroase inscripţii de pe ziduri şi turnuri atestă reparaţiile ordonate de diferiţi împăraţi între secolele al IX-lea şi al XIV-lea, cele mai multe fiind realizate pe vremea lui Teofil.

Capitolul 11

1. BISERICA MYRELAION a fost convertită în moschee la sfârşitul secolului al XV-lea de către Mesih Mehmed Paşa, mare-vizir pe vremea lui Murad al III-lea. Moscheea, cunoscută sub numele de Bodrum Camii, a rămas mult timp în stare de ruină, dar a fost restaurată în urma săpăturilor efectuate de profesorul Lee Striker. Striker a scos de asemenea la iveală temelia palatului lui Roman, unde acum funcţionează ca o piaţă acoperită aflată sub terasa de lângă moschee.

Săpăturile au arătat că edificiul conţinea două biserici, una la nivelul terasei şi una într-o criptă dedesubt. Biserica de jos a fost construită de Roman pentru a servi drept capelă funerară pentru soţia sa, Teodora, care a fost depusă acolo în 922. Cele două biserici suprapuse au fost construite între 919 şi 922, după acelaşi plan, în cruce înscrisă, cu patru coloane, atât de răspândit în secolele al X-lea şi al XI-lea. La temelia palatului stă o rotondă, cu un acoperiş ce se sprijină pe şaptezeci şi cinci de coloane; aceasta a fost construită în secolul al V-lea ca sală de primire a unui palat roman din epoca târzie, care însă nu a fost niciodată terminat. Ulterior a fost acoperită şi folosită drept cisternă.

1. BISERICA MÂNTUITORULUI PANTEPOPTES, a lui Hristos Atotvăzătorul, a fost ridicată între 1085 şi 1090 de împărăteasa Ana Dalassena, mama lui Alexios I Comnenul. Biserica a fost transformată în moschee imediat după căderea Constantinopolului. O vreme a servit drept *imaret* sau bucătărie publică, a Moscheii Cuceritorului (Fatih Camii) aflată în vecinătate, iar de aici i se trage numele de Eski (Vechea) Imaret Camii.

Pantepoptes este o biserică bizantină cu o arhitectură tipică pentru perioada în care a fost construită, cu o cupolă cu douăsprezece laturi şi arcade oarbe din zidărie decorativă din cărămidă, precum şi bandouri ornamentale cu cruci greceşti sau cruci în formă de svastică. Planul este cel al unei biserici în formă de cruce înscrisă, cu trei abside şi un nartex dublu. În interior se păstrează splendidele ancadramente din marmură roşie ale uşilor. Deasupra nartexului interior există o galerie ce se deschide spre naos printr-o graţioasă arcadă triplă aşezată pe două coloane de marmură trandafirie. Absidele laterale au încă ferestrele şi frumoasele cornişe de marmură originale. Cupola care are douăsprezece ferestre separate prin nervuri adânci ce urcă până la cheia de boltă, se sprijină pe o cornişă ce păstrează decoraţiile originale, cu motive florale şi frunze de palmier.

2. BISERICA MÂNTUITORULUI PANTOCRATOR, cunoscută în turcă sub numele de Molla Zeyrek Camii, domină înălţimea Colinei a Patra chiar deasupra bulevardului Atatürk. Este un edificiu compozit, care iniţial se compunea dintr-o mânăstire cu două biserici şi o capelă între ele, întregul complex fiind construit între 1120 şi 1136. Mânăstirea şi biserica de la sud au fost ctitorite de împărăteasa Irina, soţia lui Ioan al II-lea Comnenul, şi închinate Mântuitorului Atotputernic, Hristos Pantocrator. După moartea Irinei în 1124, Ioan a ctitorit o a doua biserică, la nord de cea a împărătesei; aceasta a fost închinată Maicii Domnului Eleusa, sau Milostiva. Când cea de-a doua construcţie a fost terminată, Ioan a hotărât să unească cele două biserici printr-o alta, închinată Arhanghelui Mihail. Aceasta a fost gândită să servească drept capelă mortuară a dinastiei

Biserica Mântuitorului Pantocrator (Molla Zeyrek Camii)

Comnenilor, Irina fiind prima înmormântată acolo. Ioan a fost şi el înmormântat în capelă la moartea sa, în 1143. Mânăstirea, care acum nu mai există, a fost una dintre cele mai vestite ale Bizanţului, cuprinzând un spital, un azil pentru bătrâni şi un altul pentru bolnavii mintali.

Biserica de la sud este în formă de cruce înscrisă, cu patru coloane, o cupolă centrală, o absidă triplă şi un nartex cu o galerie ce se deschide spre naos. Săpăturile au scos la lumină splendidul ei paviment de tip *opus sectile*. Capela funerară de la mijloc este o structură fără nave laterale şi cu o singură absidă, acoperită cu două cupole; este destul de neregulată ca formă, deoarece a trebuit să fie încadrată între cele două biserici de la nord şi de la sud, care sunt de mărimi diferite. Porţiuni din zidurile bisericilor au fost dărâmate, astfel încât cele trei lăcaşe se deschideau larg unul într-altul: dar în vremurile de azi au fost din nou separate prin despărţituri din lemn. Biserica de la nord este realizată după acelaşi plan precum cea de la sud. Din păcate, decoraţiile originale nu s-au păstrat. Ioan a adăugat un nartex exterior care se întindea probabil de-a lungul celor trei construcţii, care însă în zilele noastre se termină oarecum neaşteptat la mijlocul capelei funerare.

3. ZIDUL LUI MANUEL COMNENUL poate fi recunoscut ca acel segment de fortificaţie cu formă arcuită, proiectat în afară chiar la nord de TEKFUR-SARAYI, palatul bizantin din capătul nordic al ZIDURILOR TEODOSIENE de azi. Din pricina pantei abrupte a înălţimii pe care este ridicat, zidul nu era protejat de un şanţ, în schimb, pentru a compensa acest dezavantaj, era mai masiv, ajungând la o grosime de aproape 5 metri, şi era străjuit de turnuri mai puternice decât cele aflate în alte zone ale fortificaţiilor. Între turnul al şaselea şi al şaptelea există o poartă cunoscută în greacă sub numele Porta Kaligaria, Poarta Cizmarilor, iar în turcă sub cel de Eğri Kapı, sau Poarta Strâmbă.

4. KIZ KULESI este cunoscut şi sub numele de Turnul lui Leandru, printr-o asociaţie greşită cu mitul lui Hero şi Leandru, legat de turnul Sestos de pe Dardanele. Manuel I Comnenul a construit o mică fortăreaţă pe o insulă de la gurile Bosforului pentru a le păzi. De atunci pe insulă s-au ridicat pe rând un far, o staţie de telegraf optic, un post de carantină, un punct de vamă şi un cămin pentru ofiţerii de marină în retragere. Actuala clădire datează din secolul al XVIII-lea; azi este folosită ca staţie de inspecţie a marinei turce.

Capitolul 13

1. BISERICA THEOTOKOS KYRIOTISSA este cunoscută în turcă sub numele de Kalenderhane Camii. Identificarea ei o datorăm profesorului Lee Striker, care a stabilit că biserica era dedicată Maicii Domnului Kyriotissa şi că datează de la sfârşitul secolului al XII-lea, fiind ridicată pe ruinele unei vechi construcţii bizantine. Biserica este în formă de cruce înscrisă, cu lungi bolte semicilindrice deasupra braţelor crucii şi o cupolă cu şaisprezece nervuri acoperind centrul. Iniţial a avut nave laterale care comunicau cu naosul şi galerii deasupra narteXului (pronaosului) şi a exonartexului (pridvorului). Clădirea păstrează până azi

Biserica Theotokos Kyriotissa (Kalenderhane Camii)

frumosul şi elaboratul său înveliş de marmură, precum şi decoraţiile sculptate, fiind unul dintre cele mai atrăgătoare edificii bizantine ale oraşului.

În timpul restaurării din 1953 au fost descoperite o serie de mozaicuri şi fresce. Printre acestea un ciclu de fresce ilustrând viaţa Sfântului Francisc din Assisi, realizat în vremea ocupaţiei latine. Picturile au fost scoase din lăcaş după ce acesta a devenit moschee, iar unele dintre ele sunt expuse acum la MUZEUL DE ARHEOLOGIE.

Capitolul 14

1. BISERICA THEOTOKOS PANACHRANTOS este cunoscută în turcă sub numele de Fenari Isa Camii. Este deopotrivă cunoscută şi ca biserica lui Constantin Lips, după un înalt dregător din vremea domniei lui Leon al VI-lea şi a lui Constantin al VII-lea, care în 907 a construit prima biserică şi mânăstire pe acest amplasament, închinate Maicii Domnului Neprihănite. Biserica a fost rectitorită de împărăteasa Teodora, soţia lui Mihail al VIII-lea Paleologul, care a adăugat o a doua biserică la sud de cea dintâi, închinată Sfântului Ioan Botezătorul. Noua biserică a servit drept capelă funerară a familiei Paleologilor, începând cu Teodora însăşi, care a fost înmormântată acolo în 1304. În 1496 biserica a fost convertită în moschee, în vreme ce mânăstirea, acum dispărută, a fost încredinţată unei comunităţi de dervişi.

Biserica iniţială, dinspre nord, construită de Constantin Lips avea un plan de cruce greacă înscrisă, dar în mod neobişnuit avea cinci abside, cele două suplimentare, de la nord şi sud, fiind proiectate în afara restului edificiului. Absida nordică a fost între timp dărâmată, în vreme ce absida sudică a fost încorporată în biserica dinspre sud. O altă trăsătură neobişnuită, dacă nu chiar unică, constă în cele patru mici capele de pe acoperiş, grupate în jurul cupolei principale. Biserica de la sud era de tip deambulatoriu, ceea ce înseamnă că naosul

era despărţit de navele laterale prin câte o triplă arcadă la nord, la vest şi la sud, fiecare dintre arcade fiind sprijinită de două coloane. Din cele trei abside, cea dinspre nord era de fapt absida suplimentară dinspre sud a bisericii originale. Existau astfel în total şapte abside, dintre care şase s-au păstrat până azi, formând faţada estică extrem de atrăgătoare a edificiului.

2. BISERICA SFÂNTA MARIA A MONGOLILOR a fost fie întemeiată, fie reconstruită în jurul anului 1282 de către prinţesa Maria Paleologina, fiica nelegitimă a lui Mihail al VIII-lea. Aceasta fusese dată în căsătorie hanului mongolilor, iar după asasinarea hanului şi întoarcerea ei la Constantinopol a construit această biserică. După cucerirea otomană, Mehmed al II-lea le-a dat grecilor permisiunea să păstreze edificiul ca o favoare acordată arhitectului său grec Christodoulos.

Iniţial biserica avea un plan cvadrifoliat în interior şi trifoliat în exterior. Ceea ce însemna că micuţa cupolă centrală aşezată pe un tambur înalt era înconjurată de patru semicupole de-a lungul axelor, care se sprijineau toate, cu excepţia celei dinspre vest, pe zidurile exterioare ale clădirii, formând tot atâtea exedre (nişe semicirculare); exista de asemenea un nartex spre vest, cu trei arcade. În timpuri mai recente toată latura sudică a edificiului a dispărut, fiind înlocuită cu un nartex în discrepanţă totală cu edificiul original. Efectul este deconcertant, dar interiorul bisericii şi-a păstrat farmecul.

3. Aşa-numitul CASTEL GENOVEZ este cunoscut în turcă sub numele Yoros Kalesi. Fortăreaţa este în fapt o construcţie bizantină, după cum se vede din diferitele inscripţii în greacă existente încă pe ziduri. La începutul secolului al XIV-lea fortăreaţa a fost preluată de genovezi, care au păstrat-o până la cucerirea otomană.

4. TURNUL GALATA are o înălţime de aproximativ 67 de metri, baza sa aflându-se la aproximativ 35 de metri deasupra nivelului mării. Cunoscut iniţial drept Turnul lui Hristos, a fost ridicat în prima fază a extinderii coloniei genoveze în 1348. Sistemul final de apărare se compunea din şase împrejmuiri zidite şi un şanţ adânc, ce înconjura zidul exterior. Fragmente ale fortificaţiilor se mai văd şi azi ici-colo prin Galata, printre care două turnuri destul de bine păstrate, aflate chiar mai jos de Turnul Galata, precum şi o cale de acces secretă ce ducea odinioară de la a patra la a cincea împrejmuire. Turnul Galata a fost folosit până în anii 1960 ca foişor de foc, dar a fost restaurat şi deschis pentru turişti. Restaurantul din vârf oferă privelişti extraordinare asupra oraşului şi apelor ce îl înconjoară.

5. BISERICA SFINŢILOR DOMINIC ŞI PAVEL a fost construită de călugării dominicani între 1323 şi 1337. La începutul secolului al XVI-lea a fost convertită în moschee şi dată refugiaţilor mauri care se stabiliseră în Galata; de aici provine şi numele ei în turcă, Arap Camii, Moscheea Arabilor. Interiorul a fost parţial distrus de foc şi refăcut de mai multe ori. Cu toate acestea şi-a păstrat aspectul de biserică medievală latină, în stil gotic la origini, cu o navă lungă ce se termină în trei abside dreptunghiulare şi o campanilă (azi minaret) la capătul dinspre răsărit.

Turnul Galata

6. BISERICA MÂNTUITORULUI DIN CHORA se află chiar în interiorul ZIDURILOR TEODOSIENE de pe Colina a Şasea. Sintagma „din Chora" înseamnă „din câmp", deoarece biserica şi mânăstirea originale se aflau în afara zidurilor atunci când au fost construite. Nu s-a păstrat nimic din biserica iniţială şi nici nu se ştie nimic sigur despre originile ei. Clădirea actuală datează în prima ei fază de la sfârşitul secolului al XI-lea. Biserica a fost întemeiată de Maria Ducaina, cumnata lui Alexios I Comnenul, şi construită între 1077 şi 1081;

Biserica Mântuitorului din Chora (Kariye Camii)

era probabil o biserică în formă de cruce înscrisă, o structură atât de des întâlnită în acea epocă. O remodelare elaborată a bisericii a avut loc la sfârşitul secolului al XII-lea, iniţiată de nepotul Mariei Ducaina, sebastocratorul Isaac Comnenul, al treilea fiu al lui Alexios I. Peste două secole, într-o a treia fază de lucrări, a fost realizată biserica prezentă, cu mozaicurile şi frescele ei, comandate de Theodoros Metochites. Chora a funcţionat ca biserică până în 1510, când a fost şi ea convertită în moschee cunoscută sub numele de Kariye Camii, de către Atik Ali Paşa, mare-vizir sub Baiazid al II-lea. Mozaicurile şi frescele sale nu au fost niciodată distruse, deşi cu vremea au fost acoperite cu mortar, vopsea sau murdărie, iar unele dintre ele au fost afectate de cutremure. Restaurarea a început în 1948 sub conducerea lui Thomas Whittemore şi Paul A. Underwood, în cadrul unui proiect coordonat de Ernest Hawkins, sponsorizat de Byzantine Institute of America şi de Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies.

Biserica este precedată de un exonartex (pridvor) şi un nartex (pronaos); având un paraclis spre sud şi un culoar pe două niveluri pe latura nordică. Deasupra părţii centrale a bisericii se înalţă o cupolă aşezată pe un tambur; acesta se sprijină pe patru coloane uriaşe, ce se află în cele patru colţuri ale naosului, unite între ele prin arcade şi pandantive care fac legătura cu cornişa circulară. Există alte două cupole mai mici aşezate pe tambure mai joase deasupra primei şi a celei de-a patra arcade a nartexului (numărând de la stânga la dreapta) precum şi deasupra celei mai vestice arcade a paraclisului.

Mozaicurile şi frescele din Chora constituie de departe cea mai importantă serie de picturi bizantine din lume. Ele se împart în şapte secţiuni distincte: şase mari panouri devoţionale în pridvor şi pronaos; genealogia lui Hristos în cele două cupole ale pronaosului; ciclul vieţii Fecioarei Maria în primele trei arcade ale pronaosului; ciclul copilăriei lui Iisus Hristos în lunetele pridvorului; ciclul miracolelor lui Iisus în boltele pridvorului şi în a patra arcadă a pronaosului; portrete de sfinţi; şi mozaicurile din naos. Genealogia din cupole serveşte drept preludiu al ciclurilor dedicate Fecioarei Maria şi lui Hristos, care reprezintă elementele majore ale programului. Frumoasele fresce din paraclis reprezintă ultima dintre lucrările comandate de Theodoros Metochites, fiind realizată probabil între 1320 şi 1321. Ea este menită să ilustreze faptul că acest loc servea drept capelă funerară. Deasupra nivelului cornişei sunt redate Învierea şi Viaţa în tabloul Judecăţii de Apoi: Raiul şi Iadul, iar Fecioara Maria în chip de punte între Pământ şi Rai. Sub cornişă este înfăţişată o procesiune de sfinţi şi martiri, întreruptă de patru morminte, dintre care unul îi aparţine cel mai probabil lui Theodor Metochites. Mai există alte patru morminte în alte locuri din biserică, unul dintre ele fiind în pronaos şi altul în pridvor.

7. BISERICA THEOTOKOS PAMMAKARISTOS, sau a Preafericitei Născătoare de Dumnezeu, a fost restaurată la începutul anilor 1960 de Byzantine Institute of America. Biserica principală a fost ridicată în secolul al XII-lea de aristocratul Ioan Comnenul şi soţia acestuia, Ana Ducaina. Este o biserică cu deambulatoriu, având o triplă arcadă spre nord, vest şi sud ce desparte zona centrală, acoperită de o cupolă de deambulatoriu; la capătul dinspre răsărit se aflau obişnuitele trei abside, iar la capătul dinspre apus un pronaos. Spre sfârşitul

Biserica Theotokos Pammakaristos (Fethiye Camii)

secolului al XIII-lea, biserica a fost reconstruită din inițiativa unui general pe nume Mihail Glabas Ducas Tarchaniotes. În jurul anului 1310, bisericii i s-a adăugat pe latura sudică un paraclis, ctitorit de văduva lui Mihail, Maria Ducaina Comnena Paleologina Blachena, pentru a servi drept încăpere funerară pentru răposatul ei soț. Această capelă în formă de cruce greacă înscrisă, fiind precedată de un pronaos pe două niveluri, acoperit de o mică cupolă. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, laturile bisericii dinspre nord, vest și sud au fost înconjurate de un deambulatoriu care a intrat peste paraclis, distrugându-l parțial. Biserica a servit drept biserică patriarhală a ortodocșilor greci între 1456 și 1586. Apoi, în 1591, Murad al III-lea a convertit-o în moschee, dându-i numele de Fethiye Camii, sau Moscheea Cuceririi, pentru a celebra anexarea Georgiei și Azerbaidjanului la Imperiul Otoman. În acea epocă arhitectura bisericii a fost radical transformată, pentru a se crea cât mai mult spațiu liber pentru rugăciune în interior. După restaurare, principala cameră de rugăciune a fost separată de capela laterală și reconsacrată ca moschee, în vreme ce paraclisul a fost transformat într-un muzeu ce adăpostește mozaicurile care au supraviețuit.

Mozaicul din vârful cupolei paraclisului îl reprezintă pe Hristos Pantocrator, înconjurat de cei doisprezece profeți ai Vechiului Testament. În conca absidei apare Hristos Hyperagathos, Preabunul; pe peretele din stânga altarului este Fecioara Maria; pe peretele din dreapta Sfântul Ioan Botezătorul; iar în bolta de deasupra lor cei patru arhangheli. Botezul Domnului este zugrăvit pe peretele estic al bolții navei laterale. Șaptesprezece sfinți sunt reprezentați în restul capelei. Mozaicurile datează de la începutul secolului al XIV-lea, realizate cu siguranță atunci când Maria Ducaina a adăugat paraclisul.

8. TEKFURSARAYI a fost ridicat probabil în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, după toate aparențele ca o anexă a PALATULUI BLACHERNAE aflat în apropiere. Este un edificiu mare, pe trei niveluri, la capătul nordic al

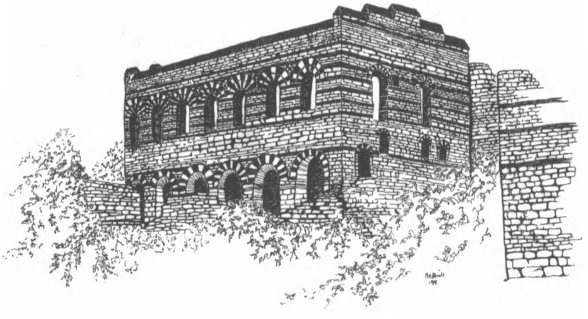

Tekfursarayı

ZIDURILOR TEODOSIENE, acolo unde acestea se întâlnesc cu ZIDUL LUI MANUEL COMNENUL. La parter se află o arcadă, compusă din patru mari arce, ce se deschide spre curte. Tot spre aceasta dau cinci ferestre largi aflate la etajul întâi. Ultimul etaj are ferestre de jur-împrejur, dintre care şapte privesc spre curte, o absidă cu o formă arcuită curioasă pe peretele nordic şi o fereastră cu rămăşiţele unui balcon pe peretele dinspre est. Palatul este minuţios decorat cu desene geometrice din marmură albă şi cărămizi roşii, tipice arhitecturii bizantine târzii.

Capitolul 15

1. ANADOLU HISARI se compunea iniţial dintr-un fort şi zidul care îl înconjura, împreună cu un avanpost păzit de trei turnuri. Porţiuni din zidul cortină au fost demolate pentru a face loc drumului de pe ţărm. Se crede că doar fortul şi zidul au fost construite de Baiazid, avanpostul şi turnurile acestuia fiind adăugate de Mehmed al II-lea.

2. RUMELI HISARI se întinde peste o vale abruptă, având două turnuri ce se înalţă pe cele două dealuri opuse şi un al treilea la malul apei, unde poarta dinspre mare este păzită de un avanpost. Un zid cortină, protejat de trei turnuri mai mici, uneşte cele trei turnuri mari, formând o incintă lungă de 250 de metri şi lată de 125 de metri, în punctele ei maxime. Mehmed al II-lea a încredinţat fiecare dintre cele trei turnuri principale unuia dintre vizirii săi: turnul nordic lui Saruca Paşa, turnul dinspre mare lui Halil Paşa, marele-vizir, iar turnul sudic lui Zaganos Paşa. În zilele noastre Rumeli Hisarı este muzeu, cu un teatru în stil antic, unde în timpul lunilor de vară se organizează spectacole.

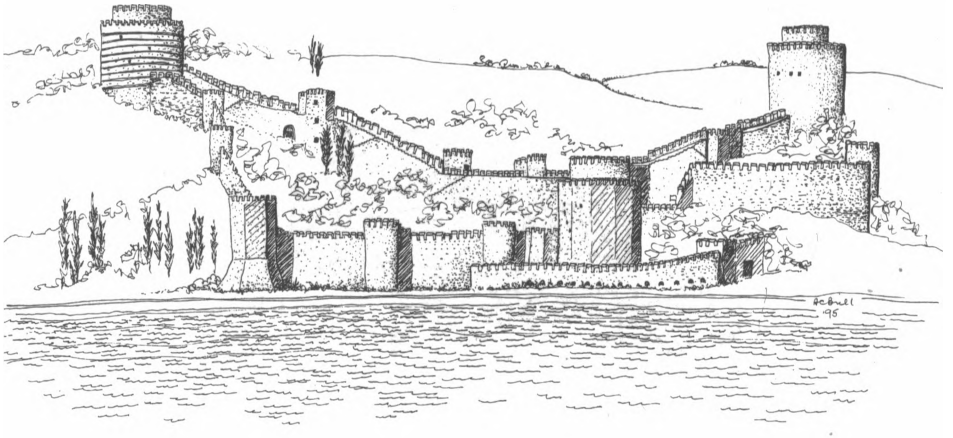

Rumeli Hisarı

1. YAVUZ ERSINAN CAMII este după toate probabilităţile cea mai veche moschee din Istanbul, deşi a fost restaurată în mai multe rânduri. Este cel mai simplu tip de moschee: o încăpere pătrată cu pereţi din piatră, peste care se înalţă o cupolă. Piatra de mormânt a lui Yavuz Ersinan se află în micuţul cimitir de lângă moschee, acolo unde pe vremuri era curtea casei sale. Cronicarul Evliya Çelebi s-a născut în această casă în 1611 şi tot aici a avut fabulosul său vis, care l-a determinat să scrie *Seyahatname*.

2. PATRIARHIA GRECO-ORTODOXĂ s-a stabilit pe amplasamentul actual la începutul secolului al XVII-lea. Actuala biserică patriarhală Sfântul Gheorghe datează doar din anul 1720. Ea înlocuieşte un edificiu anterior dedicat Sfântului Gheorghe, despre care un călător italian scria în 1615 că era „de dimensiuni modeste, lungă ca formă şi cu mai multe abside".

3. YEDIKULE, Castelul celor Şapte Turnuri, este o structură parţial bizantină, parţial turcă. Dintre cele şapte turnuri, patru sunt incluse în ZIDURILE TEODOSIENE, iar trei au fost adăugate de Mehmed al II-lea în incinta zidurilor. Cele trei turnuri interioare sunt legate între ele şi unite cu Zidurile Teodosiene prin pereţi cortină masivi, formând o împrejmuire în formă de pentagon. Cele două turnuri centrale din Zidurile Teodosiene sunt nişte piloni de marmură ce flanchează POARTA DE AUR şi fac parte din intrarea triumfală ridicată în jurul anului 390 de Teodosiu I. Yedikule a servit de garnizoană ienicerilor, care au folosit două dintre turnuri ca locuri de detenţie pentru prizonieri, printre cei deţinuţi acolo numărându-se o serie de ambasadori străini la Poartă. Sultanul Osman al II-lea a fost executat aici de ieniceri în 1622.

4. Principala intrare în TOPKAPI SARAYI, Poarta Imperială, se află dincolo de colţul nord-estic al SFINTEI SOFIA. În faţa intrării, spre dreapta, se află Fântâna lui Ahmed al III-lea, o frumoasă lucrare rococo de la 1728. Poarta Imperială este una dintre construcţiile originale datând de pe vremea lui Mehmed al II-lea, ridicată în 1478, deşi şi-a pierdut un al doilea cat în 1856. Încăperile din poartă găzduiau paznicii, aşa-numiţii *kapıcı*, dintre care cincizeci se aflau mereu la post.

Poarta Imperială duce spre Prima Curte a palatului, cunoscută în trecut drept Curtea Ienicerilor, care odinioară se adunau aici. Ienicerii îşi ţineau armele în fosta biserică SFÂNTA IRINA, care se află în apropiere de colţul sud-vestic al curţii. La celălalt capăt al Primei Curţi se găseşte Bab-üs Selam, Poarta Saluturilor, mai bine cunoscută sub numele de Orta Kapı, sau Poarta Mijlocie. Aceasta constituia intrarea spre Palatul Interior, prin care nu treceau decât persoane autorizate, şi atunci doar pe jos. Poarta este un exemplu de arhitectură militară din perioada lui Mehmed al II-lea, cu două turnuri gemene de formă octogonală peste care se ridică acoperişuri conice. Între cele două portaluri există o încăpere centrală mare, care odinioară îl găzduia pe capul portarilor. Una dintre încăperi era folosită de şeful călăilor, care era de asemenea şef peste

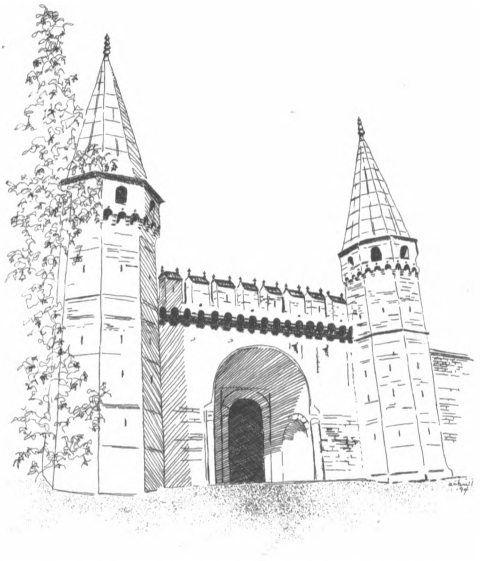

Poarta Imperială a Palatului Topkapı

grădinile palatului, având alături o micuță celulă în care erau ținuți prizonierii ce își așteptau execuția.

A Doua Curte, uriașă ca dimensiuni, cu o lungime de 130 de metri și o lățime de 110 metri la capătul ei sudic, arată în linii mari la fel ca pe vremea lui Mehmed al II-lea. În vremea otomană era cunoscută sub numele de Curtea Divanului, deoarece era folosită ca loc de întrunire a consiliului imperial. Portalul din colțul stâng cel mai apropiat este Meyyit Kapısı, Poarta Morților, deoarece cei care mureau în Palatul Interior era duși prin această poartă afară pentru a fi înmormântați. Poarta dă și spre grajdurile regale, care nu sunt deschise publicului.

Ansamblul de clădiri ale Divanului se ridică în colțul nord-vestic al curții, fiind dominat de turnul pătrat, cu un acoperiș conic, care a devenit reperul cel mai înalt al întregului palat. Ansamblul datează în linii mari de pe vremea lui Mehmed al II-lea, trecând însă printr-o serie de transformări în perioadele următoare. Turnul original era mai puțin înalt și avea un acoperiș piramidal; actuala structură cu coloane în stil corintic a fost ridicată de Mahmud al II-lea în 1820. Ansamblul Divanului se compune din trei încăperi adiacente. Prima pe stânga este Camera Consiliului, urmată de Sediul Arhivelor Statului și de Sediul Marelui-Vizir, primele două încăperi deschizându-se una dintr-alta sub o arcadă mare. Pe cele trei laturi ale primei camere se află o canapea joasă fără spătar, acoperită cu covoare turcești — divanul de la care consiliul și-a luat numele. Dincolo de ansamblul Divanului, în colțul curții se află Vistieria Internă, o încăpere lungă acoperită de patru perechi de cupole ce se sprijină în interior pe trei piloni.

După ce dai colțul clădirii Divanului, chiar pe latura sudică a Turnului Divanului, se află o intrare cunoscută ca Poarta Trăsurilor. Acesta este punctul de

unde începe vizitarea Haremului, pe care cei mai mulţi turişti o amână până după ce au văzut întregul palat.

Trei uşi în porticul de pe latura estică a celei de-a Doua Curţi duc spre Cuhniile Palatului, un şir de zece camere spaţioase, având fiecare o cupolă înaltă şi un impresionant horn conic. Cuhniile sunt folosite ca spaţiu de expunere pentru splendida colecţie de porţelan chinezesc a seraiului, precum şi pentru alte obiecte diverse din porţelan sau sticlă. Cele două camere din capătul nordic găzduiesc ustensile de bucătărie folosite în bucătăria palatului. Clădirea mică cu trei cupole din capătul nordic al curţii era Moscheea Cofetarului; aici se află azi o interesantă colecţie de obiecte de sticlă fabricate la Istanbul în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea.

Intrarea spre cea de-a Treia Curte este cunoscută sub numele de Bab-üs Saadet, sau Poarta Fericirii, deorece duce spre Palatul Interior, Casa Fericirii. Chiar în incinta porţii se află Arz Odası, sau Sala de Audienţe, o clădire mică având un acoperiş lat, care iese mult în afară şi se sprijină pe un şir de coloane antice de marmură. Aici este locul unde marele-vizir şi alţi membri ai Divanului îi raportau sultanului după fiecare întrunire. Tot aici erau prezentaţi sultanului şi ambasadorii străini, atât la sosire, cât şi la plecare.

Dincolo de Arz Odası şi puţin mai la stânga se află Biblioteca lui Ahmed al III-lea, ridicată în 1719. Este o mică şi elegantă clădire din marmură de Proconnesus, având trei zone flancate de logii cu divane şi dulapuri în perete pentru cărţi, deasupra cărora se ridică trei cupole. Biblioteca le servea studenţilor de la Şcoala Palatului, ale cărei departamente erau găzduite de clădirile din interiorul şi din jurul Curţii a Treia. Clădirea din stânga bibliotecii, aşezată oblic pe colţ, este Ağalar Camii, Moscheea Agilor, edificiul luându-şi numele de la eunucii albi cu grad înalt în ierarhie, care se ocupau de diversele departamente ale Şcolii Imperiale. Toţi aveau rangul de *ağa* (agă), şeful lor având poziţia de *kapı ağası*, sau agă al porţii. Ağalar Camii serveşte drept bibliotecă a Muzeului Palatului Topkapı.

Prima clădire din dreapta laturii estice a curţii are un portic boltit, susţinut de un şir de coloane bizantine din *verde antico*, în timp ce încăperea în sine este lungă şi împărţită în trei culoare de două rânduri de piloni pe care se sprijină bolţile semicilindrice. Aici se află Garderoba Imperială, o colecţie de caftane purtate de sultani, dintre care sunt expuse prin rotaţie doar câteva.

Restul laturii estice a curţii este ocupat de încăperile pe care Mehmed al II-lea şi succesorii lui imediaţi le foloseau ca săli de recepţie, în vreme ce pivniţele de dedesubt erau utilizate drept Vistierie Privată. Încăperile găzduiesc acum Tezaurul, o colecţie incomparabilă de obiecte preţioase ce au aparţinut sultanilor otomani. Clădirea centrală din capătul îndepărtat al curţii găzduieşte Colecţia de Miniaturi şi Galeria de Portrete. Colecţia numără 13 000 de de miniaturi, din care se expun doar câteva pe rând. Cu superbele ei picturi persane şi turceşti, făcute pentru albumele ce aparţineau sultanilor, colecţia reprezintă cel mai important tezaur al palatului. Galeria de Portrete cuprinde tablouri ale tuturor sultanilor otomani, deşi unele dintre ele nu sunt reprezentări autentice. Clădirea din colţul nord-vestic al curţii găzduieşte Pavilionul Sfintei Mantii şi Colecţia

 de Relicve Sacre. Este vorba de moaşte ale Profetului Mahomed, dintre care mantia este cea mai preţioasă.

Curtea a Patra nu este atât o curte, cât o grădină dispusă pe mai multe niveluri, la fiecare dintre ele existând unul sau mai multe pavilioane. Pavilionul din colţul de nord-est este Mecidiye Köşkü, ridicat în jurul anului 1840 de către Abdul-Medjid. În centrul grădinii se înalţă o structură cunoscută sub numele de Başlala Kulesi, sau Turnul Marelui Preceptor. La mică distanţă de acesta, spre vest, se află fermecătorul pavilion cunoscut ca Sofa Köşkü.

Un rând de trepte duce spre o terasă pavată cu dale de marmură din colţul nord-vestic al curţii. Aici se află un bazin mare de marmură, având în centru o fântână arteziană. La mijlocul balustradei ce desparte curtea de grădinile de jos ale palatului, se află un mic şi încântător balcon acoperit cu un baldachin boltit, din bronz aurit, ce se sprijină pe patru coloane zvelte din bronz. O inscripţie pe baldachin menţionează că balconul numit Iftariye a fost construit în 1640 pentru sultanul Ibrahim. Numele balconului vine de la *iftar*, masa festivă ce se serveşte după apusul soarelui în sfânta lună a Ramazanului, la sfârşitul unei zile de post.

Capătul nordic al terasei este ocupat de Bağdat Köşkü, construit în 1638 de Murad al IV-lea pentru a comemora cucerirea Bagdadului. La capătul sudic al terasei, două chioşcuri privesc spre un portic în formă de L, format din două şiruri de coloane ce înconjoară latura vestică şi cea nordică a Pavilionului Sfintei Mantii. Cel dinspre est, Rivan Köşkü, a fost ridicat în 1636 de Murad al IV-lea pentru a celebra cucerirea Erevanului (Rivan) din Armenia de către armatele sale. Cel dinspre vest, Sünnet Odası, sau Camera de Circumcizie, a fost construit în 1641 pentru sultanul Ibrahim.

Vizita ne duce acum la Poarta Trăsurilor pentru a începe turul Haremului. Intrarea dă spre Curtea, lungă şi îngustă, a Eunucilor Negri. Latura stângă a curţii este mărginită de o arcadă compusă din zece coloane de marmură cu capiteluri în formă de lotus, deasupra cărora atârnă lâmpi de fier forjat care odinioară luminau calea spre Poarta Trăsurilor. În clădirea din spatele porticului se aflau dormitoarele eunucilor negri, dispuse pe trei etaje în jurul unei curţi. Dincolo de acestea, un şir de trepte duce spre Sala de Clasă a Prinţilor, unde micuţii fii ai sultanului erau educaţi. Chiar lângă sala de clasă, o uşă permite accesul spre apartamentul marelui-eunuc negru, care răspundea de Harem şi supraveghea educaţia fiilor sultanului.

Mai departe se află Cümle Kapısı, Poarta Principală, care duce în Haremul propriu-zis. Aceasta dă într-o cameră de gardă, din stânga căreia se întinde un coridor lung şi îngust până în Curtea deschisă a Servitoarelor, numite *cariyeler*. Pe partea dreaptă a acestei curţi sunt trei apartamente pentru intendenta-şefă, trezoriera şi spălătoreasa-şefă. Scara aflată dincolo de cele trei apartamente coboară spre o curte aflată la un nivel mult mai jos, în locul unde se ridica pe vremuri spitalul Haremului.

Imediat după Cümle Kapısı se ajunge într-un coridor larg, numit Altın Yol, sau Drumul de Aur, care se întinde pe toată latura estică a Haremului. Chiar la începutul coridorului se deschide spre stânga larga Curte deschisă a Mamei

Sultanului (*valide sultan*). Apartamentele acesteia ocupă mare parte din latura vestică a curții, ridicându-se pe două etaje; camerele sunt mici, dar foarte plăcute, cu pereți îmbrăcați în faianță și tavane pictate. În colțul nord-vestic al curții se deschide o ușă spre Ocaklı Oda, Camera cu Cămin, o frumoasă încăpere îmbrăcată în faianță, dominată de o splendidă consolă de bronz ce încadrează șemineul. O ușă pe partea dreaptă duce spre apartamentele primei și celei de-a doua dintre cele patru soții ale sultanului, *birinci kadın* și *ikinci kadın*. O ușă pe stânga dă spre o cameră mai mică, numită Çeşmeli Oda, Camera cu Cișmea. Aceasta, împreună cu Ocaklı Oda serveau drept anticamere între Harem și apartamentele private ale sultanului.

O ușă duce de la Çeşmeli Oda spre Hünkâr Sofası, Sala Suveranului, cea mai mare încăpere a palatului. Aceasta este împărțită printr-o arcadă în două secțiuni inegale, cea mare având o cupolă, iar cea mică, ușor ridicată, dispunând de un balcon deasupra. Partea superioară a încăperii — cupola, pandantivele și arcele — a fost restaurată conform planului original, în vreme ce partea inferioară a păstrat decorațiunile baroce adăugate de Osman al III-lea. Hünkâr Sofası servea drept cameră de recepții, unde sultanul le oferea femeilor din Harem diferite distracții, cu muzicieni cântând de la balcon. Se crede că această splendidă încăpere a fost comandată de Murad al III-lea, iar în acest caz este aproape sigur că arhitectul a fost Sinan, șeful arhitecților imperiali din vremea lui Soliman I și a celor doi urmași ai acestuia.

O ușă din colțul nord-estic al sălii duce spre o anticameră mică, dar bogat decorată cu plăci de faianță. Aceasta, la rândul ei, duce în Salonul lui Murad al III-lea, cea mai frumoasă cameră a palatului, datând, conform unei inscripții, din 1578. Spre deosebire de Hünkâr Sofası aceasta și-a păstrat în totalitate decorația originală. Pereții sunt acoperiți cu frumoase plăci de faianță de Iznik; remarcabilă este consola decorată cu flori de prun a șemineului, precum și friza caligrafică ce se întinde de jur-împrejurul încăperii. În partea opusă șemineului, se află un havuz pe trei niveluri, făcut din marmură multicoloră sculptată și așezat într-o ambrazură din marmură. Frumusețea decorației, precum și forma de o armonie desăvârșită a încăperii identifică acest salon drept o operă ce-i aparține lui Sinan.

Pe latura vestică a salonului se află o mică încăpere cunoscută ca Biblioteca lui Ahmed I, construită între 1608 și 1609. Aceasta este una dintre cele mai plăcute camere a palatului, înzestrată cu rafturi de cărți din lemn frumos sculptat și dulapuri cu intarsii din sidef și baga; pereții sunt acoperiți cu plăci de faianță albastre și verzi aproape la fel de frumoase ca plăcile din salon. Biblioteca primește lumină de la ferestrele amplasate pe două laturi, beneficiind de o largă panoramă asupra confluenței Bosforului cu Cornul de Aur.

Un portal de marmură în peretele sudic al bibliotecii duce spre o cameră încă și mai încântătoare, așa-numita Sufragerie a lui Ahmed al III-lea, datând din 1705. Pereții acesteia sunt acoperiți cu lambriuri din lemn lăcuit decorate cu imagini de flori și fructe. Decorațiile sunt caracteristice Perioadei Lalelei, Lale Devri, când arta și arhitectura rococoului european ajungeau la Istanbul.

Întorcându-ne prin salon şi anticameră, ajungem la un coridor care merge de-a lungul capătului nord-estic al Haremului. La începutul acestuia, pe stânga, se află o pereche de camere, extrem de frumoase, cunoscute sub numele de Chioşcul Dublu; datând din jurul anului 1600, ele sunt acoperite cu cele mai frumoase plăci de faianţă de Iznik din palat. Prima încăpere are o cupolă acoperită cu o magnifică pictură pe pânză, în vreme ce tavanul celeilalte camere este plat, dar la rândul său împodobit cu picturi superbe. Cea de-a doua încăpere are şi un minunat şemineu placat cu alamă, de o parte şi alta a căruia se află cele mai extraordinare panouri din plăci de faianţă care există.

Coridorul cu colonadă care merge de-a lungul Chioşcului Dublu se numeşte, din motive necunoscute, Palatul Sfatului de Taină cu Djinni. Acesta ducea spre o curte deschisă, cunoscută ca Gözdeler Taşlığı sau Terasa Favoritelor, care se deschide spre grădinile de jos ale palatului. Pe latura dreaptă a terasei se înalţă o lungă clădire de lemn cu două caturi care odinioară le găzduia pe favoritele sultanului. Clădirea a fost recent restaurată, dar încăperile ei nu sunt încă deschise publicului.

La capătul îndepărtat al coridorului cu coloane începe Drumul de Aur, ce duce spre dreapta, de-a lungul laturii estice a Haremului spre intrarea principală în Palatul Interior, Kuşhane Kapısı, sau Poarta Coliviei. Turul ghidat al Haremului se încheie aici, lăsându-l pe vizitator în Curtea a Treia a palatului.

5. ÇINILI KÖŞK, sau Pavilionul cu Faianţă, se înalţă pe o terasă de sub latura vestică a lui TOPKAPI SARAYI, faţada sa cu o colonadă privind spre MUZEUL DE ARHEOLOGIE. Clădirea este formată din două etaje aproape identice, cu un plan în formă de cruce. O nişă adâncă la nivelul principal, acoperită complet cu diverse tipuri de ceramică, dintre care cele mai multe sunt mozaicuri în albastru-închis şi turcoaz, formează intrarea în ceea ce azi este muzeul ceramicii turceşti. Acesta deţine o bogată colecţie de plăci ceramice, de la perioada selgiucidă a secolului al XII-lea până la cea otomană din secolul al XIX-lea.

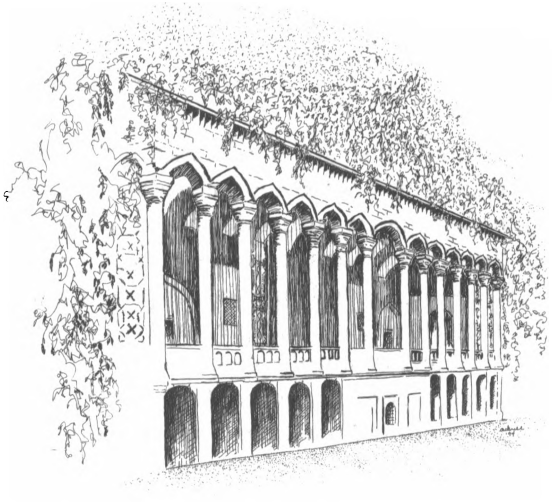

Çinili Köşk

Fatih Camii

6. FATIH CAMII, Moscheea Cuceritorului, a fost construită între 1463 şi 1471 de către un arhitect cunoscut ca Atik Sinan (Sinan cel Bătrân), care era, se pare, un grec cu numele de Christodoulos. A fost cel mai mare şi cel mai extins ansamblu religios (*külliye*) construit în Imperiul Otoman, desfăşurat pe un teren aproape pătrat, cu latura de aproximativ 325 de metri, după un plan cu o simetrie rigidă. Moscheea originală a fost complet distrusă de un cutremur în 22 mai 1766. Mustafa al III-lea a iniţiat imediat reconstruirea, actuala moschee, realizată după un plan complet diferit, fiind terminată în 1771. Spitalul şi caravanseraiul au dispărut, şi toate celelalte clădiri din *külliye* au fost grav avariate în timpul cutremurului. În schimb, toate celelalte structuri restaurate pe vremea lui Mustafa al III-lea s-au păstrat în forma originală.

7. MAHMUD PAŞA CAMII a fost ridicată în 1462 — prima moschee de mari dimensiuni construită în Istanbul după cea a lui Mehmed al II-lea, FATIH CAMII. În afară de vechimea sa impresionantă, moscheea este şi un foarte bun exemplu pentru aşa-numitul stil Bursa în arhitectura moscheilor.

Moscheea este precedată de un portic format din cinci arcade boltite, ale căror coloane originale au fost înlocuite cu stâlpi octogonali. Intrarea duce într-un nartex, un element destul de neobişnuit ce nu se mai regăseşte decât într-o singură altă moschee din Istanbul, în BEYAZIDIYE. Moscheea propriu-zisă se compune dintr-o sală lungă rectangulară împărţită la mijloc de un arc, formând astfel două spaţii pătrate, peste care se înalţă câte o cupolă de aceeaşi mărime. Pe fiecare latură a sălii se află câte un coridor îngust cu tavan boltit, ce comunică atât cu sala, cât şi cu trei camere mici de o parte şi de alta. Aceste camere lăturalnice numite *tabhane* erau folosite pentru a găzdui dervişii călători, ele fiind prezente doar în moscheile otomane timpurii.

Mormântul ctitorului se află chiar în spatele moscheii. Minunatul *türbe* datează din anul 1474, când Mahmud Paşa a fost executat de Mehmed al II-lea, după cum o arată inscripţia de pe piatra funerară.

8. KAPALI ÇARŞI, sau Bazarul Acoperit, este, după toate probabilităţile, cea mai mare piaţă de acest tip din lume, reprezentând în sine un mic oraş. Potrivit unui studiu întreprins în 1976, există aici peste 3 000 de magazine de diferite tipuri, dar şi depozite, ateliere, tarabe şi hanuri, precum şi câteva restaurante şi numeroase chioşcuri cu mâncare, cafenele, ceainării pentru care lucrează aproximativ 20 000 de oameni. Piaţa s-a extins din vremea domniei lui Mehmed al II-lea, fiind reconstruită de mai multe ori după fel de fel de catastrofe, printre ultimele din epoca modernă numărându-se cutremurul din 1894 şi un incendiu în 1954. Cu toate acestea, planul şi structura bazarului şi ale clădirilor acestuia sunt în principiu la fel cum erau la începutul epocii otomane.

La prima vedere, Kapalı Çarşı pare a fi un adevărat labirint, dar zona sa centrală se compune dintr-o grilă cu străzi paralele şi perpendiculare, cu magazine ce vând acelaşi tip de marfă grupate pe străzi specifice, ale căror nume provin de la breslele care îşi aveau iniţial atelierele în acele locuri. În centrul acestui caroiaj se află Vechiul Bedesten, una dintre structurile originale, ce supravieţuieşte de pe vremea lui Mehmed al II-lea. Atunci, ca şi acum, era ocupat de prăvăliile cu cele mai preţioase mărfuri, deoarece poate fi încuiat şi păzit noaptea. Vechiul Bedesten are o formă rectangulară, fiind acoperit de cincisprezece cupole, dispuse în trei şiruri de câte cinci, sprijinindu-se pe patru perechi de stâlpi masivi. La est de Vechiul Bedesten se ridică o clădire similară, cunoscută ca Sandal Bedesten, o hală înaltă, cu douăzeci de cupole în patru şiruri de câte cinci. Sandal Bedesten a fost construit probabil în vremea lui Baiazid al II-lea, când dezvoltarea comerţului a impus extinderea bazarului.

9. Moscheea din EYÜP este precedată de o încântătoare curte exterioară, cu două porţi în stil baroc. O altă poartă duce spre curtea interioară, umbrită de venerabili platani şi mărginită pe trei laturi de o colonadă maiestuoasă, neobişnuit de înaltă. Moscheea este construită în forma unui octogon înscris într-un dreptunghi. Interiorul ei este deosebit de plăcut, din piatră de culoarea mierii, cu decoraţii aurite şi elegantul candelabru ce atârnă din centrul cupolei, precum şi cu un magnific covor turcoaz ce acoperă toată podeaua.

Zidul clădirii aflate vizavi de moschee este acoperit în mare parte cu plăci de faianţă ce nu prezintă un anumit model, datând din epoci diferite, unele dintre ele însă fiind deosebit de frumoase. O uşă în acest zid duce spre vestibulul mormântului lui Eyüp. Este un *türbe* somptuos decorat, lucrările datând în cea mai mare parte din epoca barocă, în vreme ce vestibulul este îmbrăcat în plăci de faianţă de Iznik din perioada cea mai înfloritoare.

10. BEYAZIDIYE a fost cel de-al doilea important ansamblu religios din Istanbul după cel al lui Mehmed al II-lea, FATIH CAMII. Construită între 1501–1506, această *külliye* cuprinde moscheea propriu-zisă, împreună cu o medresă, o şcoală primară, o cantină, o baie publică şi mai multe *türbe*.

Moscheea lui Baiazid

La Moscheea lui Baiazid se ajunge prin ceea ce este poate cea mai fermecătoare curte a unei moschei din Istanbul. Un peristil din douăzeci de coloane vechi — porfir, *verde antico* (oficalcit) şi granit sienitic — susţine o arcadă construită din bolţari de marmură albă şi roşie sau albă şi neagră. Pardoseala este din marmură policromă, iar în centru se află un frumos decorat *şadırvan* (fântână pentru abluţiuni).

Un portal cu o lucrătură extraordinar de fină duce în moschee, al cărei plan este o versiune mai mică şi mai simplificată a celui de la SFÂNTA SOFIA. La fel ca acolo, marea cupolă centrală şi semicupolele dinspre est şi vest formează naosul, dincolo de care se întind spre nord şi sud navele laterale. Arcele ce susţin cupola pornesc din patru piloni rectangulari uriaşi, situaţi în colţurile unui pătrat. Partea centrală a edificiului are laturile de aproximativ 40 de metri, iar diametrul cupolei măsoară în jur de 17 metri. Nu există galerii deasupra navelor laterale, care sunt separate de nava centrală doar de cei patru piloni şi o coloană unică de granit antic între ei. Pe latura vestică, un coridor lateral, format din mai multe arcade boltite, care se prelungeşte considerabil dincolo de corpul central al moscheii, creează impresia unui nartex. La cele două capete ale coridorului se înalţă cele două minarete, împodobite cu modele geometrice realizate în teracotă; minaretele se află la oarecare distanţă de corpul principal al clădirii, conferind întregului un aspect unic, de mare efect. Loja sultanului se află în dreapta minbarului, susţinută de coloane de marmură rară, de o eleganţă impunătoare.

11. GALATA MEVLEVIHANE a fost întemeiată în jurul anului 1492 de Mohamed Semai Sultan Divani, un descendent al lui Mevlana Celaludin Rumi, marele poet mistic care în secolul al XIII-lea a întemeiat frăţia religioasă a mevlevilor, cunoscuţi în Occident drept „dervişii rotitori". În spatele curţii se află *semahane*, încăperea dedicată dansului ritual din *tekke*, o structură octogonală, frumos restaurată în anii 1970. *Semahane* şi camerele din jur găzduiesc acum Muzeul Literaturii Clasice Otomane, o formă inspirată de poezia mistică

Selim I Camii

a lui Mevlana. Colecţia cuprinde manuscrise şi opere caligrafice, precum şi instrumente muzicale şi obiecte legate de dervişii mevlevi.

12. SELIM I CAMII se înalţă pe o terasă de pe Colina a Cincea, privind spre Cornul de Aur. Moscheea, cu cupola ei măreaţă şi şirurile de cupole mai mici de o parte şi de alta a edificiului, oferă o privelişte impresionantă şi pe măsura locului unde se află. Curtea este una dintre cele mai pitoreşti din oraş, cu coloanele sale din diferite tipuri de marmură şi granit, bolţarii policromi ai arcelor, frumoasele plăci de Iznik din perioada timpurie în lunetele de deasupra geamurilor — de culoare turcoaz, albastru-închis şi galben — şi îmbietorul *şadırvan* înconjurat de chiparoşi.

În interior, moscheea are un plan extrem de simplu: o încăpere pătrată cu latura de 24,5 metri, peste care se ridică o cupolă nu foarte înaltă, atingând în centru 32,5 metri, cu cornişa sprijinindu-se pe pereţii exteriori prin intermediul unor pandantive netede. Cupola este în mod vădit mai puţin decât o emisferă, ceea ce produce o impresie de spaţiu şi grandoare, amintind într-o oarecare măsură de frumoasa cupolă joasă a Panteonului din Roma. Interiorul este extrem de spaţios şi lipsit de podoabe, proporţiile sale perfecte şi minunatele culori ale plăcilor de faianţă de Iznik de pe lunetele ferestrelor conferindu-i un farmec aparte. Bordura tavanului de sub lojă, realizată din lemn sculptat, pictat şi aurit, este un remarcabil exemplu de măiestrie artistică de la începutul secolului al XVI-lea. Principala cameră de rugăciune a moscheii este flancată la nord şi sud de anexe, fiecare constând dintr-un pasaj cu boltă în cruce ce duce spre patru cămăruţe cu cupolă. Acestea, ca şi altele asemănătoare existente în primele moschei ridicate în diverse locuri din oraş, serveau de cămine unde erau găzduiţi dervişii călători.

1. IBRAHIM PAŞA SARAYI a fost cea mai grandioasă reşedinţă particulară construită vreodată în Imperiul Otoman — mult mai mare chiar decât oricare dintre construcţiile ce fac parte din ansamblul de la TOPKAPI SARAYI. După executarea lui Ibrahim Paşa, palatul a găzduit o vreme Înalta Curte de Justiţie; mai târziu pare să fi fost cazarmă a ienicerilor şi chiar închisoare. Abandonat, edificiul s-a ruinat, aripa sa nord-vestică fiind demolată în 1939 pentru a face loc clădirii unui nou tribunal. Apoi, în 1965, a fost iniţiat un program de restaurare pentru a salva restul de palat, care acum găzduieşte Muzeul de Artă Turcă şi Islamică.

Partea care a supravieţuit este o structură uriaşă pe două niveluri, ce închide pe trei laturi o curte. Parterul se compune dintr-o serie de bolţi susţinute de stâlpi. Etajul doi, pe latura nordică şi vestică, este alcătuit dintr-o serie de firide boltite, care dau într-un coridor înspre curte, în vreme ce pe latura sudică două încăperi mari formează anticamera spre fosta sală de audienţe a marelui-vizir, o sală mare, care la capăt se deschide spre HIPODROM. Lucrările de artă turcă şi islamică ale muzeului sunt expuse cronologic la etajul doi, începând din aripa nordică, în vreme ce spaţiul de la parter al aripii sudice găzduieşte colecţia etnologică, compusă în principal din obiecte aparţinând tribului de nomazi de origine turcică din Anatolia, numiţi Yürük.

2. MAUSOLEUL LUI BARBAROSSA este una dintre lucrările timpurii ale lui Sinan, acest *türbe* datând conform inscripţiei de deasupra uşii din 1541–1542. Este o structură octogonală, cu două rânduri de ferestre. Statuia de bronz a lui Barbarossa din parcul de vizavi este o lucrare a sculptorului Zühtü Müridoğlü, dezvelită în 1946, la 400 de ani de la moartea amiralului.

3. HASEKI HÜRREM CAMII este una dintre primele lucrări realizate de Sinan la Istanbul. În afară de moschee, complexul (*külliye*) include o medresă, un *imaret*, un spital şi o şcoală primară. Toate clădirile sunt în stare bună, spitalul fiind din nou funcţional.

Iniţial moscheea se compunea dintr-o mică încăpere pătrată, acoperită cu o cupolă susţinută de pandantive în formă de stalactite, precedată de o galerie cu cinci arcade, care mărginea clădirea la cele două capete. Probabil că planul original avea o anumită eleganţă a formei şi a detaliilor. Dar în 1612 a fost adăugată o a doua încăpere, identică, spre nord, ceea ce a impus dărâmarea zidului original dinspre nord şi înlocuirea lui cu o mare arcadă sprijinită pe două coloane. Mihrabul a fost apoi mutat în mijlocul peretelui dinspre răsărit, acum extins, aşa încât se află înghesuit în spatele uneia dintre coloane — locul căpătând un aspect mai puţin plăcut.

4. ŞEHZADE CAMII este înconjurată de o curte exterioară mărginită de un zid, în interiorul căruia se află, pe lângă moschee, şi celelalte instituţii ale *külliye*-i, printre care o medresă, un cămin, un *imaret*, o şcoală primară şi cinci *türbe*, cel mai frumos dintre acestea aparţinând prinţului Mehmed.

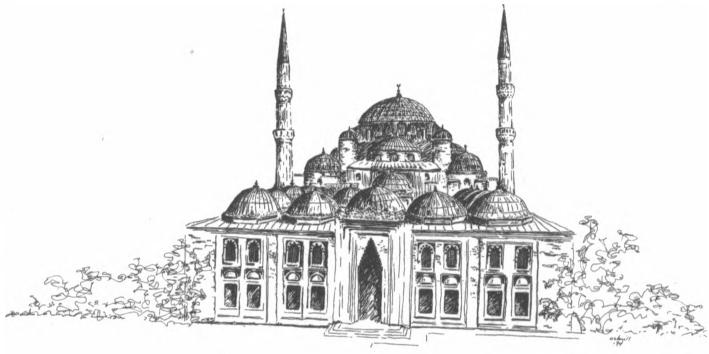

Şehzade Camii

Moscheea este precedată de o frumoasă curte interioară, a cărei suprafaţă este egală cu cea a clădirii propriu-zise, având intrări pe toate cele trei laturi. Curtea este mărginită de un portic cu cinci arcade pe fiecare latură, bolţarii arcelor fiind, alternativ, din marmură roz şi albă. Cele două minarete se ridică la colţurile clădirii, chiar în afara zidului curţii. Remarcabilă este lucrătura în piatră a minaretelor: un basorelief cu modele geometrice complicate, ornamentaţia traforată a *şerefe*-lor (balcoanele minaretelor), şi folosirea teracotei în incrustaţii. Minaretele încadrează splendid moscheea, cu mulţimea ei de cupole şi semicupole, multe dintre ele cu cornişe dantelate şi nervuri îndrăzneţe. La construcţia acestei moschei Sinan a apelat pentru prima oară la expedientul curajos de a folosi galeriile cu colonade de-a lungul întregii faţade sudice şi a celei nordice pentru a masca contraforţii.

Interiorul este acoperit de o cupolă centrală, înconjurată pe cele patru laturi de semicupole. Încăperea pentru rugăciune, vastă şi goală, este neobişnuită pentru o moschee imperială, deoarece nu are nici măcar o coloană sau vreun balcon. Cu toate acestea, tocmai prin simplitatea sa austeră, interiorul are un anumit farmec.

5. ISKELE CAMII este extrem de impozantă datorită poziţiei pe care o ocupă, deasupra lui Iskele Meydanı şi totodată datorită minunatului său portic dublu, a cărui prelungire neobişnuită acoperă o fermecătoare fântână. Interiorul este poate mai puţin izbutit, deoarece cupola centrală înconjurată de trei, şi nu de obişnuitele două sau patru semicupole, conferă moscheii un aspect oarecum trunchiat.

Spre nord se află medresa complexului — o clădire frumoasă, de formă rectangulară, care acum găzduieşte o clinică. Şcoala primară este situată în spatele moscheii, fiind clădită pe un teren ridicat şi susţinută de foarte pitoreşti arcade; clădirea a fost recent restaurată şi serveşte de bibliotecă pentru copii. La picioarele treptelor ce coboară de la terasa moscheii, se găseşte frumoasa Fântână a lui Ahmed al III-lea, datând din 1726.

6. MIHRIMAH CAMII se înalţă pe culmea Colinei a Şasea, chiar în interiorul ZIDURILOR TEODOSIENE, la sud de Poarte Edirne. Pe lângă moschee, impozanta

külliye cuprinde o medresă, o şcoală primară, un hamam dublu, două *türbe* şi un şir lung de magazine în infrastructura terasei pe care a fost construit complexul.

Moscheea este solidă şi dominatoare, pe măsura poziţiei ei în cel mai înalt punct al oraşului vechi. Baza de formă pătrată pe care se sprijină cupola, cu timpanele ei cu ferestre multiple, identice pe toate laturile, este străjuită în colţuri, în prelungirea stâlpilor pe care se sprijină arcele cupolei, de patru turnuri mari ce conferă soliditate şi un aer îndrăzneţ ansamblului. Peste această structură pătrată se înalţă cupola propriu-zisă, aşezată pe un tambur circular străpuns de ferestre. Moscheea este precedată de o curte mare, având pe trei laturi porticurile şi chiliile medresei şi un frumos *şadırvan* în centru. Pe a patra latură se află galeria exterioară a moscheii, compusă din şapte arcade boltite susţinute de opt coloane de marmură şi granit.

Zona centrală din interior este de formă pătrată, deasupra ei arcuindu-se o mare cupolă, cu un diametru de 20 de metri şi o înălţime în centru de 32 de metri, sprijinită pe pandantive simple. La nord şi sud, arcade triple înalte se deschid spre nave laterale, fiecare având deasupra câte o galerie; galeriile se compun din trei arcade boltite, ce ajung doar la baza arcelor cupolei. Timpanele celor patru arce ale cupolei au fiecare câte trei rânduri de ferestre, astfel că moscheea este inundată de lumină. Minbarul este o izbutită şi originală lucrare din marmură albă, perforată ca un grilaj de fier. Bolţarii arcelor galeriilor sunt o policromie dantelată din *verde antico* şi marmură de Prokonnesos (actuala insulă Marmara).

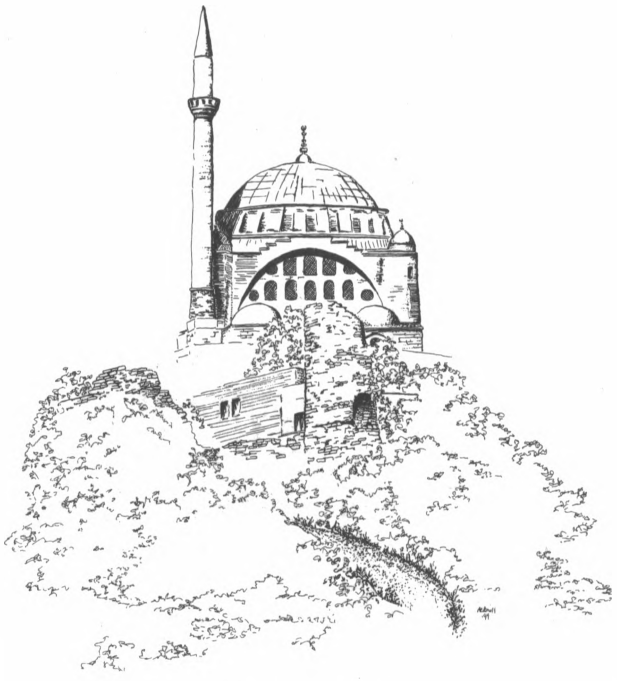

Mihrimah Camii

7. SÜLEYMANIYE este, ca mărime, al doilea ansamblu imperial cu moschee din oraş, depăşit în ceea ce priveşte dimensiunea, dar nu şi grandoarea, de FATIH CAMII. Moscheea se înalţă în centrul unei curţi exterioare mari, înconjurată pe trei părţi de un zid cu ferestre zăbrelite. Pe latura nordică, unde terenul coboară în pantă abruptă spre Cornul de Aur, curtea este susţinută de o complicată infrastructură boltită. În jurul curţii sunt aşezate pe trei părţi, într-un aranjament cât mai simetric cu putinţă, celelalte clădiri ale complexului. Printre acestea se numără patru medrese şi şcoala pregătitoare pentru ele, o şcoală de citire a Coranului, o şcoală dedicată tradiţiei sacre privitoare la Profet, o şcoală primară, o şcoală medicală, un spital cu un azil pentru alienaţi mintali, o bucătărie publică, un caravanserai, o piaţă comercială, o baie publică, mausoleul lui Soliman şi al Roxelanei şi mormântul lui Sinan, arhitectul complexului.

Moscheea este precedată de o curte mărginită de porticuri impunătoare cu coloane din cel mai preţios porfir şi granit. În cele patru colţuri ale curţii se înalţă patru minarete impresionante.

Marea încăpere pentru rugăciune a moscheii este aproape pătrată, având 58,5 pe 57,5 metri, deasupra ei înălţându-se o cupolă de 27,5 metri în diametru, ce ajunge în centru la o înălţime de 47 de metri. Cupola este flancată la est şi vest de două semicupole, iar la nord şi sud de arcade ale căror timpane sunt întretăiate de ferestre. Arcele cupolei se sprijină pe piloni de formă neregulată. Între piloni, la nord şi sud, triple arcade sprijinite pe doi monoliţi uriaşi din porfir susţin timpanele arcelor. Nu există galerii aici, după cum nu se poate afirma că ar exista nave laterale, deoarece marile coloane de porfir sunt atât de înalte şi atât de depărtate, încât nu formează niciun fel de delimitare între zona centrală şi ziduri. Efectul general al interiorului este de o măreţie severă. Doar peretele dinspre răsărit este înviorat de câteve pete de culoare; frumoasele

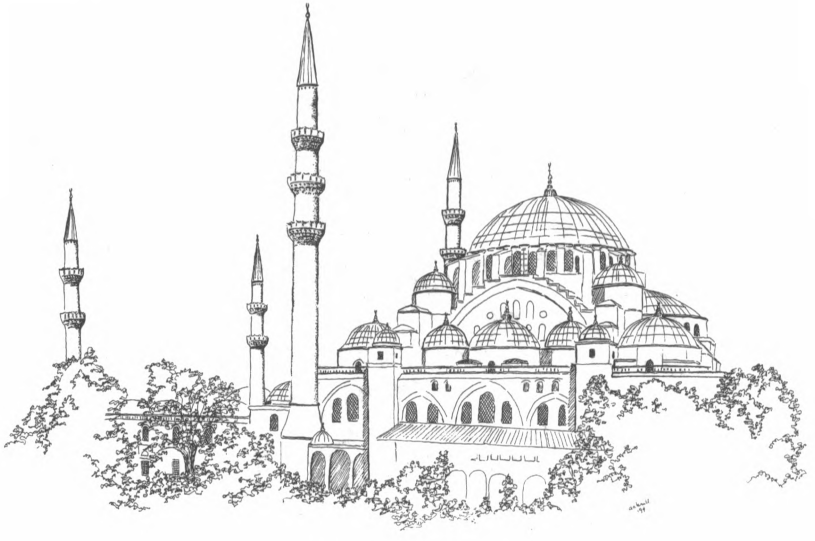

Süleymaniye Camii

ferestre cu vitralii sunt realizate de meşterul cunoscut sub numele de Sarhoş Ibrahim (Ibrahim Beţivul). Plăcile de faianţă, folosite cu parcimonie, sunt primele exemple cunoscute ale noii tehnici a meşterilor din Iznik: albastru-închis şi roşu pe un fundal de un alb pur. Mihrabul şi minbarul din marmură de Prokonnesos sunt de asemenea de o mare simplitate şi eleganţă, ca de altfel şi lucrătura de lemn, cu incrustaţii din fildeş şi sidef, a uşilor, a obloanelor şi a scaunului imamului. În tot ansamblul, inscripţiile sunt realizate de cei mai faimoşi caligrafi otomani, Ahmed Karahisarı şi elevul său, Hasan Çelebi.

Mausoleul lui Soliman şi cel al soţiei sale Roxelana se află în grădina înconjurată de zid din spatele moscheii; mausoleul lui este deschis publicului, al ei însă, nu. Mausoleul lui Soliman are o formă octogonală şi este înconjurat de un frumos portic. Are o dublă cupolă, cea interioară fiind susţinută de coloane din interior. Bolta cupolei mai păstrează şi frumoasele picturi în roşu-rubiniu, negru şi auriu. Pereţii sunt acoperiţi pe interior cu faianţă de Iznik, numărul de plăci fiind aici de două ori mai mare decât în restul moscheii. Peste mormântul lui Soliman, al fiicei sale Mihrimah, precum şi al lui Soliman al II-lea şi Ahmed al II-lea se înalţă câte un catafalc.

8. HASEKI HÜRREM HAMAMI a fost construit de către Sinan în 1556. După ce multă vreme a stat închis, a fost de curând restaurat şi este folosit ca loc de expunere a covoarelor turceşti. Este unicul hamam otoman din oraş care poate fi vizitat în întregime, accesul fiind permis atât în băile bărbaţior, cât şi în ale femeilor. Acestea sunt practic identice, având însă intrările la capete opuse ale clădirii.

În mod obişnuit, un hamam are trei zone distincte. Prima este *camekan*-ul, folosit ca sală de primire şi vestiar. Urmează *soğukluk*-ul, o încăpere cu temperaturi intermediare, care serveşte de anticameră la băi. În final se pătrunde în *hararet*, sau sauna. În băile turceşti precum aceasta, construită pentru Roxelana, prima dintre secţiuni, *camekan*-ul, este cea mai monumentală. Conform tipicului, este o cameră pătrată, acoperită cu o cupolă, cu un havuz la mijloc, iar

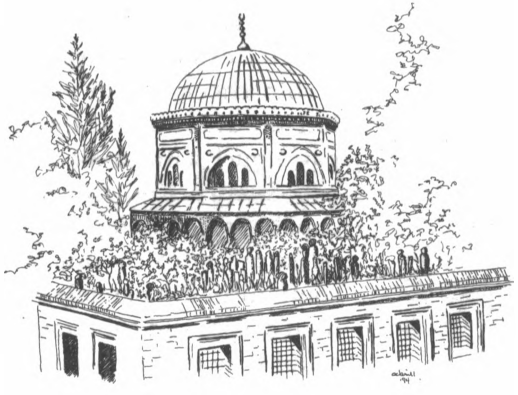

Mausoleul lui Soliman

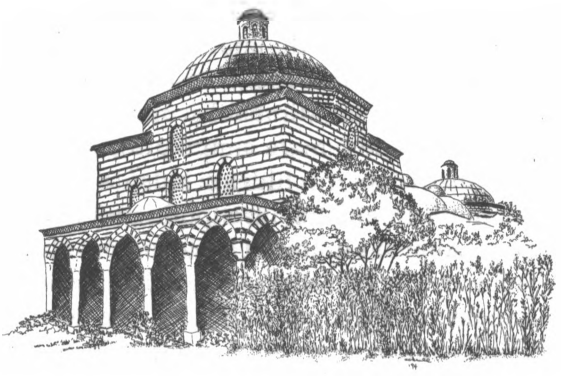

Haseki Hürrem Hamami

pe margini cu o galerie cu cabine particulare servind de vestiare. *Soğukluk*-ul este cel mai adesea o încăpere de trecere, unde se află de obicei şi toaletele; în cazul de faţă se compune dintr-un îngust coridor transversal, cu o cupolă mică în centru şi bolţi de o parte şi de alta. *Hararet*-ul este de obicei cea mai elaborată încăpere. La Haseki Hürrem Hamami, el respectă planul tradiţional, cu o zonă cruciformă cu cupolă şi cabine de baie private pe diagonale. În centru există o mare platformă de marmură de formă hexagonală, *göbek taşı*, încălzită de *kulhane*, camera subterană a cuptoarelor. Clienţii stau întinşi pe platforma de piatră pentru a transpira şi a fi masaţi înainte de a se îmbăia într-una dintre cabinele private.

9. RÜSTEM PAŞA CAMII a fost construită de Sinan în 1561 în cartierul comercial Eminönü, chiar lângă Cornul de Aur. Moscheea se înalţă pe o terasă deasupra unui interesant ansamblu de bolţi, în care funcţionează magazine. Scări interioare urcă din colţurile platformei spre o curte frumoasă şi spaţioasă, unică în oraş. Moscheea este precedată de un neobişnuit portic dublu. Cel dinspre interior se compune din obişnuitele cinci arcade cu cupole, iar din el se proiectează în afară un acoperiş de protecţie adânc şi jos, a cărui margine exterioară se sprijină pe o colonadă.

Rüstem Paşa Camii

Moscheea are un plan de octogon înscris într-un dreptunghi. Cupola este flancată de patru mici semicupole amplasate pe diagonalele construcţiei. Arcele pe care se sprijină cupola pornesc din patru stâlpi octogonali, doi pe latura nordică, doi pe cea sudică, şi din contraforţii din peretele estic şi cel vestic. Spre nord şi spre sud sunt două galerii susţinute de stâlpi şi de mici coloane de marmură între ei.

Moscheea este în special cunoscută pentru splendidele ei plăci de faianţă care acoperă

aproape în întregime zidurile, nu numai interiorul, inclusiv galeriile, dar şi faţada porticului. Asemenea tuturor plăcilor de faianţă turceşti remarcabile, şi cele de la Rüstem Paşa Camii provin din cuptoarele de la Iznik din perioada lor de glorie, mândrindu-se cu roşul de flacără sau *bolus armenus* (argila armenească) caracteristic acelei perioade. Aceste plăci cu totul excepţionale, de o mare varietate de modele florale şi geometrice, nu acoperă doar pereţii, ci şi coloanele, mihrabul şi minbarul. În ansamblu, ele desăvârşesc ceea ce este unul dintre cele mai frumoase şi remarcabile interioare de moschee din oraş.

Capitolul 18

1. SOKOLLU MEHMED PAŞA CAMII, una dintre cele mai frumoase moschei ridicate pentru un vizir de către Sinan, a fost construită între 1571 şi 1572 mai jos de HIPODROM, pe Prima Colină. Moscheea este precedată de o curte, mărginită pe trei părţi de chiliile unei medrese, cu sala de conferinţe (*dershane*) construită deasupra unei scări ce urca din strada de mai jos. Porticul cu şapte arcade al moscheii formează a patra latură a curţii, lunetele ferestrelor fiind decorate cu remarcabile inscripţii din faianţă albă şi albastră.

Moscheea are un plan în formă de hexagon înscris într-un patrulater aproape pătrat, zona centrală fiind acoperită de o cupolă, încadrată de patru semicupole mici în colţuri. Nu există nave laterale, dar pe trei laturi se întinde o galerie joasă, susţinută de coloane zvelte de marmură cu capiteluri romboidale tipic otomane. Arcadele policrome, cu bolţari de marmură roşie şi verde în alternanţă, sunt caracteristice perioadei în care a fost construită moscheea. Modul de decorare cu plăci de faianţă este de mare efect. Doar anumite porţiuni din pereţi au fost

Sokollu Mehmed Paşa Camii

acoperite cu faianţă: pandantivele de sub cupolă, o friză cu un model floral şi rafinata secţiune centrală din peretele estic. Acest ultim panou încadrează mihrabul cu plăci decorate cu motive florale şi de viţă-de-vie de culoare turcoaz pe un fond verde pal, între care sunt intercalate panouri într-o caligrafie fină, cu litere albe pe un fundal albastru intens. Deasupra elegantului minbar de marmură există o înaltă construcţie conică, acoperită cu acelaşi sortiment de plăci de faianţă ce încadrează mihrabul. Deasupra mihrabului, cadrul arcadei din peretele estic este străpuns de frumoase vitralii, al căror spectru de culori calde echilibrează tonurile reci ale florilor de pe faianţa de dedesubt. Chiar deasupra portalului de la intrare se găseşte o minunată mostră de pictură decorativă aparţinând perioadei clasice, alcătuită din elaborate arabescuri în culori puternice şi variate.

2. MAUSOLEUL LUI SELIM AL II-lea este cel mai vechi *türbe* din grădina aflată la sud de SFÂNTA SOFİA, construit în 1577. Splendide plăci de faianţă de Iznik împodobesc atât faţada, cât şi întregul interior. Clădirea este pătrată, având o cupolă exterioară ce se sprijină direct pe pereţii exteriori, în vreme ce cupola interioară este susţinută de un şir de coloane dispuse în cerc. Aici este înmormântat Selim al II-lea alături de soţia sa Nurbanu. În jur sunt aşezate mici sarcofage deasupra locurilor în care sunt înmormântaţi cei cinci fii ai lui Selim, trei dintre fiicele acestuia şi treizeci şi doi dintre copiii fiului şi succesorului său, Murad al III-lea.

3. KILIÇ ALI PAŞA CAMII a fost construită între 1580 şi 1581 pe malul european al Bosforului, chiar după Galata. Complexul include marea moschee, o medresă, un hamam şi *türbe*-le pentru fondatorul ei, amiralul Kılıç Ali Paşa. Moscheea este precedată de un fermecător portic exterior dublu. Porticul exterior are un acoperiş foarte înclinat, mult ieşit în afară, susţinut de douăsprezece coloane pe faţada vestică şi de câte trei coloane pe laterale, toate cu capiteluri romboidale. Porticul interior se compune, la fel ca la majoritatea moscheilor, din cinci arcade boltite, ce se sprijină pe coloane cu capiteluri în formă de stalactite.

Partea centrală a interiorului moscheii este acoperită cu o cupolă mare, susţinută de două semicupole la est şi vest. Zona centrală este delimitată de navele laterale prin pilonii ce sprijină cupola şi de câte o pereche de coloane între ei la nord şi sud. Mihrabul se află într-o absidă pătrată, unde pot fi văzute şi o serie de plăci de faianţă de Iznik din perioada de glorie a acestei ceramici. La capătul dinspre vest există un soi de pseudo-nartex compus din cinci arcade cu bolţi în cruce separate de zona centrală prin patru stâlpi rectangulari.

4. ŞEMSI AHMED PAŞA CAMII a fost construită în 1580–1581, bucurându-se de o poziţie pitorească la gurile Bosforului în Üsküdar. Ctitorul ei a fost vizirul Şemsi Ahmed Paşa, care se trăgea din dinastia imperială a selgiucizilor. Este o moschee dintre cele mai simple, compusă dintr-o încăpere pătrată acoperită de o cupolă cu conci pe post de trompe. Mausoleul lui Şemsi Ahmed Paşa se deschide direct în moschee, de care îl desparte un grilaj verde — un element ingenios şi frumos realizat. Construcţia elegantă a unei medrese se ridică pe două

laturi ale curții, în timp ce pe a treia latură se înalță un zid cu ferestre zăbrelite ce dau direct spre cheiul Bosforului.

5. ATIK VALIDE CAMII a fost construită de Sinan în 1583 pe dealul de deasupra Üsküdar-ului. Moscheea a fost ctitorită de valide sultan Nurbanu, soția lui Selim al II-lea și mama lui Murad al III-lea. Pe lângă moschee, această *külliye* se compune dintr-o medresă, un spital, un *imaret*, o școală de studiere a Coranului, un caravanserai și un hamam, care toate sunt încă în picioare.

Curtea moscheii este una dintre cele mai frumoase din oraș, un claustru bine proporționat, cu porticuri boltite susținute de coloane de marmură; în centrul ei se află un *șadırvan* și un crâng de platani și chiparoși bătrâni. În moschee se intră printr-un portic dublu, minuțios lucrat, din care cel exterior are un acoperiș înclinat, iar cel interior cupole și frumoase inscripții pe plăcile de faianță de deasupra ferestrelor.

Sala de rugăciune este o încăpere largă dreptunghiulară, având în centru o cupolă susținută de un aranjament hexagonal de piloni și coloane; la nord și la sud există nave laterale, fiecare având două arcade boltite. Pe trei laturi ale încăperii se află galerii, iar tavanele de lemn de sub unele dintre ele păstrează picturile elaborate, caracteristice acelei perioade, cu motive florale și arabescuri în auriu, roșu și negru. Mihrabul se află într-o absidă pătrată, îmbrăcată în totalitate în plăci de faianță din perioada de glorie a ceramicii de Iznik; de remarcat și ancadramentele ferestrelor din conglomerat de marmură de culoare roșu-închis și obloanele cu bogate incrustații de sidef. Mihrabul și minbarul sunt lucrări de mare finețe realizate din marmură sculptată.

6. RAMAZAN EFENDI CAMII a fost ultima moschee construită de Sinan, fiind ridicată în 1586 pe Colina a Șaptea, în Samatya. Ctitorul era un înalt dregător al curții pe nume Hoca Hüsrev, dar în mod obișnuit moscheea este cunoscută ca Ramazan Efendi Camii, după șeicul unui *tekke* de dervișI care făcea parte din ctitoria originală. Este o moschee cu un plan dintre cele mai simple, compusă dintr-o încăpere dreptunghiulară cu un acoperiș de lemn și un portic. Se presupune că inițial era acoperită cu o cupolă de lemn și avea un portic din trei arcade boltite susținute de patru coloane de marmură. Actualul portic și acoperișul plat, de lemn, sunt restaurări în urma unui cutremur. Minaretul este o strucutră elegantă din punct de vedere al proporțiilor și detaliilor, în vreme ce micul *șadırvan* din curte este o lucrare din piatră minunat sculptată. Moscheea își datorează însă faima splendidelor panouri din faianță care o împodobesc. Acestea provin din perioada de apogeu a faianței de Iznik, numărându-se printre cele mai frumoase plăci de faianță existente; de remarcat sunt în special chenarele de un roșu aprins.

7. MAUSOLEUL LUI MURAD AL III-LEA a fost terminat în 1599. Este construit pe un plan hexagonal, cu o cupolă dublă și este acoperit cu plăci de faianță de Iznik comparabile cu cele din Mausoleul lui Selim al II-lea. Murad este înmormântat aici alături de soția sa Safiye, iar în jur sunt sicriele a patru dintre concubinele sale, a douăzeci și trei dintre fiii săi și douăzeci și cinci dintre fiicele sale. Lipit de mausoleul lui Murad se înalță Mormântul Prinților, care conține

rămăşiţele a cinci dintre fiii lui Murad al IV-lea, care au murit în pruncie răpuşi de ciuma din 1640.

8. MAUSOLEUL LUI MEHMED AL III-LEA a fost terminat în 1607, având un plan octogonal şi o cupolă dublă, fiind de asemenea acoperit cu superbe plăci de faianţă de Iznik. Sunt înmormântaţi aici Mehmed alături de soţia sa Handan, iar în jur se află sicriele a nouă dintre copiii săi. În *türbe* se găsesc şi mormintele a şaisprezece fiice ale lui Murad al III-lea, care au murit toate în timpul ciumei din 1598.

9. SULTAN AHMED CAMII este considerată de cei mai mulţi comentatori drept cea mai frumoasă moschee imperială din Istanbul, cu cascada ei graţioasă de cupole şi semicupole şi cele şase minarete zvelte ce se ridică la colţurile clădirii şi ale curţii din faţă.

Curtea este la fel de mare ca moscheea însăşi, având intrări monumentale pe trei părţi. Este modelul clasic de curte, mărginită de un peristil format din douăzeci şi şase de coloane, peste care se ridică treizeci de mici cupole. În centrul curţii există un frumos *şadırvan* octogonal, care acum nu mai are decât o funcţie decorativă. Pentru spălarea rituală se folosesc în zilele noastre câteva robinete aflate sub arcadele de pe latura nordică şi sudică a curţii. Cele patru minarete din colţurile clădirii au fiecare câte trei *şerefe*, iar cele două din colţurile curţii câte două. Minaretele sunt canelate, iar *şerefe*-le au parapete în formă de stalactite.

În interior moscheea are o lungime de 51 de metri şi o lăţime de 53 de metri, cupola centrală măsurând 23,5 metri în diametru şi fiind susţinută de patru arce ascuţite şi patru pandantive. Înălţimea de la pardoseală până la cheia de boltă este de 43 de metri. Cupola este încadrată pe cele patru laturi de semicupole, care la rândul lor sunt flancate de câte două semicupole mai mici. Patru coloane colosale, de sine stătătoare, reprezintă punctele principale de sprijin ale cupolei; acestea măsoară 5 metri în diametru, au o bandă la mijloc, iar deasupra şi dedesubt caneluri convexe.

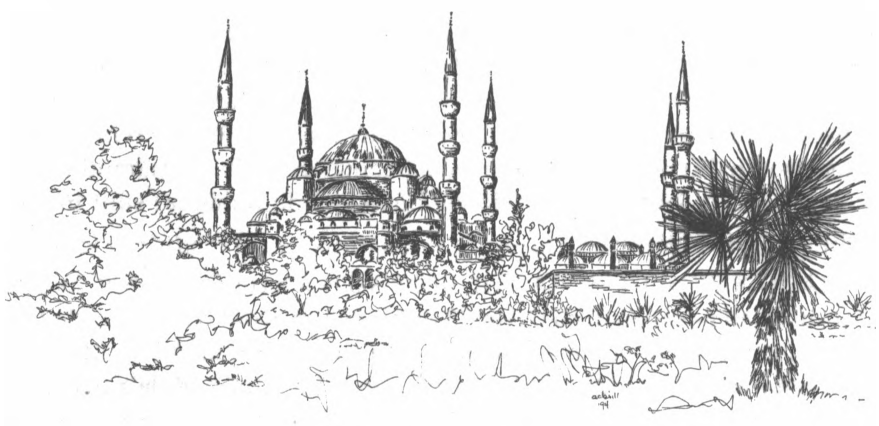

Sultan Ahmed Camii

Moscheea este invadată de lumina ce pătrunde prin cele 250 de ferestre ale edificiului. Pe vremuri acestea aveau vitralii turceşti realizate la început de secol XVII. Arabescurile pictate din cupole şi de pe suprafeţele superioare ale pereţilor clădirii sunt lucrări moderne, cu desene mai puţin reuşite şi culori lipsite de rafinament. Aici predomină un albastru excesiv de strălucitor, de la care provine şi denumirea populară de Moscheea Albastră. Plăci de faianţă de Iznik din cea mai înfloritoare perioadă a acestei ceramici sunt folosite pentru a decora partea inferioară a pereţilor, în special în galerii. Magnificele modele florale tradiţionale cu lalele, crini, garoafe şi trandafiri, precum şi chiparoşi şi alţi copaci apar pe ele, în culori alese, predominante fiind nuanţele de verde şi albastru. Mihrabul şi minbarul din marmură albă de Prokonnesos sunt exemple reuşite de sculptură de început de secol al XVII-lea. Remarcabilă este şi machetăria uşilor şi a obloanelor de la ferestre, cu incrustaţii de fildeş, baga şi sidef. Sub loja sultanului, care se află în galeria de sus în stânga mihrabului, tavanul de lemn este o mostră de pictură timpurie cu splendide arabescuri florale şi geometrice, în minunate culori calde, cum puţine s-au păstrat.

Iniţial complexul de aici cuprindea, pe lângă moschee, o medresă, un spital, un caravanserai, un *imaret*, o şcoală primară, o piaţă şi un *türbe*. Spitalul, caravanseraiul şi piaţa au fost distruse în secolul al XIX-lea, iar *imaret*-ul este înglobat azi în clădirile moderne de la capătul sudic al HIPODROMULUI. Şcoala primară se află mai sus de zidul nordic, într-o poziţie elevată. Medresa este chiar în afara zidurilor incintei în colţul nord-vestic, alături de mausoleul impozant, care a fost recent restaurat şi deschis publicului. Aici este înmormântat Ahmed I împreună cu soţia sa Kösem şi trei dintre fiii săi, Osman al II-lea, Murad al IV-lea şi Baiazid.

O rampă în colţul nord-estic al moscheii duce spre *hünkâr kasrı*, pavilionul imperial, o suită de camere folosite de sultan ori de câte ori venea aici la slujbă, cu un pasaj interior ce ducea direct la loja regală din moschee. *Hünkâr kasrı* a fost acum transformat în Muzeul de Chilimuri, ce cuprinde o colecţie remarcabilă de covoare turceşti, printre care mai multe ce fuseseră făcute chiar pentru sultan.

În capătul estic al moscheii sunt câteva încăperi mari boltite, care odinioară serveau de magazii şi grajduri; ele au fost restaurate pentru a găzdui un Muzeu de Carpete, cu piese datând din secolul al XV-lea până în secolul al XVIII-lea, printre care se numără câteva exponate deosebit de frumoase.

Capitolul 19

1. AHI ÇELEBI CAMII se înalţă în apropierea Cornului de Aur chiar deasupra Podului Galata, fiind unul dintre puţinele edificii păstrate din vechiul cartier cunoscut ca Zindan Kapı, sau Poarta Închisorii. Cartierul îşi ia numele de la vechiul turn aflat în apropierea moscheii, care a servit de închisoare în vremuri bizantine, precum şi otomane. Moscheea a fost întemeiată la începutul secolului al XVI-lea de Ahi Çelebi ibni Kemal, medicul-şef al spitalului din cadrul *külliye*-i Fatih. Clădirea a fost restaurată de Sinan, dar acum este abandonată şi a început să se deterioreze.

2. ALAY KÖŞKÜ, Pavilionul pentru Procesiuni, este un foişor mare, de formă poligonală, amplasat în zidul exterior de apărare ce înconjoară TOPKAPI SARAYI, chiar vizavi de Înalta Poartă, sediul marelui-vizir. Actuala construcţie datează din 1819, când vechea structură a fost refăcută de Mahmud al II-lea, dar un Pavilion pentru Procesiuni s-a aflat aici de demult, cel mai probabil din timpul domniei lui Fatih.

Capitolul 20

1. YENI CAMI a fost terminată în 1663 de arhitectul Mustafa Ağa. Moscheea este precedată de o curte la fel de mare ca moscheea în sine, mărginită de un portic cu douăzeci de coloane şi având în centru un frumos *şadırvan* octogonal. Cele două minarete se înalţă la colţurile clădirii în afara zidurilor curţii, fiecare având câte trei *şerefe* împodobite cu splendide sculpturi în formă de stalactite. Faţada nordică şi cea sudică au galerii cu arcade pe două niveluri. În colţul nord-estic al edificiului se află *hünkâr kasrı*, la care se ajunge pe o rampă care face o arcadă pe deasupra străzii din spatele moscheii.

Planul parterului moscheii este un pătrat cu latura de 41 de metri. Deasupra zonei centrale se ridică o cupolă mare ce se sprijină pe patru semicupole. Zona centrală este marcată de patru piloni uriaşi ce reprezintă suporţii principali ai cupolei. Patru mari arce se înalţă între piloni, iar între ele sunt cele patru timpane care asigură tranziţia spre cornişa circulară a cupolei. Aceasta din urmă are un diametru de 17,5 metri şi ajunge la 36 de metri înălţime în punctul ei maxim. Coloane zvelte de marmură sprijină galeria, care prezintă un parapet de marmură frumos lucrat. Loja imperială se află în colţul nord-estic al galeriei.

Din complexul original ridicat de Turhan Hadice făceau parte, pe lângă moschee, o medresă, un spital, o şcoală primară, un hamam, două fântâni, un *türbe* şi Bazarul Egiptean. Spitalul, şcoala primară şi hamamul au dispărut, dar celelalte structuri au supravieţuit. Mausoleul este edificiul octogonal cu cupolă

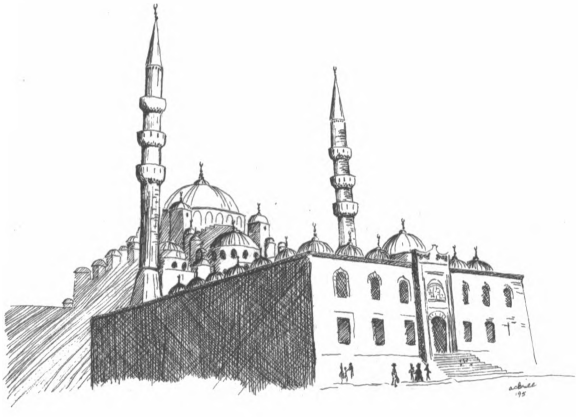

Yeni Cami

din capătul estic al grădinii de lângă Yeni Cami. Acolo sunt înmormântaţi, alături de Turhan Hadice, fiul ei, Mehmed al IV-lea, precum şi cinci sultani ulteriori: Mustafa al II-lea, Ahmed al III-lea, Mahmud I, Osman al II-lea şi Murad al V-lea.

2. MISIR ÇARŞIŞI, sau BAZARUL DE MIRODENII, este frumoasa clădire în formă de L care mărgineşte pe două laturi parcul de la YENI CAMI. Se numeşte în turcă Mısır Çarşışı, sau Bazarul Egiptean, fiindcă a fost construit din birurile adunate din Egipt, în vreme ce numele de Bazarul de Mirodenii, pe care i-l dau europenii, vine de la faptul că este un loc celebru pentru mirodeniile şi ierburile sale medicinale. În total sunt optzeci şi opt de magazine găzduite în spaţii boltite, precum şi o moschee mică în colţul interior al L-ului şi un restaurant — Pandelis — în încăperile de deasupra intrării principale.

3. YENI VALIDE CAMII a fost construită între anii 1708 şi 1710, în ultima fază a perioadei clasice a arhitecturii otomane, chiar înainte ca influenţa barocă să se facă simţită. Ca plan, moscheea este o variantă a octogonului înscris într-un pătrat; zidurile sale fiind împodobite cu plăci de faianţă de calitate inferioară de dată târzie. Dincolo de poarta principală se ridică un mare *imaret*, cu o cişmea într-un colţ; acestea datează dintr-o perioadă mai târzie decât restul complexului şi sunt realizate în stil baroc. Într-un colţ se află frumosul *türbe* deschis al lui *valide sultan* Rabia Gülnus, care arată ca o colivie mare, iar alături un minunat *sebil*.

Capitolul 21

1. CAĞALOĞLU HAMAMI, construit în 1741, este cea mai frumoasă şi celebră baie turcească din Istanbul. Planul sectorului rezervat bărbaţilor este convenţional, vizitatorii trecând din *camekan* în *hararet* printr-un mic *soğukluk*, toate cele trei încăperi aflându-se în linie. Dar în băile femeilor *camekan*-ul nu se află în linie cu celelalte două încăperi, ci poziţionat într-o parte, unul din colţurile sale fiind lipit de un colţ al *soğokluk*-ului. Ca în majoritatea băilor turceşti, cea mai elaborată încăpere este *hararet*-ul, care are aceeaşi formă atât în sectorul pentru bărbaţi, cât şi în cel destinat femeilor. Este o încăpere cruciformă deschisă, cu o cupolă centrală susţinută de un cerc de coloane şi cu camere laterale boltite de-a lungul braţelor crucii.

2. NURUOSMANIYE CAMII se ridică pe Colina a Treia, la răsărit de KAPALI ÇARŞI. Moscheea a fost începută în 1748 de Mahmud I şi încheiată în 1755 de Osman al III-lea. Arhitectul pare să fi fost un grec pe nume Simeon, care studiase probabil în Occident, deoarece moscheea este prima clădire otomană de proporţii în noul stil arhitectural baroc, ce predomina în acea vreme în vestul Europei.

Moscheea este ridicată pe o terasă joasă, la care se ajunge pe un şir de trepte amplasate neregulat. Este precedată la vest de un portic cu cinci arcade, curtea, de o formă destul de neobişnuită, fiind închisă de nouă arcade boltite dispuse în semicerc. Cele două minarete se înalţă la exteriorul celor două capete ale portalului. În colţul nord-estic al moscheii, o rampă cu o formă ciudată ce se sprijină pe mari arce semicirculare duce spre loja sultanului.

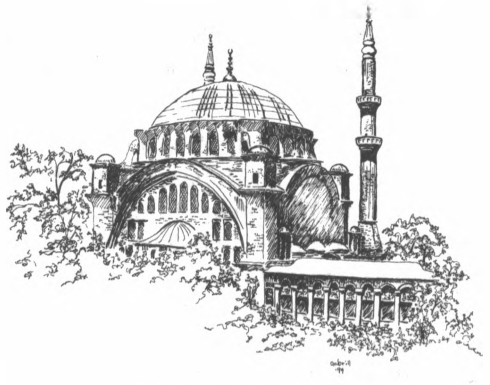

Nuruosmaniye Camii

Interiorul moscheii constă în principal dintr-o încăpere pătrată, peste care se înalţă o cupolă mare ce se sprijină pe patru arce semicirculare din pereţi. Forma arcelor cupolei este accentuată, mai ales la exterior, unde impozantele arce în formă de potcoavă reprezintă cea mai pregnantă caracteristică a edificiului. Există o absidă semicirculară pentru mihrab în centrul zidului dinspre răsărit, precum şi încăperi laterale în colţul nord-estic şi cel sud-estic. Loja sultanului, despărţită printr-un grilaj aurit, se află în galeria de deasupra colţului nord-estic.

3. AYAZMA CAMII a fost construită între 1760 şi 1761 de Mustafa al III-lea, care a dedicat-o mamei sale, Rabia Gülnus. Aceasta este una dintre moscheile mai reuşite ale şcolii baroce, mai ales în ceea ce priveşte exteriorul. Frumosul portal de la intrare se deschide spre curtea din care un şir de trepte în formă semicirculară urcă spre porticul moscheii; în partea stângă există o cisternă mare, iar, mai departe, o colonadă pe două niveluri, frumos lucrată, duce spre loja imperială. Structura superioară este de asemenea diversificată, având mici cupole şi turnuleţe, precum şi numeroase ferestre ce luminează interiorul.

4. LALELI CAMII, Moscheea Crinului, a fost ridicată între 1759 şi 1763. În afară de moschee, această *külliye* includea un *imaret*, care a dispărut între timp, şi un caravanserai, cunoscut ca Büyuk Taş Hanı, care funcţionează şi azi. Tot aici se află şi mausoleul lui Mustafa al III-lea, care se odihneşte alături de fiul său, Selim al III-lea.

Planul interiorului moscheii este cel al unui octogon înscris într-un dreptunghi. Toate coloanele de susţinere, cu excepţia celor două dinspre vest, sunt înglobate în pereţi; pe cele dinspre vest se sprijină o galerie ce merge de-a lungul zidului vestic. Toţi pereţii sunt îmbrăcaţi în tipuri diferite de marmură, ceea ce dă un aspect vesel, chiar dacă oarecum ţipător, edificiului. Zidul vestic al galeriei are medalioane de *opus sectile*, în care sunt înglobate nu doar bucăţi de marmură rară, ci şi pietre semipreţioase precum onix, jasp şi lapislazuli. O absidă dreptunghiulară conţine mihrabul, realizat din varietăţi deosebite de marmură. Minbarul este alcătuit din aceleaşi materiale, în vreme ce *Kuran kursu*,

locul de unde imamul citeşte Coranul, este o lucrare elaborată de lemn sculptat şi încrustat cu sidef.

5. MIHRIŞAH KÜLLIYESI include un *türbe* pentru cea care a ctitorit ansamblul, un *imaret* şi un splendid *sebil*. Mausoleul este circular, dar faţada sa este vălurită transformând întregul într-un poligon, ale cărui faţete sunt separate prin coloane zvelte de marmură gri-închis.

Capitolul 22

1. NUSRETIYE CAMII a fost construită de Kirkor Balyan, primul dintr-o familie de arhitecţi armeni care a lucrat în slujba sultanilor în timpul secolului al XIX-lea. Balyan studiase la Paris, iar moscheea sa este un amestec inedit de motive baroce şi elemente din stilul Empire francez, total ne-turceşti, dar nu lipsite de farmec. În construcţia acestei moschei, el a renunţat la amenajarea unei tradiţionale curţi monumentale, înlocuind-o cu o serie elaborată de apartamente asemănătoare unor palate, aşezate pe două niveluri; acestea constituie faţada vestică a edificiului, având să devină trăsătura definitorie pentru toate moscheile realizate de Balyan. Se remarcă în special contraforţii având deasupra turnuri terminate în formă de bulb, arcele proeminente ale cupolei şi minaretele zvelte. Alte trăsături caracteristice sunt grilajele de bronz, bogat ornamentate, din exterior, iar în interior abundenţa ghirlandelor de marmură sculptată în stil Empire, dar şi elegantul minbar, o minunată lucrare barocă.

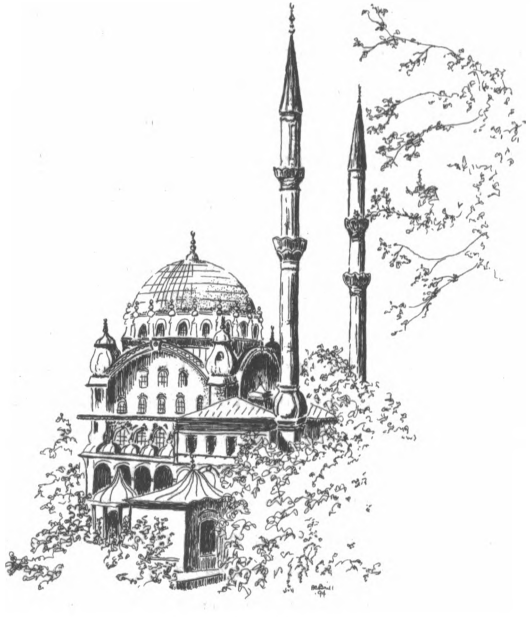

Nusretiye Camii

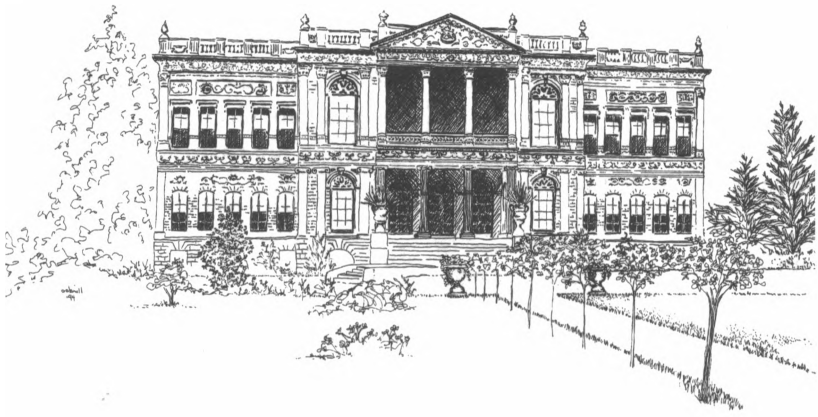

Dolmabahçe Sarayı

2. DOLMABAHÇE SARAYI este de departe cel mai important monument de pe ţărmul european al Bosforului dinspre capătul său sudic, faţada sa dinspre apă, realizată din marmură albă, având o lungime de 248 de metri, iar grădinile şi clădirile anexe întinzându-se pe un chei de aproximativ 600 de metri de-a lungul apei.

Palatul a fost construit de Karabet Balyan (fiul lui Kirkor Balyan) şi de fiul său Nikoğos. Construcţia s-a încheiat în 1853, moment în care sultanul şi întreaga sa suită s-au mutat acolo, abandonând Topkapı Sarayı. După sfârşitul Imperiului Otoman, Dolmabahçe a servit drept reşedinţă prezidenţială a lui Atatürk, care a şi murit în acest loc la 10 noiembrie 1938. După aceea palatul a fost restaurat, iar în prezent este muzeu.

Inima palatului o constituie un grandios hol imperial flancat de două aripi principale, în care sunt adăpostite sălile de recepţie, cu apartamentele bărbaţilor *selamlık* pe latura sudică şi Haremul pe latura nordică. Apartamentul rezervat pentru *valide sultan* se află într-o aripă separată, legată de Haremul sultanului prin apartamentul prinţului moştenitor. În plus, exista şi un harem pentru femeile celorlalţi prinţi, şi încă o reşedinţă în colţul nord-vestic al palatului rezervată marelui-eunuc negru. În total, existau 285 de încăperi, încluzând 43 de saloane şi 6 hamamuri.

Interiorul palatului este creaţia decoratorului francez Charles Séchan, care a realizat Opera de la Paris, astfel că decoraţiile de la Dolmabahçe ne amintesc puternic de palatele franţuzeşti dintr-o epocă ceva mai timpurie. O serie de pictori europeni au primit comenzi pentru tablouri destinate palatului Dolmabahçe, printre aceştia numărându-se Boulanger, Gérôme, Fromentin, Aivazovski şi Zonaro, ale căror lucrări sunt în continuare expuse în palat sau în sala de expoziţii, care are o intrare separată, direct din şoseaua ce merge de-a lungul ţărmului. Cel mai mare candelabru din lume se află în Sala de Recepţii, constând din patru tone şi jumătate de cristal de Boemia şi 750 de lumini.

O piesă de rezistenţă este scara bogat ornamentată care duce în sus de la Salonul Ambasadorilor, fiecare stâlp din balustrada ei fiind din cristal de Baccarat, iar palierul de sus fiind încadrat cu bucăţi de marmură în diferite nuanţe. Două treimi din palat sunt ocupate de Harem, de menţionat fiind apartamentul rezervat pentru *valide sultan*, Mavi Salon (Salonul Albastru), Pembe Salon (Salonul Roz), Sala de Clasă, apartamentul lui Abdul-Aziz şi dormitorul lui Atatürk.

3. ÇIRAĞAN SARAYI a fost început de Abdul-Medjid şi încheiat în 1874 de urmaşul acestuia, Abdul-Aziz, care a murit aici în 4 iunie 1876. Murad al V-lea a fost închis în Çirağan după ce a fost înlăturat de la putere în 1876, murind tot în acest loc în 29 august 1904. Çirağan a servit drept sediu al celui de-al Doilea Parlament al Turciei din octombrie 1909 până în 19 ianuarie 1910, când palatul a fost mistuit de foc. Edificiul a fost de curând reconstruit ca hotel de lux, primind numele de Çirağan Palace.

4. YILDIZ SARAYI a început să capete contur pe vremea domniei lui Mahmud al II-lea, actualele clădiri fiind ridicate începând din acea epocă şi până sub domnia lui Abdul-Hamid al II-lea, care a preferat să locuiască aici şi nu în DOLMABAHÇE SARAYI. Diversele clădiri şi pavilioane ale ansamblului au fost restaurate în ultimii ani, iar cele mai multe dintre ele sunt acum deschise publicului, de menţionat fiind Malta Köşkü (Pavilionul Maltez), Çadır Köşkü (Pavilionul Cortului), Lale Sera (Sera Lalelelor) şi Yeşıl Sera (Sera Verde). Cea mai impunătoare dintre clădirile din Yıldız Sarayı este Şale Köşkü, astfel numit datorită asemănării sale cu un chalet elveţian.

5. KÜÇÜKSU KASRI este numit astfel după pârâul care se varsă în Bosfor chiar lângă palat, fiind unul dintre cele două fire de apă care împreună sunt cunoscute sub numele de Apele Dulci ale Asiei. Acest mic palat în stil rococo, ridicat pe locul unor pavilioane imperiale construite de mai mulţi sultani la rând, a fost construit între 1856 şi 1857 de Nikoğos Balyan. De atunci încolo a fost folosit de sultani, ori de câte ori doreau să petreacă împreună cu suita lor o vacanţă la Apele Dulci ale Asiei, care pe vremea imperiului era staţiunea preferată a lumii bune otomane. Palatul a fost de curând restaurat şi este deschis în prezent ca muzeu. La nord de palat, pe malul mării, se ridică fântâna barocă construită în 1796 pentru *valide sultan* Mihrişah, mama lui Selim al III-lea.

6. BEYLERBEY SARAYI a fost construit între 1861 şi 1865 de către Sarkis Balyan, fratele lui Nikoğos Balyan. Era folosit în principal ca reşedinţă de vară, dar şi pentru a găzdui capete încoronate sosite în vizită. Abdul-Hamid al II-lea a petrecut ultimii ani din viaţă după detronare la Beylerbey, murind aici în 10 februarie 1918. Palatul a fost restaurat şi este deschis ca muzeu.

Edificiul este împărţit în mod tradiţional în *selamlık* şi harem şi are trei etaje, deşi ultimele două nu sunt vizibile decât dinspre Bosfor. Parterul găzduieşte bucătăriile şi alte încăperi administrative ale palatului; sălile de recepţie şi apartamentele imperiale sunt la cele două niveluri superioare, un total de douăzeci şi şase de încăperi elegant mobilate, incluzând şase saloane mari şi o magnifică scară în spirală din sala de recepţii, ce desparte *selamlık*-ul de harem.

Palatul este decorat cu picturi murale şi tablouri de artişti europeni, în special de Aivazovski.

7. PERTEVNIYAL VALIDE CAMII a fost construită în 1871 pentru *valide sultan* Pertevniyal, mama lui Abdul-Aziz. Moscheea a fost proiectată de Hagop şi Sarkis Balyan, care au combinat elemente de stil maur, turcesc, gotic, renascentist şi de Empire francez într-un amestec strident. *Türbe*-le din marmură albă al lui Pertevniyal se află chiar în spatele moscheii.

Capitolul 23

1. MAUSOLEUL LUI MAHMUD AL II-lea se află pe partea nordică a lui Divan Yolu, la intersecţia cu Babıali Caddesi. Acest *türbe* a fost terminat în 1840, la un an după moartea lui Mahmud al II-lea, care este înmormântat aici alături de fiul său Abdul-Aziz şi de nepotul său Abdul-Hamid al II-lea. Este un monument în stil Empire francez.

Capitolul 24

1. MUZEUL DE ANTICHITĂŢI DIN ORIENTUL APROPIAT este găzduit în fostul Institut de Arte Frumoase, ridicat în 1883. Colecţia cuprinde antichităţi aparţinând civilizaţiilor egiptene, sumeriene, akkadiene, babiloniene, hitite, aramaice şi asiriene, precum şi obiecte unice din Arabia şi Nabatea din perioada pre-islamică.

2. MUZEUL MILITAR se află în Harbiye, chiar în spatele hotelului Hilton. Muzeul posedă o colecţie interesantă de antichităţi din toate perioadele istoriei otomane, precum şi obiecte referitoare la Republica Turcia. Printre tunurile expuse în exterior se numără şi cele capturate de otomani în cursul campaniilor din Europa.

3. MUZEUL NAVAL se află pe malul Bosforului în Beşiktaş. Muzeul prezintă obiecte asociate cu istoria navală a Imperiului Otoman şi a Turciei moderne, precum şi o colecţie unică de caice *pazar*, frumoasele bărci care îi purtau pe sultani la palatele lor de vară de pe Bosfor şi Cornul de Aur. Cel mai faimos exponat din muzeu este o hartă realizată în secolul al XVI-lea de marinarul turc Piri Reis, care reprezintă coasta dinspre Atlantic a Americii de Nord.

4. MUZEUL SADBERK HANIM este găzduit într-un vechi *yali* de pe malul Bosforului, în Sarıyer. Muzeul a fost întemeiat de industriaşul Vehbi Koç în memoria soţiei sale, Sadberk Hanım. Colecţia include obiecte ale străvechilor civilizaţii din Anatolia, precum şi din perioada greco-romană, bizantină, selgiucidă şi otomană.

5. BOĞAZIÇI KÖPRÜSÜ este, ca lungime, al şaptelea pod suspendat din lume. Măsoară 1 074 de metri între cei doi piloni uriaşi de pe cele două continente, cu şoseaua la o înălţime de 64 de metri deasupra Bosforului.

6. FATIH SULTAN MEHMED KÖPRÜSÜ este al şaselea cel mai lung pod suspendat din lume, distanţa dintre cei doi piloni măsurând 1 090 de metri. Podul oferă o privelişte impresionantă pentru cei care navighează pe strâmtoarea Bosforului, fiind flancat de turnurile celor două fortăreţe, RUMELİ HİSARI şi ANADOLU HİSARI, Castelele Europei şi Asiei.

Fatih Sultan Mehmed Köprüsü

Anexe

Glosar

Glosarul de mai jos conține o serie de cuvinte turcești, precum și termeni tehnici din arhitectură și arheologie folosiți frecvent în textul acestui volum. În cazul cuvintelor din limba turcă, forma indicată în paranteze este cea pe care o ia cuvântul respectiv atunci când este precedat de un alt substantiv.

absidă: parte a unei biserici, în forma unei nișe semicirculare sau poligonale aflată în prelungirea naosului
antablament: element de arhitectură așezat deasupra unei colonade (compus din arhitravă, friză și cornișă) care susține acoperișul
arcadă: element arhitectural format din unul sau mai multe arce și elementele care le susțin (coloane, stâlpi etc.)
atrium: curtea unei case sau bazilici romane
ayazma: izvor sacru
bema: platformă ce cuprinde zona din fața și din spatele iconostasului (altarul), frecventă în bisericile răsăritene
bolțar: bucată de piatră special fasonată pentru construirea bolților, arcelor
büyük: mare
cadde (caddesi): bulevard
camekan: camera de primire și vestiarul băilor turcești
cami (camii): moschee, geamie
çarșı (çarșısı): bazar, piață
çeșme: fântână, cișmea
concă: semicupolă deasupra unei abside
darüşşifa: spital otoman
dershane: sala de conferințe a unei școli islamice
devșirme: sistem de recrutare a tinerilor creștini, care erau înrolați în armata otomană și convertiți la islamism
epistil: arhitravă (partea inferioară a antablamentului)
eski: vechi
exedră: nișă semicirculară
exonartex: galerie care precede pronaosul unei biserici, pridvor
friză: partea de mijloc a antablamentului, adesea împodobită cu reliefuri
gazi: războinic al credinței
hamam (hamamı): baie turcească

hararet: sauna unei băi turceşti
harem: parte a casei sau a palatului rezervată femeilor
haseki: favorita sultanului
hisar (hisarı): castel, fortăreaţă
hünkâr kasrı: un pavilion anexat la o moschee imperială
imam: preotul care conduce rugăciunea publică dintr-o moschee
imaret: bucătăria publică din cadrul unui ansamblu religios otoman
iskele (iskelesi): debarcader, chei
kadın: femeie, soţia sultanului
kale (kalesi): castel sau fortăreaţă
kapı (kapısı): uşă sau poartă
kapıcı: paznic, portar
kıble: direcţia spre Mecca (*qibla*)
kilise (kilisesi): biserică
köprü (köprüsü): pod
köşk (köşkü): chioşc sau pavilion
köy (köyü): sat
küçük: mic
kule (kulesi): turn
küllyie (külliyesi): un ansamblu religios otoman, compus dintr-o moschee şi o serie de instituţii filantropice sau religioase asociate cu acesta
kursu sau *Kuran kursu*: jilţul pe care şade imamul atunci când recită Coranul celor adunaţi în moschee
kütüphane (kütüphanesi): bibliotecă turcească
liman (limanı): port
mahalle (mahallesi): vecinătate sau cartier al unui oraş turcesc
medrese (medresesi): şcoală islamică de teologie, medresă
mektep (mektebi): o şcoală primară, numită şi *sibyan mektebi*
meydan (meydanı): piaţa centrală a unui sat sau a unui oraş
mihrab: nişă, bogat ornanementată, din interiorul unei moschei orientată spre Mecca
minbar: amvon dintr-o moschee
nartex: vestibulul unei biserici, pronaos
nymphaeum: o fântână sau un rezervor monumental; în Constantinopolul bizantin un edificiu în care se celebrau nunţile
oda (odası): cameră, odaie
opus alexandrinum: mozaic în care modelele geometrice alternează cu bucăţi mari de marmură colorată
opus sectile: mozaic în care modelele geometrice sunt formate din linii drepte
pandantiv: element de construcţie de forma unui triunghi sferic aşezat cu vârful în jos între arcadele/arcele ce susţin o cupolă
paraclis (gr. *paracclesion*): încăpere laterală dintr-o biserică ortodoxă, folosită adesea drept cameră mortuară
pazar (pazarı): bazar, piaţă comercială

portic: galerie mărginită de o colonadă care se întinde în fața unei intrări, de-a lungul unei clădiri sau în jurul unei curți, grădini, piețe
şadırvan: fântâna unei moschei, folosită pentru abluțiuni
saray (sarayı): palat turcesc
sebil: fântână otomană sau casa fântânii
selamlık: parte a unei case otomane rezervată bărbaților
şerefe: balconul unui minaret
Şeriat: Legea Sfântă a islamului (Şaria)
şeyhülislam: cel aflat în vârful ierarhiei religioase islamice
sintron (gr. synthronon): şir de scaune sau bancă destinată clericilor în absida bisericii; scaunul dinaintea altarului unde stă arhiereul
soğukluk: încăperea intermediară a unei băi turcești
sokak (sokağı): stradă
stoa: vezi *portic*
tabhane: un tip de han pentru dervișii călători
tekke: lăcaș al dervișilor
tımarhane: azil otoman pentru alienații mintali
timpan: suprafață de zidărie situată între o grindă orizontală și un arc de deasupra golului unei uși sau unei ferestre
tip medrese: școală medicală otomană
trompă: element de construcție în formă de boltă trunchiată înlesnind de obicei trecerea de la un plan pătrat la un plan poligonal sau circular
türbe (türbesi): mausoleu otoman
ulema: ierarhia religioasă islamică
valide sultan: mama sultanului
verde antico, sau *verd antique*: oficalcit, marmură cu serpentinit (rocă ultrabazică) dispus în cuburi
yalı: tip de conac turcesc pe malul Bosforului
yeni: nou
yol (yolu): drum

Împărați și sultani

Împărații bizantini

Constantin cel Mare (324–337)
Constanțiu (337–361)
Iulian (361–363)
Iovian (363–364)
Valens (364–378)
Teodosiu I (379–395)
Arcadiu (395–408)
Teodosiu al II-lea (408–450)
Marcian (450–457)
Leon I (457–474)
Leon al II-lea (474)
Zenon (474–491)
Anastasios I (491–518)
Iustin I (518–527)
Iustinian I (527–565)
Iustin al II-lea (565–578)
Tiberiu al II-lea (578–582)
Mauriciu (582–602)
Focas (602–610)
Heracliu (610–641)
Constantin al II-lea (641)
Heraklonas (641)
Constantin al III-lea (641–668)
Constantin al IV-lea (668–685)
Iustinian al II-lea (prima domnie 685–695)
Leontios (695–698)
Tiberiu al III-lea (698–705)
Iustinian al II-lea (a doua domnie 705–711)
Philippikos Bardanes (711–714)
Anastasios al II-lea (714–715)
Teodosiu al III-lea (715–717)
Leon al III-lea (717–741)

Constantin al V-lea (741–775)
Leon al IV-lea (775–780)
Constantin al VI-lea (780–797)
Irina (797–802)
Nicefor I (802–811)
Staurakios (811)
Mihail I (811–813)
Leon al V-lea (813–820)
Mihail al II-lea (820–829)
Teofil (829–842)
Mihail al III-lea (842–867)
Vasile I (867–886)
Leon al VI-lea (886–912)
Alexandru (912–913)
Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913–959)
Roman I Lekapenos (919–944)
Roman al II-lea (959–963)
Nicefor al II-lea Focas (963–969)
Ioan I Tzimiskes (969–976)
Vasile al II-lea (976–1025)
Constantin al VIII-lea (1025–1028)
Roman al III-lea Argyros (1028–1034)
Mihail al IV-lea (1034–1041)
Mihail al V-lea (1041–1042)
Teodora (prima domnie) şi Zoe (1042)
Constantin al IX-lea (1042–1055)
Teodora (a doua domnie 1055–1056)
Mihail al VI-lea (1056–1057)
Isaac I Comnenul (1057–1059)
Constantin al X-lea Ducas (1059–1067)
Eudokia Makrembolitissa (1067)
Roman al IV-lea Diogenes (1068–1071)
Mihail al VII-lea Ducas (1071–1078)
Nicefor al III-lea Botaneiates (1078–1081)
Alexios I Comnenul (1081–1118)
Ioan al II-lea Comnenul (1118–1143)
Manuel I Comnenul (1143–1180)
Alexios al II-lea Comnenul (1180–1183)
Andronic I Comnenul (1183–1185)
Isaac al II-lea Anghelos (prima domnie 1185–1195)
Alexios al III-lea Anghelos (1195–1203)
Isaac al II-lea Anghelos (a doua domnie 1203–1204)
Alexios al IV-lea Anghelos (1203–1204)
Alexios al V-lea Ducas Mourtzouphlos (1204)
*Teodor I Lascaris (1204–1222)

*Ioan al III-lea Vatatzes (1222–1254)
*Teodor al II-lea Lascaris (1254–1258)
*Ioan al IV-lea Lascaris (1258–1261)
Mihail al VIII-lea Paleologul (1259–1282)
Andronic al II-lea Paleologul (1282–1328)
Mihail al IX-lea Paleologul (1294–1320)
Andronic al III-lea Paleologul (1328–1341)
Ioan al V-lea Paleologul (1341–1391)
Ioan al VI-lea Cantacuzinul (1347–1354)
Andronic al IV-lea Paleologul (1376–1379)
Ioan al VII-lea Paleologul (1390)
Manuel al II-lea Paleologul (1391–1425)
Ioan al VIII-lea Paleologul (1425–1448)
Constantin al XI-lea Dragases (1449–1453)

* Au domnit la Niceea, în vremea ocupației latine a Constantinopolului.

Împărații latini ai Constantinopolului

Balduin I de Flandra (1204–1205)
Henri de Flandra și Hainaut (1206–1216)
Pierre de Courtenay (1217–1218)
Iolanda (1218–1219)
Robert I de Courtenay (1221–1228)
Balduin al II-lea (1228–1261)
Jean de Brienne (1231–1237)

Sultanii otomani

**Osman Gazi (1282–1326)
**Orhan Gazi (1326–1362)
**Murad I (1362–1389)
**Baiazid I (1389–1402)
interregn
**Mehmed I (1413–1421)
**Murad al II-lea (1421–1451)
Mehmed al II-lea (1451–1481)
Baiazid al II-lea (1481–1512)
Selim I (1512–1520)
Soliman I, Magnificul (1520–1566)
Selim al II-lea (1566–1574)
Murad al III-lea (1574–1595)
Mehmed al III-lea (1595–1603)
Ahmed I (1603–1617)
Mustafa I (prima domnie 1617–1618)

Osman al II-lea (1618–1622)
Mustafa I (a doua domnie 1622–1623)
Murad al IV-lea (1623–1640)
Ibrahim (1640–1648)
Mehmed al IV-lea (1648–1687)
Soliman al II-lea (1687–1691)
Ahmed al II-lea (1691–1695)
Mustafa al II-lea (1695–1703)
Ahmed al III-lea (1703–1730)
Mahmud I (1730–1754)
Osman al III-lea (1754–1757)
Mustafa al III-lea (1757–1774)
Abdul-Hamid I (1774–1789)
Selim al III-lea (1789–1807)
Mustafa al IV-lea (1807–1808)
Mahmud al II-lea (1808–1839)
Abdul-Medjid I (1839–1861)
Abdul-Aziz (1861–1876)
Murad al V-lea (1876)
Abdul-Hamid al II-lea (1876–1909)
Mehmed al V-lea Reşad (1909–1918)
Mehmed al VI-lea Vahideddin (1918–1922)
Abdul-Medjid (al II-lea) (1922–1924), calif

** Au domnit înainte de cucerirea Constantinopolului.

Bibliografie

Alderson, A.D., *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford, 1956

Allom, Thomas, şi Walsh, Robert, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, Londra, 1839

Amicis, Edmondo de, *Constantinople*, traducere [în lb. engleză] de Maria Horner Lansdale, Philadelphia, 1896

Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, traducere [în lb. engleză] de John C. Rolfe, Cambridge, Mass., 1935

Angold, Michael, *A Byzantine Government in Exile*, Oxford, 1975

Angold, Michael, *The Byzantine Empire, 1024–1204*, Londra, 1984

Apollonius of Rhodes, *The Argonautica*, traducere [în lb. engleză] de E.V. Rieu, Londra, 1959

Appian, *Roman History*, traducere [în lb. engleză] de Horace White, Londra, 1913

Athenaeus, *The Deiphnosophists*, traducere [în lb. engleză] de C.B. Gulick, Londra, 1927

Atil, Esin, *The Age of Süleyman the Magnificent*, New York, 1987

Babinger, Franz, *Mehmet the Conqueror and His Time*, traducere [în lb. engleză] de Ralph Manheim, ed. William C. Hickman, Princeton, 1978

Baker, G.P., *Justinian*, New York, 1931

Balfour, Patrick (Lord Kinross), *Atatürk*, Londra, 1964

Balfour, Patrick (Lord Kinross), *The Ottoman Centuries*, Londra, 1987

Barker, John W., *Justinian and the Later Roman Empire*, Madison, Wisconsin, 1966

Barker, John W., *Manuel II Paleologus (1391–1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, New Jersey, 1968

Baynes, Norman H., *Constantine the Great and the Christian Church*, Londra, 1929

Benjamin of Tudela, *The Oriental Travels of Benjamin of Tudela*, în *Contemporaries of Marco Polo*, ed. Manuel Komroff, New York, 1928

Borowski, Miroslav, *Pulcheria, Empress of Byzantium, AD 414–453*, Ann Arbor, Michigan, 1975

Bowder, Diana, *The Age of Constantine and Julian*, Londra, 1978

Brand, Charles M., *Byzantium Confronts the West, 1180–1204*, Cambridge, Mass., 1968

Browning, Robert, *The Emperor Julian*, Berkeley, California, 1972

Bury, J. B., *History of the Later Roman Empire*, Londra, ed. a II-a, 1923

Byron, Lord, *Byron's Letters and Journals*, ed. Leslie A. Marchand, vol. 2: *Famous in My Time, 1810–1812*, Londra, 1973

Cahen, Claude, *Pre-Ottoman Turkey*, New York, 1968
Cameron, Averil şi Herrin, Judith (ed.), *Constantinople in the Early Eighth Century*, Leiden, 1984
Cantemir, Demetrius, *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire*, traducere [în lb. engleză] de N. Tindal, Londra, 1734–5
Cary, M., *A History of the Greek World from 323–146 BC*, Londra, 1932
Coles, Paul, *The Ottoman Impact on Europe*, Londra, 1968
Comnena, Anna, *The Alexiad*, traducere [în lb. engleză] de Elizabeth Dawes, Londra, 1928
Dallaam, Thomas, *The Diary of Thomas Dallaam in Constantinople, 1599–1600*, în *Early Voyages and Travels in the Levant*, ed. J.T. Bent, Hakluyt Society, Londra, 1893
Davis, Fanny, *The Palace of Topkapi*, New York, 1970
Dawes, Elizabeth, şi Baynes, Norman H., *Three Byzantine Saints*, Oxford, 1948
Diehl, Charles, *Byzantine Empresses*, traducere [în lb. engleză] de Harold Bell şi Theresa de Kerpely, New York, 1963
Dio Cassius, *Roman History*, traducere [în lb. engleză] de E. Cary, Londra, 1914
Diodorus Siculus, *The Library of History*, traducere [în lb. engleză] de C.H. Oldfather *et al*, Cambridge, Mass.,1960
Diogenes Laertius, *Lives of the Eminent Philosophers*, traducere [în lb. engleză] de R.D. Hicks, Londra, 1958
Downey, Glanville, *Constantinople in the Age of Justinian*, Norman, Oklahoma, 1960
Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, traducere [în lb. engleză] de Harry S. Magoulias, Detroit, 1975
Dwight, H. G., *Constantinople Old and New*, New York 1915
Evliya Efendi (Evliya Çelebi), *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa (Seyahatname)*, traducere [în lb. engleză] de Joseph von Hammer, Londra, 1834–46
Freely, John, *Stamboul Sketches*, Istanbul, 1974
Freely, John, *Blue Guide Istanbul*, Londra, ed. a III-a, 1991
Freeman, Kathleen, *Greek City-States*, Londra, 1950
Gardner, Alice, *The Lascarids of Nicaea*, Londra, 1912
Geanakoplos, Deno John, *Emperor Michael Paleologus and the West*, Cambridge, 1959
Geanakoplos, Deno John, *Byzantium: Church, Society and Civilization Seen through Contemporary Eyes*, Chicago, 1984
Gibbon, Edward, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. David Womersley, Harmondsworth, 1994
Gilles, Pierre (Petrus Gyllius), *The Antiquities of Constantinople*, pe baza traducerii lui John Ball din 1719 a lucrării *Four Books on the Topography of Constantinople and its Antiquities*, ed. Ronald G. Musto, New York, 1986
Goodwin, Godfrey, *The Janissaries*, Londra, 1994
The Greek Anthology, traducere [în lb. engleză] de W. R. Paton, Londra, 1917

Grelot, Guillaume-Joseph, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople*, 1680, Paris, 1681 (Citatul din Grelot a fost tradus [în lb. engleză] de Hilary Sumner-Boyd şi apare în cartea noastră *Strolling Through Istanbul.*)

Grierson, Philip, *Tombs and Obits of the Byzantine Emperors*, Dumbarton Oaks Proceedings, Vol. 16, pp. 1–63, Washington, D.C., 1962

Haidar, HRH Princess Musbah, *Arabesque*, Londra, 1944

Haldon, J.F., *Byzantium in the Seventh Century*, Cambridge, 1990

Hammond, N.G.C., *A History of Greece*, Londra, 1959

Haslip, Joan, *The Sultan: The Life of Abdül Hamit II*, Londra, 1958

Head, Constance, *Justinian II of Byzantium*, Londra, 1972

Head, Constance, *Imperial Twilight, The Palaiologos Dynasty and the Decline of Byzantium*, Chicago, 1977

Head, Constance, *Imperial Byzantine Portraits, A Verbal and Graphic Gallery*, New Rochelle, New York, 1982

Herodotus, *The Histories*, traducere [în lb. engleză] de Aubrey de Sélincourt, Harmondsworth, 1954

Hobhouse, John Cam (Baron Broughton), *A Journey through Albania and the Other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Istanbul during the Year 1809 and 1810*, Londra, 1813

Hussey, J. M., *The Byzantine World*, Londra, 1857

Imber, Colin, *The Ottoman Empire, 1300–1481*, Istanbul, 1990

Inalcik, Halil, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300–1600*, traducere [în lb. engleză] de Norman Itzkowitz şi Colin Imber, Londra, 1973

Inalcik, Halil, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, Londra, 1978

Janin, Raymond, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin: Constantinople. Les églises et les monastères*, ed. a II-a, Paris, 1969

Jenkins, Romilly, *Byzantium, The Imperial Centuries, AD 610–1071*, Londra, 1966

Jones, A.H.M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Londra, 1937

Jones, A.H.M., *The Later Roman Empire, 284–602*, Oxford, 1964

Jones, A.H.M., *Constantine and the Conversion of Europe*, Londra, 1948

Jones, A.H.M., *The Decline of the Ancient World*, New York, 1966

Kazhdan, Alexander, şi Constable, Giles, *People and Power in Byzantium*, Cambridge, Mass., 1982

Kritovoulos of Imbros, *History of Mehmed the Conqueror*, traducere [în lb. engleză] de Charles T. Riggs, Princeton, 1954

Kuran, Aptullah, *Sinan, the Grand Old Man of Ottoman Architecture*, Washington, D.C., 1986

Laiou, Angeliki E., *Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronicus II, 1282–1328*, Cambridge, Mass., 1972

Lethaby, William R., şi Swainson, Harold, *The Church of Sancta Sophia*, Constantinople, Londra, 1894

Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, 1961

Lewis, Bernard, *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire*, Norman, Oklahoma, 1963

Lewis, Raphaela, *Everyday Life in the Ottoman Empire*, Londra, 1971
Lithgow, William, *The Total Discourse of the Rare Adventures and Painful Peregrinations of Long Nineteene Yeares Travayles from Scotland to the Most Famous Kingdomes in Europe, Asia and Africa, 1645*, Glasgow, 1905
Liutprand of Cremona, *The Works of Liutprand of Cremona*, traducere [în lb. engleză] de F. A. Wright, Londra, 1930
Lybyer, A. H., *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, Cambride, Mass., 1913
McCormick, Michael, *Eternal Victory*, New York, 1986
MacFarlane, Charles, *Istanbul in 1828*, Londra, 1929
Magdolino, Paul, *Tradition and Transformation in Medieval Byzantium*, Brookfield, Vermont, 1991
Magie, David, *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton, 1950
Majeska, George P., *The Journey of Ignatius of Smolensk to Constantinople (1389–1393)*, Bloomington, Indiana, 1963
Mango, Cyril A., *Byzantium, The Empire of the New Rome*, Londra, 1980
Mango, Cyril A., *Byzantium and its Image*, Londra, 1984
Mansel, Philip, *Constantinople, City of the World's Desire, 1453–1924*, Londra, 1995
Marsh, Frank Burr, *A History of the Roman World from 146–30 BC*, Londra, ed. a II-a, 1953
Millinger, Alexander Van, *The Walls of the City and Adjoining Historical Sites*, Londra, 1899
Millinger, Alexander Van, *Byzantine Churches in Constantinople*, Londra, 1912
Montagu, Lady Mary Wortley, *The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu*, ed. Robert Halsband, vol. I: 1708–1720, Oxford, 1965
Necipoğlu, Gülrü, *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New York, 1991
Nicol, Donald M., *The Last Centuries of Byzantium,1261–1453*, Cambridge, 1972
Norwich, John Julius, *Byzantium: The Early Centuries*, Harmondsworth, 1988
Norwich, John Julius, *Byzantium: The Apogee*, Harmondsworth, 1991
Norwich, John Julius, *Byzantium: The Decline and Fall*, Harmondsworth, 1995
Odo of Deuil, *The Journey of Louis VII to the East*, traducere [în lb. engleză] de V. G. Berry, New York, 1948
Ostrogorsky, George, *History of the Byzantine State*, traducere [în lb. engleză] de John Hussey, Oxford, 1956
Palmer, Alan, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, Londra, 1992
Pardoe, Julia, *The City of the Sultan and the Domestic Manners of the Turks*, Londra, 1836
Pardoe, Julia, *The Beauties of the Bosphorus*, Londra, 1839
Parker, H.M.D., *A History of the Roman World from AD 138 to 337*, Londra, 1935
Penzer, N.M., *The Harem*, Londra,1965
Pierce, Leslie, *The Imperial Harem*, Oxford, 1993
Polybius, *The Histories*, traducere [în lb. engleză] de W. R. Paton, Londra, 1922
Procopius of Cesarea, *Works*, traducere [în lb. engleză] de H. B. Dewing, Londra, 7 volume, 1914–40

Psellus, Michael, *Chronographia*, traducere [în lb. engleză] de E.R.A. Sewter, Londra, 1953

Rice, Tamara Talbot, *Everyday Life in Byzantium*, New York, 1967

Robert de Clari, *The Conquest of Constantinople*, traducere [în lb. engleză] de Edgar Holmes McNeal, New York, 1936

Runciman, Steven, *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign*, Cambridge, 1929

Runciman, Steven, *Byzantine Civilization*, Londra, 1953

Runciman, Steven, *A History of the Crusades*, Cambridge, 1952–4

Runciman, Steven, *The Last Byzantine Renaissance*, Cambridge, 1951

Salmon, E. T. A., *A History of the Roman World*, 30 BC–AD 133, Londra, 1957

Shaw, Sanford, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. I: *Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280–1808*, Cambridge 1976

Shaw, Sanford, şi Shaw, Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. II: *Reform, Revolution and Republic, 1808–1975*, Cambridge 1977

Stoneham, Richard, *A Literary Companion to Travel in Greece*, Harmondsworth, 1984

Stoneham, Richard, *Across the Hellespont, Travellers in Turkey from Herodotus to Freya Stark*, Londra, 1987

Summer-Boyd, Hilary, şi Freely, John, *Strolling through Istanbul*, Istanbul, 1972

Tacitus, *The Histories*, traducere [în lb. engleză] de John Jackson, Cambridge, Mass., 1972

Tekin, Latife, *Tales from the Garbage Hills*, Istanbul, 1993

Thucydides, *History of the Peloponnesian Wars*, traducere [în lb. engleză] de Rex Warner, Harmondsworth, 1951

Toynbee, Arnold, J., *Constantine Porphyrogenitus and his World*, Oxford, 1973

Vasiliev, A. A., *Justin the First*, Cambridge, Mass., 1950

Walsh, Robert, *A Residence at Constantinople*, Londra, 1836

Wittek, Paul, *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra, 1938

Wolff, Robert Lee, *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, Londra, 1976

Xenophon, *Anabasis*, traducere [în lb. engleză] de Carleton L. Brownson, Londra, 1922

Zosimus, *Historia Nova*, traducere [în lb. engleză] de J. J. Buchanan şi H. T. Davis, San Antonio, Texas, 1967

Indice

A
Abbas Hilmi I, guvernator otoman al Egiptului 229
Abdul-Aziz, sultan 219, 228, 233, 234, 236, 247, 317, 318, 329, 335
Abdul-Hamid al II-lea, sultan 228, 235, 236, 317, 318, 329, 335
Abdul-Hamid I, sultan 215, 219, 329
Abdul-Medjid (al II-lea) Efendi, calif 247
Abdul-Medjid I, sultan 219, 329
Adair, Robert, ambasador britanic 220
Adrianopol (Edirne) 39, 57, 102, 103, 140, 144, 151, 159, 161, 164, 167, 168, 179, 192, 205, 209, 210, 218, 237, 243, 302
Agathias Scholastikos, poet 83
Ahmed I, sultan 24, 184, 186, 188, 189, 202, 203, 267, 295, 311, 328
Ahmed al II-lea, sultan 202, 209, 305, 329
Ahmed al III-lea („Regele Lalelelor") 211
Ahmed al III-lea, sultan 196, 205, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 291, 293, 295, 302, 313, 329
Ahmed Fevzi Paşa, mare-vizir 228
Ahmed Muhtar Paşa, mare-vizir 243
Ahmed Tevfik, mare-vizir 242, 247
alanii 68, 124
Alay Köşkü (Pavilionul pentru Procesiuni) 12, 195, 196, 197, 198, 199, 203, **312**
Alcibiade 31
Alemdar Mustafa Paşa 218, 219
Alexandru cel Mare 32
Alexandru, împărat 108, 109, 277
Alexie, patriarh al Constantinopolului 113, 114
Alexios I Comnenul, împărat 120, 130, 274, 283, 287, 288, 327
Alexios I, Comnenul, împărat al Trapezuntului 127
Alexios al II-lea Comnenul, împărat 127, 327
Alexios al III-lea Anghelos, împărat 128, 129, 130, 131, 132, 133, 327
Alexios al IV-lea Anghelos, împărat 128, 129, 130, 131, 148, 327
Alexios al IV-lea, împărat al Trapezuntului 148
Alexios al V-lea Ducas Mourtzouphlos, împărat 131, 327
Alexios Apokaukos 141
Alexios, fiul lui Ioan al II-lea 118
Alexios Strategopoulos, general 134
aliaţii 32, 94, 138, 149, 205, 241, 245
Ali cel Negru, mai-marele călăilor 203
Ali Haidar, şerif din Mecca 242, 245
Alp Arslan, sultan selgiucid 118
Ana Comnena, fiica lui Alexios I 120, 121
Ana Dalassena, mama lui Alexios I 118, 119, 120, 283
Ana de Savoia, a doua soţie a lui Andronic al III-lea Paleologul 141, 142
Ana de Ungaria, soţia lui Andronic al II-lea 138

Ana Ducaina 288
Ana (născută Agnes), soţia lui Alexios al II-lea şi Andronic I 126, 127
Ana, sora lui Vasile al II-lea 111
Anadolu Feneri 21, 23
Anadolu Hisarı 13, 21, 29, 151, 227, 255, **290**, 319
Anastasios I, împărat 48, 269, 274, 326
Anastasios al II-lea, împărat 95, 326
Anatolie, patriarh 71
Anaxibios, general spartan 31
Andrei, Sfântul, al Cretei 100, 281
Andrei, Sfântul, Nebun întru Hristos 97
Andronic I Comnenul, împărat 327
Andronic al II-lea Paleologul, împărat 138, 139, 140, 328
Andronic al III-lea Paleologul, împărat 138, 139, 140, 141, 328
Andronic al IV-lea Paleologul, împărat 144, 145, 328
Anemodoulion 97
Anicia Iuliana, prinţesă 80
Ankara 20, 147, 246, 247, 248, 250, 252
Anthemios din Tralles, arhitect al Sfintei Sofia 79, 83
Anthemios, prefect al pretoriului 63, 64
Antiochos, Palatul lui 12, 66, **272**
Antioh al II-lea, rege seleucid 32
Antiphilos din Bizanţ, poet 28
Antonina, soţia lui Belizarie 78, 82, 83, 85
Apeductul lui Valens 11, 12, 56, 57, 132, **269**
Apele Dulci ale Asiei (Arete şi Azarios resp. Göksu şi Küçüksu) 21, 211, 231, 232, 317
Apele Dulci ale Europei (Cydaros, Barbyzes) 19, 211
arabii (sarazini) 57, 92, 96, 104, 110, 111, 112, 181, 193, 207, 262, 282
Arcadiu, împărat 11, 12, 49, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 271, 326
Ariadna, fiica lui Leon I şi soţia lui Zenon şi a lui Anastasios I 72, 75, 76
Ariston, tiran al Bizanţului 29
Arsenie, patriarhul Constantinopolului 135, 136
Artemie, Sfântul 98
Aspar Alanul, magister militum 68
Atatürk (Mustafa Kemal Paşa), primul preşedinte al Turciei 45, 160, 189, 237, 238, 240, 246, 251, 252, 253, 260, 269, 283, 316, 317, 330
atenienii 30, 31, 32
Atik Ali Paşa, mare-vizir 288
Atik Sinan (Christodoulos), arhitect 297
Attila Hunul 64, 68, 70
Augustaeum (Augustaion) 11, 46, 63, 65, 80
Augustus, împărat roman 33, 111
avarii 88, 91, 151, 261, 280

B

Baiazid I („Yıldırım/Fulgerul"), sultan 9, 146, 328
Baiazid al II-lea, sultan 9, 165, 167, 270, 274, 288, 298, 328
Balat, cartierul 161, 167
Balduin I de Flandra, împărat latin al Constantinopolului 328
Balduin al II-lea de Flandra, împărat latin al Constantinopolului 134, 328
Balyan, familie de arhitecţi:
Hagop 318
Karabet 316
Kirkor 315
Nikoğos 317
Sarkis 317, 318
Barbarossa (Hayrettin Paşa) 13, 128, 172, 301
Bardas, cezar 104, 106
Bardas Skleros 111
Bayar, Celâl, preşedinte al Turciei 252
Bayram Paşa 193

Bazarul Acoperit *vezi* Kapalı Çarşı 12, 162, 163, 166, 298
Bazarul de Mirodenii *vezi* Mısır Çarşısı 13, 200, 313
băi turceşti:
Cağaloğlu Hamamı 13, 215, 216, **313**
Haseki Hürrem Hamamı 12, 169, 173, 175, **305**, 306
Bekri Mustafa („Beţivul") 106, 201
Bela al III-lea, rege al Ungariei 128
Belizarie, general 22, 78, 79, 82, 83, 85
Beniamin din Tudela, cronicar 48, 122, 124
Berlin, Tratatul de la (1878) 237
Bessarion, cardinal 148
Beşir Ağa, mare eunuc negru 215
Beylerbey Sarayı 13, 233, 242, **317**
Beyoğlu *vezi* Pera 152, 163, 166, 172, 212, 215, 226, 230, 238, 240, 241, 245, 250, 255
Bezmialem, valide sultan 219, 228
biserici (*vezi şi* Sfânta Sofia):
B. Maicii Domnului din Blachernae (Blachernitissa) 71, 76, 91, 142, 261, **272**
B. Maicii Domnului din Chalkoprateia 66, 272
B. Mântuitorului din Chora (Kariye Camii) 12, 140, **287**, **288**
B. Mântuitorului Pantepoptes (Eski Imaret Camii) 12, 120, **283**
B. Mântuitorului Pantocrator (Molla Zeyrek Camii) 12, 121, **283**
B. Sfântului Andrei din Krisei (Koca Mustafa Paşa Camii) 12, **281**
B. Sfântului Ioan Botezătorul din Studion (Imrahor Camii) 12, 135, **273**
B. Sfântului Polieuct 253, **278**
B. Sfântului Teodor Tiron (Kilise Camii) 12, 98, 99, **280**
B. Sfintei Teodosia (Gül Camii) 12, 96, **280**
B. Sfinţilor Apostoli **49**, 50, 51, 58, 63, 71, 74, 80, 85, 102, 112, 161, 162
B. Sfinţilor Constantin şi Elena 52
B. Sfinţilor Dominic şi Pavel (Arap Camii) 13, 139, **286**
B. Sfinţilor Sergius şi Bacchus (Küçük Aya Sofya Camii) 12, **274**
Isa Kapı Mescidi 52, **268**
Martiriconul Sfintei Eufimia 71, 96, 101, 272
Martiriconul Sfinţilor Mucenici Carp şi Papil 52, **268**
Myrelaion (Bodrum Camii) 12, 109, **282**
Peribleptos 113, 120, 161
Sancaktar Mescidi 12, 52, **268**
Sanctuarul Maicii Domnului de la Zoodochos Pege (Balıklı) 80, **279**
Sfânta Irina 11, 45, 50, 54, 55, 65, 79, 80, **278**
Sfânta Maria a Mongolilor 137, **286**
Sfântul Gheorghe de la Mangana 115, 143
Sfântul Gheorghe (Patriarhia greco-ortodoxă) 71, 221, **291**
Theotokos Kyriotissa (Kalenderhane Camii) 12, 133, **284**, 285
Theotokos Pammakaristos (Fethiye Camii) 12, **288**, 289
Theotokos Panachrantos (Fenari Isa Camii) 12, **285**
Blachernae, cartierul 37, 64, 71, 91, 103, 131, 271
Blachernae, Palatul din 76, 122, 124, 127, 128, 131, 134, 136, 140, 142, 143, 152, 154, **274**, 289
Bohemond de Taranto, conte 120
Bonifaciu de Montferrat, marchiz 129, 132
Bosfor 15, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 29, 30, 31, 37, 42, 71, 75, 80, 122, 127, 130, 135, 137, 141, 146, 151, 164, 172, 202, 211, 212, 218, 222, 224, 226, 227,

230, 231, 233, 236, 240, 241, 245, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 265, 284, 295, 308, 309, 316, 317, 318, 319, 325
Boucicaut, mareşal 147
Bucoleon, Palatul 81, 111, 132, 136, **279**
Bucureşti, Tratatul de la (1913) 243
bulgarii 75, 91, 94, 100, 102, 106, 108, 111, 112, 128, 141, 232, 234, 239, 243, 262, 282
Bursa, *vezi* Prusa
Byron, George Gordon, lord 220, 221, 330
Byzas Megarianul 24, 25, 42, 262

C
Calcedon (Kadiköy) 23, 25, 27, 30, 37, 56, 70, 87, 88, 89, 91, 92, 96, 130, 255, 272
califat 167, 247, 248, 250
Caloian, ţar bulgar 132
Canning, Stratford 226
Cantemir, Dimitrie *vezi* Dimitrie Cantemir
Capsali, Moise, rabin şef 161
Caracalla, împărat roman 35
Carol I de Anjou, rege al Siciliei şi al Neapolelui 137
Carol al V-lea, împărat al Sfântului Imperiu Roman 171, 172, 179
Carol al VI-lea, rege al Franţei 147
Cartagina, exarhatul 82, 87, 88, 89
Cartea ceremoniilor 48, 49, 74, 109
Cartea Prefectului 98, 99
Castelul Genovez (Yoros Kalesi) 13, **286**
catalanii 139
Cem Sultan, fiul lui Mehmed al II-lea 165
Cemal Paşa 243, 244
Cerularie, Mihail *vezi* Mihail Cerularie
Cervantes, Miguel 179
Cevri Khalfa 219
Chalke 96, 99, 279
Chalkoprateia (Piaţa de Cupru) 12, 66, 98
Charlemagne, împărat al Apusului 102
Chiril (născut Constantin), Sfântul 106
Choniates Niketas, *vezi* Niketas Choniates
Chosroes al II-lea, rege persan 88
Chrysaphos, mare-şambelan 68, 70
Chrysopolis (Üsküdar) 30, 31, 141, 173, 211, 216, 255, 308, 309
Cihangir, fiul lui Soliman I 169, 173, 176
Çiller, Tansu, prim-ministru al Turciei 252
Cinci Hoca 202
Çinili Köşk 12, 161, **296**
Çirağan Sarayı 13, 235, 231, 236, **317**
cisterne:
C. Bazilică (Yerebatansaray) 81, 174, 272, **279**
C. lui Aetius 65, **271**, 272
C. lui Aspar 65, **271**
C. lui Philoxenos (Binbirdirek) 66, **272**
C. Sfântului Mocius (Altımermer) 65, **272**
Claudiu al II-lea Goticul (Claudius Gothicus), împărat roman 37, 42
Clearchos, general spartan 31
Clemenceau, Georges, prim-ministru francez 245
Clement al IV-lea, papă 137
coloane şi obeliscuri:
C. Gotului 42, **266**
C. lui Arcadiu 63, **271**
C. lui Constantin 46, 52, **266**
C. lui Marcian 71, **273**
Colosul 46, **267**
C. Şerpilor 46, **268**
O. Egiptean 46, 59, **268**
Comitetul pentru Uniune şi Progres (CUP) 240
Compania Levantului (Levant Company) 183

Conrad, rege al romanilor 122
Constant, fiul lui Constantin I 49, 51, 53
Constantin al II-lea, împărat 92, 326
Constantin al III-lea, împărat 92, 326
Constantin al IV-lea, împărat 92, 326
Constantin al V-lea („Copronimul"), împărat 97, 100, 102, 327
Constantin al VI-lea, împărat 101, 327
Constantin al VII-lea Porfirogenetul, împărat 48, 108, 109, 267, 285, 327
Constantin al VIII-lea, împărat 112, 114, 277, 327
Constantin al IX-lea Monomahul, împărat 114, 277, 327
Constantin al X-lea Ducas, împărat 118, 327
Constantin al XI-lea Dragases, împărat 150, 328
Constantin I (cel Mare) 19, 38, 39, 40, 48, 51, 52, 53, 66, 67, 266, 268, 270, 272, 279, 326
Constantin, fiul lui Constantin I 49, 51, 53
Constantin, fiul lui Roman I 109, 110, 111
Constantin Lips 285
Constantin, prefect 64
Constantin, unchiul lui Mihail al V-lea 113
Constanţiu I (Constantius Chlorus), împărat roman 38
Constanţiu, împărat 49, 50, 51, 53, 54, 55, 80, 326
Cornul de Aur (Chrysokeras) 19, 20, 25, 26, 35, 45, 50, 64, 65, 75, 76, 91, 130, 134, 137, 142, 152, 153, 160, 177, 184, 211, 238, 239, 255, 265, 271, 280, 295, 300, 304, 306, 318
Cristofor, fiul lui Roman I 109
cruciade:
  Prima (1096) 120, 126
  a Doua (1146) 122
  a Patra (1203–1204) 60, 129
  a Treia (1187–1190) 128
cumanii 120, 128

D
Dalan, Bedrettin, primar al Istanbulului 254
Dalgiç Ahmed Çavuş, arhitect 183, 184
Dallaam, Thomas, constructor de orgi 183, 331
Dalmata, Ioan *vezi* Ioan Dalmata
Dandolo, Enrico, doge al Veneţiei 129, 130, 131, 132, 277
Daniil Stâlpnicul, Sfântul 71, 72
David Comnenul, fratele lui Alexios I, împărat al Trapezuntului 127
David Comnenul, împărat al Trapezuntului 164
Davut Ağa, arhitect 182, 183
Demirel, Süleyman, preşedinte al Turciei 252
Dimitrie Cantemir, istoric 201, 210
Diocleţian, împărat roman 38, 39, 50
Dionysios Byzantios, istoric 37
Dolmabahçe Sarayı 13, 231, 232, 235, 236, 237, 242, 247, 248, 251, **316, 317**
Donizetti Paşa, Giuseppe 226
Dorino Gattilusio, a doua soţie a lui Constantin al XI-lea 150
Dürrünev, soţia sultanului Abdul-Medjid 233

E
Ecaterina cea Mare, împărătească a Rusiei 216
Edirne, *vezi* Adrianopol
Eftimie I, patriarh al Constantinopolului 108
Elena Dragaš, soţia lui Manuel al II-lea 145, 149
Elena, fiica lui Ioan al VI-lea Cantacuzino 142
Elena, fiica lui Roman I 108
Elena, Sfânta, mama lui Constantin cel Mare 46, 52, 150

Elisabeta I, regină a Angliei 183
Elisabeta, Sfânta, Taumaturga 72
Eminönü, cartierul 182, 204, 238, 306
Enver Paşa 243
Epir, despotatul din 132
Epoca Lalelei 211, 212
Erbakan Necmettin, prim-ministru al Turciei 252
erezie 55, 58, 102, 195
Eski Saray (Vechiul Palat) 161, 182, 187, 205, 214, 217, 219
Esmahan, fiica lui Selim al II-lea 178, 180
Eudokia (Athenais), soţia lui Teodosiu al II-lea 64, 67, 68
Eudokia Makrembolitissa, împărăteasă, a doua soţie a lui Constantin al X-lea 118, 119
Eudoxia, soţia lui Arcadiu 61, 63, 64, 67
Eufimia din Calcedon, Sfânta 70, 87, 89, 96, 101, 272
Eufimia (Lupacina), soţia lui Iustin I 76
Eufrosina, soţia lui Alexios al III-lea 128
Eugenia, împărătească 233
Eugeniu al III-lea, papă 122
Eugeniu al IV-lea, papă 148
Eugeniu de Savoia, prinţ 209
Eusebiu din Cezareea 38, 50
Eusebiu, eunuc, mare-şambelan 54, 55
Eutropius, mare-şambelan 61, 63
Evliya Çelebi, cronicar 59, 65, 159, 160, 165, 166, 167, 168, 178, 187, 189, 195, 205, 255, 260, 291, 331
evreii 58, 66, 99, 115, 124, 160, 164, 167, 182, 197, 199, 207, 226, 228, 231, 237, 238, 241, 252, 262
evreii karaiţi 124, 182
Evren, Kenan, preşedinte al Turciei 252
Eyüp (*vezi* şi Kosmidion) 12, 37, 135, 162, 163, 165, 179, 192, 196, 202, 205, 211, 214, 217, 234, 236, 247, 257, 260, 298

F

Fatma, prinţesă, fiica lui Ahmed al III-lea 214, 245
fântâni:
F. lui Ahmed al III-lea (Prima Colină) 291, 302
F. lui Ahmed al III-lea (Üsküdar) 302
F. lui Mihrişah (Küçüksu) 317
F. Panaghiei Zoodochos Pege, Maica Domnului a Izvorului Tămăduirii 261
Fener (Fanar), cartierul 71, 161
Ferdinand de Habsburg, arhiduce 171, 178
Filip al II-lea, rege al Macedoniei 32
Filip de Suabia, rege german 128
Focas, împărat 88, 90, 109, 110, 326, 327
focul grecesc 92, 96, 120
forumuri:
F. Amastrianum 11, 49, 98
F. Bovis 49, 89, 233
F. lui Arcadiu 49
F. lui Constantin 45, 46, 49, 97, 99
F. lui Teodosiu 59, 60, 165, 253, **270**
F. Tauri 11, 49, 97, 98, 99, 270
Fossati, Gaspare, arhitect 275, 277
Fossati, Giuseppe, arhitect 275, 277
Fotie, patriarh al Constantinopolului 106
Francisc I, rege al Franţei 172, 173
Franz Joseph, împărat al Austriei şi rege al Ungariei 10, 233, 330
fratricid (codul otoman al fratricidului) 182, 184, 186, 188
Frederic I Barbarossa, împărat german 128

G

Gainas, general got 62
Gaiseric, rege al vandalilor 74

Galata 64, 137, 138, 139, 145, 161, 164, 175, 185, 207, 238, 240, 255, 286, 308
Galata Mevlevihane 166, **299**
Galata, cetatea 130
Galata, Podul 35, 160, 190, 200, 238, 311
Galata, Turnul 139, 161, 230, **286**
Galeriu, împărat roman 38, 39, 265
Galla Placidia, fiica lui Teodosiu I 64
Gallipoli, lupta de la 139, 143, 244
Gallus, cezar 53, 54
gecekondu (locuire ilegală) 253
Gedik Ahmed Paşa 164
Gelimer, rege al vandalilor 82
genovezii 125, 133, 137, 138, 142, 144, 145, 151, 161, 164, 286
Ghenadie, patriarh al Constantinopolului 77, 161
Gheorghe Muzalon, regent al lui Ioan al IV-lea 133
Gherman al III-lea, patriarh al Constantinopolului 136
Giustiniani Longo, Giovanni 151
Giyaseddin Keyhüsrev I, sultan selgiucid 133
Gladstone, William, om de stat britanic 234
Godefroi de Bouillon, conte 120
goţii 37, 42, 57, 62, 68, 266
Grande rue de Pera (Istiklal Caddesi) 163, 172, 250
Graţian, împărat al Apusului 57, 58
Grigore al III-lea Mammas, patriarh al Constantinopolului 150
Grigorie al V-lea, patriarh al Constantinopolului 221
Guiscard, Robert 118, 120
Gülbahar, soţia lui Soliman I 169
Gülbahar, valide sultan, mama lui Baiazid al II-lea 165
Gülersoy, Çelik 254
Gülhane, Decretul de la (1839) 228, 229, 232
Gyllius, Petrus (Pierre Gille) 20, 22, 23, 25, 35, 55, 66, 173, 174, 175, 255, 262, 265, 267, 331

H
Hadice (Mahfiruze), valide sultan 184, 187
Hadice, sora lui Soliman I 170
Hadrian, împărat roman 33
Hafise, valide sultan 170
Halil Çandarlı Paşa, mare-vizir 151
Handan, valide sultan 184, 310
Harington, sir Charles (Tim), general 247
Hasan Paşa, Gazi, mare-amiral 217
Hatti Hümayun 232
Hawkins, Ernest 288
Haydar Bey, guvernator al Istanbulului 248
Hebdomon (Bakırköy) 56, 57, 59, 62, 68, 71, 72, 74, 88
Henric al IV-lea, rege al Angliei 147
Henric al VI-lea, împărat german 128
Henri de Flandra şi Hainaut, împărat latin al Constantinopolului 132, 328
Heracliu (Herakleios), împărat 12, 88, 89, 91, 92, 95, 103, 111, 280, 326
Herakleios, exarhul Cartaginei 88
Heraklonas, împărat 92, 326
Hipodrom 11, 42, 45, 46, 47, 48, 52, 59, 64, 66, 74, 75, 78, 79, 82, 85, 89, 94, 96, 98, 103, 121, 126, 127, 170, 171, 172, 173, 180, 185, 222, 260, **266**, 269, 279, 307, 311
Hodighitria, icoana Maicii Domnului 96, 135, 152
Honoriu, împărat al Apusului 58, 61, 64
Hovakim, patriarh armean 161
Huniade, Ioan (Iancu de Hunedoara) 149
Hüseyin Ağa, mare-eunuc negru 274
Hüseyin Avni Paşa, mare-vizir 234
Husrev Paşa, mare-amiral 220, 228
Hypatius, nepot al lui Iustin I 76, 79

I
Iason şi argonauţii 22, 23, 256
Ibrahim Müteferrika, tipograf 211
Ibrahim („Nebunul"), sultan 203
Ibrahim Paşa, fiul lui Mehmed Ali al Egiptului 221
Ibrahim Paşa, mare-vizir şi favorit al lui Soliman I 170, 171, 172
Ibrahim Paşa, Nevşehirli Damat, mare-vizir 210, 211, 212, 214
Ibrahim Paşa Sarayı 13, 170, **301**
Ibrahim Şinasi 233
ienicerii 7, 153, 162, 167, 176, 181, 187, 188, 192, 193, 197, 203, 204, 208, 210, 212, 214, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 226, 291, 301
Inocenţiu al III-lea, papă 129
Inocenţiu al XI-lea, papă 205
Inönü, Ismet, preşedinte al Turciei 246, 252
Insulele Prinţilor 37, 101, 103, 109
Ioan I Tzimiskes, împărat 109, 111, 327
Ioan al II-lea Comnenul, împărat 120, 121, 126, 277, 283, 327
Ioan al IV-lea Lascaris, împărat 133, 136, 328
Ioan al V-lea Paleologul, împărat 141, 142, 143, 144, 145, 328
Ioan al VI-lea Cantacuzino, împărat 141, 328
Ioan al VII-lea Paleologul, împărat 145, 328
Ioan al VIII-lea Paleologul, împărat 148, 149, 328
Ioan al XIV-lea Kalekas, patriarh al Constantinopolului 141
Ioan Comnenul, fratele lui Isaac I 288
Ioan Dalmata 153
Ioan Ducas, cezar 118, 120
Ioan Hrisostom (Gură de Aur), patriarh al Constantinopolului 61, 63, 135, 277
Ioan Orphanotrophos 112, 113
Ioan Tzetzes, poet 124
Ioan Xiphilinos, patriarh al Constantinopolului 119
Iosif al II-lea, patriarh al Constantinopolului 136, 148
Iovian, împărat 56, 326
Irina Ducaina, soţia lui Alexios I 120
Irina, fiica lui Isaac al II-lea 128
Irina, împărătească, soţia lui Leon al IV-lea 100
Irina (născută Adelheid), prima soţie a lui Andronic al III-lea 139
Irina (născută Priska), soţia lui Ioan al II-lea 121
Isa, fiul lui Baiazid I 147
Isa Kapı Mescidi *vezi* biserici
Isaac I Comnenul, împărat 327
Isaac al II-lea Anghelos, împărat 127, 128, 130, 131, 327
Isaac Comnenul, sebastocrator 117, 288
Isa Kapı Mescidi 52
isaurienii 72, 76
Ishak Paşa, mare-vizir 153
Isidor cel Tânăr, arhitect al Sfintei Sofia 85
Isidor din Kiev, cardinal 151
Isidor din Milet, arhitect al Sfintei Sofia 80, 83, 85
Isidor I, patriarh al Constantinopolului 142
Ismail Ağa 218
Iulian („Apostatul"), împărat 53, 54, 55, 56, 268, 326
Iustin I, împărat 269, 326
Iustin al II-lea, împărat 87
Iustinian I („cel Mare"), împărat 9, 22, 24, 50, 52, 55, 58, 78, 326
Iustinian al II-lea („Rhinometos"), împărat 93, 94, 326
Ivan al IV-lea („cel Groaznic"), ţar al Rusiei 179

J
Juan de Austria, Don 179
Junii Turci 240, 241

K
Kabaağaç, Cevat Şakir 260
Kafes (Cuşca) 186, 188, 202, 203, 205, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 228, 233, 234, 236, 242, 244, 247
Kapalı Çarşı (Bazarul Acoperit) 12, 162, 163, 166, **298**, 313
Kara Ahmed Paşa 176
Kara Ali 214
Kara Mustafa Paşa din Merzifon, mare-vizir 205
Karlowitz, Pacea de la 209
Kemankes Ali Paşa, mare-vizir 188
Kiliç Ali Paşa 181
Kız Kulesi (Turnul lui Leandru) 13, 123, **284**
Koca Mustafa Paşa, mare-vizir 12, 281
Koca Sinan Paşa, mare-vizir 181
Köprülü Amcazade Hüseyin Paşa, mare-vizir 209
Köprülü Fazil Ahmed Paşa, mare-vizir 205
Köprülü Fazil Mustafa Paşa 205, 208, 209
Köprülü Mehmed Paşa, mare-vizir 12, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 192, 193, 203, 204, 225, 282, 307
Kösem, valide sultan 184, 186, 187, 188, 192, 202, 203, 311
Kosmidion 37, 135, 162
Kosovo (Câmpia Mierlei)
prima bătălie (1389) 145
a doua bătălie (1448) 149
Kritovoulos din Imbros, istoric 153, 154, 161, 175, 332
Krum, han al bulgarilor 102, 103, 282
Kuciuk-Kainargi, Tratatul de la (1774) 216
Küçüksu Kasrı 13, 231, **317**
kurzii 239
Kynegeion 36

L
Lala Mustafa Paşa 179
Lausanne, Tratatul de la 248
Lausos, Palatul lui 66, 272
Lazăr, prinţ al Serbiei 145, 146
Lear, Edward 230
Leon I, împărat 71, 73, 74, 76, 326
Leon al II-lea, împărat 74, 326
Leon al III-lea, împărat 95, 96, 101, 102, 326
Leon al IV-lea, împărat 100, 327
Leon al V-lea („Armeanul"), împărat 103, 282, 327
Leon al VI-lea („cel Înţelept"), împărat 107, 108, 277, 285, 327
Leon al IX-lea, papă 116
Leon Matematicianul 106
Leontios, împărat 64, 84, 94, 326
Leopold I, rege al Belgiei 233
Lepanto, bătălia de la (1571) 179
Licinia Eudoxia, fiica lui Teodosiu al II-lea şi soţia lui Valentinian al III-lea 64, 67
Liciniu, împărat roman 38, 39
Liga Sfântă 179
Lithgow, William 184, 185
Liutprand de Cremona 104, 109
Lloyd George, David, prim-ministru britanic 245
Londra, Tratatul de la 224, 243
Ludovic al VII-lea, rege al Franţei 122, 126
Lykos, râu 11, 20, 45, 68, 152, 270

M
Magdalena Tocco, prima soţie a lui Constantin al IX-lea 150
Magnaura, Palatul 11, 104, 110, 115, 279
Mahmud I, sultan 9, 210, 214, 313, 329
Mahmud al II-lea, sultan 217, 224, 225, 226, 229, 242, 260, 292, 312, 317, 318, 329
Mahmud, fiul lui Mehmed al III-lea 184
Mahmud Nedim Paşa, mare-vizir 234
Mahmud Paşa, mare-vizir 13, 162, 298

Mahmud Şevket Paşa, mare-vizir 242, 243
Mandrokles din Samos, arhitect militar 29
Manuel I Comnenul, împărat 266, 284, 327
Manuel al II-lea Paleologul, împărat 145, 146, 149, 328
Manuel Cantacuzino, fiul lui Ioan al VI-lea 118, 121, 122
Manuel Paleologul, fiul lui Mihail al IX-lea 139
Manzikert, bătălia de la (1071) 118
Marcian, împărat 11, 12, 70, 71, 73, 74, 273, 326
Marea Adunare Naţională a Turciei 246, 247, 248, 250, 252
Marele Palat al Bizanţului 11, 46, 48, 49, 63, 65, 81, 101, 103, 104, 113, 143, 154, 253, 267, **279**
Maria Comnena, a treia soţie a lui Ioan al VIII-lea 148
Maria de Alania (născută Marta), soţia lui Mihail al VII-lea 119
Maria de Antiohia, a doua soţie a lui Manuel I 121, 126
Maria Ducaina Comnena Paleologina Blachena 287, 289
Maria (născută Margareta), a doua soţie a lui Isaac al II-lea 128
Maria (născută Rita), soţia lui Mihail al IX-lea 138
Maria Paleologina, fiica nelegitimă a lui Mihail al VIII-lea 286
Marinus, prefect al pretoriului 75
Martin al V-lea, papă 148
Martina, soţia împăratului Heracliu 92
Matei Cantacuzino, fiul lui Ioan al VI-lea 143
Mauriciu, împărat 87, 88, 90, 326
Maxenţiu, împărat roman 38
Maximian, împărat roman 38
Maximinus Daia, împărat roman 38
Maximus, uzurpator 58, 270
Megabazus, general persan 25
Megara 23, 24, 26, 255
Mehmed Ağa, arhitect 186, 189
Mehmed Ali Paşa, guvernator al Egiptului 221, 224, 227, 228, 229
Mehmed I, sultan 148, 328
Mehmed al II-lea („Fatih/Cuceritorul"), sultan 9, 20, 151, 159, 160, 205, 236, 275, 286, 290, 291, 292, 293, 297, 298, 328
Mehmed al III-lea, sultan 180, 182, 183, 184, 204, 328
Mehmed al IV-lea, sultan 189, 202, 203, 204, 205, 209, 313, 329
Mehmed al V-lea Reşad, sultan 228, 236, 242, 244, 329
Mehmed al VI-lea Vahideddin, sultan 228, 236, 244, 329
Mehmed Emin Rauf Paşa, mare-vizir 225
Mehmed Husrev Paşa, mare-vizir 228
Mehmed Said Paşa, mare-vizir 242
Mehmed Şehzade, fiul lui Soliman I 169, 173, 301
Mehmed Tahir Ağa, arhitect 216
Melek Ahmed Paşa, mare-vizir 189, 193, 194
Menderes, Adnan, prim-ministru al Turciei 245, 252
Mese (Strada de Mijloc) 11, 36, 38, 46, 49, 50, 51, 52, 167
Mesih Paşa 164
Metochites *vezi* Theodoros Metochites
Metodiu, Sfântul 106
Midhat Paşa, mare-vizir 234, 236, 237
Mihail I Rangabe, împărat 102, 327
Mihail al II-lea („Amorianul"), împărat 103, 327
Mihail al III-lea („Beţivul"), împărat 104, 106, 327
Mihail al IV-lea („Paphlagonianul"), împărat 113, 327
Mihail al V-lea („Calafatul/Călăfătuitorul"), împărat 113, 327
Mihail al VI-lea, împărat 116, 117, 327

Mihail al VII-lea Ducas, împărat 119, 327
Mihail al VIII-lea Paleologul, împărat 133, 134, 136, 138, 269, 285, 286, 328
Mihail al IX-lea Paleologul, împărat 138, 139, 328
Mihail Cerularie, patriarh al Constantinopolului 116
Mihail Glabas Doucas Tarchaniotes 289
Mihail Psellos, cronicar 107, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118
Mihrimah Sultan, fiica lui Soliman I 9, 12, 169, 171, 173, 303, 305
Mihrişah, valide sultan 216, 217, 317
Mihrişah, Küllıyesi 12, 217, **315**
Milet 23, 80, 83, 85
Milion (Miliarium Auraeum) 11, 12, 36, 42, 46, 52, 56, 65, 99, **265**
millet 161, 172
Mina, patriarh al Constantinopolului 80, 268
Mısır Çarşısı (Bazarul de Mirodenii) 13, 200, **313**
Moero a Bizanţului, poetesă 28
Mohács, bătălia de la (1526) 171
morminte, *vezi* türbe
Morosini, Tommaso, patriarh latin al Constantinopolului 132
Moryson, Fynes 182
moschei (*vezi de asemenea* biserici *pentru edificii convertite*):
Ahi Çelebi Camii 13, 190, 255, **311**
Atik Valide Camii 13, 181, **309**
Ayazma Camii în Üsküdar 13, 216, **314**
Beyazidiye 12, 165, 167, 297, **298**
Fatih Camii 12, 162, 175, 247, 283, **297**, 298, 304
Haseki Hürrem Camii 12, 169, 173, 175, **301**, 306
Iskele Camii 13, 173, **302**
Kiliç Ali Paşa Camii 181, **308**
Laleli Camii (Moscheea Crinului) 12, 216, **314**
M. din Eyüp 162, 192, **298**
Mahmud Paşa Camii 13, 162, **297**
Mihrimah Camii 12, 173, **302**, **303**
Nuruosmaniye Camii 13, 216, **313**, 314
Nusretiye Camii 13, 224, **315**
Pertevniyal Valide Camii 12, 233, **318**
Ramazan Efendi Camii 12, 181, **309**
Rüstem Paşa Camii 13, **306**, 307
Selim I Camii 12, **300**
Sokollu Mehmed Paşa Camii 12, **307**
Süleymaniye 12, 170, 175, 176, 177, 181, 239, **304**, **305**, **306**
Sultan Ahmed Camii (Moscheea Albastră) 13, 24, 81, 186, 188, 202, 203, 267, **310**, **311**
Şehzade Camii 12, 162, 173, 174, **301**, 302
Şemsi Ahmed Paşa Camii 13, **308**
Yavuz Ersinan Camii 12, 189, **291**
Yeni Cami (Moscheea Nouă) 13, 204, **312**
Yeni Valide Camii 13, 211, **313**
Muawiyah ibn Abī Sufyān, calif 92, 93
Mudanya, armistiţiul de la (1922) 246
Mudros, armistiţiul de la (1918) 244
Murad I, sultan 9, 328
Murad al II-lea, sultan 148, 151, 328
Murad al III-lea, sultan 178, 179, 180, 181, 182, 282, 289, 295, 308, 309, 310, 328
Murad al IV-lea, sultan 9, 188, 189, 190, 193, 195, 197, 200, 201, 203, 207, 260, 294, 310, 311, 329
Murad al V-lea, sultan 228, 236, 313, 317, 329
Müridoğlu, Zühtü, sculptor 301
Musa Çelebi 192
Musa, fiul lui Baiazid I 147
Musbah, prinţesă 245, 248, 332
Mustafa Ağa, arhitect 312
Mustafa I, sultan 203, 328, 329

Mustafa al II-lea, sultan 9, 205, 209, 210, 214, 269, 313, 329
Mustafa al III-lea, sultan 215, 216, 217, 218, 297, 314, 329
Mustafa al IV-lea, sultan 217, 219, 329
Mustafa Reşid paşa, mare-vizir 228
Mustafa, fiul lui Soliman I 169, 170, 176
Muzalon, Gheorghe *vezi* Gheorghe Muzalon
muzee:
M. de Antichităţi din Orientul Apropiat 253, **318**
M. de Arheologie 15, 40, 48, 253, **265**, 271, 285, 296
M. de Artă Turcă şi Islamică (Ibrahim Paşa Sarayı) 253, 301
M. Militar 13, 253, **318**
M. Mozaicurilor 10, 81, **279**
M. Naval 13, 250, 253, **318**
M. Sadberk Hanım 13, 253, **318**

N
Nakşidil, valide sultan 219
Namık Kemal 233
Napoleon al III-lea, împărat al Franţei 233
Nasi, Iosif 179
Negroponte, Todori, cântăreţ de cabaret 253
Niceea (Iznik) 39, 56, 101, 132, 133, 136, 140, 141, 148, 328
Nicefor I, împărat 102, 327
Nicefor al II-lea Focas, împărat 110, 327
Nicefor al III-lea Botaneiates 119, 327
Nicefor (Nikephoros) Gregoras, istoric 42
Nicefor (Nikephoros Kallistos Xanthopoulos), cronicar 42, 92, 97, 110, 119
Nicolae I, ţar al Rusiei 224
Nicolae al V-lea, papă 151
Nicolae, patriarh al Constantinopolului 108
Nicopole, bătălia de la (1396) 146
Nightingale, Florence 232
Niketas Choniates, istoric 99, 121, 125, 126, 131
Nizamı Cedit (Noua Ordine) 218, 219
normanzii 118, 120, 125, 126, 127, 128
Notitia urbis Constantinopolitanae 64
Noua Ordine *vezi* Nizamı Cedit
Nurbanu, valide sultan 178, 180, 308, 309
Nymphaeum, tratatul de la (1261) 133

O
Orhan Gazi, sultan 9, 138, 141, 144, 328
Orient-Express 238
Osman al II-lea, sultan 186, 187, 291, 311, 313, 329
Osman al III-lea, sultan 210, 215, 295, 313, 329
Osman Gazi, întemeietorul dinastiei otomane 163, 328
Osman Hamdi Bey 253
Özal, Turgut, preşedinte al Turciei 252

P
Paris, Conferinţa de pace de la (1919) 245
Paris, Tratatul de la (1856) 232
Parlamentul otoman 241, 243, 246
Partitio Errarum imperii Romaniae (1204) 132
Passarowitz, Tratatul de la (1718) 210
Patrona Halil 212, 214
Paulinus, magister officiorum 68
Paulos Silentiaros, poet 83, 84
Pausanias, general spartan 30, 31
pecenegii 117, 120, 121, 122
Pera (Beyoğlu) 152, 163, 166, 172, 212, 226, 230, 238, 240, 241, 245, 250, 255
perşii 30, 55, 56, 70, 75, 76, 78, 87, 88, 89, 91, 195, 268
Pertevniyal, valide sultan 12, 219, 228, 233, 318
Pescennius Niger, împărat roman 33

Pezevenk („Codoşul") 202
Philadelphaeum (Philadelphion) 11, 38, 49, 109
Philiki Hetairia 221
Philippikos Bardanes, împărat 94, 326
Philon din Bizanţ, inginer militar 26
Piyale Paşa 176, 179
Poarta de Aur 12, 59, 60, 96, 107, 135, **270**, 291
poduri:
Boğaziçi Köprüsü 13, 255, **318**
Fatih Sultan Mehmed Köprüsü 13, 255, 256, **319**
Polieuct, patriarh al Constantinopolului 12, 80, 110, 111, 253
Pompeius, nepot al lui Anastasios I 76, 79
porturi:
Kontoskalion (Kum Kapı) 11, 12, 50, 55, **269**
Neorion 11, 35
P. lui Iulian (Kadirga Limanı) 12, 55, **269**
P. lui Teodosiu (Eleutherion) 11, 12, 59, 99, **270**
Prosphorion 11, 35
Primul Război Mondial (1914–1918) 241, 243, 244, 252
Probus, nepot al lui Anastasios I 76
Proclus, prefect 268
Procopius, uzurpator 56, 333
Prusa (Bursa) 141, 246, 297
Prusias I, regele Bitiniei 32
Psellos, Mihail *vezi* Mihail Psellos
Ptochoprodromos, Theodoros *vezi* Theodoros Ptochoprodromos 125
Pulcheria, sora lui Teodosiu al II-lea şi soţia lui Marcian 63, 64, 66, 68, 70, 71, 272, 330

R
Rabia Gülnus, valide sultan 205, 209, 210, 211, 313, 314
Ravenna, exarhatul din 64, 94
Răscoala Nika (532) 79, 80, 81
Războaiele Balcanice:
Primul (1912) 243
al Doilea (1913) 243
Războiul Crimeii (1854–1856) 232
Războiul de independenţă al Greciei (1821–1830) 224
Războiul greco-turc (1919–1921) 246
Războiul Tripolitan (1911–1912) 243
Reis, Piri 176, 318
Reşid Mehmed Paşa, mare-vizir 225
Robert de Clari, istoric 60, 334
Roger de Flor 139
Roman I Lekapenos, împărat 109, 327
Roman al II-lea, împărat 110, 111, 327
Roman al III-lea Argyros, împărat 112, 327
Roman al IV-lea Diogenes, împărat 118, 327
Romania, imperiu latin 132
romanii 32, 33, 57, 132, 143, 262
Romulus Augustus, împărat al Apusului 70
Roxelana (Haseki Hürrem), soţia lui Soliman I 9, 169, 170, 171, 173, 175, 176, 305
Rufinus, prefect al pretoriului 61, 62
Rumeli Feneri 21, 23, 265
Rumeli Hisarı 13, 21, 29, 206, 254, 255, 256, 258, 260, **290**, 319
Rusia şi ruşii 111, 117, 122, 178, 179, 216, 224, 228, 232, 237, 238, 243, 252, 262
Rüstem Paşa, mare-vizir 13, 173, 175, 176, 306, 307

S
Sa'adabat, Palatul 211, 212
Safiye, valide sultan 180, 182, 183, 184, 204, 309
Said Halim Paşa, mare-vizir 243
Saliha, valide sultan 214
Samatya, cartierul 37, 52, 74, 100, 161, 223, 268, 309
Samuil, ţar al bulgarilor 111, 112
Sancaktar Mescidi *vezi* biserici

Sanders, general, Liman von 243
Saray Burnu (Punctul Seraiului, Promentorium Bosphorium) 11, 20, 24, 27, 35, 37, 49, 193
sarazinii *vezi* arabii
Sclerina, amanta lui Constantin al IX-lea 115
sciţii 29, 91
Selim I („Yavuz/cel Crunt"), sultan 9, 12, 168, 281, 300, 328
Selim al II-lea 9, 178, 179, 189, 308, 309, 328
Selim al III-lea, sultan 9, 216, 217, 218, 314, 317, 329
Selim Paşa Benderli, mare-vizir 222
Septimiu Sever, împărat roman 11, 33, 34, 35, 36, 37, 42, 45, 266
Sergius, patriarh al Constantinopolului 11, 12, 78, 80, 89, 91, 274, 275
Sèvres, Tratatul de la (1920) 246
Sfânta Sofia 11, 24, 36, 46, 48, 50, 54, 63, 65, 66, 79, 80, 81, 86, 96, 97, 99, 103, 104, 106, 108, 110, 111, 114, 116, 117, 119, 121, 123, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 135, 136, 138, 140, 145, 151, 152, 154, 159, 160, 177, 180, 182, 184, 188, 193, 215, 253, **275**, **276**, **277**, **278**, 299, 308
Sigismund, rege al Ungariei 146
Simeon, mare duce de Moscova 142
Simeon, ţar al bulgarilor 107, 108, 142, 313
Simplegade, stâncile care se ciocnesc 13, 24, **265**
Sinan, arhitect 172, 173, 175, 179, 180, 181, 182, 268, 295, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 309, 311
sinoade (concilii) ale bisericii:
  Primul Sinod Ecumenic (Niceea, 325) 39
  al Treilea Sinod Ecumenic (Efes, 431) 68
  al Patrulea Sinod Ecumenic (Calcedon, 451) 70
  al Şaselea Sinod Ecumenic (Constantinopol, 680–681) 93
  al Şaptelea Sinod Ecumenic (Niceea, 787) 101, 103, 104
  Quinisextum (Constantinopol, 691) 94
  S. de la Constantinopol (815) 103
  S. de la Constantinopol (845) 104
  S. de la Constantinopol (1054) 116
  Ferrara-Florenţa (1438–1439) 148
Sinope (Sinop) 23, 27
Siyavuş Paşa, mare-vizir 181
Skandenberg 149
slavii 91, 93, 101, 106, 241
Sobieski, Jan 205
Sokollu Mehmed Paşa, mare-vizir 12, 176, 178, 179, 180, 181, 204, 307
Soliman I („Magnificul"), sultan 295, 328
Soliman al II-lea, sultan 202, 208, 209, 305, 329
Soliman, fiul lui Baiazid I 147
spahiii 181, 182, 188, 192, 203, 217
spartanii 31
Spenser, Edmund 23
Sphrantzes, Georgios, istoric 148, 151, 152
Staurakios, împărat 102, 327
Stoa Basilica 11, 46, 55, 65, 67, 81, 174
Strategion 36, 40, 98
Sviatoslav, cneazul Kievului 111
Şehsuvar, valide sultan 215
Ştefan, fiul lui Roman I 109
Ştefan al II-lea, rege al Ungariei 121

T

Tabani Yassı Arnavut Mahmud Paşa, mare-vizir 192
Taksim Meydanı 215, 240
Talat Paşa, mare-vizir 244
Tanzimat (mişcarea de reformare) 229, 232, 233, 234
Tekfursarayı 11, 143, 182, 284, **289**
Teodor I Lascaris, împărat 132, 327

Teodor al II-lea Lascaris, împărat 133, 328
Teodor Sicheotul, Sfântul 89
Teodor Studitul, Sfântul 99, 103
Teodor Tiron, Sfântul 98, 99, 280
Teodora, fiica lui Ioan al VI-lea 142
Teodora, împărătească, fiica lui Constantin al VIII-lea 116
Teodora Raoulina, prințesă 281
Teodora, soția lui Ioan I Tzimiskes 111
Teodora, soția lui Iustinian I 78, 80, 82, 83, 85, 94
Teodora, soția lui Iustinian al II-lea 94
Teodora, soția lui Mihail al VIII-lea 136, 285
Teodora, soția lui Roman I 282
Teodora, soția lui Teofil 103, 104, 106
Teodosia, Sfânta 96, 280
Teodosia, soția lui Leon al V-lea 103
Teodosiu I („cel Mare"), împărat 36, 46, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 268, 270, 271, 291, 326
Teodosiu al II-lea, împărat 20, 59, 60, 61, 63, 64, 66, 67, 68, 70, 97, 270, 271, 272, 326
Teodosiu al III-lea, împărat 95, 326
Teofil („Iconoclastul"), împărat 103, 104, 282, 327
Teophano, soția lui Roman al II-lea 110, 111
Tervel, hanul bulgarilor 94
Tetrastoon 36, 46
Theodoros Metochites 140, 288
Theodoros Ptochoprodromos 125
Thrasybulos, general atenian 31
Tiberiu, fiul lui Iustinian al II-lea 95
Tiberiu al II-lea, împărat 87, 326
Tiberiu al III-lea (Apsimaros), împărat 94, 326
Timur Lenk 147
Toma Paleologul, fiul lui Manuel al II-lea 164
Topal Recep Paşa, mare-vizir 192
Topkapı Sarayı 10, 13, 24, 164, 167, 172, 181, 182, 184, 188, 194, 195, 210, 215, 217, 218, 219, 220, 232, 234, 238, 242, 247, 253, **291**, **292**, **293**, **294**, **295**, **296**, 316
Tott, baron, François de 217
Tracia 20, 26, 31, 32, 33, 37, 56, 57, 62, 75, 85, 89, 91, 104, 131, 134, 138, 141, 143, 244, 246, 282
tracii 26
Traian, împărat roman 33
Trapezunt, imperiul bizantin de la 127, 132, 148, 164, 239
Tribonian, jurist 83
Tünel 240
turcii selgiucizi 118, 125, 127
Turhan Hadice, valide sultan 202, 203, 204, 205, 312, 313
türbe (mausoleu) al lui:
Ahmed I 186, 188
Barbarossa 172, **301**
Baiazid al II-lea 167
Gülbahar, mama lui Baiazid al II-lea 165
Mahmud al II-lea 242, **318**
Mahmud Paşa 298
Mehmed al II-lea (Fatih) 165
Mehmed **al** III-lea 184, 310
Murad **al** III-lea 182, 309
Roxelana 177, 305
Selim I 168
Selim al II-lea 180, **308**
Sinan 181
Soliman I 168
t. de la Laleli Camii 216, 314
t. de la Yeni Cami 205, 213, 215, 312, 313
Tzikanisterion 49, 66
țiganii 164

U

Ulubatlı Hasan 153
Underwood, Paul 288
Universitatea din Constantinopol 106
Urban al V-lea, papă 144
Üsküdar, *vezi* Chrysopolis
Uzun Süleyman Ağa, mare eunuc negru 203

V
Vahdeti, Hafiz Derviş 242
Valens, împărat 11, 12, 56, 57, 102, 132, 269, 326
Valentinian I, împărat al Apusului 56, 57
Valentinian al II-lea, împărat al Apusului 58
Valentinian al III-lea, împărat al Apusului 64, 67
vandalii 61, 68, 74, 82
varegii 111
Vasile I („Macedoneanul"), împărat 106, 107, 116, 148, 280, 327
Vasile al II-lea („Bulgaroctonul"), împărat 111, 112, 278, 327
Vasile, patriarh al Constantinopolului 111
Vasilios Bogomilul 120, 121
vânturi 22, 257
Veli, Orhan 254
Veneţia şi veneţienii 10, 99, 121, 125, 126, 129, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 142, 144, 145, 146, 149, 151, 163, 164, 169, 172, 178, 179, 181, 203, 205, 214, 241, 250, 277
Venier, Maffeo, bailo veneţian 181
Venizélos, Elefthérios 245
Verina, soţia lui Leon I 71, 74
Vespasian, împărat roman 32, 33, 52
Via Egnatia 32, 33, 36, 52
Victoria, regina Marii Britanii 233
Viena
primul asediu otoman (1529) 171
al doilea asediu otoman (1683) 205
Vitalian, general 75
Vladimir, cneazul Kievului 86, 111
Vladislav al III-lea, rege al Poloniei şi Ungariei 148
Vlanga, cartierul 99

W
Whittemore, Thomas 288
Wilhelm I, rege al Prusiei şi împărat al Germaniei 233

X
Xenofon 31
Xerxes, rege persan 29, 30

Y
Yazid, fiul califului Muawiyah 92
Yeats, William Butler 104
Yedikule (Castelul celor Şapte Turnuri) 12, 187, 270, **291**
Yermiskeia Mehmed Çelebı 211
Yıldız Sarayı 13, 231, 236, 247, **317**
Yusuf Izzeddin, prinţ, fiul sultanului Abdul-Aziz 233

Z
Zece Mii, Cei 31
Zenon („Isaurianul"), împărat 72, 74, 75, 92, 326
Zeuxippos, băile lui 35, 36, 46, 66, 84, 93
Zidurile:
Z. Bizanţului 31, 33, 34, 35, 37, 40, **265**
Z. lui Anastasios (Zidul Lung) 75, 85
Z. lui Constantin 45, 49, 52, 59
Z. lui Heracliu 91, **280**, 282
Z. lui Leon 103, **282**
Z. lui Manuel Comnenul 122, **284**, 290
Z. maritime 104, 130, 131, 280, **282**
Z. Teodosiene 7, 11, 12, 20, 49, 52, 59, 61, 64, 65, 67, 68, 69, 80, 89, 92, 96, 120, 148, 151, 152, 164, 221, 270, **271**, 284, 290, 291, 302
Zoe, împărătească, fiica lui Constantin al VIII-lea 112, 113, 114, 115, 277
Zoe Karbonopsina, a patra soţie a lui Leon al VI-lea 108

John Freely s-a născut la New York în 1926. A intrat în marina militară americană la vârsta de 17 ani, servind în cadrul unei unități de comando în Birmania și China în timpul ultimelor luni ale celui de-al Doilea Război Mondial. A obținut un doctorat în fizică la New York University în 1960 și a urmat studii postdoctorale la Oxford University. A predat fizica și istoria științelor la Boğaziçi Üniversitesi și a locuit la New York, Boston, Londra, Atena, Istanbul și Veneția. Este autorul a peste 40 de lucrări, printre care mai multe cărți de istorie și călătorie ce au cunoscut un mare succes (*Strolling Through Istanbul, Classical Turkey*, *Strolling Through Athens*, *Strolling Through Venice*, *Inside the Seraglio, Children of Achilles* etc.).
S-a stins din viață pe 20 aprilie 2017, numele său rămânând sinonim cu memoria orașului Istanbul.

Design copertă: Andra Radu
Ilustrație copertă: © Corbis by GettyImages/ Guliver

Istanbul, fabuloasa capitală a Imperiilor Roman, Bizantin şi Otoman, este singurul oraş din lume care se întinde pe două continente – o metropolă cu o aşezare magnifică, după cum scria cândva un poet, „înconjurată de o ghirlandă de ape..."

Colonia grecească a Bizanțului a devenit în anul 350 Constantinopolul creștin, iar apoi Istanbulul islamic după cucerirea turcească din 1453. În ciuda jafurilor, revoltelor și cutremurelor succesive, el a reușit să își păstreze atmosfera și farmecul fără pereche. Vreme de peste 2 000 de ani, călători au venit pe aceste meleaguri, au rămas fascinați și au luat cu ei povești despre minunățiile și secretele lui, despre desfătările, dar și desfrâurile lui.

John Freely spune povestea orașului de la întemeierea lui până în zilele noastre, surprinzându-i atât parfumul vieții cotidiene, cât și ceremonialurile de la curte și intrigile. Erudiția istorică se îmbină fericit cu relatările pitorești din scrierile diverșilor autori călători prin aceste locuri, precum și cu prezentări detaliate ale monumentelor ce fac gloria orașului de pe Bosfor.

„Această lucrare dezvăluie mici tezaure de informație, având totodată un farmec ce amintește de *O mie și una de nopți*." – *Literary Review*

„Dacă vă gândiți să faceți o vizită la Istanbul, nu plecați fără a citi această carte din scoarță în scoarță cel puțin de două ori." – *Irish Times*

ISBN 978-606-719-761-7

www.edituratrei.ro